

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРИ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 6 (107)

Душанбе – 2023

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С.М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур - доктори илмҳои филологӣ

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ

Каримов Шухрат Бозорович - доктори илмҳои филологӣ

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - номзади илмҳои филологӣ

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ

Мухторӣ Қутбиддин - доктори илмҳои филологӣ

Саидмуроди Хоҷазод - доктори илмҳои филологӣ

Саломӣён Муҳаммаддодов Қайюм - доктори илмҳои филологӣ

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих

Қаҳҳори Расулиён - доктори илмҳои таърих

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С.М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур – доктор филологических наук

Гаффоров Абдушукур Одинашович - доктор филологических наук

Каримов Шухрат Бозорович - доктор филологических наук

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук

Мухтори Кутбиддин - доктор филологических наук

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук

Каххори Расулиён - доктор исторических наук

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук

Сайнаков Сайнак Парпишович – кандидат исторических наук

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Law Sciences, professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Muborakiyon S.M.*

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences

Karimov Shuhrat Bozorovich - Doctor of Philological Sciences

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences

Mukhtori Qutbiddin - Doctor of Philological Sciences

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences

Yakubov Yusufsho - Doctor of Philological Sciences

Qahhori Rasuliyon - Doctor of Philological Sciences

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Philological Sciences

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Каримзода Ш. Б., Орзуева П. Ҷ.

Мавқеъ ва истифодаи интонатсия дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 7

Каримова Д. Н.

Отражения некоторых терминов кожно-венерических заболеваний в английских лексикографических источниках и их аналоги в таджикском языке 15

Умедов Ш. Ҳ., Сайфуллоев Х. Г.

Методҳои таҳқиқотӣ дар таҳлили контрастивии ишораҷонишинҳои тоҷикӣ ва олмонӣ 21

Раҳматуллозода С. Р., Сатторов Н. С.

Мавқеи калимасозии воҳидҳои луғавии арабӣ бо пасванди -ӣ/-гӣ дар асоси маводи “Ёддоштҳо”-и Садрӣддин Айнӣ 29

Бобокалонова Р. Н.

Хусусиятҳои семантикии исм дар асари «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ ... 34

Валиев Ҷ. А.

Нақши исм дар ташаккули калимасозии пасванди -гоҳ дар насли бадеии Абдулҳамид Самад 40

Насимов Н.

Мавқеи морфемаи -ай дар фолклори Сари Хосор 45

Усмонзода Ш.

Лингвистические различия в структуре и семантике пословицы и поговорки таджикского языка 52

Мусоямов З. М.

Таснифи роҳу усул, вазифа ва хусусияти меъёрғузории истилоҳот 60

Абдураҳмони А.

Бозтоби астионимҳо дар «Худуд-ул-олам» 67

Нигматов Н. И.

Анвои ҳарфи «т» ва мавридҳои навишти он дар забони арабӣ 73

Ваҳҳобов Т., Ҳусанбоев Н.

Хусусиятҳои луғавии истилоҳоти марбут ба воҳидҳои ченак дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим» 77

Комилов М. М.

Формы условного наклонения английского языка и их эквиваленты в таджикском языке 83

Ҳакимов Ф. И., Ҷураев Х. А.

Таҳлили сохторӣ-маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 89

Ҳасанова С. Р.

Нақши калимаҳои умумистеъмор дар ташаккули истилоҳоти бофандагии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 98

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Солеҳов Ш. А., Мустафозода А.

Таносуби шахсияти эҷодӣ ва осори нависанда 103

Раҳимӣ М. Р.

Устод Садрӣддин Айнӣ ва суннати адабии тавсифи зан дар ашъори шоирони муосири тоҷик 110

Маманазарова Ш. А.

Тарғиби хубии ватан дар “Таронаи Роғун”-и Сайидуллоҳ Амин 114

Абдураҳимов Б. А., Пиров М. М.

Забон, тарзи баён ва анвои ручуъҳои лирикӣ 119

Мубирхони М.

Ҳариванш Рай Баччан – тарҷумони рубоиеҳои Умари Хайём 127

Маҳкамов Д. С.

Тасвири симои қаҳрамонҳои Тоҷикистон ва дигар шахсони маъруф дар ашъори Низом Қосим 135

Юнусова Д. Т.

Военно-патриотическая тематика в современной детской поэзии (на примере лирики Джурьи Хошими и Рахмона Бобо) 146

Розикзода А. Ш.	
Мукотибаи С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ - мактаби омӯзиш.....	152
Тоҷиева Ф. Р.	
Достони Дороб дар «Шоҳнома»	158
Муборакиён С. М.	
Баъзе андешаҳо перомуни “Ал-муъҷам”-и Шамси Қайси Розӣ.....	163
Ниёзов Л. Р.	
Саидризо Ализода - публитсисти маъруфи тоҷик.....	170
Мавлонов Х. Д.	
Таъсири иттилоот ба арзишҳои маънавии ҷомеа	175
Моҳрухсори А.	
Филми ҳуҷҷатӣ ва ҷойгоҳи он дар телевизиони «Синамо».....	180

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Муродзода А.	
Ҳукумати Муизуддин Ҳусайни Курт дар Хуросон аз рӯи асари «Зубдату-т-таворих»-и Ҳофизи Абру 186	186
Мирзоев Ҷ. А., Ҳалимзода Д. О.	
Инъикоси ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар таърихнигории муосир	193
Айнуллозода Н. А.	
Рушди робитаҳои берунаи Тоҷикистон дар соҳаи нақлиёт	200
Расулиён Қ. Р., Холов Ш. И.	
Таъсири донишгоҳу донишқадаҳои техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	210
Шарофуддинов С. С.	
Инъикоси масоили фарҳангии халқи тоҷик дар асрҳои IX-XII дар осори илмӣ академик В. В. Бартолд.....	218
Каримов М. Б.	
Ҳамкориҳои Тоҷикистон дар соҳаи маориф бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ	226
Ғафуров А. М., Маҳмудов Д. Х.	
Нусратулло Маҳсум ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои занон	232
Маҳмудов Д. Х.	
Нусратулло Маҳсум дар шинохти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ...	239
Қараев Ф. Қ., Қурбонзода Х.	
Инъикоси корнамоиҳои ҷангии фиристодагони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар осори профессор Қаҳҳори Расулиён	245
Азаматзода Ғ.	
Таърихнигории масъалаи қаҳрамони ҷавонони ҷумҳурӣ дар набардҳои ҷангӣ.....	252
Кенджаев Ф. П.	
Приоритети ва асосҳои наравления дуостороннего сотрудничества Таджикистана и Беларусь в конце XX – начало XXI века (от установления дипломатических отношений до стратегического партнерства).....	256
Асомуддини А.	
Таҳаввулоти сиёсӣ дар охири солҳои 80-ум – ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон	262
Мирзоев Ф. А.	
Иқтисоди энергетикӣ дарёи Вахш ва азхудкунии он дар даврони истиқлол	268
Мамадалиев И. А., Бозорова М. А.	
Колониальное законодательство по земельному праву мусульман Туркестана	272
Азаматзода Ғ.	
Таҳқиқи проблемаи корнамоии меҳнатии ҷавонон дар ақибгоҳ ва ёрии онҳо ба фронт дар осори таърихӣ.....	280
Абдусаматов Б. Б.	
Заминаҳо ва омилҳои пайдоиши низоъҳои сиёсӣ дар Афғонистон ва таъсири онҳо ба ҳокимият	283

ТДУ 808.2 (575.3)

МАВҚЕЪ ВА ИСТИФОДАИ ИНТОНАТСИЯ ДАР ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Каримзода Ш. Б., Орзуева П. Ҷ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаби бепаивандак нишон медиҳанд, ки пайвандакҳо воситаи ягонаи алоқамандшавии ҷумлаҳои сода ба ҳисоб намераванд. Дар баробари пайвандакҳо воситаҳои дигари алоқаи синтаксисии ҷумлаҳо низ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷуданд. Аммо дар забони адабии тоҷик воситаҳои ғайрипайвандакии алоқаи ҷумлаҳо ханӯз ба таври илмӣ омӯхта нашудааст. Забоншинос ва профессори тоҷик Д. Тоҷиев дар хусуси ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепаивандак навишта буд: “Ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепаивандак типии алоҳидаи ҷумлаҳои мураккабро ташкил намедиҳанд. Фарқ дар он аст, ки ҷузъҳои чунин ҷумлаҳо бе иштироки пайвандакҳои тобеҷунанда алоқаманд мешаванд” [10, с. 22].

Забоншиносони зиёде оид ба тарзи алоқаи ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла бо роҳи бепаивандак, яъне интонатсия дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ андешаҳои худро баён намудаанд. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ интонатсияи тобеъ ва эзоҳдиҳанда мушоҳида мешавад. Аҳамиятнокии интонатсия махсусан дар ҷумлаҳои мураккаби бепаивандак мушоҳида мешавад. Танҳо ба туфайли интонатсия ду ҷумларо ба як ҷумлаи мураккаби тобеъ ё пайваст баргардонидан мумкин мебошад. Забоншиноси тоҷик Д. Т. Тоҷиев ба интонатсия чунин таъриф додааст: “Интонация яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла мебошад. Интонация монанди пайвандакҳо ва дигар воситаҳои алоқа дар ташакули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ роли калон мебозад. Фақат ба туфайли ягонагии интонация ва маъно ҷумлаҳои сода савти дигар пайдо карда, байни ҳамдигар алоқаманд мешаванд ва ҷумлаи мураккаб ба вучуд меоранд” [9, с. 22].

Муаллифони грамматика ва асару мақолаҳои алоҳида бо интонатсия (оҳанги гуфтор) ифода намудани аъзоҳои ҷумла ба ё ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепаивандакро қайд мекунанд, вале дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол ин воситаи муҳимми синтаксисӣ ба пуррагӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Дар хусуси алоқамандшавии ҷумлаи пайрав бо сарҷумла бо роҳи бепаивандак ва интонатсия забоншинос Ш. Рустамов низ ақидаи худро баён намудааст: “Интонатсия яке аз воситаҳои асосии алоқамандшавии ҷумлаи пайрав ва сарҷумла мебошад. Интонатсия ҳатто дар муайян намудани муносибати ҷумлаҳо низ то андозае рол мебозад. Аммо интонатсия дар алоқамандии ҷумлаҳо ҳама вақт як хел нест, хусусияти аз ҳамдигарфарқкунандаи интонатсия махсусан дар вақти ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаи пайрави сабаб равшан зоҳир мешавад. Фарқи интонатсия дар баланду пастшавии онҳо, дар кӯтоҳию фосиланокии онҳост, ки ба ин восита характери ҷумлаи пайрав ва дараҷаи тобеияти он муайян карда мешавад” [8, с. 84-85].

Маврид ба ёдоварист, ки интонатсия аз як ҷиҳат нотамои ва алоқаманд будани ҷумлаҳои содаи дохили ҷумлаи мураккабро ифода намояд, аз тарафи дигар, муносибатҳои гуногуни маъно ва сохти онҳоро инъикос менамояд ва баъзе типҳои ҷумлаҳои пайравро нишон медиҳад. Бо оҳанги баланд сар шудани ҷумлаи аввал ба ҷумлаи мураккаби тобеи бепаивандак хос буда, интонатсияи муътадил ба алоқаи пайваст мансуб аст.

Ҳангоми тадқиқоти мавзӯи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва муқоисаи онҳо дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда мушоҳида намудан мумкин аст, ки на ҳама вақт сохтори ҷумлаҳои пайрав ва истифодаи пайвандакҳо ҳангоми тарҷума

мувофиқат менамояд. Ҷумлаҳое вомехӯранд, ки баъзан дар забони тоҷикӣ бо истифодаи пайвандак сохта шудаанд, аммо дар забони англисӣ бо роҳи бепайвандак яъне, интонатсия ифода ёфтаанд. Ё баръакс, дар забони англисӣ пайвандак истифода шудааст, аммо дар забони тоҷикӣ бо роҳи бепайвандак ифода ёфтааст.

Дар зер ҷумлаеро аз асари нависандаи англис Шарлотта Бронте меорем, ки дар забони англисӣ бо роҳи бепайвандак ифода шудааст: **I had heard no order given: I was puzzled** [14, с. 65-66]. Дар ҷумлаи мазкур, **I had heard no order given** сарҷумла буда, **I was puzzled** ҷумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки бо роҳи бепайвандак яъне интонатсияи овоз ба сарҷумла тобеъ шудааст. Дар ин ҷумла сарҷумла баландтар талаффуз мешавад, ҷумлаи пайрав бошад, нисбатан пасттар талаффуз мешавад. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ калимаи ба пайвандаки сабабӣ ҳамнисбат **бинобар ин** истифода шудааст: Ман ҳеҷ фармоне нашунидам, **бинобар ин** ҳайратзада шудам [11, с. 45]. Аммо дар саҳифаи дигари ҳамин асар, интонатсия, яъне бо роҳи бепайвандак тобеъ шудани ҷумлаи пайрави сабаб бо сарҷумла дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ба назар мерасад: **Ман андеша варзидам: бенавой ҳатто калонсолонро метарсонад, кӯдаконро бештар аз он ба даҳшат меандозад** [11, с. 22]. Дар ҷумлаи мазкур, **ман андеша варзидам**, сарҷумла буда, **бенавой ҳатто калонсолонро метарсонад**, ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки бо роҳи интонатсия ба сарҷумла тобеъ шудааст ва хабари ҷумлаи пайрав бо сиғаи хабарӣ ифода ёфтааст. Яъне, дар қисмати якуми ҷумла, ки сарҷумла маҳсуб меёбад, овоз нисбатан пасттар буда, ҷумлаи пайрав баландтар талаффуз мешавад.

Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ бо роҳи интонатсия алоқаманд шудани сарҷумла бо ҷумлаи пайрав ба назар мерасад: **I reflected. Poverty looks grim to grown people; still more so to children** [14, с. 37]

Мо хусусиятҳои тобеъкунии интонатсия ва муносибати грамматикӣ сарҷумла ва ҷумлаи пайравро ба ҳисоб гирифта, аз рӯи таснифоти Н. С. Поспелов ва С. Г. Иленко ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро ба гурӯҳҳои зерин тақсим мекунем:

1) ҷумлаҳои хоси сабабӣ, 2) амрӣ-эзоҳӣ, 3) сабабӣ-исботкунӣ, 4) сабабӣ-хулосавӣ, 5) сабаб-натиҷа [7, с. 68].

1) Хусусиятҳои хоси сабабӣ дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабабе дучор мешаванд, ки ҷумлаи пайрави он дар ҷои дуюм - пас аз сарҷумла воқеъ гардида, охири сарҷумла бо интонатсияи баланд талаффуз меёбад; ҷумлаи пайрави сабаб сабаби реалии ба амал омадани фикри дар сарҷумла гуфташударо нишон медиҳад.

Тобеияти ин гуна ҷумлаи пайрав ба сарҷумла мисли тобеияти онҳо бо пайвандакҳои **ҷунки**, **зеро ки**, **зеро** ба амал меояд. Дар ин гуна ҷумлаҳои мураккаб чи хабари сарҷумла ва чи хабари ҷумлаи пайрав ба воситаи шакл ва замонҳои гуногуни сиғаи хабарӣ ифода меёбад:

Маро фикри ғайриодие фаро гирифт: ман шубҳа надоштам, ки агар ҷаноби Рид барҳаёт мебуд, бо ман хубу хуш муомила мекард [11, с. 14]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ сарҷумла аз ҷумлаи пайрав бо роҳи интонатсия - аломати ду нуқта ҷудо карда шудааст. Тобеияти ҷумлаи пайрав бо сарҷумла дар ин ҷо бо пайвандаки **зеро** мувофиқ аст. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад, ҳангоми алоқаманд намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо роҳи бепайвандак, яъне интонатсия, баръакс сарҷумла аз ҷумлаи пайрав бо нуқта ҷудо карда шудааст: **A singular notion dawned upon me. I doubted not-never doubted—if Mr. Reed had been alive he would have treated me kindly** [14, с. 27]. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо сиғаи хабарии замони гузашта ифода ёфтааст.

Ман фавран аз хилватгӯшаи худ баромадам; бештар аз ҳама тарси он доштам, аз ин ки мабодо маро Ҷон кашолакунон барорад [11, с. 7]. Дар ҷумлаи мазкур бошад, барои тобеъ намудани ҷумлаи пайрав бо роҳи интонатсия аломати нуқта вергул истифода шудааст. Дар ин ҷумла, **ман фавран аз хилватгӯшаи худ баромадам**, сарҷумла буда, **бештар аз ҳама тарси он доштам, ки мабодо аз ин ҷо маро Ҷон кашолакунон барорад**, ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки ба воситаи интонатсия ба сарҷумла тобеъ шудааст. Дар ин ҷумла, барои тобеъкунӣ бештар пайвандаки **ҷунки** мувофиқат менамояд. Дар ҷумлаи забони англисӣ

бошад, баръакс дар аввали чумлаи пайрав пайвандаки **for- чунки** истифода шудааст: **And I came out immediately; for I trembled at the idea of being dragged forth by the said Jack** [14, с. 18].

-Ту наметавонӣ китобҳои маро бигирӣ: модарам мегуяд, ки ту дар хонаамон аз илтифоти мо рӯз мегузаронӣ; ту бенаводухтар ҳастӣ, падарат ба ту ҳеҷ чиз боқӣ нагузоштааст; [11, с. 9]. **You have no business to take our books; you are a dependent, mama says; you have no money; your father left you none;** [14, с. 20].

Ман ҳамеша зочаро бо худ меҳобондам: ҳар мавҷуди инсонӣ бояд чизеро дӯст бидорад;... [11, с. 27] **To this crib I always took my doll; human beings must love something;**... [14, с. 42] Дар чумлаи якум ҳам дар забони англисӣ ва ҳам тоҷикӣ хабари сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб бо сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода ёфтааст ва сохтори сарчумла ва чумлаи пайрав дар ҳар ду забон мувофиқат намудааст. Яъне, чумлаи пайрав ба сарчумла бо интонатсия (оҳанги гуфтор) тобеъ шудааст. Дар чумлаи дуюм бошад дар ҳар ду забон хабари сарчумла ва чумлаи пайрав бо сиғаи хабарии замони гузашта ифода ёфтааст.

2) Чумлаҳои амрӣ-эзоҳӣ аз гурӯҳҳои дигар бо он фарқ мекунанд, ки сарчумлаи чумлаи мураккаб бо интонатсияи махсус талаффуз ёфта, чумла якбора бурида мешавад, чумлаи пайрав бошад, бар эзоҳи он меояд, хабари сарчумла аксар вақт бо сиғаи амр, хабари чумлаи пайрав бошад, аз шакли замони сиғаи хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, эҳтимолий ифода меёбад:

Акаат ҳеҷ чой намеравад, ӯ дарсҳои якҷафтагиашро такрор карда аз ёд накардааст [1, с. 28]. Дар ин чумла, сарчумла аз чумлаи пайрав бо вергул ҷудо шудааст ва бо интонатсияи махсусӣ амрӣ эзоҳӣ нисбат ба чумлаи пайрав ифода ёфтааст. **Яъне, акаат ҳеҷ чой намеравад, сарчумла буда, ӯ дарсҳои якҷафтагиашро такрор карда тайёр накардааст, чумлаи пайрави сабабии амрӣ-эзоҳӣ мебошад.**

Дар муодили чумлаи мазкур ба забони англисӣ низ хабари сарчумла бо сиғаи амрӣ ифода гардида, дар он оҳанги амрӣ-эзоҳӣ мушоҳида мешавад. Дар чумлаи забони англисӣ баръакс сарчумла аз чумлаи пайрав бо нуқта ҷудо шудааст: **“Your big brother isn’t going anywhere. He still hasn’t learned his school lessons for the last week** [13, с. 50].

-Чоятро зудтар тайёр кун, барои халос кардани як қисми тоқҳои падарат ва барои дар оянда пешгирӣ кардан аз ин гуна ҳодисаҳо ба онҳо ёрмандӣ карданам даркор аст, --гуфт падарам [1, с. 31].

“Hurry with the tea”, my father told her. “I must go and help them, to save a part of your father’s vines and to prevent this kind of catastrophe happening again” [13, с. 53]. Интонатсияи тобеъкунӣ дар ин гуна чумлаҳо ба пайвандаҳои **ки, вагарна, чунки, зеро** ки синоним шуда метавонад. Баъзан сарчумла бо сиғаи амр дар чойи якум ва чумлаи пайрав дар чойи дуюм меояд, вале сарчумла боз ба ҳамон шиддати аввала талаффуз меёбад: **--Биё акнун наметавонам, хашмак фурӯ нишаст** [1, с. 61]. **“Come on, I won’t hit you now—I’ve calmed you down** [13, с. 80].

3) Чумлаҳои сабаби исботкунӣ. Дар ин гуна чумлаҳои мураккаби тобеъ сарчумла бо шиддати зиёде талаффуз намеёбад, дар байни сарчумла ва чумлаи пайрав каме ист карда мешавад. Чумлаи пайрав барои исботи фикри сарчумла истеъмом меёбад. Дар таркиби сарчумла баъзан калимаҳои модалӣ меоянд ва сарчумла бо сиғаҳои хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ ифода меёбад, чумлаи пайрав бошад, бо сиғаи хабарӣ ифода меёбад: **Ман хуб медонистам, ки ин Бесси аст, лек аз чоям начунбидам; шарфаи сабуки пояш дар пайроҳа танин андохт** [11, с. 36].

It was Bessie, I knew well enough; but I did not stir; her light step came tripping down the path [14, с. 55].

Ҳамин ки ман сухани дуруште гуфтам, шумо як қад напаред: ин маро бениҳоят асабӣ мекунад [11, с. 37].

Don’t start when I Chance to speak rather sharply: it’s so provoking [14, с. 56].

Дар чумлаи якум дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда хабари сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст. Дар чумлаи дуюм дар ҳар ду забон хабари сарчумла дар шакли сиғаи амрӣ ифода гардида, хабари чумлаи пайрав дар шакли сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода гардидааст.

Маълум мешавад, ки дар ин гуна ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сарчумла бо шиддати баланд талаффуз намешавад, байни сарчумла ва чумлаи пайрав каме оҳанги ист ба вучуд меояд ва чумлаи пайрав фикри дар сарчумла ифодаёфтаре исбот мекунад. Барои ҳамин ҳам ин навъи ҷумлаҳоро ҷумлаҳои пайрави сабаби исботкунӣ номидаанд.

4) Ҷумлаҳои сабаби хулосавӣ. Ҷумлаҳои мураккаби тобее низ ҳастанд, ки чумлаи пайрави сабаби он пас аз сарчумла воқеъ гардида, сабаби воқеъ гардидани амали сарчумларо мефаҳмонад ва дар айни замон хусусияти хулосавӣ, ҷамъбасткунӣ доранд, бар хилофи ҳамаи интонатсияҳои тобеъкунандаи сабабӣ сарчумлаи ин хел ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо оҳанги сусти талаффуз ба поён мерасад, чумлаи пайрав бошад бо оҳанги нисбатан баланд оғоз меёбад. Ин хел ҷумлаҳои пайрав одатан бо ҳиссаҷаи таъкидии охир, ки ҷиҳати ҳиссӣ ва ифоданокии ҷумлаҳои тасдиқиро пурқувват карда, ба чумлаи мураккаб оҳанги хулосавӣ ва ҷамъбасткунӣ мебахшад, сар мешавад:

-Шумо бояд бифаҳмед, ки чӣ андоза дар назди хонум Рид мебоист сипосгузор бошед: охир ӯ шуморо мехӯронад; агар аз ин ҷо биронадатон, маҷбуред, ки ба фақирхона равед [11, с. 11].

You ought to be aware, Miss, that you are under obligations to Mrs. Reed: she keeps you: if she were to turn you off, you would have to go to the poorhouse [14, с. 22].

-Оре, ман аз шабеҳи ҷаноби Рид метарсам: охир, ӯ дар ҳамин ҷо ҳучра мурда ва ҷасадаш дар ҳамон ҷо қарор дошт... [11, с. 21].

“Of Mr. Reed’s ghost I am: he died in that room, and was laid out there [14, с. 35].

Дар ҳар дуи ин ҷумлаҳои сабаби хулосавӣ, ки оварда шуд, ҳиссаҷаи таъкидии **охир** дар аввали чумлаи пайрав омада ифоданокии ҷумлаҳои тасдиқиро пурқувват карда, ба чумлаи мураккаб оҳанги хулосавӣ ва ҷамъбасткунӣ додааст. Дар муодили ҷумлаҳои мазкур ба забони англисӣ ҳиссаҷаи **охир**-ро пайвандаки **that** иваз намудааст, аммо ба воситаи оҳанги гуфтори чумла ҷиҳати таъкидӣ ва ҷамъбастиву хулосавии онҳо мушоҳида мегардад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки чумлаи пайрави сабаби он хусусияти хулосавӣ дошта, бо ҳиссаҷаи **охир** сар мешавад, дар забони адабии тоҷик, чи дар нутқи гуфтугӯӣ ва чи дар нутқи китобатӣ, фаровон истеъмол меёбанд. Дар байни сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб, ки ба **охир** сар мешавад, пайвандак намеояд. Саволе ба миён меояд, ки калимаи охир пайвандак аст ё ҳиссаҷа? Агар ҳиссаҷа бошад, чаро ин хел ҷумлаҳои мураккаби тобеъ доимо бепайвандак меоянд?

Калимаи охир пайвандак набуда, балки ҳиссаҷа мебошад, ҳиссаҷаи таъкидӣ. Сабаби дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки пайрави сабаби он бо ҳиссаҷаи **охир** омадааст, истифода нашудани пайвандак дар он мебошад, ки тобеияти ин гуна ҷумлаҳо ба интонатсия хос мебошад, интонатсияи тобеъкунӣ ба ҷойи он ки сусттар шавад, баръакс дар аввали чумлаи пайрав шиддатноктар ва баландтар ифода меёбад, ки он ба воситаи ҳиссаҷаи **охир** имконпазир мегардад. Агар дар чунин ҷумлаҳо пайвандаки тобеъкунанда ояд, интонатсия ба тарзе ки ҳаст боқӣ намемонад ва калимаи охир ҳамчун ҳиссаҷаи таъкидӣ аҳамияти худро гум мекунад. Илова бар ин, ҳиссаҷаҳо барои ба ҳам алоқамандшавии калимаю ҷумлаҳо агар чи ҳамчун пайвандак истеъмол наёбанд ҳам, то андозае мавқеи муайян доранд.

5) Ҷумлаҳои сабаб-натиҷа. Таъкиқи ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандаки сабаб-натиҷа яке аз масъалаҳои басо душвор буда, дар илми забоншиносии тоҷику англис тамоман қор карда нашудааст. Дар байни забоншиносони тоҷику англисшинос дар ин мавзу фикрҳои мухталиф ҷой доранд, зеро дар ин шакл ҳам чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб меояд ва ҳам бо пайрави натиҷа.

Забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов доир ба чумлаҳои пайрави сабаб натиҷа фикри худро чунин баён намудааст: "Агар чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб бошад, сарчумла ҳамчун натиҷаи чумлаи пайрав дар ҷойи дуйум меояд ва баръакс, агар чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави натиҷа бошад, сарчумла дар ҷойи якум меояд, яъне хоҳ сарчумла бошад ва хоҳ чумлаи пайрав, сабаб дар ҷойи аввал ва натиҷа дар ҷойи дуйум меояд" [8, с. 88]. Ба ақидаи забоншиноси англисшиноси рус З. И. Кличникова чумлаҳои бепайвандакро ба сабабӣ ва натиҷавӣ чудо кардан тамоман сунъист... Дар ҳолати тобеияти сабаб-натиҷа ин ва ё он ҳиссаро ба сарчумла ва чумлаи пайрав мансуб доништан ниҳоят душвор аст" [5, с. 48].

Дар ҳақиқат, агар дар таркиби ҳиссаи якуми ин чумлаи мураккаб пайвандакҳои сабабӣ ва ҳатто пайвандакӣ ки ояд, чумлаи якум чун пайрави сабаб равшан мешавад, агар дар аввали ҳиссаи дуйум пайвандакӣ ки ояд, чумлаи дуйум ҳамчун пайрави натиҷа доништа мешавад, агар дар байни онҳо пайвандакӣ ва ояд, тобеияти ин ду чумла то як андоза сушт шуда, ба чумлаи мураккаби пайвасти сабаб-натиҷа мубаддал мешавад. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки аксарияти олимони забоншинос ба яктарафа ва шартӣ будани ин назарияи анъанавӣ, ки ҳамаи чумлаҳои мураккабро ба пайвасту тобеъ тақсим мекунад, таъкид менамоянд [5, с. 100-101].

Чи тавре ки дар боло бо мисолҳо нишон додем, барои ба ҳам алоқаманд шудани сарчумла ва чумлаи пайрав на фақат пайвандакҳо, балки интонатсия, ҷобачогузории сарчумла ва чумлаи пайрав, шаклҳои гуногуни сиғаҳо, ҳиссача, калима ва таркибҳои модалӣ низ нақши муҳим ва назаррасе доранд. Албатта онҳо воситаҳои ёридиханда буда, дар ин хусус вазифаашон барҷаста нест.

Чумлаҳои пайрави сабаб дар чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро олимони забоншинос Ш. Рустамов вобаста ба ифодаи хабари сарчумла ба хусусиятҳои зерин чудо намудааст:

1) агар хабари сарчумла бо сиғаи хабарӣ ифода ёфта бошад, сабаби воқеъ гардидани ҳодисаеро, ки дар сарчумла дарҷ ёфтааст, эзоҳ медиҳад.

2) агар хабари сарчумла бо сиғаи амр ифода ёфта бошад, сабаби амру фармонро эзоҳ медиҳад.

3) агар хабари сарчумла бо сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода ёфта бошад, сабаби гумон, шубҳа ва тахминро мефаҳмонад.

4) агар хабари сарчумла бо калимаҳои, ки ҳолат ва руҳияро нишон медиҳанд, ифода ёфта бошад, чумлаи пайрав сабаби дар он ҳолат воқеъ гардидани амали сарчумларо эзоҳ медиҳад [8, с. 89].

Чунин хусусиятҳои чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб нишон медиҳанд, ки бисёр хусусиятҳои чумлаи мураккаби тобеи бепайвандак бо хусусиятҳои чумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор шабоҳат доранд.

Чумлаи пайрави сабаб дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор ва бепайвандак меояд, аммо таносуби истеъмолии он бо пайвандакҳо якчанд маротиба зиёд аст. Алоқаи чумлаи пайрави сабаб ба сарчумла бо пайвандак зичтар буда, маънои сабабии чумлаи пайрав равшан ва барҷаста зоҳир мегардад. Пайвандакҳо воситаи асосии грамматикӣ алоқамандшавии сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб мебошанд. Пайвандакҳои ҳоси сабабӣ танҳо барои алоқаи сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб меоянд ва онҳо дар айни замон нишондихандаи боэътимоди муносибати сарчумла ва чумлаи пайрав мебошанд, чумлаҳои пайрави ба ин пайвандакҳо меомадагӣ тобиши дигар надоранд.

Пайвандакҳои муштарақвазифа барои ба сарчумла тобеъ намудани якчанд хели чумлаҳои пайрав истеъмом меёбанд, бинобар ин онҳо барои ба сарчумла тобеъ намудани чумлаи пайрав оянд ҳам, хусусияти нишондихандагии муносибати сарчумла ва чумлаи пайрав аз доираи вазифаи онҳо берун мемонад. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки доираи истеъмолии онҳо дар асарҳои бадеӣ камтар ва дар ҳуҷҷатҳои расмӣ бештар маҳдуд шуда истодааст ва аз ин ҳисоб пайвандакҳои ҳоси сабабӣ бурд карда истодаанд, ки ин дар натиҷаи инкишофи баланди забону тафаккур ба амал меояд.

Барои ба сарчумла тобеъ намудани чумлаи пайрави сабаб интонатсия, ҷобачогузории сарчумла ва чумлаи пайрав, мутобиқати шаклҳои гуногуни сиғаҳо, ҳиссача ва калимаю

таркибҳои модалӣ низ мавқеи муайяне доранд ва барои дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак омадани ҷумлаи пайрави сабаб имконият медиҳанд. Албатта нақши онҳо ба мисли пайвандакҳо барҷаста нест. Пайвандакҳо воситаи асосии грамматикӣ робитаи ҷумлаи пайрави сабаб бо сарҷумла ва нишондиҳандаи муносибатҳои онҳо мебошанд.

Бар хилофи ҷумлаҳои пайрави дигар, ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар ҳар ду забон, ҳам тоҷикӣ ва ҳам англисӣ бо калимаҳои ҳамнисбат намеоянд. Аниқтараш ин тип ҷумлаҳои пайрав калимаҳои ба пайвандак ҳамнисбат надоранд. Чунки онҳо танҳо ба воситаи пайвандакӣ муштараквазифаи **ки** – **that** ба сарҷумла тобеъ мешаванд.

Ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ омада, ба сарҷумла бо интонатсия тобеъ мешаванд:

Падар барои ин кор ба ман як каландча харида дод ва ман кор сар кардам: бо каландча он заминчаро се бор каландгардон кардам, ки он замин дар чуқурӣ се қадӣ он каландча нармӣ пайдо кард [1, с. 144].

He bought me a small mattock, and I set to work. I hoed the plot three times over, breaking up the soil to a depth three times that of the mattock head [13, с. 163].

Он як навъ гурезгоҳест барои сағираҳои бечора: ҳам ту, ҳам ман, ҳам тамоми духтарони боқимонда дар ин ҷо ба туфайли хайру эҳсон зиндагӣ дорем [11, с. 48].

It is partly a charity- school: you and I, and all the rest of us, free charity children [13, с. 70].

Дар ҷумлаи якум, ҷумлаи пайрави натиҷа аз сарҷумла дар забони тоҷикӣ ба воситаи аломати ду нуқта ҷудо карда шудааст. Дар ин ҷумла сарҷумла каме бо овози паст талаффуз шуда, ҷумлаи пайрави натиҷа бошиддаттар талаффуз шудааст. Аммо дар муодили ҷумла ба забони англисӣ алоқамандшавии ҷумлаи пайрав бо сарҷумла бо роҳи дигар сурат гирифтааст. Яъне, дар ин ҷо сарҷумла аз ҷумлаи пайрав бо аломати нуқта ҷудо карда шудааст.

Дар ҷумлаи дуюм бошад, баръакс ҳангоми тарҷума аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо роҳи интонатсия дар ҳар ду забон сарҷумла бо ҷумлаи пайрав бо аломати ду нуқта алоқаманд шудааст.

Дар ин ҷумла низ ҷумлаи пайрави натиҷа нисбат ба сарҷумла бошиддаттар талаффуз шудааст. Сарҷумла бошад, нисбатан бо оҳанги паст талаффуз шудааст.

Ҳангоми тадқиқоти худ мушоҳида намудем, ки дар бештари мавридҳо ҳангоми ҷумлаҳоро аз забони тоҷикӣ ба англисӣ тарҷума намудан ё баръакс аз англисӣ ба тоҷикӣ на ҳама вақт истифодаи пайвандакҳо ҳангоми тарҷума мувофиқат мекунад. Яъне, дар бисёр ҳолатҳо мушоҳида мешавад, ки дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандак истифода шудааст, аммо дар ҷумлаи забони англисӣ алоқамандии ҷумлаи пайрав бо сарҷумла бо роҳи интонатсия ба вучуд омадааст ё баръакс.

Интонатсия ҳам монанди пайвандакҳо ва дигар воситаҳои алоқае, ки аз назар гузаронидем, дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар ҳар ду забон нақши муҳим мебошад. Дар алоқаи грамматикӣ маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла интонатсияи тобеъ вазифаи муҳимро иҷро менамояд. Бинобар он зади мантиқӣ низ дар таркиби сарҷумла ба ҳамон аъзои эзоҳшаванда афтода, ба ин восита эзоҳталабу муҳим будани он аъзо таъкид мегардад.

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки воситаҳои алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикиву англисӣ барои дар як ҳайъат муттаҳид намудани сарҷумлаю ҷумлаи пайрав саҳми муҳим дошта, ба туфайли онҳо муносибатҳои гуногуни ҷумлаи пайрав бо сарҷумла ошкор мегардад. Ҳамаи ин воситаҳо дар алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла алоқаи зич доранд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. Ҷилди якум / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
2. Зикриёев, Ф. Куллиёти осор. Ҷилди якум / Ф. Зикриёев. – Душанбе: Маориф, 2021. – 590 с.
3. Илиенко, С. Г. Бессоюзные предложение в русском языке / С. Г. Илиенко, Ленинград- 1961. 240с.
4. Каушанская, В. Л. A grammar of the English language / В. Л. Каушанская. – М., 2008. – 381 с.
5. Кличникова, З. И. Причинно-следственные отношения и их выражение в языке / З. И. Кличникова. – М., 1954. – 238 с.
6. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забониносии тоҷик / Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Сталинобод, 1960. - 110 с.
7. Поспелов, Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений / Н. С. Поспелов. – Ленинград, 1964. – 248 с.
8. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 120 с.
9. Тоҷиев, Д.Т. Воситаҳои алоқии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик / Д. Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 50 с.
10. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак / Д. Т. Тоҷиев // Мактаби Советӣ. – 1971. - № 10.
11. Шарлотта, Бронте Чен Эйр / Б. Шарлотта. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
12. Эрнест, Хемингвей. Пирамард ва баҳр / Ernest Hemingway. – Душанбе: Наширети Бухоро. Бунёди Хемингвей оид ба ҳуқуқҳои хориҷӣ. – 168 с.
13. Aini, S. The sands of Oxus / S. Aini. - Dushanbe, 1990 – 352 p.
14. Charlotte Bronte Jane Eyre / V. Charlotte. - Moscow, 1952. – 568 p.

МАВҚЕЪ ВА ИСТИФОДАИ ИНТОНАТСИЯ ДАР ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИЧА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллифон доир ба воситаҳои ғайрипайвандакҳои алоқа ва мавқеъ ва истифодаи интонатсия дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумот додаанд. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки оид ба хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷаи пайвандакдор ва бепайвандак ва истифодаи интонатсия дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ақидаи худро баён намоянд ва исботи онро бо овардани ҷумлаҳо аз асарҳои бадеӣ дар ҳар ду забон нишон диҳанд. Гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак нишон медиҳанд, ки пайвандакҳо воситаи ягонаи алоқамандшавии ҷумлаҳои сода ба ҳисоб намераванд. Дар баробари пайвандакҳо воситаҳои дигари алоқии синтаксисии ҷумлаҳо низ мавҷуданд. Интонатсия ҳам монанди пайвандакҳо ва дигар воситаҳои алоқае, ки аз назар гузаронидем, дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақши муҳим мебозад. Дар алоқии грамматикӣ маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла интонатсияи тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вазифаи муҳимро иҷро менамояд.

Калидвожаҳо: ҷумлаи пайрав, ҷумлаҳои пайрави сабаб, ҷумлаҳои пайрави натиҷа, интонатсия, пайвандакҳои тобеъкунанда, сарҷумла, ҳиссача, калимаҳои модалӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ И УПОТРЕБЛЕНИЕ ИНТОНАЦИИ В ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье авторы предоставляют информацию о неконъюнктивных средствах предложений причины и следствия в таджикском и английском языках. Авторы попытались правильно выразить свое мнение об отличительных признаках зависимого и бессоюзного предложений в причинно-следственных предложениях и употреблении интонации в таджикском и английском языках и обосновать его путем цитирования предложений на обоих языках. Группа сложных предложений без союзов показывает, что союзы не являются единственным средством соединения простых предложений. Наряду с союзами существуют и другие средства синтаксической связи предложений. Интонация, как союзы и другие рассмотренные нами средства связи, играет важную роль в образовании сложных придаточных предложений. Подчинительная интонация играет важную роль в грамматической и смысловой связи сложноподчиненных предложений причины и следствия.

Ключевые слова: придаточное предложение, придаточные предложения причины, придаточные предложения следствия, интонация, подчинительные союзы, частица, модальные слова.

POSITION AND USE OF INTONATION IN ADVERBIAL CLAUSE OF CAUSE AND RESULT IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Position and use of intonation in adverbial clause of cause and result in Tajik and English languages is reviewed in this article. The authors tried to correctly express their opinion about the distinguishing features of dependent and non-conjunctive sentences in adverbial clauses of cause and result and the use of intonation in Tajik and English and justify it by quoting sentences in both languages. The group of compound sentences without conjunctions shows that conjunctions are not the only means of connecting simple sentences. Along with conjunctions, there are other means of syntactic connection of sentences. We have considered that intonation like conjunctions and other means of communication plays an important role in the formation of complex subordinate clauses. Subordinating intonation plays an important role in the grammatical and semantic connection of adverbial clause of cause and result with the sentence connection of sentences.

Keywords: subordinate clause, subordinate clauses of cause, subordinate clauses of effect, intonation, subordinating conjunctions, particle, modal words.

Дар бораи муаллифон

Каримзода Шухрат Бозор
Доктори илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 98 511 24 75
E-mail: shuhrat-karimov2@mail.ru

Орзуева Парвина Ҷамолитдинова
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 917 99 96 09
E-mail: orzuevaparvina@bk.ru

Об авторах

Каримзода Шухрат Бозор
Доктор филологических наук, доцент
кафедры теории перевода и стилистики
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 98 511 24 75
E-mail: shuhrat-karimov2@mail.ru

Орзуева Парвина Джамолитдинова –
Соискатель кафедры языковедения и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 917 99 96 09
E-mail: orzuevaparvina@bk.ru

About the authors

Karimzoda Shuhrat Bozor
Doctor of Philology, Associate Professor of the
Department of Translation Theory and Stylistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 98 511 24 75
E-mail: shuhrat-karimov2@mail.ru

Orzueva Parvina Jamolidinova
Applicant of the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 917 99 96 09
E-mail: orzuevaparvina@bk.ru

ОТРАЖЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В АНГЛИЙСКИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ И ИХ АНАЛОГИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Каримова Д. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

У каждой отрасли науки и техники имеются специальные лексические единицы, которые употребляются и осознаются специалистами той сферы. По-другому такие лексические единицы называются термины, т.е. слово или словосочетания, которые применяются в определенных отраслях науки и техники. Одна из важных отраслей каждого общества является медицина, без существования которого жизнь не имеет значения. В свою очередь, медицина делится на нескольких отраслей, и дерматология – одна из них, которая занимается диагностикой и лечением кожных заболеваний. Терминологические единицы, относящиеся к дерматологии занимает особое место в словарном составе английского и таджикского языков. Следовательно, далее внизу анализируются лексико-семантические, структурные и этимологические особенности основных терминов, относящихся к кожно-венерических заболеваний в английском языке и их аналогов в таджикском.

Puoderma – пиодермия (пиодерма). В однотомном Оксфордском словаре у термина «*puoderma*» прослеживаются следующие дефиниции: «*a skin infection with formation of pus*» [6] – сирояти пуст бо пайдоиши мадда, рим (инфекции кожа с образованием гноя)». Данный термин также используется под названием «пиодерматоз, пиодермит, пиоз». По морфологической структуре термин «*puoderma*» является сложным существительным, т.е. оно состоит из корня «*puo*» имеющие значение «*a thick yellowish or greenish opaque liquid produced in infected tissue, consisting of dead white blood cells and bacteria with tissue debris and serum*» и корня «*derm*» имеющие значение «*the thick layer of living tissue that lies beneath the epidermis. It consists mainly of loose connective tissues within which are blood capillaries, lymph vessels, sensory nerve endings, sweat glands and their ducts, hair follicles, sebaceous glands, and smooth muscle fibres*». Слово «*puo*» имея греческого происхождения, означает «*pus – мадда, рим, фасод, чирк (гной)*». Оно проникло из латинского языка в конце средневековом периоде. Данное слово часто наблюдается в составе терминов, обозначающие разные кожные заболевания, такие как: *тисорис – луб бо риму фасод; лубу-чирки чудошуда (слизь с гноем; слизисто-гнойное отделяемое); серорис – омехташавии хуноба бо мадду риму (смешания сывороток с гноем)*. Слово «*derma*» в английском языке проникло с греческого со значением «*skin – пўст (кожа)*». Термин «*dermis*» является синонимом слово «*derma*».

В словарном составе английского языка имеется огромное количество кожно-венерических терминов, компонентнов которых составляет слово «*derm*»: **dermatology** (the branch of medicine concerned with the skin and its diseases) – дерматология (шохаи тибб, ки пўст ва бемориҳои онро меомӯзад (отрасль медицины, который изучает кожа и её болезни); **dermatophyte** (a pathogenic fungus that grows on skin, mucous membranes, hair, nails, feathers, and other body surfaces, causing ringworm and related diseases – замбурӯғи дардовар ва ё касалиовар, ки дар рӯйи пўст, пардаи лубӣ, мӯй, нохунҳо, ва дигар қисмати болоии бадан баромада, бемориҳои замбурӯғи пўст ва дигар бемориҳои ба он мансуббударо ба вучуд меорад) – дерматофит; **dermatophytid** (пайдошавии аллергия ҳангоми ярадоршавии пўст дар шакли замбурӯғ (аллергическое высыпание при грибковом поражении кожи, микотический дерматит); **dermatophytosis** (дерматомикоз, дерматофития, грибковая болезнь кожи); **dermatosis** (a disease of the skin, especially one that does not cause inflammation – бемории пўст, ки хусусан варам ё газакро ба вучуд намеорад (кожное заболевание, которые не вызывает воспаления); **dermatomycosis** (a fungal infection of the skin – инфекцияи замбурӯғии пўст (грибковое инфекции кожа); **dermatologist** (A dermatologist is a doctor who specializes in the study of skin and the treatment of skin diseases – дерматолог (духтури бемориҳои пўст) духтуре, ки мутахассиси омӯзиши пўст ва табобати бемориҳои он аст (дерматолог ((врач по кожным

болезням) доктор, который является специалистом изучения кожи и лечения кожных заболеваний).

Если обратить внимания на этимологию термина *pyoderma*, то оно происходит из греческого языка в форме *puo-* (от *puon* 'pus' (мадд, рим, фасод, чирк (гной) и *derma* 'skin' (пуст (кожа)) и заимствовался в английском в 30-ые годы XX века. Его эквивалент в таджикском языке – пиодерма. Что касается значения и структуры, в обоих языках у данного термина наблюдается общие признаки, т.е. у них имеется одинаковое значение. По структуре в обоих языках они являются сложным существительным. В таджикском языке у этого термина имеется следующие значения: «Думмал газакки шадида римдору мавтии халтачаи мӯй, гадуи арақ ва бофтаҳои атрофи он мебошад» [1, с. 50].

Следует указать, что термин «*pyoderma* – пиодермия (пиодерма)» охватывает совокупность терминов и терминосочетаний, которые относятся к тем или иным названиям кожных заболеваний: *vesicopustulosis* – стафилодермия наводҳо ва мунташир (везикулопустилез), *multiplex abscess infant*, *pseudofurunculosis Finger* – дабилаҳои серишумори қӯдак ё думмалсории зайриҳақиқии Фингер (псевдофурункулез Фингера), обиласории вогирии наводдон – *pemphigus [impetigo, keratolysis] neonatorum* (немфигус новорождённых), *dermatitis exfoliativa infantum*, *Ritter's disease* – дерматити нӯстпартоии Риттер (эксфолиативный дерматит Риттера), *pemphigus vulgaris* – обиласолории муқаррарӣ (обыкновенная пузырчатка, вульгарная пузырчатка), *pemphigus foliaceus* – обиласолории баргшакл (листовидная пузырчатка, эксфолиативная пузырчатка).

Furunculosis – дамал, думмал (фурункулез). По морфологическому составу данный термин является производное существительное. Оно образовано от корня **furuncule** (дамал, чипкон (фурункул)) и существительно-образующий суффикс **-osis**. В Оксфордском Медицинском словаре этот термин толкуется следующим образом: «the occurrence of several boils (furuncles) at the same time, usually caused by *Staphylococcus aureus* infection [8] – пайдоиши якчанд думмалчаҳо дар як вақт, ки одатан аз сирояти стафилокок ба вучуд меояд (возникновение одновременно нескольких фурункулов, обычно вызванных инфекцией золотистого стафилококка)».

Carbuncle – ҳафтпӯст (карбункулёз). Данный термин по морфологическому составу является сложное существительное, т.е. образовано из двух корней **car+bun** и существительное - образующийся суффиксом **-cle**. Суффикс **-cle** имеет латинского происхождения. В лексикографических источниках термин «**carbuncle**» имеет следующие определения: «a severe abscess or multiple boil in the skin, typically infected with *staphylococcus bacteria* – варами фасодноки хавфнок ва ё думмалҳои сершумор дар пӯст, ки одатан аз бактерияҳои стафилококк сироят шудаанд (тяжелый абсцесс или множественный фурункул на коже, обычно инфицированный бактериями стафилококка)» [7]; «an extensive skin eruption, similar to but larger than a boil, with several openings: caused by staphylococcal infection – доначаҳои васеи пӯст ба думмал монанд ва ё аз он калонтар бо якчанд шикофӣ, ки аз сирояти стафилококк ба вучуд омадааст (обширная кожная сыпь, похожая на фурункул, но крупнее его, с несколькими отверстиями: вызвана стафилококковой инфекцией)»; «a collection of boils with multiple drainage channels. The infection is usually caused by *Staphylococcus aureus* and may result in an extensive slough of skin – маҷмуи думмалҳо бо роҳҳои сершумори дренажӣ. Ин сироят одатан аз стафилококк ба вучуд меояд ва метавонад боиси шахшавии (ярашавии) васеи пӯст гардад (совокупность фурункулов с множественными дренажными каналами. Инфекция обычно вызывается золотистым стафилококком и может привести к обширному шелушению кожи)» [8]. Эквивалент указанной термин в таджикском языке – сложноподчинённое существительное **ҳафт+пӯст** < **ҳафтпӯст**, первый компонент которого является количественное числительное, а второй компонент – имя существительное и имеет следующие значения «Шакли вазнини рихинаксории стафилококкост, ки ҳангоми он қабатҳои амики пӯст ва ҳиподерма ва илтиҳоби римдору мавтии паҳно гирифта мешаванд, инчунин чараёни беморӣ чанд халтачаи мӯйҳои паҳлӯро фаро мегирад». Из толкования указанного термина выявлено, что в обоих языках по форме и структуре данный термин является сложным существительным и по лексическим свойствам у них имеется одинаковое значения.

Pityriasis – шукуфа (пителиаз). Данный термин по форму и составу является сложным и в словарях интерпретируется следующим образом: «Any of a group of skin diseases characterized by the shedding of dry flakes of skin – Яке аз гурӯҳи бемориҳои пӯст, ки ҳамчун рехтани пораҳои хушки пӯст тавсиф мешавад (Любое из группы кожных заболеваний, характеризующееся отслаиванием сухих чешуек кожи.)»; any of a group of skin diseases typified by the development of fine branlike scales – яке аз бемориҳои гурӯҳи бемориҳои пӯст, ки ҳамчун пулакчаҳои хурди сабӯсмонанд тавсиф мешавад (любое заболевание из группы кожных заболеваний, характеризующееся мелкими отрубевидных чешуек)». Эквивалент данного термина в таджикском языке – производное существительное шукуфа и интерпретируется «Толковом словаре таджикского языка (Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ)» следующим образом: «як навъ бемории пӯст, ки дар бадан пайдо мешавад (один из типа кожное заболевание, которое возникает на теле)» [5, с. 657].

Scabies – хоришак (чесотка). В большинство английских лексикографических источниках термин «scabies» интерпретируется одинаково: «a contagious skin disease marked by itching and small raised red spots, caused by the itch mite [7] – бемории сироятии пӯст ҳамчун гармичаҳои сурхи майдаи барҷаста маъмул буда, аз канаи бемории кутур ба вучуд меояд»; «Scabies is a very infectious skin disease caused by very small creatures and makes you want to scratch a lot [9] – хоришак – бемории пӯст, ки аз ҳайвоноти хурд ба инсон гузашта, инсонро бештар ба хоридани бадани худ водор мекунад»; «a contagious skin disease marked by itching and small raised red spots, caused by the itch mite [6] – бемории сироятии пӯст ҳамчун гармичаҳои сурхи майдаи барҷаста маъмул буда, аз канаи бемории кутур ба вучуд меояд»; «a contagious skin infection caused by the mite *Sarcoptes scabiei*, characterized by intense itching, inflammation, and the formation of vesicles and pustules [10] – бемории сироятии пӯст, ки аз канаи модинаи хурд ба пӯст ворид шуда сабаби пайдоиши хориш гардида, ҳамчун хориши мунтазам, варам ва пайдоиши хубобчаҳо ва гармичаҳо тавсиф мешавад»; «a skin infection caused by the mite *Sarcoptes scabiei*. Scabies is typified by severe itching (particularly at night), red papules, and often secondary infection. The female mite tunnels in the skin to lay her eggs and the newly hatched mites pass from person to person by close contact [8] – бемории сироятии пӯст, ки аз канаи модинаи хурд ба пӯст ворид шуда сабаби пайдоиши хориш мегаргардад. Хоришак вобаста ба хориши сахт (алалхусус шабонгоҳ) ба дончаву гармичаҳои сурх ва бештар ба сироятӣ дуҷумдараҷа тасниф мешавад. Канаи модина ба даруни пӯст ворид шуда, дар он тухм мегузарад ва канаҳои нави аз тухм баромада ҳангоми алоқаи наздик аз инсон ба инсон мегузарад». Следовательно, из пяти толкования, которые было указано выше, выявлено, что в двух словарей, т.е. в «Oxford Dictionary of English (Оксфордский словарь английского языка)» и «New Oxford American Dictionary (Оксфордский словарь американского варианта английского языка)» прослеживаются одинаковые значения термина «scabies». В остальных словарях значения анализируемого термина немного отличается. В таджикском языке эквивалент термина «scabies» является слово «хоришак». По структуре в обоих языках данный термин является производным, т.е. в английском языке слово **scabies** состоит из корня «scab» и существительно-образующий суффикс «-ie», а в таджикском языке его эквивалент – **хоришак** образованно из корня «хориш» и суффиксом «-ак». С другой стороны, слово «хоришак» образовано из основ настоящего времени в форме повелительного наклонение «хор – scratch (чесать)» от глагола «хоридан – to scratch (чесать)» и суффиксов «-иш», обозначающие «действие» и «-ак» выражающие «уменьшение». По этимологическим свойствам, термин «scabies» возникла из латинского языка в форме «scabere ‘to scratch – хоридан (чесать)’, который заимствовался в конце среднего периода английского языка, которое обозначает «various skin diseases – бемориҳои гуногуни пӯст (разные кожные болезни)». С указанным значением этот термин используется вначале XIX в. Таджикское слово «хориш» является исконно таджикским и в лексикографических источниках имеет следующие определение: « 1) ангеае, ки бо хоридан таскин меёбад; 2) амали хоридан» [3, с. 457]. Составители «Толковый словарь таджикского языка» предлагают следующие толкование слов «хориш» и «хоришак»: «**хориш** **خارش**. 2. бемории гузарандаи пӯстӣ, ки боиси хоридани сахти бадан мегардад; **хориш кардан** хориш пайдо кардани пӯсти бадан; **хориши гулӯ маҷ.** тамаъкорӣ, чашмдошти пора, пора гирифтани шудан. **Хоришак** **خارشك**

бемории пӯстие, ки боиси пайдоиши хориш мешавад» [5, с. 451]. В «Словарь таджикского языка» термин «хориш» интерпретируется следующим образом: «хориш **خارش**. 1) хоридан, харошидан, хор-хор кардан (бо нохун, нӯл ва ғ.); 2) чараб, касалии пӯсти инсон ва ҳайвон» [5, с. 494]. Таким образом, из структурно-семантического анализа термина «scabies – хоришак (честочка)» выявлено, что данный термин в сравниваемых языках совпадает и по структуре, т.е. в обоих языках оно является производным существительным и по значению «a contagious skin disease – бемории сироятии пӯст (инфекционное кожное заболевание). Единственное отличие заключается в том, что английский термин «scabies» по этимологии его появление относится к латинскому, а его эквивалент – исконно таджикским.

Pediculosis – шабушноқӣ (педикулёз). Термин **pediculosis** по морфологическом составе – производным и имеет следующие значение: «an infestation with lice, which causes intense itching; continued scratching by the patient may result in secondary bacterial infection of the skin – сирояти шабушк, ки хориши сахтро ба вучуд меорад (заражение вшами, вызывающее сильный зуд)» [8]. По этимологии термин **pediculosis** в начале XIX в. происходит от латинского языка **pediculus** со значением «louse – шабушк (вошь)» и существительно-образующий суффикс «-osis». В таджикском языке эквивалент термина **pediculosis** – производное слово «**шабушноқӣ**», т.е. оно состоит из корне «**шабушк**» и наречо-образующий суффикс «**-ноқӣ**». На основе синтаксических связей в обоих языках от слово **pediculosis** и его таджикский эквивалент образовано следующих терминологических сочетаний: **pediculosis capitis** – шабуши сар (головной педикулёз), **pediculosis pubis** – шабуши заҳор (лобковый педикулёз). Указанные терминосочетание в обоих языках – двухкомпонентные и компоненты которых являются существительными.

Herpes – табхол (герпес, лишай). Данный термин по структуре – простое существительные и в английских толковых лексикографических источниках интерпретируется следующим образом: «any of a group of viral diseases caused by herpes viruses, affecting the skin (often with blisters) or the nervous system [6] – яке аз гурӯҳи бемориҳои вирусӣ, ки аз вирусҳои герпес ба вучуд омадаанд, ба пӯст (аксар вақт бо обилаҳо, кублаҳо, ғӯзаобилаҳо) ё системаи асаб таъсир мерасонанд (любые из группы вирусных заболеваний, вызываемых вирусами герпеса, с поражением кожи (часто с волдырями) или нервной системы)»; «any of several inflammatory diseases of the skin, esp herpes simplex, characterized by the formation of small watery blisters [9] – яке аз якчанд бемориҳои илтиҳобии пӯст, махсусан табхоли оддӣ, ки бо ташаккули кублаҳои хурди обдор тавсиф мешавад (любые из нескольких воспалительных заболеваний кожи, особенно простой герпес, характеризующееся образованием небольших водянистых волдырей»; «inflammation of the skin or mucous membranes that is caused by herpesviruses and characterized by collections of small blisters [8] – илтиҳоби пӯст ё пардаи луобпарда, ки аз вирусҳои табхол ба вучуд омадааст ва бо чамъшавии кублаҳои ё обилачаҳои хурд тавсиф мешавад (воспаление кожи или слизистых оболочек, вызванное вирусами герпеса и характеризующееся скоплением мелких волдырей)». Эквивалент данного термина в таджикском языке – сложное существительное, состоящие из двух корней, т.е. **таб+холл<табхол**. В таджикском языке у этого термина имеется две формы: **табхол** и **табхола**. Термина «табхола» имеет следующие определение: «гармичаҳои атрофи лаб, ки аз шиддати таб ё ки тарс пайдо мешаванд» [5, с. 288]. В обоих языках на основе термина «**herpes – табхол (герпес, лишай)**» образованно следующие термины и терминосочетание: *herpes simplex* – *табхоли одӣ ё муқаррарӣ (простой герпес, пузырьковый лишай, герпетическая лихорадка)*, *herpes of lips, herpes labialis* – *табхоли лаб (герпес на губах)*, *herpes simplex of face, herpes facialis* – *табхоли рӯй (герпес на лице)*, *genital herpes, herpes simplex of genitals, herpes genitalis* – *табхоли аъзои таносул (герпес половых органов)*.

Wart – озах (бородавка). Указанный термин в обоих языках – простое существительное. В отраслевом словаре оно толкуется таким образом: «a benign growth on the skin caused by infection with human papillomavirus (a few of the many serotypes are oncogenic) [8] - пайдошавии шаклҳои нави безарар дар пӯст, ки дар натиҷаи сирояти пистоншакл ба вучуд меояд (бештари аз навъҳои он омосовар мебошанд) (доброкачественное новообразование на

коже, вызванное инфекцией вируса папилломы человека (некоторые из многих серотипов являются онкогенными). Термин **wart** в древнеанглийском языке имела форму «wearte» и германское происхождение, т.е. его генезис относится к датскому «wrat» и немецкому «Warze». Его таджикский эквивалент – озах (бородавка) и имеет следующие определение «донаи сахти гӯштӣ ба қадри мош ва ё нахӯд, ки бештар дар дасту пой инсон ва дар бадани баъзе ҳайвонот мебарояд; севол» [5, с. 20].

Таким образом, нами было выявлено лингвистические особенности некоторых терминов кожно-венерических заболеваний в сравниваемых языках. Наряду с этим, было также анализировано их лексико-семантические и структурно-грамматические свойства. В результате анализа установлено, что значительное количество терминов анализируемой группы по морфологической структуре являются простыми и составными. По этимологическим особенностям, почти все английские термины имеют латинского происхождения, а их эквивалентами – исконно таджикскими или созданы путём способа калькирования. Из анализа терминов указанной группы выявлено, что большинства терминологических единиц образованно на основе морфологического, синтаксисоморфологического и синтаксического способа терминообразования. Однако из трёх указанных способов, более продуктивным является синтаксический способ терминообразования в сравниваемых языках.

Литература

1. Зоиров П. *Бемориҳои нӯст*. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Тоҷик, 1999. – 352 с.
2. Начот Д. *Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ)*. Ҷилди 1. А–М. – Душанбе, 2021. – 593 с.
3. Начот Д. *Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ)*. Ҷилди 2. Н–Ф. – Душанбе, 2021. – 696 с.
4. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд)*. Ҷилди 1. А–Н. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
5. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд)*. Ҷилди 2. О–Я. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
6. *New Oxford American Dictionary, 3rd Edition*. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – 2096 p.
7. *Oxford Dictionary of English, 3rd Edition*. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 2112 p.
8. *Oxford Concise Medical Dictionary*. – Oxford: Market House Books, 2007. – 816 p.
9. *Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary*. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2008. – 1968 p.
10. *Collins English Dictionary, 8th edition*. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2006. – 1280 p.

ОТРАЖЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В АНГЛИЙСКИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ И ИХ АНАЛОГИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящается отражению некоторых терминов кожно-венерических заболеваний в английских лексикографических источниках и их аналоги в таджикском языке. Для анализа автором было выбрано те основные термины, на основе которых образуется совокупность терминологических единиц исследуемой отрасли. Наряду с этим, в процессе исследования были выявлены лексико-семантические, структурно-грамматические и этимологические особенности терминов кожно-венерических заболеваний. Если в английском языке большое количество терминов указанной группы проникли из латинского, т.е. имеют латинского происхождения, то их эквиваленты в таджикском заимствовались из греческих и латинских через русский язык и, в основном, употребляется в русской форме.

Ключевые слова: термин, сравнения, лексико-грамматический анализ, структурный анализ, этимологический анализ, способы терминообразования, морфологический способ, синтаксисоморфологический способ, синтаксический способ, кожно-венерических терминов, дерматология, отличия, общность, сходства.

БОЗТОБИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ БЕМОРИҲОИ ПЌСТУ ЗУҲРАВЌ ДАР САРЧАШМАҲОИ ЛУҒАТНИГОРИИ АНГЛИСЌ ВА МУОДИЛИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКЌ

Мақолаи мазкур ба инъикоси баъзе истилоҳоти бемориҳои пўст ва зуҳравӣ дар сарчашмаҳо луғатнигории англисӣ ва муодили онҳо дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Муаллиф барои таҳлил он истилоҳоти асосиро интихоб кардааст, ки дар асоси онҳо маҷмуи воҳидҳои истилоҳотии соҳаи таҳқиқшаванда ташаккул меёбанд. Дар баробари ин дар раванди пажӯҳиш хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, сохторӣ-дастурии ва решашинохтии истилоҳоти бемориҳои пўст ва зуҳравӣ муайян карда шуданд. Агар дар забони англисӣ миқдори зиёди истилоҳоти гурӯҳи зикршуда аз забони латинӣ ворид шуда бошанд, яъне, асли пайдоишашон латинӣ аст, пас, муодили онҳо дар забони тоҷикӣ аз забонҳои юнонӣ ва латинӣ тавассути забони русӣ иқтибос шуда, асосан дар шакли русӣ истифода мешаванд.

Калидвожаҳо: истилоҳот, муқоиса, таҳлили луғавӣ-маъноӣ, таҳлили сохторӣ, таҳлили решашинохтӣ, усулҳои истилоҳсозӣ, усули сарфӣ, усули наҳвӣ-сарфӣ, усули наҳвӣ, истилоҳоти мансуби пўст ва зуҳравӣ, пўстшиносӣ, тафовут, умумият, монандӣ.

REFLECTIONS OF SOME TERMS OF SKIN AND VENEREAL DISEASES IN ENGLISH LEXICOGRAPHICAL SOURCES AND THEIR ANALOGS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article is dedicated to the reflection of some terms of skin and venereal diseases in English lexicographic sources and their analogues in the Tajik language. For analysis, the author selected those basic terms on the basis of which a set of terminological units of the branch is formed. Along with this, during the research, lexical-semantic, structural-grammatical and etymological features of the terms of dermatological and venereal diseases were identified. If in English a large number of terms of the indicated group came from Latin, i.e. are of Latin origin, their equivalents in Tajik were borrowed from Greek and Latin through the Russian language and currently are used in the Russian form.

Keywords: term, comparisons, lexico-grammatical analysis, structural analysis, etymological analysis, methods of term formation, morphological method, syntax-morphological method, syntactic method, dermatological and venereal terms, dermatology, differences, commonality, similarities.

Об авторе

Каримова Дилафруз Насибовна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языкознания и сопоставительной
типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 98 826 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

About the author

Karimova Dilafruz Nasibovna
Candidate of philological sciences, associate
professor in the Department of linguistics and
comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 98 826 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

Дар бораи муаллиф

Каримова Дилафруз Насибовна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забоншиносӣ ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 98 826 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

МЕТОДҲОИ ТАҲҚИҚОТӢ ДАР ТАҲЛИЛИ КОНТРАСТИВИИ ИШОРАЧОНИШИНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Умедов Ш. Ҳ., Сайфуллоев Х. Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Забоншиносӣ мисли дигар илмҳо усулҳои таҳқиқотии худро муқаррар намуда, баҳри амиқсозии ин ё он қисмати забон роҳандозӣ мегардад. Яке аз намудҳои асосии забоншиносӣ усули муқоисавӣ-типологӣ ба шумор рафта, дар рушди илми забоншиносӣ нақши назаррас дорад. Методҳои муқоисавӣ-типологӣ дар забоншиносӣ усулҳои мебошанд, ки барои омӯзиши муқоисавии забонҳо бо мақсади муайян ва таҳлили хусусиятҳои умумӣ ва гуногунии онҳо истифода мешаванд. Дар умум метавон гуфт, ки типологияи муқоисавӣ як бахши забоншиносӣ буда, шабоҳат ва фарқиятҳои забонҳои ҷаҳонро сарфи назар аз пайдоиш ва минтақаи паҳншавии онҳо меомӯзад. Мусаллам аст, ки дар забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ доир ба методҳои муқоисавӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд ва мо низ дар ин қисмати қори илмии худ мехостем доир ба намудҳои методҳои муқоисавӣ ва асосан оид ба методи контрастивӣ ақидаҳои худро баён намоем.

Вазифаи пажӯҳишро масъалаи муқоисаи забонҳо, ошкор гардондани шабоҳатҳо ва тафовутҳо ташкил медиҳад. Дар сарчашмаҳои забоншиносӣ нишон дода шудааст, ки аз нимаи дуҷуми асри XX сар карда, баҳсҳо оид ба ҳадафҳо, вазифаҳо ва усулҳои пажӯҳишҳои муқоисавӣ идома доранд. Яке аз масоили рӯзмарраи омӯзиши муносири муқоисавии забонҳо муқаррар намудани умумият ва хусусиятҳои хоси онҳо, инчунин фаҳмондани он мебошад, ки омили ин шабоҳат ва фарқият кадомҳоянд. Бо боварӣ метавон гуфт, ки доир ба проблемаҳои таҳқиқоти қиёсии забони модарӣ бо забонҳои хориҷӣ дар даҳсолаҳои охир забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ рисолаҳои арзишманде таҳия намудаанд (В.Г.Адмони [14], Ю.В.Ванников, М.Винярский, В.Гак [1], Л.Г.Герсенберг, Е.К.Крушелнитская, М.С.Мамадасламов [4], А.Мамадназаров [9], А.И.Смирнитский, Г.Хелбиг (G.Helbig), П.Чамшедов [2], Х.Ч. Шанбезода, Ф.М.Турсунов [10], Х. Ғ. Сайфуллоев ва дигарон). Дар забоншиносии ватанӣ солҳои охир рисолаҳои рӯйи қор омадаанд, ки барои рушди илмӣ забоншиносии тоҷик ва махсусан дар риштаи типологияи муқоисавӣ сахм мегузоранд. Аз ҷумла рисолаи Ҳалимова М.С. ба муқоисаи ҷонишинҳои шахсии забони тоҷикӣ ва олмонӣ равона карда шудааст ва таҳлил дар асоси методи муқоисавии контрастивӣ анҷом дода шудааст [11]. Инчунин дар равиҳои муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ва баҳусус таҳлили муқоисавии пурсишҷонишинҳоро Сайфуллоев Х.Ғ. анҷом дода аст, ки барои рисолаҳои илмӣ минбаъда сахми назаррас дорад [7].

Афқор ва ғояҳои забоншиносии рус дар ин соҳа, хосатан зарур ва муҳиманд. Ҳанӯз Л. В. Шерба зикр карда буд, ки пажӯҳиши муқоисавӣ-типологӣ «шуурмандиро боло мебарад: шаклҳои гуногуни ифодаро қиёс карда, мо маъниро аз аломати ифодагари он ҷудо менамоем ва бо ин роҳ беҳтар дарёфт кардани тобишҳои мухталифи ин маъниро меомӯзем» [9, с. 166].

Заминаи усули муқоисавӣ-таърихи таҳқиқот дар бораи робитаи генетикии гурӯҳи забонҳои ташкил медиҳад, ки сохтори овозии умумӣ доранд ва дар системаи фонетикӣ, луғавӣ ва сохтори грамматикӣ тағйир меёбанд. Методи муқоисавӣ-типологӣ бо дигар усулҳои забоншиносӣ ҳамбастагии зич дорад, бо вучуди ин, аз онҳо вобаста ба объект ва ҳадафи пажӯҳиш фарқ мекунад [6, с. 10].

Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ дараҷаи наздикии забонҳо, пайдоиши онҳоро муайян менамояд, ба таҷдиди забон-сарчашма шугъл меварзад. Объекти пажӯҳиши он танҳо забонҳои ба ҳам хеш буда метавонанд. Забоншиносии шуравӣ ва рус В.Г.Гак типологияи муқоисавиро як шохаи забоншиносие меҳисобад, ки он хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи забонҳоро меомӯзад. Ба эътиқоди ӯ, типологияи муқоисавӣ имкон медиҳад, ки шаклҳои инкишофи забонҳо ва муайян кардани роҳҳои таъсири мутақобилаи онҳо муайян карда шавад. Тавре ки В.Г.Гак кайд кардааст, «Забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ созгории робитаҳои генетикӣ ва монандии типологии байни забонҳоро пажӯҳиш мекунад, то ки умумияти сохтори онҳоро ошкор созад» [1, с. 34]. Ба унвони объекти он забонҳои бо ҳам наздик хидмат менамоянд; шабоҳатҳо ва фарқиятҳои онон муқаррар карда мешаванд.

Методи муқоисавӣ-типологӣ аз усулҳои дар боло зикрфтаи пажӯҳиш бо он тафовут дорад, ки забонҳоро, новобаста аз наздикиашон, бо мақсади ошкорсозии монандӣҳо ва тафовутҳои ҳосаи байни забонҳои муқоисашаванда мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Типологияи муқоисавӣ барои омӯзиши забонҳои усулҳои гуногунро истифода мебарад ва марбут ба ин мулоҳизаҳои омӯзиши муқоисавии забонҳо ба якҷанд соҳаҳои мушоҳида мешавад:

1. Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ. Забоншиносии муқоисавии таърихӣ дар асри XIX пайдо шуда, яке аз усулҳои асосии забоншиносӣ ба шумор меравад. Ин усул барои омӯзиши забонҳои алоқаманде истифода мешавад, ки аз як «асосзабон» замина мегиранд. Усули муқоисавӣ-таърихӣ имкон медиҳад, ки дар соҳаҳои фонетика, морфология, синтаксис ва луғатшиносии забонҳои ба ҳам хеш, ки ин хусусиятҳои аз «асосзабон» маншаъ мегиранд, хусусиятҳои умумиро муайян намояд [1, с. 67].

Забоншиносии муқоисавии таърихӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

Тартиб додани луғати забонҳои ба ҳам наздик. Дар ин марҳила рӯйхати калимаҳои, ки дар забонҳои ба ҳам хеш мавҷуданд, тартиб дода мешаванд. Ин калимаҳои барои муайян кардани решаҳои умумӣ муқоиса карда мешаванд.

Муқоисаи системаҳои фонетикӣ ва забонҳои ҳамзавор. Дар ин марҳила системаҳои фонетикӣ ва забонҳои ба ҳам хеш барои муайян кардани мувофиқати умумӣ байни фонемаҳои муқоиса карда мешаванд.

Муқоисаи системаҳои морфологӣ ва забонҳои ҳамзавор. Дар ин марҳила системаҳои морфологӣ ва забонҳои ба ҳам хеш табор барои муайян кардани мувофиқати умумӣ категорияҳои морфологӣ ва нишондиҳандаҳои онҳо муқоиса карда мешаванд.

Муқоисаи системаҳои синтаксисӣ ва забонҳои ҳамзавор. Дар ин марҳила системаҳои синтаксисӣ ва забонҳои ба ҳам хеш барои муайян кардани мувофиқати умумӣ байни сохторҳои синтаксисӣ муқоиса карда мешаванд.

Усули муқоисавии таърихӣ имкон дод, ки бисёр хусусиятҳои муштаракӣ забонҳои хешро, ки мероси асосзабони онҳост, муайян карда шавад. Масалан, усули муқоисавӣ нишон дод, ки ҳамаи забонҳои славянӣ аз як забони протославянӣ пайдо шудаанд. Забони протославянӣ дар асоси маълумотҳои забонҳои наздики славянӣ барқарор карда шуд.

2. Забоншиносии ареалӣ, ки ба таҳқиқи забонҳои аз ҷиҳати географӣ ба ҳам наздик сару қор дорад; сарфи назар аз хешгариашон таъсири забонҳои муқоисашаванда ба якдигарашон омӯхта мешаванд.

Забоншиносии ареалӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои умумиро дар соҳаҳои фонетика, морфология, синтаксис ва луғатшиносии забонҳои ба ҳам хеш набуда, ки натиҷаи таҳаввулотӣ (эволюция) монандшавии унсурҳои забонҳо мебошад, муайян карда мешавад [13, с. 5].

Забоншиносии ареалӣ дар асри XX пайдо шуда, ҳамшабеҳи ба усули муқоисавии таърихӣ гардид. Ин усул ба он асос ёфтааст, ки тамоми забонҳои ҷаҳон новобаста аз ҳамдигар инкишоф меёбанд. Забоншиносии ареалӣ ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои умумӣ дар забонҳои ба ҳам алоқамандро, ки натиҷаи эволюцияи конвергентии ин забонҳо мебошанд, муайян карда шаванд.

Забоншиносии ареалӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

Интиҳоби забонҳои барои муқоиса. Дар ин марҳила забонҳои, ки муқоиса карда мешаванд, интиҳоб карда мешаванд. Забонҳои бояд ба қадри кофӣ гуногун бошанд, то хусусиятҳои умумӣ онҳо, ки пайдоиши забонҳои сарчашма намегиранд, муайян карда шаванд.

Тартиб додани рӯйхати падидаҳои забонӣ барои муқоиса. Дар ин марҳила рӯйхати падидаҳои забонӣ, ки муқоиса карда мешаванд, тартиб дода мешавад. Ҳодисаҳои забонӣ бояд ба қадри кофӣ васеъ бошанд, то тамоюлҳои умумӣ рушди забонҳоро ошкор созанд.

Муқоисаи падидаҳои забонӣ. Дар ин марҳила падидаҳои забонӣ дар забонҳои гуногун барои муайян кардани хусусиятҳои умумӣ муқоиса карда мешаванд.

Зикр карда лозим, ки усули муқоисавӣ нишон дод, ки дар забонҳои ҷаҳон тамоюли рушди системаҳои забонҳои аналитикӣ вучуд дорад.

Забоншиносии типологӣ аз муқоисаи типологӣ-таърихӣ қатъан фарқ мекунад, гарчанде ки ҳарду ҳам илм дар бораи забон буда, бо фактҳои забонии забонҳои гуногун сару қор доранд. Инчӯ метавон нишонаҳои методҳои типологияи муқоисавӣ-таърихӣ ва типологияи муқоисавиро дида баромад [13, с. 5].

Нишонаҳои метод	Методи муқоисавӣ-таърихӣ	Методи муқоисавӣ-типологӣ
навъи шабоҳати фактҳои забонӣ	мувофиқат	монандӣ
робитаи забонҳо	хешу таборӣ	изоморфизм
таснифот	насабӣ (генеалогический)	сохтӣ (типологическая)
воҳидҳои таснифот	оида, гурӯҳ	тип
маводи таҳқиқот	шакли забон ва элементҳои он	категорияҳо ва моделҳо
методи таҳқиқот	таҷдид (реконструкция)	таҳлили муқоисавӣ
натичаи таҳқиқ	мувофиқати фонетикӣ	хусусиятҳои универсалӣ ва махсуси забонҳо

3. Забоншиносии универсалӣ. Усули универсалӣ дар асри ХХ пайдо шуда, яке аз усулҳои асосии типологии забоншиносӣ гардид. Ин усул бар он асос ёфтааст, ки ҳамаи забонҳои ҷаҳон ба қонуниятҳои муайян иттиҳат мекунанд. Ин усул барои муайян кардани қонуниятҳои истифода мешавад, ки барои ҳама забонҳо ё гурӯҳҳои муайяни забонҳо маъмуланд. Усули универсалӣ ба мо имкон медиҳад, ки тамоюлҳои умумии рушди забонҳои муайян шаванд ва дарк карда шаванд, ки ин тамоюлҳо ба сохтори забонҳо чӣ гуна таъсир мерасонанд [6, с. 87].

Усули универсалӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

Ҷамъоварии маълумот. Дар ин марҳила маълумот дар бораи забонҳои гуногуни ҷаҳон ҷамъоварӣ карда мешавад. Маълумотро аз сарчашмаҳои гуногун ба монанди луғатҳо, грамматикаҳо, сохти матнӣ ва ғайра ба даст овардан мумкин аст.

Таснифи маълумот. Дар ин марҳила маълумот аз рӯй меёриҳои муайян тасниф карда мешавад. Таснифи маълумот имкон медиҳад, ки қонунҳои умумии инкишофи забонҳои муайян карда шаванд.

Тартиб додани универсалияҳо. Дар ин марҳила универсалияҳо таҳия карда мешаванд.

Дар забоншиносӣ ва махсусан ҳангоми гузаронидани муқоисаҳои типологии забонҳои ҷаҳон омӯзиш, таҳқиқ ва муқоисаи забонҳои гуногун усули методҳои зиёде истифода мешаванд. Аммо аз ҳама методи типологи муқоисавии асосӣ дар забоншиносии ҷаҳон методи контрастивӣ баҳисоб меравад.

4. Забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ ё контрастивӣ. Муқоисаи контрастивӣ ин муқаррар кардани шабоҳатҳо ва фарқиятҳои дар ҳама соҳаҳо байни ду забон, ҳам бо мақсади тавсифи яке аз забонҳо дар заминаи забони дигар ва ҳам барои муайян кардани фарқиятҳои эҳтимолии аз ҷаҳати типологӣ муҳим байни забонҳо мебошад. Методи контрастивӣ як усули типологияи муқоисавӣ мебошад, ки аз муқоисаи ду ё зиёда забонҳо бо мақсади муайян кардани монандӣ ва фарқияти онҳо иборат аст [1, с. 58]. Методи контрастивӣ дар баробари усулҳои типологӣ як бахши ягонаи забоншиносиро ташкил медиҳад, вале бо баъзе фарқиятҳои вазифаҳо ва усулҳои таҷқиқот ба он хос тавсиф дода мешавад. Методи контрастивӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин истифода мешавад:

Омӯзиши муқоисавии забонҳо - муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи забонҳо.

Муайян намудани қонуниятҳои инкишофи забон – омӯзиши роҳҳои пайдоиш ва инкишофи хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи забонҳо.

Муайян кардани роҳҳои робита байни забонҳо — омӯзиши имкониятҳо ва шароити робитаи забонҳо.

Инчунин барӣ методи муқоисавии контрастивӣ муайян намудани марҳилаҳои он хеле зарур мебошад, ки чунин марҳилаҳоро дар бар мегирад:

5. Омодагӣ ба муқоиса - интиҳоби забонҳо барои муқоиса, муайян кардани сатҳи муқоиса, таҳияи нақшаи муқоиса.

6. Таҳлили муқоиса - муқоисаи воҳидҳо ва системаҳои забонӣ, муайян кардани шабоҳат ва тафовут.

7. Шарҳи натиҷаҳои муқоиса - ҷамъбасти гардонидани натиҷаҳои муқоиса, хулосаҳо ва тавсияҳо.

Ҷаҳати хубтар дарк намудани забон ва муайян намудани робитаи онҳо методи муқоисавии контрастивӣ нақши калидиро мебозад. Бинобар ин методи контрастивӣ методи

асосии типология ба шумор меравад. Инчो метавон чанде аз ҳолатҳои истифодашавии методи муқоисавии контрастивӣ дар типологияи муқоисавиро мисол овард:

- Дар грамматикаи муқоисавӣ усули контрастивӣ барои муқоисаи системаҳои грамматикаи забонҳои гуногун истифода мешавад. Масалан, метавон системаи замонҳои феълро дар забонҳои русӣ ва англисӣ, системаи падежҳоро дар забони русӣ ва олмонӣ, системаи сифатҳоро дар забони русӣ ва фаронсавӣ муқоиса кард.

- Дар луғатшиносии муқоисавӣ барои муқоисаи таркиби луғавии забонҳои гуногун усули контрастивӣ истифода мешавад. Масалан, метавон воҳидҳои лексикеро, ки мафҳумҳои алоқамандро ифода мекунанд, бо забонҳои русӣ ва англисӣ, русӣ ва фаронсавӣ муқоиса кард.

- Дар услубшиносии муқоисавӣ барои муқоисаи вижагиҳои услубии забонҳои гуногун усули контрастивӣ истифода мешавад. Масалан, метавон усулҳои ифодаи эҳсосотро ба забонҳои русӣ ва англисӣ ва роҳҳои эҷоди образи бадеиро ба забонҳои русӣ ва фаронсавӣ муқоиса кард.

Ҳар усуле, ки дар ин ё он соҳа мавриди истифода қарор мегирад дорои афзалиятҳо ва нуқсонҳои мебошанд [6, с. 46]. Инчо низ метавонем оиди афзалиятҳои ва нуқсонҳои методи контрастивӣ ёдовар шавем.

Афзалиятҳои усули контрастивӣ инҳоро дар бар мегиранд:

- Ин усул имкон медиҳад, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи забонҳоро муайян кард, ки ин вазифаи муҳими дарки забонҳо ва робитаи онҳост.

- Усули контрастивӣ имкон медиҳад, ки шаклҳои инкишофи забонро муайян кард.

- Ин усул имкон медиҳад, ки роҳҳои робитаи забонҳоро муайян кард.

Ба рӯйхати норасоӣҳои методи контрастивӣ метавон масъалаҳои зеринро ворид намуд:

- Ин усул метавонад меҳнатталаб ва мураккаб бошад, хусусан агар забонҳои дорои системаҳои гуногун муқоиса карда шаванд.

- Усули контрастивӣ метавонад субъективӣ бошад, зеро натиҷаҳои муқоиса аз интихоби забонҳо ва сатҳи муқоиса вобаста аст.

Академик Л.В.Шерба ғояҳои яке аз пешоҳангони забоншиносии муқоисавӣ, устоди худ профессор И. А. Бодуэн де Куртенэро давом дода, аҳаммияти бузурги усули муқоисавиро зикр намудааст. Яке аз принципҳои асосии Шерба ин аст, ки омӯзиши муқоисавии забон бояд дар асоси равиши системавӣ сурат гирад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми муқоисаи забонҳо на танҳо унсурҳои алоҳида, балки сохтори системавии онҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Л.В.Шерба боварӣ дошт, ки танҳо муносибати систематикӣ имкон медиҳад, ки қонунҳои умумии рушди забонҳо ва фарқиятҳои онҳо муайян карда шаванд. Номбурда таъкид кардааст, ки таълим дар аудиторияи дузабона «ба муқоисаи як забон бо дигар забон бурда мерасонад, фақат ин муқоисаро оқилона ба роҳ бояд монд, онро на ба ҳукми зухуроти тасодуфӣ вогузоштан, балки ба пояҳои илмӣ устувор намудан бояд» [12, с. 46]. Забоншиносии барҷастаи рус, шогирди Л.В.Шерба, профессор В.Н.Яртсева нуқтаи муҳими назариявии методи муқоисавӣ- типологиро зимни омӯзиши забони хоричӣ зикр намуда, нишон медиҳад, ки ошкор гардондани фарқиятҳои махсуси падидаҳо дар забонҳои муқоисашаванда бениҳоят муҳим аст [6, с. 43].

Принсипи дигари муҳими Л.В.Шерба ин аст, ки омӯзиши муқоисавии забонҳо бояд дар асоси усули муқоисавӣ гузаронида шавад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми муқоисаи забонҳо инкишофи таърихӣ онҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Л.В.Шерба чунин мешуморид, ки танҳо усули муқоисавии типологӣ ба мо имкон медиҳад, ки сабабҳои ҳақиқии монандӣ ва фарқҳои байни забонҳоро муайян кард.

Б.А.Серебренников чунин мешуморад, ки омӯзиши муқоисавии забонҳо воситаи муҳими рушди забоншиносӣ мебошад. Вай як қатор усулҳои таҳқиқоти муқоисавии забонҳоро қор карда баромад, ки имрӯз ҳам дар типологияи муқоисавӣ истифода мешаванд. Муаллиф дар мақолаи «Оё ҳама гуна муқоиса судманд аст?» аз ҷумла фишори пурзӯри низоми забони модариро, ҳангоме ки омӯзиши забони хоричӣ ба дараҷаи фарогирии гайриихтиёрӣ ва фаълоне нарасидааст, зикр менамояд. Зимнан ӯ нишон медиҳад, ки дар низомҳои забонҳои муқоисашаванда падидаҳои мушобеҳ нисбатан зуд ва осон азхуд карда мешаванд ва бо ҳамин ӯ мушкилиҳоро, ки талабагон ҳангоми азхудкунии падидаҳои дар низоми забони (модарӣ) онҳо вучуднадошта аз сар мегузаронанд, таъкид менамояд. «Муқоисаи воқеиятҳои як забон бо воқеиятҳои забони дигар пеш аз ҳама барои аз миён бардоштани имкониятҳои фишори низоми забони модарӣ зарур аст» [9, с. 10].

В.В.Иванов бар он ақидааст, ки усулҳои муқоисавии типологияро бо назардошти омилҳои таърихӣ фарҳангӣ, ки ба рушди забонҳо таъсир расонидаанд, бояд эҳтиёткорона истифода кард.

Сарфи назар аз он, ки усули муқоисавӣ ҳамчун усули забоншиносӣ бо принципҳои муайян аллакай дар солҳои 1930–1940 шакл гирифта буд (ниг. дар забоншиносии рус ба осори Е. Поливанов, Л. В Щерба ва дар Аврупо ба асарҳои Ш. Балли), мавқеи забоншиносии муқоисавӣ дар байни фанҳои забонӣ, инчунин номҳои - забоншиносии муқоисавӣ, контрастивӣ, конфронтативӣ, забоншиносии қиёсӣ - ҳанӯз ба тавзеҳ ниёз дорад.

Дар мавриди тафовути сифатҳои "контрастивӣ" ва "конфронтативӣ" баъзан бар он назаранд, ки забоншиносии конфронтативӣ ҳам шабоҳат ва ҳам тафовути забонҳоро баррасӣ мекунад ва аз ин ҷиҳат метавон онро бештар назариявӣ арзёбӣ кард, дар ҳоле ки забоншиносии муқоисавӣ танҳо бо фарқиятҳо саруқор дорад ва аз ин рӯ, самти амалии бештар дорад. (ин фикр махсусан дар байни забоншиносони кишварҳои Аврупои Шарқӣ паҳн шудааст, аз ҷумла нигаред [15] Бисёр мушкilotи забоншиносии контрастивӣ маҳз бо он алоқаманд аст, ки он амалан бо назарияи таълими забонҳои хориҷӣ баробар карда мешавад [11].

Дар забоншиносии рус қушиши муайян кардани мавқеи забоншиносии контрастивӣ дар байни дигар соҳаҳои забоншиносиро метавон аз рӯи ҷоп омадани силсилаи «Забоншиносии контрастивӣ» (1989) арзёбӣ кард. Дар забоншиносии хориҷӣ пас аз авҷ гирифтани солҳои 1970-1980 ва каме сустшавӣ ва даст кашидан аз пажӯҳишҳои муқоисавӣ, дар ду даҳсолаи оянда боз асарҳои ба усули контрастивӣ бахшидашуда пайдо мешаванд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи контрастивӣ ҳодисаҳои грамматикӣ, ҷун қоида, ба мутобиқшавии ҳодисаҳои забонӣ дар ибораҳои якхела ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан таъя мекунад; он аз тавсифи шабоҳат ва тафовути мураккаб иборат аст. Аз ин рӯ, муҳаққиқ вазифадор аст, ки маълумотҳои махсусро оид ба забонҳои ба ҳам мувофиқ эҷод ва интиҳоб намояд, зеро дар шакли субъективӣ, бе таҳлили муқоисавӣ бо забони дигар мушаххасоти забонро муайян кардан душвор аст.

Тавре ки мо болотар қайд кардем, *мақсади таҳқиқоти мазкур* муқоисаи амалкарди хусусиятҳои грамматикӣ ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои ҷоикӣ ва олмонӣ, муайян кардани шабоҳатҳо ва фарқиятҳо дар истеъмоли ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои муқоисашаванда ва ошқор намудани омилҳо ва сабабҳои мебошад, ки онҳоро ихтилофот дар истифодаи ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои мавриди омӯзиш ба вуҷуд меоранд.

Дар таҳқиқоти мазкур мо ҷонишинҳои ишоратиро дар забонҳои ҷоикӣ ва олмонӣ, ки аз як забон ба забони дигар тавассути корреспонденсияҳо (КР), транспозитсияҳо (ТП) ва трансформатсияҳо (ТФ) интиқол меёбанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бояд қайд кард, ки *таҳлил ҳатман дар сатҳи ҷумла баррасӣ мегардад*. Қобили зикр аст, ки С.Святковский истилоҳҳои «шабоҳат, тафовутҳои нимагӣ, тафовутҳои пурра»-ро пешниҳод мекунад; ин истилоҳот ба интиҳобкардаҳои мувофиқат менамоянд: шабоҳатҳо – корреспонденсияҳо; тафовутҳои нимагӣ – транспозитсияҳои бадалшаванда; тафовутҳои пурра – трансформатсияҳои бадалшаванда [8, с. 69].

Ҳамчун КР Х.Г.Сайфуллоев мувофиқати дақиқи сохторҳои морфологӣ ва синтаксисиро пешниҳод намудааст [7, с. 44]: Мисол, КР: *Он шаб баракҳои моро ҳам аввалин бор гарм карданд*(А.Зегерс,10)- *Zum ersten mal wurden an diesem Abend auch unsere Baracken geheizt.* (А.Сеггерс, 8)

Тавре ки аз таҳлили мисолҳои дар ҷадвал буда аён мегардад, сарфи назар аз тартиби калимаҳо дар ҷумлаҳои ҷоикӣ ва олмонӣ ҳамаи ҳиссаҳои нутқ дар вазифаи аъзои ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда ба ҳам мувофиқ омадаанд.

Мафҳуми ТП мувофиқати аъзои якхелаи ҷумларо дар назар дорад; аммо дар онҳо аъзои дахлдори ҷумла бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ дар забонҳои муқоисашаванда ифода ёфтаанд. Мисол, ТП: *Geben Sie ihm recht fetten Pilaw mit Fleisch und bedecken Sie die Schüssel mit einem heißen Fladen!* (Тодес Вучерерс, 39)- *Ба ин кас як табақ оши серғушту рағван кашед, ба рӯиш якто нони тафтон нӯшонда диҳед!*(Марги судхӯр, 32)

Баргардониши мазкур бо истифодаи воситаҳои (эҳтиромӣ) пейоратив (*ба ин кас*) дар забони ҷоикӣ ва воситаи мейоратив (ғайриэҳтиромӣ - маъмулӣ) (*ihm* - ба ӯ) таҷассум гардидааст.

Дар зери мафҳуми ТФ, аз пайи В.Г.Гак [1, с. 15] мо ҳодисаҳои мефаҳмем, ки дар онҳо як маъно дар ҳар ду забон бо ҷумлаҳои сохтори синтаксисиашон мухталиф таҳвил меёбад.

Мисол, ТФ. Аммо онҳо (он хучраҳо) ба ман аз падари марҳумам мерос мондаанд (Марги судхӯр, 39) - ..., *die mir mein seliger Vater vererbt hat (Tod des Wucherers, 47)*. = онҳоро падари марҳумам ба ман мерос гузоштааст.

Дар чумлаи тоҷикии «Аммо онҳо ба ман аз падари марҳумам мерос мондаанд» тарзи мафъули ифода истифода шудааст, ки он тавассути категорияи фоил «... *die mir mein seliger Vater vererbt hat*» ба забони олмонӣ баргардон шудааст. Ҷонишини шахсии «ман» бо пешванди «ба» дар вазифаи пуркунандаи бавосита тарҷума шуда, ҷонишини шахсии «ich» дар падежи датив дар шакли «*mir – ба ман*», ҷонишини шакли чамъи «онҳо» ба забони олмонӣ тавассути артикли шакли чамъ «*die*» (ба ҷойи «*die*» ҷонишини шакли чамъи «*sie*»-ро ҳам истифода бурдан мумкин аст) тарҷума гардидааст.

Ба андешаи профессор А.Мамадназаров, муқобилгузории шаклҳои танҳо ва чамъ дар ҷонишини исми он (*вай, ӯ*) бо ёрии парадигмаҳои ифодакунандаи объект иҷро карда мешавад. Зимнан ҳар яке аз се парадигмаи шакли танҳо (бо вожаи *он, вай, ӯ*) ба парадигмаи шакли чамъ бо шаклвожаи онҳо муқобил гузошта мешавад [5, с. 159].

Мисол: Ман онро (он чизро) надидаам – *Ich habe es nicht gesehen (Информант)*; Ман ба ӯ (ин гапро) гуфтам – *Ich habe ihm es gesagt (Информант)*.

Бояд ибраз дошт, ки зимни ТФ-ҳои ба таври кофӣ мураккаб аёнияти махсус бо роҳи корбасти нақшаҳои дузабонаи контрастивӣ-синтаксисӣ ба даст оварда мешавад:

Точ	Subj.	Obj.dir		Negation	Vollverb
	Ман	онро		надидаам	
Олм.	Ich	habe	es	nicht	gesehen
	Subj.	Hilfsverb	Obj.dir.	Negation	Vollverb

Барои мутобиқат кунондани мавод ТФ-ҳои имконпазири ҷонишинҳои ишоратие, ки барои монандсозии бештар бадал мешаванд, муҳиманд. Чунин ТФ-ҳоро бадалшаванда ё монандшаванда (ТФМ) номидан мумкин аст. Мисолҳоро аз чадвал муқоиса кунед.

Точ.	Obj. indirekt	Adverb	Subj.	Prad. Nom.
	Ба шумо	дар ин ҷо	чӣ	даркор?
Олм.	Was	brauchen	Sie	hier?
	Obj. direkt.	Prad. Verb.	Subj.	Adverb

Аз мувофиқати мазкур дида мешавад, ки ибораи изофаи тоҷикии ғайримустақим бо сабаби валентнокии феъл падидомадаи «ба шумо» бо мубтадои олмонию «Sie» тахвил дода мешавад, мубтадои тоҷикии «чӣ» бо пуркунандаи бевоситаи «was» мувофиқат менамояд ва хабар дар шакли номӣ дар забони тоҷикӣ бо хабари феълӣ дар забони олмонӣ тахвил меёбад, ҳарчанд зарфи тоҷикии «дар ин ҷо» ба сифати ҳоли замон бо зарфи замони олмонию «hier» ба сифати зарфи замон мувофиқ меояд.

Ҳамин тариқ, дар таҳлили контрастивии забонҳои муқоисашаванда аз як тараф муқаррар кардани монандӣ ва фарқият дар истифодаи воҳидҳои забонӣ зарур бошанд, аз тарафи дигар, ошкор намудани омилу факторҳои, ки сабабгори ҷой доштани тазодҳо мебошанд, муҳим арзёбӣ мегарданд.

Адабиёт

1. Гак В.Г. О контрастивной лингвистике // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. - М., 1989. - С. 5–17.
2. Джамшидов П.Д. и др. Очерки о сопоставительном изучении английского и таджикского языков / П.Д. Джамшидов // Учебное пособие. - Душанбе, 1988. - 150 с.
3. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. - Л.: Наука.

- Ленинградское отделение, 1972. – 216 с.
4. Мамадасламов М.С. *Выражение пространственно-временных отношений в системе предлогов и послелогов в разносистемных языках (на базе ишугнанского, немецкого и таджикского языков: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / М.С. Мамадасламов. - Душанбе, 2019.*
  5. Мамадназаров А. *Морфологические особенности личных местоимений в таджикском и английском языках / А. Мамадназаров // Международная конференция «Грамматические категории в контрастивном аспекте». - М.: МГПУ, 2016. - С. 157-163.*
  6. Реформатский А.А. *О сопоставительном методе // Русский язык в нац. школе. - 1962. - № 5. - С. 23–33.*
  7. Сайфуллаев Х.Г. *Вопросительные местоимения в таджикском и немецком языках: дис. ... канд. филол. наук /10.02.20 / Х. Г. Сайфуллаев. - Душанбе, 1981. - 162 с.*
  8. Святковский С. *Основные принципы сопоставительного анализа языков // РЯШ. - 1976. - № 4. - С. 69-73.*
  9. Серебренников, Б.А. *Всякое ли сопоставление полезно? / Б. А. Серебренников // Русский язык в национальной школе. – 1957. - № 2. - С. 10-15.*
  10. Турсунов Ф.М. *Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языках): автореф. дис. ... д-ра филол. наук. /10.02.20/ Ф. М. Турсунов. - Душанбе, 2016. - 48 с.*
  11. Халимова М.С. *Таҳлили грамматикӣ-категориявӣ ва функционалӣ-семантикӣи ҷонишинҳои шахси дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ : дис. ...канд. филол.наук. - Душанбе, 2021. - 180 с.*
  12. Щерба, Л.В. *Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба -Л.: Наука, 1974. - 428 с.*
  13. Ярцева, В.Н. *О сопоставительном методе изучения языков / В. Н. Ярцева // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. (Отдельный оттиск статьи). - М.: Высшая школа, 1960. - С. 3-14.*
  14. Admoni W. G. *Zu Problem der kontrastiven Grammatik / W. G. Admoni // Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Bd.93, H.1, 1974. - 174 s.*
  15. Helbig G. *Sprachwissenschaft — Konfrontation - Fremdsprachenunterricht. Leipzig, 1981. P. 70–101.*

МЕТОДҲОИ ТАҲҚИКОТӢ ДАР ТАҲЛИЛИ КОНТРАСТИВИИ ИШОРАҶОНИШИНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Масъалаи калидие, ки дар мақолаи мазкур матраҳ мегардад, шарҳу тавзеҳ додани методи контрастивии муқоисавӣ дар забоншиносӣ мебошад. Инчунин тавассути ин усул ишоратҷонишинҳои забони тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳлил қарор дода мешавад. Ҳамин тавр, таҳқиқи контрастивӣ ҳодисаҳои грамматикӣ, ҷун қоида, ба мутобиқшавии ҳодисаҳои забонӣ дар ибораҳои яхела ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан таъя мекунад; он аз тавсифи шабоҳат ва тафовути мураккаб иборат аст. Аз ин рӯ, муҳаққиқ вазифадор аст, ки маълумотҳои махсусро оид ба забонҳои ба ҳам мувофиқ эҷод ва интиҳоб намояд, зеро дар шакли субъективӣ, бе таҳлили муқоисавӣ бо забони дигар мушаххасоти забонро муайян кардан душвор аст. Омӯзиши системаҳои гуногуни забон ба мо имкон медиҳад, ки тамоюлҳои умумии инкишофи сохторҳои забон муайян карда шаванд ва дар бораи механизмҳои имконпазири универсалии ташкили забон ҳулоса бароварда шавад. Таҳқиқоти типологӣ дар асоси муқоисаи маълумоти забоншиносӣ гузаронида мешавад, ки хусусиятҳои фонологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ, семантикӣ ва лексикиро дар бар гирифта метавонанд. Бо ин мақсад воситаҳои махсус истифода мешаванд, ки онҳо усулҳои гуногуни таҳлил ва муқоиса, инчунин моделҳои статистиқиро дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: типология, метод, забоншиносӣ, муқоиса, таърихӣ, таҳқиқот, таҳлил, забон, омӯзиш, умумият, тафавут, контрастивӣ.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ МЕТОДЫ ПРИ КОНТРАСТИВНОМ АНАЛИЗЕ УКАЗАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕННИЙ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

Ключевым вопросом, поднимаемым в данной статье, является объяснение сравнительно-контрастного метода в языкознании. Также с помощью этого метода анализируются таджикские и немецкие указательные местоимения. Таким образом, контрастивное изучение грамматических явлений, как правило, опирается на приспособление языковых явлений в одинаковых словосочетаниях при переводе с одного языка на другой; он состоит из описаний сложных сходств и различий. Поэтому исследователь обязан создавать и отбирать специальные данные о языках, совместимых друг с другом, поскольку в субъективной форме, без сравнительного анализа с другим языком, трудно определить специфику языка. Изучение различных языковых систем позволяет выявить общие тенденции развития языковых структур и сделать выводы о возможных

универсальных механизмах языковой организации. Типологические исследования проводятся на основе сопоставления языковых данных, которые могут включать фонологические, морфологические, синтаксические, семантические и лексические характеристики. Для этого используется специальный инструментарий, включающий в себя различные методы анализа и сравнения, а также статистические модели.

Ключевые слова: типология, метод, лингвистика, сравнение, историческое, исследование, анализ, язык, изучение, общность, различие, контрастивный.

RESEARCH METHODS FOR CONTRASTIVE ANALYSIS OF DEMONSTRATIVE PRONOUNS OF THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The key issue raised in this article is the explanation of the comparative-contrast method in linguistics. Also, using this method, Tajik and German demonstrative pronouns are analyzed. Thus, the contrastive study of grammatical phenomena, as a rule, is based on the adaptation of linguistic phenomena in the same phrases when translated from one language to another; it consists of descriptions of complex similarities and differences. Therefore, the researcher is obliged to create and select special data about languages that are compatible with each other, since in a subjective form, without comparative analysis with another language, it is difficult to determine the specificity of the language. The main idea of the contrastive method is that all languages have common features and characteristics that can be established on the basis of comparative analysis. The study of various language systems allows us to identify general trends in the development of language structures and draw conclusions about possible universal mechanisms of language organization. Typological studies are carried out on the basis of comparison of linguistic data, which may include phonological, morphological, syntactic, semantic and lexical characteristics. For this purpose, special tools are used, which include various methods of analysis and comparison, as well as statistical models.

Keywords: typology, method, linguistics, comparison, historical, research, analysis, language, study, commonality, difference, contrastive.

Дар бораи муаллифон

Умедов Шарифҷон Хайдаралиевич
Ассистенти кафедраи забони олмонӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 944 40 27
E-mail: umedov1991@mail.ru

Сайфуллоев Хайрулло Габдуллаевич
Доктори илмҳои педагогӣ, профессори
кафедраи забони олмонӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 907 90 42 50
E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

Об авторах

Умедов Шарифджон Хайдаралиевич
Ассистент кафедры немецкого языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 944 40 27
E-mail: umedov1991@mail.ru

Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич
Доктор педагогических наук, профессор
кафедры немецкого языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 907 90 42 50
E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

About the authors

Umedov Sharifdzhon Khaidaralievich
Assistant of the German language department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 944 40 27
E-mail: umedov1991@mail.ru

Sayfullaev Khairullo Gabdullaevich
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the
Department of German language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 907 90 42 50
E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

МАВҚЕИ КАЛИМАСОЗИИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ АРАБӢ БО ПАСВАНДИ -Ӣ/-ГӢ ДАР АСОСИ МАВОДИ “ӢДДОШТҲО”-И САДРИДДИН АӢНИ

*Раҳматуллозода С. Р., Сатторов Н. С.
Кумитаи забон ва истилоҳоти назди
Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садрӣдин АӢнӣ*

Пасванди -Ӣ (-гӢ) аз ҷумлаи пасвандҳои калимасозии тоҷикие ба шумор меравад, ки дар забоншиносии тоҷик атрофи он пажӯҳишҳои гуногунҷанбае сурат гирифтааст ва он як навъ оморформа ба қалам дода шудааст. Зеро «пасванди -Ӣ дар калимасозии исм, сифат, зарф ва сифати феълӣ мушоҳида мешавад. Аммо асосҳои калимасозии ин ҳиссаҳои нутқ бо пасванди -Ӣ аз якдигар фарқ мекунад [5, с. 37].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» пасванди -Ӣ (-гӢ) аз ҷумлаи сермахсултарин пасвандҳои тоҷикӣ ба қалам дода шудааст. Аз ҷумла, таъкид гардидааст, ки «пасванди -Ӣ (-гӢ) аз сифатҳои аслии исми аломат ва ҳолат месозад: зебой, ноилоҷӣ...; аз исм исм месозад: аз исмҳои ифодакунандаи касбу қор ва ихтисос исмҳои месозад, ки амал ва соҳаи фаъолиятро мефаҳмонанд: косибӣ, шоирӣ...; аз калимаҳои ҳешутаборӣ ва дӯст, душман исмҳои ифодакунандаи муносибат месозад: *модарӣ, дӯстӣ*...; аз калимаҳои маҷозӣ исми маънӣ месозад, ки аломат ва ҳолатро мефаҳмонад: *рӯбоҳӣ, мардӣ*; аз исмҳои ифодакунандаи синну сол исме сохта мешавад, ки давраи дар решаи калима номбаршударо ифода мекунад: *кӯдакӣ, пирӣ* ва ғ... [2, с. 115-116].

Доманаи истифодаи ин пасванд дар калимасозӣ ҷунун густурда аст, ки ҳатто аз феълҳо низ исм сохтааст ва ба ин феълҳои *ҳаст* ва *нест* намуна шуда метавонанд, ки тавассути пасванди мазкур аз онҳо исми ҳолат: *ҳастӣ* ва *нестӣ* сохта шудааст [5, с. 37; 2, с. 116].

Пасванди -Ӣ дар калимасозии сифатҳои нисбӣ хеле серистеъмол мебошад [5, с. 37]. Маҳз истифодаи пасванди -Ӣ дар калимасозии сифатҳои нисбӣ ба гунае ба ё-и нисбии дар забони арабӣ серистеъмол монандӣ дорад. Ба ин маъно, ки дар забони арабӣ *ё*-и нисба, нисбӣ ё насаб дар охири исмҳо омада, аз онҳо сифати нисбӣ месозад. Шарти *ё*-и мазкур ин аст, ки бояд ташдиддор бошад ҳарфи пеш аз он омада касра гирад [11, с. 454].

Ба ибораи дигар, «нисбат пайвастанӣ ё-и мушаддади моқабл максур аст ба исм ва он чи дар ҳукми он аст, барои табдили он ба сифате, ки далолат бар интисоб дорад. Ин интисоб мумкин аст ба хонадон, кишвар, санъат, пеша, мазҳаб ва монанди онҳо бошад, мисли эронӣ, сунӣ, суфӣ, китобӣ ва ҷуз онҳо» [9, с. 107].

Нуктаи ҷолиб ин аст, ки ҳангоми гуфтор ва таваққуф намудан дар ё-и нисбӣ, пурра ба пасванди -Ӣ-и тоҷикӣ шабеҳ мегардад. Чи тавре пасванди -Ӣ барои нисбат додани ягон нафар ва ё коре ба гурӯҳ, маҳал ва ё сарзамин истифода мешавад: *мираконӣ, ғиждувонӣ* [1, с. 5], ё-и нисбии арабӣ низ айни ҳамин ифодаро адо мекунад. Бобоям масҷидро бо зебой таъмир намуда, дар сутуни он бо хатти худ калимаҳои «амали Сайид Умархоҷаи соқтарегӣ»-ро қандакорӣ кардааст [1, с. 5].

Ҳамин шабоҳати *ё*-и нисбии арабӣ бо пасванди -Ӣ-и тоҷикӣ боис мегардад, ки дар мавриди қорбурди артикли муайянии *ал*-и арабӣ бо исмҳои нисбии бузургони гузаштаи форсу тоҷик хулосаи худро дошта бошем. Ба ибораи дигар, ба назари мо беҳтар мебуд, артикли *ал*- ҳангоми навиштани исмҳои хоси арабӣ, хусусан, сифатҳои нисбӣ ба забони тоҷикӣ ва хатти сириликӣ навишта нашавад. Зеро дар забони тоҷикӣ худӣ *-Ӣ* баёнгарии нисбият аст ва ниёзе ба навиштани *ал*- намегузорад. Масалан, Румӣ дар забони тоҷикӣ ифодагари пурраи ар-Румӣ мебошад, дар баробари он ки инсонро аз иштибоҳ намудан дар навиштани «ал»-и арабӣ нигоҳ медорад. Гуфтори мазкурро метавон боз ба ин нукта таъйид намуд, ки дар осори классикии форсу тоҷик номҳои донишмандоне, ки дар арабӣ бо *ал*-навишта мешаванд, аз қабилӣ ал-Киндӣ, ал-Фаробӣ, ал-Бухтурӣ ва ғ. бе артикли *ал*-: Киндӣ, Фаробӣ, Бухтурӣ ва ғ. оварда шудаанд.

Устод С. Айни дар «Ёддоштҳо» ба гунае ба вазифаи сифатсози ин пасванд ишора кардааст: «*Ҳарчанд тахаллуси Холӣ ба «хол» ва Ҷонӣ ба «ҷон» мансуб бошад ҳам, Мулло Назруллои Лутфӣ «Холӣ»-ро «тиҳӣ аз маънӣ» ва «ҷонӣ»-ро «ҷинояткори шеър» маънидод мекард» [1, с. 374].*

Ҳангоми таҳқиқи лингвистии маводи чилдҳои 3-4-и «Ёддоштҳо»-и Айни мо ба чунин натиҷа расидем, ки дар китоби мазкур аз дигар пасвандҳои тоҷикӣ дида, пасванди мазкур, чи бо калимаҳои худӣ ва чи бо иқтибосоти арабӣ, бисёр истифода шудааст. Масалан, калимаҳои *ғалатӣ, интизорӣ, машғулӣ, мулкӣ, маъмурӣ, илмӣ, саломатӣ, қатъӣ, сиёсӣ, илтимосӣ, арабӣ, муллоӣ, аблаҳӣ, дарсӣ, ориятӣ, адабӣ, оммавӣ, ҷамоатӣ, расмӣ, фалонӣ, раққосӣ, масҳӣ, баззозӣ, атторӣ, амирӣ, шахсӣ, имоматӣ* ва ғайра аз калимоти иқтибосии арабианд, ки дар «Ёддоштҳо» ба таври васеъ истифода шудаанд.

Чи тавре дида мешавад, тавассути пасванди -ӣ аз масдари навъҳои гуногуни феъли арабӣ, сифатҳои феълии тарзи мафъулӣ, исмҳои муболиғаву тафзили арабӣ ва исмҳои ифодагари номи ин ё он касб калимаҳои дигар сохта шудааст.

Калимаи *масҳӣ*, ки дар «Ёддоштҳо» бисёр истифода шудааст: «*Марди мардон кафши бепошнаи нӯгтезро, ки аз чарми зарди наст дӯхта мешуд ва дар Бухоро бо номи «кафши олак» машҳур буд, бе масҳӣ мепӯшид» [1, с. 339]; «Назар ба гумони Мулло Вафо, ҳар зану духтаре, ки дар кӯча бо фаранҷии кӯҳна ва бо кафши масҳии фарсуда барояд, ӯ баднамо буд» [1, с. 356], тавассути илова шудани пасванди – ӣ ба калимаи иқтибосии арабӣ, ки масдари феъли «масаҳа» (مسح) ва ба маънои 1) соид, молид, равшан молид; 2) покиза (тоза) к. (чизеро); 3) рӯфт, шакид (бо даст); 4) зудуд, нест (махв) к. (аз чизе); 5) тарошид [6, ҷ. 2, с. 657] ва ғайра меояд, сохта шуда, маънои нав касб кардааст, яъне ба як навъ пойафзори соқдарози тагтунук ва бепошна, ки бо кафш ё калӯш мепӯшанд [7, с. 770], ишора месозад.*

Дар ин ҷо ёдовар шудан ба маврид аст, ки бархе вожаҳои иқтибосии арабӣ, ки дар «Ёддоштҳо» бо пасванди -ӣ истифода шудаанд, имрӯз бисёр камистеъмол гаштаанд ва ё ифодакунандаи маънои дигаре мебошанд. Масалан, калимаи *ҷамоатӣ* 1. мансуб ба ҷамоат. 2. ҷамъиятӣ, умумӣ [8, с. 580], ки дар «Ёддоштҳо» дар таркиби ибораҳои *намозҳои ҷамоатӣ* ва *базмҳои ҷамоатӣ* истифода шудааст: «*Аммо дар базмҳои оммавӣ ва ҷамоатӣ соҳиби базм ба созандаҳо чизе намедод» [1, с. 337]; «Бо вучуди ин дар намозҳои ҷамоатӣ, ки дар чиллаҳонааш адо меёфт, ҳудаи имоматӣ мекард» [1, с. 348] имрӯз бо таъбири дастачамъӣ, дастачамъона ва гуруҳӣ ҷой иваз намудааст.*

Инчунин, дар худӣ «Ёддоштҳо» таъбири *намозҳои ҷамоатӣ* ба шакли *намозҳои ҷамоат* низ оварда шудааст: «*вақте ки Абдуллоҳоча дар масҷиди мадраса дар намозҳои ҷамоат бо падараш дар сафи пеш меистодааст, дар вақти шуруъ кардан ба намоз аз падари худ як ваҷаб пештар мерафтааст» [1, с. 428], ки имрӯз дар забони гуфториву навишторӣ маъмул мебошад.*

Дар «Ёддоштҳо» калимаи *муллоӣ*, ки ба шакли муллоғӣ низ меояд ва, аслан, ифодакунандаи «1. мулло будан, соҳиби вазифаи мулло будан. 2. босаводӣ, саводнокӣ» [7, с. 833] мебошад, ба таври назаррас истифода шудааст: «*Ӯ баъд аз хатми дарс ба мансабҳои муллоӣ майл накарда, ба тиҷорати китоб шугл кардааст» [1, с. 306]; «Аз роҳи муллоӣ пеш аз хатм ба ӯ «дахяк» дода буданд, ки дар як сол як саду бист танга (18 сӯм) мешуд» [1, с. 507]; Баъд аз воқеаи аробакаш, ки ӯ ба ин муносибат таъйири либос карда, аз зери либоси муллоӣ баромада буд [1, с. 530].*

Тахлили корбурди калимаи *муллоӣ* дар «Ёддоштҳо» нишон медиҳад, ки он ҳамчун сифати нисбӣ ва ифодагари мулло будан истифода шуда, дар алоҳидагӣ не, балки бо изофа гаштан ба дигар калима: *номи муллоӣ, роҳи муллоӣ, либоси муллоӣ, нишонаи муллоӣ, дағдағии муллоӣ* ва *мансабҳои муллоӣ* истифода шудааст. Дар «Ёддоштҳо» калимаи мазкур ҳаргиз ҳамчун ҷузъи феъли таркибии номӣ оварда нашудааст, дар ҳоле ки имрӯз дар забони гуфторӣ, ҳатто дар забони матбуоти даврӣ маҳз дар ҷузъи феъли таркибии номӣ: *муллоӣ/муллоғӣ кардан/намудан истифода ва тамоман ифодагари маънои дигар, аз қабил сеҳру ҷоду меояд. Дар ҳоле ки дар «Ёддоштҳо» ин маънои муллоӣ кардан бо таъбири дуохонӣ кардан ифода ёфтааст: «баъзеҳо мегуфтанд, ки қушибегӣ дуохонӣ кунонда, дили амиро аз шахри Бухоро сард кунонда, ӯро ба ин ҷо намедаромадагӣ кардааст» [1, с. 306].*

Дар «Ёддоштҳо» ду калима: *ғалатӣ* ва *ғалатигӣ* оварда шудааст: «*Сабаб ҳамин буд, ки мардуми Бухоро дар ҳаққи маҳдумон латифаҳои ғалатӣ бофтаанд ва шеърҳо гуфтаанд» [1,*

с. 22]; «*Ҳоло ҳам дар шумора ду баробари суханони дашномии Кали Қурбон ва дар ғалатигӣ даҳ баробари он ёфта гуфтӣ*» [1, с. 515] оварда шудааст, ки яке як зинаи калимасозӣ ва дигаре ду зинаи онро гузаштааст. Чунончи калимаи **ғалатӣ** аз вожаи иқтибосии арабии **ғалат** ва илова шудани пасванди – ӣ ба он сохта шудааст, дар ҳоле ки вожаи **ғалатигӣ** аз илова шудани пасванди – гӣ ба вожаи сохтаи **ғалатӣ** ба майдон омадааст. Калимаи ваҳшигӣ низ айни ҳамин зинаҳоро гузаштааст: «*Чашимонаи мешии обдор буда, дар нигоҳҳои ӯ осори ваҳшигӣ дида мешуд*» [1, с. 373].

Дар фарҳангномаҳо вожаи ғалатӣ ба маънои «Тааччубовар, шигифтовар, ҳайратангез; диққатчалбкунанда; аҷоиб, аҷиб, аҷибу ғариб; аз рӯи иштибоҳ ва саҳву хато» [1, с. 369; 8, с. 16781] шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Вале калимаи ғалатигиро ҳарчанд дар чанд фарҳангномаи тоҷикиву форсӣ сустҷӯ намуда бошем ҳам, онро дар ҳеч яке пайдо нанамудем. Аз ин рӯ, метавон ҳаде зад, ки калимаи мазкур бевосита сохтаи устод С.Айнӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки калимаи **ғалатигӣ** дар «Ёддоштҳо» ҳамагӣ як маротиба ва калимаи **ғалатӣ** 6 маротиба истифода шудааст. Таҳлили тафовути қорбурдии байни ин ду калима дар «Ёддоштҳо» нишон медиҳад, ки ҳар чойе С. Айнӣ калимаи **ғалатиро** ба қор бурдааст, онро ҳатман, ҳамчун муайянкунандаи сифатӣ овардааст, аз қабилҳои *ҳикояҳои ғалатӣ, шириниҳои ғалатӣ, чизи ғалатӣ* ва ғ., дар ҳоле ки калимаи **ғалатигӣ** бе изофанамоӣ ба ягон калима оварда шудааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ғалатӣ ҳамчун сифат ва ғалатигӣ ба ҳайси исм қорбурд шудааст.

Вожаҳои **машғулӣ** ва **илтимосӣ** низ имрӯз камистеъмоланд ва ё тамоман истифода намешаванд, дар ҳоле ки шакли содаи онҳо: **машғул** ва **илтимос** роичу серистеъмоланд. Калимаи **машғулӣ**, ки дар забони тоҷикӣ ифодагари «машғул будан, банд будан бо коре ё чизе» [7, с. 662] дар «Ёддоштҳо» бисёр, вале танҳо ҳамчун чузъи феъли таркибии номии машғулӣ намудан/машғулӣ қардан: «*Дар мадрасаи Кӯкалтош фисқу фасоду айшу нӯш қариб айб ба шумор намерафт ва ҳуҷрадорони айшталаби он ҷо қариб рӯйрост ба он гуна қорҳои нолоиқ, ки оммаи мардум ҳеч гумон намекард, машғулӣ менамуданд*» [1, с. 563]; «*Вагарна дар ин ҷо муллоён ва талабагон ҳам ёфт мешуданд, ки дар байни ҳамин қадар шӯру гавго ба илмҷӯии худ машғулӣ мекарданд*» [1, с. 563] ба қор рафтааст.

Дар «Ёддоштҳо» калимаи **илтимос** ба таври назаррас, вале калимаи илтимосӣ ҳамчун сифати нисбӣ як маротиба ба қор рафтааст: «*Хуб диққат кунетон, ки ман чашии шумоёнро хато ҳӯронда ба ӯ «мактуби илтимосӣ» дода намонам*» [1, с. 658].

Дар «Ёддоштҳо» чандин маротиба калимаи иқтибосии **илоҳ** бо –ӣ [**илоҳӣ**] оварда шудааст, ки дар бархе маврид –ӣ-и мазкур ҳамон пасванд ва дар бархе дигар чойгузини «-о»-и мунодо мебошад. Чунончи дар таъбирҳои *ҳикмати табиӣ* ва *илоҳӣ* [1, с. 135], *бо илҳоми илоҳӣ* [1, с. 176], *тоати илоҳӣ* [1, с. 239] чойи тардид нест, ки вожаи илоҳ бо пасванди –ӣ омадааст ва ифодагари нисбият аст, дар ҳоле ки дар таъбирҳои «*Илоҳӣ, барака ёбед, арзонтар бошад ҳам, кӯр шавад, ба ягон кас фурухта диҳед*» [1, с. 213]; «*илоҳӣ Худо, ба ин нияти некат туро ба муродат расонад, – гӯён ӯ маро дуо қард*» [1, с. 214] ва амсоли ин анҷомаи –ӣ бадал аз –о мебошад, ба ин гуна *илоҳӣ=илоҳо*. Ба таъбири дигар, ин ҷо ду чиз мавриди илтибос қарор гирифтааст: сифати нисбӣ ва ҳиссаҷа ё нидо, ки фарқи ин ду на дар навишт, балки аз рӯи оҳанги талаффуз ва зада ба назар мерасад.

Пасвандӣ **-гӣ** дар истифода ва ифодаи маъно ба монанди –ӣ мебошад ва бештар вақте истифода мешавад, ки калимаи пеш аз он омада бо ҳиҷои кушода ба итмом расида бошад. Ҳамин аст, ки вожаҳои *зебо, мулло, савдо* ва ғайра дар бештари маврид бо пасванди –гӣ оварда мешаванд, ҳарчанд бо –ӣ низ оварда шудаанд.

Калимаҳои қорӣ (قارى) ва розӣ (راضى), ки дар забони арабӣ исми фозил/сифати феълии тарзи фозилианд ва бо «й» анҷом ёфтаанд, ҳангоми қорбурд шуданашон дар «Ёддоштҳо» ба онҳо пасванди – гӣ илова қарда шудааст: «*Дар ин сол монанди порсола дарси дарсхонагии ҷамоаи мо дар пеши домолло Иқромча аз «Шарҳи Мулло» бо қоригии Ғафурҷон-маҳдум бояд мешуд*» [1, с. 334]; «*Ҷ баъд аз чой нӯшидан изҳори розигӣ қарда, бо онҳо ба дарс рафт*» [1, с. 334].

Илова намудани пасванди –гӣ ба калимаи мадраса низ, пеш аз ҳама, ба хотири ба садонок анҷом ёфтани ин вожа мебошад: «*Ман ҳам гоҳо ба ҳуҷраҳои онҳо рафта палави мадрасагӣ мехӯрд*» [1, с. 366].

Дар «Ёддоштҳо» ҳамчунин алломорфи пасванди -й ба сурати -вӣ бо калимаҳои омма/оммавӣ, маъно/маънавӣ, оила/оилавӣ, дунё/дунявӣ, ухро/ухравӣ, анъана/анъанавӣ ва фоҷиа/фоҷиавӣ пайваст гаштааст: «Аммо дар базмҳои **оммавӣ** ва ҷамоатӣ соҳиби базм ба созандаҳо чизе наредод» [1, с. 337]; «Аҳмад-махдум, ки сардори норозиёни дарбор буд, бо Сиддиқхон алоқаи махфӣ баста, китоби худро маҷзонан ва бе ҳеҷ манфиати моддӣ ва **маънавӣ** ба ӯ тақдим карда будааст» [1, с. 547]; «Яке аз ҷоҳои «Наводир-ул-вақоеъ», ки дар ҳама вақт ба ман таъсири калон бахшид, аҳволи **оилавӣ** буд» [1, с. 547]; «Манофеи **дунявӣ** ва **ухравӣ** 250 эшонро аз китобҳо меҷустам, ҳамаро дар хусрон (ғумроҳӣ) ва зиён мегидам» [1, с. 555]; «Аммо барои фоҷида бурдан аз ин «хуқуқи **анъанавӣ**» ҳамин шарт буд» [1, с. 576]; «Дар он ҷо ба манзарае рост омадем, ки дар **фоҷиавӣ** будан аз манзараи қатлгоҳи Рустамча фарқ надошт» [1, с. 600].

Дар «Ёддоштҳо» ба нақл аз «Наводир-ул-вақоеъ» калимаи даъвӣ оварда шудааст: «Дар ин ҷо (яъне дароила) низ... ин ҳар ду (яъне арусу модаришӯй) **даъвӣ** доранд» [1, с. 549], ки он на калимаи сохта, балки калимаи содаи иқтибосии арабӣ ва гунаи калимаи даъво (دعوى) мебошад. Ба дигар баён, алифи мақсураи арабӣ, ки ё-и мо қабл мафтӯҳ аст, дар забони тоҷикӣ гоҳе ба шакли -й/-вӣ хонда мешавад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки «калимаҳои бо пасвандҳои – гӣ ва – вӣ омада аз ҷиҳати ифодаи маъно бо калимаҳои пасванди -й дошта характери якхела доранд» [10, с. 80], зеро «агар пеш аз часпаки -й соитҳои [садонокҳои С. Н] о, ӯ, у биёяд, часпаки -й бо -йӣ, ё бо -гӣ [-вӣ С.Н] бадал мешавад: сахройӣ // сахрогӣ, донай // донагӣ» [5, с. 124].

Дар «Ёддоштҳо» вожаҳои иқтибосии дигари арабӣ, аз қабилҳои олӣ (عالى), аҳолий (أهالى), розӣ (راضى), қозӣ (قاضى), қорӣ (قارى) ва ғайра истифода шудаанд, ки аслан, ҳарфи -й дар онҳо на пасванди калимасоз, балки ҳарфи решагии калима ба шумор меравад.

Хулоса, пасванди -й дар калимасозӣ сермахсул буда, дар «Ёддоштҳо» калимаҳои зиёде, ки тавассути ин пасванд сохта шудаанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, шумораи калимаҳои сохта аз воҳидҳои луғавии арабӣ ва пасванди -й (бо алломорфҳои -гӣ, -вӣ), ки дар «Ёддоштҳо» ба кор рафтаанд, ба 26 адад мерасад.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо [ҷаҳор қисм]. Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
3. Раҳматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / С.Раҳматуллозода. – Душанбе, 2016. – 239 с.
4. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ) / С.Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
5. Рустамов Ш. Исм / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
6. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Эр-граф, 2005. – 1202 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
9. Фаршедвард Хусрав. Арабӣ дар форсӣ / Х.Фаршедвард. – Чопхонаи Донишигоҳи Техрон, 1358. – 295 с. [бо забони форсӣ].
10. Хусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и С.Айнӣ / Х.Хусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 256 с.
11. يعقوب اميل بديع. موسوعة علوم اللغة العربية. ج.7. بيروت-لبنان: دار الكتب العلمية، 2006. 639 ص.

МАВҚЕИ КАЛИМАСОЗИИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ АРАБӢ БО ПАСВАНДИ -Й/-ГӢ ДАР АСОСИ МАВОДИ «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Омӯзиши воҳидҳои луғавии арабӣ бо пасвандҳои тоҷикӣ дар ҷилдҳои 3-4-и «Ёддоштҳо» нишон дод, ки на ҳама пасвандҳои исмсоз дар калимасозӣ тавассути омадан бо вожаҳои иқтибосии арабӣ сермахсул мебошанд. Чунончи хангоми пажӯҳиши калимаҳои сохта бо пасванди -чӣ дар «Ёддоштҳо» маълум гашт, ки пасванди мазкур ҳарчанд аз пасванди сермахсул ба шумор равад ҳам, вале дар калимасозӣ бо воҳидҳои луғавии арабӣ он қадар фаъол нестанд. Масалан, вожаҳои муруфиачӣ, ҳашарчӣ ва вожаи сиёсатчӣ бо пасванди -чӣ ва вожаҳои сохтаву дар «Ёддоштҳо» ба кор бурда шудаанд, ки дар муқоиса ба калимасозии онҳо бо вожаҳои асили форсӣ бисёр ангуштшумор маҳсуб мешавад.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, воҳидҳои луғавӣ, пасванд, «Ёддоштҳо», Садриддин Айнӣ, вожаҳои иқтибосии арабӣ.

СЛОВООБРАЗИТЕЛЬНАЯ ПОЗИЦИЯ АРАБСКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СУФФИКСОМ -Й/-ГЙ НА ОСНОВАНЬЕ МАТЕРИАЛОВ "ВОСПОМИНАНИЙ" САДРИДДИНА АЙНИ

Изучение арабских лексических единиц с таджикскими суффиксами в 3-4 томах «Записок» показало, что не все существительные суффиксы продуктивны в словообразовании, приходя со словами арабского происхождения. Так как при изучении вымышленных слов с суффиксом -х в «Записках» выяснилось, что хотя этот суффикс и является одним из наиболее продуктивных суффиксов, он не столь активен в словообразовании с арабскими лексическими единицами. Например, в «Воспоминаниях» используются слова «судебник», «хашарчи» и слово «политик» с суффиксом -чи и вымышленные слова, что считается большим количеством слов по сравнению с исходными персидскими словами.

Ключевые слова: словообразование, лексические единицы, суффикс, «Записки», Садриддин Айни, арабские цитаты.

THE WORD-BUILDING POSITION OF ARABIC LEXICAL UNITS WITH THE SUFFIX -Й/-ГЙ ON THE BASIS OF THE MATERIALS OF SADRIDDIN AYNI'S "REMINDS"

The study of Arabic lexical units with Tajik suffixes in volumes 3-4 of "Notes" showed that not all noun-forming suffixes are productive in word formation by coming with Arabic derived words. As during the study of fictitious words with the suffix -kh in "Notes", it became clear that although this suffix is one of the most productive suffixes, it is not so active in word formation with Arabic lexical units. For example, the words litigator, hasharchi and the word politician with the suffix -chi and fictitious words are used in "Memoirs", which is considered to be a lot of words in comparison with the original Persian words.

Keywords: word formation, lexical units, suffix, "Notes", Sadriddin Aini, Arabic quotations.

Дар бораи муаллифони

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло
Доктори илми филология, профессор, узви
вобастаи АМИТ
Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати
Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Бехзод, 25
Тел.: (+992) 919 00 21 78
E-mail: saxidjdi@list.ru

Сатторов Нурали Саидалиевич
Унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи
забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 009 90 93 23
E-mail: nuralijon.82@mail.ru

Об авторах

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло
Доктор филологических наук, профессор,
член-корреспондент НАНТ
Комитет по языку и терминологии при
Правительстве Республики Таджикистан
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Бехзод, 25
Тел.: (+992) 919 00 21 78
E-mail: saxidjdi@list.ru

Сатторов Нурали Саидалиевич
Соискатель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 009 90 93 23
E-mail: nuralijon.82@mail.ru

About the authors

Rahmatullozoda Sakhidod Rahmatullo
Doctor of Philological Sciences, Professor,
corresponding member of NAST
Committee of Language and Terminology by the
Government of the Republic of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Behzod st., 25
Ph.: (+992) 919 00 21 78
E-mail: saxidjdi@list.ru

Sattorov Nurali Saidalievich
Applicant in the Department of Theory and
Practice of Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 009 90 93 23
E-mail: nuralijon.82@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ ИСМ ДАР АСАРИ «ТАЪРИХИ ХУМОЮН»-И МУҲАММАДСОДИҚИ ГУЛШАНӢ

Бобокалонова Р. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Масъалаи услубиёти сохтори грамматикии асари бадеӣ дар тафовут аз услубиёти луғавӣ яке аз мавзуоти нисбатан кам таҳқиқшуда дар услубшиносии забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад. Ин қабл аз ҳама ба он рабт дорад, ки баъзе паҳлуҳои услубии ҳиссаҳои нутқ ханӯз ҳам ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст, ки дар натиҷа марзҳои миёни қорбурди ҳоси воҳидҳои грамматикӣ дар забони умумихалқӣ ва он вазифаҳои услубии ин воҳидҳо, ки дар забони осори бадеӣ ба назар мерасанд, дақиқ муайян нагардидаанд. Дар ҳоле ки ҳар адиб дар қорбарии имконоти категорияҳои морфологӣ саҳми ҳосаи худро гузоштааст, принципҳо ва методҳои таҳқиқи қонунмандии қорбурди услубии ҳиссаҳои нутқ ханӯз ба таври амиқ дақиқ таҳия нагардида, ба низоми муайян дароварда нашудаанд. Аммо гуфтаҳои мазкур чунин маъно надорад, ки таҳқиқоти услубшиносони тоҷик доир ба ин мавзӯ комилан сарфи назар карда шавад, зеро дар баробари ин дар осори илмие, ки ба таҳқиқи забон ва услуби нависандагони алоҳида бахшида шудаанд, доир ба вижаҳои услубии осори адибон назарот ва мулоҳизоти ҷолиб ва муҳими илмӣ баён гардидаанд. Асарҳои доир ба забон ва услуби адибони ҷудоғона, ки аз тарафи Н.Маъсумӣ [14; 15], Р. Ғаффоров [3; 4], Б. Камолиддинов [8], Х.Хусейнов [16] ва дигарон таълиф гардидаанд, бешак, дар омӯзиши хусусиёти грамматикии услуби насри тоҷикӣ марҳилаи муҳимме ба шумор мераванд. Дар байни осоре, ки ба таҳқиқи услуби намоёндагони адабиёти классикии форсӣ тоҷик бахшида шудаанд, метавон рисолаи бузургҳаҷми Маликушшуаро Баҳорро номбар кард [1], ки дар он зимни баррасии таърихи татавбури насри форсӣ баъзе масъалаҳои марбут ба қорбурди имконоти грамматикии забони форсӣ дар асарҳои нависандагони пешин баён гардидаанд. Силсилаи таҳқиқоти Б.Камолиддинов [9; 10; 11; 13] дар бораи услубиёти синтаксиси забони адабии муосири тоҷик дар инкишофи услубшиносии тоҷик воқеан ҷойгоҳи ҳосаеро доро мебошанд.

Нависанда пеш аз ҳама эҷодкор аст ва дар баробари асари бадеӣ метавонад дар доираи қонунмандии роиҷи забони адабӣ калимаҳои нав офарад, ки ба воситаи онҳо тақозои услубии баёни андеша ва фикри худро бароварда намояд. Аз ин рӯ, масъалаи вожаофаринии нависандаро низ дар доираи хусусиятҳои услубии асари мушаххаси ӯ баррасӣ ва таҳқиқ намудан лозим меояд. Ин масъала «аз он ҷиҳат қобили мулоҳиза аст, ки он доираи васеи масоили марбут ба муносиботи тарафайни аркон ва омилҳои дорои хусусиятҳои морфологӣ, калимасозӣ ва услубиро фаро мегирад» [7].

Дар навбати худ, ҷараёни нақли матлаб аз нависанда тақозо доштааст, ки барои пайванди мазмуни ҷумлаҳои он матн ва рабт додани онҳо ба ҳамдигар ба хоҳири эҷоди фикри воҳид ва умумӣ ба чунин тарзи баёни бадеӣ рӯй оварад. Ба ҳамин тариқ, хусусиятҳои истеъмоли шаклҳои морфологӣи вожагон ва категорияҳои грамматикӣи ҳиссаҳои нутқ, ки барои дурусту дақиқ, ҳадафмандона ва пуробуранг ифода намудани фикри муаллиф мусоидат кардаанд, дар маърази таҳқиқоти вижаҳои услубии асари бадеӣ қарор мегирад.

Яке аз масоили муҳими муайян кардани услуби «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ баррасии исмҳо ва категорияҳои грамматикӣи мансуб ба онҳо ба шумор мераванд. Дар миёни навъҳои гуногуни грамматикӣ ва семантикӣ-грамматикӣи исмҳо нахуст қорбурди исмҳои ҳосро баррасӣ кардан лозим меояд, зеро онҳо дар назари аввал аз лиҳози услубӣ он қадар ҷолиб намоёнанд ҳам, вале дар асл метавонанд дар баробари номи шахс ё номи ҳоси мафҳумҳои дигар буданашон боз тобишҳои дигари экспрессивиро дошта бошанд, ки ба ҳонанда ҳамчунин иттилооти дигари изофиро дар бораи соҳиби ном дода тавонанд.

Чунонки аз таҳлили қорбурди номҳои ашхос дар матни асар бармеояд, ин номҳои тобишҳои мухталифи услубиро касб кардаанд. Омилҳои динӣ ва иҷтимоӣ бунёде барои баёни номҳои гардидаанд ва аз рӯйи онҳо ба қадом табақаи иҷтимоӣ мутааллиқ будани шахсро муайян кардан мумкин аст. Дар баробари ин дар номҳои ашхос муносибати фардӣ

муаллиф ба шахсиятҳои таърихӣ, ки дар асар ном бурда шудаанд, зоҳир мегардад. Ҳамин ду ҷанба ба корбурди номҳо дар «Таърихи ҳумоюн» хусусияти услубӣ мебахшад.

Гуруҳи дигари исмҳои хосро номҳои пайғамбарон, номи аҳли байти пайғамбари ислом ва соири чехраҳои динӣ ташкил медиҳанд, ки нависанда онҳоро тибқи суннати арабии исломӣ меоварад. Ҳангоми овардани номи пайғамбари ислом нависанда аввал ном ва сипас тавсифотеро, ки маъмулан дар борааш оварда мешавад, зикр кардааст: ... ва ниёишу дуруд бар ҳабиби ӯ – **Муҳаммад** - хоҷаи арабу аҷам – ва бар хонадону ёрону ҷонишинони ӯ бод ... [6, с. 44].

Дар ин ҷумла овардани баёния бо зикри унвони пайғамбарӣ низ аз мақсади услубӣ ӯрӣ нест: Дар асари «Таърихи ҳумоюн» антропонимҳои марбути номи авлиёҳо, шайхҳо ва чехраҳои динӣ асосан иборат аз номи пешвоёни дин ва чехраҳои динӣ буда, мисолҳои гирдовардамонро метавон ба таври зайл тасниф намуд: **Муҳаммад** (сах. 44)¹, **Муовия** (сах. 45), **Абдулло ибни Зиёд** (сах. 45), **Қутайба** (сах. 45), **Саид ибни Усмон ибни Аффон** (сах. 45), **халифа Ниёзкул** (сах. 46), **Шайх Абдуҳолик** (сах. 50), **Баҳоуддин** (сах. 51), **Ҳоҷа Орифи Моҳитобон** (сах. 57), **ҳазрати Абдулвосеъ** (сах. 58), **ҳазрати Қосим Шайх** (сах. 60), **Мавлоно Ориф** (сах. 64), **Мавлоно Абулҳасани Нурӣ** (сах. 69), **Шайх Аҳмад Кабир** (сах. 69), **Бобо Қанбар** (сах. 70), **Ҳазрати Алӣ** (сах. 70), **Имоми Ҳанафия** (сах. 70), **Шайх Маъруфи Кархӣ** (сах. 73), **Зайд ибни Алӣ ва Зубайд ибни Алӣ** (сах. 73), **Имом Чаъфари Содик** (сах. 74), **Ҳоҷа Ҷонбоз** (сах. 76), **Шайх Абдулҳакими Тирмизӣ** (сах. 106), **Саъди Ваққос** (сах. 107), **Шайх Шамсуддин** (сах. 112), **Сӯфиаллоҳёр** (сах. 135), **Ҳоҷа Ҷозиён** (сах. 137), **Ҳоҷаи Балҷувон** (сах. 145), **Сайид Алии Ҳамадонӣ** (сах. 143)...

Чанде аз ин мисолҳоро дар матн меоварем ва мазмуну мундариҷаи онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳем: **Мазори Ҷоизу-л-анвори Бобои Самосӣ**, ки муршиди ҳазрати **Шоҳ Нақшбанд** алайҳи-р-рахмаанд дар он ҷо аст (сах. 55); **Ин тумон сивои Пайканд** понздаҳ ҳазор хонавор нуфус аст, ҳафт хонақоҳи сангин ва яксаду ҳафтоду панҷ қуро аст. Ва мазори Ҷоизу-л-анвори ҳазрати **Оғои Бузург** дар ин тумон аст (сах. 56); **Хонақоҳи сангин ва мадрасайи сангин ба сари мазори Ҷоизу-л-анвори ҳазрати Сайид Ато** буда, ба даруни рег аст (сах. 57); **Ҷунончи Мирзо Сафари Муншии Сармечанӣ** мутахаллис ба **Абдӣ** ин воқеаро дар силки назм кашида мефармояд (сах. 57); **Бинобар** ихота намудани рег атрофи онро маркази қазоро ба сари мазори Ҷоизуланвори ҳазрати **Ҳоҷа Орифи Моҳитобон** нақл намудаанд (сах. 57); **Дар ин туман аз ҷумлаи абнияти қадима ду кӯрғон мавҷуд аст**, якеи он ба болои тали рафеъ онро кӯрғони **Абӯмуслим** аст (сах. 58); **Роҳи мутаорифи қадими Миёнкол** аз даруни ин тумон мегузарад. **Мазори ҳазрати Абдулвосеъ** дар ин тумон аст (сах. 58); **Аз ҷумлаи осори қадима дар ин мамлакат як қитъа хонақоҳи муштамил бар ҳучурот бар сари мазори Ҷоизу-л-анвори ҳазрати Қосим Шайх алайҳи-р-рахма** мебошад (сах. 60); **Дар миёни Қарнабу Кармина**, дар муқобили кӯҳи Чодартеппа, ки ба қурбати як фарсах масофат дорад, ғоре ҳаст дар он ҷо машҳур ба **Бобо Ато** (сах. 61); **Сари мазори Ҷоиз-ул-анвори Мавлоно Ориф алайҳираҳма** як қитъа хонақоҳи сангин дорад аз абнияти қадима ва дигар бисту чаҳор масоҷиди панҷвақтӣ дорад (сах. 64); **Кӯрғони вилояти мазкура аз ҷумлаи осори мулки Искандари Зулқарнайн** аст (сах. 69); **Кӯрғони мазкура дар қамоли рифъату матонат аст** ба ҷониби ҷанубии ин кӯрғон миқдори ним фарсах қадамгоҳи **малик Искандар** низ мавҷуд аст машҳур ба **Зулқарнайн** аст (сах. 69); **Ба болои чашма ба тарафи ҷанубӣ мадфани қутбулорифин Мавлоно Абулҳасани Нурӣ** аст (сах. 69); ...дар тавобеи он миқдори ним фарсах аз шаҳри мазкур дур ва мунфасил қарияе аст, ки дар он ҷо мазори мутабаррикаи Ҷоизуланвори **Шайх Аҳмад Кабир** аст (сах. 69); **Дар он навоҳӣ қадамгоҳи Бобо Қанбар** аст ба таҳти девори он мадфан сурати шутури хобида пайдост (сах. 70).

Аз таҳлили исмҳои ашҳос дар «Таърихи ҳумоюн» маълум мешавад, ки **Муҳаммад**содики Гулшанӣ онҳоро вобаста ба тарзи истифодаи онҳо дар маҳаллоти мавриди бозиди худ ба кор бурдааст ва дар айни ҳол ҳангоми баёни ин номҳо расмиёти маъмулии корбурди номҳои чехраҳои динӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро риоят кардааст. Аз баёни номҳои ашҳос метавон хариҷаи сафари адиб ва ошноии ӯро бо мардумони минтақаҳои гуногун мушаххас кард: дар он ҷое, ки ӯ дар байни ҳамватанон ё ҳамзабонони худ аст, бештар

¹ Минбаъд мисолҳо аз саҳифаҳои «Таърихи Ҳумоюн»-и Муҳаммад Сиддики Гулшанӣ (Душанбе: Пайванд, 2011) оварда мешавад.

номҳои форсӣ-тоҷикӣ ба кор гирифта шудаанд, ки ин дар саҳифаҳои аввал ва охири матни китоб (оғоз ва анҷоми сафари ӯ) ба мушоҳида мерасад. Дар кишварҳо ва вилояти арабзабон бошад, сарфи назар аз ин ки мардумаш ба кадом миллат ё дин тааллуқ дорад (тарсо, ҷухуд, ҳабашӣ ва ғ.), қулли номҳо арабиянд ва ё бо қавоиди номсозии арабӣ корбаст шудаанд. Номҳои туркӣ бошанд, аксаран ба султонон ва маликон ё ҳокимону волиёни вилоёту қарияҳо тааллуқдоранд, ки воқеияти сиёсии даврони зиндагии Муҳаммадсодиқи Гулшанӣро инъикос менамояд.

Нуктаи ҷолиби дигар дар мавриди услубиёти корбарии имконоти морфологии исмҳо истифода аз пасвандҳои деминутивии забон аст, ки услуби асарро ба забони зиндаи мардуми форсизабон наздиктар менамояд. Аз байни пасвандҳои деминутивие, ки забони тоҷикӣ роиҷанд, дар асар бештар пасванди –ак бо ифодаи тобишҳои гуногуни экспрессивии худ дар матни асар хусусиятҳои услубӣ касб кардааст.

Пасванди -ак бо вожагони ифодакунандаи макон ва иморат омада, ба назарногир ва кӯчак будани онҳо дар нисбати шаҳру деҳот ё имороте, ки нависанда ҳангоми сафар дидааст, ишора мекунад, ки шоҳиди назар ва муносибати фардӣ ӯ ба онҳо мебошад: ... мисли Гелон ва Кизилэмчак ва амсоли онҳо, киба истилоҳи худшошонро Тақоб меноманд... (саҳ. 113); Чунин баён шудани исмҳои мазкур дар айни ҳол ба хонанда дар бораи нообод будани он минтақа дар харитаи боздидҳои адиб маълумот медиҳад ва танҳо ба хурд будани ҷузъе аз иморат ишора кардааст.

Дигар аз хасоиси услубии исмҳо дар асар корбурди категорияи муайяни ва номуайяни мебошад, ки тибқи қоида, ба воситаи артикли -е («ё»-и нақара) ва калимаи як ифода шудааст. Исмиҳое ки бо артикли -е омадаанд, одатан аз соири мафҳумҳои ҳамчунин ҷудо карда шудаанд. Ин артикл пеш аз ҳама ба исмҳои тобиши номуайяни бахшидааст: ...Ҳар ҷӯбе, ки дар Бухорои Шариф ба иморат сарф мешавад, аз ин ҷо ба Бухоро меравад... (саҳ. 65); Заводе ба ин азамату часамат дар Парижу Берлин ва Ландану Маскав нест (саҳ. 65);

Бархе аз исмҳо ба воситаи ин артикл дорои тобиши муайяни шудаанд: Дар ин ҷо ҷаҳор боғе аст... (саҳ. 89); Дар солифу –замон ин қабила ашоир дар тахти амовир навоҳии касе набуданд (саҳ. 85).

Яке аз хусусиятҳои услуби «Таърихи ҳумоюн» ин аст, ки исмҳо бо артикли -е дар таркиби ибора тавзеҳ ёфтаанд, ки дар ин маврид артикл бо муайяншаванда омада, дар баробари ифодаи муайяни-номуайяни ҳамзамон вазифаи изофатро низ анҷом додаст. Чунинчи альфон низ васоики қузод шаҳри Нафас китобат менамояд, вилояти мазкур шаҳрест азим ва биноест қадим ... (саҳ. 87).

Дар матни асар исмҳои бо артикли -е омада дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба воситаи ҷумлаҳои пайрав тавзеҳ ёфтаанд: ...ва ба тарафи шарқии қӯрғони вилояти мазкур ба миқдори як фарсах даҳанае аст, киобидаҳои Хузур аз он мегузарад ва аҳолии он марзу бум оро Ҳатламаташ меноманд... (саҳ. 102).

Ҷо-ҷои матни асар калимаи «як» низ тобиши муайяни-номуайяниро баён кардааст: ... аз мавзеи кӯҳи Хомкон, ки он маъдани намак аст, як даҳана об омада ба даруни кӯҳ ба дарёи Хузур мерезад... (саҳ. 102).

Зикр намудан зарур аст, ки калимаи «як» аслан ҳамчун шумора вожаи мустақил буда, танҳо дар баъзе ҳолатҳо муродифи грамматикӣ артикли номуайяни («ё»-и нақара) шуда метавонад, аз ин рӯ истеъмоли он дар «Таърихи ҳумоюн» маҳдуд аст.

Исмҳо дар асар, чунин ки хоси насли пешин буд, ҳам тибқи қавонини ҷамъбандии форсӣ ва ҳам арабӣ ҷамъ баста шудаанд. Калимаҳои аслии тоҷикӣ, ки аксар исмҳои шахс мебошанд, дар асар бо пасванди -он (-ён) ҷамъ баста шудаанд: писарон, занон, қанзакон, ходимон, бозаргонон ва монанди инҳо.

Баъзе вожагони арабӣ низ бо ин пасванд шакли ҷамъ гирифтаанд: ...пойтахти онҳо Шаҳрисабз буда, аз ақрабоёни ҳокими Шаҳрисабз вилояти Китоб.... (саҳ. 113).

Пасванди -он (-ён) дар матни асар ғайр аз дорои вазифаи ҷамъбандӣ будан (заргарон, киштисозон, дарахтон) ҳамчунин мансубиятро низ баён кардааст. Дар ҷумлаи «...аҳолии он зуқуран ва иносан ба латофату назокат ғайрати туркони Чигилу рашки хубрӯёни Чин аст» (саҳ. 109) ин пасванд аз сифат (хубрӯ) исме сохтааст. Ҳамин гуна ифодаи мансубиятро дар ҷойҳои дигари матни асар низ мушоҳида кардан мумкин аст: Худуди арбаъаи он шарқан

кӯҳи Помир, шимолан водии Зарафшон, ғарбан кӯҳистони Сағониён, чанубан Чихилдараи тавобеи Дарвоз аст (сах. 150).

Пасванди -гон қаринаи морфологии пасванди -он аст, аммо ба воситаи он аз исмҳои шахс чамъ баста шудаанд: Бузургон ор медонистанд, ки кори худро иҷро кунанд... (сах. 12).

Пасванди -ҳо дар асар барои ифодаи шакли чамъи калимаҳои тоҷикии ифодакунандаи исмҳои ғайришахс ба кор рафтааст: канораҳо, чароғдонҳо, киштиҳо, занҷирҳо, доруҳо, охурҳо, чоҳҳо, рустокҳо, сутунҳо, бомҳо, обгирҳо, сароҳо, сарҳавзҳо, тахтасангҳо, дарахтҳо, боронҳо, обҳо, устувонаҳо, дарҳо, деҳаҳо, шаҳрҳо, кӯчаҳо, бозорҳо, сангҳо, зиёфатхонаҳо, нонҳо, обгинаҳо, дӯлобаҳо, баландиҳо, пайтобаҳо, аспҳо ва ғ. Ва чашмаи обҳои маснуъ, ки ба истилоҳи аҳолии кӯҳистон онро корез мегӯянд, фаровон аст (сах. 70).

Аксари мутлақи калимаҳои арабӣ бо ин пасванди тоҷикӣ сурати чамъ пайдо кардаанд: Ба даруни рабату муҳавватаҳо ба хайма сукно доранд абадан ҷадид (сах. 85); Аз он ҷумла дар замони қаровулии Саид Начмуддин Хоча Мирохур, ки тарокимаи аҳал омада ғаллаҳои аҳолии он атрофро бурдаанд... (сах. 86).

Чамъбандии арабӣ бештар ба сурати чамъи шикастаи арабӣ (аъён, зукур, инос, хавос, азмон, аҳфод, фотеҳин, мавозеъ, масонеъ, аҷшор, анҳор, ашғол, соҳат, анбиё, ғурабо, хулафо, фузало, удабо, ҳадоё, туҳаф) сурат гирифтааст: Зуқури онҳо ба зироат шуғл доранд ва иноси онҳо ба қолинбофӣ ва қокма ва аз анвои мансӯҷот аз пашми шутур ва гӯсфанду буз мамлӯ мебофанд (сах. 72); ...аксар аъёну ағниё ва навкарҳои ин мамлакат мансӯб ба ин қабилаанд ба (сах. 66); ... инҳо аз натоиҷ ва авлоди фотеҳини ин мамоликан ва аз аҳфоди муҷоҳидини Исломанд аз камоли ғайрат ва часорат дар ин муддати як ҳазору дусад сол забони ободу аҷдодии худро фаромӯш накардаанд (сах. 53).

Ба воситаи пасвандҳои арабӣ чамъ баста шудани исмҳо камтар ба назар мерасад: **боғот, садақот, ҳисорот, иморот:** ...ва дар ҳама ҷо боғу басотин ва имороти рафеа пайдост бисёр (сах. 70); ...тамоми булдуно амсори ҳисорот мисли он вилоят хуснхез нест (сах. 109); ...Такоб меноманд, мамлӯ аз фавоқеҳ ва анвои мевачот ва аснофи самарот муҳайё аст, ... (сах. 113).

Калимасозии исм дар «Таърихи ҳумоюн» дар доираи қоидаҳои маъмули забони адабии форсии дарӣ сурат гирифтааст. Танҳо чанд нуқтаеро, ки хоси услуби ин асар мебошад, хотирнишон кардан лозим меояд. Яке аз ин нуқот – мавриди истифодаи пасванди маконсози -истон маҳсуб мешавад ва бо ин пасванд чанд калимаи камкорбурди қобили таваччуҳ сохта шудааст:

Кӯҳистон: Ободии он аз шарқ ба ғарб тӯлонӣ камарҳои кӯҳистон сукно доранд (сах. 158).

Гулистон: ...ва тамошои он ва фазои сахнаи гулистони даштиву кӯҳии он дар ҳеч амсору булдони тавобеи Бухоро нест (сах. 151).

Шабистон: ...Кунад хомӯш шамъи оразат шамъи шабистонро... (сах. 27).

Мазористон: ...онро гирифта аҳолии тарокима ба болои ҳам меандозанд ва намесӯзанд ва аз сӯхтани ашҷори мазористон бағоят мутанаффиранд (сах. 77).

Аз хасоиси дигари услуби асари Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ сохта шудани бархе аз калимаҳои мураккаб бо чузъҳои арабӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-арабӣ аст:

Ҳашароту-л-арз: ...панҷвақтӣ ва идайн аст, бағоят обод аст **ҳашароту-л-арзи** муъзии ин мамлакат бағоят биёр аст умуман ва ҳайати он хусусан фаровон аст (сах. 76).

Хулоса, таҳқиқ ва омӯзиши мероси хаттии гузаштагони ҳар қавму миллат барои муайян намудани чараёни инкишофи таърихии забони он аҳаммияти басо бузургеро касб менамояд. Маҳз бар пояи осори хаттии ин ё он даврони инкишофи забон, адаб ва фарҳанги ҷомеа манзараи куллии чараёни таҳаввулу тақомули тамаддуни миллатро бозсозӣ карда, раванди таърихии рушди онро муқаррар намудан имконпазир мегардад. Дар таърихи инкишофи забону адаби миллати тоҷик асрҳои XIX-XX нақши чашмгире доранд, зеро, ба дурустӣ, дар ҳамин давра раванди ташаккули забони адабии тоҷик, ки забони сокинони Мовароуннаҳр буд ва акнун бо хасоиси худ аз дигар гунаҳои адабии забони форсӣ фосила мегирифт ва ба забони адабии мустақил табдил меёфт, тадриҷан субот пайдо менамуд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи осори хаттии ин давра барои посух гуфтан ба бисёре аз суолоти раванди ташаккули забони адабии муосири тоҷикӣ, заминаҳо, маншаи таърихӣ ва чараёни

Ҳамин тавр, калима, ҳамчун воҳиди сарфӣ, имконоти васеи таърият бахшидан ба баёни бадеии ҷаззоб ва пуробурангро доро мебошад ва истифода аз ин имконоти услубии калима дар осори адибон хусусияти фардӣ дорад. Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ дар «Таърихи ҳумоюн»-и ҳеш хангоми тасвири манзараҳо, лаҳзаҳо ва рӯйдодҳо ба хусусияти ашё ва мафҳумҳо, ки дар нуқоти гуногуни харитаи тасвираш ба онҳо рӯбарӯ гаштааст, назари амиқ дорад ва бо истифода аз имконоти сухан онҳоро бо тамоми зебоияшон дар назари хонанда ҷилва медиҳад ва дар ин маврид аз имконоти грамматикӣ калимаҳо низ бо маҳорати хоссае истифода намудааст.

Адабиёт

1. Баҳор М. *Сабкиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Баргардони Ш.Р.Исрофилниё, Н.Сарқоров.* – Душанбе: Бухоро, 2012. – 569 с.
2. Гаффаров Р. *Забон ва услуби Раҳим Ҷалил.* – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.
3. Гаффаров Р. *Нависанда ва забон.* – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
4. Гаффаров Р., Ҳошимов С., Камолиддинов Б. *Услубиносии Китоби дарсӣ.* – Душанбе: Маориф, 1995. – 191 с.
5. Гулшани, Муҳаммад Садиқ. *Тарих-и хумайюн (Счастливая дата).* – Душанбе, 2016. – 280 с.
6. Гулшанӣ, Муҳаммад Сиддиқ. *Таърихи ҳумоюн.* – Душанбе: Пайванд, 2011. – 168 с.
7. Ефимов А.И. *О языке художественных произведений. Издание второе, исправленное и дополненное.* – М.: Учпедгиз, 1954. – 288 с.
8. Камолиддинов Б. *Забон ва услуби Ҳаким Карим.* – Душанбе: Ирфон, 1967. – 185 с.
9. Камолиддинов Б. *Исследование синтаксической синонимии в таджикском языке // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (Маҷмуаи мақолаҳо).* – Душанбе: ДДТ, 1990. – С. 105-117.
10. Камолиддинов Б. *Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён (синонимияи ҷумлаҳои сода).* – Душанбе: Маориф, 1986. – 133 с.
11. Камолиддинов Б. *Услубиносии.* – Душанбе: Ирфон, 1973. – 116 с.
12. Камолиддинов Б. *Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ.* – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
13. Камолиддинов Б. *Ҳусни баён.* – Душанбе: Ирфон, 1989. – 117 с.
14. Маъсумӣ Н. *Забон ва услуби Аҳмади Дониш.* – Душанбе, 1976. – 73 с.
15. Маъсумӣ Н. *Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷик.* – Душанбе: Пайванд, 2011. – 385 с.
16. Ҳусейнов Х. *Забон ва услуби «Одина»-и устод С. Айни.* – Душанбе: Ирфон, 1973. – 258 с.

ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКӢ ИСМ ДАР АСАРИ «ТАЪРИХИ ХУМОӢОН»-И МУҲАММАДСОДИҚИ ГУЛШАНӢ

Яке аз масоили муҳими муайян кардани услуби «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ баррасии қорбурди имконоти сарфӣ калимот ва категорияҳои грамматикӣ мансуб ба онҳо ба шумор меравад. Муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшиш намудааст, ки қорбурди исмҳои хос ва категорияҳои грамматикӣ мансуб ба онҳоро дар асари «Таърихи ҳумоюн» таҳқиқ намояд. Зимни таҳқиқ муайян гардидааст, ки дар маҷмӯи калимасозии исм дар ин асар дар доираи қоидаҳои маъмули забони адабии форсии дарӣ сурат гирифтааст. Аз таҳлили қорбурди номҳои ашхос дар матни асар муайян шудааст, ки ин номҳо тобишҳои мухталифи услубиро қасб кардаанд. Аз ҷумла, аз рӯи онҳо ба қадом табақаи иҷтимоӣ мутааллиқ будани шахсро муайян қардан мумкин аст. Инчунин муаллиф зимни таҳқиқи мавзӯ ба масъалаи имконоти морфологии исмҳо, аз ҷумла истифода аз пасвандҳои деминутивии забон монанди пасванди –ак, қорбурди категорияи муайяни ва номуайяни дар исмҳо, ҷиғунагии истифодаи пасвандҳои ҷамъбандии форсию арабӣ ва ғ. таваҷҷуҳ зоҳир намудааст.

Калидвожаҳо: «Таърихи Ҳумоюн», Гулшанӣ, услуби асари бадеӣ, ҳиссаи нутқ, исми хос, хусусияти семантикӣ исм, категорияи грамматикӣ, категорияи номуайяни, пасванд.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТАЪРИХИ ХУМОӢОН» (ИСТОРИЯ ХУМАӢОНА) МУҲАММАДСАДИҚА ГУЛШАНИ

Одним из важных вопросов определения стиля произведения «История Хумаюна» Мухаммада Сади́ка Гулшани является учет вариантов употребления словоупотреблений и связанных с ними грамматических категорий. В данной статье автор попыталась исследовать употребление имен собственных и их грамматических категорий в произведении «История Хумаюна». В ходе исследования было установлено, что формулировка имени существительного в данном произведении выполнена в рамках общих правил персидского литературного языка дари. В результате анализа употребления имен лиц в тексте произведения установлено, что эти имена приобрели разные стилистические оттенки. В частности, можно определить, к какому социальному классу принадлежит

человек. Также, исследуя тему, автор затронула проблему морфологических возможностей существительных, в том числе употребление уменьшительно-ласкательных суффиксов языка, таких как суффикс -ак, употребление в существительных категории определенности и неопределенности, способы употребления собирательные суффиксы персидского и арабского языков и т. д.

Ключевые слова: «История Хумаюна», Гулшани, стиль художественного произведения, часть речи, имя собственное, семантическая особенность имени существительного, грамматическая категория, категория многозначности, суффикс.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE NOUN IN THE WORK “TARIKHI HUMOYUN” (HISTORY OF HUMAYUN) BY MUHAMMADSADIQ GULSHANI

One of the important issues in determining the style of the work “The History of Humayun” by Muhammad Sadiq Gulshani is taking into account the options for using words and associated grammatical categories. In this article, the author tried to explore the use of proper names and their grammatical categories in the work “The History of Humayun”. During the study, it was found that the wording of the noun in this work was made within the framework of the general rules of the Persian literary language Dari. As a result of the analysis of the use of names of persons in the text of the work, it was established that these names acquired different stylistic shades. In particular, it can be determined to which social class a person belongs. Also, while exploring the topic, the author touched upon the problem of the morphological possibilities of nouns, including the use of diminutive suffixes of the language, such as the suffix -ak, the use of categories of definiteness and uncertainty in nouns, methods of using collective suffixes of the Persian and Arabic languages, etc.

Keywords: “The Story of Humayun”, Gulshani, style of a work of art, part of speech, proper name, semantic feature of a noun, grammatical category, category of ambiguity, suffix.

Дар бораи муаллиф

Бобокалонова Раъно Норбаевна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи методикаи таълими забон
ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 933 77 29 33
E-mail: b.rano@bk.ru

About the author

Bobokalonova Rano Norbaevna
Candidate of philological sciences, associate
professor of the Department of methods of
teaching languages and literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 933 77 29 33
E-mail: b.rano@bk.ru

Об авторе

Бобокалонова Рано Норбаевна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры методики преподавания языков
и литература
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 933 77 29 33
E-mail: b.rano@bk.ru

НАҚШИ ИСМ ДАР ТАШАККУЛИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ГОҲ ДАР НАСРИ БАДЕИИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Валиев Ҷ. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамчун падидаи чамбиятӣ баробари тараққиёти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми тоҷик пайваста дар рушду такомулӣ қарор дорад. Он тамоми дигаргуниҳои иҷтимоиро дар худ мунъакис сохта, бар хамин васила барои ғаномандии таркиби луғавии худ заминаҳои мусоид фароҳам меоварад. Яке аз чунин заминаҳои муҳим калимасозӣ маҳсуб меёбад. Ин соҳаи забоншиносӣ бо мураккабии роҳу усулҳои сохтани вожаҳои наво, ки талаботи омро дар бобати дуруст инъикос намудани воқеият зимни муошират таъмин карда тавонад, нисбат ба дигар бахшу соҳаҳо афзалият дорад.

Забони тоҷикӣ аз лиҳози сохтори морфологӣ худ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ мансуб мебошад ва он дорои шароити имкониятҳои фаровони калимасозӣ вожаофарӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ роҳҳои калимасозӣ дар сохтани калимаҳои наво нақши калон дорад. Дар ин таҳқиқ, мо перумони калимасозии пасванди **-гоҳ** таҳқиқи мукамал анҷом додаем.

Пасванди **-гоҳ** дар забони адабии ҳозираи тоҷик серистеъмол буда, дар адабиёти гузашта, ҳамчун калимаи мустақилмаъно нишон дода шудааст. Аз ҷумла, дар «Ғиёс-ул-луғот» морфемаи **-гоҳ** ба маънии *тахти подшоҳӣ, тахту ҷой, хайма* ва ба маънои *довӣ қимор* омадааст [9, с. 188].

Дар адабиёти классикӣ пасванди **-гоҳ** ба сифати калимаи мустақил истифода мегардид. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин пасванд ба вазифаи морфемаи маконсоз дохил гардида, барои сохтани исмҳои ифодакунандаи макон хизмат мекунад.

Ҳоча Ҳасани Нисорӣ ҳангоми гурӯҳбандии исмҳои зарф, ки онро ба шаш қисм ҷудо кардааст ва дар қисми панҷуми он бо пасванди «**-гоҳ**» ҷор мисолро ёдрас намудааст: *хобгоҳ, оромгоҳ, размгоҳ, ҳарбгоҳ* [18, с. 54].

Ш. Ниёзӣ дар хусуси истеъмоли пасванди **-гоҳ** дар забони адабии ҳозираи тоҷик сухан ронда, ба воситаи ба исм ҳамроҳ кардани морфемаи **-гоҳ** номи маҳалли иҷро шудани амалеро зикр кардааст. Ҳамчунин, бо исм омадану номи ашё сохтани ин унсурҳои калимасозро ёдрас шудааст [10, с. 21].

Ш. Рустамов оид ба калимаи мустақилмаъно будани пасванди **-гоҳ** чунин андеша дорад: «**Гоҳ** аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст» [15, с. 132].

Ба андешаи мо, ақидаи Ш. Рустамов ба ҳақиқат наздик аст: «Калимаи **-гоҳ** на пасванди ҷудой ва на зарф, балки исмест, ки мисли калимаҳои вақт, замон, дамо ба таври умумӣ ифода менамояд ва мавқеи махсуси истеъмоли дорад» [14, с. 4].

О. Қосимов низ ақидаи ҳамчун лексемаи мустақил мафҳуми замонро доштани вожаи «**гоҳ**»-ро ҷонибдорӣ менамояд: «Калимаи **-гоҳ** чи дар давраҳои пеш, чи дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба маънои замон, вақт мустақилона истифода мешавад» [7, с. 158]. Ҳамзамон, муҳаққиқ дар «Шоҳнома» 450 маротиба ҳамчун калимаи мустақил ба маънои ҷою тахт истифода шудани ин пасвандро ёдрас шудааст.

А. З. Розенфелд шакли **-goh** – ин морфемаро оварда, чун калимаи мустақил тарҷума кардааст [13, с. 78].

Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба воситаи пасванди **-гоҳ** аз рӯи таҳқиқоти анҷомдодаи С. Ҳалимов 10 калима истифода шудааст: *шикоргоҳ, хобгоҳ, тафаручгоҳ, даргоҳ, камингоҳ, боргоҳ, шабонгоҳ, саҳаргоҳ, пойгоҳ, дастгоҳ* [19, с. 299].

Дар таҳқиқоти анҷомдодаи А. Амлоев дар насри бадеии Ф. Муҳаммадиев курбурди пасванди мазкур ба таври фаровон курбурд шуда, адиб бо ин пасванд дар осораш 54 калимаро истифода кардааст [3, с. 39-40].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» исми маконсоз будани морфемаи **-гоҳ** зикр шуда, дар ин қолиб калимаҳои *бозоргоҳ, гулӯгоҳ, бандаргоҳ, камаргоҳ, лангаргоҳ, лаишкаргоҳ, нахчиргоҳ, сайдгоҳ, урдугоҳ* мисол оварда шудааст [6, с. 113-114].

Абдулҳамид Самад низ ин унсури калимасозиро барои сохтани калимаҳои нав дар осораш эҷодкорона истифода карда, дар маҷмӯъ б1 калима сохтааст: *пеишгоҳ, тақягоҳ, чоитгоҳ, манзилгоҳ, нишастгоҳ, чарогоҳ, истиқоматгоҳ, омӯзишгоҳ, хобгоҳ, ҷойгоҳ, баромадгоҳ, фуруӯдгоҳ, намоишгоҳ, даромадгоҳ, маҷлисгоҳ, ҷавлонгоҳ, истироҳатгоҳ, нишемангоҳ, дастгоҳ, мулоқотгоҳ, боишишгоҳ, боргоҳ, зодгоҳ, варзишгоҳ, сайргоҳ, саҳаргоҳ, гузаргоҳ, истгоҳ, даргоҳ, коргоҳ, хилватгоҳ, шабонгоҳ, камингоҳ, машқгоҳ, қабулгоҳ, зиёратгоҳ, оромгоҳ, қароргоҳ, намозгоҳ, паноҳгоҳ, идгоҳ, тамошогоҳ, қадамгоҳ, шомгоҳ, табобатгоҳ, дидгоҳ, ақибгоҳ, гурезгоҳ, зоишгоҳ, нерӯгоҳ, парчовгоҳ, ваъдагоҳ, тақягоҳ, мотамгоҳ, дидбонгоҳ, чарогоҳ, фароғатгоҳ, ибодатгоҳ, парвозгоҳ, гуселгоҳ, шармгоҳ.*

Вобаста ба хусусиятҳои луғавии худ мисолҳои мазкурро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Пасванди **-гоҳ** бо исмҳои моддӣ омада, исми макон сохтааст: *даргоҳ, ҷойгаҳ, пойгоҳ...* Масалан: *Аммо, ба боқимондаҳо лозим омад, ки ба даргоҳи Худо ибодат кунанд, то боз як рӯзи дигар ба онҳо умр бахшад, чунки барои ба кишварҳои оромтар муҳоҷират кардан маблағ надоштанд* [1, с. 385].

Калимаи *даргоҳ* аслан ифодакунандаи мафҳуми *дамғаҳи дар, остонаи дар, боргоҳ, дарбор, арк ва қасри подшоҳӣ; ҳавлӣ, хона, хонадонро* ифода мекунад [16, с. 328-329]. Аммо дар эҷоди Абдулҳамид Самад вожаи *даргоҳ*, ки дар таркиби ибори «даргоҳи Худованд» ба кор рафтааст, маҷозан, ба маънои хонаи Худо фаҳмида мешавад, ҳарчанд ки Худованд ломакон аст, мақсади ғуянда аз ин макони талаби мақсаду мурад фаҳмида мешавад.

Чунончи маълум аст, пасванди **-гоҳ** дорои варианти **-гаҳ** низ мебошад. Аммо доираи истеъмоли он чи дар адабиёти гузашта ва чи дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ нисбат ба пасванди **-гоҳ** хеле маҳдуд аст.

Дар эҷодиёти адиб низ бо ин варианти пасванди **-гоҳ** (яъне гаҳ) калимаҳо кам ба назар мерасанд.

Дар осори нависанда А. Самад аз рӯи таҳқиқи мо дар ин қолиб се калима ба монанди *саргаҳ, пойгаҳ, ҷойгаҳ* зикр шудааст: *То саргаҳи боғ онҳо хомӯшу хаёли, дар назари Некном, ки қадамишумор рафтанд* [1, с. 13]. Калимаи *саргаҳ* саршавӣ ва оғози роҳ, куса, обро мефаҳмонад. Дар ҷумлаи мазкур, саршавии боғ фаҳмида мешавад: *Вай рӯи ҷойгаҳ паҳлӯ гаит* [1, с. 165]. *Ҳар сол ҳуҷҷатсупориву имтиҳонҳои қабул дар донишгоҳҳо оғоз ёбад, вай мисли тортанак дар кӯчаҳои шаҳр тор метанад, пойгаҳи дари муаллимҳоро охурча мекунад* [1, с. 163].

Калимаи *пойгоҳ/пойгаҳ* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ифодакунандаи маънои макони пойафзолкашии шахс; кафшқаш, даҳлез, пояи хона ва маҳал ҷой; мақом, манзалат, мартаба, рутба, дараҷа ва ғайра ишора гардидааст [17, с. 76].

Дар ҷумлаи якум ва дуюм исми *пойгаҳ* ба маънои ҷойи кашидани пояфзол, кафшқаш истифода гардидааст. Инчунин, як нуктаи қолибро Хоча Ҳасани Нисорӣ дар «Чаҳор Гулзор» ба ҳамин маъно, яъне ҷойи кафшбарорӣ ё кафшқашӣ вожаи *пойдонро* истифода кардааст, ки дар ин ҷо пасванди **-дон** бо морфемаи **-гоҳ** хусусияти муродифиро ба худ касб кардааст [18, с. 54].

2. Баъзе исмҳо ба воситаи унсури калимасозии **-гоҳ** сохта шудаанд, ки маънои замони ва макони надошта, маънои нави луғавӣ касб мекунанд. Мафҳуми маънои луғавии ин гуна калимаҳоро дар дохили матн фаҳмидан мумкин аст: *дастгоҳ*. Масалан: *Як даҳлези барқаду ду даҳлези хурд, ошпазхонаи бо дастгоҳи хӯрокпази газӣ ҷиҳозонидашуда, шустушӯхонаи бо оби гарму сард таъмин, таиноби алоҳида дорад* [1, с. 255].

Калимаи «*дастгоҳ*» ҳамчун вожаи сермаъно дар забон ба маъноҳои гуногуни луғавӣ истифода мешавад. Калимаи мазкур дорои чунин маъноҳои луғавӣ мебошад: *қудрат ва имконият; давлат, дорой; мол; сармоя; корхона, коргоҳ; дукон; асбоб; дастрас, тасарруф, имкони тасарруф, ихтиёр* [16, с. 348].

Калимаи «*дастгоҳ*»-ро нависанда дар ҷумлаи мазкур чунон ки аз мазмуну муҳтавои ҷумла бармеояд, ба маънои *дастгоҳҳои наву замонавӣ барои истифодаи оишона* мавриди истифода қарор додааст.

3. Ин пасванд бо исмҳои маънӣ ҳамроҳ шуда, исми макону ҷой месозад: *такягоҳ, истиқоматгоҳ, хобгоҳ, фурудгоҳ, намоишгоҳ, маҷлисгоҳ, ҷавлонгоҳ, истироҳатгоҳ, мулоқотгоҳ, варзишгоҳ, сайргоҳ, коргоҳ, машқгоҳ, қабулгоҳ, зиёратгоҳ, қароргоҳ, намозгоҳ, паноҳгоҳ, идгоҳ, манзилгоҳ, қадамгоҳ, табобатгоҳ, боишишгоҳ, нишемангоҳ, истгоҳ*. Чунончи: *Ҷ ботамкин аз байни ҷавонон қадам ниҳода, сӯи истгоҳ рафт* [2, с. 11]. – *Ин, ана ҳамон ҷойҳоест, ки давраи ҷанг такягоҳи исломгароҳо буданд, – таъкид кард Эмомалӣ Раҳмонов* [1, с. 355]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «*такягоҳ*» ба ду маънӣ: ҷое, ки дар он тақия мекунад ва маҷозан ифодакунандаи пуштибон, ҳомӣ фаҳмида мешавад [17, с. 310].

Дар осори нависанда исмҳои макони *хобгоҳ, донишгоҳ, нишатгоҳ, даромадгоҳ, баромадгоҳ ва дергоҳ* ба таври фаровон корбурд шудааст. Ин исмҳои ифодакунандаи макону ҷой аз вожаҳои мухталифи ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубан ба маънои умумии ҳаётгузаронӣ, мавқеи зиндагӣ муродиф мебошанд. Яъне дар нутқ ба маънои ҷойи зист, ҷойи истиқомат истеъмол мешавад. Абдулҳамид Самад дар эҷодиёташ вожаҳои мазкурро ба ҳайси муродифи якдигар дар осораш дар таркиби ҷумлаҳои ҷудогона истифода кардааст: – *Бачаҳо ҳамин ки соҳиби диплом шуданд, ба ҳар тараф рафта, дигар ҳаргиз ёди хобгоҳ намекунад* [1, с. 128]. *Одамуву ноодамӣ ҳам дар донишгоҳ беиштар маълум мегардад...* [1, с. 137]. *Ба ягон техникум ё омӯзишгоҳ даро, касб омӯз* [2, с. 16]. *Ба болои ин, ӯ яке аз нахустин дастпарварони ҳамин донишгоҳ мебошад...* [2, с. 5]. *Раҳматшоҳ гирду пеши мошини «мачруҳ» тор танида, ишиаҳои шикаста, ҷойҳои маҷаҷишудаи онро даст-даст кард, баъд аз тиреза сар халонда дид, ки рӯйи нишастгоҳ хуни зиёде рехтааст* [2, с. 110-111]. *Даромадгоҳи донишгоҳ, ки занбӯрхонаро мемонд, якбора хомӯш гаист* [2, с. 1]. *Амакам ба даромадгоҳ, ки он ҷо ҷунбӯҷул ва гавғои бачаҳо селани занбӯрҳои ба шӯр омадаро ёдрас мекард, дергоҳ нигариста ба сукут рафт, баъд бо мулоимат гуфт...* [2, с. 4]. *Нурику Пакана занро ба мобайн гирифта, сӯи баромадгоҳ иштифтанд* [2, с. 105].

Аслан, пасванди маконсози **-гоҳ** бо калимаи *манзил*, ки худ ифодагари макон аст, намеояд. Аммо монанди калимаи «*бозоргоҳ*» дар адабиёти классикӣ бо пасванди **-гоҳ** корбаст шудани калимаи манзил дида мешавад. Дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад низ дар ин қолиб омадани исми манзил мушоҳида мегардад: *Ҳм, корманди идораи манзилгоҳ ӯро кофтаву ёфта, калиди хонаро ба дасташ дод...* [1, с. 140].

Дар осори адиб баъзе исмҳои ифодакунандаи макону ҷой ба ду гуна дида мешавад. Масалан, вожаи «*сайргоҳ*» дар эҷодиёти нависанда ба гунаи «*сайронгоҳ*» низ истифода шудааст. Исми «*тамошогоҳ*» бо калимаи «*сайргоҳ*» бо баъзе хусусият ва маъноҳои луғавиаш муродиф буда, дар нутқ гоҳо ба ҷойи якдигар истифода мешаванд. Калимаи «*тамошо*», ҷузъи асосии вожаи «*тамошогоҳ*» аст, дар навбати худ дидан, нигоҳ кардани манзарае; намоишро ифода мекунад. Бинобар ин, дар ҷумлаи зерин вожаи «*тамошогоҳ*» на ба маънои сайру саёҳат, балки ба маъно ҷойи тамошову намоиш истифода гардидааст: *Сайргоҳи онҳо аксаран атрофи бозор буд* [2, с. 115]. *Боғи дилқушо тамошогоҳ ва ҷои дӯстдоштаи хурду бузурги Тоҷикистон ва сайёҳони хориҷӣ хоҳад шуд* [1, с. 332]. *Насим роҳи коргоҳи Наимро пеши гирифт* [1, с. 264].

Мафҳуми «*коргоҳ*» дар луғатномаҳо ба маъноҳои гуногуни луғавӣ маънидод карда шудааст. Масалан, дар «Ғиёс-ул-луғот» калимаи «*коргоҳ*» чунин шарҳ ёфтааст: *маҳалли сохтани чизҳо, хусусан бофтани ҷома* [9, с. 159]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо чунин маъноҳо омадааст: *ҷойи кор устухона; дӯкон, дастгоҳи бофандагӣ* [16, с. 363]. Вожаи «*коргоҳ*» дар эҷодиёти адиб ба маънои умумиаш, яъне ҷойи кору фаъолият истифода шудааст.

Нависанда ба воситаи пасванди маконсози **-гоҳ** исмҳои зиёде сохтааст, ки қолиби диққатанд: *парҷовгоҳ, коргоҳ, зоишгоҳ, нерӯгоҳ, ваъдагоҳ, такягоҳ, мотамгоҳ, дидбонгоҳ, ҷарогоҳ, фарогатгоҳ, ибодатгоҳ, парвозгоҳ, гуселгоҳ, шармгоҳ*.

Мутаассифона, имрӯзҳо вожаи *зоиш* ба ҷойи калимаи *зоишгоҳ* аз ҷониби тамоми гурӯҳи одамон ба маънои «родом»-и русӣ барғалат истеъмол мегардад. Беҳабар аз он ки на вожаи *зоиш*, балки калимаи *зоишгоҳ* метавонад, ки маънои калимаи русии «родом»-ро ба таври

комил ифода кунад. Чунончи маълум аст, вожаи *зоиш* ва *зоишгоҳ* бо маънои мухталифи луғавиашон аз ҳамдигар фарқ карда меистанд. Зеро исми *зоиш* маънои макони таваллуди кӯдакро ифода мекунад. Исми *зоишгоҳ* бошад, мафҳуми маконӣ дорад ва ё бо вожаи дигар *даваллудхона* низ мегӯянд.

Ҳамин тарик, Абдулҳамид Самад меъёрҳо ва қонуну қоидаҳои рушду такомули забони адабии ҳозираи тоҷикро хеле хуб медонад, аз имкониятҳои калимасозии таърихан ташаккулёфта, ки дар муҳити лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ маҳфуз мондаанд, васеъ истифода бурда, забони осори бадеии худро гуногунрангу ҷаззоб ва ҷолибу дилкаш ба хонанда пешниҳод намудааст.

Адабиёт

1. Абдулҳамид Самад. *Гардиши девбод*. [Матн] / Самад, Абдулҳамид. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
2. Абдулҳамид Самад. *Парронҷакҳо*. [Матн] / Самад, Абдулҳамид. – Душанбе: Садои Шарқ. – 2013. - №6. – 135 с.
3. Амлоев А. *Калимасозии сарфӣи исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев*. [Матн] / А. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151 с.
4. Ахмедҷонова Н. *Словообразование имён существительное и прилагательных в современном литературном персидском языке*. [Текст] / Н. Ахмедҷонова: автореф. дисс. канд. фил. наук. – Тошкент, 1956. – 31.
5. Бобомуродов Ш., Мухторов З. *Фарҳанги истилоҳоти забониносии* [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
6. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик*. // Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
7. Касимов О. *Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси*. [Текст] / О. Касимов. – М., 1988. – 23 с.
8. Касимов О. *Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» А.Фирдавси* [Текст]. / О. Касимов: дис... канд. филол. наук. – Душанбе, 1988. – 188 с.
9. *Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот*. Ҷилди 2. – Душанбе, 1988. – 416 с.
10. *Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ*. [Матн] / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 50 с.
11. *Низомова С. Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ*. [Матн] / С. Низомова: дис. ном. илми филология. – Душанбе, 2002. – 180 с.
12. *Низомова С. Словообразование в художественной и публицистической прозе Садрриддина Айни*. [Матн] / С. Низомова: дис. ... док. филол. наук. – Душанбе, 2021. – 475 с.
13. *Розенфельд А. Словообразование глагола в юговосточных говорах таджикского языка* [Текст] / А. Розенфельд // У межвузовская научная конференция по иранской филологии. Тезис докладов. – Душанбе. - 1966. – С. 204-205.
14. *Рустамов Ш. Мулоҳизаҳо дар хусуси калимаи «гоҳ»* [Матн] / Ш. Рустамов // *Маориф ва маданият*, 1969. – 12 июн.
15. *Рустамов Ш. Исм*. [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
16. *Фарҳанги забони тоҷикӣ*. Ҷилди 1. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – 951 с.
17. *Фарҳанги забони тоҷикӣ*. Ҷилди 2. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – 947 с.
18. *Ҳоча Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор*. [Матн] / Нисорӣ, Ҳоча Ҳасан. – Душанбе, 1998. – 116 с.
19. *Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ)*. [Матн] / С. Ҳалимов // *Масъалаҳои забон ва адабиёт*. – Душанбе: 1975. Ҷисми 1. – 283 с. Ҷисми 2. – 307 с.

НАҚШИ ИСМ ДАР ТАШАККУЛИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ГОҲ ДАР НАСРИ БАДЕИИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Абдулҳамид Самад зимни қорбурди пасванди маҳсулнокиаш гуногуни –гоҳ, аз як тараф, барои эҳё намудани қолибҳои классикии калимасозӣ кӯшиш ба ҳарч дода бошад, аз тарафи дигар, вобаста ба тақозои давру замон истифодаи вандҳоро дар сохтани исмҳои шахс, номи ашё, макон, исмҳои маънӣ устодона ба роҳ монда, дар мавридҳои мувофиқ ба унсурҳои калимасозии лаҳҷавӣ низ муроҷиат намудааст. Ў воситаҳои калимасозиро дар сохтани калимаҳои нав моҳирона истифода бурда, барои ноил шудан ба мақсадҳои эҷодии худ дар офаридани вожаҳои сохта маҳорати суҳанварӣ доштаниро собит намудааст.

Калидвожаҳо: исм, ташаккули калимасозии пасванди -гоҳ, насри бадеӣ, Абдулҳамид Самад, забони адабии ҳозираи тоҷик, тараққиёт, таркиби луғавӣ, калимасозӣ, забониносии, морфология, забони тоҷикӣ, роҳҳои калимасозӣ, адабиёти классикӣ.

РОЛЬ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В СЛОВООБРАЗОВАНИИ СУФФИКСА -ГОХ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ АБДУЛХАМИДА САМАДА

Абдулхамид Самад, используя суффикс -гох с его разнообразной продуктивностью, с одной стороны, пытался возродить классические модели словообразования, с другой стороны, в зависимости от потребностей времени, использовал глаголы для создания личных имен, названий предметов, мест, осмысленных названий, мастерски проводил, и в соответствующих случаях он также обращался к элементам диалектного словообразования. Он умело использовал инструменты словотворчества для создания новых слов, и доказал, что обладает мастерством речи для достижения своих творческих целей в создании вымышленных слов.

Ключевые слова: существительное, словообразование суффикса -гох, художественная проза, Абдулхамид Самад, современный таджикский литературный язык, развитие, лексический состав, словообразование, лингвистика, морфология, таджикский язык, способы словообразования, классическая литература.

THE ROLE OF THE NOUN IN THE FORMATION OF WORD-FORMATION OF THE SUFFIX -GOH IN THE ARTISTIC PROSE OF ABDULHAMID SAMAD

Abdulhamid Samad, while using the suffix -goh, with his various productivity, on the one hand, tried to revive the classic patterns of word formation, on the other hand, depending on the needs of the times, he used verbs to create personal names, names of objects, places, meaningful names. masterfully conducted, and in appropriate cases he also referred to the elements of dialect word formation. He skillfully used word-making tools to create new words, and proved that he has the skill of speaking in order to achieve his creative goals in creating fictitious words.

Keywords: noun, word formation of the suffix -goh, artistic prose, Abdulhamid Samad, modern Tajik literary language, development, lexical composition, word formation, linguistics, morphology, Tajik language, ways of word formation, classical literature.

Дар бораи муаллиф

Валиев Чамшед Абдурасулович
Омузгори кафедраи назария ва амалияи
забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 907 04 85 91
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

About the author

Valiev Jamshed Abdurasulovich
Teacher in the department of theory and practice
of linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 907 04 85 91
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

Об авторе

Валиев Джамшед Абдурасулович
Преподаватель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 907 04 85 91
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

МАВҚЕИ МОРФЕМАИ -АЙ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н.

*Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони
ҷаҳон – «Пайванд»*

Морфема ё бандакҳои хабарии **-ай// -яй (аст)** хоси лаҳҷаҳои шеваи чануби забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои шимолии шеваи Кӯлоб – бахусус Сари Хосор аст. Роҷеъ ба истифодаи морфемаи **-ай** дар шеваи чануби забони тоҷикӣ лаҳҷашиносон Р.Н. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев маълумоти муфассал додаанд [16, с. 47-48; 17, с. 79-80].

Таҳқиқи лингвофолклористии фолклори Сари Хосор аз рӯи асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] нишон дод, ки морфемаи **-ай (-ҳай, -вай)** ва **-яй** дар матнҳои фолклории жанрҳои мухталифи назмию насрии он – рубоӣ, сурад, афсона ва драмаҳо низ мавқеи хоси истифода дорад.

Дар фолклори Сари Хосор дар бисёр маврид бо калимаҳо ба ҷойи бандакҳои хабарии шахси сеюми **аст** морфемаи лаҳҷавии **-ай (-ҳай, -вай)** омадааст, ки нисбат ба шаклҳои **-ҳай** ва **-вай** дар асарҳои дигар ишора нашудааст. Ҳарду шакли морфемаи мазкур бо бисёр ҳиссаҳои нутқ баръакси имлои бандакҳои хабарии **аст**, ки ҷудо навишта мешавад, пайваст дарҷ ёфтааст.

Бандакҳои **-ай** бо афзоиши овозҳои **ҳ** ва **в** дар шакли **-ҳай** ва **-вай** ба охири калимаҳои, пайваст шудааст, ки бо садонокҳо ба итмом расидаанд.

Истифода ва пайвасти морфемаи мазкур дар калимаҳо аз рӯи мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ ва ифодаи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо карда шудаанд. Мисолҳо номгӯӣ бешт ар аз 200 калимаро дар бар мегирад, вагарна қисме аз онҳо борҳо дар фолклори Сари Хосор такрор омадаанд. Масалан, калимаҳои **басай, гуфтаӣ, задаӣ, кардаӣ** ва **мондаӣ** 3-маротибагӣ ва зиёда он истифода шудаанд.

Пеш аз ҳама бандакҳои **-ай** дар шакли **-ҳай** бо номи Худо пайваст омадааст: **хъдоҳай (Худо аст)**.

«– *Бача доди хъдоҳай*» [1, с. 270].

Морфемаи **-ай (-ҳай)** бо калимаҳои якҷо шудааст, ки асосан ба одамон ва муносибати онҳо мансубият дорад: **айбай, бачаҳақай, бекорай, бофъндаҳай, гапай, гуштинай, занай, кастумпушай, ҷонишинай, меҳмунай, мурдаҳай, мьздгиримай, мьсьлмунай, одамай, одамкъшай, осёбунай, ошъқай, подшоҳай, суҳбатай, тавакалай, танамай, холай, шахсай**.

Деҳқони пир. Биё, ҷура, баҳдо айбай, ҳардъмун деҳқун, работи, ай яг ватани дига умаагӣ, яктай дига мебина, мега: «И паданаълато девунаан, чиян?» [1, с. 257].

***

«– *Хо ба ма гилагӣ нашавӣ яғрузда, бачай қозӣ чӣ қадар кали бекорай, муй саръи шуша дора*» [1, с. 324].

***

Қосимҷон. Соқипарда чӣ гапай? [1, с. 264]

***

*Идора сафеду ҷонишинай ёръм,
Тайи кастуми савз нозанинай ёръм,
Идора рава идора пурнур шава,
Хона ёя чаими душман кур шава.* [1, с. 225]

***

Деҳқони ҷавон. Яг одамай, дар назаръм аму бои хъдмунай [1, с. 262].

***

«– ... *Дар туйхуна рафтасту ба ҳаму дъхтари почо ошъқай, дар сари пойгаҳ мунданъи, дар саръи бътун тънгу тозай. Ба таги чъимъи ба дъхтар ниго кардестодай*» [1, с. 292].

***

«– Эҳей, – гуфт, бисту пан сари сол шид, Куқан рафта бѣд, хавари мурдаи умада бѣд, неки ай монънди овозиш Ҷаму шахсай» [1, с. 309].

Дар забони фолклори Сари Хосор як шакли махсусу хоси ифодаи фикр ва нутқ аст, ки пешоянди **дар** бо шакли лаҳҷавии **-да** ба охири калимаҳо ҳамчун пасванд меояд. Дар ҳамин гуна калимаҳо бандаки **аст** на дар шакли **-ай** ва **-хай**, балки танҳо бо овози **-й** ифода мешавад: **хонадай**. Асосан шакли пурраи ин ифода **дар хона аст** мебошад. Ва шакли бе бандакаш **хонада** аст, ки бо пайваст шудани **-ай** овози **а** аз ин морфема афтида, формантҳои **-да** ва **-й** мемонанд ва ифодаи **дар хона аст** ба шакли **хонадай** талаффуз меѣбад.

Морфемаи **-ай** дар охири калимаҳои пайваст гардидааст, ки номи ашѣ, мавзеъ ва мавҷудоти оламро далолат мекунанд ва мефаҳмонанд: **афтовай, бангушай, боғай, булғорай, гилай, девай, деволтанай, заминай, зинай, зоғай, Қърбоншаҳидай, къчқай, морай, новардунай, овай, оташай, ошай, пулай, рахай, сангай, себай, тирай, хамирай, чангалай, шамшеръмай, шъгай**.

Бъромат, ниго кард, як нозанине шиштагиай, ру ба мисоли афтовай [1, с. 292].

***

Дили очам, ки намешѣд, мегуфт: даҳани кузам гилай». [1, с. 217].

***

«Барф курпай заминай». [1, с. 216].

***

Ҷамиқа ове додамъш, ки гуми овай [1, с. 256].

***

Чойлови баланд дорию пояш якатут,

Синаи сафед дорию нумоли кабут.

Ҷар кас, ки тура ай ма ҷудой фармуд,

Гураш пури оташай, лаҳаташ пури дуд! [1, с. 60]

***

Баѣд дѣмода хавар мегирани, ки сари дѣмод яг ваҷаб хамирай, ай болош қаҳгъл чошидагиай [1, с. 325].

***

Гул омш оҳ. Исъ шъгай [1, с. 268].

Морфемаи **-ай** бо исмҳои омадааст, ки мафҳумҳои мухталифро ифода мекунанд: **басай, вахташай, гарданшай, давлатай, даркорай, доғай, дъравъшай, дърозишай, чангай, мехнатай, пайдоҳай, паноҳай, солай, ховай**.

Дехқони пир. (Нафас рост карда). Басай, ҷура, иқа бало зъмина ҷамаша кӣ ҷуфт мекъна [1, с. 325].

***

«– Эҳей, яг гусалара акам дода бѣдакъм, барои сардзаниш ҷамура ҷилпеч каам тѣгорода қаҳъш каам, банд дар гарданшай, ҷамуҷаҳақда қаҳ хурдесодай» [1, с. 309-310].

***

«– Мома, – гуфт, атай ма зинда, да сари давлатай, и чӣ гап бѣд, ки тѣ задӣ?» [1, с. 275].

***

«– Ана, ма рои мурдан доръм, и ҷангай, як кор кънъм, агар, мара бѣкъша, ма хун надоръм, шарта, ки бохтъм, ма вайрон карда наметонъм» [1, с. 280].

***

«... Дев ховай». [1, с. 157].

Калимаҳои, ки аломат, ранг, сифат ва хусусияти одамон, ашѣ ва дигар мавҷудотро ифода мекунанд, бо морфемаи **-ай** пайвастагӣ доранд: **бадай, беҳай, бетарай, бурай, дилтангай, дърозай, зарринай, масковиай, мъллоймай, намай, нозанинай, хафтрангай, осунай, созай, софай, талхай, търъшай, хубай, хърсандай, хъшрувай, хафтрангай, чистахай, шъринай**.

Ай тут мешава шонай шамсод,

Дар хоро, хори бадай янтоқ.

Ё зан ё марде, бошад чатоқ,
Кор накънад, кунад шилтоқ. [1, с. 88]

***

Гъларусак мура бѣбанд,
пага вадай рафтанаѣ.
Мура баста чѣ кѣнѣм,
набастанѣм бетарай.

Фуломшоҳ. Яг чоҳаки созай, ҳамуҷа бѣрем, дам мегирем [1, с. 266].

***

«– Э волло, – гуфт, – ҳақиқат гомѣк чошидѣм, дѣстѣм талхай» [1, с. 321]

***

Дѣнѣ ба мисоли кѣзаѣ зарринаѣ,
Умри одамѣ гоҳ талхѣ гоҳ шѣринаѣ.
Мардѣм меган: «Умракут чандинаѣ?»
Аспи аҷалум мудом тайѣ зинаѣ. [1, с. 71]

Дар калимаѣ **хѣшрувай** бандаки **-ай (аст)** ғайримаѣмулѣ бо афзоиши овози **в** дар шакли лаҳҷавии **-вай**-ро гирифтааст.

Гѣрѣфт, ҳуйѣи кард, ису усѣ лав кард бахмала қатѣ пахтаҳо, ки руба тилло бастаст, қадди гѣл хѣшрувай [1, с. 304].

Инчунин морфемаѣ мазкур бо калимаҳои русѣ-байналмилалѣ омадааст: **масковий, чистахай.**

Нумоли сарѣт нумоли масковий, ёре, ман
догѣм ё дуст,
Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догѣм, ё дуст. [1, с. 220]
Пеши багалѣт матлаби дилхоҳияѣ, ёре, ман
догѣм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман догѣм, ё дуст. [1, с. 221]

***

Ҳар руз мебинѣм чистахай, дига ас намефаҳмѣм ира руфтаниша [1, с. 299].

Морфемаѣ **-ай (-хай)** бо ҷонишинҳои зерин пайваст шудааст: **манай, мѣхай, ҳаминаѣ, ҳамуҳай, таврай, тѣхай, хѣдмай, хѣдмунаѣ, хѣдшай, хѣттай, чандаѣ.**

Дар сабза нашин, ки сабза гѣлзори манай,
Бар ҳар сари сабза манзили ёри манай.
Ҳар чо рафтѣ, дарахти пѣргѣл бинѣ,
Сангѣи назанѣ, ки сурати ёри манай. [1, с. 73]

***

«– Хѣди ҳаминаѣ, падар», – мега [1, с. 278].

***

«– Илоҷѣм дар дѣсти тѣхай, ягун чо агар баҷом кѣнѣ, хубу нагз, набоша, яқин мѣра мекѣшан!» [1, с. 303].

***

Акаш гуфт: «Эѣ, девонара, хѣдшай, хѣдша ёфтѣм акѣ» [1, с. 321].

***

«– Ака, – гуфт, – бѣринҷѣт чандаѣ?» [1, с. 310].

Феълҳои морфемаѣ **-ай**-ро бештар аз калимаҳои дигар ба худ гирифтаанд. Ва аксарашон ҳамчун сифатҳои феълӣ бо асоси замони гузашта суратгирифта омада, аз охирашон овози **а** афтидааст, ки бо сабаби зиѣда аз 70 адад будан ба сифати мисол намунаѣ онҳо оварда мешавад: **баромадаѣ, бастай, бехтай, бѣрафтаѣ, бѣридаѣ, гаштай, гирифтаѣ, гуфтаѣ, гѣрѣфтаѣ, дидаѣ, ёфтаѣ, задаѣ, кадаѣ, кѣштаѣ, мондаѣ, набѣдаѣ, нагѣрѣфтаѣ, напѣхтаѣ, овардаѣ, омадаѣ, пѣхтаѣ, рафтаѣ, рехтай, сухтай, хурдаѣ, шидай, шиштаѣ.**

Эй бачаи савзинаи сафеддандон,
Повестка баромадаи мераи район,
Мераи район, ҳаргиз натарс ай Гирмон,
И лашкари советӣ марги Гирмон. [1, с. 229]

***

Хъруз бовар кардаи, роӣ шидаи қатиши, бърафтаи [1, с. 150].

***

Гуфтаи, ки:

«– Биём, агар барг накарда боӣ, ай, решаву почат меканъм, фърът метъм» [1, с. 283].

***

Омадаи дидаи, ки калон шидаи. [1, с. 283].

***

«И додари ма яг балода задаи» [1, с. 280].

***

«– Ага омадъм, ки напъхтаи, решаву почата мегиръм, фър метъм» [1, с. 284].

***

Омадаи, ки таҳда яг ваҷаб рехтаи [1, с. 284].

***

Дур афтодаи, ай ту хабар нест мара,
Сухтаи ҷигаръм, чорай дигар нест мара.
Мехоҳа дилъм, ҷониби тъ парвоз кънъм,
Илло, чӣ кънъм, ки боль пар нест мара. [1, с. 56]

***

Кӣ хурдаи Алули ма,
Кӣ хурдаи Булули ма,
Кӣ тиру камон дора,
Кӣ мебъроя ба ҷанги ма! [1, с. 148].

***

Яг ҷода рафтаи, шиштаи, ки яг донай зардолу ёфтаи [1, с. 283].

Иловаи морфемаи **-ай (-хай)** бо зарфҳо бештар дар матнҳои фолклории насри ба назар мерасад: **болохай, бьсёрай, зиётай, къчомай, къчохай, қатимай, рузай-да, усънгидаи, чошай-да, шавай, шавонарузай.**

«– Хунай мъ ҳаму хунай дарвозадори бари болохай» [1, с. 310].

***

Д е ҳ қ о н . Хай, ягун касабое кънӣ агар, ҳами қъшилоқи мода камбъгал бьсёрай, мересан,
метанан, карбос мебофан [1, с. 246].

***

«– Ҳолӣ намеган, ки и саги къчохай!» [1, с. 307].

***

Д е ҳ қ о н и п и р . Бъдав! Мъра досъм қатимай ҳамеша! [1, с. 258].

***

«– Дъруни кули усънгидаи, арачай дъстӣ» [1, с. 315].

***

Хъдшам чошай-да, эшонӣ қорӣ! [1, с. 266].

***

Се шавонарузай, ки мо дарёра мековем [1, с. 282].

Азбаски морфемаи **-яй (аст)** дар фолклори Сари Хосор нисбат ба шаклҳои **-хай** ва **-вай**-и морфемаи **-ай** зиёдтар воমেҳӯрад, мавзуи он чудо карда шуд.

Морфемаи **-яй** дар калимаҳое пайваст шудааст, ки асосан бо пасванди **-ӣ** ва **-гӣ** ба охир расидаанд. Ҳарчанд ки бандаки хабарии **аст** аз рӯи имло бо сифатҳои феълие, ки бо **-а** ба анҷом мерасанд, якҷо ва бо калимаҳое, ки бо **-ӣ** ва **-гӣ** тамом мешаванд, чудо дарҷ меёбад.

Морфемаи **-яй** дар калимаҳои исми пайваст аст: **Девонаҳисайниӣ, завлияӣ, рьсвоняӣ, туяӣ.**

«– Оча, як овоз омада истодай, ранги овози Девонаҳисайнияз» [1, с. 323].

***

«– Дар шаҳр чи гул-гула? Ёр овардан.
Ёри сарара бар таи дор овардан,
Дар гардан завлияй, дасто баста,
Шере ба дъруни марғзор овардан». [1, с. 326]

***

Туй омад дига, ки ҳамчунон туйй ки: и байдгуию, и шурбову ошу и зиёфат, бинӣ, қиёмат [1, с. 324].

Бо сифатҳои морфемаи **-яй** омадааст: **адирияй, ақибкашияй, дилхоҳияй, ишқияй, хилватияй.**

Подшоҳ омад, дара воз кад, ки ниго кад ҳами дърун пърри қъшқормешаку бъзи адирияй [1, с. 302].

***

Нумоли сарът нумоли масковиай, ёре, ман
доғъм ё дуст,
Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст. 220
Пеши багалът матлаби дилхоҳияй, ёре, ман
доғъм ё дуст.
Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст. [1, с. 221]

***

Ҳоли ами ҷой хилватияй [1, с. 266].

Морфемаи **-яй** бо ҷонишинҳои саволии **кӣ** ва **чӣ** пайваст шудааст: **кияй, чияй.**

«– Рафта бин, ку боз и кияй? ...» [1, с. 290].

***

«– Ҳич одамин ба ма ҳарфу зарф кадагӣ не, ма чӣ медонъм, номи ть чияй?» [1, с. 281].

Мушоҳидаҳо аз матнҳои фолклории Сари Хосор нишон медиҳанд, ки сифатҳои феълии бо пасванди **-гӣ**, ки аз феълҳои ҳол сохта шудаанд, зиёдтар бо морфемаи **-яй** пайвастагӣ доранд: **бастагияй, бърумаагияй, галтидагияй, задагияй, истодагияй, рехтагияй, търошидагияй. чошидагияй.**

Говкампир ай туйхуна умад, ки яг хар дар паси дар бастагияй [1, с. 291].

***

Дид, ки ҳамёни зар галтидагияй [1, с. 305].

***

Ниго кард, як кампир ову лойолу лави калғада истодагияй [1, с. 281].

«– Қабул карда бошӣ, ма аспи бода доръм, аспи бода шъмо съвор мешен, ба дасттон косаи шир мегирен, ай нуки ҳами чинор ҳами аспи боди мо мехеза, ай усъ галтиден, дидем, ки косаи шир ҷо ба ҷо истодай, мо шъмора мегирем, рехтагияй, мо шъмора мекъшем» [1, с. 279].

***

Баъд дъмода хавар мегиран, ки сари дъмод яг ваҷаб хамирай, ай болош қаҳгъл чошидагияй [1, с. 3279].

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки истифодаи бандаки хабарии **аст** бо морфемаҳои лаҳҷавии **-ай** бо шаклҳои дигари лаҳҷавии **-ҳай, -вай** ва морфемаи **-яй** дар фолклори Сари Хосор ва нутқи гуфтугӯи мардуми ин диёр мавқеи хос доранду серистеъмоланд.

Адабиёт

1. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Назириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
2. Андреев, М.С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров / М.С. Андреев. – Сталинабад – Тошкент, 1930. – 81 с.
3. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Феҳристи истилоҳоти забониносии / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 408 с.
4. Гадоев, Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии

- забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб) / Н. Гадоев. – Душанбе, 2019. – 334 с.
5. Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб / Н. Гадоев. – Душанбе, 2017. – 231 с.
  6. Гадоев, Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб) / Н. Гадоев. – Душанбе, 2019. – 334 с.
  7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
  8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
  9. Замонов, З.И. Лексикаи даштиджумского говора таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук / З.И. Замонов. – Душанбе, 2009. – 19 с.
  10. Каримхӯҷаева, Р.Д. Тафсири усулҳои таҳқиқи вожаҳо дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ: рис. ... номз. илм. филол. / Р.Д. Каримхӯҷаева. – Хучанд, 2006. – 152 с.
  11. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. – Душанбе: Хирадмандон, 2021. – 64 с.
  12. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ) / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.
  13. Насимов, Н. Вожаномии хосаи шеваи Кӯлоб / Н. Насимов. – 1993. – 68 с.
  14. Неменова, Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.
  15. Неменова, Р.Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Фонетика, лексика). Ҷилди I / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
  16. Хусейнов, Х. Диалектизм дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим / Х. Хусейнов // Баъзе масъалаҳои забонишиносии тоҷик. – Душанбе: Наириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1964. – С. 58-72.
  17. Хусейнов, Х., Шукӯрова, К. Луғати тарминҳои забонишиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукӯрова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
  18. Сулаймонов, И.О. Лексикаи говораи горнои Гиссара: автореф. дис. ... канд. филол. наук / И.О. Сулаймонов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
  19. Фарҳанги ғӯйиҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / Мураттибон: М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
  20. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ, Душанбе, 2013. – 320 с.
  21. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Морфология). Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1979. – 252 с.
  22. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 1979. – 272 с.
  23. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Материалҳо). Ҷилди 5. – Душанбе: Дониш, 1980. – 332 с.

МАНҶЕИ МОРФЕМАИ -АЙ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Дар мақолаи мазкур оид ба манҷеи морфемаи **-ай** // **-яй** (**аст**) сухан меравад, ки хоси лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои шимолии шеваи Кӯлоб – бахусус Сари Хосор аст. Таҳқиқи лингвофолклористии фолклори Сари Хосор нишон дод, ки морфемаи **-ай** (**-ҳай**, **-вай**) ва **-яй** дар матнҳои фолклорӣ жанрҳои мухталифи назмию нарии он манҷеи хоси истифода дорад. Дар бисёр маврид бо калимаҳо ба ҷойи бандаки хабарии шахси сеюми **аст** морфемаи лаҳҷавии **-ай** (**-ҳай**, **-вай**) омадааст, ки нисбат ба шаклҳои **-ҳай** ва **-вай** дар асарҳои дигар ишора нашудааст. Ҳарду шакли морфемаи мазкур бо бисёр ҳиссаҳои нутқ баръакс имлои бандаки хабарии **аст**, ки ҷудо навишта мешавад, пайваст дарҷ ёфтааст. Бандаки **-ай** бо афзоиши овозҳои **ҳ** ва **в** дар шакли **-ҳай** ва **-вай** ба охири калимаҳои пайваст шудааст, ки бо садонокҳо ба итмом расидаанд. Морфемаи **-яй** дар калимаҳои пайваст шудааст, ки асосан бо пасванди **-й** ва **-гӣ** ба охир расидаанд. Ҳарчанд ки бандаки хабарии **аст** аз рӯи имло бо сифатҳои феълие, ки бо **-а** ба анҷом мерасанд, яқҳо ва бо калимаҳои, ки бо **-й** ва **-гӣ** тамом мешаванд, ҷудо дарҷ меёбад.

Калидвожаҳо морфема, бандак, Сари Хосор, лаҳҷа, фолклор, лингвофолклористика, нутқ, овоз, садонок, пасванд, пешоянд, матн, жанр, назм, наср.

ПОЛОЖЕНИЕ МОРФЕМЫ –АЙ ФОЛКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

В данной статье говорится о позиции морфемы **-ай** // **-яй** (**аст**), которая характерна для южных диалектов таджикского языка, в том числе для северных диалектов Куляба, особенно сарихосарского. Лингвофолклористические исследования фольклора Сари Хосора показали, что морфемы **-ай** (**-ҳай**, **-вай**) и **-яй** занимают особое место в фольклорных текстах различных поэтических и прозаических жанров. Во многих случаях диалектная морфема **-ай** (**-ҳай**, **-вай**) используется вместо именной группы третьего лица, которая не упоминается в других работах. Обе формы этой морфемы связаны со многими частями речи, в отличие от написания новости, которая пишется отдельно. Морфема **-ай**

добавляется к концу слов, оканчивающихся на гласные, путем увеличения звуков **х** и **в** в форме **-хай** и **-вай**. Морфема **-ай** присоединяется к словам, которые в основном заканчиваются суффиксами **-й** и **-гй**. Хотя это сообщение новостей, оно пишется вместе с глагольными прилагательными, оканчивающимися на **-а**, и отделено от слов, оканчивающихся на **-й** и **-гй**.

Ключевые слова: морфема, окончание, Сари Хосор, диалект, фольклор, лингвофольклористика, речь, звук, гласный, суффикс, предлог, текст, жанр, поэтика, проза.

THE POSITION OF THE MORPHEME –AY FOLKLORE OF SARI KHOSOR

This article deals with the position of the morpheme **-ay** // **-yay** (est), which is characteristic of the southern dialects of the Tajik language, including the northern dialects of Kulob, especially Sari Khosor. Linguistic folklore research of the folklore of Sari Khosor showed that the morpheme **-ay** (**-hay**, **-vay**) and **-yay** has a special place of use in folklore texts of various poetic and prose genres. In many cases, the dialectal morpheme **-ai** (**-hai**, **-vai**) is used instead of the third person noun phrase, which is not mentioned in other works. Both forms of this morpheme are connected with many parts of speech, unlike the spelling of the news item, which is written separately. The suffix **-ay** is added to the end of words that end with vowels by increasing the sounds of **h** and **v** in the form of **-hai** and **-vay**. The morpheme **-yay** is attached to words that mostly end with the suffixes **-y** and **-gy**. Although it is a news item, it is spelled together with verb adjectives that end in **-a** and separated from words that end in **-i** and **-gi**.

Keywords: morpheme, verb, Sari Khosor, dialect, folklore, linguistic folkloristics, speech, voice, vowel, suffix, prefix, text, genre, poem, prose.

Дар бораи муаллиф

Насимов Нуриддин
Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 137
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

About the author

Nasimov Nuriddin
Candidate of philological sciences
Executive committee Association of tajiks and
persian-speakers of the world – «Payvand»
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 137
Ph.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

Об авторе

Насимов Нуриддин
Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации
таджиков и персоязычных народов мира –
«Пайванд»
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 137
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ В СТРУКТУРЕ И СЕМАНТИКЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Усмонзода Ш.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Исследование пословиц и поговорок таджиков – одного из древнейших народов востока – представляет научный интерес не только для разработки вопросов индоиранской паре миологии, но имеют значение и для освещения общетеоретических проблем паре миологии в целом.

При исследовании национального менталитета таджикского народа, выяснилось, что сделано уже немало в области собирания и изучения таджикских пословиц и поговорок. Начиная с составленных в 30-40-х годах XVII века в Индии первых специальных сборников персидско-таджикских пословиц и поговорок, выполненных по инициативе крупного паре миографа Мухаммада Али Хабаларуди, до специальных паремиографических трудов Томаса Робека, В.А. Гордлевского, Х. Карима, А. Мирзоева, В. Асрори, сборника А. Писарчик, с. Тоджиддинова и М. Хамиджоновой, трудов Я.И. Калонтарова, М. Фозилова в области таджикской паремиологии и паремиографии сделаны определенные шаги и собран большой фактический материал.

Известный прогресс наблюдается и в современной персидской паремиологии и паремиографии, видными представителями которой являются Али Акбар Деххода, Амир Кули Амина, С. Хайим, М. Моктадири, Х.Г. Короглу. Однако научный уровень работ персидских паре миологов и паремиографов еще не отвечает всем современным требованиям и оставляет желать лучшего.

Главные недостатки иранской паремиологии, как и паре миографических работ многих других зарубежных, особенно восточных стран, судя по доступной и известной нам научной литературе, можно определить так:

- а) узость тематики;
- б) упрощение проблем;
- в) односторонность анализа;
- г) национальная ограниченность в использовании фактического материала и научно-теоретической литературы;
- д) консерватизм в теоретических и методических установках, в принципах составления паремиологических работ;
- е) отсутствие научно обоснованных принципов описания и классификации рассматриваемых материалов.

Такое положение в известной мере характерно и для таджикской паремиологии конца советского периода. Одной из причин этого явления можно считать проявление порочной практики пренебрежения некоторых ученых достижениями зарубежной научной мысли.

Поскольку систематический критический обзор литературы по истории таджикской и персидской паремиологии и паремиографии уже существует, нет необходимости его повторять. И мы решили отказаться здесь от традиционного обзора литературы по исследуемой проблеме.

В Институте языка и литературы АН Таджикистана, в секторе фольклора, была разработана единая программа описания пословиц и поговорок, которая нашла своё отражение в двадцатитомном академическом своде таджикского фольклора. На её основе коллективом фольклористов Таджикистана впервые в иранистике и советской паремиологической науке был создан также четырёхтомный свод пословиц таджикского народа. В связи с этим появилась реальная возможность и необходимость проведения комплексного исследования коллекции пословиц и поговорок таджикского народа. С учётом опыта советской и мировой паре миологии и с применением метода количественного анализа, на качественно новом научном уровне были поставлены и освещены ранее не

исследованные или мало изученные вопросы, разработаны проблемы закономерностей жанра на основе совершенно новых для науки, еще не изученных материалов таджикских народных пословиц и поговорок.

Таджикские лингвисты М. Фозилов и К. Хисомов изучали проблему гносеологии, истории и закономерности, вариативности таджикских пословиц литературно-книжного происхождения и место народных пословиц в таджикской литературе. Ф. Муродов исследовал пословицы в типологическом и текстологическом аспектах, изучал особенности вариативности таджикских пословиц устного репертуара. Специально готовились материалы для статического изучения различных вопросов таджикской паремиологии, были созданы частотные словари мотивов, серьёзные базы для дальнейших углубленных исследований проблем идейно-тематического содержания, художественной формы, системы образов, о соотношениях интернациональных и национальных, общенародных и местных элементов в современном пословичном фонде таджикского народа.

Язык, являясь важнейшим средством человеческого общения и взаимодействия, также является зеркалом национальной культуры. По утверждению Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова, национально-культурная семантика «присутствует на всех уровнях языка: и в грамматике, и в синтаксисе, не исключая фонетики. Однако наиболее ярко она проявляется в строевых единицах языка», к которым относятся «слова, фразеологизмы и языковые афоризмы (пословицы, поговорки и крылатые выражения)» [6, с. 10]. Следовательно, изучение именно фразеологического фонда языка дает представление о национально-культурных особенностях этноса, раскрывает его видение мироздания; кроме того, паремии по сей день являются важным дидактическим инструментом, и немало работ посвящено их прикладной, воспитательной функции. Многие исследователи считают, что паремии способны породить правила человеческого поведения в новых реалиях окружающего мира [2, с. 102].

М.В. Буковская, например, в своей работе подчеркивает не только желательность, но необходимость обязательного изучения пословиц в школе в качестве образцов социальных норм поведения [2, с. 240].

Развитие паремиологической мысли вширь и в глубь, повышение теоретического уровня и качества паремиологических исследований, поиски и применение новых прогрессивных методов – таковы, на наш взгляд, главные задачи современных паремиологов.

Такие вопросы, как исторические пути развития жанра пословиц и поговорок, их связь с другими жанрами, средства художественного изображения и средства художественной выразительности в паремиях, разновидности пословиц и поговорок освещены в паремиологии. Ряд вопросов таджикской паремиологии был рассмотрен также учеными-иранистами.

Во избежание терминологического недоразумения и для четкого определения предмета нашего исследования необходимо оговориться, что под понятиями пословицы и поговорки мы понимаем все то, что принято в науке обозначать схемой структуры таджикского фольклора цифрой 3.2.1, что в языке международной паремиологии называется латинским термином «провербиум».

Пословицы и поговорки мы рассматриваем как особое литературное явление, сложившееся еще в древности и продолжающее путь своего исторического развития как самостоятельный жанр фольклора. Существующие виды и разновидности пословиц и поговорок на материалах пословичного репертуара европейских народов уже показаны в паремиологии, например, Вл. Далем и А. Тэйлором.

Для выражения понятий «пословица» и «поговорка» таджики употребляют различные слова, но наиболее распространёнными в современном таджикском литературном языке являются арабские слова «зарбулмасал» и «мақол».

Наиболее подходящим термином для выражения понятия «провербиум» в таджикском языке можно считать «зарбулмасал».

Современный уровень знаний о пословицах и поговорках позволяет дать следующее определение:

Пословица и поговорка – это исторически сложившееся, выразительное, меткое, предельно краткое, лексически и семантико-грамматически сравнительно устойчивое

употребляющееся в народе изречение. Оно выражает в ярких образах обобщенную мысль, мудрость, оригинальное сравнение, воспроизводится в акте речи из памяти в готовом виде с определенным значением и варьируется согласно общим законам фольклора в конкретных историко-географических, общественно-политических, социальных и психологических ситуациях и условиях, как по содержанию, так и по форме.

Вопросами, связанными с феноменом паремий, занимались лингвисты многих стран. Среди русских ученых необходимо отметить имена В.В. Даля, В.П. Аникина, М. Шахновича, А.В. Кунина, И.А. Мельчук, Г.Л. Пермякова, Ю.М. Соколова, Л.Ф. Свиридова, М.А. Рыбникова.

Изучению английских паремий посвящены работы таких английских и американских лингвистов как Р. Рейдаут, К. Уиттниг, У. Мидер, А. Тейлор, А.Г. Палмер и многих других. Вопросы таджикской и персидской фразеологии изучены не настолько подробно, однако они являются предметом устойчивого интереса современных лингвистов. В частности, в той или иной мере эти вопросы нашли отражение в трудах таких исследователей, как А. Мирзоев, Д.Т. Таджиев, Н.М. Масуми, Ш.Н. Ниязи, Ф.Фазылова, Р. Гаффарова, Х.Маджидова, И. Хасанова, М. Юсупова, с. В. Хушенова, М.Н. Азимова и ряда других.

Согласно определению Википедии, паремия (от греч *παροιμία* - поговорка, пословица, притча) является устойчивой фразеологической единицей, представляющей собой целостное предложение дидактического содержания. К паремиям относятся пословицы и поговорки, то есть особые речевые клише, которые близки по образности и афористичности крылатым словам, однако, в отличие от последних, являются анонимными и не имеют конкретного автора. Рассмотрим пословицы и поговорки последовательно.

Пословицы представляют собой распространенные устойчивые выражения, в которых заключен глубокий смысл, и определенная мораль излагается простым и общедоступным языком. Большинство пословиц являются результатом совокупно накопленного жизненного опыта населения, облеченного в разговорную языковую форму. Можно говорить о том, что каждый язык содержит определенное количество пословиц, отражающих исторический опыт нации. Выраженная в пословицах народная мудрость является источником самобытности национальных культур и представляет собой древнейший пласт любого языка, который трансформировался и совершенствовался на протяжении веков.

Поскольку в настоящее время пословицы изучаются в рамках междисциплинарной парадигмы и являются предметом интереса фольклористов, лингвистов, психологов, этнографов, то существуют различные подходы к определению их сущности. Так, фольклористы рассматривают пословицу как суждение, которое в свернутом виде заключает в себе многовековой опыт народа, а также концентрированное выражение коллективного представления в отношении моральных императивов. Этой точки зрения придерживались А.А. Потеня, О.Б. Христофоров, В.П. Жуков.

Знаменательным событием сопоставительной пары миографии в Таджикистане стал составленный полвека назад фольклористом Я. Калонтаровым содержательный сборник «Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими», получивший положительную оценку в печати.

Спустя сколько лет в Таджикистане вышло еще одно фундаментальное издание по сопоставительной паремииологии. Это издание узбекско-таджикских эквивалентов пословиц и поговорок «Мудрость трех народов», подготовленное Я. Калонтаровым [8, с. 58], является еще одним свидетельством многовекового культурно-исторического единения двух соседних народов. О степени культурной общности свидетельствует то, что многие изречения узбеков и таджиков, совпадают даже по словарному составу, хотя один язык относится к иранской группе, а другой к тюркской. Но вот, например; «Сукут – аломати ризо» - «Сукут аломати ризо», «Чавоби ахмак - сукут», «Ахмокка жавоб - сукут».

Таджикскую пословицу, которые имеют параллели в фольклоре узбеков. Степень идентичности пословиц, приводимых в сборнике, отмечается таким образом: «Сопоставительное рассмотрение таджикских и узбекских пословиц и поговорок в пределах публикуемых материалов позволяет выявить среди них две основные группы; 1) прямые

эквиваленты и 2) пословицы, идентичные по идее и содержанию, но различающиеся по образному оформлению, построению и словарному составу»

Сборник является первой работой не только в области сравнительной паремииологии таджиков и узбеков, но и единственным изданием, в котором национальные пословицы сравниваются с изречениями не русского народа, а других соседних народов. Видимо, удачный опыт Я. Калонтарова послужил толчком для подготовки и издания аналогичных работ у других народов. Скажем, для сопоставительного издания пословиц узбеков и казахов, узбеков и туркмен. И, как оказалось, составители подобных сборников уже опирались на опыт работы Я. Калонтарова.

Привлечение в сборник русских аналогий к узбекским пословицам, а также подстрочных переводов узбекского - таджикских половиц не только повышает теоретическую значимость издания, но и расширяет круг его читателей. Однако в качестве замечаний некоторые рецензенты отмечают, что в отдельных случаях взяты не совсем верные варианты русских пословиц. Например: «Лошадь о четырех ногах, и та спотыкается», «Кого медведь драл, тот и камня боится» вместо «Кого медведь драл, тот и пня боится», «Рысь пестра сверху, а человек лукав изнутри», вместо: «Рысь пестра снаружи, а человек лукав изнутри». Эти случаи неточного словоупотребления, вероятно, появились при дословном переводе пословиц, и они не умаляют общих достоинств работы.

Сборник удачно оформлен национальным орнаментом, имеет обстоятельное предисловие и, кроме текстов узбекско-таджикских эквивалентных пословиц, содержит также алфавитный указатель узбекских пословиц и хорошо продуманный научный комментарий, и библиографию.

Можно сказать, что своим высоким научным уровнем сборник во многом обязан редактору издания, кандидату филологических наук Б. Тилявову, являющемуся ведущим паремологом республики. Его заслуги в области паремииологии бесценны.

Ученые-фольклористы выделяют также такие черты пословиц, как народность, образность, краткость, назидательность. Пословица рассматривается ими как результат коллективного опыта, синтез коллективного мышления, мифопоэтический элемент.

Пермяков Г.Л. указывал, что пословицы выражают «определенную закономерность, которая может быть воспринята как постоянное правило, обычай, своего рода рекомендация для всех и каждого».

Английский учёный Ш. Арора, в свою очередь, называет пословицы «голосом древней культуры», который «вещает абсолютную истину»

Фольклорная составляющая пословиц не вызывает сомнений; однако с лингвистической точки зрения пословица интересна не только как «регистратор» народного опыта, но и как некая единица языка, отличающаяся собственным своеобразием. Лингвистический подход к изучению пословиц предполагает определение их места во фразеологическом фонде языка и выявление основных признаков пословицы как фразеологической единицы. С этой точки зрения пословицы анализировались в трудах Н.Н. Амосовой, Ш. Балли, А.И. Смирницкого, Л.В. Щербы, с. И. Ожегова, В.П. Фелицина, В.В. Виноградова, В.Л. Архангельского и ряда других лингвистов.

В современной русистике пословицы и поговорки во фразеологической системе русского языка занимают чёткую позицию. Так, П.А. Лекант, Е.А. Диброва, Л.Л. Касаткин и Е.В. Клобуков, описывая две классификации фразеологизмов, отмечают, что в широкую классификацию входят «следующие типы фразеологических единиц (ФЕ):

1) идиомы – устойчивые объединения, значение которых неразложимо на значения слов-компонентов, их составляющих; они функционируют как эквивалент отдельного слова: *дать стрекача* «убежать»;

2) фразеологические сочетания, в которых только один из компонентов обладает фразеологически связанным значением, что создаёт синтаксическую и семантическую расчлененность ФЕ: *закадычный друг, расквасить нос*;

3) пословицы – устойчивые изречения, грамматически и ритмически организованные, в которых запечатлён практический опыт народа и его оценка и которые выступают в речи как самостоятельные суждения: *Что с возу упало, то пропало; Бедность – не порок;*

4) поговорки – устойчивые изречения, образно определяющие факт действительности и получающие конкретный смысл в тексте: *посмотрит – рублём подарит;*

5) крылатые слова (по Н.М. Шанскому – фразеологические выражения) – устойчивые изречения, появившиеся в языке из определённого литературного источника, или закрепившиеся в употреблении высказывания исторических деятелей: *Быть или не быть?* (В. Шекспир); *На деревню дедушке* (Чехов);

б) речевые штампы – функционирующие в речи устойчивые формулы: *счастья в личной жизни, всего хорошего.* Объединяют эти сочетания общие признаки: воспроизводимость в речи и семантико-структурная устойчивость» [4, с. 62].

Как ни различны подходы к изучению пословиц в фольклористике и лингвистике, они объединяются в лингвокультурологию, которая рассматривает пословицу как культурную ценность (И.Р. Гальперин, с. Г. Воркачев, В.И. Карасик, О.Г. Почепцов и другие). Лингвокультурологи считают, что в фундаменте различных культур лежат различные культурные ценности, которые находят свое отражение в пословицах, поговорках и других фразеологических единицах. С лингвокультурологической точки зрения пословица определяется как лингвокультурный прецедентный текст, в котором в концентрированном виде содержится информация о культуре какого-либо народа, его истории, традициях, нравах и обычаях. Такие тексты содержат культурно-маркированную лексику и вызывают в сознании носителей языка конкретное представление о ситуации, которая, с одной стороны, как пишут О.А. Дмитриева и В.И. Карасик, «определяет логику их последующих действий», а с другой, – «обуславливает границы употребления данного выражения, его стилистику, связь с определенными жизненными ситуациями, явлениями истории и культуры народа. Совокупность этих сведений и составляет культурно-исторический фон пословиц» [6, с. 5].

Помимо фольклорного, лингвистического и лингвокультурологического подходов к изучению пословиц, они также являются специфическим объектом в рамках когнитивных исследований, связанных с изучением механизмов переработки сознанием человека информации об окружающем мире. С этой точки зрения пословицы рассматриваются в качестве неких абстрактных структур сознания. G. Palmer, например, считает, что пословицы представляют собой «разновидность культурных аксиом», которыми люди пользуются подобно тому, как математики манипулируют формальными символами.

Обобщая подходы к изучению пословицы, можно определить ее статус как фольклорное, краткое и законченное по смыслу фразеологическое выражение, отражающее коллективный опыт определенного этноса и предоставляющий информацию о его самобытности, а также помогающее определить специфику познания мира представителями этого этноса. Различия формулировок и подходов к изучению пословиц представителями разных отраслей гуманитарного знания свидетельствуют о важности этого феномена в культуре народа. Вот как обобщает эту мысль авторитетный исследователь пословиц В.П. Аникин: «Историк ищет в пословицах и поговорках свидетельство о далёкой старине и памятных событиях древности. Юрист ценит пословицы и поговорки как неписанные законы народной жизни. Этнограф усматривает в народных изречениях и метких образных определениях и характеристиках отражение уже исчезнувших обычаев и порядков. Философ через пословицы и поговорки пытается понять строй народного мышления»

Поговорка, в соответствии с определением, данным в Большом Энциклопедическом Словаре, это «образное выражение, оборот речи, метко определяющий какое-либо явление жизни; в отличие от пословицы лишена обобщающего поучительного смысла («Семь пятниц на неделе», «Положить зубы на полку»). Согласно этому определению, поговорки относятся к различным типам фразеологических единиц, не совпадающим по смыслу и формальной структуре. На эти отличия указывали уже первые исследователи феномена.

Пословица в определении Большого Энциклопедического Словаря, это «жанр фольклора, афористически сжатое, образное, грамматически и логически законченное

изречение с поучительным смыслом в ритмически организованной форме («Что посеешь, то и пожнёшь») [8, с. 45].

«Пословица – это коротенькая притча. Это суждение, приговор, поучение, пущенное в оборот речи. Поговорка – это окольное выражение, переносная речь, простое иносказание, обиняк, способ выражения, но без притчи, без суждения, заключения, применения. Отличие пословицы от поговорки сам народ видит в том, что пословица – суждение полное, завершённое, зрелое: поговорка – цветок, пословица – ягодка»

Кроме того, различна и структура пословиц и поговорок: «Пословица состоит из двух частей: из обиняка, картины, общего суждения и из приложения, толкования, поучения», поговорка же — это «одна первая половина пословицы» Понимание В.И. Далем пословиц и поговорок на долгие годы вошло в широкий научный обиход. Традиционную точку зрения на пословицы и поговорки как разные типы паремий разделяют такие ученые, как, например, Ю.Е. Прохоров, который считает, что пословица выступает в речи, в отличие от поговорки, как самостоятельное суждение. По мнению лингвиста В.П. Юдина, пословицы «в грамматическом отношении представляют собой законченные предложения»; поговорки же представляют собой «изречения, отличающиеся особой краткостью, имеющие буквальный или переносный смысл и обладающие незавершенностью». В качестве общих признаков пословиц и поговорок сторонники их разграничения отмечают краткость (лаконичность), способность к воспроизведению, связь с речью, а также широкую употребляемость.

Вместе с тем, вопрос о разграничении пословиц и поговорок является неоднозначным и до сих пор дискутируется, поскольку немало исследователей воспринимают пословицу и поговорку как эквивалентные, синонимические понятия. Так, Л.А. Ивашко пишет о том, что разграничение понятий «пословица» и «поговорка» связано с известными затруднениями отчасти по причине «синкретизма, присущего пословицам и поговоркам по их природе», а также вследствие «недостаточной изученности их со стороны языковой структуры. Бытовое употребление терминов «пословица» и «поговорка» нередко носит сбивчивый характер: пословицами называют поговорки и, наоборот, поговорками – пословицы.

Проблема дефиниции пословиц и поговорок характерна в особенности для исследований, посвященных фразеологии таджикского и персидского языков (Б.К. Тилавов, Е.Л. Гладкова, М.М. Негматова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов, Р.С. Саидов). Если в работе первого исследователя таджикских поговорок и пословиц А. Мирзоева (1940) говорится о том, что полная пословица обязательно имеет двухчастное строение, когда в первой части даётся описание событий или общее рассуждение, а во второй содержится вывод, то в настоящее время в таджикской лингвистике наблюдаются две различные позиции, по которым разграничиваются пословицы и поговорки. Ряд ученых вслед за А. Мирзоевым, считает, что пословица («зарбумасал») является законченным высказыванием, а поговорка («макол») представляет собой лишь суждение, то есть первую часть пословицы. Другая же группа исследователей различает «зарбулмасал» от «макол» не по логической или синтаксической организации, а по способу поэтического выражения.

Согласно этой точке зрения, значение понятия «зарбулмасал» связано со значением его второй части «масал» (иносказание), а специфика «макол» заключена в прямом выражении мысли, отсутствии иносказания. Например, смысл пословицы «Гунчишкро кушад? Қассоб» («Кто режет воробья? Мясник») таков: каждое дело надо делать тому, кто его хорошо знает. В поговорке же мысль и цель излагаются открыто, а вывод содержится в самой форме поговорки, например, «Аз нодон! дармон!» («Нужда от глупости») В некоторых работах, посвященных таджикской фразеологии, говорится о том, что поговорка представляет собой «коммуникативную единицу не пословичного характера».

В ряде современных работ по таджикской и персидской фразеологии прямо указывается, что главной трудностью при составлении современных паремиографических словарей является классификация материала: «Существующая литература не проводит чёткой границы между пословицами и поговорками и даже фразеологизмами. Не всегда можно отделить персидские пословицы от поговорок, так как чёткой границы между ними не существует, персы называют пословицы и поговорки одним термином *ضرب المثل* или *مثل*

(масал или зарбулмасал) Иранские исследователи (М. Захраи и др.) пишут о том, что проведению чётких граней между пословицами и поговорками «мешают существующие трудности семантического и структурного порядка», а также о том, что в существующих сборниках пословиц и поговорок «нет никаких чётких границ между этими речениями».

Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что изучение пословиц и поговорок на протяжении нескольких последних веков вызывало интерес у лингвистов, что были определены функции пословиц и поговорок в речи и их наиболее характерные признаки: структурные и лексико-семантические. Однако спорным остаётся вопрос об их дифференциации. И это, как нам кажется, объясняется тем, что и пословица, и поговорка в речи приобретают иносказательный смысл, содержат черты логического обобщения и критического осмысления явлений действительности.

Литература

1. Александров, А.А. Анализ и оценка оперативной обстановки в республике, крае, области (правовые и организационные аспекты) [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук (12.00.11) / Александров Александр Александрович; Акад. упр. МВД России. – М., 2004. – 26 с.
2. Волков, В.П. Тоннели и метрополитены / В.П. Волков, с. Н. Наумов, А.Н. Пирожкова, В.Г. Храпов. - М., 1975. – 551 с.
3. ГОСТ Р 51872–2002 Документация исполнительная геодезическая. Правила выполнения.
4. Калонтаров, Я.И. - Мудрость трех народов: (Тадж., узб., рус. пословицы, поговорки и афоризмы в аналогии) / Я. И. Калонтаров. - Душанбе: Адиб, 1989. – 427 с.
5. Логопедия [Текст]: учебник для студ. дефектолог. фак. пед. вузов / ред. Л.С. Волкова, с. Н. Шаховская. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 2002. – 680 с.
6. Марфенко С.В. Геодезические работы при строительстве тоннелей и подземных коммуникации. Учебное пособие. / С.В. Марфенко – М.: МИИГАиК, 2004. – 90 с.
7. СП 126.13330.2012. Свод правил. Геодезические работы в строительстве. Актуализированная редакция СНиП 3.01.03–84" (утв. Приказом Минрегиона России от 29.12.2011 N 635/1.
8. StudFiles – файловый архив студентов. Способы проектирования трассы тоннеля [Электронный ресурс]. - URL: <https://studfile.net/preview/3557308/page:78/> (дата обращения 10.02.2020).
9. Wikipedia. Трёхмерная графика [Электронный ресурс]: свободная энциклопедия – / Wikipedia. - Электронные данные. URL.: https://ru.wikipedia.org/wiki/Трёхмерная_графика, свободный (дата обращения 10.04.2020).

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ В СТРУКТУРЕ И СЕМАНТИКЕ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена лингвистическим различиям в структуре и семантике пословиц и поговорок таджикского языка. В статье затрагивается тема исторического развития и изучения пословиц и поговорок. Также отмечается особый вклад отечественных и зарубежных исследователей в развитие паремий таджикского народа. Основное внимание в работе уделено структурным, лексико-семантическим значениям пословиц и поговорок и их определений. Подчеркиваются и описываются понятия пословиц и поговорок в разных языках.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, паремия, различие, структура и семантика, лингвистика.

ТАФОВУТҲОИ ЗАБОНӢ ДАР СОҲТОР ВА МАЪНОИ ЗАРБУЛМАСАЛҶУ МАҚОЛҶОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба масъалаҳои забоншиносӣ дар соҳтори семантикаи зарбулмасалҳо ва мақолҳои забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар мақола масъалаи рушди таърихӣ ва омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо мавриди таҳқиқ гирифта мешавад. Ҳамчунин саҳми хосаи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ дар рушди паремияҳои халқи тоҷик қайд карда мешавад. Диққати асосии муаллиф ба таърифи соҳторӣ, лексикӣ-семантикӣ ва зарбулмасалу мақолҳо равона карда шудааст. Дар мақолаи мавриди назар мафҳуми зарбулмасал ва мақол дар забонҳои гуногун таъкид ва тавсиф карда мешаванд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, паремия, фарқият, соҳтор ва семантика, забоншиносӣ.

LINGUISTIC DIFFERENCES IN THE STRUCTURE AND SEMANTICS OF PROVERBS AND SAYINGS OF THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to linguistic differences in the structure and semantics of proverbs and sayings of the Tajik language. The article touches upon the theme of historical development and study of proverbs and sayings. Also, the special contribution of national and foreign researchers in the development of paremia of the Tajik people. The main attention in the work is emphasized on structural, lexical-semantic and their definitions. The concepts of proverbs and sayings in different languages are emphasized and described.

Keywords: proverbs and sayings, zarbulmasal, paremia, distinction, structure and semantics, linguistics.

Об авторе

Усмонзода Шоҳрух
Доктор философии (PhD), доцент кафедры
английского языка как второй специальности
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 865 80 65
E-mail: shohrukh.usmonov@mail.ru

About the author

Usmonzoda Shokhrukh
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of
the Department of English as the second specialty
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 865 80 65
E-mail: shohrukh.usmonov@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Усмонзода Шоҳрух
Доктор илми фалсафа (Phd), дотсенти кафедраи
забони англисӣ ҳамчун ихтисоси дуюм
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 865 80 65
E-mail: shohrukh.usmonov@mail.ru

ТАСНИФИ РОҶУ УСУЛ, ВАЗИФА ВА ХУСУСИЯТИ МЕЪЁРГУЗОРИИ ИСТИЛОҲОТ

Мусоямов З. М.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Ҳамаи талаботи нормативӣ оид ба вазифаҳои муҳимми ибтидои кори батартибдорории истилоҳот мебошад. Чараҳои фаъолияти меъёргузории истилоҳот якчанд самтро фарогир буда, яке аз онҳо инвентаризатсияи истилоҳот, яъне ҷамъоварӣ ва тавсифи тамоми истилоҳоти марбут ба як соҳаи дониш мебошад. Фаъолияти мазкур аз интихоби истилоҳот, коркард ва тавсифи лексикографии онҳо иборат буда, натиҷаи он луғатҳои истилоҳотӣ – таърихӣ, этимологӣ, луғатҳои истилоҳоти неологизмҳо мебошанд. Инвентаризатсия аввалин марҳилаи пешакии кор оид ба тартиб додани истилоҳот — самти асосии кори терминологӣ ба шумор меравад [1, с. 217].

Бар хилофи воҳидҳои луғавии одие, ки мо дар нутқи гуфтугӯи истифода мебарем, воҳиди дигари забонӣ истилоҳот вучуд доранд, ки онҳо дар як соҳаи муайяни фаъолияти касбии одамоне истифода мешаванд ва ҷузъҳои табиӣ ҳама гуна раванди касбӣ мебошанд. Истилоҳ як воҳиди мушаххаси забони табиӣ ё сунӣ аст, ки маънои махсуси илмӣ дорад ва он метавонад дар шакли шифоҳӣ ва ё бо ин ё он рамзу аломат ифода карда шавад. Ташаккул ва рушди истилоҳот вобаста ба рушд ва фаъолияти соҳаи марбути худ мебошад. Аз ин лиҳоз, раванди ташаккул ва хусусияти истилоҳот бештар дар омилҳои ғайризабонӣ муайян карда мешаванд. Берун аз омилҳои соҳаи мушаххаси худ истилоҳ дигар иттилоотро ифода карда наметавонад, яъне мафҳуме, ки дар соҳаи марбутаи худ возеҳ медиҳад, дар дигар соҳаҳо наметавонад бо мафҳумҳои дигар инъикос гардад. Истилоҳ ба қадри кофӣ дақиқ, асоснок ва мафҳуми ягонро дар тараққиёти соҳаҳои илму техника пурра инъикос менамояд. Агар истилоҳ дар як соҳаи мушаххас мафҳуми дақиқ дошта бошад, дар дигар соҳа бо ҳамон мафҳуми қаблан ифодашудааш дуруст дарк намешавад. Барои мисол, агар истилоҳи компютерии «муш»-ро гирем, аз калимаи русии «мыш» ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, зеро бештари истилоҳот дар забони тоҷикӣ аз забони русӣ интиқол мебаранд. Дар забони асл, яъне дар забони англисӣ низ ин истилоҳ дар шакли «mouse» истифода мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, ҳангоми иқтибосшавӣ низ ин истилоҳ таҳтуллафзӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардид. Мафҳуми асосии ин истилоҳ мафҳуми зоологӣ аст, вале ҳангоми номгузории истилоҳи мазкур дар забони асл вобаста ба шакли сахтафзоре, ки бо сими ба компютер пайваستшуда шаклан мисли «муш» менамояд ва онро аз рӯи шаклаш ном гузоштанд ва ба ҳамин тарз ба бештари забонҳо қабул шуда, ҳатто дар забони тоҷикӣ ҳангоми истифодаи технологияи иттилоотӣ ин истилоҳ мафҳуми зоологиро ифода намекунад. Мантиқан оё истилоҳ метавонад якчанд маънои луғавиро ифода кунад? Аз нигоҳи илмӣ истилоҳ ҳамеша бояд якмаъно бошад, вале дар ҳолати дар боло овардашуда меъёри истилоҳ коста гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳот дар умум дақиқӣ, моносемантикӣ ва маънои мухтасар доштанро чун хусусияти хос қабул кардааст. Бо дарназардошти он, ки истилоҳ воситаи дониш аст, фаҳмост, ки камбудихои истилоҳот то чи андоза ба хатоҳои методӣ табдил меёбанд. Барои бартараф намудани камбудихои истилоҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки таҳия ва тартиби низомии истилоҳотро назорат мекунад ва ба ин васила истилоҳотро меъёргузорӣ менамояд.

Аз мисоли дар боло зикргардида метавон ҳолати омоними истилоҳоти байнисоҳавиро пай бурд, зеро дар навбати якмаъно буданаш истилоҳ метавонад омоним дошта бошад. Истилоҳоти технологияи иттилоотӣ низ ба чунин ҳолат дучор мебардад. Мисол истилоҳи *account* дар технологияи иттилоотӣ мафҳуми *аккаунт*, яъне *рақами дастрасӣ ё маълумоти дастрасии шахси истифодабарандаро* ифода мекунад. Дар соҳаи иқтисодиёт бошад, маънои *суратҳисоб*, *ҳисобот*, *ҳисоботи бухгалтерӣ* ва бо дигар ибораҳо метавонад инъикос гардад. Чунин истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бо ифодаҳои омонимӣ хеле зиёд ба ҷашм мерасад,

ки албатта ин боиси вайрон гардидани меъёри истилоҳ шуда метавонад. Дар асоси ин нуктаи назар унификатсия кардани истилоҳот зарур доништа мешавад. Азбаски истилоҳот дар забон хусусияти ягонагиро талаб мекунад, омилҳои унификатсия ва меъёргузори дар луғати истилоҳотӣ ҳатмӣ ва саривақтӣ ҳисобида мешавад.

Истилоҳи унификатсия аз калимаи латинӣ гирифта шуда, маънояш *unus* – як, *ягона*, *facio* – иҷро кардан, яқоя кардан мебошад.

«Воситаи аввалиндараҷаи меъёрсозии истилоҳот унификатсияи он ба шумор меравад, ки ҷараёни хеле мушқил аст. Ин раванд интиҳоби мафҳуми ягона аз байни намунаи мафҳумҳои гуногун буда, ягонакунии мафҳумро иҷро мекунад ва дар мафҳуми интиҳобшуда бояд тамоми системаи мафҳумҳои дигар таҷассум гарданд. Яъне тамоми маъноҳои ифодаёфтаре зеро таҳлил қарор дода, як мафҳуми мутобиқро бояд интиҳоб намуд. Унификатсияи истилоҳот аз зинаҳои ҳамоҳангсозӣ (гармонизация), батартибдарорӣ (упорядочение) ва меъёргузори (стандартизация) иборат мебошад» [6, 41]. Аз нуктаи назари истилоҳшиносӣ унификатсия ин раванди коҳиш додани сермаъноии истилоҳот ва таъиноти маънои ягона бар истилоҳи интиҳобшуда аст. Унификатсия як усули маъмул ва самараноки меъёргузори истилоҳот буда, рафъи мафҳумҳои зиёд ва гуногун бо роҳи кам кардани номгуӣ элементҳо ва ба як навъ овардани онҳо ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки фарқ кардани мафҳумҳои унификатсия ва банизомдарорӣ (систематизатсия) истилоҳот хеле мушқил ва ғайриимкон аст, зеро аз рӯи вазифа хеле ба ҳам шабоҳат дорад. М. А. Исмоилова дар таҳқиқоти худ қайд кардааст, ки меъёргузори ҳар як соҳаи истилоҳот рафъи ҳамаи камбудӣҳо ва ташаккули низоми ягонро тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз, ба тартиб даровардани луғати истилоҳӣ як қатор амалиёту ҷараёнҳоро дарбар мегирад. Баъди татбиқи онҳо дар истилоҳот ба тартиби муайян ва меъёрҳои стандартӣ ноил шудан мумкин аст. Тартиби пешниҳоднамудаи М. А. Исмаилова дар таҳқиқоти худ чунин аст: омӯзиши сохтори соҳаҳо, интиҳоби мафҳумҳо, банизомдарорӣ ва таснифоти мафҳумҳо, гурӯҳбандӣ ва эзоҳоти мафҳумҳо, интиҳоби мафҳуми дақиқи истилоҳот [18, с. 136].

Аз рӯи гуфтаҳои истилоҳшиноси озарбойҷонӣ баъд аз татбиқи меъёрҳои дар боло зикргардида нисбат ба истилоҳот, онро метавон унификатсия кард. Яъне маълум мегардад, ки банизомдарорӣ аз унификатсия фарқ карда, ин омил пеш аз унификатсияи истилоҳот иҷро мешавад. Аммо дар забоншиносии муосир равиши ягона барои унификатсияи воҳидҳои луғавӣ вучуд надорад. Чунки дар забоншиносӣ ҳанӯз мафҳумҳои нормализатсия (муътадилгардонӣ), систематизатсия (банизомдарорӣ) ва унификатсия (ягонасозӣ) бо роҳҳои гуногун таҷассум мегарданд. М. Ш. Қосимов қайд менамояд, ки дар аксар ҳолатҳо ин мафҳумҳоро чун истилоҳоти синонимӣ қайд мекунанд, мисол нормализатсия ва систематизатсияро чун синоними ҷуфт низ истифода мекунанд ва ғайра. Инчунин, аксар истилоҳшиносон дар он ақидаанд, ки аввал истилоҳотро бояд унификатсия кард ва баъдан систематизатсия [19, с. 83; 5, с. 21].

Аз таҳқиқоти олимони зикргардида равшан мегардад, ки зина ба зина гузоштани роҳу усули меъёргузори истилоҳот ба худ методологияи гурӯҳи кории созмонҳои меъёргузори вобастагӣ дорад. Яъне, ҳар як истилоҳшинос роҳу воситаи гуногунро барои меъёрсозии истилоҳот истифода мекунад. Дар ҳама мавридҳо меъёргузори зина ба зина иҷро намегардад. Дар асоси андешаи М.А. Исмоилова ва М. Ш. Қосимов мо низ чунин мешуморем, ки унификатсияи истилоҳот дар луғати истилоҳӣ бояд баъд аз батартибдарорӣ ва систематизатсия иҷро гардад, зеро унификатсия ин алақай дараҷаи охирин, яъне пас аз он истилоҳ меъёри муқарраргардидаи худро муайян месозад. Унификатсия ин омил охири стандартизацияи истилоҳот ба шумор меравад. Истилоҳи унификатсиякунонидашуда алақай ба стандартҳо ҷавобгӯ мешавад.

Бояд таъкид кард, ки на ҳама воҳидҳои луғавӣ истилоҳ шуда метавонанд, танҳо он воҳидҳое, ки хусусияти хоси якмаъноӣ доранд ва аз тобишҳои маъноии экспрессивӣ дур ҳастанд, метавонанд истилоҳ бошанд. Дар истилоҳшиносӣ аз рӯи омӯри се намуди истилоҳро метавон фарқ намуд, ки онҳо истилоҳ (термин), истилоҳгуна (терминоид) ва терминоним мебошанд [15, с. 213]. Терминоидҳо ҳамон воҳидҳои луғавие ҳастанд, ки дар раванди истилоҳшавӣ қарор дошта, на ба ҳама талаботҳо ва меъёрҳои истилоҳ ҷавобгӯ мебошанд. Ба ақидаи В. А. Татарини истилоҳоте, ки маъноҳои синонимиро ифода менамоянд, метавонанд терминоид бошанд. Барои мисол аз истилоҳоти технологияи

иттилоотӣ истилоҳи *user-ро* метавон терминоид гуфт, зеро синонимҳои зиёд дорад чун *consumer, customer*, ки муодилаш дар забони тоҷикӣ чун *юзер, муштарӣ, истифодабаранда* зери истифода қарор дорад.

Терминоид худ калимаи юнонӣ буда *term* – истилоҳ ва *eidos* – намуд буда, истилоҳи забоншиносӣ мебошад, ки то ҳол мақоми расмӣ худро пайдо накарда зери пажӯҳиши истилоҳшиносон қарор дорад. Тобишҳои маъноии ин истилоҳ то ҳол норавшан аст, вале аз таҳқиқоти олимони чун В. А. Татаринов ва Э. Ф. Скороходко маълум мегардад, ки воҳидҳои луғавии дар раванди истилоҳшавӣ мебошанд [13, с. 91]. Мақоми норавшани ин воҳидҳои махсуси луғавии истилоҳмонандро, ки ин кабаҳои луғавии зуд ва бетартиб инкишофёбандаи системаи истилоҳоте, ки торафт бештар мафҳумҳои навро фаро мегиранд, бе омӯзиши ҷиддӣ монда наметавонанд. Ҳамаи воситаҳои, ки дар ҷараёни инкишофи системаи луғавии забон иштирокдоранд, дар марҳилаи муайян сазовори диққати ҷиддӣ мебошанд.

Марбут ба терминоидҳо забоншиноси солҳои 60-уми асри ХХ Э. Ф. Скороходко ҳангоми таҳқиқи истилоҳоти техникӣ қайд намудааст, ки «Чунин воҳидҳои луғавӣ дар навбати худ ба истилоҳоти илмӣ шабоҳат надоранд, вале бо вучуди ин, сазовори тавачҷуҳ аст, зеро баъзеи онҳо баъдан васеъ паҳн шуда, ранги жаргонӣ ё ранги гуфтугуӣ худро гум карда, ба таркиби истилоҳоти соҳавӣ ворид мегарданд» [13, с. 91].

«Терминоид як лексемаи махсусест, ки барои номгузории мафҳумҳои нокифоя муқарраршуда (ташақкулёбанда) ва ба таври возеҳ фаҳмидашуда, ки сарҳад ва таърифи равшан надоранд, истифода мешавад. Аз ин рӯ, терминоидҳо хусусияти истилоҳӣ надошта, устувории маъно ва дар матн мазмуни устувор ва мустақил надоранд, вале бо вучуди ин мафҳумҳоро номгузорӣ мекунанд» [14].

Гарчанде терминоидҳо дар раванди истилоҳшавӣ қарор дошта бошанд ҳам, вале дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ онҳо хеле зиёд ба ҷашм мерасанд ва то ҳол рушду раванг ёфта истодаанд. Бо тақия ба ақидаи забоншинос Э. Ф. Скороходко метавон гуфт, ки терминоидҳоро мебояд зери пажӯҳиш қарор дод. Терминоидҳо ҳамон истилоҳоте мебошанд, ки меъёри истилоҳӣ дар онҳо дида намешавад, зеро ҳолатҳои полисемия синонимия дар онҳо хеле зиёд аст ва ҳангоми меъёргузорӣ қардан онҳо метавонанд ба қуллӣ ба истилоҳи стандартӣ мубаддал гарданд, мисол терминоидҳои *hub – ядро, марказ, маркази веб, host – компютери асосӣ, banner – баннер, чопи доими уфуқӣ, сарлавҳа, glitch – иштибоҳ, хато, soft – нармафсоз ва ғайра*.

Терминоидҳои дар мисол овардашуда синонимҳои худро доранд ва аз сабаби омили синонимияшон онҳоро терминоид мегӯянд.

Терминоминҳо бошанд, воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар матнҳои махсус ҳамчун исми хос омада, вазифаи истилоҳотиро иҷро менамоянд [15, 213]. Аз эзоҳоти овардашуда марбут ба намудҳои истилоҳот равшан мегардад, ки на ҳама воҳидҳои луғавӣ истилоҳ шуда метавонанд, маҳз омилҳои дар боло зикргардида сабаб мешаванд, ки тамоми истилоҳотро зери меъёргузорӣ қарор диҳанд.

Яке аз марҳилаҳои меъёргузорӣ, ки мавқеи асосиро дар ин ҷараён иҷро менамояд ин батартибдорӣ ё худ мурағбатсозии истилоҳот мебошад. Ин раванд дар навбати худ истилоҳотро ба як шакл дароварда, якмаъно месозад ва ба як системаи мафҳуми истилоҳот ворид мегардонад. Раванди батартибдории истилоҳот дар ташаккули системаи мафҳумҳои истилоҳотӣ нақши муҳим дорад. Дар умум, тамоми марҳилаҳои меъёргузорӣ аз нигоҳи моҳият, мантиқ ва меъёрҳои забоншиносӣ инъикос мегарданд. Маҳз бо назардошти ин, тамоми қолаб ва меъёрҳои забонӣ, аз рӯйи нуктаҳои морфологӣ ва синтаксисӣ ва инчунин, тамоми хусусиятҳои истилоҳотӣ дар ҷараёни меъёргузорӣ нигоҳ дошта мешавад [3, 1596-1599].

Ҳангоми омӯзиши истилоҳот ду мафҳум ба назар мерасанд, ки яке «истилоҳот» (терминология) ва дигаре «низомии истилоҳот» (терминосистема) мебошанд. Ин ду мафҳум дар истилоҳшиносӣ мавқеи хоси худро доранд. Истилоҳот - одатан ҳамчун "маҷмуи калимаҳо ва ибораҳои фаҳмида мешаванд, ки мафҳумҳои махсуси илмӣ ва техникӣ доранд ва ба амалисозии муошират дар як соҳаи махсус» истифода мегарданд ва дар доираи системаи истилоҳот - «маҷмуи истилоҳоти батартибдаровардашудае мебошанд, ки алақай мафҳуми ягона ва устувори худро дошта, кодификатсия ва унификатсия шудаанд [5, с. 161]. Метавон гуфт, ки тамоми истилоҳоти меъёргузоришуда ба системаи истилоҳотӣ дохил мешаванд.

Дар марҳилаи охирини батартибдарорӣ пеш аз унификатсия тамоми истилоҳот кодификатсия мешаванд, ки ин раванд дар шакли меъёрӣ истилоҳотро дар луғатҳо тарҳрезӣ менамояд. Дар сурате, ки меъёрҳои устувори унификатсия ба инкишофи тафаккури эҷодӣ ҳалал расонанд, махсусан, дар самти илм, он гоҳ раванди кодификатсия якҷанд истилоҳоти аз рӯи мазмун наздикро барои ягонасоzӣ пешниҳод менамояд, ки дар натиҷа агар истилоҳоти пешниҳодшуда унификатсия карда нашаванд, ҳуди истилоҳоти кодификатсияшуда ҳамчун меъёри давлатӣ марбут ба ҳамон истилоҳ қабул мегардад. Яъне агар истилоҳот, инчунин истилоҳоти технологияи иттилоотӣ унификатсия карда нашаванд, дар ҳамон шакли кодификатсия чун стандарт қабул мегарданд, чунки бо дарназардошти меъёр ва қолабҳои забон баъзеи истилоҳот унификатсия намешаванд. Бояд қайд намуд, ки на ҳама истилоҳот дар тамоми марҳилаҳои меъёргузорӣ зина ба зина тарҳрезӣ мешаванд, зеро баъзеи онҳо чи гунае ки маълум гардид, ҳангоми кодификатсия ҳамчун стандарт қабул мегарданд.

Унификатсияи истилоҳот (ягонасоzӣ) якҷанд усулҳои хоси худро дарбар мегирад: 1) усули аввал мафҳуми истилоҳро ба қайд мегирад, онро тарҳрезӣ карда аз дигар мафҳумҳо ҷудо менамояд; 2) сермаъноии истилоҳот камбудии истилоҳ ҳисобида мешавад, зеро ҳангоми дарк кардан нофаҳмиро пеши рӯ меорад; 3) муродифот низ чун камбудии истилоҳ шумурда мешавад; 4) истилоҳ бояд хосатан якмаъно ва дақиқфаҳм бошад; 5) ва ниҳоят истилоҳ на танҳо дар системаи луғавии забон, балки дар системаи мафҳуми истилоҳоти як илми мушаххас низ ҷойгир аст, яъне истилоҳ дар доираи як фанни муайяни илмӣ қабул шудааст [4, с. 262–267]. Истилоҳоте, ки аз марҳилаҳои унификатсия гузаштаанд ва якмаъноиро зоҳир менамояд инҳо мебошанд: *phoneme* - фонема (истилоҳи забонишиносӣ), *azote* – азот (истилоҳи химикӣ), *synecdoche* – синекдоха (истилоҳи услубшиносӣ), *motherboard* – модарборд, модартахта (истилоҳи компютерӣ, ки тобиши маъноияш *коста гардидааст*), *computer* – компютер, мошинаи ҳисобкунӣ (истилоҳи технологияи иттилоотӣ).

Аз мисолҳои боло бармеояд, ки истилоҳоте, ки якмаъноиро зоҳир намекунанд, аз терминосистема ё худ низоми истилоҳӣ берун мегарданд, ки бештари истилоҳоти технологияи иттилоотӣ низ аз низоми истилоҳотӣ берунанд, аз ин лиҳоз меъёргузорӣ ва банизомдарории онҳо масъалаи актуалӣ ва саривақтӣ мебошад.

Меъёргузорӣ худ натиҷаи унификатсия ба шумор рафта, аз якҷанд бандҳо иборат мебошад:

- шарҳу эзоҳ додани мафҳуми муосири истилоҳ;
- ҳамоҳангсоzӣ (гармонизатсия) муқоисаи истилоҳот аз нигоҳи илмию техникӣ ва сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ;
- таъмини рушди бо ҳам алоқаманд ва ҳамоҳангшудаи воситаҳои луғавии дар системаҳои иттилоотӣ истифодашаванда;
- ошкор ва баргараф намудани камбудии истилоҳоти истифодашаванда дар ҳуҷҷатҳо ва манбаҳои илмӣ [12, с. 196–200].

Аз таҳлилҳо ва таҳқиқоти истилоҳшиносон метавон ба хулосае омад, ки меъёргузорию истилоҳот дар умум ҳама усулҳои дар боло зикргардида ба пуррагӣ дарбар гирифта марҳилаҳои асосии худро дорад:

1) Тамоми номгӯи истилоҳоти технологияи иттилоотӣ, аз ҷумла дигар истилоҳоти техникиро ба низом дароварда, тамоми омилҳоро ба назар бояд гирифт. Истилоҳоти интиҳобшуда ҳам дар шакли хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ, тамоми муродифоти он зеро таҳлил қарор гирад. Инчунин, сленгҳо ё вожаҳои касбӣ соҳавӣ омӯхта шаванд ва дар охир кӯшиш намудан лозим, ки ба истилоҳи интиҳобшуда мафҳуми ягонро интиҳоб намуд, ки аз сермаъноӣ дур бошад ва дар натиҷа луғати меъёргузоришударо пешниҳод намудан лозим аст.

2) Тартиб намудани модели терминосистемае, ки мафҳуми мантикӣ дар он ба назар гирифта шуда, истилоҳоти технологияи иттилоотӣ, ки ба усулҳои унификатсиякунонӣ мутобиқат менамоянд, маҳз онҳоро бояд ба терминосистема ворид намуд.

3) Воқеан, меъёргузорию истилоҳот бояд хусусияти мантикӣ ва грамматикӣ онро таҳлил намуда, сохтори морфологии онро муайян созад ва ба қадом терминосистема мувофиқат кардани онро дақиқ созад ва дар охир аз тамоми мафҳумҳои истилоҳотӣ як

мафҳуми дақиқ ва илмиро интиҳоб намуда барои меъёри давлатӣ ва байналмилалӣ пешниҳод намояд.

Мусаллам аст, ки мустаҳкам шудани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи илм, фарҳанг ва иқтисод, ки ҳоло мушоҳида карда мешавад, рушду такомули босуръати истилоҳоти технологияи иттилоотиро ба вучуд меорад. Бо ҳам мувофиқ намудани истилоҳоти технологияи иттилоотии забонҳои хеле тараққикарда, аз ҷумла забони англисӣ, ки бештари истилоҳоти компютерӣ аз он сарчашма мегиранд, қисмати муҳимтарини усули Ҳамоҳангсозии истилоҳот ба шумор меравад. Раванди Ҳамоҳангсозӣ дар истилоҳот интиҳоб намудани истилоҳоте, ки дар забонҳо бошаклҳои гуногун таҷассум мегарданд, ба ибораи дигар, муодилкунонии истилоҳот мебошад, ки мутобиқати мафҳуми аниқ истилоҳро дар забонҳои муқоисашаванда бо истисно намудани синонимҳо муайян менамоянд. Ҳамоҳангсозии истилоҳот ё гармонизатсия аз қисматҳои зерин иборат мебошад:

1. Муқоисаи мунтазами истилоҳоти миллӣ ва системаҳои истилоҳот.

2. Тартиб додани тарҳи мухтасари таснифоти мафҳумҳо бо назардошти тамоми мафҳумҳое, ки дар истилоҳоти муқоисашаванда бо хусусиятҳои миллӣ инъикос ёфтаанд.

3. Муқаррар намудани ҳамфикрӣ ва мутобиқати маъно, инчунин ёфтани муодили ягона бо назардошти хусусияти миллӣ дар забонҳои муқоисашаванда.

4. Омӯхтани истилоҳоте, ки хусусияти интернационалистӣ доранд. Раванди иқтибосшавӣ ва инчунин доштани лақунаҳо дар забони қиёсшаванда зери пажӯҳиш қарор мегирад [11].

Марҳилаҳои дар боло зикргардида, хангоми Ҳамоҳангсозии истилоҳоти васеъ истифода мегарданд. Дар истилоҳшиносӣ роҳи усул ва воситаҳои меъёрғузории истилоҳот ба таври гуногун тасниф ёфтаанд, ки яке аз таснифоти асосӣ ва аз рӯи пайдарҳамӣ дуруст ин таснифоти С. В. Гринев – Гриневич мебошад:

1) инвентаризатсия (ҷамъоварӣ ва шарҳу эзоҳи истилоҳот);

2) батартибдарории истилоҳот;

а) банизомдарории мафҳумҳо;

б) таҳлили истилоҳот (сохторӣ, маъноӣ, функционалӣ ва диахронӣ);

в) нормализатсияи истилоҳот (интиҳоб ва тасдиқи истилоҳоти меъерӣ);

- унификатсия;

- оптимизатсия;

г) кодификатсияи низоми истилоҳот (тарҳрезӣ дар шакли луғати меъерӣ);

- меъёрғузории истилоҳот;

- пешниҳоди истилоҳот;

ғ) Ҳамоҳангсозии истилоҳот (батартибдарории меъёрҳои байнизабонӣ) [2, с. 19].

Ҳамин тариқ, ҳулоса кардан мумкин аст, ки марҳилаҳои асосии меъёрғузурӣ дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши дурусти истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бо назардошти дигар зинаҳо чун *батартибдарорӣ*, *Ҳамоҳангсозӣ*, *банизомдарорӣ*, *унификатсия* ва *кодификатсия* ба вучуд меояд. Бояд ба инобат гирифт, ки усулҳои унификатсия дар ҳолати таҳлили муқоисавии байнизабонии истилоҳот ба вучуд меояд, зеро дар раванди унификатсия ҷӣ истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ва ҷӣ истилоҳоти дигар соҳаҳо Ҳамоҳангсозӣ мегарданд, ки дар ҷараёни Ҳамоҳангсозӣ хусусияти миллии забонҳои қиёсшаванда ҳатман ба назар гирифта мешаванд.

Адабиёт

1. Граудина Л. К., Виноградов С. И., Даниленко В. П. и др. *Культура русской речи*. – М., 2020. – 560 с.
2. Гринев-Гриневич С. В. *Терминоведение учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
3. Денико Р. В. *Сравнительный анализ сетевой терминологии в русском языке // Молодой ученый*. – 2015. – № 11.
4. Ефремова Л. С. *О семиотическом характере термина. К проблеме полисемии и омонимии (на материале словарей английской IT-терминологии) // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика*. – 2020. – Т. 20, вып. 3.
5. Крижановская А. В., Симоненко Л. А. *Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии*. – Киев: Наукова думка, 1987. – 161 с.

6. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения: Автореф. дис. ...д-ра филол. наук. М.: Институт языкознания, 1989. - 47 с.
7. Мусоямов, З.М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Душанбе, 2017. – 203 с.
8. Назарзода С. Истилоҳишиносӣ ва таҳияи усулҳои истилоҳсозӣ // Забон ва истилоҳот (Маҷаллаи илмӣ-оммавӣ. – 2022. - №1 (1).
9. Нуров П. Истилоҳишиносӣ (воситаи илми таълимӣ). - Душанбе, 2018. - 133 с.
10. Принципҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ (тартибдиҳанда Я.И. Калонтаров). - Душанбе, 1971. - 62 с.
11. Рёбрушкина И. А. Ориентирующие свойства терминов (на материале русской лингвистической терминологии): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2005. – 18 с.
12. Сандалова Н. В. Проблема унификации метаязыка теории вариологии в профессиональном обучении лингвистов // Педагогическое образование в России. - 2015. - № 10.
13. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы. – Киев, 1963. – 91 с.
14. Слеженкин Ю.В. Осотношениипонятий «значения» и «смысл»: к проблеме терминологической вариативности // Вестник СамГУ. – Самара: СамГУ. – 2006. – № 1 (41).
15. Татаринев В. А. Методология научного перевода. – М.: Московский Лицей, 2007. – 526 с.
16. Auger, P. La terminologie au Quebec et dans le monde, de la naissance à la maturité / P. Auger // Actes du sixième colloque OLF-STQ de terminologie. L'ère nouvelle de la terminologie. – Quebec: Gouvernement du Québec, 1988. – P. 27-59.
17. Cabré M. T. La terminologie. Théorie, méthode et applications. Les presses de l'Université d'Ottawa, 1998. - 322 p.
18. İsmayilova M. A. Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili. – Bakı: Ozan, 1997. – 268 s.
19. Qasimov M.Ş. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. – Bakı: Elm, 1973. –186 s.

ТАСНИФИ РОҲУ УСУЛ, ВАЗИФА ВА ХУСУСИЯТИ МЕЪЁРГУЗОРИИ ИСТИЛОҲОТ

Дар мақола роҳу усул, вазифа ва хусусияти меъёргузории истилоҳот ва таснифоти онҳо мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки ҷараёни фаёлияти меъёргузории истилоҳот якҷанд самтро фарогир буда, яке аз онҳо инвентаризатсияи истилоҳот, яъне ҷамъоварӣ ва тавсифи тамоми истилоҳоти марбут ба як соҳаи дониш мебошад. Фаёлияти мазкур аз интиҳоби истилоҳот, коркард ва тавсифи лексикографии онҳо иборат буда, натиҷаи он луғатҳои истилоҳотӣ – таъриҳӣ, этимологӣ, луғатҳои истилоҳоти неологизмҳо мебошанд. Муаллиф дар таъкиди таҳқиқоти истилоҳишиносон таъкид намудааст, ки зина ба зина гузоштани роҳу усули меъёргузории истилоҳот ба ҳуди методологияи гурӯҳи кории созмонҳои меъёргузорӣ вобастагӣ дорад. Яъне, ҳар як истилоҳишинос роҳу воситаи гуногунро барои меъёрсозии истилоҳот истифода мекунад. Ҳамзамон, муаллиф иброз мекунад, ки марҳилаҳои асосии меъёргузорӣ дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши дурусти истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бо назардошти дигар зинаҳо чун “батартибдарорӣ”, “ҳамоҳангсозӣ”, “банизомдарорӣ”, “унификатсия” ва “кодификатсия” ба вучуд меояд. Дар мақола махсусан, таъкид гардидааст, ки усулҳои унификатсия дар ҳолати таҳлили муқоисавии байнизабонии истилоҳот ба вучуд меояд, зеро дар раванди унификатсия ҷи истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ва ҷи истилоҳоти дигар соҳаҳо ҳамоҳангсозӣ мегарданд, ки дар ҷараёни ҳамоҳангсозӣ хусусияти миллии забонҳои қиёсшаванда ҳатман ба назар гирифта мешаванд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, фаёлияти меъёргузории истилоҳот, инвентаризатсияи истилоҳот, луғатҳои истилоҳотӣ, унификатсияи истилоҳот, батартибдарорӣ, ҳамоҳангсозӣ, банизомдарорӣ, кодификатсия, унификатсия, батартибдарории истилоҳот, оптимизатсия, пешниҳоди истилоҳот.

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ, ЗАДАЧ И ОСОБЕННОСТЕЙ СТАНДАРТИЗАЦИЯ ТЕРМИНОВ

В статье рассматриваются пути решения задач и методов, особенностей стандартизация терминов и их классификации, которые подвергаются анализу, рассмотрению и изучению. Отмечается, что процесс функционирования стандартизация информационной терминологии охватывает различные направления в которой инвентаризируются термины, в одной собираются материалы, а в другой описываются определённые сферы знания. Данный процесс состоит из выбора терминов, обработки и характеристики лексикографии, результатом могут стать образование – терминологических, исторических, этимологических словарей и словарей неологизмов. Автор статьи опираясь на исследования специалистов сферы изучения стандартизация терминов информационной

технологии отмечает, что поэтапное прохождение путей и методов регламентации терминов зависит от нормативных организаций зависящих от существующих правил. Это означает, что каждый специалист по исследованию терминов использует различные пути и способы нормативности терминов. Одновременно, автор отмечает, что в результате анализа и правильного изучения терминов информационной технологии появляются пути рассмотрения других звеньев, как “упорядоченность”, “созвучность”, “управление” “унификация” и “кодификация”. В статье отмечено, что в методах унификации в уровни сопоставительного анализа рассматриваются межъязыковые термины информационной технологии и других совместимых с ними сфер, в этом процессе учитываются и национальные особенности сопоставляемых языков.

Ключевые слова: термины, функционирование стандартизация терминов, толковые словари, унификация терминов, упорядоченность, созвучность, управляемость, кодификация, унификация, расположение терминов, оптимизация, представление терминов.

CLASSIFICATION OF METHODS, TASKS AND FEATURES STANDARDIZATION OF TERMS

The article discusses the ways to solve problems and methods, features of standardization of terms and their classification, which are analyzed, reviewed and studied. The process of functioning, standardization of information terminology covers various areas in which terms are inventoried, materials are collected in one, and certain areas of knowledge are described in the other. This process consists of the selection of terms, processing and characterization of lexicography; the result can be the formation of terminological, historical, etymological dictionaries and dictionaries of neologisms. The author of the article, based on the research of specialists in the field of studying the standardization of information technology terms, notes that the step-by-step passage of ways and methods of regulating terms depends on regulatory organizations that depend on existing rules. This means that each term researcher uses different ways and means of normativity of terms. Author notes that as a result of analysis and correct study of the terms of information technology, ways to consider other links, such as “orderliness”, “consonance”, “management”, “unification” and “codification” appear. The article notes that in the methods of unification into levels of comparative analysis, interlingual terms of information technology and other areas compatible with them are considered; in this process, the national characteristics of the languages being compared are also taken into account.

Keywords: terms, functioning, standardization of terms, explanatory dictionaries, unification of terms, orderliness, consonance, controllability, codification, unification, arrangement of terms, optimization, presentation of terms.

Дар бораи муаллиф

Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, декани
факултети забони англисӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 918 89 51 22
E-mail: zubaidullo@gmail.com

About the author

Musoyamov Zubaidullo Muminshoevich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Dean of English faculty
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 918 89 51 22
E-mail: zubaidullo@gmail.com

Об авторе

Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич
Кандидат филологических, доцент, декан
факультета английского языка
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 918 89 51 22
E-mail: zubaidullo@gmail.com

БОЗТОБИ АСТИОНИМҲО ДАР «ХУДУД-УЛ-ОЛАМ»

*Абдурахмони Абдурозиқзода
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ономастика соҳаи махсуси забоншиносӣ буда, муҳтавои баҳси онро омӯзиш ва баррасии номҳои хос (исмҳои хос) ташкил медиҳанд. Номҳои хос дар низоми таркиби луғавии забон бо вижагиҳои инкишофу таҳаввулот ва ба дараҷаи интишору доираи қорбурд дар байни соири бахшҳои луғат мавқеи махсусро ишғол мекунад. Номҳои хос маҳсули давраҳои мухталифи таърихӣ маҳсуб шуда, дар забон вазифаҳои номбаркунӣ, тасвирӣ, тавсифӣ ва ишоратро ба дӯш доранд ва барои ифодаи номи доираи васеи ашёҳо, мафҳумҳо ва ҳодисаҳо ба қор бурда мешаванд [6, с. 3].

Аз ин ҷост, ки солҳои охир баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ таваҷҷуҳи олимону забоншиносони тоҷик ба омӯзиши таърихи забон ба хусус соҳаи ономастика, вижагиҳои хоси ному ашёҳои таърихӣ марбут ба манотиқи гуногуни кишвар рӯз то рӯз авҷ гирифта истодааст. Дар воқеъ, таҳқиқи баррасӣ ва мавриди омӯзиш қарор додани исмҳои хоси марбут ба минтақаҳои гуногуни ҷуғрофӣ кишвар яке аз масъалаҳои умдатарин ба шумор рафта, номҳо мазкур нигоҳдорандаи таърихи бойи ғании миллати кӯҳанбунёди тоҷик ва минтақаҳои тоҷикнишинанд, ки ошкор намудани онҳо аз воқеаҳои таърихӣ сиёсӣ, фарҳангӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ кишвар шаҳодат медиҳанд. Дар давоми даҳсолаҳои охир масъалаи топонимияи манотиқи гуногуни кишвар аз ҷониби забоншиносони ватанӣ Р.Х.Додихудоев, Н. Офаридоев, А. Абдунабиев, Ҷ. Алимӣ, Ш. Исмоилов, М. Собиров, Б. Тураев, М. Саидов ва ҷанде дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар ин росто як нуқтаро бояд ишора намуд, ки масъалаи омӯзиши топонимикаи забонҳои эронитабар таърихи қадима дошта, ҳанӯз дар сарчашмаҳои хатии бостонӣ шаклҳои гуногуни номҳои ҷуғрофӣ сабт гардидаанд. Дар ин маврид топонимшиноси тоҷик Ҷ. Алимӣ чунин ишора мекунад: «Нахустин иқдомот дар сабти номҳои ҷуғрофӣ дар даврони қадими ташаккули забонҳои эронӣ анҷом шудааст ва дар китоби Авесто маводи хеле ғании топонимӣ оварда шудааст, ки имрӯз барои ҷандин соҳаҳои илмҳои иҷтимоӣ ҳамчун сарчашмаи нодири таърихӣ арзишманд аст» [1, с. 381].

Н. Офаридоев дар мавриди омӯзиши топонимикаи кишвар дар давраҳои асримиёнагӣ ёдовар шуда, қайд мекунад, ки «Донишмандони асримиёнагии тоҷику форс ва араб дар роҳи фароҳам овардани номҳои ҷуғрофӣ мавзъҳои мухталиф, дар таълифи луғатҳои топонимӣ, асарҳои ҷуғрофӣ гуногунмавзӯ сахми бузурге гузоштаанд. Таълифоти ҷуғрофнависони асрҳои 9-10, ки таҳти унвони «илм ал-масолик ва-л мамолик» ёд мешавад, маъхазҳои муҳимме барои омӯзиши топонимияи таърихӣ Тоҷикистон маҳсуб мегарданд» [6, с. 47].

Топонимҳоро вобаста ба хусусиятҳои хосашон ба қабатҳои гуногун ҷудо мекунад. Н. Офаридоев дар асараш «Топонимияи таърихӣ кӯҳистони Бадахшон» аз чунин қабатҳои топонимӣ амсоли ойконимҳо (номҳои нуқоти маскунӣ), гидронимҳо (номи мавзъҳои вобаста ба мафҳуми «об»), оронимҳо (номҳои мавзъҳои вобаста ба кӯҳ ва релефи кӯҳӣ), дронимҳо (номи мавзъҳои марбути роҳҳои мувосилотӣ), некронимҳо (номи мавзъҳои марбути ақида ва тасаввуроти одамон) ёдовар мегардад [6, с. 26-27]. Забоншинос М. Собиров ишора мекунад, ки топонимҳоро вобаста ба хусусияти объектҳо ба намудҳои асосии зерин ҷудо менамоянд: ойконимия (аз забони юнонӣ οἶκος – хона, бошишгоҳ) – номи маҳалҳои аҳолинишин; гидронимия (аз забони юнонӣ ὕδωρ – об) – номгӯи объектҳои обӣ; оронимия (аз забони юнонӣ κῆρ – кӯҳ) – номгӯи хусусиятҳои хоси релеф; космонимия – номгӯи объектҳои ғайризаминӣ ва ғайраҳо [10, с. 3]. Б. Тураев микротопонимияи водии Яғнобро мавриди таҳлили луғавӣ-семантикӣ қарор дода, онҳоро ба ойконимҳо, гидронимҳо, оронимҳо, сплеонимҳо, номҳои мавзъоте, ки ба фаъолияти инсон иртибот доранд,

некронимҳо ва экклезионимҳо, этнотопонимҳо, антропонимҳо, фтотопонимҳо ва зоотопонимҳо гурӯҳбандӣ намудааст [11, с. 12].

Астионим ва полионимҳо, ки объекти таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳанд дар таснифоти забоншиносон Ҷ. Алимӣ ва М. Саидов ёдрас гардидаанд. Ба қавли Ҷ. Алимӣ, «дар ономастика зери мафҳуми «астионимия» номҳои кишварҳо, давлатҳо ва ҷумҳуриҳо фаҳмида мешавад» [1, с. 13], ки ин ақида дар монографияи илмӣ М. Саидов «Ономастикаи Қуръон» низ ишора гардидааст [9, с. 80]. Номшиносон мазкур ономастикаи «Қуръон»-ро мавриди пажӯҳиш қарор дода, аз 9 адад астионимҳои дар ин китоб мавҷудбуда ёдрас мегарданд, ки дар байни онҳо астионимҳои Миср, Рум, Яман истифодаи фаровон доранд.

Забоншиносони ҷавқ полиномӣҳо ба таври зайл шарҳ доданд: «Дар илми номшиносӣ зери мафҳуми полионим номи шаҳр ва полионимия маҷмуи номҳои шаҳрҳои як худуд, замон ва минтақаи алоҳида фаҳмида мешавад» [9, с. 83; 1, с. 17].

Забоншиноси рус Косих Е.А. қайд мекунад, ки дар забоншиносӣ барои ифодаи номҳои шаҳрҳо ду истилоҳ – урбоним ва астионим мавҷуданд, ки ба якдигар синоним мебошанд, яъне дилхоҳ астионим - худ урбоним мебошад. [4, с. 81-87]. Забоншиноси дигари рус Н. Н. Подольский дар ин маврид қайд мекунад, ки астионим – худ шакли онома (яъне исми хос) номи хоси шаҳр мебошад [4, с. 7].

Аз сабаби он ки дар маркази таваҷҷуҳи мо астионимҳо қарор доранд, мо номҳои шаҳрҳоеро, ки дар яке аз сарчашмаҳои нодири таърихӣ «Худуд-ул-олам» дарҷ гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Яке аз сарчашмаҳои нодире, ки дар он номҳои ҷуғрофӣ манотиқи гуногуни олам ба таври фаровон ҷамъоварӣ ва ишора гардидаанд, асари ҷуғрофӣ «Худуд-ул-олам» мебошад, ки таълифи онро ба даврони Сомониён (соли 372 х./ 982-983м.) нисбат медиҳанд. Рисола аз рӯи мазмуну муҳтаво ва мавзӯоташ ба ду қисм ҷудо мегардад: ҷуғрофияи табиӣ ва ҷуғрофияи сиёсӣ-иқтисодӣ.

Дар қисмати якуми рисола - ҷуғрофияи табиӣ, ки шомили ҳафт боби аввал аст, укёнусу баҳрҳо, дарёву рӯдҳо, кӯҳҳо, биёбонҳо, вусъат ва шароити кишварҳо ва монанди инҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бахши дуюми рисолаи мазкур - ҷуғрофияи сиёсӣ-иқтисодӣ, ки фарогири панҷоҳу ду боб мебошад, ба тасвири кишварҳо, шарҳу шаҳракҳо, қарияву рустоҳо бахшида шудааст. Дар ин қисмати асари мазкур шаҳру ноҳияҳои калонтарини маноти олам шарҳу тавзеҳ ёфта, дар мақола номҳои шаҳру ноҳияҳои мавриди баррасӣ қарор мегарданд, ки сарзамини аҷдодони гузаштагони миллати тоҷиконд ва дар мавзӯҳо тоҷикон дар дарозии таърих ҳукмронӣ кардаанд.

Аз ҷумла, дар банди 23-и асари мазкур зери унвони «Сухан андар ноҳияти Хуросон ва шаҳрҳои вай» тамоми шаҳру ноҳияҳои машҳури даврони ба қалам дода шудани ин осори таърихӣ, ки дар Хуросон мавҷуд буданд, ишора гардидаанд. Муаллиф Хуросон ва худуди онро аз нигоҳи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ чунин шарҳ додааст «Ноҳиятест, машриқи вай Ҳиндустон аст ва ҷануби вай баъзе аз худуди Хуросон аст ва баъзе биёбони Каргаскӯҳ ва мағриби вай навоҳии Гургон аст ва худуди Ғур ва шимоли вай рӯди Чайхун аст. Ва ин ноҳиятест бузург бо хостаи бисёр ва неъмате фарох. Ва наздики миёнаи ободонии ҷаҳон аст. Ва андар вай маъданҳои зар аст ва сим ва гавҳарҳои, ки аз кӯҳ хезад. Ва аз ин ноҳият асб хезад ва мардумони ҷангӣ ва дари Туркистон аст. Ва аз ӯ ҷомаи бисёр хезад ва зар ва сим ва пирӯза ва доруҳо. Ва ин ноҳиятест бо ҳавои дуруст ва мардумони ботаркиби қавӣ ва тандуруст. Ва подшои Хуросон андар қадим ҷудо будӣ ва подшои Мовароуннаҳр ҷудо. Ва акнун ҳар ду якест. Ва мири Хуросон ба Бухоро нишинад в-аз Оли Сомон аст ва аз фарзандони Бахроми Ҷубинанд. Ва эшонро «малики Машриқ» хонанд. Ва андар ҳамаи Хуросон уммоли ӯ бошанд. Ва андар ҳақҳои Хуросон подшоҳонанд ва эшонро «мулуки атроф» хонанд» [5, с. 53].

Дар банди болозикри асари ҷуғрофӣ чунин номҳои шаҳрҳои хурду бузурги ин минтақа акс ёфтаанд: *Нишобур, Сабзавор, Хусравгирд, Баҳманобод, Мазинон, Озодвор, Ҷочарм, Саброин, Ҷармагон ва Сибинакон, Хуҷон, Ровенӣ, Нисо, Тӯрон ва Навқон, Баждегур (Баругун), Ройгон, Банвода, Меҳна, Туршиз ва Кундар, Банобад, Тун, Курӣ, Хувар (Хавор) ва*

Хусаб, Пўжагон, Хойманд, Сангон, Салумад, Завзан, Ҳарӣ, Нўжгон, Харгирд, Котун (Колун), Кӯҳи Сим, Асбзор (Асбузор, Ашбузор, Кавожон(?), Араскан, Кўжд(?), Ҷарошон, Сарахс, Баван, Киф, Карух, Шўрмин, Диза, Марврўд, Дизи Ҳинаф (Аҳнаф), Гиранг (Киранк), Марв, Шинки Аббодӣ, Дандонақон, Каимайҳан (Куимайҳан), Мисфарӣ, Мошон, Савсанақон, Шобиричӣ, Зарқ, Ҷухудон, Борёб (=Порёб=Форёб), Гурзивон, Кундарум, Калор, Ушбузқон, Антахуд (Андахуд), Сон, Работи Карвон, Азив, Балх, Самангон, Сакалканд, Валволич, Толиқон, Андароб (шаҳракест андар миёни кӯҳхост. Ҷое бисёрғалла ва кишту барз. Ва ўро ду рўд аст. Ва симҳое, ки аз маъдани Панҷхир ва Ҷорёна афтад, ин ҷо онро дирам зананд ва подшоӣ ўро «шаҳрсалир» хонанд), Бомиён, Панҷхир ва Ҷорёна, Мадр, Мутӣ (Муй).

Дар қисмати 24-уми асари мазкур зери унвони «Сухан андар ноҳияти ҳудуди Хуросон ва шаҳрҳои вай» чунин астионимҳо ёдрас гардидаанд: Тоқ, Кеш (Геш), Ниҳ, Фараҳ, Қарнӣ, Хувош, Буст, Чолкон (Ҳолкон?), Сарвон, Так, Даргаиш, Бағнӣ, Кӯҳак, Рўдон, Ғазнӣ, Кобул, Истоҳ, Сакованд, Барвон (=Парвон), Бадахшон.

Ҳангоми таҳлили астионимҳои мазкур маълум гардид, ки аз нигоҳи сохтор онҳо сода, сохта мураккаб ва таркибӣ буда, дар таркиби онҳо як гурӯҳ формантҳои топонимсоз мавҷуд мебошанд. Формантҳои мазкур хусусиятҳои ба худ хосӣ вожаҷосозӣ дошта, дар таркиби номҳои шаҳрҳои Хуросони асри 20 ба чашм мерасанд. Сохтани топонимҳо тавассути формантҳои топонимсоз, ба хусус дар забони тоҷикӣ, нисбатан падидаи забонии анъанавӣ ва муқаррарӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи Бондарук таҳлилу баррасии роҳҳои сохташавии топонимҳои тавассути суффиксҳо ба муҳаққиқон имкон фароҳам меорад, ки ҷузъҳои сермаҳсул ва маъмули топонимсоз, амсоли решаҳои топонимӣ, суффиксҳо ва префиксҳои топонимсозро ошкор созанд [2, с. 19].

Астионимҳои зерин аз як реша иборатанд: Тун, Нисо, Марв, Тоқ, Кеш (Геш), Ниҳ, Фараҳ, Балх ва ғайра.

Балх: Балх (балхӣ: βαχλο < порсии миёна: Bāxl, Bālχ < порсии бостон: Bāxtrī- < авестӣ: Bāxδī- < эронӣ бостон: *bāxθgī- < хиндуронӣ: *bag-: baj 'бахш, пора') [1] - шаҳру ноҳияе дар қисмати шимоли Афғонистони имрӯзӣ, инчунин маркази бузурги фарҳангию иқтисодие дар ҳудуди Хуросони Бузург [2, с. 14].

Кеш: Кеш (арабӣ., дар сарчашмаҳо Кашш, Касс, Кисе) шаҳр ва минтақаи таърихӣ дар қисми шимолу шарқии вилояти Қашқадарё мебошад. Номҳои он дар забони суғдӣ бори аввал дар тангаҳои Ахурпат, ҳокими Кеш, ки дар охири асри VII ибтидои асри VIII ҳукмронӣ мекард ва дар аввалин фале (тангаҳои) арабии Ихшид, ҳокими Кеш дар миёнаи асри VIII зикр шудааст. Пайдоиши истилоҳи кэш метавонад бо номи Qashqa Qashqrud алоқаманд бошад. Мувофиқи нуқтаи назари дигар (А. Муҳаммадҷонов), топоними "Кеш" дар аввал маънои хона, деҳа, шаҳр, пойтахт, ноҳия, халқ, кишвар, замин ва ҳатто дар шакли "Кишвар"-ро дошт. Мувофиқи манбаъҳои хаттии чинӣ, ҳокими Дигча (охири асри 6 ибтидои асри 7) Кэшро таъсис дод [3, с. 14].

Чуноне ки ишора гардид дар таркиби астионимҳои формантҳои зиёди топонимсоз ба чашм мерасанд. Чанде аз онҳоро, ки дар таркиби номвожаҳои минтақаи Хуросон, бахусус номҳои шаҳрҳои хурд ва бузурги ин минтақа дар асари «Ҳудуд-ул-олам» ба чашм меҳӯранд, маврид таҳлил қарор медиҳем.

Аз ҳама форманти сермаҳсули топонимсоз, ки дар номҳои болозикр ба чашм мерасад, суффикси *-он* (*-гон*, *ён*, *-вон*) мебошад. Форманти мазкур ба гурӯҳи исмҳои шаклсоз дохил мешавад ва дар аксарияти ҳолатҳо исмҳои шакли ҷамъ тавассути ин суффикс сохта мешавад. Ба ақидаи Н. Офаридеаев, «Форманти *он* < *апат*, аз анҷомаи шумораи ҷамъи падежи генетив дар минтақаи васеи густириши забонҳои эронӣ ва ғайриэронӣ ба мушоҳида мерасад....» [6, с. 78].

Мисол: Хучон, Тўрон, Сангон, Кавожон, Ҷарошон, Мошон, Ҷухудон, Бомиён, Чолкон, Сарвон, Барвон (=Парвон) ва ғайра.

Чуноне ки аз сохтори астионимҳои мазкур бармеояд бештари онҳо вобаста ба ҷузъҳои таркибияшон бо қолаби N+suf мутобиқат мекунанд.

Суффикси *-зор* яке аз формантҳои сермаҳсули исмсоз мебошад, ки бо исми омада бештар номи макону фаровони растаниҳо месозад. Ин форманти исмсоз дар вожаи *Асбзор* ба

чашм мехӯрад. Вожаи мазкур дар дар Худуд-ул-олам дар се шакл *Асбзор*, *Асбузор*, *Ашбузор* оварда шудааст. Топонимшиноси тоҷик Назри Офаридеов қайд мекунад, ки «Форманти *zor* – бо суффикси - *zor* – забони тоҷикӣ алоқаманд буд, дар топонимияи Тоҷикистон ба таври васеъ кор фармуда мешавад» [6, с. 79]. Дар мавриди пасванди мазкур Саймуддинов Додихудо ишора мекунад, ки «Дар осори паҳлавӣ ва монавӣ ин чузъ дар як навишт *č'g / čār* ёд мешавад. Ҳамин чузъ ҳамчун пасванд дар чунин вожаҳо мушоҳида мешавад: *kāreszār* «майдони набард, чойи корзор», *kišwzār* «киштзор», *gulzār* «гулзор, макони гул, майдони гул». Дар маънои макони фаровонӣ ин пасванд баъдан дар форсии нав ҳамчун муродифи пасванди *-istān* истифода шуда, дар гурӯҳе аз исмҳо бар ивази ҳамдигар ба кор рафтаан: *wēšagestān = bešazār, gulzār = gulistān* ва ғ. [3, с. 127].

Форманти дигаре ки дар таркиби топонимҳои мавриди назар ба чашм хурд ин суффикси «-ак» мебошад. Тадқиқотҳои анҷомдодаи забоншиносон далолат бар он мекунад, ки пасванди мазкур ҳанӯз аз даврони қадим то ба замони мо дар таркиби луғатҳои гуногун расидааст. Дар мавриди пасванди мазкур забоншиноси шинохта А. Л. Хромов қайд мекунад, ки –ак аз забони судии –ак<-ака омадааст ва барои ифодаи хурдию навозиш ва сохтани исмҳо дар забони яғнобӣ хизмат мекунад (ОИЯ, 1982, 666). Дар мавриди хусусиятҳои калимасозии пасванди мазкур Юсуфова С. дар мақолаи хеш зери унвони «Нақши пасанди – ак дар ташаккули калимаву истилоҳоти марбут ба воҳидҳои луғавии соҳаи наботот» ба таври равшану дақиқ маълумот додааст. Пасванди мазкур дар таркиби остионими зерине, ки дар асари мавриди назар омадааст, ба чашм мехӯрад. *Мисол*: –ак N+suf = *Kūҳак*.

Форманти дигаре, ки дар таркиби номҳои шахрҳо вохӯрд, пасванди «-ӣ» мебошад. Пасванди «-ӣ» -и исмсоз асли худро аз «-ih» -и забони порсии миёна гирифтааст, ки решаи он, дар навбати худ ба «*iyaŋwa*» забони эронии бостон мерасад, вале пасванди «-ӣ» -и созандаи сифати нисбӣ унсурӣ «*ik*» (порсии миёнаи ашконӣ) ё «*ig*» (порсии миёнаи сосонӣ) ба шумор меравад [8, с. 66-67, 69]. Ин пасванд дар таркиби номи шахрҳои *Қарнӣ*, *Бағнӣ*, *Ғазнӣ*, *Ҳарӣ*, *Ровенӣ* ва *Курӣ* дида мешавад.

Суффикси *-вор* сермахсул буда аз исмҳои гуногунмаъно ва сифатҳое, ки бештар ҳислати шахсро нишон медиҳанд, зарфи монандӣ месозад, амали он ба предмети дар асос номбаршуда монанд буданро мефаҳмонад (Ш. Рустамов). Суффикси мазкур дар таркиби астионимҳои асари мазкур, аз ҷумла дар таркиби номвожаҳои *Озодвор*, *Сабзавор* вохӯрад. Аз рӯйи таркиб астионими *Озодвор* бо қолаби Adj+suf ва астионими *Сабзавор* бо қолаби N+suf мутобиқат мекунад.

Чуноне ки аз таркиби исмҳои хоси болозикр бармеояд, бархе аз онҳо таркиби мураккаб дошта аз ду ё се чузъи мустақилмаъно (N+N=*Марвӯд*, *Панҷхир*, N+Adj = *Баҳманобод*, *Prep+N* = *Андароб*), ва ё аз ду чузъи мустақилмаъно пасванд (N+N+suf = *Мисфарӣ*) иборатанд, ки ба исмҳои мураккаб мансуб мебошанд.

Дар рафти таҳлили астионимҳои асари мазкур маълум гардид, ки номи баъзе шахрҳо дар шакли ибора арзи вучуд доштаанд. Аз ҷумла *Дизи Ҳинаф* (*Дизи Ҳинаф* (*Аҳнаф*) *шаҳракест андар миёни саҳро бо кишти барзи бисёр ва андар вай обҳои равон аст*), *Шинки Аббодӣ* (*шаҳрест бо ноҳияти бисёр ва ободон ва бонемат*) ва *Кӯҳи Сим* (*шаҳракест ба бароқӯҳ. Ва андар кӯҳи вай маъдани сим аст*) номе баъзе аз шахрҳое мебошанд, ки дар худуди Хуросон дар асари мавриди назар ёдрас шудаанд. Астионимҳои мазкур дучузъа буда, чузъҳои таркиби онҳо тавассути бандаки изофӣ ба ҳам пайваст шудаанд. Яъне дар номвожаҳои мазкур алоқаи изофӣ ба чашм мерасад.

Ҳамин тарик, асари таърихӣ «Худуд-ул-олам», ки муаллифи он маълум нест, яке сарчашмаҳои нодир ва муҳимест, ки дар он номҳои ҷуғрофӣ-тоҷикии минтақаҳои гуногуни олам, аз ҷумла манотиқи тоҷикнишини сарзамини Осиёи миёна дар давраҳои асри миёна ёдрас шудаанд. Ин сарчашмаи таърихӣ дар худ маълумотҳои муҳимро дар мавриди номҳои шахрҳо ва формантҳои калимасозии асрҳои миёна, ки дар сохтани номвожаҳо (номҳои шахрҳо) истифода мешуданд, дар бар мегирад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки роҳҳои маълуми калимасозии забони тоҷикӣ ҳанӯз аз давраҳои асри миёна арзи вучуд дошта, дар сохтани номвожаҳо, бахусус номҳои шахрҳои фаровон истифода мешуданд.

Адабиёт

1. Алимӣ Ҷ. Ономастика (назария ва амалия). Дастури илмӣ-методӣ. - Душанбе, 2017. - 557 с.
2. Бондарук Г. П. Местные географические термины и диалектология // Местные географические термины. - М.: Мысль. - 1970. - С. 128 - 130.
3. Додихудоев С. Вожашиносии забони форсии миёна. - Душанбе: Пайванд, 2001. - 310 с.
4. Косых Е. А. Историко этимологический анализ слова. - Барнаул: АлтГПУ, 2016. - 101 с.
5. Худуд-ул-олам. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 588 с.
6. Офаридова Н. Топонимияи таърихии кӯхистони Бадахшон. - Душанбе, 2010. - 92 с.
7. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. - М.: Наука, 1988. - 187 с.
8. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. - М.: Наука, 1981. - С. 66-69.
9. Саидов М. Ономастикаи Қуръон (Таҳқиқи забониносии). - Душанбе: Матбаа, 2023. - 168 с.
10. Собиров М. Топонимика. - Душанбе, 2018. - 100 с.
11. Тураев Б. Микропонимияи водиҳои Ягноб. - Душанбе, 2019. - 272 с.
12. Хромов А. Ягнобский язык. Основы иранского языкознания // Новоиранские языки. - М.: Наука, 1987. - С. 644-700.

БОЗТОБИ АСТИОНИМҲО ДАР «ХУДУД-УЛ-ОЛАМ»

Дар мақолаи мазкур астионимҳои дар асоси маводи рисолаи «Худуд-ул-олам» мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки таҳику баррасӣ ва мавриди омӯзиш қарор додани исмҳои хоси марбут ба минтақаҳои гуногуни ҷуғрофӣ кишвар яке аз масъалаҳои умдатарин ба шумор рафта, номҳои мазкур нигоҳдорандаи таърихи бойи ғании миллати кӯҳанбунёди тоҷик ва минтақаҳои тоҷикнишинанд, ки ошкор намудани онҳо аз воқеаҳои таърихӣ сиёсӣ, фарҳангӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ кишвар шаҳодат медиҳанд. Рисолаи «Худуд-ул-олам» яке аз сарчашмаҳои нодири ҷуғрофист, ки дар он ба ҷуз инъикоси мавқеияти ҷуғрофӣ шаҳру шаҳракҳо, навоҳиву минтақаҳо, кишвару мамлакатҳо боз матолиби фаровони таърихиву мардумшиносӣ дучор меояд, ки хонандаро бо вазъи зиндагии мардуми манотиқи мухталиф ошно месозад. Арзиши баланди ин асарро донишмандони зиёде таъкид кардаанд. Ба ақидаи муаллиф, сохтани топонимҳо тавассути формантҳои топонимсоз, баҳусус дар забони тоҷикӣ, нисбатан падидаи забонии анаъанавӣ ва муқаррарӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки роҳҳои маъмули калимасозии забони тоҷикӣ ҳанӯз аз давриҳои асри миёна арзи вучуд дошта, дар сохтани номвожаҳо, баҳусус номҳои шаҳрҳо фаровон истифода мешуданд.

Калидвожаҳо: ономастика, исмҳои хос, топоним, топонимия, микропонимия, астионим, урбоним, ҷуғрофӣ, формант, суффикс, префикс, бандаки изофӣ.

ОТРАЖЕНИЕ АСТИОНИМОВ В «ХУДУД-УЛ-ОЛАМ»

В данной статье анализируются астионимы на основе материала «Худуд-ул-олам». Важно отметить, что изучение конкретных существительных, относящихся к различным географическим регионам страны, является одним из самых важных вопросов. Эти названия свидетельствуют о богатой истории Древней таджикской нации и таджикских регионов, раскрытие которых свидетельствует об историко-политической, культурной и экономической реальности страны. Трактат «Худуд-ул-олам» является одним из редких источников географического происхождения, где помимо отражения географического положения городов, поселков, районов, стран, также встречаются много исторических и народных материалов, что знакомит читателя с жизни народов различных регионов. Высокая ценность этой работы подчеркивается многими учеными. По мнению автора, построение топонимов происходит на основе топонимических формантов, особенно в таджикском языке, что является относительно очевидным и обычным лингвистическим явлением. Анализ показывает, что популярные способы словообразования таджикского языка существуют даже со времен Средневековья и широко используются при создании имен, особенно названий городов.

Ключевые слова: ономастика, собственные существительные, топоним, топонимия, микропонимия, астионим, урбоним, географический, формант, суффикс, префикс, изофет.

REFLECTION OF ASTYONYMS IN «HUDUD-UI-OLAM»

This article is devoted to the analysis of the astyonyms based on the materials of Hudud-ul-olam. It is important to note that the study of specific nouns belonging to different geographical regions of the country is one of the most important issues. These names testify to the rich history of the Ancient Tajik nation and the Tajik regions, the disclosure of which testifies to the historical, political, cultural and economic reality of

the country. The dissertation "Khud-ul-mir" is one of the rare sources of geographical origin, where, in addition to reflecting the geographical location of cities, towns, districts, countries, there are also many historical and folk materials, which introduces the reader to the life of the peoples of various regions. The high value of this work is emphasized by many scientists. According to the author, the construction of toponyms takes place on the basis of toponymic formants, especially in the Tajik language, which is relatively obvious and common. The analysis shows that popular ways of word formation of the Tajik language have existed even since the Middle Ages and are widely used in the creation of names, especially names of cities.

Keywords: onomastics, proper nouns, toponym, toponymy, microponymy, astyonym, urbanym, geographical, formant, suffix, prefix, isophet.

Дар бораи муаллиф

Абдурахмони Абдурозикзода
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи мукоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 901 81 81 35
E-mail: aabduroziqzoda@gmail.com

About the author

Abdurahmoni Abduroziqzoda
Applicant at the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 901 81 81 35
E-mail: aabduroziqzoda@gmail.com

Об авторе

Абдурахмони Абдурозикзода
Соискатель кафедры языкознания и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 901 81 81 35
E-mail: aabduroziqzoda@gmail.com

АНВОИ ҲАРФИ «Т» ВА МАВРИДҲОИ НАВИШТИ ОН ДАР ЗАБОНИ АРАБӢ

Нигматов Н. И.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Ба аҳли таҳқиқ равшан аст, ки дар забони арабӣ ду намуди ҳарфи «т» мавҷуд аст. Яке бо истилоҳи «то-ул-марбутату» ном бурда мешавад, ки он ду шакли навишт дорад: 1. «ة» 2. «ة». Шакли аввалии он ҳангоми бо ҳарфҳои мунфасила, яъне ҳарфҳои пайвастанашаванда омадан, навишта шуда, шакли дувуми он бо ҳарфҳои муттасила, яъне ҳарфҳои пайвастанашаванда навишта мешавад. Ин намуди ҳарфро «то-ул-қасирату» низ мегӯянд. Шаклҳои ёдшудаи ҳарфи «т» дар забони арабӣ танҳо дар охири калима навишта мешавад.

Мавридҳое, низ ҳастанд, ки «тои марбута» ба «тои мафтӯҳа» табдил меёбад, ки яке аз он мавридҳо, ин пайваст шудани ҷонишин ба калимаи бо «тои марбута» тамомшуда мебошад. Ба қадвали зерин тавачҷуҳ фармоед:

Қадвали 1.

Тарҷума	Пайваст шудани ҷонишин ба калима	Калима
Хонаамон	غُرْفَتْنَا	غُرْفَةٌ
Дарахтамон	شَجَرَتْنَا	شَجَرَةٌ
Ҷорӯбамон	مَكْتَبَتْنَا	مَكْتَبَةٌ
Меваамон	فَاكِهَتْنَا	فَاكِهَةٌ

Ғарчанде ки «тои марбута» вазифаи дигар низ дорад, ҳамоно вазифаи асосии он ифодагари ҷинси занона будани калима аст.

Аз рӯйи қоидаи фонетикӣ «тои марбута» бо «тои мафтӯҳа» яксон талаффуз мешавад. Аммо ҳангоми дар охири ҷумла омадани калимае, ки бо ин ҳарф ба охир мерасад ё худ вақф кардан имкон дорад, ҳамчун «х» хонда мешавад [1]. Чунончи:

Қадвали 2.

Тарҷума	Транскрипт	Ҷумла
Китобхона ба факултет наздик аст	Al-maktabatu qaribatun an alkulliyah	المكتبة قريبة عن الكلية
Донишҷӯ аз китобхона омад	Jaа attolibu min almaktabah	جاء الطالب من المكتبة

Мавридҳои навишта шудани «тои марбута»:

Дар охири исми муфради ғайрисеҳарфае, ки дар байнаш сокин надошта бошад. Чунончи: طَوَّلَةٌ، مُعَلِّمَةٌ، شَجَرَةٌ، حُرَيَّةٌ

Исми муфради сеҳарфае, ки дар байнаш сокин дорад, бо «тои мафтӯҳа навишта мешавад», ки ба он поёнтар ишора хоҳад шуд.

Дар охири сифатҳои муаннаса (ҷинси занона). Мисол: جَمِيلَةٌ، كَبِيرَةٌ، طَوِيلَةٌ، عَادِلَةٌ

Дар охири исмҳои хоси занона, ҳамчун: فَاطِمَةٌ، خَدِيجَةٌ، رِيحَانَةٌ

Дар охири исмҳои хоси музаккари (ҷинси мардона) ғайриачнабӣ. Намуна: مَعَاوِيَةٌ، حَمْرَةٌ، طَلْحَةٌ، عَنْتَرَةٌ

Дар охири ҷамъи таксир (шикаста), ки муфради он ба тои мафтӯҳа тамом нашавад. Мисол:

Қадвали 3.

Ҷамъ	Муфрад
قَضَاءٌ	قَاضٍ
إِخْوَةٌ	أَخٌ
أَغْطِيَةٌ	غَطَاءٌ
أَقْمِشَةٌ	قَمَاشٌ

Дар охири сифаи муболиға. Мисол: رَحَالَةٌ، عَلَامَةٌ، قَهَامَةٌ

Дар охири калимаи "تَمَّةٌ", ки ба маънои «дар он ҷо» ҳамчун зарф ё худ исми ишора низ истифода мегардад. Дар асл ин калима аз «تَمَّ» будааст ва ба он «ة» изофа гардидааст.

Як қоидаи хосае ҳам барои тамйиз байни ду «т»-и мавриди назар вучуд дорад. Ҳамон гуна ки қайд гардид, «тои марбута» гоҳо ба сурати «х» низ хонда мешавад. Агар калимеро, ки бо ҳарфи «т» ба охир мерасад, охирашро ба ҳарфи «х» табдил диҳем ва маъно ҳалал напазирад, он гоҳ «тои марбута»-ро навиштан дуруст аст.

«Тои мафтӯҳа» ҳамон ҳарфи «т»-«т» аст, ки бо номҳои «тои мафтӯҳа», «тои мабсута» ва «тои мамдуда» шинохта мешавад. Наҳвиёни пешин ин намуди ҳарфро бештар «тои мабсута» ном мебаранд. Дар бисёре аз китобҳои ихтисосии муосир низ ин намуди «т»-ро бо истилоҳи «тои мабсута» ном мебаранд. Яке аз наҳвиёни муосир низ дар китобаш қайд менамояд, ки «Дӯст дорам, ки «тои мафтӯҳа»-ро «тои мабсута» ном баранд, то хонанда ва шунаванда гумон накунад, ки он «т»-е бошад, ки аломати фатҳа дорад» [4, с. 193]. Ин намуди ҳарфи «т» дар аввали мобайн ва охири алоҳидагӣ сурати зеринро дорад:

Чадвали 4.

Дар алоҳидагӣ	Дар охир	Дар мобайн	Дар аввал
ت	ت	ت	ت

Ҳарфи мавриди назар хоҳ дар байни ҷумлаҳо ва хоҳ дар охири он, яксон, яъне «т» хонда мешавад. Аммо бояд дар хотир дошт, ки «тои марбута» ва «тои мафтӯҳа», ҳамон гуна ки ишора рафт, дар калимаҳои мавридҳои навишти хоси худро доранд, ки риоя накардани онҳо ба маъно ва шакли калима таъсир хоҳад расонид.

Мавридҳои навишта шудани «тои мафтӯҳа»:

Дар охири исми сеҳарфае, ки ҳарфи мобайнаш сокин дошта, «т» дар он ҳарфи аслии бошад. Мисол: نَيْتٌ، مَوْتُ، صَوْتُ، بِنْتُ، وَقْتُ

Исми музаккари ғайресеҳарфа. Мисол: نَيْاتٌ، ثَبَاتٌ، فُرَاتٌ، سَبَاتٌ

Дар охири феълҳо. Бояд тазақкур дод, ки «тои мафтӯҳа» дар охири феълҳои замони гузашта (мозӣ) меоянд. Мавриди дигаре низ вучуд дорад, ки ин намуди ҳарф дар охири феъли музореъ (ҳозира-оянда) ва ё феъли амр меояд. Мисол: يَنْبُتٌ، يَبِيْتُ، يَمُوتُ، أَسْكُتُ

Ин дар ҳоле воқеъ мешавад, ки агар ҳарфҳои аслии феъл «т» дошта бошад, ки мисолаш дар боло оварда шуд.

Дар сиғаи муфради муаннаси ғоиб ҳарфи «Т» ҳамчун ифодагари чинси занона будани феъл меояд. Мисол: جَلَسَتْ، فَتَحَتْ، كَتَبَتْ، رَكِبَتْ. Дар ин сурат ба он унвони нав додаанд, ки он «тои таънисӣ сокина» мебошад. Дар сиғаҳои мутакаллим ва мухотаби муаннасу музаккар феъли замони гузашта дар вазифаи фоил – иҷроқунандаи амал меояд. Ба чадвали зерин таваҷҷуҳ фармоед:

Чадвали 5.

Муфрад (танҳо)	Сиғаҳо
جَلَسْتُ	Гуянда
جَلَسْتَ	Шунаванда ч.м.
جَلَسْتِ	Шунаванда ч.з.
	Ғоиб ч.м.
جَلَسْت	Ғоиб ч.з.

Ҳамчунин яке аз аломатҳои феъл қабул кардани «тои таънисӣ сокина» ҳам ҳаст.

Чамъи муаннаси солим. Ҳамон гуна, ки ба аҳли таҳқиқ равшан аст, дар забони арабӣ се намуди чамъбандӣ вучуд дорад, ки инҳо чамъи музаккари солим (мардонаи солим), чамъи муаннаси солим (занонаи солим) ва чамъи тақсир (чамъи шикаста) мебошанд. Он чӣ ба «тои мафтӯҳа» марбут аст, чамъи муаннаси солими забони арабӣ аст. Чӣ хеле ки дар боло қайд гардид, калимаҳои, ки дар охир «тои марбута» доранд, он калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои чинси занона дохил мешаванд. Барои аз ин намуди калимаҳо чамъро ҳосил кардан мо бояд «тои марбута»-и калимаро афканда, ба ҷои он «алиф» ва «тои мафтӯҳа» илҳоқ намоем [7, с. 78], ки он ба тариқи зайл сурат мегардад:

Чадвали 6.

Шакли чамъи калима	Илова шудани ات	Шакли танҳои муаннас
مَكْتَبَاتٌ	+ات	مَكْتَبَةٌ
حَافِلَاتٌ	+ات	حَافِلَةٌ
مُعَلِّمَاتٌ	+ات	مُعَلِّمَةٌ
تَائِبَاتٌ	+ات	تَائِبَةٌ

Бояд тазаккур дод, ки ҳамаи калимаҳои бо «тои марбути» тамомшавандаро мо ба тариқе дар боло қайд гардид, ба ҷамъи муаннас, яъне «тои мафтӯҳа» навишта наметавонем. Зеро ҷамъбандии калимаҳо қавоиди ба худ хосро дорост, ки ин мавзӯ майдони фароҳоро тақозо мекунад.

Дар калимаи «أولات», ки ин калима ба маънои «соҳиби» – барои ҷинси занона истифода мешавад ва шакли муфрази дигари он «ذات» мебошад. Калимаи ёдшуда низ аз мавридҳои навишта шудани «тои мафтӯҳа» мебошад.

Ҷамъи шикастае, ки шакли муфрази он низ бо «тои мафтӯҳа» ба итмом расида бошад. Намуна: وَقَتُّ-اوقاتٌ، صَوْتُ-أصواتٌ، بَيْتٌ-بيوتٌ، بِنْتُ-بناتٌ

Исме, ки ҳарфи пеш аз охири он «вови сокина» «ё-и сокина» бошад. Ба монанди: عَنكَبُوتٌ، عَفْرِيَّتٌ، جَبْرُوتٌ، سَكُوتٌ

Исми хоси аҷнабие, ки бо ҳарфи «т» ба охир мерасад, он ҳатман бо ин «тои мафтӯҳа» навишта мешавад. Мисол: هَارُوتٌ، مَارُوتٌ، زَرْذُشْتٌ، بُونَابَرْتٌ

Аз ҷумла номҳои رَفَعْتُ، مَدَحْتُ، رَأْفَتٌ бо «тои мафтӯҳа» навишта мешаванд, зеро ки ин номҳо туркӣ ҳастанд.

Исми феъли «هيهات».

Ҳарфҳои панҷгонаи зерин: لَيْتٌ، لَاتٌ، رُبَيْتٌ، تُمَّتٌ، لَعَلْتُ

Зикри ин нукта ҳам зарур аст, ки калимаи «امرأة» бо «тои марбути» навишта мешавад. Аммо дар Қуръон ин калима дар 5 маврид бо «тои мафтӯҳа» навишта шудааст: сураи Оли Имрон, ояти 35 «امرات عمران»; сураи Юсуф, ояти 30 ва 51 «امرات العزيز»; сураи Таҳрим, ояти 10 «امرات نوح»; сураи Таҳрим, ояти 11 «امرات فرعون». Дар мавридҳои ёдшуда калимаи «امرأة» ба сурати «امرات» ҳамчун музоф омадааст, ки бо «тои мафтӯҳа» китобат гардидааст.

Ҷамин тарик, бо назардошти баҳсе, ки дар боло оварда шуд, метавон ҷойи навишти ҳарфи «тои марбути» ва «тои мафтӯҳа»-ро муайян сохт. Ҷамчун ҳосили баррасӣ метавон аз таҳқиқи анҷомпазируфта чунин хулосабарорӣ намуд:

- Дар забони арабӣ «тои марбути» ва «тои мафтӯҳа» мавридҳои махсуси навиштро дорад;

- Дар китобҳои дарсӣ ва комплексҳои таълимӣ-методи ҳарфи «ت» ҳамчун «тои мафтӯҳа» ном бурда мешавад. Аммо ин ҳарф бо номҳои «тоу-л-мабсута» ва «тоу-л-мамдуда» низ ёд мешавад;

- «Тои марбути» ифодагари ҷинси занона будани исм аст. Аз ҷумла, ин ҳарф дар охири сифаи муболиға, ҷамъи шикаста ва сифати ҷинси занона, исмҳои хоси мардонаю занона низ омаданиш мумкин аст;

- «Тои мафтӯҳа» бештар дар охири ҷамъи занонаи солим ва дар охири феълҳо меояд;

- Байни «тои марбути» ва «тои мафтӯҳа» назар дар талаффуз ба ҷуз дар мавриде, ки зикр гардид, тафовуте вучуд надорад.

Адабиёт

1. Баракот, Иброҳим. *ат-Таънису фи-л-луғати-л-ъарабиййати*. – Қоҳира: Дору-л-вафо ли-т-тибоати ва-н-нашр, 1988. - 380 с.
2. Муҳаммадӣ, Ҳамид. *Наҳви мутавассита*. – Қум: Муассисаи фарҳангӣ, 1387. - 304 с.
3. Муҳаммадӣ, Ҳамид. *Сарфи мутавассита*. – Қум: Муассисаи фарҳангӣ, 1387. - 512 с.
4. Муҳаммадсолеҳ, Фаҳрӣ. *ал-Луғату-л-ъарабиййату адоан ва нутқан ва имлоан ва китобатан*. – Қоҳира: Дору-л-вафо ли-т-тибоати ва-н-нашр, 1986. - 236 с.
5. Носиф, Ҳафифӣ; Диёб, Муҳаммад; Таммум Мустафо; Солеҳ, Муҳаммад. *ад-Дурус ан-наҳвия*. – Қоҳира: Дору-л-ақида, 2007. - 488 с.
6. Офӣ, Салмон Ҳасан. *ат-Ташиқу-с-саветиййу фи-л-луғати-л-ъарабиййати / Тарҷумаи Ёсир Маллоҳ*. – Қидда: Дорулбилод, 1983. - 172 с.
7. Халидов, Баки Закирович. *Учебник арабского языка*. – Тошкент: Ўқитувчи, 1981. - 654 с.

АНВОИ ҲАРФИ «Т» ВА МАВРИДҲОИ НАВИШТИ ОН ДАР ЗАБОНИ АРАБӢ

Дар мақола анвои ҳарфи «т» дар забони арабӣ ва хусусиятҳои навишти онҳо ба баррасӣ кашида шудааст. Муаллифи мақола қайд менамояд, ки дар забони арабӣ ду ҳарфи «т» мавҷуд буда, якеро бо истилоҳи «тои марбути» ва дигареро бо истилоҳи «тои мафтӯҳа» ё «тои мабсута» ном мебаранд. Қайд мегардад, ки «тои марбути» мавридҳои хоси навишти худро дорад. Муаллиф бо дастабандии хос мавридҳои навишта шудани «тои марбути» ва «тои мафтӯҳа» баён намудааст. «Тои марбути» ҳамчун ифодагари ҷинси занона будани исм муаррифӣ шуда, аз ҷумла, ин ҳарф дар охири сифаи муболиға,

чамъи шикаста ва сифати чинси занона, исмҳои хоси мардонаю занона низ омаданаш мумкин аст. Бори аввал аст, ки ин мавзӯ ба риштаи таҳқиқ қашида мешавад ва мақолаи мазкур барои навишта шудани силсиламақолаҳои дигар замина хоҳад гузошт.

Калидвожаҳо: фонетика, тои марбута, тои мафтӯха, талаффуз, навишт, чинсият, наҳв, исм, феъл.

ТИП БУКВЫ «Т» И ЕГО ПРИЗНАКИ НАПИСАНИЯ В АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье речь идет о типе буквы «т» в арабском языке и особенностях ее написания. Автор статьи отмечает, что в арабском языке есть две буквы «т», одна из которых называется «той мабсута», а другая — «той мафтӯха» или «той мабсута». Стоит отметить, что «той марбута» имеет свои особые способы написания. Автор особым образом описал случаи написания «той марбута» и «той мафтӯха». «Той марбута» представлено как выражение женского рода существительного, в частности, эта буква может стоять в конце преувеличения, ломаного множественного числа и женского качества, мужского и женского рода имен собственных. Соответствующая тема рассматривается впервые. Данная статья послужит основой для написания других серий статей.

Ключевые слова: фонетика, относительный тон, смысловой тон, произношение, письмо, род, грамматика, существительное, глагол.

THE TYPE OF LETTER "T" AND ITS SIGNS OF WRITING IN THE ARABIC LANGUAGE

The article dwells on the type of letter "t" in the Arabic language and the features of its writing. The author of the article notes that there are two letters "t" in the Arabic language, one of which is called "toi mabsuta" and other one is called "toi maftuha" or "toi mabsuta". It is worth mentioning that "toi marbuta" has its own special ways of writing. The author has described the cases of writing "toi marbuta" and "toi maftuha" in a special way. "Toi marbuta" is presented as an expression of the feminine gender of the noun, and in particular, this letter can appear at the end of an exaggeration, a broken plural and a feminine quality, masculine and feminine proper nouns. The relevant topic is being considered for the first time. The given article will lay the foundation for writing other series of articles.

Keywords: phonetics, relative tone, meaning tone, pronunciation, writing, gender, grammar, noun, verb.

Дар бораи муаллиф

Нигматов Нуъмонҷон Исломович
Доктори илмҳои фалсафа (PD), дотсенти
кафедраи грамматикаи арабӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
х. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 875 45 47
E-mail: numonjon_91@mail.ru

About the author

Nigmatov Numonjon Isломovich
Doctor of philosophy (PhD), on the specialty of
philology, Associate Professor of the department
of Arabic grammar attached
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
Ph.: (+992) 92 875 45 47
E-mail: numonjon_91@mail.ru

Об авторе

Нигматов Нумондҷон Исломович
Доктор философии (PhD), доцент кафедры
грамматики арабского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1
Тел.: (+992) 92 875 45 47
E-mail: numonjon_91@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ВОҲИДҲОИ ЧЕНАК ДАР «КАНЗИ ШИФО» ВА «ХАЗИНАИ ТИББИ ҚАДИМ»

*Ваҳҳобов Т., Хусанбоев Н.
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Дар раванди ташаккули илми тиб истилоҳоти ифодакунандаи воҳидҳои ченаку андоза ва вазн мақоми хос дошта, барои муайян кардани адвия ва ғизоҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Ҷоиз ба қайд аст, ки ин гуна истилоҳот дар осори тиббии Ҳ. Зоҳидов «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим» хеле зиёд истифода ё мавриди шарҳ қарор дода шудаанд. Масалан, дар «Ҳазинаи тибби қадим» 120 номгӯи истилоҳоти воҳиди ченаку андоза мавриди шарҳу баррасӣ қарор гирифтаанд, аммо дар «Канзи шифо» ҳангоми баёни матолиб миқдори ками ин истилоҳот қорбаст гардидаанд. Ин қабил вожаву истилоҳот, асосан, ҳангоми тайёр намудани давоҳо ё маъҷуну малҳамҳои гуногун, ки сертаркиб буда, аз якҷанд гиёҳу дигар моддаҳои давоӣ сохта мешаванд, истифода бурда шудаанд. Ин наъби вожаҳо вобаста ба хусусиятҳои луғавии хеш аз ҳамдигар фарқ доранд, ки мо онҳоро вобаста ба баромади забонӣ, сохтор ва маъно таҳлилу баррасӣ менамоем.

Як идда вожаҳои аслии забони тоҷикӣ барои ифодаи воҳидҳои вазн истифода шудаанд, ки онҳоро дар мисоли истилоҳоти зерин мебошанд:

Понздаҳ дар забони авастой «pāncadasa» ва паҳлавӣ «pānzdah» аст [6, с. 155]. Ин номи шумораи мураккаб дар забони тоҷикӣ аст. Дар тибби суннатӣ ҳамчун воҳиди вазн истифода бурда мешавад. Муаллифи «Ҳазинаи тибби қадим» онро ба 25,9 грамм баробар донистааст: «Миқдори вазнест, иборат аз нисфи сиях, ки ба 25,9 г баробар аст» [5, с. 325].

Панҷоҳ – дар забони авастой «pāncāsata», форсии бостон «pāncāthat» ва паҳлавӣ «panjāh» [6, с. 175]. Дар тибби суннатӣ воҳиди вазнро ифода менамояд: «Миқдори вазнест иборат аз ҳашт қисми манни табризи ба дусаду шасту ҳафт грамм баробар аст» [5, с. 325].

Чав - дар забони авастой «yava, yavō» ва паҳлавӣ «yaw, jam, jawēn» [6, с. 214]. Вожаи **чав** номи яке аз ғалладонағиҳост, ки дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво ва ҳамчунин, воҳиди вазн истифода мегардад: «Агар **чави** кӯфтaro бо челон, сағпистон, анҷир ва сунбул пӯхта бихӯранд, барои дарди узвҳои даруни сина ва сурфа давои хубест» [4, с. 341].

Панҷор ф.-т. миқдори вазнест иборат аз шаш тӯлаву се моша, ки ба 66,75 г баробар аст [5, с. 325]. Номи воҳиди вазн дар тибби суннатӣ мебошад ва шарҳи ин истилоҳ дар фарҳангҳо ба назар намерасад. Ин калимаи таърихӣ мебошад.

Сиях ф. миқдори вазнест иборат аз шонздаҳ як ҳиссаи манн, ки ба 52,9 г баробар аст [5, с. 391]. Дар фарҳангҳо доир ба ин истилоҳ маълумот дарҷ нагардидааст.

Сер ф. миқдори вазнест дар аҳли Хуросон иборат аз 15 мисқол, ки ба 67,5 г баробар аст [5, с. 382]. Аммо дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин калима иштибоҳан баробари 3,2 кг оварда шудааст: «Сер II سير кхн. миқёси паймоиш, ки ҳар панҷ сер як пуд (16 кг) аст» [9, ҷ.2, с. 32]. **Сер** дар фарҳангҳои муътамади форсӣ баробари 75 г дониста шудааст.

Сурх т. - тухми рустани, онро нинаки хурӯс меноманд. Дар тиб иборат аз вазнест аз се чави миёна, ки ба 0,516 г баробар аст [4, с. 407]. Дар фарҳангҳо ба маънии мазкур шарҳ дода нашудааст ва дар забони тоҷикӣ ба маънои воҳиди вазн бемаҳсул аст.

Истилоҳоти воҳиди ченаку андоза, ба монанди **грамм**, **дирам**, ки дар замони имрӯза истифодаи он маъмул аст, дар «Канзи шифо» дар аксар маврид серистеъмол аст: «16 **грамм** аз оби он бинӯшанд, хуни бавосирро қатъ мегардонад» [4, с. 415]. Вожаи **грамм** истилоҳи байналмилалӣ воҳиди вазн мебошад.

Истилоҳоти **дирам**, **дирҳам** ва **дирахмӣ** низ дар тибби суннатӣ мавқеи хос дошта, барои ифодаи воҳиди вазн ба таври васеъ истифода бурда шудааст. Калимаи **дирҳам** бештар барои ифодаи сиккаи нуқрагӣ истифода шуда, дар тибби суннатӣ истилоҳи **дирҳами тиббӣ** роиҷ аст. Дар «Луғатномаи Деххудо» ин истилоҳ ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: «**Дирҳами тиббӣ** - **атгибоъ дирҳамро** дар вазн истеъмол кунанд, чунонки дар «Баҳр-ул-ҷавоҳир» гуфта аз он, ки ним мисқол ва хамс (панҷ – Н.Ҳ.) мисқол аст ва 6 донг низ гуфтаанд. **Дирҳами тиббӣ** 48 шаира (чав) аст, аз донаҳои шаираи мутавассит ва аз кайл

(навъи зарф барои чен кардани моеъ ва давоҳои хушк аз қабил гандум ва чав) ду шаър ва панҷ шаира камтар аст» [2, ҷ. 23, с. 537]. Истилоҳи **дирҳам** дар «Ҳазинаи тибби қадим» ба тариқи зайл маънидод мешавад: «**Дирҳам** *а.* – муарраби дирами форсист, миёнаи он ба 3,5 грамм баробар аст» [5, с. 141]. **Дирҳами нокис** - миқдори вазнест иборат аз шаш донг, ки ба 3,86 грамм баробар аст [5, с. 141].

Истилоҳи **дирҳам** ба навъҳои **дирҳами том** ва **дирҳами тиббӣ** чудо шуда, **дирҳами тиббӣ** ба соҳаи тиб хос аст: «**Дирҳами том** дар қадимулайём аз ҳашт донг иборат, ки ба 4,25 грамм баробар аст» [5, с. 141]. «**Дирҳами тиббӣ** - миқдори вазнест иборат аз 2,52 грамм аст» [5, с. 141]. «**Дираҳмӣ** *ф.* – як дирҳам аст» [5, с. 141].

Чунон ки аз мисолҳои боло ба назар мерасад, вазни дирҳамҳо вобаста ба анвои онҳо аз 2,5 то 4,25 граммро дар бар мегирад. Дар тибби суннатӣ онро дар вазни 48 донаи чави ҳаҷмаш миёна муайян кардаанд.

Динор *а.* - миқдори вазнест, иборат аз 4,5 донг, ки ба 2,34 грамм баробар аст [5, с. 141]. Вожаи **динор** дар замони муосир дар яқчанд давлатҳои Араб ва Аврупо, ба монанди Қувайт, Баҳрайн, Тунис, Сербия барои ифодаи номи асър истифода бурда мешавад. Инчунин, номи давое низ бо ин вожа маъмул мебошад. Дар тибби суннатӣ ин вожа ифодагари воҳиди вазн аст.

Ҳ. Зоҳидов дар баъзе маврид ба баромади забонии истилоҳоти тиббӣ ишора менамояд, вале на ҳамеша ин ба эшон даст медиҳад, ки ҳақиқати ҳолро баён созад. Масалан, баъди истилоҳи **динор** ҳарфи «а»-ро, яъне арабиҳо дар қавсайн меорад. Воқеан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ **динор** аз рӯи баромади забонӣ мансуби забони арабӣ зикр шудааст [8, ҷ.1, с. 380]. Муҳаққиқони баҳши таърихи забон, аз ҷумла, профессор Д. Саймиддинов исбот намудааст, ки **динор** калимаи юнонӣ буда, ба забони паҳлавӣ иқтибос шуда, дар ин шакл дар забони форсӣ-тоҷикӣ идомаи худро дарёфтааст [7, с. 245].

Истилоҳи **донг**, ки шакли муарраби он **доник** аст, дар тибби суннатӣ васеъ истифода бурда мешавад ва дар қисмати муарработ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Истилоҳи **боқило** аз номи гиёҳи оилаи лубиёғиҳо гирифта шудааст, ки онро бо забони тоҷикӣ **боқло** низ мегӯянд. Аслан, ин номи донаи рустанӣ аст, аммо дар таркиби ибораҳои **боқилои мисрия**, **боқилои ҳиндӣ** ва **боқилои юнонӣ** [5, ҷ. 10, с. 503] чун воҳиди вазн буда, аз 24 то 48 шаира (чав)-ро ифода мекунад. Вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ ҳаҷми донаи он дар «Ҳазинаи тибби қадим» ба ин тариқ шарҳ дода шудааст: «**Боқилои исқандария** миқдори вазнест, иборат аз 9 қирот, ки ба 1,71 грамм баробар аст» [5, с. 77]. **Боқилои мисрия** миқдори вазнест, ки ба 3,66 грамм баробар аст» [5, с. 77]. Ин истилоҳҳо дар забони тоҷикии кунунӣ мустаъмал нестанд.

Истилоҳи **манн**, ки ифодакунандаи воҳиди вазн дар тибби суннатӣ мебошад, дар «Ҳазинаи тибби қадим» вобаста ба мамолики мухталиф дар чанд маврид шарҳ дода шудааст: «**Манн** *а.* - миқдори вазнест иборат аз ду ратл ба 612 грамм баробар аст» [5, с. 247]. Муаллифи «Луғатномаи Деххудо» низ баробари ду ратл будани вазни **манн**-ро дар тиб тасдиқ менамояд: «Номи вазни муайян, ки ду ратл бошад ва ин **манн** бештар мустаъмали аттибост ва **манни ҳиндӣ** чихил сер аст ва вазни сер дар ҳар мулк мухталиф бошад» [2, ҷ. 45, с. 1157]. Муаллифи «Ихтиёроти бадеӣ» бошад, ҳангоми шарҳи вазнҳои дар тиб истеъмолшаванда чунин зикр менамояд: «**Манн** 180 мисқол – 260 дирҳам» [1, с. 122]. Аз рӯи ин ҳисоб миқдори 1 манн ба 910 грамм баробар аст.

Дар «Ҳазинаи тибби қадим» навъҳои воҳиди вазни **манн** вобаста ба истифодаи он дар манотиқи гуногун ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: «**Манни антолиқӣ** *а.* – ҳамчун манни мисрӣ иборат аз 16 уқия аст, ки ба 410 грамм баробар аст. **Манни исқандаронӣ** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 30 уқия ки ба 765 грамм баробар аст. **Манни маккӣ** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 16 уқия, ки бо мисқол ба 720 грамм баробар аст. **Манни мисрӣ** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 16 уқия аст, ки ба 410 грамм баробар аст. **Манни оламгирӣ** *а.-ҳ.* – миқдори вазни бузургест, иборат аз 2560 тӯла, ки ба 34,4 кг баробар аст. **Манни румӣ** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 20 уқия аст, ки ба 510 грамм баробар аст» [5, с. 247]. «**Манни табризи** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 600 мисқол, ки ба 2,55 кг баробар аст. **Манни шаръӣ** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 180 мисқол, ки ба 765 грамм баробар аст. **Манни шохӣ** *а.-т.* - миқдори вазнест иборат аз 1200 мисқол, ки ба 5,1 килограмм баробар аст. **Манни қатарӣ** *а.* - миқдори вазнест иборат аз 22 уқия, ки ба 561 грамм баробар аст» [5, с. 248]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» истилоҳи мазкур чунин маънидод мешавад: «**Манн** *а.* – миқёси вазн, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст, масалан: **манни Самарқанд** – 8 пуд, **манни Табрз** – қариб 3 кг

аст ва дар истилоҳи шарият як манн (манни шаръӣ) 180 мисқол (846 г) аст» [8, ҷ.1, с. 630]. Истилоҳи мазкур дар тибби муосир истеъмом карда намешавад.

Истилоҳи **бундуқа** низ дар тибби суннатӣ ҳамчун воҳиди вазн истифода гардидааст, ки баробар ба 3,5 г аст ва дар «Ҳазинаи тибби қадим» чунин шарҳ ёфтааст: «**Бундуқа а.** – миқдори вазнест, баробари як дирам, ки иборат аз 3,5 г аст» [5, с. 80]. Ин истилоҳ дар «Ихтиёрооти бадеӣ» баробари як дирам арзёбӣ шудааст [1, с. 122]. Ин истилоҳ низ дар забони тоҷикӣ истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **мисқол** ифодакунандаи вазн буда, то замонҳои наздик дар маҳалҳои гуногун мавриди истифода қарор дошт. Дар тибби суннатӣ ин воҳиди вазн мебошад, ки ба 3,39 г баробар аст. Ин истилоҳ дар тибби қадим роиҷ буда, баробари чор ҷав мебошад. Дар «Ҳазинаи тибби қадим» якҷанд намуди ин воҳиди вазн шарҳ дода шудааст, ки аз ҷумла инҳоянд: **Мисқол а.** – миқдори вазнест, иборат аз як бутун аз ҳафт се қисми дирам, ки ба 4,5 ва 4,64 г баробар аст. **Мисқоли сайрафӣ а.** – миқдори вазнест, иборат аз чор моша, ки ба 3,56 г баробар аст. **Мисқоли тиббӣ а.** – миқдори вазнест иборат аз 6 донг, ки ба 3,39 г баробар аст. **Мисқоли юнонӣ а.** – миқдори вазнест иборат аз 2 қирот, ки ба 0,38 г баробар аст [5, с. 271]. Ин воҳиди вазн низ дар замони муосир дар тиб истифода бурда намешавад.

Истилоҳи **ратл** низ дар тибби суннатӣ барои ифодаи вазни моеот истифода бурда мешавад, ки баробари 306 гр. доништа шудааст. Ин истилоҳ низ вобаста ба минтақаҳо ба навъҳои гуногун ҷудо мешавад, ки дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим» барои ифодаи вазни об, шир ва дигар адвияи моеъ истифода гардидааст: «**Ратл/ритл а.** – миқдори вазни моеот аст иборат аз 12 уқия, ки ба 306 г баробар аст. **Ратли маданӣ а.** – миқдори вазнест иборат аз 120 мисқол, ки ба 540 г баробар аст. **Ратли маккӣ а.** – миқдори вазнест иборат аз сад мисқол, ки ба 450 г баробар аст» [5, с. 333]. Ин истилоҳ низ дар тибби муосир истифода намегардад.

Қирот а. – миқдори вазнест иборат аз чаҳор ҷави мутавассит, ки ба 0,28 г баробар аст. Дар замони ҳозира воҳиди санҷиши алмосро мегӯянд, ки тақрибан ба 0,4 г баробар аст [5, с. 535]. Ин воҳиди вазн дар тибби муосир ғайримустаъмал мебошад.

Нотил а. – зарфест, бо он шароб мепаймоянд, яъне, ҷен мекунанд. Дар тиб вазнест, ки дар моҳияти он якҷанд қавл мавҷуд аст. Аслан, миқдори вазнест иборат аз ду истор, ки ба 38,25 грамм баробар аст [5, с. 312].

Чунонки дар боло зикр намудем, дар «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳ. Зоҳидов зиёда аз 120 номгӯи воҳиди вазн ташреҳ гардидааст ва онҳо аз ҷиҳати баромад ба забонҳои мухталиф мансуб доништа шудаанд, ки онҳоро аз ҷиҳати баромади забони ва сохтор низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва онҳоро ба чунин гурӯҳҳо тасниф намудан мумкин аст:

Истилоҳоти тоҷикию арабӣ: **бардори кабир** [5, с. 68], **бардори сағир** [5, с. 68], **як чаҳор маннии табризӣ** [5, с. 505], **ним манни табризӣ** [2, с. 306],

Истилоҳи **убулус** дар «Ҳазинаи тибби қадим» барои ифодаи воҳиди ченаки вазн истифода шудааст: «**Убулус ю.** миқдори вазнест иборат аз се қирот, ки ба 0,57 г баробар аст» [5, с. 451]. Дар фарҳангҳо ин вожа маънидод нашудааст. Ин вожа дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **уксубофун** миқдори вазнест аз мутлақи он мурод он, ки ба ҳашт қирот баробар буда, 2, 52 граммро ташкил медиҳад [5, с. 453]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **уйқус ю.** миқдори вазнест баробари як уқия (25, 5 г) аст [5, с. 453]. Шарҳи вожаи **уйқус** дар фарҳангҳо ба назар нарасида, дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал аст.

Истилоҳи **унқуш** дар тибби суннатӣ ба маънои воҳиди ченаки вазн истифода шудааст: «**Унқуш ю.** миқдори вазнест, баробари як уқия 25,5 г [5, с. 454]. Ин вожа низ дар забони тоҷикӣ ғайримустаъмал мебошад.

Истилоҳи **қавосус**, ки ифодакунандаи воҳиди ченаки вазн дар тиб аст, ба тариқи зайл маънидод мешавад: «**Қавосус ю.** ченаки ҳаҷм аст барои моеот, ки ғунҷоишаш ба 45 сантиметри мукааб баробар аст» [5, с. 523].

Сомуно (миқдори вазн баробари 2,997 г) [5, с. 392], **хуфна** (миқдори вазнест баробар ба 17 г) [5, с. 492],

Истилоҳоти номбурда дар «Ҳазинаи тибби қадим» мавриди ташреҳ қарор гирифта, хангоми баёни матолиби китоби «Канзи шифо» истифода нашудаанд.

Тӯла ҳ. рустаниест, ки онро бо арабӣ хуббозӣ ва ба тоҷикӣ тугмачагул ё калағочкулча меноманд [5, с. 450]. **Тӯла ҳ.** – гиёҳ, нон, калоғ, хабозӣ [161, ҷ.1, с. 1170]. Як қисми маъҷуни

дофеи кулинч ва асарулбавл [2, ҷ.15, с. 1140]. Ин вожа дар тиб ба чуз номи рустани боз барои ифодаи воҳиди вазн низ истифода бурда мешавад: «**Тӯлаи** Бангола ҷ. миқдори вазнест иборат аз 12 моша мебошад. **Тӯлаи** Шоҳичаҳонобод миқдори вазнест иборат аз 10 моша» [5, с. 450].

Тӯлача *т.* миқдори вазнест иборат аз 96 ҳабба, ба 6,816 г иборат аст [5, с. 450]. Ин аз калимаи ҳиндии **тӯла**, ки воҳиди ченакро ифода менамояд, ба воситаи пасванди **-ча** сохта шудааст.

Аксар истилоҳоти иқтибосии ҳиндӣ, ки дар «Ҳазинаи тибби қадим» шарҳ дода шудаанд, барои ифодаи воҳиди ченаку вазн ба кор мераванд.

Истилоҳи **дом** ба забони ҳиндӣ мансуб доништа шудааст. **Дом** ҷ. миқдори вазнест ба 10,8 г баробар аст [5, с. 142]. Дар «Луғатномаи Деҳхудо» омадааст: «**Дом** ҷ.- сиккаи мисин дар Ҳиндустон, ки нахустин бор дар замони Шершоҳ ва ҷонишинонаш аз силсилаи сурӣ зарб шуд. Бино ба қавли Абулфазл ибни Муборак 360 **дом** як муҳру 40 **дом** як рупия буд» [2, ҷ.22, с. 126]. Дар «Маҳзан-ул-адвия» ин истилоҳ дар фасли «Авзони ҳиндия» ба тариқи зайл оварда шудааст: «**Дом** панҷ тонк (донг – Н.Ҳ.) аст, ки бист моша бошад» [119, с. 58].

Истилоҳи **ратӣ** низ воҳиди вазни ҳиндӣ мебошад. **Ратӣ** ҷ. миқдори вазнест иборат аз чаҳор ҷави миёна, ки ба 0,688 г баробар аст [5, с. 332]. Дар «Маҳзан-ул-адвия» доир ба ин истилоҳ ҷунин гуфта мешавад: «**Ратии** мутаорифи Бангола, ки тухми гули чонданӣ аст, чаҳор ҷави мутавассит аст».

Истилоҳи **моша** воҳиди вазнро дар тиб ифода намуда, дар «Ҳазинаи тибби қадим» ҳамчун калимаи тоҷикӣ маънидод шудааст: **Моша** *т.* миқдори вазнест, аз дувоздаҳ як ҳиссаи тӯлача [5, с. 27]. Дар луғатҳои муътабари форсӣ онро калимаи ҳиндӣ шарҳ додаанд: «Дар «Луғатномаи Деҳхудо» ин вожа ба тарқи зайл маънидод шудааст: «Як ҳисса аз дувоздаҳ ҳиссаи тӯлаи ҳиндӣ (ду мисқолу ним), дар ин маънӣ ҳиндӣ аст, ки дар тибби форсӣ дохил шуда [2, ҷ. 43, с. 68]. Дар тибби қадим ин вазнро баробари грами имрӯза истифода мебарданд.

Вожаи ҳиндии **муҳр**, ки воҳиди вазнро ифода менамояд, дар фарҳанго ба тариқи зайл маънидод шудаанд: **Муҳр** ҷ. яъне, тиллои маскуки ҳиндӣ [5, с. 293]. **Муҳр**, яъне тиллои маскуки ҳиндӣ, ки ашрафӣ номанд, томи он нух мошаву шаш ратӣ аст ва ноқиси он нух мошаву чор ратӣ ва баъзе нух мошаву панҷ ратӣ аст.

Манни оламгирӣ *а.-ҷ.* миқдори вазни бузургест иборат аз 2560 тӯла, ки ба 34,4 г баробар аст [5, с. 247]. **Манни оламгирӣ** чихил сери том аст [4, с. 59].

Истилоҳи **доник** муарраби вожаи форсии **донг** ва он ба 0,531 г баробар аст [5, с. 142]. Муарраби **донг** шашяки дирҳам аст [2, ҷ.22, с. 177]. Ин истилоҳ барои ифодаи воҳиди вазн дар тиб истифода бурда мешавад.

Вожаи **ибрик**, ки истилоҳи ифодакунандаи воҳиди вазн аст, шакли муарраби вожаи **обрези** тоҷикӣ мебошад. Ин истилоҳ кӯза ё номи зарфе, ки дорои вазни ду манн буда, барои истеъмоли даво истифода бурда мешавад: «**Ибрик** – миқдори вазнест иборат аз ду манн» [5, с. 175]. Муарраби **обрӣ** (аз «Тоҷ-ул-арӯс») ё **обрез**. Зарфи сафолин барои шароб [2, ҷ.2, с. 273]. Ин истилоҳ имрӯз истифода бурда намешавад ва ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ ворид гаштааст.

Истилоҳи **тассуч** калимаи муарраби **тасуи** форсӣ-тоҷикӣ мебошад, ки дар тибби суннатӣ барои ифодаи воҳиди вазн истифода бурда шудааст: «Дар тиб миқдори вазнест, ки иборат аз вазни чаҳор ҷави миёна, ки 0,588 граммро ташкил мекунад» [5, с. 429]. Моҳуз аз **тасуи** форсӣ. Муарраб аст. Чаҳор як донг, ки ду ҳабба бошад [2, ҷ.15, с. 691].

Дар таркиби истилоҳоти тибби суннатӣ номи як идда зарфҳо низ истифода бурда шудааст, ки онҳо аксаран барои муайян намудани ҳаҷми давоҳои моеъ истифода бурда мешуданд. Ин навъи вожаҳоро дар мисоли истилоҳоти тиббии зерин шарҳ додан ба мақсад мувофиқ аст:

Истилоҳи **ускурача** шакли дигари он **сукурача** мебошад, муарраби **сукураи** тоҷикӣ мебошад. Дар «Ҳазинаи тибби қадим» ин истилоҳ ба тариқи зайл маънидод шудааст: «**Ускурача** *м.-т.* - миқдори вазнест иборат аз 6 истор, ки баробар ба 114,75 г» [5, с. 429]. Аммо дар фарҳанго ба ин маънӣ ба назар намерасад. Дар «Луғатномаи Деҳхудо» вожаи мазкур ба маънои **сукура**, ки **зарфи сафолин**ро ифода мекунад: «Зарфе, ки миқдори ғунҷошаш панҷ мисқол об бошад» [2, ҷ. 6, с. 2352]. Вожаи зерин дар шакл **ускура** низ ба назар мерасад, ки он дар «Ҳазинаи тибби қадим» ба ҷунин шакл омадааст: **ускура** *а.* – зарфест, ки миқдори панҷ мисқол, яъне, 22,5 грамм об меғунҷад [5, с. 455].

Вожаи ифодакунандаи номи зарфи дигар, ки барои ифодаи воҳиди вазн истеъмол мешавад, **фарак** мебошад: **Фарк//фарак а.** – зарфест аҳли Мадинаро, ки ғунҷоиши он аз об 16 ратл, яъне 3,836 килограмм аст [5, с. 463].

Истилоҳоти **қафиз** ва **қист** низ вожаҳои арабӣ буда, барои ифодаи воҳидҳои вазни моеот ба кор мераванд, ки дар асари мавриди таҳлил ба тариқи зайл маънидод шудаанд: **Қафиз а.** – зарфест ғунҷоишаш 39,376 литр мебошад [5, с. 533]. **Қист а.** – зарфи ченаки ҳаҷм барои моеот, ки ба 0,540 литр баробар аст [5, с. 535].

Ин истилоҳот аксаран аз калимаҳои кӯҳна, иқтибосӣ ташкил ёфта, асосан, дар осори тиббӣ қадим истифода гаштаанд. Истилоҳоти ифодакунандаи воҳиди ченаку вазн, ки дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тиббӣ қадим» мавриди истифода қарор гирифтаанд, хеле сершуморанд. Азбаски ҳаҷми мақолаи мо имконият намедиҳад, ки мо ҳамаи инҳоро баррасӣ намоем, ба ин хотир, ба таҳлили чанд номгӯи истилоҳот иқтифо намудем.

Истилоҳоти «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тиббӣ қадим» танҳо аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосии арабӣ иборат набуда, аз вожа ва истилоҳоти иқтибосии забонҳои юнонӣ, туркӣ, ҳиндӣ, суриёний ва русӣ низ истифода бурда шудаанд, ки мавқеи онҳо низ назаррас мебошад.

Адабиёт

1. Ансори Шерозӣ, Алӣ ибни Хусейн. *Ихтиёроти бадеӣ [Матн] / Алӣ ибни Ансори Шерозӣ // Ширкати доруи баҳши Розӣ. Ҷ.1. – Техрон. Чопи аввал, 1371. – 666 с.*
2. Деҳхудо А. *Луғатнома. Ҷилдҳои 1-50 [Матн] / А. Деҳхудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1340.*
3. Доӣюссалом Сайид Муҳаммад Алӣ. *Фарҳанги Низом. Ҷилдҳои 1 ва 5 [Матн] / Сайид Муҳаммад Али Доӣюссалом. – Техрон: Дониш, 1362.*
4. Зоҳидов Ҳ. *Канзи шифо (нашири дуюм) [Матн] / Ҳ. Зоҳидов. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 720 с.*
5. Зоҳидов Ҳ. *Ҳазинаи тиббӣ қадим [Матн] / Ҳ. Зоҳидов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 624 с.*
6. Кошонӣ М.О. *Фарҳанги решаҳои ҳиндуаврупоии забони форсӣ [Матн] / М.О. Кошонӣ. – Исфаҳон: Донишгоҳи Исфаҳон, 1384. – 552 с.*
7. Саймиддинов Д. *Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.*
8. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд (дар зери таҳрири М.М. Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ) [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. –951 с.; Ҷ.2. – 952 с.*
9. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд) [Матн]. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010 (нашири дувум). Ҷ.1. – 996 с.; Ҷ.2. – 1095 с.*

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ВОҲИДҲОИ ЧЕНАК ДАР «КАНЗИ ШИФО» ВА «ҲАЗИНАИ ТИББӢ ҚАДИМ»

Дар мақола як гурӯҳ истилоҳвожаҳои тиббӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд, ки ифодагари мафҳумҳои ченак буда, дар тиббӣ суннатӣ дориаи истифодаи густурда доштанд ва аз ҷониби Ҳомид Зоҳидов ба касрат корбаст шудаанд. Муаллифон хусусиятҳои луғавии ин гурӯҳи терминҳоро таҳлил намуда, дар таърифи ба луғатномаҳо онҳоро аз назари тадқиқ гузаронидааст. Ҳамчунин, тазақкур дода шудааст, ки ин терминҳо танҳо аз унсурҳои луғавии тоҷикӣ ташаккул наёфта, вожаҳои арабиву юнонӣ, ҳиндиву туркӣ низ дар рушду тавсеи онҳо нақши назаррас доранд. Соҳибони мақола истилоҳоти марбут ба ченакро, ки дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тиббӣ қадим» ба кор бурда шудаанд, аз ҷиҳати доираи истифодаашон дар соҳаи тиббӣ муосир тадқиқ намудаанд. Аҳамияти мақолаи мазкур дар он низ зоҳир мешавад, ки он истилоҳоти марбут ба ченак, ки дар тиббӣ суннатӣ истифода мешуданд ва муаллифон онҳоро баррасӣ кардаанд, баъзеяшонро имрӯз метавон ба ҷои терминҳои иқтибосӣ дар ин соҳа истифода намуд.

Калидвожаҳо: истилоҳот, воҳидҳои вазн, дирҳами тиббӣ, ченаку андоза, калимаҳои аслӣ, иқтибосот.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЕДИНИЦАМ ИЗМЕРЕНИЯ В «КАНЗИ ШИФА» И «СОКРОВИЩЕ ДРЕВНЕЙ МЕДИЦИНЫ»

В данной статье проведен анализ группы медицинских терминов, выражающих понятия измерения, которые широко использовались в традиционной медицине и были применены Хамидом Захидовым. Авторы проанализировали лексические особенности этой группы терминов и рассмотрели их на основе словарей. Также отмечается, что данные термины формировались не только из элементов таджикской лексики; важную роль в их развитии и расширении сыграли также

арабские, греческие, индийские и турецкие слова. Авторы статьи исследовали термины, связанные с мерой, используемой в «Канзи Шифо» и «Сокровище древней медицины», рассматривая их с точки зрения применения в современной медицине. Важность данной статьи проявляется также в том, что термины, относящиеся к измерению и обсуждаемые авторы, могут быть использованы в современной медицине вместо устаревших терминов.

Ключевые слова: термины, единицы веса, медицинский дирхам, мера и размер, оригинальные слова, цитаты.

LEXICAL FEATURES OF TERMS RELATED TO UNITS OF MEASUREMENT IN «KANZI SHIFO» AND «TREASURE OF ANCIENT MEDICINE»

This article conducts an analysis of a group of medical terms expressing measurement concepts that were widely used in traditional medicine and applied by Hamid Zahidov. The authors analyze the lexical features of this term group and examine them based on dictionaries. It is also noted that these terms were formed not only from elements of Tajik vocabulary; Arabic, Greek, Indian, and Turkish words also played a significant role in their development and expansion. The article's authors investigated terms related to the measure used in «Kanzi Shifo» and «Treasure of Ancient Medicine», considering their application in modern medicine. The importance of this article is evident in that the terms related to measurement discussed by the authors can be used in contemporary medicine instead of outdated terms.

Keywords: terms, weight units, medical dirham, measure and size, original words, quotes.

Дар бораи муаллифон

Ваҳҳобов Толиб
Доктори илми филология, профессори
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
х. Мавлонбеков, 1

Ҳусанбоев Нодир
Унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
х. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 736 02 27

Об авторах

Ваҳобов Талиб
Доктор филологических наук, профессор
кафедры таджикского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1

Хусанбоев Надир
Соискатель кафедры таджикского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1
Тел.: (+992) 92 736 02 27

About the authors

Vahobov Talib
Doctor of Philological Sciences, Professor
of the Department of Tajik Language
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1

Khusanboev Nadir
Postgraduate student at the Department
of Tajik Language
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
Ph.: (+992) 92 736 02 27

ФОРМЫ УСЛОВНОГО НАКЛОНЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Комилов М. М.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садрриддина Айни*

Сопоставительное исследование форм условного наклонения глаголов английского и таджикского языков до сих пор является актуальной темой сопоставительной грамматики английского и таджикского языков. Хотя данная тема исследована рядом отечественных лингвистов, но до сих пор существуют те аспекты данной темы, которые нужно исследовать на основе современных лингвистических исследований.

Данная тема исследована в монографии А. Мамадназарова «Таджикский конъюнктив в сопоставительно-типологическом освещении» [2]. Кроме того, формы условного наклонения английского языка и их эквиваленты исследованы К. Усмоновым. К. Усмонов предлагает примеры эквивалентов формы условного наклонения таджикского языка в своей книге «Морфологияи мукоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» [4], а также некоторые аспекты данной темы исследованы Ф.Х. Носировой в ее кандидатской диссертации под названием «Компоненты функционально-семантического поля модальности в таджикском и английском языках» [3].

В вышеперечисленных работах подробно не отражено вместе с тремя типами условного наклонения английского языка его условное наклонение нулевого типа (zero conditional) и его эквивалент в таджикском, а также отрицательные и вопросительные формы условного наклонения с их таджикскими эквивалентами. Например, в упомянутой книге К. Усмоновым отмечено, что условное наклонение имеет две аналитические формы, но в труде даны примеры относительно трёх типов условного наклонения [4, с.159-160].

Мы предлагаем все формы условного наклонения английского языка в следующей таблице:

Таблица 1.

Типы условного наклонения в английском языке

Формы условного наклонения английского языка	Условное придаточное предложение (условие)	Главное предложение (результат)
Условного наклонения нулевого типа, используемое для настоящих, реальных, фактических ситуаций.	Настоящее простое время (Present simple) If I study hard,	Настоящее простое время (Present simple) I always <u>pass</u> my exams
1 тип условного наклонения используется для будущих реальных/фактических ситуаций.	Настоящее простое время (Present simple) If I study hard,	will+основной глагол I <u>will pass</u> my exams
2 тип условного наклонения используется для настоящей или будущей нереальной, воображаемой ситуации	Простое прошедшее время (Past simple) If I studied hard,	would+основной глагол I <u>would pass</u> my exams
3 тип условного наклонения используется для обозначения прошлых нереальных, воображаемых ситуаций.	Прошедшее предшествующее время (Past perfect) If I had studied hard,	would have+ причастие прошедшего времени I <u>would have passed</u> my exams

Теперь представим все эквиваленты намеченных форм условного наклонения английского наряду с их отрицательными и вопросительными формами в таджикском языке.

Следует отметить, что иностранные лингвисты кроме трёх типов условного наклонения предлагают четвёртый тип наклонения, который называется условное наклонение нулевого типа. Ниже даются примеры условного наклонения нулевого типа, используемого для настоящих, реальных, фактических ситуаций, и его таджикские эквиваленты.

If you **heat** water, it **boils** and **turns** to steam. — Агар шумо обро **гарм кунед** он **мечӯшад** ва ба буғ **мубаддал мегардад**. - Если ты **нагреваешь** воду, она **закипает** и **превращается** в пар.

Согласно примеру, можно сказать, что эквивалентом условного наклонения нулевого типа формы настоящего времени глагола английского языка служат формы «ме + основы настоящего времени глагола + личный аффикс «**ме+чӯш+ад**» (закипает) ва «ба буғ мубаддал ме+гард+ад» (превращается в пар)».

Предложения в нулевом условном наклонении могут быть отрицательными и вопросительными:

If she **does not (doesn't)** fall, she **does not (doesn't)** get hurt. – Агар **ӯ наафтад**, **ӯ осеб нахохад дид**. - Если она **не упадёт**, ей **не будет больно**.

Will she get hurt, If she **falls**? – Агар **ӯ афтад**, **осеб мебинад (мӣ)**? Ей **будет** больно, если она **упадёт**?

Первый тип условного наклонения используется, когда речь идёт о будущих реальных/фактических ситуациях:

If the weather **is** fine, we **will** go on a picnic. – Агар ҳаво **гарм бошад**, мо ба сайри чаман **меравам (хочем рафт)**. - Если погода хорошая, мы **отправимся** на пикник.

Перевод вышеприведённого примера с английского на таджикский свидетельствует о том, что данный вид условного наклонения также как условное наклонение нулевого типа соответствует форме «ме+основы настоящего времени глагола и личный аффикс» и форма «**хочам рафт**».

Мы отличаем формы условного наклонения нулевого типа от первого типа условного наклонения английского языка в том, что, если мы говорим о настоящих или фактических ситуациях или действиях используется условное наклонение нулевого типа:

If it **snows**, travelling **is** more difficult. – Агар барф **борад**, сафар кардан душвортар **мешавад**. - Если **идет** снег, путешествовать сложнее.

Иначе, первый тип условного наклонения выражает осуществимое условие в настоящем и будущем времени. Но результат не всегда возможен, то есть он может быть как вполне возможным, так и невозможным:

If I **have** time, I **will** go shopping on the way home. Агар вақт **дошта бошам**, ман дар роҳи ба хона рафтан ба харидкунӣ **меравам (или хочам рафт)**. - Если **будет** время, по дороге домой я **пойду** за покупками.

Следует отметить, что в предложениях условное наклонение нулевого типа, как в главном, так и в придаточном предложениях, используется в форме настоящего времени глагола. Но в предложениях первого типа условное наклонение в главном предложении используется в форме будущего времени глагола и основы настоящего времени глагола английского языка (will+the verb). В таджикском языке мы можем использовать формы настоящего времени глагола (аорист или «**ме+рав+личный аффикс**»), а также посредством формы будущего времени, имеющейся в таджикском литературном языке «**хочам рафт**», которая называется «замони ояндаи дур или китобатӣ» (сложное или литературное будущее) в таджикском языке, и не используется в устной речи.

Данный вид условного наклонения имеет как отрицательные, так и вопросительные формы:

He will be late if he **does not (doesn't)** hurry. – Агар **ӯ харакат накунад**, дер хоҳад кард (или дер мекунад). – Он опоздает, если не **поторопится**.

Так как переводы вышеупомянутых предложений показывают отрицательную форму условного наклонения как нулевого, так и первого типа в таджикском языке, выраженную отрицательной частицей «на» (нет) + основа настоящего времени глагола + личный аффикс.

Will we go to the cinema, if (when) you finish your work? Агар (вакте ки) шумо коратонро ба итмом мерасонед, мо ба тамошои филм **меравам (мӣ)**? - Мы **пойдём** в кино, когда ты закончишь работу?

Согласно переводу предложения, следует отметить, что форму «**хохам рафт**» нельзя использовать при переводе вопросительной формы условного наклонения как нулевого, так и первого типа в таджикском языке. Как отмечено выше, она не используется в устной речи в таджикском языке, по этой причине, возможно, она не используется в таджикском языке в вопросительных предложениях, хотя является эквивалентом формы первого типа условного наклонения в повествовательном предложении. К. Усмонов также отметил данное явление, происходящее с формой «**хохам хонд**» в своей книге, что является доказательством нашего мнения [4, с.121-122].

Условное наклонение второго типа обозначает нереальное событие, которое происходит в настоящем времени и является воображаемой ситуацией.

Второй тип условного наклонения, согласно его структуре, сложнее чем первый тип условного наклонения, он состоит также из двух предложений: придаточного и главного. Придаточное предложение строится в Past simple, а главное предложение в Future-in the past.

В английском языке в данном виде условного наклонения главное предложение либо стоит перед придаточным предложением, либо после него:

If you **had** longer legs, you **would** be able to run faster. - Агар шумо **пойҳои дарозтар медашted**, шумо **тезтар роҳ мегашted**. - Если бы у вас **были** более длинные ноги, вы бы **могли бегать** быстрее.

Эквивалентом второго типа условного наклонения в таджикском языке является «предлог ме+ глагол в прошедшем времени + личные аффиксы». Глагол используется в прошедшем длительном времени:

If our aunt **travelled** with us, she **would** give us much advice. – Агар холаи мо бо хамроҳиамон **сафар мекард**, **ӯ** бисёр ба мо маслиҳатҳо **медод**. - Если бы наша тётя **путешествовала** с нами, то она **дала бы** нам много советов.

Данный тип наклонения также имеет отрицательные и вопросительные формы. Отрицание в этом виде наклонения может располагаться в придаточных, главных, а также в обоих предложениях:

If she **did not (didn't)** spend much on clothes, she would be able to save up some money. – Агар **ӯ** барои пӯшока ин қадар маблағи зиёд **намекард**, **ӯ** метавонист каме маблағ захира кунад.- Если бы она **не тратила** так много на одежду, то могла бы накопить немного денег.

Even if she changed her job, she **would not (wouldn't)** be happier. – Ҳатто **ӯ** агар қорашро тағйир мекард, **ӯ** хушбахт **намебуд**. - Даже если бы она и поменяла работу, она не была бы счастливее.

They **did not (didn't)** solve your problems, if they **were not (weren't)** so kind. –Агар онҳо чунин муҳрубон **намебуданд**, мушкилоти шуморо ҳал **намекарданд**. - Они бы не решали бы твои проблемы, если бы не были так добры.

He **did not (didn't)** buy a car, if he **would not (wouldn't)** win the lottery. – Агар **ӯ** лотореяро **намебурд**, мошин **намехарид**. - Он **не купил бы** машину, если **бы не выиграл** лотерею.

Перевод предложений показывает, что эквивалентом отрицательной формы второго вида условного наклонения является «отрицательная частица на+предлог ме+основа настоящего времени глагола+личный аффикс».

Вопросительная форма второго типа условного наклонения используется в речи для того, чтобы узнать, сделает ли кто-то какое-либо действие при определённых условиях:

Would Dennis buy a car, if he had enough money? –Денис агар пули кофӣ медашт, мошин **мехарид**? - **Купил бы** Денис машину, если бы у него было достаточно денег?

Эквивалентом вопросительной формы второго типа наклонения в таджикском языке являются формы: «предлог ме+ глагол прошедшего времени в единственном числе» и «предлог ме+основа настоящего времени глагола + личный аффикс».

Глагол “to be” всегда имеет форму “were” как в единственном, так и во множественном числе в втором типе условного наклонения. Конструкция “If I were you...” широко используется в устной речи, эквивалентом которой в таджикском языке может быть «ман агар ба чойи шумо/ту мебудам» (Я бы на твоём месте):

If I were you, I would not (wouldn't) trust her. – Ман агар ба чойи ту мебудам, ман ба ӯ бовар намекардам. - Если бы я была тобой (на твоём месте), я бы не верила ей.

Третий тип условного наклонения обозначает нереальное действие или событие, которое могло бы произойти в прошлом:

If the weather had been nice yesterday, I would have gone for a walk. – Агар дирӯз ҳаво хуб мебуд, ман ба сайру гашт мерафтам. - Если бы вчера погода была хорошая, я бы пошёл гулять. (Но вчера погода была плохая, и я не гулял). Эквивалентом третьего типа условного наклонения в таджикском языке является «предлог ме+глагол в простом прошедшем времени+ личный аффикс».

Как и в первом, так и во втором типах условного наклонения отрицания располагаются в придаточных, главных, а также в обоих предложениях:

If he had not (hadn't) caught the bus, he would have been late for work. – Агар ӯ ба мусофиркаш дар вақташ рафта намерасид, ӯ ба кор дер мекард. - Если бы он не успел на автобус, он опоздал бы на работу.

If she had known you needed the egg for the cake, she would not (wouldn't) have used them all. – Агар ӯ медонист, ки барои шумо тухм барои санбӯса омода кардан лозим мешавад, ӯ ҳамаи онҳоро истифода намекард. – Если бы она знала, что тебе потребуются яйца для пирога, она бы не использовала их все.

Even if she had not (hadn't) asked him, he would not (wouldn't) have agreed. – Ҳатто ӯ вайро намепурсид, ҳам ӯ розӣ намешуд. - Даже если бы она попросила его, он бы не согласился.

Перевод упомянутых предложений свидетельствует о том, что отрицательной форме условного наклонения английского языка соответствует форма «отрицательная частица «на» + предлог ме+ форма простого прошедшего времени глагола» таджикского языка. Английскому прошедшему совершенному времени (Past Perfect), использованному в придаточном предложении второго предложения, соответствует преждепрошедшее время таджикского языка.

В вопросительной форме данного условного наклонения третьего типа только изменяется структура главного предложения:

Would he have been successful, if he had worked hard? – Ӯ муваффақ мебуд, агар ӯ бо чидду чаҳд кор мекард? - Был бы ли он успешен, если бы работал усерднее?

Исходя из вышеизложенного предложения можно констатировать, что эквивалентом формы наклонения, используемым в повествовательных предложениях, служит «предлог ме+глагол в простом прошедшем времени+ личный аффикс». Следует отметить, что структура главного предложения не меняется в таджикском и только ставится вопросительный знак в конце предложений, а также меняется интонация.

Таким образом, форме условного наклонения нулевого типа английского языка соответствует таджикская форма «ме+ основа презенса +личные аффиксы», которая относится к таджикскому настоящему-будущему времени. Что касается первого типа условного наклонения английского языка, ему также соответствует форма «ме+основа презенса+личные аффиксы». Только в главном предложении для этого типа условного наклонения вместе с отмеченной формой также нужно использовать форму «хостан + глагол в прошедшем времени, например: «хохам рафт», которую можно считать формой будущего времени условно-желательного наклонения таджикского языка. Эквивалентом второго типа наклонения английского языка в таджикском языке является форма прошедшего времени условно-желательного наклонения таджикского языка. Следовательно, третьему типу

условного наклонения английского языка соответствуют формы «me+ основа презенса +личные аффиксы» (форма глагола в придаточном предложении условного наклонения) и «me+глагол в прошедшем времени» (форма глагола в главном предложении условного наклонения), т.е. английскому прошедшему совершенному времени (Past Perfect) соответствует таджикское преждепрошедшее время глагола. Но переводы большинства выше предложенных предложений показывают, что английскому прошедшему совершенному времени (Past Perfect), используемому в придаточных предложениях, глаголов условного наклонения третьего типа соответствует также таджикское простое прошедшее время. Данное явление можно выявить из контекста.

Литература

1. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1: китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии Мухаррири махсус Ш. Рустамов.* – Душанбе: Наириёти «Маориф», 1982. – 462 с.
2. *Мамадназаров, А. Таджикский конъюнктив в сопоставительно-типологическом освещении (на материале таджикского и английского языков) / А. Мамадназаров.* – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 184 с.
3. *Носирова, Ф.Х. Компоненты функционально-семантического поля модальности в таджикском и английском языке: дисс. ... канд. фил. наук: 10.02.20 / Ф. Х. Носирова.* – Душанбе, 2002. – 162 с.
4. *Усмонов, К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. Усмонов.* – Худжанд: Нури марифат, 2015. – 230 с.
5. *Alexander, L.G. Longman English Grammar Practice/L.G. Alexander.* - Published in the United States of America by Longman Inc. New York. 1995. – 250 p.
6. *Онлайн справочник. Быстрое изучение английского языка [Электронный ресурс]. - URL: <https://eng911.ru/rules/grammar/uslovnnoe-naklonenie.html> (дата обращения: 20.12.2023)*

ФОРМЫ УСЛОВНОГО НАКЛОНЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье речь идёт о типах условного наклонения английского языка и их эквивалентах в таджикском языке. Автору данной статьи удалось определить эквиваленты всех типов условного наклонения вместе с их отрицательными и вопросительными формами условного наклонения английского языка в таджикском языке с привлечением достоверных примеров. Изучение данной темы не только важно для лингвистов, занимающихся вопросами сравнительной грамматики таджикского и английского языков и сравнительно-исторического, типологического и сопоставительного языкознания, в том числе проблемой категории наклонения в разноструктурных языках, но она также играет немаловажную роль в процессе преподавания грамматики английского языка в таджикской аудитории.

Ключевые слова: глагол, наклонение, эквивалент, главное предложение, придаточное предложение, английский язык, таджикский язык, условное наклонение нулевого типа, первый тип условного наклонения, второй тип условного наклонения, третий тип условного наклонения, условно-желательное наклонение.

ШАКЛҲОИ СИҒАИ ШАРТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола шаклҳои сиғаи забони англисӣ ва муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола тавонистааст муодилҳои ҳамаи навҳои сиғаи шартии забони англисиро дар яқоягӣ бо шаклҳои инкорӣ ва саволии онҳо дар забони тоҷикӣ бо истифода аз мисолҳои муътамад муайян намояд. Омӯзиши мавзӯи мазкур на танҳо барои забоншиносоне, ки ба таҳқиқи масоили грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ ва муқоисавӣ ва муқобалавӣ, аз ҷумла мушкилии категорияи сиға дар забонҳои гуногунсохтор машғул мебошанд, муҳим мебошад, инчунин он дар раванди таълими грамматикаи забони англисӣ ба шунавандагони тоҷик нақши муҳим ифода мекунад.

Калидвожаҳо: феъл, сиға, муодил, сарҷумла, ҷумлаи пайрав, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, навъи сифрии сиғаи шартӣ, навъи яқуми сиғаи шартӣ, навъи дуҷуми сиғаи шартӣ, навъи сеҷуми сиғаи шартӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ.

FORMS OF ENGLISH CONDITIONAL MOOD AND THEIR EQUIVALENTS IN TAJIK LANGUAGE

The article deals with the types of English conditional mood's forms and their equivalents in Tajik language. The author of this article managed to determine the equivalents of all types of English conditional mood's forms together with their negative and interrogative forms in Tajik language by providing accurate examples. The study of this topic is not only important for linguists dealing with the issues of comparative grammar of Tajik and English languages and comparative-historical and typological linguistics but also it plays an important role in the process of teaching English language in Tajik auditory.

Keywords: verb, mood, equivalent, clause, subordinate clause, English language, Tajik language, conditional mood of zero type, the first type of conditional mood, the second type of conditional mood, the third type of conditional mood, subjunctive mood.

Об авторе

Комилов Мирато Миршаробович
И.о. доцента, заведующий кафедрой
языкознания и сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 869 95 66
E-mail: miratokomilov@yahoo.com

About the author

Komilov Mirato Mirsharobovich
Acting associate professor, head of the Chair of
Linguistics and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 869 95 66
E-mail: miratokomilov@yahoo.com

Дар бораи муаллиф

Комилов Мирато Миршаробович
И.в. дотсент, мудири кафедраи забоншиносӣ
ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 869 95 66
E-mail: miratokomilov@yahoo.com

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ-МАЪНОИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Ҳакимов Ф. И., Ҷӯраев Х. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Дар забоншиносии англис оид ба ҷумлаи пайрави пуркунанда асар ва ё мақолаи махсуси илмие нигошта нашудааст, вале ба таври бояду шояд дар баъзе аз китобҳои англисӣ перомуни ин масоил таҳқиқ гардидааст. Бояд гуфт, ки дар бораи ин ҷумлаи пайрав танҳо дар китобҳои дарсӣ маълумот дода шудаасту бас. Дар ҳамаи китобҳои дарсӣ, агар тарзи ифода ва истилоҳоро ба инобат нагирем, таърифи ҷумлаи пайрави пуркунанда якзайл дода шудааст, чунончӣ, дар "Навҳи забони англисӣ" ҷумлаи пайрави пуркунанда ба тариқи зайл таъриф карда шудааст: "Ҷумлаи пайрави пуркунанда ба вазифаи пур кардани хабари сарҷумла омада метавонад. Чунин ҷумлаи тобеъ ба воситаи бандаки *who (ки)* ба сарҷумла вобаста мешавад. Мисол: *Bozor saw that his son was doing well.* - *Бозор мебинад, ки писари ӯ кори хуб карда истода буд.*

Дар мисоли болозикр ҷумлаи тобеъ ба саволи чиро дид? ҷавоб дода, хабарро пур мекунад. Чӣ хеле ки дида мешавад, муаллифон ҳангоми таърифи ҷумлаи пайрави пуркунанда ба таълимоти забоншиносӣ таъя намудаанд. Дар ин таърифот се хусусияти ҷумлаи пайрави пуркунанда ба ҳисоб гирифта шудааст:

- 1) ҷумлаи пайрав ба кадом аъзои сарҷумла мансуб аст;
- 2) ҷумлаи пайрав кадом вазифаро иҷро менамояд;
- 3) ҷумлаи пайрав ба сарҷумла чӣ тавр тобеъ гардидааст.

Воқеан ҳам, инҳо хусусият ва нишонаҳои асосии ҷумлаи пайрави пуркунанда буда, пеш аз ҳама зоҳир мешавад ва аксарияти ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба ин хусусиятҳо моликанд [3, с. 97].

Дар асари мазкур боз як нуктаи муҳим қайд ёфтааст, ки он ба иборати масдарӣ табдил ёфтани ҷумлаи пайрави пуркунанда мебошад:

Ҷумлаи пайрави пуркунанда, замони, мақсадӣ ва сабаби ба ибораҳои исмӣ-фееӣро иваз карда метавон, мумкин аст ба тариқи зайл бошад:

- а) бандаки пайвандаки ҷумлаи тобеъ бардошта мешавад;
- б) ба ҷои хабари фееӣ ҷумлаи пайрави пуркунанда исмӣ-фееӣ оварда мешавад.

Мисол:

Ҷумлаи пайрави пуркунанда:

Egyptian cotton requires it to be planted much earlier than American cotton. - *Мисриён талаб мекунанд, ки пахтаи Амрико нисбат ба пахтаи онҳо хеле пештар кошта шавад.*

Мубаддал шудани ҷумлаи пайрави пуркунанда ба иборати исмӣ-фееӣ:

Egyptian cotton requires much earlier sowing than American cotton. - *Пахтаи Миср назар ба пахтаи Амрико коштани хеле пештарро талаб мекунанд.*

Дар китоби мазкур вазифаи дигари ҷумлаи пайрави пуркунанда, воситаҳои дигари алоқаи ҷумлаи пайрави пуркунанда бо сарҷумла баён карда нашудааст.

Норасоии асосии асари фавқ перомуни ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда ин аст, ки ҷумлаи пайрав бо аъзои пайрави ҷумлаи сода баробарӣ ва ё якзайл доништа шудааст. Аз ин ҷост, ки дар ин китоб дар бораи тафовути ин ду категорияи наҳвӣ чизе гуфта нашудааст ва аз он чунин хулосаи якҷониба мебарояд, ки ҳамаи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба иборати масдарӣ табдил меёбанд.

Дар китобҳои дарсии минбаъдаи грамматикаи забони англисӣ барои мактабҳои миёна ҳамин таърифу таҳлил бо тарзҳои гуногун такрор ёфтааст. Дар грамматикаи забони англисӣ барои мактабҳои олӣ ҳам ҳамин таъриф дида мешавад:

Ҷумлаи пайрави пуркунанда мазмуни амали сарҷумларо пурра ва эзоҳ намуда, ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки *ku – that* тобеъ мегардад [4, с. 145].

Shoimov was now confident that the issue would be resolved.

Шоимов ҳоло бар он бовар буд, ки ин масъала бояд азнав ҳал мешавад.

Дар асар якчанд мисоли дигар оварда шуда, сарчумла ва чумлаи пайрави онҳо нишон дода шудааст. Дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ба ин таъриф қаноат ҳосил кардан мумкин буд, чунки вай грамматикаи меъёрӣ буда, қоидаҳои асосии маълуму машхурро ба хонандагон пешкаш менамояд, аммо барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ ин таърифу тасниф нокифоя ва нопурра мебошад. Дар ин ҷо таърифи чумлаи пайрави пуркунанда тарзе додан лозим буд, ки ҳамаи вижагиҳои онро дар бар гирад.

Дар ин қоида танҳо бо пайвандаки *ku – that* ба сарчумла тобеъ гардидани чумлаи пайрави пуркунанда дарҷ ёфтааст. Чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак дар зери сарлавҳаи алоҳида дода шудааст, вале дар ин ҷо ҳам дар бораи чумлаи пайрави пуркунандаи бе пайвандак маълумоте дода нашудааст, вале ҳол он ки бе пайвандак омадани чумлаи пайрави пуркунанда аз ҳамаи чумлаҳои пайрави дигар дида бештар аст. Азбаски ба ин тарзи истифодаи чумлаи пайрави пуркунанда эътибор дода нашудааст, табиист, ки сабаби нисбатан серистеъмол будани ин ҳам номаълум мондааст. Дар бораи ба ибораи масдарӣ табдил ёфтани чумлаҳои пайрави пуркунанда чунин маълумот дода шудааст:

Дар ҳар ду забон ҳам, баъзе чумлаҳои пайрав (сабаб, мақсад, пуркунанда, тарзи амал ва ғайра) мувофиқи вазифа ва аҳаммияти худ ба ибораҳои масдарӣ наздиканд, бинобар ин, онҳо ба ибораҳои масдарӣ табдил ёфта метавонанд. Дар вақти ба ибораи масдарӣ баргардонидани чумлаҳои пайрав: а) пайвандак намеояд, б) хабари чумлаи пайрав ба шакли масдар меояд [2, с. 204].

Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайвандакҳо.

1. Чумлаи пайрави пуркунанда:

а) *The students saw that the plants were turning green..* - Донишҷӯён мебинанд, ки рустаниҳо гашираву баргашира сабз мешаванд...

б) *I could not imagine how so many people would greet him.* - Ман тасаввур карда наметавонам, ки чи тавр аксарияти одамон бо ӯ салом мекарданд.

Аз ин қоида ва таҳлил фаҳмидан душвор аст, ки оё ҳамаи чумлаҳои пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ табдил ёфта метавонанд ё не. Агар бадал нашаванд, пас, кадом хели онҳо ба ибора табдил мешаванду кадомашон не? Ин саволҳо дар нахви (синтаксиси) мактабҳои олӣ бе посух мондаанд. Азбаски муаллиф ҳангоми табдилдиҳии чумлаи пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ дар назди худ чунин савол нагузоштааст. Чумлаи равону суфта ба ибораи муғлақи зерин табдил дода шудааст, ки боиси аз байн рафтани латофату назокати чумла гардидааст:

"I could not imagine how so many people would greet him." - Ман тасаввур карда наметавонам, ки чи тавр аксарияти одамон бо ӯ салом мекарданд.

Худи ҳамин чумлаи шаклан вайрон нишон медиҳад, ки на ҳамаи чумлаҳои пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ табдил ёфта метавонанд. Билохира, чумла аз ибора, ҳатто аз ибораҳои муродиқӣ *ҳам*, ба кулӣ тафовут мекунад. Вай ин ва ё он фикрро бо ҳамаи тобишҳояш ифода мекунад, ки ибораҳо аз уҳдаи ин вазифаи синтаксисии чумла баромада наметавонанд [3, с. 308].

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳар ду забонҳои таҳқиқшаванда ҳам, аксарияти чумлаҳои пайрави пуркунанда ва ибораи масдарӣ муродиқӣ якдигар мебошанд, онҳоро дар ҳар ду шакл ҳам ифода кардан мумкин аст. Аммо баъзе чумлаҳои пайравро ба ибора табдил додан мумкин нест, чунки ҳамаи нозуқиҳои маънӣ ва тобишҳои чумларо бо ибора ифода кардан ғайриимкон аст. Масалан агар хабари сарчумла замони гузашта ва ҳозираро фаҳмонаду хабари чумлаи пайрав замони ояндаро, онро ба ибора иваз кардан ғайри имкон аст.

Бояд ишора намуд, ки аксарияти чумлаҳои пайраве, ки дар шакли чумлаи саволӣ воқеъ гардидаанд ва ё дар таркибашон калимаҳои модалӣ доранд, инчунин чумлаҳои пайраве, ки тобишҳои гуногуни маъноӣ доранду ҳангоми табдилдиҳии ин тобишҳо барҳам меҷӯранд, ба ибораҳои масдарӣ синоним шуда наметавонанд ва онҳоро ба ибора табдил додан имконпазир нест [3, 4, с. 204].

Дар бораи ҷойи чумлаи пайрави пуркунанда ҳам танҳо гуфта шудааст: “Чумлаҳои пайрави пуркунанда асосан баъд аз сарчумлаҳо, яъне дар ҷои дуҷум маъноӣ” [2, с. 205].

Аммо мисолҳо нишон медиҳанд, ки чумлаи пайрави пуркунанда на танҳо пас аз сарчумла, балки дар мобайни аъзоҳои сарчумла ва ҳатто пеш аз сарчумла ҳам омада метавонад.

Мо дар бораи чи тарз ва ба кадом дараҷа маълумот дода шудани чумлаи пайрави пуркунанда дар “Очеркҳо”, ки ба қалами академик Б.Н. Ниёзмұхаммадов тааллуқ дорад, чизе

нагуфтем, чунки хамаи он чи ки дар китоби дарсии мактаби олий дарҷ ёфтааст, бо мисолҳои айна аз ҳамин китоб гирифта шудааст.

Мавсуф дар баробари ин менигорад, ки характери замони аорист дар ҷумлаҳои пайрави пуркунанда то як андоза хира мешавад ва вазифаи нишон додани замони воқеъ гардидани амал то як андоза ба зиммаи феъли сарҷумла, ки аорист тобеи вай аст, мегузарад. Аз ин рӯ, дар ҷумлаи пайрави пуркунанда пас аз сифаи амрӣ ва ё шаклҳои замони ҳозираю оянда замони ояндаро ифода мекунад, вале пас аз феълҳои замони гузашта амалеро ифода мекунад, ки пас амали феъли асоси воқеъ гардидааст ва ё бо вай дар як замон ба амал омадааст. Шаклҳои дигари сифаи хоҳишмандӣ замони гузашта, ҳозира ва ояндаро низ ифода менамояд. Дар ҷумлаҳои пайрави пуркунандае, ки хабарашон бо сифаи хабари ифода ёфтааст, тобиши замони онҳо хеле равшан зоҳир мегардад, чунки ин гуна ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ҳеҷ гуна тобишҳои маъноӣ надоранд ва дар онҳо ҳақиқати воқеъ дар яке замонҳо ифода меёбад.

1) Замони ҳозира:

After calming down, I noticed that my hand was still burning. No sense in telling you now I don't wanna rain the surprise. - Баъди ором шудан пай бурдам, ки дастам ҳанӯз ҳам сухта истодааст. Ҳоло гуфтани ман ҳеҷ маъноӣ надорад, ки ман дар зерӣ борон буданро намехоҳам.

2) Замони гузашта:

I noticed from this verse of the Emir that he understood my purpose and the shot was pointed. - Аз ин байти Амир пай бурдам, ки ӯ мақсади маро фаҳмид ва тираш ба ҳадаф рафта буд.

3) Замони оянда:

I saw that mice would destroy book. - Ман دیدам, ки мушҳо китобро нобуд мекунанд.

4) Замони ҳозира-оянда:

I know I'm free, I know that during the Shuroi Soveti no one could force me to marry. - Медонам, ки ман озодам, медонам, ки дар замони Шуроӣ Советӣ касе маро барои оиладор шудан маҷбур карда наметавонист.

Чӣ хеле ки аз адабиёти ҷаҳоншинос равшану возеҳ мегардад, забоншиносон вижагиҳои зерини ҷумлаи пайрави пуркунандаро баён кардаанд:

1. Ҷумлаи пайрави пуркунанда барои эзоҳ додан ва пурра намудани амали сарҷумла мустақим меёбад.

2. Ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки "ки" тобеъ мешавад. В. С. Расторгуева бепайвандак омадани онро номбар карда, ин ҳолатро маҳз барои такрор наёфтани пайвандаки "*ku - that*" маънидод мекунад.

3. Ҷумлаи пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ табдил меёбад, вале қайд наёфтааст, ки кадом ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро ба ибораи синоними иваз кардан мумкин аст. Ин аст, ки баъзе ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бемавқеъ ва нодуруст ба ибора табдил дода шудаанд.

4. Вобаста ба таҳлили сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ тобишҳои гуногуни маъноӣ гирифтани ҷумлаи пайрави пуркунандаро ба қалам додааст.

Адабиёти мавриди таҳқиқ нишон медиҳад, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда ва вижагиҳои он то ҳол мавриди баҳси илмӣ ва таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Бояд гуфт, ки дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрав ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд:

а) ҷумлаи пайраве, ки ба яке аз аъзоҳои сарҷумла тобеъ мебошанд ва ҳамон аъзои сарҷумларо эзоҳ медиҳанд ва ё пурра мекунанд;

б) ҷумлаи пайраве, ки ба тамоми сарҷумла мансуб буда, хамаи сарҷумларо эзоҳ медиҳанд ва ё натиҷаи он мебошанд.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда ба гурӯҳи якум мансуб аст, яъне вай барои эзоҳи яке аз аъзоҳои сарҷумла меояд, онро пурра мекунад ва эзоҳ медиҳад. Вобаста ба ҳамин ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1) ҷумлаи пайрави пуркунанда, ки барои пурра намудани хабари сарҷумла меоянд;

2) ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, ки барои эзоҳ додан ва кушодани мазмуни аъзои пайрави пуркунандаи бо калимаҳои ҳамнисбат ифодаёфтаи сарҷумла истеъмол меёбад.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда на ба ҳама гуна сарҷумла тобеъ шуда меояд ва на ҳама гуна хабарҳо пуркунанда талаб мекунанд. Ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумлае тобеъ шуда меояд, ки дар он яке аз аъзоҳои сарҷумла - пуркунанда намерасад ва сарҷумла чи аз

чиҳати мазмун ва чи аз чиҳати мавҷудияти аъзоҳояш ноқис мебошад. Мисол дар ҷумлаи содаи *"I confirmed his introduction with a gesture - "Ман муаррифии ӯро бо як ишора тасдиқ кардам"* ҳамаи аъзоҳои матлуб дар ҷояшон буда, ҷумла на аз чиҳати сохт ва на аз чиҳати мазмун ҳеч гуна ноқисие надорад, вале ин фикрро нисбат ба ҷумлаи зерин гуфтан мумкин нест.

Ба ин намуди ҷумлаи пайрави пуркунанда чунин қоида додан мумкин аст: Ҷумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи хабарҳое меояд, ки дар таркиби сарҷумла аъзои пайрави пуркунанда зикр наёфта бошад. Мисол: *Anna was happy that her husband was dealing with his best friend today. - Анна хурсанд буд, ки шавҳараи имрӯз бо дӯсти беҳтаринаи саруқор дорад.*

Ниҳоят кам бошад ҳам, ҷумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳе меояд, ки ба вай дар аини ҳол аъзои пайрави пуркунанда тобеъ аст. Азбаски аъзои пайрави пуркунанда аксар вақт пеш аз феъл ва баръакс, ҷумлаи пайрави пуркунанда пас аз он меояд, дар ин гуна ҳолатҳо ҷумлаи пайрави пуркунанда ба нақшаи дуҷумла мегузарад ва ҳамчун ҷумлаи пайрави ҳамроҳӣ воқеъ мегардад ва ин гуна ҷумлаи пайрави пуркунанда наояд ҳам, ҷумла ноқис ҳисоб намешавад [7, с. 205]. Мисол: *He was thinking about all this, but he did not know what the future holds. - Вай дар бораи ҳамаи ин фикр мекард, вале наметодист, ки дар оянда чӣ мешавад.*

Феълҳо аз рӯи муносибаташон ба объект ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: гузаранда ва монда. Таъсиру ҳаракати феълҳои монда ба объект намегузарад ва ба онҳо пуркунандаҳои бевосита тобеъ шуда намеоянд, аммо дар феълҳои гузаранда таъсиру ҳаракат ба объект бевосита мегузарад ва онҳо ҳама вақт дорои пуркунандаи бевосита мебошанд. Масалан: феълҳои *to see - дидан, give - додан, eat - хӯрдан, close - пушидан, dig - кофтан, pick - чидан, ask - пурсидан, carry - овардан, bring - бурдан, have - доштан, hear - шунидан, encourage - рӯҳбаланд кардан, prepare - тайёр кардан, read - хондан, to write - навиштан, to learn - омӯштан, to sow - коштан, to rear - насти кардан, to drink - нӯшидан, to sprinkle - пошидан, to invite - даъват кардан, to beg - бахishi пурсидан, to receive - расондан* ва монанди инҳо дар паҳлӯяшон омадани пуркунандаро талаб менамоянд [7, с. 194].

Пуркунандае, ки дар паҳлӯи ин гуна феълҳо меояд, аъзои пайрав-пуркунандаи бевосита мебошанд. Саволе ба миён меояд: ҳамаи феълҳои гузаранда ҷумлаи пайравро ба худ тобеъ карда метавонанд? Мисолҳои дасти мо ба ин савол ҷавоби манфӣ медиҳанд. Аксарияти феълҳои гузаранда бо тобеъ намудани аъзои пайрави пуркунандаи бевосита маҳдуд мешаванд, барои пурра намудани инҳо ҷумлаи пайрав истемол намеёбад. Вале бисёр феълҳои гузаранда мавҷуданд, ки на танҳо пуркунандаи бевосита, балки ҷумлаи пайрави пуркунандаро ҳам тобеъ менамоянд. Ба ин гурӯҳ феълҳои зерин дохил мешаванд: *to say - гуфтан, see - дидан, hear - шунидан, understand - фаҳмидан, ask - пурсидан, write - навиштан, put - гузоштан, suggest - пешниҳод кардан, forget - фаромӯш кардан, not forget - фаромӯш накардан* ва монанди инҳо.

Мисол: *I have just said and I will say again that the farmers beat me, insulted me, did not give me the harvest and drove me away. She could hear them gathering at the breakfast table, sounding cups and spoons.*

Тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ:

Ман ҳуди ҳозир гуфтам ва боз мегӯям, ки деҳқонон маро заданд, дашном доданд, ҳосилро надиданд, ронданд. Вай шунид, ки онҳо дар сари дастархони субҳона ҷамъ омада, пиёлаю қошуқ садо медоданд.

Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда на танҳо барои пурра намудани феълҳои гузаранда, балки барои пурра намудани феълҳои дигар низ меояд. Мисол:

You have the right to think so, and so should others. - Шумо ҳақ доред, ки чунин фикр кунед ва дигарон низ бояд чунин андешанд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба феъли сода тобеъ шудани ҷумлаи пайрав хеле кам воқеъ мегардад. Феълҳои содае, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи онҳо меояд, асосан феълҳои зерин мебошанд.

To say - гуфтан: He was said to have been a very good writer and poet. - Гуфта мешавад, ки ӯ нависанда ва шоири хеле хуб буд.

To see - дидан: He saw from the window that his friends were coming to him. - Аз тиреза дид, ки дӯстонаш ба наздаш меоянд.

Аксарияти зиёди феълҳои эзоҳталаби сарҷумла, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда талаб менамоянд, феълҳои таркибӣ мебошанд.

Дар тобеъ намудани чумлаи пайрави пуркунанда нақши асосиро қисми асосии феълҳои таркибӣ мебозанд. Онҳо вобаста ба вижагиҳои маъноӣ ва грамматикӣ худ эзоҳталаби мебошанд, вагарна на ҳама гуна феълҳои таркибӣ эзоҳталаб буда, чумлаи пайрав мехоҳанд. Масалан: феълҳои таркибии *felt* мувофиқи хусусияти ҳиссаи якумаш эзоҳталаб мебошад, вале феълҳои таркибии *to slip* ҳеч гуна эзоҳ талаб намекунад.

Бояд гуфт, ки феълҳо дар забони англисӣ хело зиёданд, вале чумлаи пайрави пуркунанда ба миқдори муайяни феълҳо тобеъ мешаванд. Онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тақсими кардан мумкин аст:

1. Феълҳои, ки *news* - ахборот, *information* - иттилоот, *speech* - нутқ, *interview* - мусоҳиба, *communication* – муошират ва *attitude* - ро мефаҳмонанд.

Ба ин гурӯҳ феълҳои зерин дохил мешаванд: *To tell, to confess, to state, to announce, to read, to inform, to command, and so on*. Ба забони тоҷикӣ низ чунин аст: *Гуфтан, эътироф кардан, баён кардан, эълон кардан, хондан, хабар додан, фармон додан ва ғ.*

Мисол: *Ms. Van recounted how many good movies she had seen in the movie theater.* - Хонум Ван нақл кард, ки дар кинотеатр чӣ қадар филмҳои хуб дидааст.

2. Феълҳои, ки *understanding, accepting and discussing*-ро мефаҳмонанд. Ба забони тоҷикӣ низ чунин нави феълҳо мавҷуданд: *фаҳмидан, қабул кардан ва муҳокима кардан*.

Феълҳои, ки маъноӣ дарккунӣ, қабулкунӣ ва муҳокимаи доранд ва чумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи онҳо меояд, миқдоран кам буда, дараҷаи истеъмолии онҳо гуногун аст.

Мисол: *She remembers that when the car arrived, everyone ran to look for it.* - Бай дар хотир дорад, ки вақте ки мошин омад, ҳама ба ҷустуҷӯи он давиданд.

3. Феълҳои, ки амалиёти фикрӣ ва ҳулосавиро ифода менамоянд.

4. Феълҳои, ки ҳолатҳои гуногунро ифода менамоянд.

Ба ин гурӯҳ феълҳои зерин дохил мешаванд: *To be afraid, to understand, to be happy, to be ashamed, to be happy, to be surprised, to be hesitant, to be sad* ва монанди инҳо. Бояд гуфт, ибораҳои ғавқи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума мешавад: *тарсидан, фаҳмидан, шод шудан, шарм доштан, ҳайрон шудан, дудилагӣ, ғамгин шудан*. Мисол: *I was afraid that my mother would suddenly become ill.* - Метарсидам, ки модарам ногаҳон бемор мешавад.

5. Феълҳои модалӣ. Ба феълҳои модалӣ тобеъ шуда онро пурра намудан ва эзоҳ додани чумлаи пайрави пуркунанда хеле зиёд аст.

Феълҳои модалӣ *хостан* ва *тавонистан* ниҳоят серистеъмом буда, дар ҳамаи шахсу шумораҳо воқеъ мегарданд. Мисол: *I didn't want to be late for work.*

6. Чумлаи пайрави пуркунандаи таркибҳои фразеологӣ, ки ба вазифаи хабар омадаанд, низ эзоҳ медиҳанд. Мисол: *I have no secrets from you, and my heart is full that you will not tell them to anyone.* - *Аз ту розе надорам ва дилам пур аст, ки ба касе намегӯӣ.*

7. Ба таркибҳои бешаҳс, ки одатан хабари чумлаҳои бешаҳс шуда меоянд, тобеъ шуда, онҳоро эзоҳ додани чумлаи пайрави пуркунанда низ мушоҳида мешаванд. Мисол: *In this regard, language teachers should be encouraged to make more use of the methods of past writers.* - *Дар ин бобат муаллимони забонро ба он ҷалб кардан лозим аст, ки аз усулҳои адибони гузашта бештар истифода баранд.*

Чӣ хеле ки дар боло қайд намудем, дар чумлаҳои мураккаби тобеи, ки чумлаи пайрави пуркунанда хабари сарчумларо эзоҳ медиҳад, яке аз аъзоҳои сарчумла дарҷ намеёбад ва чумлаи пайрав вазифаи ҳамон аъзои дарҷ наёфтаре иҷро менамоянд. Аммо дар чумлаҳои мураккаби тобеъ, ки чумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбат меоянд, дар сарчумла ҳамаи аъзоҳоро дарҷ меёбад, вале яке аз аъзоҳои сарчумла аъзои пайрави пуркунанда ба воситаи калимаҳои ҳамнисбат ифода меёбад, ки аз маъноӣ предмети ҳолӣ буда, танҳо хусусияти ишорати дораду бас. Маъно ва мазмуни мушаххаси калимаҳои ҳамнисбат маҳз дар чумлаҳои пайрав ифода меёбад.

Сарчумлаи ин чумлаи мураккаби тобеъ аз ҷиҳати грамматикӣ пурра мебошад, аммо яке аз аъзоҳои пайрави пуркунанда, ки бо ҷонишини ишоратии *ҳамин* ифода ёфтааст, маъноӣ мушаххас (конкрети) надорад, танҳо мавҷуд будани чумлаи пайравро ишора мекунад. Чумлаи пайрави пуркунанда онро эзоҳ медиҳад, ки мазмуни онро ифода мекунад.

Ҳама гуна ҷонишинҳои дар таркиби сарчумла омадаро бо чумлаи пайрав ҳамвазифа пиндоштан нодуруст аст. Калимаҳои ҳамнисбати дар таркиби сарчумла меомарад аксар вақт ба ҷойи он аъзои чумла меоянд, ки дар чумлаҳои гузашта дарҷ ёфтаанд. Ҳатто дар таркиби сарчумла метавонад ду ҷонишини ишоратӣ ояд, ки яке аз онҳо ба чумлаҳои гузашта тааллуқ

дошта, дигаре бо чумлаи пайрави пуркунанда ҳамвазифа мебошад. Мисол: *I felt **this** because he was hiding the bills and the price of things from me when he bought them.* - Ман инро ҳис мекардам, зеро вай ҳангоми харидани онҳо эълонҳо ва нархи чизҳоро аз ман пинҳон мекард.

Дар ин мисол чумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи ҷонишини ишоратии **ҳамин** омадааст, ки онро на танҳо чумлаҳои пешина, балки мавқеи истифодаи он низ далолат мекунад.

Калимаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарчумла ҳам пуркунандаи бевосита ва ҳам пуркунандаи бавосита мешаванд. Пуркунандаҳои бевосита асосан суратёфта буда, пуркунандаҳои бавоситаи суратнаёфтаре мо дар мисолҳои ғуновардаамон дучор накардем. Пуркунандаҳои бавосита бо ҷонишинҳои ишоратӣ *so, this, that, that* ифода меёбанд [6, с. 202]. Мисол: *All I know is **that** I really went down without thinking.* - Танҳо ман медонам, ки ман дар ҳақиқат бе фикр фурӯ рафтам.

Ба вазифаи пуркунандаи бевоситаи суратёфта бештар ду ҷонишини ишоратӣ истеъмоли меёбанд: *so, this*. Дараҷаи қорбурди ҷонишинҳои *so, this* хеле зиёдтар мебошад.

Ҷонишинҳои ишоратӣ ба вазифаи пуркунандаи бевосита омада ба воситаи пешояндҳои зерин меоянд: *to, over, in, from, on, on*.

Мисол:

Пешоянди to:

*It is no longer acceptable for builders **to** be indebted to children.* - Дар назди фарзандон қарздор будани бинокорон дигар қобили қабул нест.

Пешоянди over:

We decided to move to another city. - Мо тасмим гирифтём, ки ба шаҳри дигар кӯчем.

Пешоянди дар борави:

Ҷонишини ишоратии *"about it"* бо феълҳои тобеъ шуда меояд, ки онҳо предмет ё ки мавзӯи муҳокима ва мутолиаро талаб мекунад, ин вазифаро чумлаи пайрави пуркунанда иҷро менамояд, ки бар эзоҳи ҷонишини ишоратӣ омадааст. Мисол: *At the same time he was thinking **about** leaving his wife and he would be left alone with his young children.* - Дар баробари ин фикр мекард, ки занашро тарк кунад ва бо фарзандони хурдсолаш танҳо мемонад.

Баъзан ҷонишини ишоратӣ бо пешоянди *"from"* дар байни ҳиссаҳои хабари таркибӣ меояд. Ин ҳолат, асосан, дар вақе ба амал меояд, ки хабари сарчумла бо таркиби *consists of, consisted of and was better, better* ва амсоли инҳо ифода ёфта бошад. Ҳамаи ҷонишинҳои ишоратӣ одатан пеш аз хабари сарчумла омада, чумлаи пайрави пуркунанда пас аз хабари сарчумла меояд. Аммо мисолҳои низ вомехӯрад, ки дар онҳо ҷонишини ишоратӣ бо пешоянди *"from"* пас аз хабар омада, чумлаи пайрави пуркунанда пас аз он омадааст [6, с. 207].

Дар мисолҳои боло, ки мо аз назар гузаронидем, ҷонишинҳои ишоратӣ чун пуркунандаи бевосита бо пасоянди *"ro"* ва пуркунандаи бавосита бо пешояндҳои гуногун омадаанд ва мисли пуркунандаҳои ба саволҳои *what?, to what?, about what?, from what?* ва амсоли инҳо ҷавоб мешаванд. Аммо дар забони англисӣ ба тарзи махсус омада, бо бандаки изофӣ ба ҳиссаи номии хабар тобеъ гардидани калимаҳои ҳамнисбат низ мушоҳида мешавад. Мисол: *For weeks I waited for the teacher to ask me the lesson so **that** I could show off my "knowledge".* - Ҳафтаҳо интизор шудам, ки муаллим аз ман дарс менурсад, то «донии»-и худро нишон диҳам.

Дар ин мисол *"I've been waiting for weeks"* сарчумла буда, *"when did the teacher ask me for a lesson"* пайрави пуркунанда мебошад, ки ҷонишини ишоратии *"in"*-ро эзоҳ медиҳад. Ин ҷонишин бар хилофи қоидаи маъмули пуркунанда бо ҳиссаи номии хабар таркиби изофиро ташкил намудааст, вале онро муайянкунандаи калимаи **интизор** пиндошта чумлаи пайравро чумлаи пайрави муайянкунанда маънидод кардан нодуруст аст. Дар ин гуна чумлаҳои танҳо воситаи грамматикӣ алоқаи ҷонишин бо хабар бо алоқаи муайянкунандаю муайяншаванда шаклан як хел, аммо мазмунан фарқи кулӣ доранд. Дар ин таркибҳо ҷонишини ишоратӣ чигунагии предметро намефаҳмонад, балки ба вай ҳамроҳ будан ва муносибати ҳамроҳӣ доштанро ифода мекунад. Аз ин рӯ, калимаҳои ҳамнисбат ба саволи муайянкунанда (*How? how or what*) не, балки ба саволҳои пуркунанда ҷавоб мешавад [3, 4, с. 187].

Гузашта аз ин, ҳиссаи номии хабари сарчумла, ки калимаҳои ҳамнисбат ба он вобаста шуда меояд, на бо исмҳои мушаххас, балки бо якчанд калимаҳои маъмул ҳамчун *fear,*

apprehension, reason, witness, expectation ва ғайраҳо ифода меёбад, ки онҳо ҳолатҳои гуногунро мефаҳмонанд. *The oil was hot, but he did not know the meat yet, and he was afraid that the oil would ignite, so 'Uthman withdrew the fire from under the pot.* - *Равған тафсон буд, аммо гӯштро ҳанӯз намедонист ва аз тарси он буд, ки равған даргирад, Усмон (р) оташро аз зери дег кашид.*

Баъзан ҷонишинҳои ишоратие, ки бо ҳиссаи номии хабари сарчумла дар таркиби изофӣ меоянд, пасоянди "ро" мегиранд ва пуркунанда будани худро равшантар зоҳир мекунанд. *She was afraid that on the way back Zainab would take her from the front.* - *Метарсид, ки дар бозғашт Зайнаб ўро аз роҳи пеш мебарад.*

Воситаи алоқаи ҷонишинҳои ишоратӣ, ки вазифаи аъзои пайрави пуркунандаи сарчумларо иҷро менамоянд ва ҳиссаи номии хабари сарчумла шуда омадани изофат далели он аст, ки вазифаҳои грамматикӣ он басо гуногун ва мухталифанд.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда ҷонишини ишоратиеро низ эзоҳ медиҳад, ки вай дар шакли пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта бо масдар бо изофат алоқаманд шудааст, ки он ба алоқаи ҳамроҳӣ баробар аст.

Ҷумлаи пайрави пуркунандае, ки калимаҳои ҳамнисбатеро эзоҳ медиҳанд, нисбат ба ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, ки хабари сарчумларо пурра мекунанд, миқдоран хеле кам мебошанд, таносуби истеъмолашон низ маҳдуд аст.

Ҷонишинҳои ишоратӣ дар сарчумла бештар ҳангоми *order command and advice (сўҳбат, сунориш, фармон ва маслиҳат)* истифода меёбанд. Гӯянда ба вай задаи мантиқӣ дода, диққати шунавандаро маҳз ба ҳамон ҷалб намудан меоҳад [6, с. 208]. Мисол: *I knew that Zainab was very embarrassed and that the place was not suitable for them.* - *Ман медонистам, ки Зайнаб хеле хижолат мекашад ва ин ҷой барои онҳо мувофиқ нест.*

Барои бештар таъкид намудани ҷонишинҳои ишоратӣ калимаҳои ёридиҳанда ва ҳиссачаҳо низ истифода карда мешаванд: *All I can tell you is that it was inherited from my grandmother.* - *Фақат ба шумо гуфта метавонам, ки он аз модаркалонам мерос мондааст.*

Чӣ хеле ки аз мисолҳо дида мешавад, калимаи "**only - танҳо**" барои аз дигар ҳодисаҳои нутқ ҷудо кардани он чӣ ки дар ҷумлаи пайрав гуфта шудааст ва барои таъкид намудани он, аз ҳамаи онҳо ҳамин заруртар аст, истеъмоли ёфтааст.

Барои таъкиди калимаҳои ҳамнисбат ва ба туфайли он барои ба ҷумлаи пайрав ҷалб намудани тавачҷуҳи шунаванда ҳиссачаи "**too-низ**" низ корбаст мегардад, вале мавқеи истеъмоли вай қадри дигартар аст: вай на барои ҷудо кардан, балки барои дар қатори дигар ҳодисаю воқеаҳои, вале аз ҳама охир қайд кардани яке аз ҳодисаҳои муҳимро нишон медиҳад: *I also know that in every yard where he is sick and he eats something, he has to eat by force.* - *Ман ҳам медонам, ки дар ҳар як ҳавлие, ки бемор асту чизе мехӯрад, маҷбур аст, ки бо зурӣ хӯрок хӯрад.*

Вобаста ба хусусияти таъкидии ҷонишинҳои ишоратӣ хабарҳои сарчумла бештар ба сифаҳои зерин ифода меёбанд:

1) Бо сифаи амрӣ. Ин тарзи ифодаёбии хабари сарчумла аз ҳама тарзҳои дигар зиёдтар воমেҳӯрад: *Know that my reputation is not less than yours.* - *Бидон, ки обрӯи ман аз ту кам нест.*

2) Бо феълҳои модалӣ, ки одатан дар ҷумлаҳои бешаҳс меоянд: *But we must not forget that we farmers are ignorant and illiterate.* - *Вале набояд фаромуш кард, ки мо деҳқонон нодонему бесаводем.*

Баъзан ин гуна хабарҳо бандакҷонишинҳо қабул мекунанд ва сарчумла ҳамчун ҷумлаи муайяншаҳс намудор мешавад. Дар ҳамин гуна ҷумлаҳо ҳам танҳо шаҳси яқум мушоҳида мешавад, аммо миқдорашон ниҳоят кам аст: *It should be noted here that this is the first time I have spoken out loud at university.* - *Дар ин ҷо бояд гуфт, ки ман бори аввал аст, ки дар донишгоҳ бо овози баланд сухан меронам.*

3) Бо сифаи хабарӣ. Ба ҳамаи шаклҳои сифаи хабарӣ ифода ёфтани хабари сарчумла дида шавад ҳам, хусусияти мусоҳиба, фармон, талаб ва хулоса доштани он равшан ҳис карда мешавад. Ин аст, ки бештар шакли ҳикоягии сифаи хабарӣ мушоҳида мешавад, дигар шаклҳои сифаи хабарӣ кам дида мешавад: *I tell you that we will overcome this doubt.* - *Ман ба шумо мегӯям, ки мо ин шубҳаро бартараф хоҳем кард.*

Бо сифаи хоҳишмандӣ омадани ҷумлаи пайрави пуркунанда ниҳоят кам дучор шавад:

I mean, we're fighting in vain. - Дар назар дорам, ки мо беҳуда мубориза мебарем.

Ҷонишинҳои ишоратие, ки дар таркиби сарҷумла меоянд, аз ҷиҳати муносибаташон ба хабар ва устувору ноустувориашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд.

Хулоса, ҳаминро бояд қайд намуд, ки табдилёбии ҷумлаҳои пайрави пурқунанда ба ибораҳо дар забони англисӣ, ҷумлаҳои пайрави пурқунанда ва ифода кардани хабари сарҷумла дар забони англисӣ, ҷонишинҳои ишоратие, ки дар таркиби изофӣ меоянд ва вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави пурқунанда ва эзоҳ додани ҷонишинҳои ишоратӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Адабиёт

1. Айни С. *Ёддоштҳо*. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. - 464 с.
2. Гузеева К.А. *Справочник по грамматическому английскому языку*. – СПб: Союз, 1997. – 205 с.
3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепсов Г.Г. *Грамматика английского языка*. – М., 1981. – 204 с.
4. Каменский А.И., Каменская И.Б. *Грамматика английского языка. Ч.1*. - Харьков, 2002. – 145 с.
5. *Наҳви забони тоҷикӣ: Китоби дарсӣ барои факултети журналистика, филология ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри аввал*. - Душанбе: Собириён, 2010. - 280 с.
6. Iyish B. *History of the English language*. Leningrad, 1973. - 208 p.
7. Ioffic L.L., Chakhoyan L.P. *Readings in the theory of English Grammar*.-Leningrad: Prosvechenie, 1972. - 308 p.
8. Sadridin Aini, *The Sands of Oxus, Boyhood Reminiscences, Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr*, Mazda publishers 1998. - 350 p.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАЪНОИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРҚУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба таҳлили сохторӣ-маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ меравад. Муаллифон масоили марбутаро бар пояи маводи ҷамъовардаи хеш мавриди таҳлили қиёсӣ қарор додаанд. Бояд гуфт, ки мавзӯи ҷаваб аз масъалаҳои серҷузъа ва мураккаби наҳв ба шумор рафта, дар асоси асори бадеӣ бо мисолҳои муътамад мавриди омӯзиш ва баррасӣ кашида шудааст. Гузашта аз ин, ҷумлаи пайрави пурқунанда бештар вақт бо феълҳои таркибӣ ва калимаҳои ҳамнисбат робитаи зич доранд. Ҷумлаи пайрави пурқунанда бо сарҷумлаи омадаи пурқунандаи бавосита ва бевоситаро дар ташаккули ҷумлаи инъикос менамояд. Ҳадаф аз таҳқиқ намудани мавзӯи ҷаваб дар он аст, ки он бори нахуст ба риштаи таҳлили муқоисавӣ ва аз нигоҳи этимологиашон бар пояи сарчашмаҳои илмӣ ва бадеӣ бо мисолҳои муътамад мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҷумла, ҷумлаи сода, ибора, ҷумлаи инкорӣ, ҷумлаи саволӣ, мураккаби тобеъ, ҷумлаи мураккаби пайваст, ҷумлаи пайрави пурқунанда, пайвандак, сарҷумла, ҷонишинҳои ишоратӣ.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИДОТОЧНЫЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена структурно-семантическому анализу придоточные дополнительные предложения в английском и таджикском языках. Авторы на основе собранных ими материалов провели сравнительный анализ и углубленное исследование смежных вопросов. Следует сказать, что данная тема является одной из самых сложных и многогранных проблем современности, и она изучается и анализируется на основе художественных произведений с достоверными примерами. Более того, придоточные дополнительные предложения часто тесно связаны со сложными глаголами и родственными словами. Придоточные дополнительные предложения с подлежащим отражает косвенный и прямой наполнитель в образовании предложения. Цель исследования данной темы состоит в том, что впервые эта тема рассматривается с сравнительной и этимологической точки зрения, на основе научных и художественных источников, с достоверными примерами.

Ключевые слова: предложение, простое предложение, словосочетание, отрицательное предложение, вопросительное предложение, сложное придаточное предложение, сложносвязное предложение, дополнительное придаточное предложение, союз, главное предложение, указательные местоимение.

STRUCTURAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF OBJECT CLAUSE IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted to the structural-semantic analysis of subordinate clauses in English and Tajik. The authors conducted a comparative analysis and in-depth study of related issues based on the materials they collected. It should be said that this topic is one of the most complex and multifaceted problems of our time, and it is studied and analyzed on the basis of literary works with reliable examples. Moreover, subordinate clauses are often closely related to compound verbs and related words. Subordinate clauses with a subject reflect the indirect and direct filler in the formation of a sentence. The purpose of the study of this topic is that for the first time, this topic is considered from a comparative and etymological point of view, based on scientific and literary sources, with reliable examples.

Keywords: sentence, simple sentence, phrase, negative sentence, interrogative sentence, compound sentence, complex sentence, object clause, conjunction, principal clause, demonstrative pronouns.

Дар бораи муаллифон

Ҳақимов Файзали Исматуллоевич
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 889 99 88 29
E-mail: fayzali.khakimov.95@mail.ru

Ҷӯраев Хайём Акрамович
Мудири кафедраи забони англисӣ ҳамчун
ихтисоси дуюм
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 798 73 73
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

Об авторях

Хақимов Файзали Исматуллоевич
Соискатель кафедры языкознания и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 889 99 88 29
E-mail: fayzali.khakimov.95@mail.ru

Джураев Хайём Акрамович
Заведующий кафедрой английского языка как
второй специальности
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 798 73 73
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

About the authors

Hakimov Faizali Ismatulloevich
Applicant of the Department of linguistics and
comparative typology
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 889 99 88 29
E-mail: fayzali.khakimov.95@mail.ru

Juraev Khayyom Akramovich
Head of the Department of the English as a Second
Specialty
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 798 73 73
E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ УМУМИЕСТЕЪМОЛ ДАР ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ БОФАНДАГИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳасанова С. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Истилоҳоти соҳаи бофандагӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор рафта, лабрэзу саршор аз луғоту истилоҳот аст. Нақши вожаҳои умумиестеъмол дар ташаккулу тақомули луғоту истилоҳоти бофандагии забонҳои зикршуда бағоят калон буда, дар зер мо роҷеъ ба саҳми онҳо фикру андешаҳои худро баён хоҳем намуд.

Чун зикраш рафт, вожаву истилоҳоти бофандагиву насосҷӣ, ки ба яке аз қабатҳои муҳимми луғоти забонҳои тоҷикиву англисӣ мансуб аст, заминаи ғании қадимаи таърихро соҳибанд, чунки инсоният аз даврони қадим бо касби худ дар ҷамъият мавқеу манзалати муайяно касб карда, аз ҳисоби он ҳаёт бар сар мебарданд. Аз ин хотир, дар баробари рушди инкишофи ҷамъият таркиби луғавии забон ба луғоту истилоҳоти нав рӯ ба рӯ гардид, ки ба фаъоляти ҳаррузаи инсон робитаи ногусастанӣ дошта, бунёду тақомули он ба тафаккури инсон вобаста буд. Касбу ҳунари бофандагӣ, пеш аз ҳама, бо анвои матоъ алоқаманд аст, чунки муҳимтарин мавод барои ҳунари бофандагӣ аз растаниву канданиҳои фойданок дарёфт мегардад.

Ҳамин тавр, он луғоту истилоҳоте, ки дар ташаккули истилоҳоти бофандагӣ ҷой доранд, ба таври зайл дастабандӣ намудем:

Вожаҳои умумиестеъмол. Дар матнҳои соҳаи бофандагӣ вожаҳои серистеъмол он вожаҳои мебошанд, ки умумиилмианд, ба монанди воҳидҳои луғавии: *system— низоми, method— усул, метод, structure— сохтор, theory— назария, experience— таҷриба, малака, маҳорат, construction— конструксия, таркиб, type— тип, ҳел, навъ, шакл, analysis— анализ, temperature— ҳарорат, energy— энергия, қувва, mass— масса, бисёрӣ, миқдори бисёр, substance— модда, volume— ҳаҷм, андоза, period— давр, давра, марҳила, замон, вақт, concentration— дараҷаи ғилзат, product— маҳсул, натиҷа, самара.*

Истилоҳоти умумитехникӣ. Бархе аз суҳаншиносон (Ахманова, Глушко, 1974, Задорнова, 1981, Герд, 1980, Лейчик, 1983) дар таълифоти хеш ба ғайр аз мавҷуд будани луғоти умумиилмӣ аз истилоҳоти умумитехникӣ ёдовар мешаванд. Ба ин гурӯҳ вожагоноро мансуб медонанд, ки барои ифодаи мафҳумҳои меҳварии техникӣ қорбаст мегарданд. Ба ин анвои вожагон луғоти байналмилалӣ низ шомил буда метавонанд, мисли *aggregate— агрегат (якчанд мошин ва ё асбоби ба ҳамдигар пайваста, apparatus— асбоб, олат, дастгоҳ, condition— талабот, шарту шароит, effect— таъсир, асар, instrument— асбоб, олат, анҷом, object— ҳаҷм, андоза, объект, apparel— либос, пӯшок, appliance— асбоб, таҷҳизот, assay— санҷиш, таҷриба, озмоиш; engine— муҳаррик, amount— миқдор, адад, андоза.* Дар вожаномаву фарҳангҳои умумитехникӣ ва махсуси техникӣ истилоҳоти умумиилмӣ ва умумитехникӣ ягон аломати ҳосе надошта, ба мансубияти онҳо ба соҳаи муайяни илму техника ишора мешавад.

Бештари олимону забоншиносон бар он назаранд, ки мушкилоти тафовути ин қабати луғавӣ ҳангоми гузаришу таҷвили онҳо аз як гурӯҳ ба гурӯҳи дигар хувайдо мегардад. Дар ин росто якчанд хусусияҳои маъноии луғоти соҳаро бояд ба назар гирифт, зеро бидуни он ба ҳам омадан ё муттаҳид шудани гурӯҳи калимаҳо ғайриимкон аст. Ҳама гуна таснифоти луғат аз лиҳози вижагиҳои маъноӣ ҳамеша бо унсурҳои алоқаманд аст, ки он хусусиятҳоро гурӯҳҳои ҳамчавор соҳибанд. Мавҷудияти унсурҳои мобайнӣ ва гузариши унсурҳо, умуман, ҳоси низоми мураккаб аст.

Истилоҳоте, ки дар забони маъмул мансубанд. Луғоти махсус қобилияти қорбурдро дар забони маъмул соҳиб буда, бархе аз вижагиҳои худро аз даст медиҳанд, ба монанди:

metal – метал, *atom* – атом, *gas* – газ, *plastic* – пластмасса. Дараҷаи корбурди ин намуди истилоҳот чунон густариш ёфтааст, ки онҳо ҳатто ҳамчун истилоҳҳои воқеӣ эътироф карда намешаванд. Ба ин гурӯҳ истилоҳоти зерин мансубанд: *water* – об, *weight* – вазн, *humidity* – намӣ, *tap*, *needle* – сӯзан тевана, *solution* – маҳлул, *soap* – собун, *bath* – ҷаммом, *tank* – бак, чалак, *pressure* – фишор, *фишордиҳӣ*, *volume* – ҳаҷм, андоза, *heat* – гармӣ, ҳарорат.

Бояд тазаққур дод, ки дар соҳаҳои мухталиф бархе аз вожаҳои умумистеъмол ба сифати истилоҳ истифода шуда, аломати истилоҳиро ба худ касб мекунанд, ба монанди: *degumming* – дар об ҷӯшонидан; *кафкунонӣ* – *saponification*. Илова бар ин, дар бархе аз фарҳангҳои истилоҳотӣ, миқдори зиёди калимаҳои умумистеъмолие мавҷуданд, ки дар натиҷаи таҳаввули маъноӣ воҳиди луғавӣ маъноӣ истилоҳӣ мегирад: *treadle* – зинаи овезон, поймонак; *picking treadle* – тирак; *treade loom* – дастгоҳи бофандагии поймонакдор; *trim-masonex/ trim-master* – таҷҳизот барои тоза кардани матоъ аз қисми охираш; *automatic thread trim* – таҷҳизоти худкор барои тоза кардани чокҳо; *truck* – ароба, *beam truck* – аробаи наварди торпечонӣ; *doffing truck* – ароба барои нақшириши нах, ришта, калоба; *oven* – кӯра, оташдон, хона/ҷойи хушккунии; *finishing oven* – ҷойи хушккунии барои орошидиҳӣ, зинадиҳӣ; *pad (padder)* – мошини ҷаббониши; *chemical padder* – мошини ҷаббониши барои орошидиҳӣ. Аз таҳлили баррасии луғоте, ки зикрашон рафт, метавон ба чунин бардошт расид, ки маъноӣ нахустине, ки дар сарчашмаҳо дарҷ ёфтаанд – калимоти умумистеъмол буда, бо маъноӣ дуҷум онҳо метавонанд ба сифати истилоҳ корбурд шаванд.

Лозим ба ёдоварист, ки асосан, истилоҳоти бофандагӣ дар навбати худ ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо мешаванд, ба монанди:

а) *treatment* – тарзи коркарди матоъ: *chemical finishes* – орошии/зинати кимиёвӣ, *crease-resist processing* – ошошии/зинати нопурра; *waterproof treatment* – коркард, ороши ё пардозии матоъи обногузар; *silicone treatment* – коркарди/пардозии матоъи силикон; *antishrink treatment* – коркарди матоъи нишастанашаванда; *flameproof treatment* – пардозии матоъ бо таркибҳои оташтобоваранда;

б) *mechanical finishing* – орошии/зинати механикӣ: *scrabbing* – дам кардан-пуктани матоъи паимин; *blowing* – обнас кардани/дар об ҷӯшонидани матоъи паимин дар цилиндри сӯроҳидошта; *cropping* – кӯтоҳ кардан, буриши матои паимин.

Таъкид ба маврид аст, ки дар таркиби луғавии забони англисӣ як миқдор истилоҳ-ибораҳои мавҷуданд, ки ба номи кишваре, ки дар он нахи матоъ истеҳсол мегардад ё таҷҳизоте, ки аз тарафи ин ё он шахс ихтироъ гардидааст, мансубанд, ба монанди: *New Zealand flax* – нахи Зеландияи Нав, *Walloon flax* – нахи Валон, *Hussong dyeing machine* – мошини рангкунанда аз рӯи низоми ихтироъкардаи Хассонг (бо қалоқи парадор), *Jacquard loom* – дастгоҳи бофандагии Жаккард, *Esser dyeing machine* – мошини рангкунанда аз рӯи низоми ихтироъкардаи Эсе ва ғ.

Як нуқтаро бояд тазаққур дод, ки воҳидҳои якҷузъа, ки дар бештари ҳолатҳо ба сифати номгӯй (номенклатура) маъмуланд, гунаи эллипсис ба шумор рафта, як истилоҳ ба падидаи ихтисора дучор мегардад ва он ба ифодаи номенклатурӣ мубаддал меёбад. Миқдори ин намуд истилоҳот дар низоми истилоҳоти бофандагии забони англисӣ хеле зиёд аст, чунончӣ: *MD-1-50* – таркиби *MD-1-50* (моддае, ки матоъро бо эластомер пайваст мекунад), *locarno* – локарно (моддаи сурхи оганикӣ), *A-3* – нахи навъи *A-3* (акриловое), *BX Meryl* – нахи навъи *BX мерил* (вискозӣ), *LOF* – нахи навъи *LOF* (шишанах, нахишиша), *PE* – нахи навъи *PE* (нимэфир), *Z-54* – нахи навъи *Z-54* (вискозӣ буда, обногузар аст), *G 2* – лавозимоти дутасмагии кашанда Казабланка), *MNTspecial6953* – таркиби махсуси *MNT6953* (матоъи катализии нармкунанда), *taarad* – пахтаи навъи америкоии «маарад» (аз тухми пахтаи навъи «пима»).

Забоншинос З.И. Комарова истилоҳотро ба дигар гурӯҳи вожаҳо – номенклатура (номгӯй, номгу), яъне воҳиди номен муқобил мегузорад ва амалан, дар фарҳангҳои илмӣ-техникӣ мафҳуми “номен” ҳамчун “идентификатор (ташхисгар)” ишора мешавад. Ба андешаи мавсуф, номенҳои исмиҳои хос буда, асосан, мавқеи мобайнӣ, яъне байни истилоҳ ва исмиҳои хосро ишғол мекунанд [9, с. 9]. Аммо забоншиносон Т.Л. Канделаки ва Т.Р. Кияк бар он ақидаанд, ки мансубияти номенклатура ба гурӯҳи истилоҳот ҳали яқини худро дар

сарчашмаҳои илмӣ наёфта, то ба имрӯз ҳамчун масъалаи баҳснок боқӣ мемонад [6, с. 40-52; 7, с. 90-96]. Аз тарафи дигар, қобили қабул аст, ки номҳои/номгӯи расмӣ ба низоми мафҳумҳо дохил намешаванд. Аз тарафи дигар, суханшинос Герд қайд мекунад, ки диду назаре мавҷуд аст, ки бештари номенҳо, яъне номгӯиҳо бо мурури замон ба низоми истилоҳот ворид мешаванд [4, с. 3-7]. Гурӯҳи дигари олимон тасдиқ мекунанд, ки номенҳо ё номгӯиҳо гуё ки истилоҳҳо ба шумор мераванд [5, с. 75; 8, с. 3-5].

Мусаллам аст, ки номенклатура ҳамчун падидаи аломатноки серпахлу маҳсуб ёфта, дар соҳаҳои мухталифи имлу техника ва дигар бахшҳо васеъ истеъмол мешавад. Роҷеъ ба ифодаи маъно, ба андешаи К.Я. Авербух, номен ташкилаи мураккаб нахвино ифода мекунад, ки аз ду ҷузъи гуногунтаркиб иборат буда, яке истилоҳот ва дигаре худи номгӯӣ ба шумор меравад. Дар навбати худ, З.И. Комарова ҳиссаҳои таркибии номенро ба воҳидҳои забонӣ ва ғайризабонӣ ҷудо мекунад [9, с. 18]: *Jacquard high-pile circular knitting machine – машинаи гирдбофанда барои истеҳсоли мӯинаи сунъии нақшдори жакардӣ; jacquard rib circular machine – машинаи дуфонтурӣи гирдбофандаи жакардӣ.*

Агар аз як тараф, мавҷуд набудани аломатҳои муҳимми номгӯи хос дар истилоҳ наметавонад унсурҳои комилҳукуки истилоҳотӣ ҳисобида шавад ва аз ин рӯ, ин хусусияти истилоҳ дар фарҳангҳои истилоҳӣ инъикос нагардидааст. Ҳамин тавр, шарҳу тавзеҳи номгӯи воҳидҳои техникӣ ва истеҳсолӣ дар фарҳангу луғатҳо муҳим нест, зеро онҳо, асосан, дар ҳуҷҷатҳои меъёриву техникӣ бештар бозтоб мегарданд. Аз тарафи дигар, фаъолияти соҳаи техникӣ, ки яке аз онҳо бофандагӣ ба шумор меравад, аз он қойидае, ки зикраш рафт, истисно аст. Аз нуқтаи назари амалӣ, ворид намудани номгӯиҳо ё номенклатураҳо дар фарҳангу луғатҳои истилоҳӣ воқеан ҳадафнок аст, зеро онҳо дар қатори истилоҳҳо, ихтисораҳо барои амалкарди яқоя ва ҳусни тафохум байни мутахассисони соҳаҳои мухталиф хеле муҳим маҳсуб меёбад.

Мураккабии алоқаи байни луғоти касбӣ ва истилоҳот дар таълифоти суханшиносон С.Д. Шелова ва З.И. Комаровой хеле муафасал бозтоб гардидааст. Мавсуф қайд мекунанд, ки профессионализмҳо ё вожаҳои касбӣ (калимаву иборае, ки хоси ягон касбу ҳунар аст) аз истилоҳоти мансуби нутқи гуфтугӯи бо меъёри муайян доштани, ифоданоку муассир будани худ то андозае тафовут доранд. Ба андешаи мавсуф луғоти истилоҳотро метавон ба воҳидҳои ба меъёр ё тартиби муайян даровардашуда ва ба меъёр тартиби муайян надаровардашуда ҷудо намуд. Истилоҳоти мутобиқшуда ва ё мутобиқнашуда гунаҳои дигари истилоҳоти забоншиносӣ ба шумор мераванд [11, с. 32-37; 9, с. 18]. Чунин таҷзияи воҳидҳои номии маҳсус ба тасвири лексикографии онҳо таъсир мерасонад. Забоншиносон, одатан, ворид намудани жарғони касбиро ба фарҳангҳои истилоҳӣ қобили қабул намешуморанд, зеро онҳо, асосан, дар соҳаи маҳдуди иртиботи касбӣ истеъмол гардида, муодили меъёри истилоҳии худро соҳибанд. Луғоти истилоҳии ба меъёрдаровардашуда, одатан, дар роҳнамому маълумотномаҳои маҳсус, ки жарғони касбӣ ва сленги ин ё он навъи фаъолиятро муайян мекунад, тавсиф мешаванд. Ин муаммо чанд маротиба аз ҷониби истилоҳшиносон мавриди таҳқиқ қарор гирифта буд ва бештари онҳо ворид намудани вожаҳои касбиро ба фарҳангҳои истилоҳӣ мувоффиқи мақсад намешумориданд. Сарфи назар аз диду назари андешаҳои баённамудаи суханшиносон [5, с. 74; 8, с. 3-5], тобиши маъноӣ муассири-ифоданокӣ аз нигоҳи К.Я. Авербухом ҳамчун яке аз аломатҳои хоси вожаҳои касбӣ ё профессионализмҳо ҳисоба намешавад. Ба қавли мавсуф воҳидҳои мазкур аллақай ба сифати вожаҳои омиёна корбурд гардида, воҳидҳои муайяни ин ё он соҳа гардиданд. Мавҷудияти ифоданокӣ дар вожаҳои касбӣ ё профессионализмҳо маҳсули боқимондаи дарки ифоданкоии калима, пеш аз ҳама, барои ифодаи номи касби мазкур ба шумор меравад [1, с. 130].

Бешак, дар ҳама соҳаҳои фаъолияти касбӣ ифодаву ибораҳои хирфай ва фардиву ғайримереъерӣ мавҷуданд ва онҳоро набояд ба гурӯҳи луғоти касбӣ ё профессионализмҳо мансуб донист. Чӣ тавре зикраш рафт, аломати истилоҳ, пеш аз ҳама, дар таркиби ибораву ҷумла ва матн ҳувайдо мегардад ва маҳз ҳамин хусусият истилоҳро аз калимаи умумистеъмол фарқ мекунад.

Адабиёт

1. Авербух К.Я. *Общая теория термина*. – М.: Издательство МГОУ, 2006. – 252 с.
2. Ахманова О.С., Глушко М.М. *Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования*. – М., 1974. – 180 с.
3. Ахманова О.С., Задорнова В.Я. *Теория и практика перевода в свете учения о функциональных стилях речи // Лингвистические проблемы перевода*. – М., 1981. – С. 3-12.
4. Герд А.С. *Еще раз о значении термина // Лингвистические аспекты терминологии*. – Воронеж: ВГУ, 1980. – С. 3-7.
5. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. *Лингвистические основы учения о терминах*. – М.: Высшая школа, 1987. – 105 с.
6. Канделаки Т.Л. *работа по упорядочению научно — технической терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом // Лингвистические проблемы научно - технической терминологии*. – М.: Наука, 1970. – С. 40-52.
7. Кияк Т.Р. *Проблема лингвистического упорядочения терминологии // Лексикология. Терминоведение. Стилистика*. – М.-Рязань: Пресса, 2003. – С. 90-96.
8. Кобрин Р.Ю. *Опыт семантической классификации словарей // Теоретические проблемы научно-технической терминологии и практика перевода*. – Омск, 1985. – С. 3-5.
9. Комарова З.И. *Семантическая структура специального слова и её лексикографическое описание*. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 155 с.
10. Лейчик В.М. *Особенности терминологии общественных наук и сферы её использования ИЯзык и стиль научного изложения*. – М., 1983. – 319 с.
11. Шелов С.Д. *Определение и мотивированность терминов // Очерки научно-технической лексикографии*. – СПб., 2002. – С. 32-37.

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ УМУМИЕСТЪМОЛ ДАР ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ БОФАНДАГИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан аз боби нақши калимаҳои умумиестъмом дар ташаккули истилоҳоти бофандагии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ меравад. Истилоҳоти бофандагиву насосҷӣ яке аз қабатҳои муҳими луғоти забонҳои тоҷикиву англисӣ ба шумор рафта, заминаи ғании қадимаи таърихи соҳиб аст, зеро инсоният аз даврони қадим бо касби худ дар ҷамъият мавқеу манзалати муайяно касб қарда, аз ҳисоби он ҳаёт бар сар мебарданд. Истилоҳоти бофандагии забонҳои муқоисашавандаро, ки манбаи асосии пайдоишашон калимаҳои умумиестъмолианд, метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд: вожаҳои умумиестъмом, истилоҳоти умумитехникӣ ва истилоҳоте, ки ҳосил забони маъмуланд. Дар мақола инчунин, тафовути профессионализмҳо ё вожаҳои касбӣ аз истилоҳот шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, забон, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, муқоиса, калимаҳои умумиестъмом, истилоҳоти умумитехникӣ, тафовут, шабоҳат, умумият, истилоҳоти бофандагӣ.

РОЛЬ ОБЩЕУПОТРЕБИТЕЛЬНЫЕ СЛОВА В ОБРАЗОВАНИЯ ТЕКСТИЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В настоящей статье речь идёт о роле общеупотребительных слов в образовании текстильных терминов таджикского и английского языков. Текстильная терминология являлась одно из важных слоев словарного состава таджикского и английского языков и имеет богатое древнего история, так как человечества с древних времен обладал особое место в обществе и жил за счёт своей профессии. Текстильная терминология сравниваемых языках, основных источников которых являются общеупотребительные слова, могут делаться на трёх групп: общеупотребительные слова, общетехнические термины и терминологии, относящиеся к конкретному языку. В статье также интерпретируются отличия профессионализмов от терминологии.

Ключевые слова: слово, термин, язык, английский язык, таджикский язык, общеупотребительные слова, общетехнические термины, сравнение, отличие, сходство, общность, текстильная терминология.

THE ROLE OF COMMON WORDS IN THE FORMATION OF TEXTILE TERMS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dedicated to the role of commonly used words in the formation of textile terms in the Tajik and English languages. Textile terminology is one of the important layers of the vocabulary of the Tajik and English languages and has a rich ancient history, since humanity has had a special place in society

since ancient times and lived off its profession. Textile terminology of the compared languages, the main sources of which are commonly used words, can be divided into three groups: commonly used words, general technical terms and terminologies related to a specific language. The differences between professionalisms and terminology are interpreted in this article as well as.

Keywords: word, term, language, English language, Tajik language, common words, general technical terms, comparison, difference, similarity, commonality, textile terminology.

Дар бораи муаллиф

Ҳасанова Саодат Раҷабалиевна
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 987 60 01 31
E-mail: saodat2024@mail.ru

About the author

Hasanova Saodat Rajabaliyeva
Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 987 60 01 31
E-mail: saodat2024@mail.ru

Об авторе

Хасанова Саодат Раҷабалиевна
Докторант по специальности (PhD) кафедры
языкознания и сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 987 60 01 31
E-mail: saodat2024@mail.ru

ТДУ 891.550

ТАНОСУБИ ШАХСИЯТИ ЭҶОДӢ ВА ОСОРИ НАВИСАНДА

Солеҳов Ш. А., Мустафозода А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Вақте дар бораи аҳвол ва осори Абдулҳамид Самад меандешем, чунин андешае ба сар меояд, мо бояд дар шинохт ва арзёбии саҳифаҳое аз зиндагиномаи ӯ ба “кандуков дар лои пинҳони завоҳир ва расидан ба таърифе саҳеҳ ва интихоби он аз байни чандин фарзия” [7, с. 232] даст ёбем, вагарна он чи мо менависем аз маълумоти идории тарҷумаҳолӣ фаротар нахоҳад рафт. Воқеан ҳам зикри аслу насаб, даврони кӯдакӣ ва наврасӣ, замони таҳсил дар мактаби миёна ва донишгоҳ, робита бо муосирон, миқдори таълифот ва монанди инҳо ҳанӯз зохири зиндагиномаи нависанда мебошанд. Аз ин назар, он чи дар ин фасл моро мутаваҷҷеҳи сарнавишти хунарии А. Самад месозад, қабл аз ҳама, аз хилоли санадҳои тарҷумаҳолӣ дар матни воқеиятҳои муҳити зиндагиву хонаводагӣ, даврони наврасиву таҳсилот ва алоқамандихоҷаш бо муҳиту одамон берун кашидани шахсияти инсонӣ ва хунарии ӯ мебошад.

Ин нависандаи маҳбуб имрӯз ҳам ба синну сол ва ҳам малакаи хунари ба камол расидааст. Чандин маҷмуаи ҳикоя ва қиссаҳо, ҳамчунин романи «Гирдбод» раҳоварди сафари ӯянд. Дар маҷмуъ Абдулҳамид Самад ба василаи осори бадеиаш меъёрҳои тозаи шинохти инсон ва рафтору кирдори ӯро вазъ намуд, ки аз бисёр чихатҳо мунҳасир ба соҳиби ин осор аст. Ба ифодаи дигар, вай воқеиятҳои зиндагӣ ва сарнавишти одамонро бодиди хоси худ ба қалам оварда, тасвири тозаеро аз зиндагӣ ва амалу кирдору хулқу хӯи одамон барои муосирон ва баъдиниёнаш ироа намуд. Ин фазилати хунарии ӯ аз сарнавишти инсонӣ ва савияи касбияти хунарии ӯ сарчашма мегирад, ки хоҳу ноҳох диққати моро ба зиндагиномаи воқеӣ ва пурмоия нависанда мутаваҷҷеҳ месозад.

Насри бадеии Абдулҳамид Самад аз аввалин таълифоташ сар карда бо хусусиятҳои хоси мавзуиву мундариҷавӣ, тасвири ва андешаву оро, ки ифодакунандаи фардияти хунари нависандагии ӯянд, мариди тавачҷӯи муҳаққиқони соҳа қарор гирифта буд. Адабиётшинос Абдухолиқ Набавӣ навиштаҳои Абдулҳамид Самадро “ҷолиби диққат” доништа, афзудааст, ки “...аз ибтидо, аз айёме нависанда бо ҳавас қалам меронд ҳама навиштаҳояш дар тақя ба савияи насри пешрави муосир таълиф шудаанд” [5, с. 165]. Атахон Сайфуллоев низ “барвақт зухур” кардани қобилияти нависандагии Абдулҳамид Самадро эътироф карда, ӯро аз нависандагони соҳиби сабку салиқои хоси хунари тавсиф карда буд [5, с. 78].

Ба аввалин ҳикояи ӯ “Ду гусел” тавачҷӯ кардани аҳли таҳқиқ, албатта, далели соҳиби хунар ва диди хоси нависандагии будани ӯ мебошад. Ин ҳикояро ӯ ҳанӯз замони донишҷӯӣ таълиф карда ва он дар рӯномаи “Тоҷикистони советӣ” (1972) ба чоп расида ва дар озмуни рӯзнома ҷойи дувумро гирифта буд.

Ба ифодаи дигар, он чизи наведе, ки нависанда ҳамчун таҷрибаи эҷодӣ ба ҳазинаи хунар ворид менамояд, чеҳраи хоси эҷодӣ, нақш ва ҷойгоҳи ӯро дар таърихи адабиёт муайян менамояд. Дар ин маврид суҳанони зерини Л. Н. Толстой низ муҳим аст, ки гуфта: “Аз рӯи моҳият, вақте мо асари бадеии муаллифи навро мехонем ё дар борааш меандешем, аввалин суоле, ки дар зехнамон пайдо мешавад, ин аст: “Канӣ, ту кистӣ? Ва ту аз ҳамаи одамоне, ки ман мешиносам, чӣ фарқ дорӣ ва чӣ чизи наведе метавони гуфт дар бораи ин ки чигуна ба зиндагӣ бояд нигарист?”...Агар ин нависандаи кӯҳна ва шинос бошад, аллақай суол ин нест, ки ту кистӣ, балки “ канӣ, ту ба ман чи чизи наведе мегӯӣ? Кадом паҳлуи зиндагиро ба ман менамой?” [6, с. 19].

Дар бораи махсусияте, ки сифати нависандаи асилро ифода мекунад, нависандаи рус Тургенев ба тарзи дигар андеша рондааст: “Дар адабиёт... бале, он чи ки ман дар боби ҳар истеъдод меандешам, он чизест, ки онро қарор додам овози худ ном ниҳам. Бале, муҳим

овози худ аст. Зарбу оҳанги зинда, хос, инфиродӣ, ки дар гулуи дигарон чунинашро ёфта намешавад... Барои он ки чунин гуфт ва ин зарбу оҳангро соҳиб шуд, бояд маҳз чунин гулуе дошт, ки сохтори хос дошта бошад. Чун паррандагон...Хусусияти асосии истеъдоди зиндаи бемонанд дар ҳамин аст” [2, с. 221].

Аз аввалин навиштаҳои А. Самад ҳис карда мешуд, ки ӯ соҳиби овози хоси худ аст. Фардияти эҷодии ӯро на фақат усули хоси тасвири воқеиятҳои зиндагӣ, балки он мухтассоте низ шакл медиҳад, ки дар бунёди арзишҳои ҳамагонии бадеӣ иштирок менамояд. Ба ифодаи дигар, “худӣ” на фақат ба ҳам монанд набудани унсурҳои фардии ҳунарро таъкид дорад, балки ғаноафзоии ҷаҳони маънавии инсон ва фарҳанги бадеии миллатро низ таъкид менамояд. Ба ин тартиб, хусусияти фардияти эҷодии А. Самадро на фақат сабку тарзи нигориш, балки равиши андеша, фарогирии воқеиятҳо ва эътимоди ғоявии ӯ низ шакл додааст, ки на ба ҳар нависанда даст медиҳад.

Чунон ки ишора шуд, аввалин ҳикояи А. Самад “Ду гусел”, воқеан ҳам, ошкоркунандаи овози хоси нависанда буда, диди хоси ӯро ба воқеияти зиндагӣ ва маъниҷӯӣ аз он муайян ва мушаххас менамояд, ки, пеш аз ҳама, баёнги фардияти эҷодӣ ва ҳунарии ӯ мебошад. Донишманди рус С. Антонов истеъдоди нависандаро дар он мебинад, ки “дар маводи маълум ва борҳо мавриди истифода қарор гирифта чизи нав ва руҳи тозаеро бинад, ки пештар касе надида буд” [2, с. 20]

Мавзуи ҳикояи “Ду гусел” тоза набуд. Нависанда дар он муҳаббати ватан, муҳофизати он ва ғояи меросбарии ормони ватандориро инъикос намудааст, ки дар ин мавзӯ аз Абулқосим Фирдавсӣ сар карда, то даҳҳо нависандаи муосири тоҷик андеша рондаанд. Вале бархурди А. Самад дар ин ҳикоя ба воқеият тоза буда, диди хос ва баррасии ҳунармандонаи ӯро дар ин мавзӯ ифода мекунад, ки ифодагари фардияти эҷодии ӯст.

Адабиётшинос А. Сайфуллоев ҳамин хусусияти фардияти дид ва усули тасвири нависандаро дарк карда навишта буд: “Абдулҳамид Самад ба майдони эҷодкорӣ бо ниятҳои кавии хизмат кардан ба адабиёти асил ва тавассути он ба халқу Ватан қадам гузошт. Бинобар он андешаҳои пок, тоза, ҳиссиёти шаҳрвандиаш баланд аст. Муҳимтар аз ҳама ҷаҳонбинияш рушан аст.. Ба фикри банде се омили муҳимро таъкид кардан лозим меояд, ки онҳо рушду камоли нависандаро муайян менамоянд: аввалан, истеъдоди фитрӣ, сониян, ҷаҳонбинии васеъ, ниҳоят, меҳнатдӯстӣ. Абдулҳамид Самад дорои ҳарсеи ин арзиши маънавий мебошад” [5, с. 81]. Дар заминаи ин суханони донишманди фаҷид метавон гуфт, ки маҳз сифатҳои ёдшуда ба ташаккули нависанда ҳамчун эҷодкори тозаназару тозапардоз кӯмак расонда, ба шаклгирии фардияти ҳунари ӯ мусоидат намудааст.

Чӯра Бақозода низ “диду назари хоси нависанда ба одаму олам”-ро аз мухтассоти ҳунарии А. Самад шинохта, меафзояд, ки “...дар маркази ҳамаи ҳикояҳо, хоҳ ҳикояи чиддӣ, хоҳ лирикӣ ва хоз ҳикояи ҳаҷвӣ як масъала: тасвири бадеии моҳияти ҳастии инсон, сиришти инсонӣ, одамият ва ноодамӣ, зиёда аз он, фалсафаи инсон ба назар мерасад” [3, с. 70]

Ин тамоюли ҳунари далели дигари соҳиби овози худ будани нависанда дар эҷоди насри бадеӣ мебошад.

Ҳикояҳои дигари А. Самад “Хаёли ширин” (1973) ва “Эҳтиёт” (1973) низ тарзи хоси бархурд ва тасвир аз воқеияти зиндагӣ, амалу кирдор ва ҳулку ҳӯи шахсиятҳо мебошад. Дар ҳикояи “Хаёли ширин” воқеа аз забони қаҳрамони асосӣ Шер тасвир шудааст. Дар дарси тарбияи ҷисмонӣ худро ноҳинҷор ҳис кардани Шер ва боиси мазоҳу масҳара ва хандахариши ҳамсинфон гаштанаш ба василаи андешаҳои шахсияти асосии ҳикоя ва орзуи дар донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ таҳсил намудан ва корнома нишон додан тавассути хаёли ширин тасвир шудааст. Шери воқеӣ ландаҳур, миёнаш чун кундаи ҷувоз ғафс буда, худро ҳатто дар турник кашида наметавонад. Шери хузурб, паҳлавон, қудратманд маҳсули хаёли ширин аст.

Ҳикояи “Эҷод” тарзи дигари нигориши нависандаи он вақт хеле ҷавон ва фардияти эҷодии ӯро ба таври мушаххас нишон медиҳад. Дар ин ҳикоя муаллиф комёб шудааст, ки чехраи рӯзноманигори ҷавонро ба оҳанги дуовоза ба тасвир гирад ва тасвир идомаи андешаҳои ботинӣ ва пурихтилофи Сайёд бошад. Ин тарзи дуовозаи тасвир, ки барои А. Самад таҷрибаи аввал аст, дар ҳикоя ба таври табиӣ омезиш наёфтааст. Вале ин таҷриба дар ҳикояҳои баъдӣ адиб ҳунармандона истифода шуда, дид ва усули хоси биниш ва тасвири ӯро ташаккул бахшидааст.

Баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла Ҷ. Бақозода аввалин ҳикояҳои А. Самадро “шогирдона” доништа бошанд ҳам, тарзи тасвири муносибатҳои иҷтимоиро дар таҷрибаи ӯ баёнгари “услуби фардии” [3, с. 23] нависанда қаламдод кардааст, ки низ дар таъйиди фардияти ҳунари ва эҷодии А. Самад мебошад. Ин чаҳор ҳикоя, ки аз аввалин навиштаҳои адиб аст, бо диди хос ва тасвири ҳадафманд имтиёз дошта, чеҳраи ҳунарии муаллифро мушаххас месозад. Тасвири сарнавишти талхи Зикамоҳ, усули гуфтугӯи шахсиятҳо ва андешаҳои маънидори шахсияти ҳикояи “Субҳ медамид”, гуфтугӯи ботинии шахсият ва мавқеи нависанда дар шинохти ҳақиқати зиндагӣ дар ҳикояи “Эҳтиёт” ва тасвири суҳангӯҳои шахсият аз забони ҳуди ӯ, яъне “ман” дар ҳикояи “Хаёли ширин” далели он аст, ки А. Самад аз аввалин қадамҳои эҷодии ба воқеияти рӯзгор, сарнавишти шахсиятҳо, амалу кирдори онҳо назари хоси моҳиятҷӯ дошта, ба ин васила муваффақ шудааст, ки пайроҳаи хоси худро дар насри тоҷик боз намояд.

Дар нахустин ҳикояҳои нависанда олами ботинӣ ва ҳолати равонии инсон на фақат дар шарҳи ин ё он амалу кирдори шахсиятҳо хидмат кардааст, инчунин манбаи идрок низ мебошад. Шодравон Ҷ. Бақозода ин тамоюли фикрӣ ва ҳунариро дар насри тоҷикии солҳои ҳафтад ҳодисаи “нисбатан нав” доништа, меафзояд, ки “минбаъд нишонаҳои онро дар асарҳои дигар адибон ҳам пайдо кардан мумкин аст”, вале мисоле намеоварад [3, с. 23].

Ҳамин равиҷи тасвир, ки дар мисоли чаҳор ҳикояи А. Самад аз назар гузаронидем, далели он аст, ки нахустин офаридаҳои нисбатан ҷиддии бадеии нависанда оид ба носозии печидагӣҳои зиндагии пиразанҳое, ки ҳаётро дӯст медоранд, зарбаҳои паи ҳам онҳоро руҳафтада накард ва иродашонро нашикаст. Дар баробари пиразанҳои кавиירו, ҷавонони камтаҷриба Найму Саттор (“Субҳ медамид”), Сайёд (“Эҳтиёт”), ҷавони ҳаёлпарастӣ танбал Шер (“Хаёли ширин”) ба тасвир омадаанд. Зикамоҳ, кампири Чаман, Сатторӣ (ҳикояи “Эҳтиёт”) эҳтиёткорона, ба иззати нафси ҷавонон нарасида ба онҳо дарси зиндагӣ ва роҳи равиши корро нишон медиҳанд. Фақат Озода (“Эҳтиёт”) аз образҳои ҷавонони дига фарқ дорад. Вай дар ҳикоя образи лаҳзавӣ бошад ҳам, ҷасорат ва мустақилияти хоси фикриву ҷисмонӣ дорад. Вай ҳаққу ҳуқуқи худро мешиносад. Ҷ. Бақозода бар ин аст, ки “нависанда дар ҳикояи “Эҳтиёт” ҳоло танҳо тарҳи образи Озодаро кашадааст. Дар эҷодиёти нависанда минбаъд силсилаи образи чунин зану духтарони фаъол мавқеъ пайдо кард. Тарзи нигориши хос, ботамкин, оромона ва муъҷазбаёнӣ аз веҷагии дид ва усули нигориши нависанда буда, то ҷое фардияти ҳунари ӯро дар оғози ҷустуҷӯҳои мушаххас сохтаанд. Ҳамин усули тасвир дар осори минбаъдаи нависанда ташаккул ва таҳаввул пайдо карда, чеҳраи хоси эҷодии ӯро шакл додаанд. Масъулияти иҷтимоӣ ва ахлоқии инсон дар ҷомеа аз мушкилоти асосии эҷодиёти нависанда буда, ин тамоюл дар ҳикояву қиссаҳои баъдинаи адиб бо тезу тундӣ ва масъалагӯзори хусусиятҳои хоси инкишоф пайдо кардааст.

Ба ин далел, ҳамин хусусият дар ҳикояҳои дигари нависанда, аз ҷумла “Нони гарм” (1974), “Шикор” (1975), “Қарз” (1976), “Ришта” (1976), “Навои най” (1977), “Модар” (1978), “Сафеду сиёҳ” (1978), “Боздиди падар” (1979), “Хотира” (1979), “Мурофия” (1979), “Мактаби Шохтут” (1979), “Пойандоз” (1980) ва монанди онҳо такмил ёфтааст. Дар ҳикояҳои зикршуда нависанда бо тасвири ботинӣ ҳӯю хислати одамон, одаму одамгарӣ ва моҳияти амалу кирдори онҳоро нишон дода, маънавияти зиндагисоз ва адолати инсониро бунмояи ҳастии ҷисмонӣ ва маънавии инсон доништааст. Хонанда ин ҳикояҳоро чун лавҳаҳои воқеии зиндагӣ қабул мекунад.

Муҳаммадҷони Шақурӣ (М. Шуқуров) дар вақташ ин тарзи тасвиргари А. Самад (А. Смадов)-ро “дар роҳи аз ботини нишон додани инсон, дар роҳи зоҳир кардани нишонаҳои конкретӣ зиндагии ҳамзамонии мо, мазмуни асосии фикри ҳиссиёт ва руҳияи онҳо” [4, с. 109] арзишманд доништа, дар ин замина аз маҷмуаи ҳикояҳои нависанда “Шоҳи чанор” бо ситош ёд карда буд, ки низ дар таъйиди фардияти ҳунарии А. Самад мебошад.

Ба ин тартиб, соли 1982 китоби ӯ “Баъд аз сари падар” чоп мешавад, ки нахустин силсилаи ҳикояҳои ӯ “Савғот”-ро дар бар мегирад. Як сол баъд мавмуаи дигари нависанда “Паронҷакҳо” ба чоп мерасад, ки қисса ва ҳикояҳои “Зорӯз”, “Ҳазл”, “Мурғи дил”, “Ғолиб”, “Сипоҳ” ва “Тӯй, соқӣ”-ро дар бар мегирад. Дар ин зинаи эҷодкорӣ қиссаи “Паронҷакҳо” муҳимтарин асари нависанда ба шумор меояд. Чанд сол баъд А. Самад дар бораи ин қисса гуфта буд, ки дар қисса ҷизи воқеӣ ё ҷи хеле мегӯянд, қаҳрамонҳои мушаххас вучуд надоранд. Вале маводи он иборат аз мушоҳидаҳои чандинсолаам аз ҳаёти донишҷӯён аст.

Ҳамон вақт чунин асаре, ки камбудихои рафтору кирдори донишҷӯён ва устодони мактабҳои олиро ошкор кунад, лозим буд. Ба фикрам, як сабаби аз тарафи донишҷӯён хуш пазируфтани асар он буд, ки эшон дар саҳифаҳои он ҳамсабақону устодони хешро бо хусну кубҳашон шинохтанд. Аҷиб, ки баъди чопи асар баъзе устодони ба ман тамоман ношиноси донишгоҳҳо аз банда ранҷиданд, гиламанд шуданд... Ин, тадқиқи бадеии рӯзгори донишҷӯён ва муносибати устодон ба онҳо оғози кор буд. Агар умр вафо кунад, мехоҳам паҳлуҳои дигари ҳамин мавзӯро ба қалам диҳам.

Ҳамин тавр, ҷустуҷӯҳо ва маҳорати ҳунарии А. Самад тадричан ташаккул ёфта, заминаро барои эҷоди асарҳои тоза ба тоза муҳайё намуд. Чунон ки А. Сайфуллоев дуруст ба мушоҳида гирифтааст, “Маҳорати нависанда...аз як асар то асари дигар, аз як маҷмуа то маҷмуаи дигар сайқал меёфт. Дар ҳикоя ва қиссаҳои ӯ масъалаҳои доғи зиндагӣ ва симои ҳамзамонон тасвир меёфтанд. Маҷмуаи тозаи ҳикояҳои нависанда “Пиёлаи шикаста” (1985) ва қиссаи ҳикояҳои ӯ “Аспи бобом” (1986) мавқеи ӯро дар настри тоҷик мустаҳкам намуда, сабки фардии эҷодии адибро ташаккул медоданд. Ӯ ҳам асарҳои ҷиддии реалистӣ, ҳам ҳикояҳои ҳаҷвию мутоибавӣ ба майдон меовард” [5, с. 41].

Асарҳои А. Самад аз мушоҳидаҳо, бардоштҳо ва натиҷагирҳои ӯ аз воқеиятҳои зиндагӣ ба ҳам омада, гоҳо он чи аз сари худаш, хонаводааш ва онҳое низ, ки дар канораш будаанд, гузаштааст, таркиб ёфтаанд ва, пеш аз ҳама, орзуву ормони ғоявиашро ифода мекунад. Ҳамчунон ки Ҷ. Бақозода ва А. Сайфуллоев низ мушоҳида кардаанд, баъзе аз таълифоти ӯ заминаи тарҷумаҳои дошта, воқеиятҳои марбут ба рӯзгори худашу хонаводаашро инъикос кардаанд. Яке аз чунин асарҳои ӯ қиссаи “Аспи бобом” мебошад. Нависанда дар як мушоҳида бо Барнои Қодирдухт ба суоли “Аз баъзе навиштаҳои бармеояд, ки Шумо табиату рафтори аспро махсус тасвир кардаед? Оё Шумо ягон вақт асп доштед ва аспсаворӣ карда метавонед? Ва дӯст медоред аспро?” посух дода, аз ҷумла гуфтааст: Оре, то замоне, ки Хрушев дар саросари шӯравӣ ба таҳми асп чун ҳайвони зараровар қирон овард, беҳтарин зотҳои қадимаи аспи тоҷикиро низ ваҳшиёна нобуд кард, мо ду асп доштем: яке байтали қорӣ, дигаре аспи бузӣ, яъне бузқашӣ. Чуноне Чингизи хунхор дашманонашро аз дами теғ мегузаронду аз тамошо меболид, Хрушев низ ин ҳайвони зебову манфиатоварро аз як сар дар комбинатҳои гӯшт ба ҳасиб табдил дод.

Солҳои баъд осори дигари нависанда, аз ҷумла “Қосаи давр” (1987) ва “Майдон” (1989) ба чоп расиданд, ки тасвири тозае аз воқеиятҳои рӯзгори пуршебу фарози зиндагӣ буданд. Маҷмуаи “Майдон” мисли “Пиёлаи шикаста” (1986) силсилаи ҳикояҳои нависандаро дар бар мегирифт. Дар маҷмуаи “Пиёлаи шикаста” даҳ ҳикояи А. Самад гирд омада, дар боби мавзӯҳои гуногун баҳс мекунад. Маҷмуаи “Майдон” аз силсилаи ҳикояҳои фароҳам омадааст, ки масъалаҳои иҷтимоиву ахлоқии алоқаманд ба оилаи тоҷик, аз ҷумла рафтори модар ва фарзандро дар бар мегирад. Дар эҷоди ҳикояҳои ин китоб низ нависанда аз таҷрибаи аз сар гузаронидааш истифода кардааст.

Бо ташаккул ва таҳаввули таҷрибаи нависандагӣ жанри қисса ва ҳикоя дар эҷодиёти нависанда то рафт мавқеи устувор пайдо карда, равишҳои асосии ҷустуҷӯҳои бадеии ӯро муайян менамоянд. Нашри маҷмуаи калонҳаҷми ҳикояву қиссаҳо таҳти унвони ягонаи “Баъд аз сари падар. Аспи бобом. Акаи ошиқ” (1992) зинаи комилан нави фаъолияти эҷодии ӯро ифода мекунад. Дар ин китоб ба ҷуз қиссаҳои зикршуда чанд ҳикояи нависанда низ ба чоп расидаанд.

Эҷоди қисса минбаъд равиши асосии эҷодиёти А. Самадро муайн карда, соли 1997 вай китоби “Шаҳрезии садо”-ро чоп кард, ки қиссаҳои “Маҳбус”, “Ҳавои тирамоҳ”, “Рӯдапо”, “Шаҳрезии садо” ва ҳикояи “Ҷигарсӯхта”-ро дар бар мегирад. А. Сайфуллоев мавзӯи масъалаҳои ин маҷмуаро “замонавӣ, проблемавӣ ва доғи рӯз” доништа меафзояд, ки “То Абдулҳамиди Самад ҳеч як нависандаи тоҷик ҳаёти мураккабу пурғочаи маҳбусҳо, гуногунандешии аҳли ҷомеа, ҷабру ситами баъзе коммунистони роҳбарро нисбат ба заҳматқашони поквичдон ва амсоли инҳо дар асари худ баррасӣ накарда буд”. Ин донишманди фақид аз ин ҷихат “Асарҳои мазкур”-и нависандаро “навоарона” ба шумор меоварад [5, с. 42].

Китоби арзишманди “Талош” (2002), ки қиссаи ҳикояҳо ва эссеи мақолаҳои адибро дар бар мегирад, низ ифодагари роҳи равиши тозаи эҷодии А. Самад мебошад. Бахусус қиссаи “Сарлашкар” бо мазмуну мӯҳтаво ва тарзи бархурди муаллиф ба воқеиятҳо

тозақорихое дар бар дорад, ки дар бобу фаслҳои баъдӣ доир ба он муфассал суҳан хоҳем кард.

Фаъолияти эҷодии А. Самад фақат бо эҷоди он чи гуфтем маҳдуд намешавад. Вай дар тарҷумаи намунаҳои осори нависандагони ҷаҳон низ саҳми арзанда гузоштааст. Аз ҷумла, вай ҳикояҳои нависандагони рус А. П. Чехов “Ду олиҳа”, “Зодрӯз”, С. Залигин, адиби турк Азиз Несин, қиссаҳои нависандаи гурҷӣ Н. Думбадзе “Кукарача” ва “Клинко” ва ҳикояҳои адиби украин Г. Тютюнник, қиссаи “Баҷаҳои Синял” ва ҳикояҳои нависандаи чуваш Ева Лисинаро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Ин нависанда муаллифи сафарномаи вуқӯънигоронаи “Кишвари лутфу ширинсуҳанон” ва чанд песа низ мебошад.

Абдулҳамид Самад ба ҷуз он чи гуфта омад, доир ба муҳимтарин масъалаҳои рӯзгор, ахлоқу иҷтимоӣ, равиши ташаккул ва таҳаввули насри тоҷикӣ ва сарнавишти инсонӣ ва ҳунарии шахсиятҳои намоёни илму адаб ва фарҳанг мақолаҳои пурмуҳтаво ва ҷолиб навиштааст, ки ҷанбаи амиқи публитсистӣ дошта, дар пешрафти ҷомеаи тоҷикон таъсиргуздор будаанд.

Ҳамин тавр, ҷунон ки ба мушоҳида расид, таҷрибаи нависандагии А. Самад, пеш аз ҳама, паҳлуи тозаӣ дид, андеша ва ҳунари тасвиргариӣ ӯро менамояд, ки ба воқеияти ҳаёт асос ёфта бошад ҳам, нависанда онро ҳеҷ гоҳ ҳамчун санаде таърихӣ ё иҷтимоӣ тасвир ва ироа накардааст. Он чи мусалам аст ин аст, ки Абдулҳамид Самад дар ҳикояҳои зикршуда ва дар дигар осори бадеиаш воқеиятҳои зиндагӣ ва шахсиятҳоро ба унвони намунаи инсонҳои зинда ироа дода, бар ин бовар аст, ки сурату сират ва робитаву амалу кирдори бисёре аз инсонҳо ҳаммонанди шахсиятҳои осори бадеии ӯ мебошанд. Аз ин ҷиҳат, ҳикояҳои ӯ халлоқ ва таҳайюлӣ буда, пеш аз ҳама, хонандаро омӯзиш медиҳанд ва низ пайвади ӯро бо зиндагӣ ҳифз менамоянд. Он чи муҳасаран дар боби баъзе аз навиштаҳои А. Самад зикр шуд, бозгӯи муҳтассоти фардияти ҳунарии ин нависандаи соҳибном буда, нақш ва ҷойгоҳи ӯро дар таърихи адабиёти муосири тоҷик таъин ва таъйид менамояд.

Адабиёт

1. Ақобиров, Ю. Сайри дирӯзу фардо: очеркҳо ва ҳикояҳо / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 255 с.
2. Антонов, с. П. Я читаю рассказ (из беседы с молодым писателем) / С. П. Антонов. – М.: “Молодая гвардия”, 1973. – 256 с.
3. Бақозода, Ҷ. Поэтикаи ҳикояҳои Абдулҳамид Самад / Ҷ. Бақозода. Андеша ва ҷеҳраҳои адабӣ. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 2005. – С. 70-121.
4. Иқромӣ, Ҷ. Он чӣ аз сар гузафт, ёддоштҳо / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе- 2009. – 360 с.
5. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 538 с.
6. Толстой, Л. Н. Полн, собр. соч., т. 30 / Л. Н. Толстой. – М.: Советский писател, 1976. – 480 с.
7. Ҳошимипур, М. Масел Пруст (як зиндагӣ) / М. Ҳошимипур // Фаслномаи фарҳангӣ, адабӣ, ҳунарий. Соли аввал. Шумораи дувум. - Самарқанд. - 1382. – С. 231-239.
8. Шукуров, М. Дар сари роҳҳои нав / М. Шукуров. Мактаби одамият. Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 91-101.
9. Шукуров, М. Як назар ба бурду боҳти ҳикоя / М. Шукуров. Мактаби одамият. Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 102-115.

ТАНОСУБИ ШАХСИЯТИ ЭҶОДӢ ВА ОСОРИ НАВИСАНДА

Дар мақола марҳилаҳои ташаққули шахсияти адабию эҷодии нависандаи шинохтаи тоҷик А. Самад муфассал баррасӣ мегардад. Воқеан, осори бадеии А. Самад ҷун намунаи боарзиши насри навардозии тоҷикии солҳои ҳафтоду ҳаштод ва баъди он, пеш аз ҳама, бо фарогирии масоили иҷтимоиву ахлоқӣ ва арзишҳои ҳоси ғоявӣ бадеӣ дар таърихи адабиёти нимаи дувуми садаи бист ва ибтидои асри бисту як ҷойгоҳи ҳос дошта, ба ҷараёни инкишофи он низ таъсиргуздор аст. Ба ин далел, таҳқиқ ва арзёбии аҳвол ва осори нависанда, зинаҳо ва равишҳои ҷустуҷӯҳои бадеии ӯ ва арзиши иҷтимоиву ахлоқӣ ва зебоишиносии осори нависанда арзиши таъимӣ, ҳунарий ва илмӣ дошта, муайян намудани савияи ҳунарии ин осор барои пешрафти адабиёт, баҳусус таҳаввули моҳияти иҷтимоиву ахлоқӣ ва ҳунарии он мусоидати комил хоҳад кард. Дар мақола таъкид мешавад, ки осори бадеӣ ва публитсистии А. Самад аз ибтидои фаъолияти эҷодиааш ҳамчун намунаи осори бадеии ҳунарии иҷтимоӣ ва ахлоқӣ эътироф гардида, пеш аз ҳама, ифодагари консепсияи ҳоси бадеии нависанда дар шинохти воқеиятҳои иҷтимоӣ ва моҳияти ахлоқии амалу кирдор ва ҳулуқу ҳӯйи инсон мебошад.

Осори бадеи ӯ, аз чумла ҳикояҳову повестҳо ва романҳои ӯ, ки аз охири солҳои ҳафтодуми садаи гузашта то ба имрӯз нашр шудаанд, ҷузви муҳими зиндагиномаи ӯ буда, моҳияти бархӯрди ӯро ба воқеиятҳои зиндагӣ ва сарнавишти қаҳрамонони осораш муайян ва мушаххас менамоянд.

Калидвожаҳо: А. Самад, адабиёт, шахсияти адабӣ, нависанда, наср, таҳқиқ, осори бадеӣ, воқеиятҳои зиндагӣ, фаъолияти эҷодӣ, публицистика.

СООТНОШЕНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ И ТВОРЧЕСТВА ПИСАТЕЛЯ

В статье подробно рассматриваются этапы построения литературно-творческой личности известного таджикского писателя А. Самада. Действительно, художественные произведения А. Самада как пример ценности таджикской прозы-первопроходца семидесятых и восьмидесятых годов, прежде всего, с включением социально-нравственных вопросов и характерных идеолога художественных ценностей, занимает особое место в истории литературы второй половины двадцатого и начала двадцатого века, а также оказывает влияние на ход ее развития. По этой причине исследование и оценка состояния и творчества писателя, ступеней и подходов его художественных поисков, а также социально-этической ценности и изысканности произведений писателя будут иметь художественную и научную ценность, а определение художественного мастерства этих наследий будет способствовать развитию литературы, особенно, ее, социально-нравственной и художественной сущности. В статье подчеркивается, что художественные и публицистические произведения А. Самада с самого начала своей творческой деятельности был признан в качестве примера произведений искусства социального и нравственного искусства и, прежде всего, является воплощением своеобразной художественной концепции писателя в познании социальных реалий и нравственной сущности поступков человека. Его произведения искусства, в том числе его рассказы, повести и романы, изданные в конце семидесятых годов прошлого века до наших дней, являются важной частью его биографии и определяют, конкретизируют суть его подхода к реалиям жизни и судьбам героев его наследия.

Ключевые слова: А. Самад, литература, литературная личность, писатель, проза, исследования, произведения искусства, реалии жизни, творческая деятельность, публицистика.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CREATIVE PERSONALITY AND THE CREATIVITY OF THE WRITER

The article explores the stages of building the literary and creative personality of the famous Tajik writer A. Samad in detail. Indeed, A. Samad's fiction, as an example of the valuable prose of Tajik early explorer of seventies and eighties, first of all, it occupies a special place in the history of literature of the second half of the twentieth and early twentieth centuries with its unique social, moral and ideological issues, as well as it has an impact on the course of its development. That is why, the study and assessment of the state and creativity of the writer, the stages and approaches of his artistic search, as well as the socio-ethical value and sophistication of the writer's works will have artistic and scientific value, and the determination of the artistic mastery of these legacies will contribute to the development of literature, especially its social, moral and artistic essence. The article emphasizes that the artistic and journalistic works of A. Samad from the very beginning of his creative activity were recognized as an example of fictions of social and moral art and, above all, are the embodiment of the unique artistic concept of the writer in the knowledge of social realities and the moral essence of human actions. His fictions, including his stories and novels, published in the late seventies of the last century to the present day, are an important part of his biography and define and concretize the essence of his approach to the realities of life and the destinies of the heroes of his works.

Keywords: A. Samad, literature, literary personality, writer, prose, research, fictions, realities of life, creative activity, journalism.

Дар бораи муаллифон

Солеҳов Шамсиддин Аслиддинович
Доктори илмҳои филологӣ, профессор,
мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 888 84 89 36

Мустафозода Абдукарим
Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121

Об авторах

Солехов Шамсиддин Аслиддинович
Доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 888 84 89 36

About the authors

Solehov Shamsiddin Asliddinovich
Doctor of philological sciences, professor, head
of the chair of theory and history of literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 888 84 89 36

Мустафозода Абдукарим
Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121

Mustafozoda Abdugarim
Applicant of the chair of theory and history of
literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121

УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ ВА СУННАТИ АДАБИИ ТАВСИФИ ЗАН ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ ТОЧИК

Раҳимӣ М. Р.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Устод С. Айниро барҳақ муҳаққикон пули пайванди миёни адабиёти классикӣ ва адабиёти муосири тоҷик меноманд. Аз он ҷо, ки даврони ҷавонӣ ва авҷи шуҳрати шоирӣ устод ба даврони пеш аз инқилоби Шуравӣ мансуб аст, анъанаҳои адабии адабиёти классикӣ дар ашӯри устод нақши муҳим доранд. Воқеан, сарчашмаи асосии ашӯри устод С. Айнӣ ҳамоно ғазалиёти бузургоне чун Саъдию Ҳофиз, Камоли Хучандию Мавлоно Ҷомӣ, Бадриддин Ҳилолию Мирзо Соиб, Сайидою Бедил мебошанд, ки дар даврони Шуравӣ новобаста аз идеологияи замон ин таъсирпазирӣ аз адабиёти оламшумул эҳсос мегардад.

Ғарҷанде қисмати бештари эҷодиёти устод С. Айниро осори насрӣ ташкил медиҳад, аммо ғазолияти эҷодии устод бо шеър оғоз шудааст ва Шарифҷон Махмуди Садри Зиё дар тазкираи худ вақте ба устод баҳо медиҳад «назми ўро беҳтар аз наср»-аш медонад. Бино ба таъкиди айнишиносон, «Устод дар оғози шоирӣ бо таҳаллуҷҳои “Сифлӣ”, “Муҳтоҷӣ” ва “Ҷунунӣ” шеър менавишт, баъдан, ҷунон ки худ зикр мекунад, ба сабаби шогирдона будани ин ашӯр аз баҳри онҳо гузашта, аз таҳаллуҷояш низ даст кашидааст. Баъди ошноӣ бо шоири шинохтаи давр Ҳайрат бо таъсири тарбияи ў аз асрори арӯз ва ҳунари шоирӣ вуқуфи бештар ёфт ва ба таълифи ашӯри ҳирфай пардохт. Намунаи аввали он шеъри “Тули сурх” буда, соли 1895 навишта шудааст. Аз ҳамин замон ба баъд “Айнӣ” таҳаллуҷи адабии ў гардид» [1, с. 3].

Дар ашӯри пешазинқилобии устод, ки дар жанрҳои ғазал, қитъа, рубоӣ, мухаммас ва ғайра эҷод шудаанд, тасвири зан бештар ба ҳайси маҳбуба, ки дорои хусни беназир аст, тавсиф шудааст:

*Офтоби хусн хонам рӯи раҳшони туро,
Матлаи хуршеду маҳ донам гиребони туро [1, с. 6].*

Дар ашӯри даврони ҷавонии устод дар мавзуи ғавқуззикр суннатҳои адабиёти классикӣ баръало мушоҳида мешавад ва шоири ҷавон ба шоирони бузург пайравӣ намуда, анъанаҳои адабии ҳазорсоларо идома додааст. Ҷунончи, дар ғазали зер:

*Эй ҳама ширинлабон афтода дар банди шумо,
Яъне аз ҷон бандаи лаъли шакарханди шумо.
Аз хироме дӯш дар даъвои раъноӣ ба боз
Банд карда найшакарро қомати қанди шумо.
Эй қаду рухсору зулфу чашму абрӯ, раҳмате!
Як дили мискин чӣ хоҳад кард бо чанди шумо?!... [1, с. 7].*

Ҳарҷанд дар даврони Шуравӣ устод С. Айнӣ ба наср рӯ оварду бештар асарҳои насрӣ эҷод мекард, зеро ба қавли худаш «ҷаҳорҷӯбаи назм» имкон намедод, ки воқеаҳои инқилоб ба таври комил инъикос ёбад, аммо шеърӯ шоирӣ ба ҳеч ваҷҳ тарк накардааст. Дар ҳар мавриде, вобаста ба ҷашну маъракаи ва ё ҳолате даст меода, ки завқи шоирӣ устод бар ҳунари нависандагӣ боло мегирфтаву шеър мегуфтааст. Қобили зикр аст, ки новобаста аз дигаргуниҳои сиёсии давр ва сиёсати гузаштабадқунии Ҳукумати Шуравӣ ҳангоми тасвири тавсифи зан устод С. Айнӣ ҳамон анъанаи адабиёти классикиро ба қор мебарад. Ҷунончи, дар достони «Ҷанги одаму об», ки дар вазни «Шоҳнома» (мутақорибӣ мусаммани маҳзуф) суруда шудааст, дар фасли «Достони Мирзогул ва Вина» симои Винаро хеле олӣ ба ҳамон сабки сухани Ҳаким Фирдавсӣ ба тасвир кашидааст:

Дигар духтаре буд зи ленинчиён,
 Ба солу ба кирдор чун он ҷавон,
 Рушаи гул, лабаи гунча, дандон садаф,
 Ҷавонон зи дидори ӯ дар шааф.
 Ҳамоил ба ду рӯи ду турра мӯй,
 Ба атрофи садбарг чун нозбӯй.
 Зи рухсораи метаровид об,
 Ту гӯйи зи гул метаровад гулоб.
 Ду чаишаш дурахшанда дар рӯи моҳ,
 Ситораст гӯй, ки бар рӯи моҳ,
 Ва ё ин ки ду гавҳари шабчароғ
 Дурахшида дар пеши гул, рӯи боғ.
 Зи абрӯ сухан сар натонам кунам,
 Ба пешаш ҳамон беҳ, ки сар хам кунам... [1, с. 419]

Бешубҳа, дар сурудани маснавии боло устод С. Айнӣ ба «Шоҳнома» пайравӣ кардаанд. Ҳангоми тасвири зебоии Вина устод С. Айнӣ ба абёти зер аз «Достони Рустаму Сӯҳроб», ки дар тавсифи Гурдофарид аст, назар доштааст:

Чу рухсора бинмуд Сӯҳробро,
 Зи хушоб бикишуд уннобро.
 Яке бӯстон буд дар андар биҳишт,
 Ба болои ӯ сарв деҳқон нақишт.
 Ду чаишаш гавазну ду абрӯ камон,
 Ту гуфти ҳаме бишқуфад ҳар замон.
 Зи гуфтори ӯ мубтало шуд дилаш,
 Барафрӯхту кунчи бало шуд дилаш... [3, с. 43]

Суннатҳои адабие, ки устод С. Айнӣ бо таърибаи даврони мадрасагӣ ба адабиёти муосири тоҷик ҷой доданд, минбаъд аз тарафи шоирони тоҷик, монанди Муҳаммадҷони Раҳимӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода ва дигарон, ки аксар шогирди мактаби адабии устоди сухан буданд, идома ёфта. Воқеан, адабиёти советии тоҷик, бино ба таъкиди муҳаққиқон, ҳамон вақт аз умумигӯӣ наҷот ёфт, ки суннатҳои адабии адабиёти гузашта дар он аз нав эҳё гардид. Дар ин масъала метавон намунаҳои зиёдеро аз шоирони ҷаҳоншинос овард, ки суннатҳои адаби гузашта ба таври густарда идома ёфтааст, алалхусус дар тасвири зан. Шеърҳои «Зан агар оташ намешуд», «Дар ёди ҷавонӣ», «Зан зан аст», «Се нозанини Шарқ»-и М.Турсунзода намунаи боризи ин гуфтаҳост.

Ҳамин суннати адабие, ки устод С. Айнӣ аз адабиёти классикии форсу тоҷик ба адабиёти муосири тоҷик интиқол дод, дар шеъри шоирони ҷавони баъд аз солҳои 60 асри гузашта идома ёфт. Махсусан дар эҷодиёти шоирони номдоре монанди Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир ва Гулрухсор Сафиева, Гулназар Келдӣ ва дигарон. Ин насли шоирон, ки парвардаи мактаби адабии М. Турсунзодаанд, ашъорашон аз мактаби адабии устод С. Айнӣ низ сарчашма мегирад. Шоирони ҷавон вобаста ба талаботи замон суннатҳои адабиёти классикиро бо ориҳои нав зебу зиннат доданд. Масалан, Муъмин Қаноат дар шеъри «Зани тоҷик» зебой ва дилрабоии зани тоҷикро ба тасвир кашида, таркибҳои «гардани дил», «зулфи сияҳ», «сарви баланд», «давлати ҳусн» ва ғайра ба кор бурда, ки ағлаб таркибхоест, ки дар ашъори шоирони классикӣ муқаррар ба кор рафтанд:

Чанд бар гардони дил зулфи сиёҳи ту каманд?
 Лона то кай биниҳад табъ ба он сарви баланд?
 Заҳраям аз нигоҳат гаишта чу симобу сипанд,
 Ҷамъ кун давлати ҳуснат, ки дилам раст зи банд! [4, с. 48].

Шоири тасвиргарои Бозор Собир аз суннатҳои адабиёти классикӣ ба хубӣ бархурдор аст ва ин анъанаро ҳангоми тасвири зани тоҷик бо мазмону таркибҳои нав ба риштаи тасвир кашидааст. Масалан, дар шеъри «Духтари деҳқон» меҳнати занону модарони тоҷикро ҳангоми чидани пахта дар майдони офтобии пахтазор ба қалам дода, бо эҷоди таркибҳои «шеърҳои соядор», «офтоби пахтазор», «сояҳои шеър», «бори забон», «бори миҷгон», «пахтаи дастон», «обичаи нигин» аз як ҷониб муҳтавои матлабро шоирона иброз намуда, аз ҷониби дигар симои бонуи тоҷикро дар орояҳои адабии тавсиф, истиораи пӯшида («сояҳои шеър», «шеърҳои соядор»), ташбеҳ («пахтаи дастон»), ихом («бар бод бод») бо сифатҳои мухталиф дар шеър инъикос намудааст:

*То ки надҳад заррае ҳусни туро бар бод бод,
То насӯзонад лабатро офтоби пахтазор.
Духтари деҳқон биё бар сояҳои шеъри ман
Сохтам ман аз бароят шеърҳои соядор... [2, с. 62].*

Чунон намунаҳои шеърро метавон аз ашъори шоирони дигари муосири тоҷик овард, ки аз мактаби адабии устод С.Айнӣ сарчашма мегиранд. Замони Истиқлол имкони бештаре барои шоирони тоҷик фароҳам овард ва рӯчуъ ба адабиёти гузаштаву суннатҳои он бештар гардид, ки мавзуи баҳси дигар аст.

Хулоса, суннатҳои адабие, ки устод С. Айнӣ бо таъя ба анъанаҳои адабиёти ҳазорсолаи шеъри форсии тоҷикӣ дар адабиёти муосир ворид намуд, ҳаматарафа идома ёфта, вобаста ба талаботи замон бо мазмуну ороиҳои адабии тоза густариш ёфтаанд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Кулӣёт, ҷилди 2. / С. Айнӣ. - Душанбе: Дониш, 2021. - 657 с.
2. Бозор, Собир. Баргузидаи ашъори устод Бозор Собир / Собир Бозор. - Техрон: Интишороти Алҳудо, 1373. - 404 с.
3. Исрофилниё, Ш.Р. Шарҳи «Дебоча»-и «Шоҳнома» ва достони «Рустам ва Сӯҳроб» / Ш.Р. Исрофилниё. - Душанбе: Пайванд, 2017. - 322 с.
4. Муъмин, Қ. Осори Мунтахаб / М. Қаноат. - Душанбе: Ирфон, 1982. - 208 с.

УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ ВА СУННАТИ АДАБИИ ТАВСИФИ ЗАН ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур масъалаи суннати адабии тавсифи зан дар ашъори шоирони муосири тоҷик мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Зимни таҳқиқи масъалаи зикршуда муаллифи мақола кушиш намудааст, ки бо мисолҳои зиёд пайравӣ намудани шоирони адабиёти муосири тоҷикро ба шоирони классик дар мавриди эҷоди шеърҳо дар васфи зан ошкор намояд. Муаллифи мақола зикр менамояд, ки Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода Муъмин Қаноат, Бозор Собир ва дигар шоирони муосир таъя ба эҷодиёти шоирони классикӣ карда, ҳар кадоме ҳангоми тавсифи зан санъатҳои бадеии мухталиф ва калимаву ибораҳои маҳсури истифода бурдаанд.

Калидвожаҳо: зан, шеър, шоир, суннати адабиёт, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, адабиёти классикӣ, адабиёти муосир.

УСТОД САДРИДДИН АЙНИ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ТРАДИЦИЯ ОПИСАНИЯ ЖЕНЩИНЫ В ПОЭЗИИ СОВРЕМЕННЫХ ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ

В данной статье исследуется вопрос литературной традиции описания женщины в стихах современных таджикских поэтов. В ходе исследования указанного вопроса автор статьи попыталась на многих примерах выявить следование поэтов современной таджикской литературы поэтам-классикам в создании стихов в честь женщин. Автор статьи отмечает, что Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Бозор Собир и другие современные поэты опирались на произведения поэтов-классиков, каждый из которых использовал разные художественные приемы и специальные слова и выражения при описании женщин.

Ключевые слова: женщина, поэзия, поэт, литературная традиция, Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, классическая литература и современная литература.

USTOD SADRIDDIN AYNI AND THE LITERARY TRADITION OF THE DESCRIPTION OF WOMAN IN THE POETRY OF MODERN TAJIK POETS

This article examines the issue of the literary tradition of describing a woman in the verses of modern Tajik poets. In the course of studying this issue, the author of the article tried, using many examples, to identify the following of the poets of modern Tajik literature to the classic poets in creating poems in honor of women. The author of the article notes that Sadriiddin Ayni, Mirzo Tursunzoda, Mu'min Kanaot, Bozor Sobir and other modern poets relied on the works of classical poets, each of whom used different artistic techniques and special words and expressions when describing women.

Keywords: woman, poetry, poet, literary tradition, Sadriiddin Aini, Mirzo Tursunzoda, Mu'min Kanaot, Bozor Sobir, classical literature and modern literature.

Дар бораи муаллиф

Раҳимӣ Миҷгона Раҳим
Унвонҷӯи кафедраи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

About the author

Rakhimi Mizhgona Rakhim
Applicant for the Department of Tajik Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

Об авторе

Раҳими Миҷгона Раҳим
Соискатель кафедры таджикской литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Муҳаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

ТАРҒИБИ ҲУББИ ВАТАН ДАР “ТАРОНАИ РОҒУН”-И САЙИДУЛЛОҲ АМИН

Маманазарова Ш. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар таърихи адабиёти муосири тоҷик нозимону носирон, махсусан шоирони соҳибдеворон кам нестанд, зеро дар давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон, ки ба шеър ва сухан ҳамчун аркони аслии идеологияи худшиносӣ ва ватандӯстӣ таваччуҳи хосса зоҳир мегардад.

Яке аз шоирони ватандӯсту ҳудогоҳ Сайидуллоҳ Амин ба ҳисоб меравад. Ӯ тавонист мафҳуми Ватан, иқболи истиқлол, худшиносии миллӣ ва арзиши ватандориву ватандӯстиро ба воситаи қалам рӯйи қоғаз оварад ва дар дили кӯчаки мардум бузург созад.

Ватан муқаддасоти бузургест дар радифи модар, Истиқлолият ва Ваҳдат, васфи Ватан ва муҳаббати он дар эҷодиёти шоирони маъруф ва ҳам дар эҷодиёти навшоире, ки нав қалам ба даст гирифтаву роҳи эҷодиро пеша кардааст, ба назар мерасад. Ва ҳар вассофи Меҳан бо дарки ҷаҳонбинӣ, ҳудогоҳии миллӣ, малакаву маҳорати худ меҳодад самимияти худро тавассути қалам баён созад.

Сайидуллоҳ Амин аз зумраи шоиронест, ки дар эҷоди дубайтиҳое, ки дар онҳо ба вежа мафҳуми ҳештаншиносӣ нақши муҳим дорад, муваффақ шуда, онро бисёр содаву раво баён кардааст. Дубайтиҳояш оммафаҳм ва ширину дилнишинанд.

Вассофи бунёди нур “Таронаи Роғун”-ашро ба иншооти бузурги аср – Роғун бахшидааст. Ва тавассути эҷодиёташ шоир меҳодад ҳамчун фарди ватанпарвар дар бунёди Роғун саҳм гузорад. Шоир мақсаду маромашро дар оғоз чунин ба ҳамели шеър даркашидааст:

Зи Роғун як суруде хонданӣ ман,
Ба ин як ёдгоре монданӣ ман.
Шавад, ё не, намедонам, дарахте,
Напухтаст ар, ду-се афшонданӣ ман.

***

Кафи дастам ба саҳмия кушод аст,
Қалам бар дасти ман электрод аст.
Ҳамин сон, аз барои барқи Роғун,
Бисозам ҳештанро об бо даст [1, с. 4].

Дарки ҳувияти миллӣ дар дубайтиҳои боло хеле назаррасанд. Ин намунаи олии ватансозӣ тавассути каломи бадеъ, дар эҷодиёти шоири маҳбуби тоҷик Бозор Собир низ бараъло ба ҷашм мерасад:

Дубора созамат Ватан,
Ба хишти ҷони ҳештан.
Сутун занам ба сақфи ту
Ба устухони ҳештан.
Сатили обу гил маро
Барои сохтори ту.
Ду панҷа хуни дил маро,
Барои рангубори ту.
Барои дар ҷаҳор сӯ
Навиштани шиори ту:
Бародарӣ- баробарӣ,
Баробарӣ- бародарӣ! [2, с. 21].

Шоири ширинбаёни тоҷик Бозор Собир баъд аз сафари тӯлонӣ ва пас аз ғурбати чандинсола ба Ватан баргашт. Шоир самимияти худро нисбати ватани маҳбубаш иброз дошта баён менамояд, агар лозим шавад, ҷони азизашро чун хишт ва устухонашро амсоли сутун истифода мекарад. Барои ҳамдилию ҳамраъиҳои мардум тайёр аст, то бо хуни дилаш

бинависад «Бародарӣ-баробарӣ» ва ин гуфтаро дар ҳама ҷо чун шиор истифода баранд. Шоир таманно дорад, ки ватани ободаш, боз ободтар гардад.

Мавзуи ватандӯстиро мо метавонем дар эҷодиёти дигар шоирони маъруфи тоҷик аз қабилӣ Лоиқ Шералӣ ва Муҳаммад Ғоиб низ мутолиа намоем. Лоиқ Шералӣ дар шеърӣ «Тоҷикистон»-аш чунин овардааст:

Тоҷикистон мазҳари ман, сарзамини камзамин,
Ту саросар кӯҳсорӣ, ту саросар сангзорӣ.
Чунки фарзандони ту дар тӯли таърихи дароз,
Ҳар кучо рафтанд, муште хок бо худ бурдаанд.
Чунки фарзандони ту дар ҷустуҷӯи бахти худ,
Дар биёбонҳои тафсон, дур аз ту мурдаанд.
Ҳар кучо рафтанд онон, ё ба Макка, ё Мадина,
Ё ба ғурбат ё тичорат,
Мушти хокатро ба ҳайси ёдгорӣ бурдаанд ... [3, с. 82].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ устод Лоиқ Шералӣ сарзамини дар аксарият кӯҳсору дар ақалият камзамини Тоҷикистонро васф кардааст.

Нафароне, ки аз Ватан дур мерафтанд, ҳамроҳи худ хоки ватанро мебурданд. Мабодо, агар дур аз Ватан миранд болаи мазорашон хоки ватанро мерехтанд. Чунин лаҳзаҳо бештар пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба назар мерасид. Фарзандони баору номуси дур аз Ватан ҳалок- гардида пеш аз маргашон васият мекарданд, ки баъд аз фавташон маиташон дар Ватан набошад ҳам, лоақал хоки Ватан бо онҳо бошад. Ин аст садоқат доштан нисбат ба марзу буми хеш.

Шоирӣ ватансаро ва маҳбуби тоҷик, Муҳаммад Ғоибро маҳз шеърҳои ватандӯстиву истиқлолхоҳӣ, эҳтироми беандоза доштан нисбати забони модарӣ ба дили хонандааш қарин намуд. Шоирӣ тавоноро хувияти ҳештаншиносӣ тавонотар кард. Дар ин бобат мусанниф чунин гуфтааст:

Ҳамон роҳе, ки поёнаш намебинам,
ватандорист,
Ҳамон дарде, ки дармонаш
намебинам, ватандорист.
Ба хуни ноф ҳар хоке шавад олуда,
ҷон дорад,
Танеро бе ғами ҷонаш намебинам,
ватандорист.
Танӯр аз оташу оби намакдораш
ғизо гирад,
Нишони хӯрдани нонаш намебинам,
ватандорист... [4, с. 418].

Дар ин мисраъҳои шеърӣ устод бори дигар таъкид кардааст, ки роҳи ватандорӣ беохир буда, давои ҳамагуна дарду иллатҳо зистан дар сарзамини аҷдодист. Марде, ки дар набарди ҳаёту марг асту лек дар ҳифзи осоиштагии ватанаш талош меварзад, ҳатто дар ҳамон лаҳза низ қатраи обе дар чашмонаш намебинӣ, ин аст ҷасорати мардонагӣ.

Ҳар нафареро, ки боре ҳам фикри ватандорӣ ба сараш наомадааст, шахси бетафаккур шумурда, гиреҳи ҳамаи мушкилиҳоро дар дӯст доштани Ватан ва нигоҳ доштани арзишҳои миллии сарзаминаш меҳисобад. Ҳар нафаре, ки ба қадри кишвараш намерасад, оқибати қораш пушаймонист, ки дигар суде надорад.

Шоир Сайидуллоҳ Амин низ ба мисли ҳамнешаҳои худ-шоирони Ватанхоҳу Ватандӯст ҳамдиёронашро барои бунёди нерӯҳои Роғун даъват карда, гуфтааст:

Ба Роғун рав, агар бошӣ ватандор,
Ба ниругоҳи Роғун ҳисса бигзор.
Натарс аз ранҷ бурдан, марди ғофил,
Ки маймун одамай гаштаст аз қор.

***

Ба Роғун рав, агар бошӣ ватандор,
Ба ниругоҳи Роғун ҳисса бигзор.

Агар мӯҳточихо дорӣ, махӯр ғам,
Раҳонидаст аз мӯҳточихо кор [5, с. 19].

Дар дубайтиҳои зикршуда, шоир ҳамдиёронро ба бунёди нерӯгоҳи Роғун хидоят намуда, зикр мекунад, ки шахс бояд меҳнатдӯст бошад. Ҳар нафаре, ки заҳмат мекашад ба ҳеч кас муҳточ намегардад. Шоир дар дубайтисароӣ аз мақолҳои халқӣ хеле бамаврид ва устокорона истифода кардааст. Масъалан ҳангоми хондани ин мисраъ: “Раҳонидаст аз мӯҳточихо кор” мақоли халқии “Меҳнат кунӣ- роҳат мебинӣ”-ро ба хотир меоварад.

Сайидуллоҳ Амин “Таронаи Роғун”- ро дар муддати чихил рӯз эҷод кардааст, ки он дар маҷмӯъ аз 389 дубайтӣ иборат аст.

Муаллиф хонандашро дар руҳияи ҳудогоҳии миллӣ тарбия намуда, бунёди кохи муҳаббати ҳамешагиро ба Меҳан бедор менамояд.

Чаро шоир Сайидуллоҳ Амин баҳри ба риштаи назм кашидани шукуҳу шахомати Нерӯгоҳи барқии оби Роғун ва часорату матонати фарзонафарзандони миллати тоҷик маҳз ба дубайтӣ така намудааст?

Аз мазмуну муҳтавои дубайтиҳои шоир шоир бармеояд, ки адиб дар дубайтисароӣ маҳорати махсус дошта, дар ин навъи шеърӣ қадимаи тоҷикӣ озодбаён аст.

Дубайтӣ ё ки Дубайта-асари манзуме, ки аз ду байт (чор мисраъ иборат бошад). Дубайтӣ дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф эҷод шудааст [5, с. 32].

Дубайтӣ яке аз навъҳои қадимаи шеърӣ, ки бинобар аз рӯи қофия ва миқдори мисраъ ба рубоӣ монанд буданаш онро бо рубоӣ омехта мекунад, вале дар асл он жанри мустақил мебошад. Як хусусият ва фарқи муҳими рубоӣ аз дубайтӣ он аст, ки дубайтӣ бо ҳиҷоӣ дароз сар мешавад. Дубайтӣ асосан барои ифода намудани эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ эҷод мешавад ва ҳамагӣ як вазни анъанавӣ дорад. Ин вазни ягонаи дубайтӣ-ҳазачи мусаддаси мақсур (ё маҳфуз) мебошад, ки афоилаш мафоилун, мафоилун фаълун (V - - -V - - -V - -) ду бор дар ҳар байт аст. Дубайтӣ ҳамон тавре ки аз номаш бармеояд, аз ду байт, яъне чор мисраъ иборат мебошад. Баъзан дар дубайтӣ ҳамаи мисраъҳо ҳамқофия мешаванд. Дубайтӣ асосан чунин тарзи қофиябандӣ дорад: ааба, яъне мисраи сеюм аз қофия озод аст.

Тасвири матонату часорат ва эҳғари кохи нури деринтизор - Роғунро шоир Сайидуллоҳ Амин, ташаббуси бевоситаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон медонад:

Бувад Эмомалӣ агрегати барқ,
Шабон-рӯзон, ба худ печида бефарқ.
Ба худ печида, бар мо нур бахшад,
Ба мисли пуштаҳову кӯҳсари Шарқ.

***

Бувад Эмомалӣ Роғуни гардон,
Ба оби Вахш бошад дар набард он.
Чаҳиши Вахш бошад рақсу шодӣ,
Хурӯши агрегат - табли зафар дон [5, с. 10].

Шоир дар ин дубайтиҳо созандагиву ободкорӣ ва ҷонфидоии фарзонафарзанди миллати тоҷик-Эмомалӣ Раҳмонро ба риштаи назм овардааст. Ва ибронд медорад, ки ҳар кореро, ки Пешвои миллат оғоз мекунад, фарҷомаш табли зафар дорад.

Тасвири муҳаббати пок аз эҷодиёти халқ сарчашма мегирад:

Сари роҳат чароғон аст, гули ман,
Чаро ҳушат парешон аст, гули ман?
Ма ку ҳарфи баде бо ту нагуфтам,
Чаро чашми ту гирён аст, гули ман?

Дубайтии мазкур яке аз дубайтиҳои машҳури халқӣ ба ҳисоб рафта, ифодакунандаи ишқу муҳаббати дилдода аст. Ибораи “гули ман” маънои маҷозӣ дошта, шоир ба дилдодааш аз рӯи меҳру муҳаббат ва самимияти саршор бо ибораи “гули ман” мурочиат менамояд. Чунин тарзи ифода, ки изҳори ишқи нигор аст, дар эҷодиёти Сайидуллоҳ Амин низ кам нестанд:

Зи Роғун хонда мерафтам ба кӯ дӯш,
Радиоят, шунида, кардӣ хомӯш.

Забонро «Роғун»- у бар дил ту будӣ,
Бигӯ, эй Гунчагул, «Хуш бод ҳардуш!».

***

Ба Роғун меравам ман, боракалло,
Насозӣ ҳам агарчӣ бас тавалло.
Тасалло ёб, аммо нест ин қанд,
Ки бо он кӯдакон ёбад тасалло [5, с. 74].

Шоир бо сурудани дубайтиҳо дар тасвири Роғун тасаллибахши қалбаш мегардад.
«Ҷар як шеър як мавзӯ ё як образи марказӣ дорад» [6, с. 151].

Ба андешаи профессор Худой Шарифов ҳар шеъреро, қаламкаш эҷод мекунад бояд як мавзӯ ва як образи марказӣ дошта бошад.

Хулоса, мавзӯ ва образи марказии дубайтиҳои Сайидуллоҳ Амин ватандӯстиву хештаншиносӣ ва худшиносии миллиро дар бар мегиранд. Зеро:

Зи Роғун шуд тамом ин ҷо тарона,
Шумоёнро бигуфтам дона-дона.
Пагаҳ, айёми ҳосил оядаш чун,
Ниёзаш то набошад бар ягона.
Дар ин ҷо хатм шуд гуфтори Роғун,
Давомаш ҳаст гарчи кори Роғун.
Харидему ва баргаштем барвақт,
Аз он ки гарм буд бозори Роғун [6, с. 79].

Адабиёт

1. Бозор, Собир. *Хуни қалам* / С. Бозор. – Душанбе: *Наириёти шучоат*, 2010. – 132 с.
2. Лоиқ, Ш. *Куллиёт. Ҷ.1.* / Ш. Лоиқ. – Душанбе: *Адиб*, 2008. - 548 с.
3. Мирзозода, Х. *Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ* / Х. Мирзозода. – Душанбе: *Маориф*, 1992. - 179 с.
4. *Муҳаммад, Ф. Девон* / Ф. Муҳаммад. – Душанбе: *Пайванд*, 2009. - 1013 с.
5. *Сайидуллоҳ, А. Таронаи Роғун* / А. Сайидуллоҳ. – Душанбе, 2010. – 79 с.
6. *Шарифов, Х. Услуб ва камолоти суҳан* / Х. Шарифов. – Душанбе: *Ирфон*, 1985. – 151 с.

ТАРҒИБИ ҲУББИ ВАТАН ДАР “ТАРОНАИ РОҒУН”-И САИДУЛЛОҲ АМИН

Дар мақолаи мазкур тарғиби хештаншиносӣ ва ҳубби Ватан дар “Таронаи Роғун”-и Саидуллоҳ Амин ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки паҳлуҳои муҳими мавзуро мавриди тавачҷуҳ қарор дода, хонандаро ба меҳанпарастӣ ва меҳнатдӯстӣ талқин созад. Муҳаббати Ватан ва ободии иншооти бузурги аср - Роғунро дар вучуди хонанда эҳё намояд. Муҳаққиқ кӯшиш кардааст, мисраъҳои муассири шоирро намуна оварад, ки он метавонад ҳисси ҳудогоҳии миллиро дар вучуди хонандаш бедор намояд. Ҷар нафаре, ки заррае садоқат ба ин сарзамини аҷодӣ дорад, ба назди худ мақсад гузорад то баҳри ободии як гӯшаи Тоҷикистони азиз, ҳиссагузор бошад. Муаллиф дар раванди таҳқиқот, на танҳо дубайтиҳои ватанпарваронаи шоир Саидуллоҳ Аминро мавриди таҳлил қарор додааст, балки каломии муассири шоирони маҳбуби тоҷик - Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир ва Муҳаммад Ғоибро низ таҳлил намудааст. Пажӯҳишгар пас аз таҳлили мавзӯ ба чунин хулоса меояд, ки гиреҳи ҳамаи мушкилиҳо дар дӯст доштани Ватан ва нигоҳ доштани арзишҳои миллии сарзамин аст. Ё чаҳд намудааст, ишқи худшиносии миллиро тарғиб намуда, ифтихори ватандориро дар қалби хонанда баланд бардорад.

Калидвожаҳо: тарғиби ҳубби Ватан, хештаншиносӣ, ифтихори ватандорӣ, худшиносии миллий, ободии сарзамин, иншооти бузурги аср - Роғун, кохи нур, арзишҳои миллий, ватан, ватандӯстӣ, гули ман.

ПРОПОВЕДОВАНИЕ ЛЮБВИ К РОДИНЕ В “ПЕСНЬ О РОГУНЕ” САИДУЛЛО АМИНА

В данной статье отражена патриотическая тематика в сборнике двустишней «Песнь о Рогуне» - Саидулло Амина. Автор статьи внятно и доступно анализирует тончайшие аспекты поэзии Саидулла Амина, стараясь способствовать повышению и укреплению патриотических чувств читателей. Возрадить в сознаниях читателя любовь к Родине и процветанию великой стройки века - Рогуна. Исследователь постарался привести примеры трогательных строк поэта, которые могут разбудить в своём читателе чувства национального самосознание. Каждый, кто имеет хоть каплю верности этой земле предков, должен поставит перед собой цель, что будет вкладывать на процветание каждого уголка родного Таджикистана. Автор в процессе исследования статьи затрагивает не только

патриотические двустишия поэта Саидулло Амина, но и рассматривает тематику впечатлительную поэзии, популярных таджикских поэтов, как Лоик Шерали, Бозор Собир и Мухаммад Гоиб, которые также через свои произведения внушают своим читателям идеи патриотизма. Исследователь после анализа статьи приходит к такому выводу, что узел всех трудностей - это любить Родину и сохранить национальные ценности своей земли. Автор постарался проповедовать любовь к национальному самосознанию и поднять в сердце читателя гордость за свою Родину.

Ключевые слова: проповедование любви к Родине, самосознание, патриотическая гордость, национальная идентичность, процветание земли, великое сооружение века - Рогун, соломинка света, национальные ценности, родина, патриотизм, мой цветок.

THE THEME OF MOTHERLAND AND PATRIOTISM IN THE "SONG OF ROGHUN" BY SAYIDULLAH AMIN

In this article, the promotion of self-awareness and love for the homeland in the "Song of Roghun" by Saydullah Amin is investigated. The author has tried to draw attention to the important aspects of the topic and encourage the reader to patriotism and hard work. To revive the love of the Motherland and prosperity of the great building of the century - Roghun in the heart of the reader. The researcher has tried to give an example of the effective verses of the poet, which can awaken the sense of national divinity in the reader. Everyone who has an iota of loyalty to this ancestral land should set himself a goal to contribute to the prosperity of Tajikistan. In the process of research, the author analyzed not only the patriotic couplets of the poet Saidullah Amin, but also the effective words of the beloved Tajik poets - Loiq Sherali, Bozor Sobir and Muhammad Ghoib. After analyzing the topic, the researcher comes to the conclusion that the root of all problems lies in loving the Motherland and preserving the national values of the land. He tried to promote the love of national self-knowledge and raise the pride of patriotism in the heart of the reader.

Keywords: promotion of love for the motherland, self-awareness, patriotic pride, national identity, prosperity of the land, the great building of the century - Rogun, straw of light, national values, homeland, patriotism, my flower.

Дар бораи муаллиф

Маманазарова Шарофат Абдиевна
Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 08 82 86

About the author

Mamanazarova Sharofat Abdievna
Applicant of the Department of theory and
history of literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 08 82 86

Об авторе

Маманазарова Шарофат Абдиевна
Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 08 82 86

ЗАБОН, ТАРЗИ БАЁН ВА АНВОИ РУЧУЪҲОИ ЛИРИКӢ

Абдурахимов Б. А., Пиров М. М.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Ручуи лирикӣ, ҳарчанд “ба композитсияи асар дохил мешавад» [8, с. 19], «чӯзӣ ғайрисюжетӣ он буда» [16, с. 221], аз қисматҳои дигар бо забон ва тарзи баён, услуб, методи эҷодӣ ва сохтори худ фарқ мекунад. Маълум аст, ки дар ҳар асари бадеӣ сабку услуб, лексикаи гуногун мушоҳида мешаванд. Аз ҷумла, ручӯҳои лирикӣ дорои обуранги шоирона, хитобаву шиор, баъзан факту рақамҳои хушки таърихӣ, омӯрӣ мебошанд. Баъзан, ҳатто, пурра бо услуби публитсистӣ навишта шуда, мақолаи публитсистӣ маҷалларо мемонанд. Иббот шудааст, ки ҳунари эҷодкорӣ нависанда ва шоир дар порчаҳои лирикӣ ва намудҳои он аз ҳама барҷаста ба ҷашм мерасад. Маҳз туфайли ручуи лирикӣ нависанда ҳадаф ва андешаҳои ниҳонӣ ва пурқимати худро ифода карда, ба дили хонанда роҳ меёбад.

Аз махсусиятҳои ҷолиби ручуи лирикӣ истифодаи калимаю ибора ва ифодаҳои маҷозӣ, истиоравӣ ва факту рақамҳо мебошанд. Тавассути калимаю ибораҳои образнок ҳадафи нависанда равшантар инъикос ёфта, таъсирбахшии асар меафзояд. Дар чӯзҳои дигари асар, ки онҳо, асосан, аз нақли сюжет иборатанд, чунин ҳолат кам ба назар мерасад. Забон ва тарзи баён, сабку услуби ҳоси ручӯҳои лирикӣ барҳоста аз эҳсосот, истеъдод, фикру андеша ва ҳадафҳои нависанда мебошанд.

Махсусияти ручуи лирикӣ аз он иборат аст, ки чорҷӯба ва сабку услуби муайян надорад. Забон ва сабку услуби он аз намудҳои интихобкардаи муаллиф вобастаанд. Чунончӣ, дар адабиётшиносии рус ручӯҳои муаллифӣ, танқидию публитсистӣ, лирикӣ, бозгашт ба мавзӯҳои иҷтимоию шаҳрвандӣ, омехтаро ҷудо карда, аз ҷумла, ба намуди ручуи лирикӣ тасвири ҷаҳони ботинӣ қаҳрамон ва нависанда, тасвири табиатро лоик доништаанд. Ба қавли онҳо, ручӯҳои шаҳрвандию иҷтимоӣ ҳодисаҳои таърихӣ, ҷамъиятӣ ва ручӯҳои лирикийи шакли омехта маҷмуи ҳамаи намудҳо, ҳамчунин, далелҳоеро аз саргузашти нависанда дар бар мегиранд. Тибқи ин тақсимот, дар романи «Евгений Онегин»-и А.Пушкин ручӯҳои лирикӣ ба намудҳои зерин ҷудо карда шудааст: ручӯҳои дорои хусусияти саргузаштӣ; фалсафӣ; инъикоскунандаи аҳамияти забони русӣ; дар бораи аҳамияти адабиёт ва фарҳанг, қаҳрамонони бадеӣ, жанрҳои бадеӣ; ручӯҳои лирикӣ дар бораи муҳаббат ва дӯстӣ. Аслан, устухонбандии ин дoston аз як қатор ручӯҳои муаллифӣ бандубаст шудааст. Чунончӣ, дар боби аввал ёддоштҳои шоир дар бораи ишқи аввал; дар боби 7-ум образи умумӣ «гулруҳон»; боби 8 қайдҳои тарҷумаҳолии шоир тасвир шудаанд, ки ҳамагӣ ручуи лирикӣ мебошанд. Ҳамчунин, дар ручӯҳои лирикийи дигар дар бораи зиндагӣ, оила, муҳаббат, кӯдакон, дӯстӣ, садоқат, маълумот, мӯдҳо, урфу одат ва ғайра сухан меравад [22].

Ҳамин тавр, дар ручуи лирикӣ нависанда ҷаҳони ботинӣ, эҳсосот, муҳаббат, арзишҳои маънавӣ, мулоҳизаҳо оид ба некӣ ва бадӣ ва ғайраро ифода мекунад. Ҳамчунин, муносибати адиб ба ҳодисаҳо, фаҳмиши сиёсӣ иҷтимоӣ ӯ ифода меёбад. Агар баъзеи онҳо ба хонанда таъсири эстетикӣ, равонӣ, зебоипарастӣ, бадеӣ бахшанд, қисми дигар, таъсири ғоявӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ расонида, дар тарбияи ғоявӣ инсон саҳм мегузоранд.

Сабаби аз сюжети асар ручӯ, гардиш карданро баъзе муҳаққиқони суханшинос аз романтизм нависанда оид медонанд ва барои ин чунин далел овардаанд: «рӯҷӯҳои лирикӣ бори аввал дар адабиёти романтизм аҳамият пайдо кардааст» [14, с. 221]. Вобаста ба ин, гуфта метавонем, ки ручӯҳои лирикийи повести «Одина»-и устод Айнӣ низ аз обуранги романтикӣ оӣ нестанд. Ин хусусият бештар дар ручӯҳои лирикийи навӣи психологӣ мушоҳида мешавад. Тасвирҳои психологӣ гоҳ-гоҳ ғубори сентименталӣ мегиранд. Баъзе аз адабиётшиносон ин ҳолатро, ҳатто, псимизм, норасоӣҳои осори устод Айнӣ, аз ҷумла, дар «Одина» унвон карда буданд (ниг.: И.Брагинский, В.Панкин). Аммо ба андешаи мо, чунин нест. Сентиментализми андак аҳамияти бадеӣ ва ғоявӣ асарро кам намекунад. Ин порчаҳои сентименталӣ аз калимаю ибора ва ифодаҳои ғамангезу риққатовари эҷодкардаи нависанда ва мақолу гуфторҳои мардумӣ саршор буда, баробари истифодаи усули воқеиятшиносии замон гувоҳи корбурди романтизми анъанавӣи адабиёти тоҷик мебошад.

Азбаски дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи рӯчуи лирикӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, намудҳои он ҳам таҳқиқ нашудааст. Т.Зехнӣ рӯчуи лирикиро ҷудонашаванда таъриф карда, танҳо *нидоро* аз ҷумлаи махсусияти он доништааст [6, с. 102]. Дар асл, нидо яке аз намудҳои алоҳидаи рӯчуи лирикии психологӣ маҳсуб меёбад.

Муҳаққиқони тоҷик вақтҳои охир ба нақши монологи ботинӣ дар асарҳои бадеӣ таваҷҷуҳ намудаанд. Аз ҷумла, ин хусусиятро дар асарҳои нависанда Ёрун Кӯҳзод муҳаққиқ Фарруха Аҳмадзода мушоҳида кардааст; ба қавли ӯ, «дар повесту романҳои Ёрун Кӯҳзод мавқеи монологи ботинӣ ниҳоят қавист» [3, с. 117]. Муаллиф бар он аст, ки тавассути сабки фардӣ, ки низ аз ҷумлаи сухани муаллиф мебошад, нависанда ақидаву андешаву омили хешро ифода кардааст.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳқиқоти гузаронидаи мо, рӯчуҳои лирикии маъмул дар адабиёти бадеӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд:

1) ***Рӯчуҳои лирикии муқаррарӣ*** рӯчуҳои мебошанд, ки андешаю афкори муаллифро дар бораи рафти ҳодисоти нақлшуда, образҳо ва тасвирҳо, шарҳу эзоҳоти гуногуни муаллифро дар бар мегиранд. Дар чунин рӯчуҳо кам бошад ҳам, гоҳо нависанда аз мавзӯ дур рафтани худро эҳсос карда, ёдовар мешавад, ки ба ин қор роҳ додааст ва аз хонанда маъзарат хоста, сабаби инро шарҳ медиҳад. Масалан, Ҳабибулло Назаров рафти воқеаҳои асарро пайгирӣ карда истода, ногаҳон ба мавзӯи дигар мегузарад ва баъди ин менависад: «Ман боз аз мавзӯ берун шудам. Охир, ман дар бораи чӣ сухан сар карда будам? Гап дар бораи кори Давронов мерафт-ку! Дар ҳақиқат, ман достони худро аз ҳамин сар карда будам. Аммо мавҷи чараёни ҳаёт фикри маро ба дигар тараф равона сохт» [11, с. 29].

Нависандаи бузурги рус Л.Толстой дар асари «Чанг ва сулҳ» гоҳо барои ифодаи афкори худ, муносибати хеш ба воқеаҳо ва қаҳрамон аз рӯчуҳои лирикии одӣ истифода намудааст. Аз ҷумла, оғози ҷанги Рус ва Фаронсаро ба ҷарҳҳои ба ҳам пайванди соат ташбеҳ додааст: «Нахуст як ҷарҳ оҳиста ба ҳаракат даромад, дигараш тоб хӯрд, ҷарҳи сеюм ва суръат афзудан гирифт, ҷузъҳо, шестернаҳо ба даврзанӣ даромаданд, зангӯла садо дод, сурати одамон зада баромадан гирифтанд, ақрабақҳо ҳаракат карда, замони муайянро нишон доданд» [17, с. 473-474]. Ё ин ки: «Аскарон дар соатҳои муҳориба аз доираи имконият ва фармонҳо берун мешаванд ва қорҳоеро ба анҷом мерасонанд, ки тасаввурнашавандаанд». [17, с. 489-490].

Дар асарҳои насрии шакли эссе рӯчуи лирикии муқаррарӣ ба андозае зиёд ба қор мерасанд, ки тасаввур мекунад, чунин асарҳо як рӯчуи лирикии қалонҳаҷм мебошанд. Ин аст, ки шоир Э.Межелайтис асари насрии ёддошти хешро «Этюдҳои лирикӣ» номидааст. Тамоми асар аз рӯчуи лирикӣ иборат аст, бо вучуди ин, порчаҳои ба назар мерасанд, ки сирф рӯчуи лирикии муқаррарианд: «Шоирро лозим аст, барои худ ақалан ҷавобҳои тахминӣ пайдо кунад. Ё бояд донад: чӣ, чӣ тавр ва ниҳоят барои чӣ менависад» [9, с. 7]. Дар ин ҷанд ҷумла муаллиф мақсади навишта шудани асарашро баён сохтааст. Повест-эссеи «Доғистони ман»-и Расул Ғамзатовро низ бе рӯчу наметавон тасаввур кард: «Бигзор обидаҳои Ҳиндустон, аҳромҳои Миср, қасрҳои атикаи Италия маро бубахшанд, бигзор роҳҳои пуршукӯҳи мошингарди Америка, гулгаштҳои Париж, боғҳои Англия, кӯҳсори Швейтсария маро бубахшанд, бигзор санамҳои Полша, Япония, Рим маро бубахшанд: – Ман шуморо бо ҳавас тамошо мекардам, аммо дилам ором буд ва агар ноором гардад ҳам, на ба ҳадде, ки ҳалқам хушк шаваду сарам сарх занад» [4, с. 11]. Ҳатто, сарлавҳаҳои ин асар ишора ба рӯчуи лирикӣ мебошанд: «Аз дафтари хотирот», «Қиссаи...», «Ё ин ки», «Оё сайёд калла дошт?» ва ғайра.

2) ***Рӯчуҳои лирикии психологӣ*** яке аз намудҳои маъмултари рӯчу мебошанд. Аслан, тамоми рӯчуҳои лирикӣ муносибат, рӯҳия ва вазъи равонии муаллиф ё қаҳрамонҳоро ифода мекунад. Аммо дар рӯчуи психологӣ эҳсосот, вазъи равонӣ аёнтару таъсирбахш инъикос ёфтааст. Дар чунин рӯчуҳои лирикӣ гоҳо сухани қаҳрамони асар бо ҳарфҳои муаллиф омезиш меёбад ва ҷудо намудани онҳо душвор мебошад. Дар чунин ҳолат онҳо психологияи қаҳрамонҳо ва эҳсоси нависандаро баробар инъикос мекунад. Дар ин маврид ҳақ бар ҷониби Соҳиб Табаров аст, ки қайд кардааст: «гоҳо ифодакунандаи ҳама гуна ҳиссиёту таассурот ва эҳтиросоти персонажҳо ва воқеаҳо ноқил мебошад ва гоҳо нависандагон чунин рӯҳияҳоро ба воситаи монологи ботинӣ манзури хонандагон мегардонанд» [14, с. 42].

Чунончӣ, устод Айнӣ дар повести «Одина», ки дорои рӯчуҳои лирикии психологияи зиёд ва дуовоза мебошад, ба дарди дили қаҳрамонаш чунин шарик шудааст: «Оре, имрӯз Бибиоша фарзанди худро гум кардааст, боз як ранг гум кардане, ки ба ин наздикиҳо ба ёфт

шуданаш умед надорад, ҳарчанд таърихи мусибати ин аҷузаи нотавон як ҳафта пештар аз имрӯз аст, аммо бинобар сабабе, ки дар боло гуфта шуд, то ҳол роҳи изҳори он баста буд. Имрӯз метавонад ба дилхоҳи худ мӯйканӣ ва синазани намояд. Бинобар ин, Бибиоиша ба ҳой-ҳой гиря ва зорӣ карда, ба мазмуни ин ғазал нолиду шеван менамуд:

*То маро он нури чашми меҳрубон аз даст рафт,
Тоқати тан, сабри дил, ороми ҷон аз даст рафт»* [1, с. 24].

Дар ин маврид муҳаққиқ В.Панкин дуруст қайд кардааст: «Айнӣ ба воситаи манзараҳои гӯё ва ҷондори табиат ва қаҳрамонон ҳолати руҳӣ, назокат ва покии дили Гулбибӣ ва Одинаро бо маҳорати беназир ифода менамояд» [14, с. 114]. Яъне, муаллиф аз вазъи руҳии қаҳрамон худро дур намегирад, балки воситаест байни қаҳрамон ва хонандаи асар. Ҷунин усул имкон дода, ки устод Айнӣ тавассути рӯчуъҳои психологӣ образи қаҳрамонони худро табиӣ офарад. Дар ин бобат мушоҳидаи муҳаққиқ М.Шакурӣ қобили қабул аст: «Дар бисёр саҳифаҳои повест олами ботинии қаҳрамон, фикру андеша ва ҳиссу ҳаяҷони ӯ ба таври нақлу баён наомада, балки тасвир карда мешавад ва мо ҷараёни фикру ҳиссиётро бевосита мебинем» [20, с. 97]. Ҷунонҷӣ, адиби бузург ҳодисаеро нақлкунон ба эҳсосот дода мешавад ва якбора аз баён ба тасвир мегузарад: «Одина ба роҳ баромад, аммо дилаш аз ғояти изтироб аъзои баданашро дар ларза андохта буд, зеро пешомади худро намедонист: оё сиҳат-саломат ба ватан мерасида бошад? Баъд аз ба ватан расидан оё маҳбубаи худро, ҳамҷуноне, ки гузошта буд, дар хона меёфта бошад? Агар ба ӯ осебе расида бошад, ё ба ҷанголи дигаре гирифтӣ шуда бошад, пас ҳоли дили номурод чӣ хоҳад шуд?» [2, с. 58]. Ҷӣ тавре ки мебинед, истифодаи шакли феълӣ ёридихандаи «бошад» гувоҳи шарикӣ муаллиф дар андешаҳои персонаж мебошад. Маҳз ба ин сабаб руҳия ва ҳаяҷон ва гуфтори қаҳрамон муаллиф ба ҳам омезиш ёфта, ҳусни тасвиру гуфторро афзун намудааст. Сабку услуби порчаҳои мазкур, истифодаи саволу хитоб, порчаҳои шеърӣ аз даҳолати нависанда ба эҳсосоти қаҳрамон дарак медиҳад: «Ҳоло чӣ? Ҳоло сафар мекунад бо ҳамроҳии як қорвони андӯх; бо дили бирён, синаи сӯзон ва чашми тар, ба ҳолате, ки чӣ шудани оқибаташ низ маълум нест; оё ба саломатӣ баргашта, боздиди модаркалон ва ёри меҳрубонаш муяссар мешавад ё не?» [2, с. 78].

Дар ҷунин асарҳо, ҷӣ тавре ки муҳаққиқони рус зикр кардаанд, байни андешаҳои қаҳрамон ва муаллиф ҳаҷ гузоштан душвор аст. Дар назари аввал он аз забони қаҳрамон мебошад. Аммо пурра ҷунин нест, гоҳ муаллиф андешаҳои қаҳрамонро дар даруни ноҳунақ оварда, сипас, ақидаи худро ба он илова мекунад, дар натиҷа маҳлутшавии андешаи қаҳрамонон ва муаллиф ба вучуд меояд. Толстой дар «Ҷанг ва сулҳ» ҳангоми тасвири ҳарбу зарби аскарон ба ҷунин услуб рӯй овардааст: «Чист он ҷо, кист он ҷо? Дар паси ин майдон, дарахт ва боме, ки дар шунаҳи офтоб медурахшад? Қасе намедонад ва намехоҳад донанд; ин ҳадро гузаштан тарсовар аст, аммо мехоҳӣ гузарӣ; ҳарчанд медонӣ як рӯз не, як рӯз онро бояд гузашт ва донист, ки дар он тарафи марг чист». [17, с. 330]. Ин маънӣ дар романи нависандаи турк Урҳон Памук қариб айнан омадааст, ки низ як навъ рӯчуи психологӣ мебошад: «Одамизод вақте ки меояд ба ин тараф – ба дунёи дигар, ба қафо нигариста мебинад, ки ҳаёт ҷун пешина равон аст, дар он вақт нороҳат мешавад: Пеш аз таваллудам замони беинтиҳое мавҷуд буд, баъд аз маргам ҳам идома дорад. Вақте ки зинда будам, дар ин бора фикр намекардам, на ба аҷал қорам буд на ба азал, дар байни ду номуайяний умр ба сар мебудам» [13, с. 12-13].

Ҷӣ тавре мушоҳида шуд, ақсар рӯчуъҳои лириқии психологӣ дуовоза мебошанд. Ин аз даҳолати нависанда ба эҳсосот ва андешаҳои қаҳрамонон вобаста мебошад. Аз ин рӯ, рӯчуъҳои психологиро метавон *дуовоза* номид. Рӯчуъҳои психологӣ дуовоза услуб ва тарзи маҳсуси баён дошта, нависанда тавассути шарҳу даҳолати хеш вазъи равонии қаҳрамонро равшан тасвир мекунад. Нигаред, устод Айнӣ вазъи руҳии қаҳрамонашро ҷӣ тавр тасвир кардааст: «Ҷӣ гуна ором мегирад як зани муштипаре, ки умраш ба ҳафта расида бошад, дар дунё ғайр аз набера қаси мардинае надошта бошад?!» [2, с. 25].

Баъзан даҳолат ва мушорикати муаллиф ба андешаҳои қаҳрамон тавассути қалима ва ифодаҳои маҳсус амалӣ гардидааст: «Ин ҳам саҳл аст. Мушкили бисёр бимнок он аст, ки Одина ин ҳолро (*шавҳар қардани Гулбибиро - муҳаққиқон*) бишнавад ва гумон қунад, ки Гулбибӣ ба хоҳиши худ домани муҳаббати дигареро ба даст гирифта ва ҳаққи ишқу муҳаббати худашро поймол кардааст?» [2, с. 35-36]. Дар ҷунин рӯчуъҳо истифодаи феълҳои «бишнавад», «гумон қунад», «қӣ медонад», «меравад», «бандад», ки шакли аориси феъл

мебошанд, аз ширкати муаллиф дар ин тасвир дарак медиҳад; яъне, ин рӯчуъҳо на танҳо аз забони қаҳрамон, балки аз забони муаллиф омадаанд.

Дар рӯчуъҳои психологӣ таъбирҳои халқӣ, мақолу зарбулмасалҳо, ифодаҳои обдор фаровон истифода мешаванд. Онҳо рӯчуъҳоро таъсирбахш, гушнавоз ва пуробуранг мегардонанд. Аз ҷумла, онҳое, ки ба тасвири табиат бахшида шудаанд, сар то сар аз каломии шоирона иборатанд: «Дар ин чарогоҳҳои пуралаф бозӣ кардани бузону бузғолагон, частухези гӯсфандону баррагон, рамидану давидани охувон, рақсу бозии духтарон ва арӯсон ҳамаи он чизҳоеро, ки дар сахнаҳои шахрҳои обод мебинед, аз ёди шумо мебарорад» [2, с. 32]. Чунин рӯчуъҳои лирикиро адабиётшинос М.Шакурӣ барҳақ «ғазалҳои халқӣ» [18, с. 114] номидааст. Онҳо ба хонанда завқи бадеӣ, таъсири эмотсионалӣ мерасонанд. Ҳамин тавр, дар рӯчуъҳои лирикӣ, ба истиснои публитсистӣ таърихӣ калимаву таъбирҳои шоирона, пуробуранг, ташбеҳҳо, санъатҳои гуногуни сухан фаровон истифода мешаванд.

Ҳамин тавр, дуовоза гаштани рӯчуъҳои лирикӣ танҳо дар рӯчуъҳои лирикии психологӣ ба назар мерасанд.

3) **Рӯчуъҳои публитсистӣ таърихӣ.** Агар аксар намӯҳҳои рӯчуъҳои лирикиро аз дохили матн ҷудо карда гирифтанд то андозае мушкул бошад, намуди рӯчуъҳои публитсистӣ ва таърихино шинохтан осон аст. Чунончӣ, Ҷалол Иқромӣ дар асари тарҷумаиҳолиаш ҳодисаи барҳам хӯрдани Ҷумҳурии Бухоро бо оҳанги афсӯсу надомат дар рӯчуи махсуси публитсистӣ таърихӣ чунин ёдовар шудааст: «Вақте ки ҷумҳурияти Бухоро барҳам дода, Ўзбекистон карданд, хеле афсӯс, ки ин ҷумҳуриятро барҳам доданд. Охир, ин ҷумҳурият тамоми мувофиқи таъби халқи Бухоро буд. Ҳокимият ҳокимияти шӯроӣ бошад ҳам, ҳокимияти халқӣ, ҳокимияти миллӣ ва мустақил – ба маънои томи маънӣ буд... Лекин ин ҷумҳурияти халқӣ ва миллӣ, ки қариб мустақил буд, ба роҳбарияти Москов нафорида, ба байни ҳукуматдорони Бухоро нифоқ андохтанд...» [7, с. 204]. Албатта, дар андешаҳои шахсии нависанда норавшаниҳо, сӯитафоҳумҳо буда метавонанд, аммо ин ҷо сухан дар бораи рӯчуи таърихӣ ва публитсистӣ меравад, ки як ҳодисаи таърихино шарҳу тафсир намудааст. Рӯчуҳои публитсистӣ таърихӣ аз ҷиҳати забон, сабку услуб аз рӯчуҳои дигар фарқи калон доранд. Дар онҳо, ҷуноне ки дар повести устод Айни «Одина» мушоҳида мекунем, калимаҳои сиёсӣ, русӣ интернационалӣ, услуби матбуотӣ чун «пролетар, фабрика, зовуд, Европа, революция, совет, митинг, ҷамъият ва ғайра» истифода мешаванд. Санад, рақам, солу моҳҳои аниқ ба кор мераванд. Чунин рӯчуҳои лирикии публитсистӣ майли нависандаро ба сӯи тасвири реалистӣ нишон медиҳанд. Маълум аст, ки пеш аз таълифи повести «Одина» устод Айни дар рӯзномаву маҷаллаҳои ифои вазифа мекард ва дар онҳо садҳо мақолаи публитсистӣ навиштааст; албатта, таъсири чунин фаъолият дар асарҳои бадеӣ баъдинаш дида мешавад. Забон ва методу услуби рӯчуҳои публитсистӣ таърихӣ аз зарурати сиёсӣ, иҷтимоӣ ва замони нависанда бармеояд. Баробари ин, дар рӯчуҳои таърихино публитсистӣ низ устод Айни калимаю ифодаҳои шоирона ва муассирро зиёд ба кор бурдааст. Ҳатто, дар баъзе аз матолиби публитсистӣ, аз ҷумла, мақолаҳои публитсистӣ устод Айни барои таваҷҷуҳи хонандаро бедор кардан ва маълум сохтани сабаби ба ин мавзӯ рӯй овардани «матлаъро бо зикри омилҳои барангезандаи фикр (интерпретатсионӣ) шуруъ намуда, бо ин роҳ хонандаро ба асли матлаб шинос мекунад. Мисол: «Назар ба ахборе, ки мо дар рӯзномаҳо мутолиа кардем...», «Рафиқи мо рӯзномаи «Иштирокиюн» ба унвони фавқ сармақолаи муҳим навиштааст... ва ғайра» [10, с. 63]. Ин ифодаю ҷумлаҳои кӯтоҳро низ метавон порчаҳо – рӯчуҳои публитсистӣ номид.

Дар рӯчуҳои лирикии таърихӣ илова ба услуби публитсистӣ далелҳо ва факту рақамҳои таърихӣ, омӯри низ оварда мешаванд. Чунончӣ, дар романи бузурги таърихӣ Л.Толстой «Ҷанг ва сулҳ» чунин порчаҳо дар дохили матн зиёд кор фармуда шудаанд, ки дар онҳо замону макон ва ҳодисаҳои таърихӣ аниқ баён гаштаанд: «Кутузов аз паси худ пулҳои дарёҳои Инна (дар Браунау) ва Трауна (дар Линтсе)-ро вайрон карда, ба Вена ақиб нишаст. 23-юми моҳи октябр (1805) лашкари рус дарёи Энсро убур намуд. Ақибгоҳи лашкари рус, артиллерия ва сафҳои лашкар дар нисфирӯзи тавассути шаҳри Энс ба он тараф ва ин тарафи пул кашол гаштанд» [17, с. 322]. Ин порчаҳо рӯчуе мебошанд баҳри ба хонанда равшан намудани замон ва ҷуғрофияи воқеаҳо.

Ҳамчунин, дар мисоли повести «Одина»-и устод Айни дидан мумкин аст, ки рӯчуҳои публитсистӣ таърихӣ ҳаҷман калон, муфассал ва аз ҷандин саҳифа иборат буда метавонанд. Ҳатто, баъзе аз онҳоро ҳамчун мақолаи алоҳидаи публитсистӣ ҷудо карда ҷоп намудан мумкин аст.

4. Нидо, мурочиат, шиор. Чунин намуди рӯчуҳои лирикӣ баробари рӯчуҳои публитсисти дар адабиёти бадеӣ зиёд ба кор меравад. Онҳо ба рӯҳияи хонанда таъсири баланд мерасонанд, эҳсоси раҳму шафқат, нафрату ғазабро бедор мекунанд, мавқеи иҷтимоӣ ва сиёсии нависанда ё қаҳрамонро ифода мекунанд.

Нидо, мурочиат унсури алоҳидаи омӯзиши равшанӣ низ мебошад, зеро он ба нутқ вобаста буда, нутқ аз майнаи инсон сарчашма мегирад. Дар ин бора дар равшанӣ имрӯзае тоҷик чунин изҳори ақида шудааст: «Нутқ ду намуд мешавад: ботинӣ ва дохилӣ... Дар навбати худ нутқи ботинӣ аз ҷиҳати шакл монологӣ мешавад, ки он беихтиёр пайдо мегардад» [12, с. 12]. Нидо низ як намуди равшанӣ нутқи ботинии инсон маҳсуб меёбад. Нидо бештар вақт аз забони қаҳрамон садо медиҳад. Нахуст, онҳо метавонанд тасвири эҳсоси шодию хурсандӣ бошанд. Масалан, қаҳрамони повести Нодар Думбадзе аз дидани бобояш хеле шод мегардад ва чунин ҳарфхоро ба забон меорад, ки наметонед сухани муаллиф аст ё қаҳрамон. Яъне, ин ҷо ҳам пайванди эҳсосоти муаллиф бо қаҳрамон мушоҳида мешавад: «Марта, холаҷон! Софя! Оё шумо муъҷизаро дидаед?! Оё шумо медонед, ки дил аз хурсандӣ ҳам аз задан менамояд? Не!.. Осуда шав Зурикела! Пойлӯч рӯи ҳавлӣ набаро! Шамол меҳӯрӣ, аввал ба дар нигоҳ кун! Не, не, дав, сӯи дариҷа парвоз кун! Дод зан, гирия кун, биханд, суруд хон!..» [5, с. 92].

Нависанда Ҷалол Иқромӣ баъди тасвири ёдгориҳои шаҳри Бухоро ба эҳсоси баланд дар бораи дарвозаҳои Бухоро чунин нидо додааст: «Кучо шуданд ин дарвозаҳо? Наход ки ҳамин тавр ашӯи таърихӣ ва мустаҳкамро сӯхта, хезум карда бошанд?» [7, с. 34]. Ё ин ки ҳамин нависанда дар мавриди сӯхтори Бухоро, ки баъди инқилоби октябр рӯй додааст, чунин ҳарфхоро ба забон оварда: «Мардум мегуфтанд, ки шаҳр сӯхта истодааст, шаҳр хокистар шуда истодааст... Шаҳре, ки обод, маъмур ва машҳурӣ дунё буд, шаҳре, ки он аз Қошғар то Хитой, аз Туркистон то Русия, аз баҳри Хазар то ба Қарқоз ва Туркия ва Арабистон, аз Ҳисор то ба Ҳинду Афғону Эрон овоза бардошта буд». [7, с. 66]. Ҷалол Иқромӣ, ҳамчунин, дар дафтари хотираҳои баъди ҳафт шудани намоёндогони беҳтарини халқ нидо бароварда, ки намуди барҷастаи чунин навиҷи рӯчуи лирикӣ мебошад: «Чӣ қабр, чӣ зулм ва чӣ хиёнат ба халқи тоҷик! Беҳтарин одамон, беҳтарин санъаткорон, беҳтарин олимони онро гирифтанд, нест қарданд, куштанд! Лаънат ба он давр! Лаънат ба мӯзалесони Сталини золим!» [7, с. 101]. Ҷамаи ин фарёди дили нависанда аст, ки ба намуди нидо дохил мешавад. Нависанда гоҳо аз норасоии кӯтоҳандешиҳои хеш низ гила карда, ба ояндагон, хонандагон мурочиат намудааст, ки аз хусусиятҳои нидо ба ҳисоб меравад: «Оҳ, дар ҷавонӣ кас чӣ хатоҳо, чӣ рафторҳои нодуруст мекунад! Агар ба болои сари ман падарам мебуданд, ҳеҷ гоҳ ба ин хатоҳо роҳ наметоданд ва ман ин қадар азоб намекашидам. Ба қадри падарону модарони бофаросат расед, дӯстонам!» [7, с. 198]. Чунин мурочиат на танҳо ба хонанда, балки ба худ низ мебошад: «О, ягон кас нагуфт, ки эй мардаки сода, наметонӣ магар, ки ба зерӣ чоҳ рафта истодаӣ! Кӣ медонад баргашта меоям ё на! Боз ин кӯчаҳоро мебинӣ ё на! Боз дидани субҳи босафо ва осмони соф ба ту муяссар мешавад, ё на! Бале, ман сода, ҷавони бетачриба ва нодон будам...» [6, с. 254-255]. Ин ҳарфхоро инсон танҳо дар ҳолати ҳаяҷони баланди рӯҳӣ ба забон меорад ва онҳо образи муаллифро хуб инъикос мекунанд. Яъне, «бисёр вақт дар рӯчуи лирикӣ образи муаллиф инъикос мешавад» [21, с. 148].

Нидо дар асарҳои қаҳрамони таърихӣ «Ҷанг ва сулҳ» ҳарчанд кам аст, мушоҳида мешавад. Он аз забони қаҳрамон дар лаҳзаҳои душвори зиндагии онҳо садо додааст: «Чӣ хел ором ва мутантан, на он тавре ки медавидам, – фикр қард княз Андрей, – мо чунин надида будем, чунин дод намезадём, намечангидём; чунин қаҳролуд ва бо ҳарос бо ҳамдигар муносибат намекардем. Чаро ман пештар ин осмони беинтиҳои баландро надидаам? Хушбахтам, ки ниҳоят дидам. Бале! Ҷамаи зиндагӣ фиреб аст, чизе нест ба истиснои осмони баланд. Ҳеҷ чиз ба ҷуз он!..» [17, с. 503]. Аз ин бармеояд, ки шакли нидо дар тамоми асарҳои бадеӣ метавонад мавҷуд бошад.

Дар забон ва услуби баёни нидо, бо назардошти он ки аксар вақт аз забони қаҳрамон баён мешавад, калимаи ибора ва ифодаҳои мардумӣ зиёд ба кор мераванд. Усул (метод)-и эҷодии рӯчуҳои психологӣ ва нидо романтизм буда, дар онҳо самимият ва бадеияти баланд мушоҳида мешавад. Ин барои кушода додани олами ботинии инсон мусоидат мекунад.

Ҷам дар нолаи Бибиюша (аз “Одина”), ҳам қаҳрамонзанҳои Ҷ.Айтматов ва ҳам фарёдҳои қалбии нависанда Ҷалол Иқромӣ садои қалби инсон шунида мешавад. Дар онҳо мурочиат, хитоб, тантана, ишора, шиор мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Чунончӣ, дар романи «Дони ором»-и М.Шолохов чунин нидо омадааст: «Ана, онҳое, ки аз баҳри шодии

онҳо моро аз хонаҳоямон пеш карда ба мурдан фиристоданд. Ох, морҳои афӣ! Лаънатиҳо! Муфтхӯрҳо! Ана, ҳаминҳоянд шабушҳои аз ҳама хунхортар дар бадани мо!..» [18, с. 455].

Ҳамин тавр, тамоми намудҳои рӯчуҳои лирикӣ дорои қимати баланди бадеӣ, таърихӣ, ҷамъиятӣ, ғалсафӣ ва ҳатто, сиёсӣ мебошанд. Онҳо ҳиссу ҳаяҷони ботинӣ, фикру ҳаёлотӣ давраи муайяни ҷамъиятиро аз забони нависанда ё қаҳрамон ифода мекунанд. Нависандагон, аз ҷумла, устод Айнӣ намудҳои гуногуни рӯчуҳои лирикиро ҳамчун усули бадеии ифодаи андеша ба кор бурдаанд. Ин усули бадеӣ дар асар мавқеи баланд дошта, мақсад, ғоя, ақидаҳои ҷамъиятии нависандаро равшан муайян мекунад.

Чӣ гуна таъсир расонидани рӯчуҳои лирикӣ ба инсон (бадеӣ, ғоявӣ, сиёсӣ) аз намудҳои рӯчуҳои лирикӣ ва вазифаҳои онҳо дар асари бадеӣ вобаста мебошад. Масалан, ҳангоми мутолиаи рӯчуҳои лирикие, ки ба табиат, ҳолати ботинии қаҳрамонон ё муаллиф бахшида шудаанд, таъсири зебоишинохтӣ ба вучуд меояд. Аз мутолиаи рӯчуҳои лирикии публитсистие, ки ба ҳодисаҳои таърихӣ ва сиёсӣ бахшида шудаанд, фаҳмиши таърихӣ хонанда афзун гашта, ҷаҳонбинии ӯ ба сатҳи боло мерасад. Ниодоҳо касро ба вачд меоранд, то ба андозае, ки хонандаи ҳассосро ба ашк рехтан водор месозанд. Чӣ тавр истифодаи бурдани намудҳои рӯчуҳои лирикӣ аз ҳунари нависандагӣ, илҳому таҷрибаи адиб вобаста мебошад.

Адабиётшиносон намудҳои дигари рӯчуи лирикӣ, аз ҷумла, *ғалсафиро* ишора кардаанд. Дар онҳо нависанда одатан масъалаҳои зиндагӣ, марг, муҳаббат ва ғайра ба баҳс кашида, андеша, мулоҳиза, назар ва ҷаҳонбинии шахсии худро пешниҳод менамояд. Намунаи чунин рӯчуҳоро муҳаққикон дар асарҳои Толстой, Гогол, Пушкин ва ғайра нишон додаанд. Ғайр аз ин, баъзе муҳаққикон рӯчуҳои *танқидию публитсистиро* низ чудо кардаанд. Дар он сухан дар бораи намунаҳои бадеӣ, сабуку услуб, жанрҳо ва ғайра меравад. Шоир ё нависанда асари худро дар рафти эҷод шарҳу тавзеҳ медиҳад, ки чӣ тавр бояд навишт, ба навиштаҳои ҳамкасбонаш ишора мекунад, онҳоро таҳлилу тақриз менамояд. Ҳадафи асосии чунин рӯчуи андешаҳо оид ба ҳунари нависандагӣ, ҷустуҷӯи роҳи эҷодӣ, чӣ тавр дуруст тасвир намудани ҳаёт ва ғайра иборат мебошад.

Хулосаҳо. Ба мавқеъ, нақш ва вазифаҳои сухани муаллиф, аз ҷумла, рӯчуҳои лирикӣ, публитсистӣ ва таърихӣ, монологи ботинии нависанда ё қаҳрамони асар муҳаққикони тоҷик солҳои охир то андозае тавачҷуҳ равона кардаанд. Дар нақди адабӣ, асарҳои адабиётшиносӣ ҳангоми таҳқиқи асарҳои бадеӣ дар навбати аввал ба ҷойгоҳи нависанда, афкору андешаи ӯ, ҳадафи таълифи асари мавриди омӯзиш диққати ҷиддӣ дода мешавад, зеро ҳадаф ва назари нависанда ба зиндагӣ дар рӯчуҳои лирикӣ барҷаста намоён мегардад.

Бо назардошти андешаву мулоҳизаҳои баёншуда, пешниҳоду хулосаҳои муҳаққикон дар мавриди нақш ва вазифаҳои рӯчуи лирикӣ метавон ба хулосаҳои зерин омад:

1. Пас аз баёни воқеа, амалиёти қаҳрамонон, вазъ ва ҳолати эҷодӣ нависанда зимни таассуроти бавучудодамада якбора аз сюжет гардиш карда, ба роҳи дигаре медарояд, ки онро рӯчуи лирикӣ меноманд.

2. Ин гардиш, рӯчу ба сюжети асар дахл нашошта, аммо аз ҷумлаи композитсияи асар мебошад.

3. Мавзуи рӯчуҳои лирикӣ аз мавзуи асар фарқ карда, дар он масъалаҳо, воқеаҳои таърихӣ, ҷамъиятии дигар ба миён гузошта мешаванд.

4. Ин ҳиссу ҳаяҷон ва мулоҳизоти шахсӣ метавонад аз забони қаҳрамон, нависанда, ё ҳар ду ба таври омехта (дуовоза) баён гардад.

5. Рӯчуи лирикӣ муносибати муаллифро ба предмети тасвир: ҳаёт, образҳо, қаҳрамонҳои алоҳида, табиат ва воқеаву ҳодисаҳо инъикос менамояд.

6. Дар рӯчуҳои лирикӣ вобаста ба намудҳои он (психологӣ, нидо, публитсистика ва таърих) мулоҳиза, андеша, ҳиссу ҳаяҷон, факту рақамҳо ифодаи шуда метавонанд.

7. Рӯчуи лирикӣ, аз як тараф, дорои лиризм, шеърӣ, оҳангнокӣ, муассирӣ буда, аз тарафи дигар, бо далелҳои таърихӣ, сиёсӣ ва хулосаҳои иҷтимоӣ саршор мебошад.

8. Дар рӯчуи лирикӣ нависанда баъзан сабаби навиштани асар, лаҳзаҳои ҳаёти худро низ зикр карда метавонад.

9. Дар доираи рӯчуи лирикӣ нависанда метавонад оид ба тарз ва усули кори худ дар болои асари мавриди назар маълумот диҳад. Ин хусусият дар адабиёти классикии тоҷик низ бештар мушоҳида шудааст; дар чунин ҳолат шоирон дар шакли «фаҳрия» аҳамияту манфиати асари мазкур ё эҷодиёташонро ёдовар шудаанд. Дар адабиёти имрӯзаи ҷаҳонӣ бошад, адибон гоҳо аз тасвири сюжет бо сабабе дур шуда, оид ба рафти корашон маълумот

медиханд, ё воқеаи муҳиммеро ёдовар мешаванд, ки дар чараёни эҷоди асари мазкур рӯй дода, ба рафти кор таъсир расондааст ё нарасондааст.

10. Яке аз чихатҳои умдаи вазифаи рӯчуҳои лирикӣ аз он иборат аст, ки дар онҳо образи муаллиф ба хубӣ аён мешавад.

Вобаста ба истеъдод, ҷаҳонбинӣ, талаботи давр ва сабабҳои дигари объективӣ субъективӣ рӯчуҳои лирикӣ нақшу вазифаҳои дигаре низ доранд, ки ҳамаи онҳо ҳангоми омӯзиши ин намуди сухани муаллиф дар асарҳои алоҳида қобили баррасӣ мебошанд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Одина. / С. Айнӣ. Куллиёт, ҷ.1. - Сталинобод: Наир. давл. Тоҷикистон, 1958. – 456 с.
2. Айнӣ, С. Одина / С. Айнӣ. – Душанбе, 2014. - 192 с.
3. Аҳмадзода, Ф. Чаимандозе ба коргоҳи эҷодиш Ҷури Кӯҳзод / Ф. Аҳмадзода // Садои Шарқ, – 2017. - №3.
4. Ғамзатов, Р. Доғистони ман / Р. Ғамзатов. - Душанбе: Адиб, 2013. - 358 с.
5. Думбадзе, Н. Я, бабушка, Илик и Илларион / Н. Думбадзе. - М.: Молодая гвардия, 1968. – 236 с.
6. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 242 с.
7. Икромӣ, Ҷ. Он чӣ аз сар гузаит. (Ёддоштҳо) / Ҷалол Икромӣ. - Душанбе: Адиб, 2009. - 360 с.
8. Калачева, с. В. Методика анализа сюжета и композиции литературного произведения / С.В. Калачева. - М.: МГУ, 1973. - 430 с.
9. Межелайтис, Э. Собр.соч. в трех томах. Том 3. / Э. Межелайтис. – М.: Художественная литература, 1979. - 458 с.
10. Муродӣ, М. Тафсили фикр дар публитсистикаи С. Айнӣ // Дар кит. Азимов А., Муродӣ М. Назаре ба публитсистикаи устод Айнӣ. – Душанбе, 2018. - 112 с.
11. Назаров, Ҳ. Дар ҷустуҷӯи Карим-девона / Ҳ. Назаров. - Сталинобод: Наир.давл.Тоҷикистон, 1958. – 287 с.
12. Обидова, М. Логоспсихология. Дастури таълимию методӣ / М.Обидова, М.Дадабоева. – Душанбе, 2017. - 220 с.
13. Памук, У. Номи ман Сурх аст. Тарҷумаи М.Рустамзода / У.Памук. - Душанбе: Ирфон, 2017. - 614 с.
14. Панкина, В. Авалин повести советии тоҷик / В. Панкина – Душанбе: Шарқи Сурх. - 1957. - №7.
15. Табаров, С. Услуби бадеӣ ва насри муосири тоҷик / С. Табаров // Ҳаёт, адабиёт, реализм. К.2. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 320 с.
16. Тимофеев, Л.И., Венгров, Н. Краткий словарь литературоведческих терминов / Л.Тимофеев, Н.Венгров, Н. - М., 1958. - 420 с.
17. Толстой, Л.Н. Война и мир. Собр. соч. в 12 томах, т.3. / Л.Н. Толстой. – М.: Правда, 1987. - 502 с.
18. Шолохов, М. Дони ором, ҷ.1. (тарҷума ба тоҷикӣ) / М.Шолохов. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 320 с.
19. Шукуров, М. Хусусиятҳои гоҷавию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 187 с.
20. Шукуров, М. Садриддин Айнӣ. Ба хатти форсӣ / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 320 с.
21. Щепилова, Л.В. Введение в литературоведение / Л.В. Щепилова. - М.: Высшая школа, 1968. - 380 с.

ЗАБОН, ТАРЗИ БАЁН ВА АНВОИ РҶЧУҶОИ ЛИРИКӢ

Забон ва услуб, сабк ва сохтору шаклҳои рӯчуҳои лирикӣ ҳамчун як намуди муҳими сухани муаллиф дар асари бадеӣ яке аз мавзӯҳои қобили мулоҳизаи адабиётшиносӣ мебошад. Дар ин бора дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти васеъ анҷом дода нашудаанд. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур кӯшишест барои омӯзиши забон ва услуби рӯчуҳои лирикӣ ва ба намудҳои алоҳида ҷудо кардани онҳо. Аҳамияти ин мавзӯ аз он иборат аст, ки дар арзёбии ҳадафу гоҷи нависанда ва асари бадеӣ нақши асосӣ мебозад. Аз ҷумла, маълум мегардад, ки агар дар рӯчуҳои лирикии психологӣ андешаву афкор ва эҳсосоти муаллиф ва персонажҳо ифода ёфта бошад, дар рӯчуҳои публитсисти ва таърихӣ воқеият, андешаҳои сиёсӣ ва гоҷавии муаллиф таҷассум меёбанд.

Калидвожаҳо: забон ва тарзи баён, рӯчуҳои лирикӣ, психологӣ, дуовоза, публитсисти, таърихӣ, воқеият (реализм), рӯчуҳои дуовоза, нидо, сабки фардӣ.

ЯЗЫК, СТИЛЬ ВЫРАЖЕНИЯ И ВИДЫ ЛИРИЧЕСКОГО ОТСТУПЛЕНИЯ

Язык и стиль, структура и формы лирического отступления, как важный вид авторской речи в художественном произведении, являются одной из тем, заслуживающих рассмотрения в литературоведении. Обширных исследований по этой теме в таджикской литературе не проводилось. Поэтому данная статья представляет собой попытку изучить язык и стиль лирических отступлений и выделить их в отдельные виды. Важность этой темы заключается в том, что она играет ключевую роль в оценке цели и основного смысла писателя и художественного произведения. Среди прочего становится понятным, что если мысли и чувства автора и героев выражены в психологических лирических отступлениях, то реальность, политические и воображаемые мысли автора воплощаются в публицистических и исторических отступлениях.

Ключевые слова: Язык, стиль выражения, лирическое отступление, психологическое, двухголосный, публицистический, исторический, реальность, двухголосное отступление, междометие (восклицание), индивидуальный стиль.

LANGUAGE, STYLE OF EXPRESSION AND TYPES OF LYRICAL EXPRESSIONS

Language and style, style and structure and forms of lyrical references, as an important type of the author's speech in a work of art, is one of the topics worth considering in literary studies. Extensive studies have not been done on this topic in Tajik literature. Therefore, this article is an attempt to study the language and style of lyrical references and to separate them into separate types. The importance of this topic lies in the fact that it plays a key role in the assessment of the writer's goal and artistic work. Among other things, it becomes clear that if the thoughts and feelings of the author and the characters are expressed in the psychological lyrical forms, the reality, political and imaginary thoughts of the author are embodied in the journalistic and historical forms.

Keywords: language and manner of expression, lyrical, psychological, two-tone trends, journalistic, historical, reality (realism), two-tone trends, exclamation, individual style.

Дар бораи муаллифон

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович
Дотсенти кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 904 10 85 85
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Пиров Мунаввар Мирахмадович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 902 66 32 02
E-mail: munavar.98@mail.ru

Об авторах

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович
Доцент кафедры теории и истории
литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 904 10 85 85
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Пиров Мунаввар Мирахмадович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и истории литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 902 66 32 02
E-mail: munavar.98@mail.ru

About the authors

Abdurahimov Bakhtiyor Abdurahimovich
Associate professor of the Department of Theory
and History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 904 10 85 85
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Pirov Munavar Mirahmadovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 902 66 32 02
E-mail: munavar.98@mail.ru

ҲАРИВАНШ РАЙ БАЧЧАН – ТАРҶУМОНИ РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ

Мубирхони М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Назариya тарҷума ва фаъолияти тарҷумонӣ як раванди ниҳоят нозук ва мураккаб аст. Аз таърихи омӯзиши тарҷума бармеояд, ки баъзе осори тарҷумашуда, зуд ба дили хонандаҳо роҳ меёбанд. Ин омил аз маҳорату истеъдоди баланди тарҷумон гувоҳӣ медиҳанд ва ё баръакс баъзе тарҷумаҳои, аст ки баъди як маротиба чоп шуданашон, дигарбора ба хоҳири кас намерасанд. Дар марҳилаҳои аввали рушди худ тарҷума дар шакли шифоҳӣ арзи вуҷуд мекард. Бо мурури замон вобаста бо рушди забонҳо ва инкишофи маводҳои хаттӣ раванди тарҷума оҳиста-оҳиста ба шакли хаттӣ гузашта то ба ҳол дар ҳоли рушд қарор дорад. Дар давоми се даҳсолаи охир тарҷумашиносӣ ҳамчун як фанни хеле рушдёфта ва ба вуҷуд омада ба афкори олимони асри навро ҳамчун асри тарҷума бунёд кард.

Ҳазорсолаҳо мегузаранд, вале эҷодиёти шоирони бузурги халқи тоҷик чун, А. Рудакӣ, А. Фирдавӣ, А. Сино, У. Хайём, Ҳофиз, Саъдӣ, К. Хучандӣ, А. Ҷомӣ ва дигарон диққати тамоми муҳаққиқони ҷаҳонро ба худ ҷалб намуда, онҳоро мафтунӣ ғазалу рубоӣ, шеърӯ дубайтиҳои эшон мегардонад. Онҳоро мутеъ месозад, ки ғарқи дунёи ирфонӣ гашта дар пайи ҷустуҷӯи дунёи маъонӣ бошанд.

Яке аз чунин абармарди ҷаҳони илму адаби форсу тоҷик, ки тамоми сомеони замонро бо ашъори нотакрору бемисоли худ ба ваҷд овардааст, ҳақими донишманду беназир, риёзидону мунаҷҷим, фазошиноси беҳамто ва файласуфи нуктасанҷ Умари Хайём (1048 - 1131) мебошад. Хайём бо эҷоди жанри маҳбуи замон рубоӣҳои баландмазмунӣ худ дар байни ақвоми Шарқу Ғарб ва тамоми олам шуҳрати ҷовидона пайдо кардааст.

Муҳаққиқони барҷастаи адабиёти ҷаҳонӣ асарҳои офаридаи Умари Хайёмро муҳлисона ба забонҳои гуногун тарҷума намудаанд. Олимони тамоми минтақаҳои форсизабонони ҷаҳони муосир, аз ҷумла, Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон, ва Осиёи Марказӣ инчунин, кишварҳои Анатолиё, Қазқоз ва нимҷазираи Ҳинду Покистон аз эҷодиёти ӯ фаровон баҳра бурда, мақолаву рисолаҳои гуногуни илмӣ-тадқиқотӣ эҷод намудаанд.

Олимону тарҷумонҳои бузург, ибтидо аз Эдвард Фитсчералд (1809-1883), Жан Батист Николас (1814-1875), Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) ва баъдан Г. Р. Ван Ден Берг (1890-1966), Д. П. Брукшоу, Ҷ.Т.П. Дэ Брюйн, Н. Чалисова, Д. Дэвис, Ф. Д. Люис, Л. Люисон, с. Макглинн, Ч. Мелвилл, Д. Ван Руймбеке, с. Шарма, К. Талаттоф, З. Весел ва Р. Зиполиро аз муваффақтарин хайёмшиносон ва тарҷумонони рубоӣҳои Умари Хайём ном бурдан мумкин аст.

Дар сарзамини Ҳинд шоир ва адиби барҷаста-Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) низ яке аз он тарҷумонҳои мебошад, ки бевосита ба тарҷумаи рубоӣҳои Умари Хайём даст задааст. Ба андешаи олимони адабиётшиносони Ҳинд яке аз сабабҳои дар таърихи адабиёт машҳур гардидани Баччан дар он аст, ки ӯ рубоӣҳои Умари Хайёмро аз забони англисӣ ба забони хиндӣ тарҷума кардааст [4, с. 174]. Дар адабиёти Ҳиндустон танҳо Баччан аввалин тарҷумони рубоӣҳои Хайём нест, балки то замони ӯ ва дар замони фаъолияти Баччан низ шоирони гуногунзабони Ҳиндустон ашъори Хайёмро тарҷума ва таҳқиқ кардаанд, вале қотеъона метавон гуфт, ки ҳеҷ як аз ин тарҷумаҳо, ба тарҷумаи Баччан баробар шуда наметавонанд.

Умари Хайём дар рубоӣеташ пеш аз ҳама ба арзишҳои маънавӣ таваҷҷуҳ мекард, дар меҳвари асосии он тасвири инсон ва мақому манзалати баланди ӯ дар байни дигар офаридаҳои табиат, аз ҷумла, афзалияти он дар рӯи замин меистад. Ӯ инсонро бо як муҳаббати бузургу хосса ситоиш намуда, ба худшиносӣ, шӯҷоату мардонагӣ, истифодаи дурусти умр ва ғаниматшумории он ҳидоят менамояд.

Ба андешаи тарҷумон, адабиётшиноси шотландӣ Ҷорҷ Ф. Майн, ҳарчанд Хайём барои хонандаи умумӣ чун як эпикурист (ҷаҳонбиние, ки аз таҳрифи таълимоти этикии Эпикур пайдо шудааст ва он айшу ишратро мақсади ҳаёт мешуморад) ба назар расад ҳам, вале ӯ

шахсияти ирфонӣ низ буд. Ў худоро дар қиёфаи май, соқӣ ва пиёла таҷассум мекард мисле, ки Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигар шоирони тасаввуф онро баён намудаанд [11, с. 7].

Вақте ки Баччан рубоиёти Умари Хайёмро ба забони ҳиндӣ тарҷума мекард, ӯ ба эҳсосот дода шуда, дар ин бора дар фикр фуру мерафт. Барои ӯ тарҷума бояд ҳамчун ҷисми зинда зоҳир мешуд. Ба ақидаи ӯ агар дар асл матн ҷисм бошад, тарҷумон бояд руҳ ва садои худро ба он бояд мегузошт. Ў дар мавриди тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём ҳамин тавр низ кард. Аз ин рӯ, руҳ ва қувваи ҳаётро, ки мо дар тарҷумаи Баччан аз рубоиёти Хайём пайдо мекунем, дар дигар тарҷумаҳо дида намешавад [7, с. 9].

Баччан дар муқаддимаи худ ба “Майхонаи Хайём - Khyyam ki Madhushala” менависад, ки дар ҳаёти ҳар кас чунин лаҳзае фаро мерасад, ки рубоиёти Хайём ба андешаи худӣ ӯ садо медиҳад. Рубоиёти Хайём намунаи барҷастаи инъикоскунандаи ҳамаи ҷамъбаҳои диниву фалсафии эътиқодҳои инсоният аст. Он қазияи худро бо як кинояи ғамгинӣ баён мекунад, аммо бе ягон фарёди изтироб. Аз ҳад зиёд таслим аст, ки саҳтгир бошад, аз ҳад фалсафӣ, ки аз он алам наояд, хобро рад мекунад ва бо иштиҳо – қариб бо миннатдорӣ – он чи боқӣ мондааст, қабул мекунад [7, с. 10].

Тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём аз ҷониби Баччан аз рӯйи шакл ва тафсилоти он таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб менамояд. Ба андешаи худӣ шоир, вақте ӯ ба тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём даст мезанад, онҳоро ба ҳашт мисра тарҷума мекунад, яъне бо ҳавасу иродаи шоирона аввал чор мисраро тарҷума намуда, баъдан бо чор мисраи дигар аз андешаҳои гирифташуда аз ин чор мисраи аввал онро мукамал мекунад. Вай инро тавре иҷро кард, ки кори ӯ аз дигар тарҷумаҳои офаридашуда беҳтар ба назар мерасад, гарчанде ки ӯ ба матни тарҷума озодӣ бахшид. Тақрибан нисфи рубоиётҳои тарҷуманамудаи Баччан парафразаҳои (парафраза – аз юнонӣ, ифодаи ҳамон чизе бо ибораи дигар) боэътимоди асл мебошанд.

Баччан соли 1933 рубоиёти Умари Хайёмро аз тарҷумаи Фитсчералд ба забони модариаш, яъне ҳиндӣ тарҷума мекунад. Ў бар ин назар аст, ки маҳз ноқомии эътирози ҳиндуҳо алайҳи бритониёӣ буд, ки замина барои тарҷумаи ӯ аз тарҷумаи рубоиёт буд. Дар соли 1930 дар байни ҳиндуҳо дар бораи озодии худ бӯҳрони бузурги фикрӣ ба амал омад. Боздошти инқилобчиёни Ҳиндустон ба мисли Бҳагат Синх, Чандрашекҳар Озод ва бархе дигар пешвоёни сиёсӣ ба мисли, асорати Маҳатма Гандӣ танҳо пас аз бозгашти ӯ аз конфронси дуҷуми мизи мудаваар (1930–1932 як силсила конфронсҳои сулҳ буданд, ки аз ҷониби ҳукумати Бритониё ва шахсиятҳои сиёсии Ҳинд барои муҳокимаи ислоҳоти конституционии Ҳиндустон ташкил карда шуданд), эътиқоди миллатгароиро ба ҷолиш овард. Инъикоси фикри онҳо ба мисли Баччан дар рубоиёти Хайём акси садои худро ёфт. Муҳаққиқи фаронсавӣ, ҳиндшиноси машҳур Энн Кастейнг дар мақолаи худ “Лаҳҷашиносии рубоиёт: сиёсати Мадҳушала дар контексти миллатпарастии Ҳиндустон” бар ин назар аст, ки ин ҷумбишҳои сиёсӣ боиси тарҷумаи рубоиёти Хайём ба ҳиндӣ ва ба бисёре аз дигар забонҳои минтақавии Ҳиндустон шудааст [18, с. 41].

Баччан дар муқаддимаи асари худ “Майхонаи Хайём - Khyyam ki Madhushala” менависад, ки асари тарҷуманамудаи Фитсчералд комилан баёнгари андешаҳо, эҳсосот ва олами асосии рубоиёти Умари Хайём аст, ки дар он “камолоти қадимӣ ва ҷолибияти муосир - the maturity of the ancient and attractiveness of the modern” дида мешавад [7, с. 36].

Дар тарҷумаи рубоиётҳои Баччан чун асл маънӣ якест, тараннумгари субҳу шомӣ зиндагӣ ва оғозу анҷоми ҳаёти инсоният дар симои ду маҳбуби Хайём соқӣ ва пиёла, май ва шоир, ки на танҳо муколамаи байни ду маҳбуб, балки оид ба сафари тӯлонии инсон аз таваллуд то марг ифода ёфтааст. Яъне он дар бораи вақт аст, ки мо аз он то охири умр дар ин ҷаҳон оғоҳ намешавем. Садои руҳест, ки дар ин ҷаҳон чизеро намебинад, нафарест, ки ҳеч гоҳ сер нест.

Suna maine, kahte kuch log
Madhur jag par maanav ka raaj.
Aur kuch kehte-jag se door
Swarg mai he sab such ka saaj.
Door ka chhor pralovan, moh,
Karo, jo paas usi ka mol,
Suhana bhar lagte hai, pran,

Aare, ye door-door ke dhol [7, с. 36].

Рух ба ин ҷаҳон дилбастагӣ мекунад. Вале ҳар қадар ба анҷом наздиктар шавад, ҳисси ғамгинӣ ба сараш меояд. Дунёи дигарро орзу мекунад, аммо нотавонӣ ӯро аз ин дунё мебарад.

Баччан дар муқаддимаи худ “Майхонаи Хайём - Khyyam ki Madhushala” менависад, ки аз тарҷумаи аввали худ каноатманд нест. Зеро эътиқод ва ҳиссиёти ӯ нисбат ба Ватан дар ин асар ифодаи комил наёфтааст. Аз ин рӯ, ӯ ҳам мисли Хайём ҳоло ба даст май, пиёла мегирад ва рӯ ба соқӣ меорад, то аз дидгоҳаш дар бораи миллатпарастӣ ҳарф занад ва нигарониҳои инсондӯстиро баён кунад [7, с. 13].

Тарҷумон, адабиётшиноси шотландӣ Чорч Ф. Майн, дар бораи мазмуну мундариҷаи рубоиёти Умари Хайём қайд кардааст, ки шароб рамзи руҳ аст; пиёла - зарфи қувваҳои руҳӣ, ки дар хидмат рехта мешавад; нон, ақли илоҳӣ ё ғизо аз осмон; булбул ё булбули форсӣ - рамзи руҳ дар ториқӣ ё умқи нӯхони вучуди худ инсон [11, с. 21]. Баччан ҳам ин нишондиҳандаҳоро дар системаи нави баёниҳои эҷодиёташ истифода бурдааст.

Чунин ба назар мерасад, ки Мадхушала (Майхона), Мадхубала (Духтари май) ва Мадхукалаш (Кӯзаи май)-и Баччан ҳамон оҳанги сӯфӣ дораду ҳамзамони рубоиёти Хайём аст. Зеро ин асарҳои Баччан на фақат дар бораи миллатпарастӣ, озоӣ ва истиклолияти Ҳиндустон аст, балкӣ, дар асл дар бораи озоии тамоми инсоният сухан меронад. Инсондӯстӣ яке аз мазмуну муҳтавои асосии ашъори ӯ ҳисоб меёбад.

Adhro par ho koi bhi ras
Jibha par lagti hala,
Bhojan ho koi hathon mai
Lagta rakha hai pyala,
Har surat saki ki surat
Mai parivartit ho jati,
Ankhon ke age ho kuch bhi,
Ankhon mai hai Madhushala [5, с. 53].

Табдили ҷодугаронаи ашъи гуногун ба аломатҳои интиҳобшудаи haala – pyala – saki and Madhushala яъне шароб – пиёла – соқӣ ва Майхона аз фарогири инсондӯстии шоир равшан гувоҳӣ медиҳад. Мадхушалаи Баччан кӯшиши эҷод дар пайравии Хайём буд, ки ӯ пас аз тарҷумаи рубоиёт барои тавлиди асаре ба монанди рубоиёти Хайём назар мерасад, ки он чунон шаффоф аст, ки он ба назар чун тарҷумаи маънии асли рубоиёти Хайём намудор мешавад.

Маврид ба зикр аст, ки матни тарҷумашуда, аксар вақт аз ҷониби хонандагон ва муҳаққиқон он вақт қобили мутолиа мегардад, вақте ки тағйирёбии шакл ва услуби ҳар гуна вижагиҳои забонӣ ва маъноӣ дар он шаффоф ба назар мерасад, таассуроте ба вучуд меорад, ки гӯё он воқеан шахсият ё нияти муаллифи матни забони ибтидоиро инъикос мекунад ё метавонад маънои аслии матни мувофиқ бошад. Ин далел аст, ки дарҳол баъди ба забони ҳиндӣ тарҷума шудани «Рубоиёти Умари Хайём» Баччан ҳамчун шоири Мадхушала-майхонасаро машҳур гардид. Ҳамзамон он вақт гӯё бо таваллуди Баччани тарҷумон шоир Баччан низ дар арсаи назми ҳиндӣ ба дунё меояд яъне ҷаҳони адабиёт ӯро дар як замон ҳам ба симои тарҷумон ва ҳам шоир қабул мекунад. Зеро Баччан на танҳо рубоиёти Хайёмро тавассути тарҷумаи Фитсчералд тарҷума кардааст, балкӣ рубоиётро ба таври худ аз нав эҷод кардааст.

Баччан менависад, ки рубоиёт ҳамчун ашъор ҳангоми сароидан, шунидани он ҷолибтар мегардад на ҳангоми қироату хондани он [7, с. 33]. Албатта, пеш аз ӯ буданд шоирони давраи “Чҳаявад” ба мисли Рамдҳарӣ Синҳ Динкар (1908–1974), ки дар ҷамъомадҳои шоирони даврашон ба мисли “Кавӣ Саммелан (ҷамъомади шоирони ҳиндзабон)” доим баромад мекарданд, вале пас аз он, ки худ Баччан дар ин ҷамъомад рубоиётро месарояд таҷрибаи шеърсарой ба авҷ мерасад. Ин гуна ҷамъомадҳо, шабнишиниҳо дер давом мекарданд ва дӯстдорони шеърро ғазал бо ҳаяҷон ва садоқат ба ин ҷамъомадҳо таширф меоварданд [9, с. 144].

Қобили тавачҷуҳ аст, ки Баччан рубоиёти Умари Хайёмро аз тарҷумаи Фитсчералд соли 1933 ба забони ҳиндӣ ҳамчун “Майхонаи Хайём - Khyyam ki Madhushala” тарҷума мекунад ва танҳо пас аз нашри асари пайравонаи худ “Майхонаи Баччан - Bachchan ki

Madhushala” дар соли 1935 ҳамчун шоир ва мутарҷим шинохта мешавад. Шояд сабабаш он буд, ки бори нахуст тарҷумаи Баччан дар сояи тарҷумаҳои тарҷумонони англис монда бошад, зеро он замон дар қаламрави Британияи Кабир ва мустамликаҳои он асарҳо хеле зиёд тарҷума мешуданд.

Баччан дар муқаддимаи асараш “Майхонаи Хайём - Khyyam ki Madhushala” менависад, ки ин асар ба фарёди дили ӯ мубадал гаштааст зеро ӯ тарҷумаро на чун як машқи адабӣ пеша намудааст, балки ин эҳсосоти шоири дохили ӯ будааст, зеро он вақтҳо бухронҳои сиёсии Ҳиндустон чунин вазъиятро ба шоир дучор намуда буданд [7, с. 22].

Рубоиёти Хайём барои Баччан ҳамчун як рамз-идиома барои эҳсосоти дарду алами ӯ таъсир намуда буданд. Ба фикри ӯ тарҷумаи рубоиёти Хайём ҳамчун як зарбаи тавоноии сиёсие барои мардуми озодиҳо хоҳад гардид, зеро ӯ калидвожаҳои муҳими рубоиётро пешкаши хонандагон гардонида буд, ки онро маҳз аз Умари Хайём омӯхта буд.

Шоир ва тарҷумони маъруфи хинд А.К.Раманучан (1929–1993) қайд карда буд, ки тарҷумон «Санъаткоре, ки савганд ёд мекунад» аст. Вай садоқати дукарата, ҳатто якчанд вафодории дукарата дорад. Яъне бо душвориҳо ва лаззатҳои мутолиаи як матн ба эҷоди матни дигар даст мезанад ва дар байни ду нимаи як мағзи сар ҳаракат мекунад зеро бояд ҳардуро истифода барад, то ба асл наздик шавад [7, с. 29].

Барои Баччан тарҷумаи рубоиёт кори душвор будааст. Ӯ бояд худро аз ҳолати кунунии худ чудо мекард ва баъдан ба навиштани рубоиёт шуруъ кунад. Ашъори вай тарҷума на танҳо дар бораи тафаккур ё мулоҳиза буда он таҷрибаҳои ҳаётии худӣ ӯ ба ҳисоб мерафтааст.

То соли 1933 Баччан бо наشري асари тарҷумаи худ “Майхонаи Хайём” ҳамчун шоири «Ҳалаваадӣ - Майсаро» бадном карда шудааст. Вале ӯ ҳеҷ гоҳ намехост худро «Ҳалаваадӣ - Майсаро» муаррифӣ намояд. Пеш аз ӯ шоирони зиёде буданд, ки дар бораи haala – ruala – saki and Madhushala яъне шароб – пиёла – соқӣ ва Майхона навиштаанд [6, с. 8]. Шояд ин аз муваффақияти олии Баччан дар ифодаи haala – ruala – saki and Madhushala яъне шароб – пиёла – соқӣ ва Майхона бошад, ки ӯ аз ҳама зиёдтар диққати хонандаро ба худ ҷалб кард. Худи Баччан дар асарҳои баъдинааш Мадхушала (Майхона), Мадхубала (Духтари май) ва Мадхукалалаш (Кӯзаи май) барои иброз намудани андешаҳои худ менависад, ки ӯ шоири «Ҳалаваадӣ - Майсаро» набудааст. Дар ин асарҳо нерӯву иқтидори шоири худро нишон дода ба мунаққидон ҷавоб додааст. Аммо, ҳарчанд кӯшишҳои зиёд карда бошад ҳам дар адабиёти навини Ҳиндустон алалхусус миёни шоирони Чҳаявадӣ Ҳариванш Рай Баччан чун шоири «Ҳалаваадӣ - Майсаро» номи худро сабт намудаасту имрӯзҳо ин маънову ин мавзу маҳз бо номи Баччан пайвастагӣ дорад [15, с. 79].

Ба ақидаи Баччан тарҷумаи Фитсчерелд дар худ муҳимияти ҳосе дорад чун эҳсоси ритми рамзии худро соҳиб мебошад. Инро низ Алфред Лорд Теннисон (1809-1892) шоири маъруфи англис қайд мекунад, ки тарҷумаи рубоиёти Хайём дар осори Фитсчералд ритм ё вазни маҳсуси худро хуб ёфтааст [7, с. 42].

Дар муқаддимаи “Майхонаи Хайём” Баччан менависад, ки аз оҳанги (ритм-вазн) рубоиёти “Хуршед каманди субҳ бар бом афканд” фаҳмидан мумкин аст, ки дар тасвири он субҳу шом хеле хуб пурмазмун ифода ёфтааст [7, с. 42].

Тоҷикӣ:

Хуршед каманди субҳ бар бом афканд,
Кайхусрави рӯз муҳра дар чом афканд.
Май хӯр, ки мунодии саҳаргаҳезон,
Овозаи «ишрибу!» дар айём афканд.

Англисӣ: (аз Фитсчералд)

Awake! for Morning in the Bowl of Night
Has flung the Stone that puts the Stars to Flight:
And Lo! the Hunter of the East has caught
The Sultán's Turret in a Noose of Light.

Маврид ба зикр аст, ки Фитсчералд кӯшиш кардааст, маънии асли рубоиётро пешкаши хонанда гардонида шикасти калимаҳоро нишон диҳад. Инчо мебинем, ки чи тавр мунодии саҳаргаҳезон ба маънии занги зангулаҳо табиал дода шудааст.

Баччан, низ дар вақти тарҷума аз забони англисӣ ба забони ҳиндӣ кӯшиш кардааст маънии аслии рубоиётро пешкаши хонанда намояд, гарчанде ӯ дар чор мисра не балкӣ, дар ҳашт мисра онро ба анҷом расонидааст:

Ҳиндӣ: (аз Баччан)

उषा ने फेंका . रवि-पाषाण
निशा-भाजन में, जल्दी जाग,
प्रिये ! देखो पा यह संकेत
गए कैसे तारक-दल भाग !

और देखो तो उठकर, प्राण ?

अहेरी ने पूरब के लाल

फँसा ली सुल्तानी मीनार

बिछा कैसा किरणों का जाल ?

Баччан дар муқаддимаи “Майхонаи Хайём” менависад, ки Хайём ба воситаи рубоиёт вазъи бухрони бузурги илму дини замонашро инъикос намудааст. Яъне дар рубоиёт фарёди руҳи нафасгир вучуд дорад. Зикр ҳам мекунад, ки рубоиёт ин таронаи заъф ва андӯҳи инсон нисбат ба зиндагӣ мебошад [7, с. 47].

Маҳз дар ҳамин ҳолати зиндагӣ, Баччан бо фалсафаи рубоиёти Хайём пайвандӣ гирифта дар қисмати ибрази андешаҳо дар тарҷумааш савол мегузорад, ки **“Оё мумкин аст, ки инсон будан ва дар зиндагӣ аз ғаму андӯҳ дур?”**. Ҳамчунин ҷое ҳам ба саволи гузоштаи худ ҷавоб гузошта менависад, ки **“Агар на ҳама вақт, вале дар ягон ҳолат ё лаҳзаи зиндагӣ инсон ба чунин марҳалаи ҳаёт рӯ ба рӯ мешавад, ки дар он лаҳза бо андешаҳову фалсафаи ҳаёти Хайём розӣ мешавад”** [7, с. 87].

Баччан ҳамбастагиро бо рубоиёти Хайём ҳангоми таҳсил дар донишгоҳ бори нахуст эҳсос намуда буд. Соли 1930 шоири ҷавон дар ҳаракати миллӣ-сиёсии озодихоҳии “Сатяграҳа” иштирок мекунад. Сатяграҳа (санскр. सत्याग्रह) – ҳолат дар ҳақиқат, тарафдорӣ аз ҳақиқат, таъя бар ҳақиқат буда, ҳаракати миллӣ озодихоҳие, ки аз тарафи Маҳатма Гандҳӣ (1869-1948) бунёд гузошта шудааст [9, с. 173].

Он замон иштирок дар ҳаракати “Сатяграҳа” Баччанро ба ба чунин ҳолати равонӣ бурда буд, ки маҳз ана ҳамин лаҳзаҳо ва воқеаҳо ӯ ва рубоиёти Хайёмро ба ҳам наздик овард. Ӯ дилбохтаи рубоиёт мешавад ва гӯё эҳсос мекард, ки ҳар як рубоиёти Хайём маҳз барои ӯ навишта шуда бошад. Ин сабаб шуд, ки шоир ба тарҷумаи рубоиёт даст мезанад.

Дар миёни он ҳодисаҳои миллатпарастӣ Баччан рубоиёти зеринро тарҷума мекунад:

Priye aa baitho mere paas,
Suno mat kya kehta vidwan,
Yahaan nisshit kewal yeh baat,
Ki hota jivan ka awsaan.
Yahaan nisshit kewal yeh baat,
Aur sab jhoot aur nirmul;
Suman jo aaj gya hai such,
Sakega woh na kabhi fir phool [7, с. 123].

Дар тарҷумаи рубоиёт Баччан аз маҳбубааш хоҳиш мекунад, ки лаҳзае бо ӯ нишинад, аз гуфтаи сиёсатмадорони замон канор гирад, ҳар он чизе, ки онҳо дар заминаи зиндагӣ меғунд ботил асту арзише надорад. Ягона ҳақиқат он аст, ки чун гул, ки як бор мурд дигар боз намешукуфад.

Бояд иқрор шуд, ки ҳарчанд “Майхонаи Хайём” барои баромадан аз бухрони сиёсий-озодихоҳӣ заминаи хуб фароҳам оварда бошад ҳам, барои Баччан кофӣ набуд. Аз ҳаминҷо ӯ ба оғози марҳалаи нави эҷод ва ҷустуҷӯи ҷавобҳои дигар ба саволҳои даст мезанад.

Баччан дар очерки худ “Мушкилоти тарҷума” (1960) менависад, ки барои тарҷумаи асари бадеи барои тарҷумон алоқаи эҳсосотӣ аниқтараш пайвандии ҳиссиётӣ бисёр муҳим аст. Ба ақидаи ӯ, калимаҳо танҳо як воситаи иброз мебошанд, ки моҳияти воқеи надоранд. Моҳияти аслии андешаҳо ин дарки ҳолати эҳсосотӣ мебошад [17, с. 36].

Муҳаққиқ зикр мекунад, ки ҳар як тарҷумаи офаридашуда бояд тарҷумаи афкорӣ, маърифатӣ, андешавӣ ва аз ҳама муҳим эҳсосотӣ бошанд. Яъне эҳсосоти маводи аслро тавассути калимабандиҳои тарҷумашуда пешниҳод карда тавонад. Ба ақидаи Баччан, вақте ки тарҷумон эҳсоси нозукии матн ва ё маводро дарк мекунад, ӯ кӯшиш мекунад, ки калимаҳоро шикаста, онро ба маънии аслии табдил дода тарҷума намояд. Танҳо он гоҳ тарҷумаи асл пайдо мешавад.

Муваффақияти Баччан дар тарҷумонӣ дар он аст, ки ӯ тавонистааст, эҳсосоти баёнкардаи Хайёмро бо забони ҳиндӣ қариб 900 сол пас боз эҳё намояд. Ҳариш Триведӣ (1947- то ҳол) профессор, адабиётшиноси варзидаи Ҳиндустон қайд кардааст, ки “Агар “Майхонаи Хайём - Khyuam ki Madhushala” танҳо чун тарҷума нигоҳ кунем ба назар мерасад ки он рӯйбардоркунӣ аст ” чизи дигар не.

Майхонаи Хайём метавонад аз тарси оянда ва андӯҳи гузашта инсонро озод намояд. Баччан бо эҷоди ин асар кӯшиш намудааст, ки тухми хушбахтӣ қорад ва тарзи зиндагии ошоштаро ба мардум ошкор созад.

Бояд зикр кард, ки асари дар пайравӣ офаридаи Баччан “Майхона -Мадхушала” дар раванди таҳаммулпазирӣ маҳсули ҷомеаи истеъмолий табдил ёфтааст. Зеро он яке аз сермутолиатарин маҷмуаи шеърӣ адабиёти навини Ҳиндустон ба шумор меравад. Шоҳасари мазкурро аксар вақт дар тамоми китобхонаҳо ва дӯконҳои китоб дар ҳама ғушаҳои Ҳиндустон пайдо кардан мумкин аст. Гузашта аз ин, онро метавон дар вирди забони ҳар як фарди ҳиндустонӣ мушоҳида намуд.

Ҳамчунин имрӯзҳо ин маҷмуаи рубоӣро аз шабакаҳои иҷтимоӣ ва Ютуб ба осонӣ ёфтан мумкин аст. Ҳатто, писари шоир Амитабх Баччан -ҳунарманди машҳури синамои ҳиндӣ бо овози худ пурра қироат намудааст [13]. Яъне ин ба таври кофӣ исбот мекунад, ки тарҷумаи Баччан то кучо машҳуру маъмул гардидааст.

Хулоса, ин мақола танҳо як кӯшише буд, ки омӯзиши заминаҳои амиқ ва моҳияти тарҷумаи рубоӣи Умари Хайёмро дар эҷодиёт ва офаридаҳои шоири бузурги адабиёти давраи муосири Ҳиндӣ фароҳам созад. Баччан тавассути тарҷумаи рубоӣи Хайём аз тарҷумаи Фитсчералд тавонистааст, фикру эҳсосоти шоиронаи худ ва Хайёмро рӯи қоғаз биёрад.

Ҳарчанд, диди ин ду тарҷумон яъне Баччан ва Фитсчералд аз ҳамдигар фарқ мекунад, вале онҳо тавонистаанд, тавассути чамъи тасвирҳо ва аломатҳои ирфонии эҷодиёти Хайём – шароб, май, пиёла, соқӣ ва майхона тарзи ифодаи худро пайдо намоянд.

Доир ба мақоми баланди тарҷумаҳои офаридаи Баччан аз рубоӣи Хайём ақидаҳову далелҳои ҷолиб хеле бисёранд. Агар яке аз онҳоро мо дар қироати ӯ дар маҳфили “Кавӣ Саммелан” иброз дошта бошем, дигарро боз ба қироати ӯ дар Донишгоҳи ҳиндуи Банорас мебинем. Баччан дар очерки худ “Ман ва Мадхушалаи ман” (1946) менависад, ки вақте ӯ бори нахуст рубоӣташро дар назди донишҷӯён қироат намуд донишҷӯёну устодон, маҳсусан насли ҷавони онвақта, ӯро маҷбур карданд, ки бештар хонад ва ӯ маҷбур шудааст, ки ҳамаи 135 рубоӣро қироат намояд [9, с. 153].

Рубоӣи пешниҳоднамудаи Баччан дар умум ҳамчун таърихи тайкардаи мардуми сарзамини Ҳинд ва бӯҳрони сиёсии пеш аз истиқлоли онҳо буд, ки чун чеҳраи инсонӣ-инсонпарварӣ баромад менамуд.

Ба ибораи дигар, вақте ки миллатгароён кӯшиш мекарданд, ки кишвари Ҳиндустонро сарнагун созанд, “Майхона -Мадхушала” – и Баччан тавонистааст он замон донаҳои уммеди нав бикорад, хусусан дар бӯҳронҳои солҳои 30-юми асри гузашта.

एक बरस में, एक बार ही जगती होली की ज्वाला,
एक बार ही लगती बाज़ी, जलती दीपों की माला,
दुनियावालों, किन्तु, किसी दिन आ मदिरालय में देखो,
दिन को होली, रात दिवाली, रोज़ मनाती मधुशाला।।२६।

मुसलमान औ' हिन्दू है दो, एक, मगर, उनका प्याला,
 एक, मगर, उनका मदिरालय, एक, मगर, उनकी हाला,
 दोनों रहते एक न जब तक मस्जिद मन्दिर में जाते,
 बैर बढ़ाते मस्जिद मन्दिर मेल कराती मधुशाला!।५०।
 मधुशाला - हरिवंशराय बच्चन

Адабиёт

1. Бишан Тандан. *Ҳариванирай Баччан*. – Деҳлӣ, 2009. – 192 с.
2. Раҷабов Ҳ. *Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав (нашири дуюм)*. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 540 с.
3. Раҷабов Ҳ. *Адибони муосири ҳиндӣ*. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 128 с.
4. Сенкевич А. Н. *Ҳаривани Рай Баччан*. - М.: Наука, 1979. – 224 с.
5. Bachchan, Harivansh Rai. 2001. *Bachchna ki Madhushala, New Delhi: Hindi Pocket Books Private Limited*.
6. Bacchan, Harivansh Rai. 2006. *Bachchan Rachnawali vol. 4- 6. New Delhi: Rajkamal Prakashan*.
7. Bachchan, Harivansh Rai. 2014. *Khyyam ki Madhushala. Delhi: Rajpal and Sons*.
8. FitzGerald, Edward. (trans.). 1989. *The Rubaiyat of Omar Khayyam, translated by Edward FitzGerald, introduction, notes, appendices and glossary by Dick Davis. London: Penguin*.
9. Harivansh Rai Bachchan. In *The Afternoon of Time: An Autobiography / Translation by Rupert Snell – Delhi, 2001. 498p*
10. Martin, William H., and Sandra Mason. 2016. *The Man Behind the Rubaiyat of Omar Khayyam”: The Life and Letters of Edward FitzGerald. London and New York: I.B. Tauris*.
11. Maine, George. F. (ed.) 2000. *Rubaiyat of Omar Khayyam. New Delhi: Rupa & Co*.
12. Mukherjee, S. (1994 [1981]) ‘Translation as new writing’, in his *Translations Discovery and Other Essays on Indian Literature in English Translation (Hyderabad: Orient Longman)*.
13. Madhushala (Harivansh Rai Bachchan Poems Recited By Amitabh Bachchan.) (HD) [Манбау электронӣ]. - URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a-TebVXPKzk> (Санаи истифода: 18.09.2023).
14. Nagar S.L. *Harivamsa Purana*. - Delhi-110002. Eastern book linkers, 2012. 235 p.
15. Prasad, M., 2019. *Ageing in Bachchan's Shakespeare: Reading Macbeth and Othello through Translations of Omar, Yeats, and the Poet's Autobiography. Labyrinth: An International Refereed Journal of Postmodern Studies, 10(3)*
16. Rupert Snell. *A Hindi Poet from Allahabad: Translating Harivansh Rai Bachchan's Autobiography. Modern Asian Studies 34, 2 (2000), Cambridge University Press. pp. 428*
17. Susan Bassnett (S Editor), Harish Trivedi. *Theory and Practice Susan Bassnett, of Miami Press, 1971), pp. 29-40; and J. Culler, Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature (Ithaca, NY: Cornell University*
18. Seyed-Gohrab, A. A. (ed.) 2012. *The Great Umar Khayyam: A Global Reception of the Rubaiyat. Rapenburg: Leiden University Press*.
19. Trivedi, H. (1995 [1993]) *Colonial Transactions: English Literature and India (Manchester: Manchester University Press)*.
20. Trivedi, H. and Mukherjee, M. (eds) (1996) *Interrogating Postcolonialism: Theory, Text and Context (Shimla: Indian Institute of Advanced Study)*.

ҲАРИВАНШ РАЙ БАЧЧАН – ТАРҶУМОНИ РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ

Дар сарзамини Ҳинд шоир ва адиби барҷаста Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) яке аз муҳаққиқоне мебошад, ки бевосита ба тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём даст задааст. Дар мақолаи мазкур кӯшиш карда шудааст, оид ба ҷанбаҳои илмӣ-адабии асари тарҷуманамудаи Баччан аз рубоиёти Умари Хайём ҳарф зада шавад. Яъне аз ҷиҳати назариявӣ ва таҳлилий маълум намудан, ки Баччан чи тавр рубоиёти Хайёмро тарҷума намудаасту дар оқибат зери таъсири он дар пайравии Хайём асари машҳури худ “Мадхушала”-ро эҷод намуда, омӯзиши ду асарро пешкаши хонанда гардонидасту то кучо муваффақ ҳам шудааст. Дар мақола ба таври имкон оид ба омезиши рубоиёти Умари Хайём дар тарҷумаи Ҳариванш Рай Баччан (1935) ва архетипи он «Рубоиёти Умари Хайём»-и Эдвард Фитсчералд (1859) рӯшноӣ андохта шудааст.

Калидвожаҳо: Хайём, рубой, тарҷума, Баччан, Фитсчералд, адабиёти ҳиндӣ, Ҳиндустон, Чҳаявад, шоир, робитаҳои адабӣ, тазмин, эҷодкор, Мадхушала, май, соқӣ, майхона.

ХАРИВАНШ РАЙ БАЧЧАН - ПЕРЕВОДЧИК РУБАЙЯТА ОМАРА ХАЙЯМА

На территории Индии выдающийся поэт и писатель - Хариванш Рай Баччан (1907-2003) является одним из тех исследователей, который успешно занимался переводом рубайята Омара Хайяма. В данной статье автор рассказывает о научно-литературных сторонах произведений, которых перевёл Баччан из рубайята Омара Хайяма. Автор с теоретической и аналитической точек зрения постарался выявить, как Баччан перевел рубайят Хайяма и в конце под его влиянием последовав творчеству Хайяма создал свое известное произведение "Мадхушала" и преподнёс изучение этих двух произведений читателям, в чем достиг успеха. В статье по возможности также выявляется синтез рубайята Омара Хайяма в переводе Хариванш Рай Баччана (1935) и его архетип "Рубайят Омара Хайяма" - Эдвард Фицджеральд (1859).

Ключевые слова: Хайям, рубаи, перевод, Баччан, Фицджеральд, индийская литература, Индия, Чхаявад, Мадхушала, вино, виночерпий, подражание, поэт, литературные связи.

HARIVANSH RAI BACHCHAN - TRANSLATOR OF THE RUBAIYAT OF OMAR KHAYYAM

The most significant Indian poet and writer Harivansh Rai Bachchan (1907–2003) was among the scholars who worked on the translation of Omar Khayyam's rubaiyat. The author of this article discusses the literary and scientific aspects of the works that Bachchan translated from Omar Khayyam's rubaiyat. From a theoretical and analytical perspective, the author attempted to determine how Bachchan translated Khayyam's Rubaiyat. In the end, due to his influence and in accordance with Khayyam's work, he produced his well-known work "Madhushala" and gave readers a study of these two works, in which he was successful. The article aims to present the synthesis of Omar Khayyam's Rubaiyat as it appears in Harivansh Rai Bachchan's 1935 translation and Edward Fitzgerald's 1859 exemplar, "The Rubaiyat of Omar Khayyam."

Keywords: Khayyam, rubai, translation, Bachchan, FitzGerald, Indian literature, India, Chhayawad, Madhushala, wine, cupbearer, imitation, poet, literary connections.

Дар бораи муаллиф

Мубирхони Муминпур
Унвонҷӯи кафедраи филологияи Ҳинд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 404 47 47
E-mail: mubeerkhon@gmail.com

About the author

Mubirkhoni Muminpur
Applicant for the Department of Indian Philology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 93 404 47 47
E-mail: mubeerkhon@gmail.com

Об авторе

Мубирхони Муминпур
Соискатель кафедры индийской филологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 404 47 47
E-mail: mubeerkhon@gmail.com

ТАСВИРИ СИМОИ ҚАҲРАМОНҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ДИГАР ШАХСОНИ МАЪРУФ ДАР АШЪОРИ НИЗОМ ҚОСИМ

Маҳкамов Д. С.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Образи шахси нотақрор, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар даврони беш аз сӣ соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳли қалам зиёд офарида, садҳо шеър манзума, очерку мақола ва китобҳо бахшидаанд. Ин асарҳои бадеӣ таваҷҷуҳи оламиёнро ба симои Пешвои миллат ва Қаҳрамонҳои дигари Тоҷикистон бедор карда, онҳоро ба қору пайкори эшон шинос менамоянд. Аз ҷумла, таҷрибаи хотима бахшидани ҷанги шаҳрвандию барқарории сулҳ, роҳҳои аз байн бурдани оқибатҳои он ва дар муддати кӯтоҳ кишвари қафомондари рӯ ба тавсеаи сиёсӣ ва фарҳангӣ овардан бо саъю кӯшиши Пешвои миллати тоҷикон барои ҳамагон муҳимму омӯзанда ба ҳисоб меравад. Худи Пешвои миллат ин дастовардҳоро бо қамоли хоксорӣ аз дастгирии халқ донистаанд: “Халқи тоҷик маҳз бо шарофати хираду заковати аҷодӣ ва ақли солим сиёсати сулҳҷӯёнаи Ҳукумати кишварро дастгирӣ намуд. Сулҳу салоҳ, ваҳдату созандагӣ ва меҳнати бунёдкорона дар сарзамини тоҷикон аз нав пойдор гардид” [11, с. 189]. Дар мавриди офаридани симои Пешвои миллат ва инъикоси хизматҳои мавсуф шоир Низом Қосим дасти тавоно дорад ва давоми ин солҳо шеър таронаҳои зиёд офарид, ки дар онҳо образи Пешвои миллат ва хизматҳояшон равшан инъикос ёфтааст.

Маълум аст, ки дар адабиёти классикии тоҷик образи шоҳони одил ҷойи махсусро ишғол мекунад, «Искандарнома»-ҳо, гуфторҳо дар бораи Исмоили Сомонӣ, Анӯшервони одил аз ҷумлаи онҳоянд. Аз ин рӯ, қоре, ки шоирони имрӯз анҷом медиҳанд, идомабахши он мебошад. Хуб мешуд, ки муҳаққиқон ҷой, мавқеъ ва аҳаммияти умуман, ашъори ситоиширо дар эҷоди шоирони давраҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Дар ин маврид М. Шакурӣ дуруст қайд кардааст: «бояд аз назар гузаронем, ки муносибати мадҳияҳои замони мо ба қасидаҳои мадҳияи асрҳои гузашта чӣ гуна аст, ин ҳар ду аз якдигар чӣ фарқ доранд» [10, с. 19]. Аз ҷумла, таҳқиқи мо нишон дод, ки дар ашъори Низом Қосим дар қиёс бо ашъори ситоишии гузаштагон образи Пешво асоси воқеӣ ва замони дошта, дар онҳо ҷанбаҳои ривоятӣ мушоҳида намешаванд. Танҳо дар тарзи образофаринӣ, шеърӣ, рамзу санъатҳои бадеӣ монандиҳо мушоҳида мешаванд.

Муаллифи пешгуфтори маҷмуаи муҳими Низом Қосим «Рамзи Ватан» Асадулло Раҳмон дар мавриди саҳми Низом Қосим дар офариниши образи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст гуфтааст: «Ин шеър таронаҳо, ки дар тӯли қариб бист сол дар бораи шахсият ва сиёсати созандаи Сарвари давлат гуфта шудаанд ва дар маърақаҳои зиёди сиёсӣ фарҳангии мамлакат садо дода, ба қавле, аз имтиҳони хонандаву шунавандаи соҳибзафқ гузаштаанд, бо ҳамин сабаб ба ҳам оварда, баҳри ҷоп манзур мегарданд» [6, с. 3].

Низом Қосим низ зимни тасвири образи ин шахсияти бузурги таърихӣ лаҳзаҳои нотақрору сабақаомӯзи тоҷиконро ёдовар шудааст. Маҷмуаи «Рамзи Ватан»-и шоир саропо шеърҳои меҳандӯстонаро фаро мегирад, он дорои 21 шеър дар васфи Пешвои миллат мебошад. Мутолиаи шеърҳо нишон медиҳад, ки дар офариниши образи Сарвари давлат Низом Қосим муваффақияти назаррас ба даст овардааст. Пеш аз ҳама, шоир Ватан ва Пешвои миллатро рамзи Ватан ва ватандӯстӣ номидааст. Дар натиҷа ҳангоми мутолиаи ашъори мазкур, қабл аз ҳама, симои Пешвои миллат ҳувайдо мегардад. Шеъри аввал ҳам «Симои халқ» ном дорад. Ба сари қор омадани Эмомалӣ Раҳмонро дар як шароити вазнини таърихӣ шоир саривақтӣ дониста, нигоҳи ўро ба хуршед ва барои ҳалли мушкилот кӯшиш карданашро ба кирдори Сомонӣ монанд кардааст:

Бишуд ҷун ҳоли кишвар танг, бо рӯи кушод омад,
Барои родмардиरो намудан марди род омад.
Зи хуршеди нигоҳаш абри навмедӣ ба бод омад,

Зи сомон чустанаш сомони Сомонӣ ба ёд омад [6, с. 4].

Ватан боли парвози ҳар шахс, пайкару руҳи инсонии озода аст. Аммо гоҳо ин пораи дили инсон ба ҷангу ҷидолҳо рӯ ба рӯ мегардад. Худи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди вазифаҳои дар наздашон истода дар он солҳои душвор чунин ибрози назар кардааст: «Раванди нави таърих бар дӯши давлати мо вазифаҳои басо мураккаб, пурмасъулияту вазнин гузошт. Ин вазифаҳои тақдирсоз, қабл аз ҳама, хотима бахшидан ба ҷанги шахрвандӣ, ба Ватан бозгардонидани фирориён, таъмини ваҳдати ягонагии ҳамаи сокинони Тоҷикистон, нигоҳ доштани якпорчагии мамлакат, таҳкими истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва даҳҳо мушкилоти ҳалталаб буданд, ки дар муддати кӯтоҳ ба ҳалли онҳо ноил шудем» [11, с. 199]. Шеърӣ «Сулҳ овард ӯ...»-и шоир, ки ба 15-солагии Истиқлоли давлатии кишвар бахшида шудааст, ёдоварии ҳамин ҳақиқати талху ширин мебошад. Бо мақсади исботи андеша шоир ба таърих рӯ овардааст:

Ёд дорад зиндагӣ - чун бахти Шӯро шӯр шуд,
Аз миёни дилқарибонаш қаринӣ дур шуд.
Бар сари Эрач зи дигар ҷабри Салму Тӯр шуд,
Тоҷдорӣ, эй дарёго, расми номанзур шуд [6, с. 5].

Дар ин санҷиш маҳз нафаре ба миён омад, ки «бофар» буд, ӯ тоҷиконро ҷамъ оварду фаҳмонд, ки оқибати ҳамаи ин “хатар”- нок аст. Ин ҷо он хислати Пешвои миллат ёд оварда шудааст, ки аз гармию саҳтӣ наҳаросида, ҷойи ҷанг ҷанг карду ҷойи нанг - нанг. Хушбахтона, “нармиаш афтонд эй бас аз қафи дилсанг санг”.

Пешвои миллатро шоир “дилаш чун руҳаш бикшода” номидааст. Ин таъбир – «ҷеҳраи кушода» (аз шеърҳои “Симои халқ”, «Пешвои миллат») ба бисёр шеърҳои ин давра кӯчид, яъне, Низом Қосимро метавон офаридгори таъбири “ҷеҳраи кушода” дар тавсифи шахсият номид; шоир ин кушодагиро ба офтоб монанд карда, хусусияти гармобахширо аз он доништааст. Ин хислат ба Эмомалӣ Раҳмон кумак расонд, ки ба қавле, бо душманон мадуро кунад, ҳатто, онҳоро тарбия намояд. Аммо ҷояш ояд, “бо адӯи сулҳу кишвар ҷанги танбатан” ҳам карда тавонист. Чунин инсонро дар урфият дар “шомии торики халқ шамъ шуд” мегӯянд. Дар натиҷа сулҳу сафо барқарор гашту Сарвари давлат ҳамон аз пайи ободонии кишвар шуд: “дидаи пурнури фардо – Роғун, сохтмони Сангтӯда, телевизиони кӯдакону наврасони “Баҳористон”, қомат афрӯхтани мучассамаи Исмоили Сомонӣ, ки онҳоро шоир барои исботи қавли хеш овардааст, намунаи кори аёнии Пешвои миллат аст. Ҳамаи ин боиси “рӯи гулгун”- и мардум шуду ҷаҳониён моро шинохтанд, ки намунааш дар минбари СММ парафшон шудани Парчами миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин аст, ки шоир Низом Қосим ба шодию бахти Ватан сано меҳонад:

Эй Ватан, поянда бод ин шодии беохират,
Бахти моӣ, кам мабодо кудрати бахтофарат [6, с. 7].

Чанде аз ашъори маҷмуаи «Рамзи Ватан» ба шакли суруд эҷод шуда, дар онҳо нақарот, шаклҳо ва сохторҳои гуногуни шеър ба кор рафтаанд. Дар шеърӣ «Офтоби Ваҳдат» Пешвои миллат ба офтоби нерубахш монанд карда шудааст. Шакли шеър гоҳо тағйир ёфта, дубайтиҳо кӯтоҳ ва ду мисраи нақарот бошад, дароз мебошанд:

Чун зарраҳои нур
Аз ахтарони дур
Мо бо ҳам омадем,
Пайванди ҷон шудем.
Моро ба ҳам расондаӣ аз меҳру аз вафо,
Эй офтоби Ваҳдати мо – Пешвои мо! [6, с. 34].

Дар шеърҳои “Давронсоз”, “Қаҳрамони Ваҳдат”, “Офтоби Ваҳдат”, “Ин мулоқоти поки Наврӯзӣ...”, “Пешвои ман” низ шоир Пешвои миллатро “ҷу Сомонӣ нақӯ дарёфтӣ сомони мулкатро”, “қаҳрамони миллат”, “марди заҳматоин”, “марди дунё” номидааст. Ҳамчунин, шоир образи Пешвои миллатро дар ин ашъор ва шеърӣ “Пешвои миллат” бо сифатҳои монанди «шаҳҷароғ», «раҳқушо», бинокор – «аз хишти ҷисму ҷонат қардӣ бинои Миллат», «табиб», «ноҳудо» – «киштишикаста Миллат омад ба соҳил охир», «бо ҷеҳраи кушода», «симои дилкаш», «қомати расо», «софии сиёсат», «дилфидои Миллат», “ҷонфидои Миллат” тавсиф карда, дар онҳо ҷӣ тавр амалӣ гаштани ормонҳои қаҳрамони лирикиро собит сохтааст. “Пешвои миллат” яке аз шеърҳои беҳтарин ва хушоҳанг дар васфи Сарвари давлат,

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, дар он симои ҳақиқии Пешвои миллат ва ҳам дарду давои Миллат тасвир ёфтааст. Миллат ба дарде гирифтोर буд, ки онро маҳз Пешвои миллат табобат карда тавонист:

Дар чону дил гирифтӣ аз сидқ дарди миллат,
Гаштӣ табиби Миллат, кардӣ давои Миллат [6, с. 21].

Шоир ба хулоса омадааст, ки ин хислатҳои эшон баромада аз дилу нияти соф мебошад: (Шеър, ки аз дил омад, аз банда не, аё дӯст,
Бар пурбаҳои Миллат бошад баҳои Миллат!) [6, с. 22].

Барору пешрафти кор, рушди мамлакат, эҳёи чашнҳои бобой боиси илҳами шоир гашта, ин ҳамаро ӯ дар шеъри «Давронсоз» аз номи баланди Ватан, Сарвари он медонад. Бо радифу қофияи мутантан «муборак бод!» таъсирбахшии шеър пурзӯр гаштааст. Дар ин шеър аз сохтмонҳои бузурги аср, чун Наврӯзгоҳ, НОБ-ҳои Норақ, Роғун сухан меравад. Дар ҳақиқат, баъди ҳазор соли давлатдорӣи Сомониён танҳо дар замони Истиклоли давлатии Тоҷикистон давлати тоҷикон сомон ёфт ва ин дастовард маҳз бо кӯшиш ва заҳмати Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба даст омад. Ин кор осон набуд, дар пеш душворихо зиёд буданд ва ӯро «азм буд осон кардани душвории халқи хеш». Агар дар ин шеър калимаҳои «рах», «рахкушоӣ»-ро дар байти «Аз ин мулку макон рондӣ чу расми бастароҳиро, Кушода роҳу расми раҳкушоёнат муборак бод» такрор карда бошад, ин маънӣ дар шеъри «Рӯзи интиҳоб» низ ба кор рафтааст: «Халқро раҳ доду соҳиброҳ кард» [6, с. 5]. Бо ин ба яке аз ҳадафҳои асосии Сарвари давлат – аз бунбаст раҳонидани Тоҷикистон ишора шудааст. Қаҳрамони лирикии шоир, албатта, аз дастовардҳои халқаш шод мешавад ва ҳақ дорад баробари ӯ хурсандӣ кунад: «Сари аз фаҳри дил бар авчи кайҳонат муборак бод!». Ниҳоят, хулоса мекунад, ки соҳиби ин тоҷ – «Тоҷикистонат муборак бод!»

Унвони «Қаҳрамони миллат» ба ҳар кас лоиқ доништа намешавад. Танҳо ҳамоне сазовори ин ном аст, ки аз тарафи халқ ва ҷомеа эътироф гардидааст ва Эмомалӣ Раҳмон, барҳақ ба ин унвон бо қору пайкори худ шоиста гардид. Эҷоди Бозор Собир – «Номи туро нависам, эй Қаҳрамони Ваҳдат, Бо оби ноби тилло дар тоқи Қасри Миллат» ба шиор табдил ёфтааст. Шогирди Бозор Собир – Низом Қосим дар шеъри «Қаҳрамони Ваҳдат» байти мазкурро аз устодаш вом гирифта, шеъри сартопо суруру шодмонӣ ва ифтихоромез сурудааст. Агар суруди Бозор Собир танҳо ифодаи шиоргуна бошад, Низом Қосим ин ифодаро тавзеҳ додааст. Онро ёдовар шуда, ки маҳз Эмомалӣ Раҳмон халқи аз ҳам пошхӯрдари якҷо кард, бар чони хастагон даво шуд, ба ин сабаб метавон номи ӯро бо оби ноби тилло дар пештоқи Қасри Миллат ҳаққокӣ намоем. Бори дигар мулоҳизаи аз ин пеш дар шеърҳои дигар баёнкардашро дар бораи бонангу номус будан, дар лобалои чанг дар чанг будани қаҳрамони лирикӣ ёдовар шудааст. Корномаҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон зиёданд ва шоир аз онҳо: дар минбарҳои баланд оид ба масъалаҳои ҷаҳонӣ баромад кардан, ба халқи хеш иқболу саодат бахшидан ёдовар шуда, чун нақарот байти зикршудаи устодашро овардааст, ки ҳусну мутантании шеърро баланд бардоштааст. Дар шеъри «Фасли нуру норӣи Роғун мерасад!», ки аз чанд банд иборат мебошад, саҳми Пешвои миллат дар ин корномаи бузург баён шуда, шоир қаҳрамонашро «шамъи пуранвори Роғун» [5, с. 21] номидааст.

Яке аз ибтикороти муҳим дар даврони Истиклоли давлатӣ мулоқоти Президенти мамлакат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзҳои наврӯзӣ бо аҳли зиё, эҷодкорон ва фарҳангиён мебошад. Дар он Пешвои миллат ҳарфҳои дилашонро мегӯянд, аз дигарон ҳарфи дил шунидан мехоҳанд. Аммо на ҳама вақт чунин аст. Одати ҳамешагии мо – суханҳои умумӣ, тамаллуку худнамоӣ боло мегирад. Ин одатҳои номақбул шоирро дарун - дарун месӯзонад. Вазъи мазкури руҳии шоири тавоно дар шеъри то андозае навгароёнаи ӯ «Ин мулоқоти поки наврӯзӣ...» хуб ифода ёфтааст, бо ошкоргӯӣ, дарди дил ва самимият дили хонандаро ба ҷӯш меоварад, огоҳ мекунад, ки ин мулоқот одӣ нест, ба он бояд ҷиддӣ муносибат кард:

Ин мулоқот кори сангин аст,
Кори як марди заҳматоин аст [6, с. 11].

Ба мулоқот баъзан онҳое роҳ меёбанд, ки ифодакунандаи дарду ғаму шодии миллат нестанд. Дар натиҷа шоир ба рикқат омада, пай намебарад, ки байтҳояш шикаста мегарданд. Ин нишонаи эҳсоси баланду бетоқатии ӯст:

Ғайри ҳазён дар он суханҳо нест,

Манъи ақл аст,
Ҳеч маъно нест.

Ин дар ҳолест, ки Сарвари давлат аз мулоқот чизи дигарро интизор буданд. Сипас, оҳанги шикастаи шеър ба равиши пешина, ҳамвории гуфтор бармегардад ва чунин хулоса бароварда мешавад:

Сарвар аз ибтикор мегӯяд,
Роҳу тадбири кор мечӯяд.
Мо дар ин раҳ магар на бо ӯем,
К-аз ғами асли худ намегӯем?.. [6, с. 12].

Бале, хулосаи шоир аз рафтору гуфтори баъзе ҳамкасбон ин аст, ки мо «ёри нодони Сарвари мулкем». Барои ислоҳи чунин ҳолат шоир аз ҳамкасбон тақозо мекунад, ки «дар худат маҳви бесаводӣ кун!» Зеро Президент ба мулоқот барои намоишкорӣ наомадааст, аз мо суханҳои ғоидаовар ба манфиати ҷомеаро интизор мебошад. Ин ҷо масъалаи ҳадаф аз чунин мулоқотҳо дар миён аст ва шоири дилоғоҳ ба асли мақсад расидааст. Мо бояд сазовори гуфтору рафтору кирдори Сарвари давлат бошем, зеро он кас меҳроҳанд, ки аз зиёиён, сухани наву манфиатовар шунаванд. Банди охир ба ҳамин маънист:

Ҳаст эй бас баланд ин минбар –
Минбари Халқ, минбари Сарвар,
Маҳфилаш сахнаи тамаллуқ нест,
Сарвари мулк бетааллуқ нест! [2, с. 13].

Дар ин мисраъҳо шоир ифодаю калимаҳои тунду тезро дарег надоштааст, на ҳама метавонад фошофош чунин сухан гӯяд. Аммо шоири миллат аз дарду доғи худ ором истода наметавонад ва ҳадафу гилаашро рӯшод баён карда, то минбаъд ҳамкасбон норасоиашонро ислоҳ кунанд.

Ҳамин тавр, бисёр рамзу ишораҳое, ки Низом Қосим дар тасвири симои Пешвои миллат истифода бурдааст, хоси қалами ӯянд. Ин ифодаҳо чун «рӯйи кушод», «офтоб» дар шеъри «Рӯзи интиҳоб», «Меъмори Истиклол» ва ғайраанд, ки дар ашъори маҷмуаи мазкур («Рамзи Ватан») ба назар мерасанд. Дар шеъри «Меъмори Истиклол» натиҷаи заҳматҳои Пешвои миллат дар кори барқарории Истиклоли давлат тасвири бадеӣ ёфтааст. Шоир дар симои қору пайкори Эмомалӣ Раҳмон меъмори сулҳу Истиклоли давлатро дидааст. Ӯ мардуми парокандаи тоҷикро чамъ овард ва давлати намунавӣ сохт. Ин ташаббуси Пешвои миллат ҳоло ҳам идома дорад, эшон тоҷикони ҷаҳонро чамъ меоранду дар бораи сулҳу салоҳ, донишу ватанхоҳию ҷавонмардӣ ҳарф мезананд.

Шеъри самимии дигар «Ҳалолат шири модар...» зерсарлавҳаи воқеии «Ба меъмори Истиклолияти давлату миллат»-ро дорад. Пешвои муаззами миллат ба ин сабаб ба унвони «меъмори Истиклол» арзандаанд, ки он кас таҳкурсии муҳташами Истиклолиятро гузоштанд ва онро устувор карданд. Бинобар ин, шоир Низом Қосим бо як эҳтирому самимият аз корномаҳои эшон дар мавриди раҳо намудани кишвар аз ҳодисаҳои мудҳиш ёдовар шудааст. Барои чунин шахс шири модар ҳалол аст:

Ҳалолат шири модар, қадри модарро ту медонӣ,
Ба ин сон меҳрубонӣ меҳри хоҳарро ту медонӣ [7, с. 768].

Интиҳобот яке аз файзу нусрати ҳар як давлати соҳибистиклол аст, ки ба халқаш озодии интиҳоби сарварашро додааст. Дар ин маврид шоир бетараф истода натавониста, дар шеъри «Рӯзи интиҳоб» мулоҳизаҳои ҷиддӣ баён сохта, то мардум аснои овоз додан худ ба хулосаи даркорӣ оянд. Ин ҷо нахуст аз корномаҳои асосии қаҳрамони лирикиаш ёдовар шуда:

Он ки ӯ афканд аз по чангро,
Қард охир танг ҳоли тангро [6, с. 14].

Бале, маҳз Эмомалӣ Раҳмон (ҳарчанд номи он кас ёд нашудааст) буд, ки оташи чангро хомӯш карда, гурезаҳоро баргардонда, аз байни дуду оташ гузаштанд:

З-он ҳама мушқил магар осон гузашт? –

Борҳо аз худ гузашт, аз ҷон гузашт! [6, с. 14].

Дар натиҷа шоир бо дили пур барои номзади арзандаи хеш овоз медиҳад:

Бо тамоми ҳастиям имрӯз ман

Медиҳам овоз бо номи Ватан [6, с. 15].

Чӣ тавре мушоҳида мекунем, дар ашъори ситоиши Низом Қосим аксар вақт сухан аз забони қаҳрамони лирикӣ – Пешвои миллат буда, хусусияти мазкур таъсирбахшии шеърро афзун намудааст. Шеъри «Ормон» низ аз ҷумлаи онҳост. Дар он қаҳрамони лирикӣ афкору омол ва мулоҳизаҳои нек, садоқат, вафодории хешро ба Ватан баён сохтааст. Фарқи «Ормон» аз ашъори дигари маҷмуаи «Рамзи Ватан» аз он иборат аст, ки агар шеърҳои то ин вақт зикршуда сиёсӣ иҷтимоӣ бошанд, шеъри мазкур лирикии иҷтимоист ва дар пайравӣ дар жанри маъмули ғазал сароида шуда, аз рӯйи услуб, вазн ва сабки баён ба шеърҳои устод Мирзо Турсунзода монандӣ дорад. Дар шеър, ҳарчанд шахсияти қаҳрамон зикр нашудааст, сифатҳои Сарвари арзандаи миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро пеши назар меорад. Сабаби «Ормон» ном гирифтани шеър низ ҳамин аст, нияту ормони ҳақиқии як нафар фарзанди диловари Ватан Эмомалӣ Раҳмонро ифода кардааст, ки забони ноби тоҷикро ба минбарҳои баланд баровард, то номи халқу забони вай дар ҷаҳон маълум гардад. Ин аст, ки аз ҳар гуна тоҷу тахти дунё «тоҷи сари дунё» кардани дилоро Тоҷикистон» ормони ниҳони уст. Қаҳрамони лирикӣ ба қасамаш содиқ аст, ният дорад халқашро ба зиндагии сазовор раҳнамун бисозад:

Қасам бо шири модар хӯрдаам дар назди халқи хеш,
Ки бахту роҳи умраш ҳамчу шири модарон бошад [6, с. 8].

Ниҳоят, қаҳрамон орзуи ягонаашро баён сохтааст, ки кишварашро “тоҷи сари дунё” бинад.

Навовариҳои шакли мазмун дар шеърҳои «Биступанҷ сол – бисту панҷ бол», «Бо Пешвои миллатем!» аз он иборатанд, ки ба шакли суруд буда, дорои нақарот мебошанд. Онҳоро хонандагонӣ мактаб бо оҳанг хуб сароида метавонанд. Дар шеъри «Бисту панҷ сол – бисту панҷ бол» ҳарчанд номи Пешвои миллат зикр нашудааст, сифатҳои номбар мешаванд:

Раҳбаре гурд
Халқро бурд
Бори дигар ба авҷи шукуҳаш;
Дар баландӣ,
Арҷманӣ
Шуд баробар дигар руҳу кӯҳаш [6, с. 29].

Шеъри «Бо Пешвои миллатем!» аз забони ҷавону наврасон буда, баъди ҳар як байт нақароте дорад, онро мутантан ва хонданию шунидани кардааст:

Насли ҷавони миллатем,
                  Руҳу равони миллатем,
Шухратфизои миллатем,
                  Бо Пешвои миллатем! [6, с. 31-32].

Шеъри «Қасри Арбоб» ба воқеаи муҳими сиёсӣ – Иҷлосияи 16-уми Маҷлиси намояндагон бахшида шуда, натиҷаи неки онро ба таври образнок инъикос намудааст. Дар он мушқилот ва дарёфти роҳи ҳалли масъалаи сиёсӣ бо оҳанги шеър ифода ёфтаанд. Қайд мекунад, ин вакилон он вакилони пешина нестанд, онҳо дигар шудаанд: «Аз вакилон вакили дигар сохт» [5, с. 17]. Рӯйи ду масъалае, ки Пешвои миллат дар ин ҷаласа пешниҳод намуданд, дар шеъри мазкур таъкид гардидааст: сулҳ ва баргардонидани гурезаҳо.

Дастоварди аз ҳама муҳими Пешвои миллат сулҳ овардан ба хонадони тоҷикон мебошад, ки дар ашъори маҷмуа сароида шудааст. Аз ҷумла, дар шеъри «Сулҳ» дастовардҳои Пешвои миллат бе зикри номи ӯ садо додаанд: «Аз қадимат сафо расид, Нур ба дидаҳо расид... Сулҳи ту меҳри ховар аст, Сулҳи ту адли довар аст, Гар бадан аст мулки мо, Сулҳи ту ҷони дигар аст!.. Сулҳи ту ваҳйи осмон... Доди Худост сулҳи ту, Ҳастии мост сулҳи ту!» [6, с. 32-33].

Дар «Офтоби Ваҳдат» низ мурочиати шоир, асосан, ба Пешвои миллат равона шуда, ки нақароташ чунин аст:

Моро ба ҳам расондаи аз меҳру аз вафо,
Эй офтоби Ваҳдати мо – Пешвои мо [6, с. 34].

Дар ин шеър шоир аз суханофаринии худ ба ваҷд омада, қолаби маъмули шеърро шикаста, ба шакли дигар месарояд:

Дар раҳи азми чун ёри Сарвар шудем,

Аз дигар соҳиби тахту минбар шудем,
Соҳиби пар шудем,
Соҳиби фар шудем,
Ваҳдатовар шудем,
Ваҳдатофар шудем.

Чанд шеъри шоир ба зодрузи Пешвои миллат бахшида шудааст. Воқеан, зодруз маъниҳои гуногун дорад. Дар даврони Истиқлол мафҳуми «зодруз» ҳамчун зодрузи ҳодисоти хотирмону хурсандибахш ёдовар мешавад: «Зодрузи бо ҷаҳоне гуфтугӯ кардан»; «Зодрузи тахти як давлат; Зодрузи бахти як миллат»... (шеъри «Зодруз»). Хонанда пай мебарад, ки ҳамаи ин тавсифҳо ишорае мебошанд ба қору пайкори Пешвои миллат.

Шеъри дигари калонҳаҷм «Пешвои ман» ном дошта, низ ба зодрузи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Шеъри мазкур яке аз ашъори бехтарини марбут ба Сарвари давлати тоҷикон ба ҳисоб меравад. Маълум аст, ки миллати тоҷик куҳанбунёд мебошад. Аммо Эмомалӣ Раҳмон ягона касе буд дар таърих, ки «аз интиҳои Миллат ҷуст ибтидои Миллат» [6, с. 21]. Яъне, вақте ки ин миллати куҳан дар ҳоли нобудӣ ва парешонӣ буд, маҳз Эмомалӣ Раҳмон онро аз варта раҳонид ва зиндагии нав бахшид. Ба ҳамин ном – «Пешвои ман» шоир шеъри дигар низ дорад, ки дар он мисраи «Пешвои миллати ман – Пешвои ман!» дар охири ҳар банд такрор омадааст. Дар ин шеър Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун табиби шифобахши дардҳои мардум тасвир шуда, ки дар «беморӣ», «шаби ялдо» даво ва субҳи пурсафо гардида, «гулхани хомӯш»-ро партав бахшида, қадҳои хамгаштаро афрохт, ба пойҳои зӯр бахшид. Қаҳрамони лирикӣ ҷавобан ба ин ҳамеша дар қанори Пешво буданаширо таъкид намудааст:

Эй пайи қори Ватан, мо ёварат ҳастем,
Эй қару боли Ватан, болу парат ҳастем,
Дар ҳама қори наҷибат дар барат ҳастем [8, с. 22].

Низом Қосим дар ҳамосароӣ низ қуввасанҷӣ намуда, намунаҳои бехтарини онро ба вучуд овардааст. Шеъри «Пайванд» аз ҷумлаи он буда, аз ду қисмат иборат аст: қисмати аввал ба зиндагии имрӯзаи ободу озодаи халқи тоҷик бо роҳбарии Сарвари хеш – Эмомалӣ Раҳмон бахшида шуда, дар он заҳматҳои мондагори Пешвои миллат ва ободкорихои ӯ ёдоварӣ шуда, чунин хитоб садо додааст:

Зиҳӣ халқро маншаи боварӣ,
Зиҳӣ халқдорӣ, зиҳӣ сарварӣ! [6, с. 36].

Қисмати дувуми шеър аз роҳбари шаҳр таъйин шудани давомдиҳандаи қори Пешвои миллат Рустами Эмомалӣ нақл мекунад ва ин воқеаро шодбош мегуяд:

Хирадманд бошад падарро писар,
Аз ӯ хуш бувад халқу хуштар падар [6, с. 37].

Ин шеър дар шакл ба ҳамосаи машҳури «Шоҳнома» монанд аст ва калимаҳои чун «хирадманд», «ҷавонбахт», «фараҳманд» истифода шуда, шеърро мутантан кардаанд. Номи «Раҳмон» дар он ба ду маъно омадааст, ҳам «Худованд» ва ҳам насаби Пешвои миллат: «Дар ин роҳ Раҳмон варо бод ёр!». Ниҳоят, дуои шоир низ мутантан ва гӯшрас садо дода:

Дили Меҳан аз ӯ фараҳманд бод,
Падар шод аз ӯ, халқ хурсанд бод! [6, с. 37].

Соҳтмони иншоотҳои бузург, ки ҳонаи тоҷикро мунаввар карданд, аз ташаббусҳои неки Сарвари давлат ва қорномаҳои мондагори ӯянд. Дар шеъри «Фасли нуру нории Роғун мерасад!» сухани Эмомалӣ Раҳмон «Нури Роғун ба ҳонаи ҳар нафар мерасад» ҳамчун эпиграф оварда шудааст. Ба қавли шоир, он як соҳтмони «одӣ нест», балки Роғун ваҳдатсоз аст.

Мавзуи Роғун ва пайвандии он бо ташаббусҳои неки Пешвои миллат дар манзумаи калонҳаҷми «Балладаи Роғун» хеле хуб инъикос шудааст. Бунёди ин иншооти бузург аз ташаббуси Сарвари давлат буда, шоир дар он ҳар ду мафҳумро ба ҳам пайванд сохтааст:

Дили саршор аз анвору нори халқи мо ҳастӣ,
Ва барҷо пайқара

бар Офтоби бахти миллат –

Пешвои устувори халқи мо ҳастӣ! [6, с. 67].

Дар ин шеър орзую ормони шоир бо образу тасвирҳои марғуб ва файласуфона ифода ёфтааст. ӯ мехоҳад ашъораш монанди нури гармибахшу рӯшаноибакши он ба дили мардумон гармию сурур бахшад:

Аё Роғун,
Дигар ҳар шеър
Бояд,

хамрадифи нокилони ту,
шавад гармибару пурнур

Яъне,

гарму рӯшан бар дилу чонҳо шавад манзур! [6, с. 64].

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба давлату миллати аз равнақмонда «зӯри нав дод ба пой мо, ба пой ман» бахшид, мушкilotи мардумро ҳал намуда, ба дилҳо умедҳо бахшид. Бинобар ин, шоир бо ифтихор мегӯяд:

Эй садоят дар ҳама минбар садои ман,
Пешвои миллати ман – Пешвои ман!

Эшон ба ҳар маънӣ «роҳсозу раҳкушову раҳнамо» мебошанд, аз ин рӯ, шоир ваъда медиҳад, ки «дар ҳама кори наҷибат дар барат ҳастем» ва бо ифтихор мегӯяд «Пешвои ман!».

Симои Пешвои миллат, қору пайкори эшон ва дастовардҳои Миллат дар шеърҳои мутантани «Қасам» (аз номи аскарбачагон), «Давлатофар», «Халқи нав эҷод кардӣ...», таронаву сурудҳои «Таронаи сарнавишт», «Раҳмонобод», «Пешвои ман» барҷаста офарида шудаанд. Ин шеърҳо аксар бо нақаротҳо буда, дар онҳо мафҳумҳои «Истиқлол», «Тоҷикистон», «Ваҳдат», «Пешво» тақрор шудаанд. Шеърҳои «Пешаи маҷмуи мо», «Пайрави Сосон шудӣ, Сомон шудӣ...» низ оҳанги суруду тарона дошта, садоқати шоирро ба қаҳрамони лирикиаш – Пешвои миллат ифода кардаанд. Ниҳоят, дар қитъаи охири маҷмуа «Дар пештоқи масҷиди миллат» чунин нидо дармедиҳад:

Аз рози ту мо ниёзи миллат дидем,
Аз сӯзи ту мо гудози миллат дидем,
Арзанда имоми ҳозири халқ туй,
Аз сидқи ту мо намози миллат дидем! [6, с. 70].

Маълум аст, ки дар асоси фармонҳои Ҳукумати Тоҷикистон давоми Истиқлоли давлатӣ 6 нафар фарзанди маъруфи тоҷик ба гирифтани номи олии Қаҳрамони Тоҷикистон мушарраф гаштанд. Низом Қосим ба ҳамаи ин шахсиятҳои маъруф шеърҳо бахшидааст. Бештари ин ашъор дар шакли манзума буда, дар онҳо образи Қаҳрамонҳои Тоҷикистон дар якҷоягӣ офарида шудаанд.

Аз чумла, сахнаи манзумаи «5+1» ба шакл ва банду басти нав эҷод гардидааст. Он аз номи 5 нафар Қаҳрамони Тоҷикистон – Садриддин Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Нусратулло Махсум ва Шириншо Шохтемур омада, орзую омол, корномаи ин намояндаҳои ҳақиқатан мардумиро ифода кардааст. Аз забони ҳар яке аз ин қаҳрамонон мақсади асосии фаъолияти илмию адабию ҷамъиятиашон баён шудааст. Агар Бобочон Ғафуров пешниҳод намудани китоби «Тоҷикон»-ро ёдовар шуда бошад, Мирзо Турсунзода сафарҳои хеш, ба сулҳу ваҳдат даъват намудани оламиёнро иброз дошта, Нусратулло Махсум ва Шириншо Шохтемур қурбон шуданашонро дар роҳи шинохти миллату давлат хотиррасон кардаанд. Сипас, чун дар оғоз аз номи «Ҳама» бо ҳамовозӣ аз Истиқлол шукргузорӣ садо медиҳад:

Зинда бод он кас, ки зинда расми нангу ор қард,
Тахтро барҷову бахти халқро бедор қард.
Ормони чони моро бо ҳақиқат ёр қард,
Дар раҳи иқбол Истиқлолро подор қард [6, с. 28].

Яке аз чунин ашъори беҳтарини ба қаҳрамонони миллат бахшидашуда шеъри калонҳаҷми «Қаҳрамонони Тоҷикистон» мебошад. Дар сарсухан нахуст аз маънии унвони «Қаҳрамони Тоҷикистон» сухан меравад: ба қавли шоир инҳо қасонеанд, ки номи тоҷикро эҳё намуданд, барояш давлат сохтанд ва онро ҳифз намуданд. Сипас, дар бораи қаҳрамонҳои ин шаш нафар сухан меравад: устод Айнӣ «бо суханҳояш» барои тоҷикон «шаҳодатнома» сохт; Бобочон Ғафуров таърихи тоҷиконро навишт, Эмомалӣ Раҳмон бошад, «ба рӯйи кушод омад», «Сипар худро барои ҷисму чони Тоҷикистон қард», «симои ӯ симои

халки Тоҷикистон аст»; Мирзо Турсунзода аз сулҳ гап заду «халқи олам рӯи ўро диду тоҷикро шинохт»; Нусратулло Махсум ва Шириншо Шохтемур бошанд, барои бунёди ҷумҳурии тоҷикон ҷони худро қурбон карданд. Ин аст номгӯи заҳматҳои Қаҳрамонони Тоҷикистон.

Шеърӣ дигари иҷтимоӣ «Пайғоми пайванд» низ аз номи қаҳрамонони халқи тоҷик аст, онҳо бо навбат сухан меронанд. Чунончӣ, аз номи Зардушт дар мавриди одати оташро муқаддас донишани халқи тоҷик, аз номи Сапитамон ва Муқаннаъ, Темурмалик, Восеъ дар мавзуи қаҳрамонию ҳифзи Ватан, аз номи Исмоили Сомонӣ дар бораи ҳунари давлатдорӣ тоҷикон сухан рафта, изҳори хушнудӣ шуда, ки баъди ҳазор сол тоҷикон соҳиби тоҷу тахт гаштанд. Ҳамчунин, Ибни Сино оид ба рушди илми тоҷик сухан ба миён гузошта, Қаҳрамонони Тоҷикистон устод Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Турсунзода дар бораи дастовардҳои халқи тоҷик ва зарурати ҳифзи ин дастовардҳо андешаву паёмҳои хешро ирсол доштаанд.

Шеър бо банду баст, оҳанги худ таъсирбахшу равон мебошад. Дар тавсифи Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ калимаю ифодаю тасвирҳои монанди «меҳвар», «пойдор», «сарбадор», «пайкари илм», «пайкари нуру китоб» [6, с. 62] истифода шудаанд.

Низом Қосим дар мақолааш бо номи “Дар сухан пинҳон ба мисли бӯи гул дар барги гул” ба нақши Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода дар адабиёти тоҷик баҳои баланд дода: “Турсунзода шоири советӣ не, шоири Тоҷикистони советӣ не, шоири Тоҷикистон аст. Шоирест, ки барои ҳамин миллат хидмат кардааст..., дирӯз хидмати ҳамин миллатро мекард, имрӯз дар хидмати ҳамин миллат аст ва то ҳовидон хидматгузори ҳамин миллат хоҳад буд” [9, с. 169-170]. Ӯ ба Мирзо Турсунзода ба ҳамин ном шеърӣ алоҳида бахшидааст:

Шеърӣ ӯ аз гоҳвора гӯш кардему кунанд,

Шеърӣ ӯ бо шири модар нӯш кардему кунанд [6, с. 30].

Дар шеърӣ «Агар хоҳед...» дар мавриди Турсунзодаву Раҳимзода сухан ба миён гузошта, ба суоли он ки онҳо чӣ шахсон буданд, ҷавоб додааст, ки паноҳи ҷавонон буданд, аммо оё ҳастанд имрӯз чунин бузургон? Каманд, мутаассифона, ё умуман, нестанд.

Бартарии ашъори ба қавли Камол Насрулло, “ситоишӣ”-и Низом Қосим аз он иборат аст, ки “вақте ӯ дар бораи шахсият шеър мегӯяд, танҳо бо мадҳи ситоиши ӯ машғул намешавад, балки симои инсонӣ, чеҳраи маънавии ўро таҷассум мекунад, як олам маълумот медиҳад, ҳолат, замон ва маконро низ фаро мегирад ва ин шеър пур аз набзи қаҳрамон, сурату сирати ӯ, зиндагии ӯ мегардад” [4, с. 12]. Чунин ҳам ҳаёт. Дар шеърҳои боло шоир зимни тавсифи қаҳрамони хеш оид ба қаҳрамонаш “як олам маълумот медиҳад”, маъсалаҳои муҳимми иҷтимоиро ба миён гузошта, дар роҳи ҳаллашон калла об мекунад. Устод Лоҳутӣ дар мавриди чӣ тавр наздик будани симоҳои офаридаи шоир ба аслашон фармуда: “Чашми мардумро ба он қаҳрамононе нигаронидан лозим аст, ки аксар дар байни худи онҳо зиндагонӣ ва кор мекунанд...” [3, с. 29]. Ба ин монанд Низом Қосим низ дар ашъораш маҳз симоҳои офарида, ки худ нағз мешиносад ва ин яке аз вижаҳои ашъори шоир мебошад.

Чунин ашъори тавсифӣ ва ситоишӣ дар тамоми давраҳои эҷодиёти шоир ба чашм мерасанд. Ба қавли М.Шақурӣ, “дар солҳои шасту ҳафтод усули тасвир тағйир пазируфт... Бисёр шеърҳо аз воқеаҳои муҳимми гузаштаи дур ё наздик аз мардони бузурги таърих ҳикоят мекунанд, ҳаёти Рӯдакӣ, Ибни Сино ва Айниро, давраи Оли Сомон, сарнавишти ибратомӯзи Бухоро ва ғайраро ба андеша мегиранд” [10, с. 424]. Шоирони намоёне чун Муъмин Қаноат, Лоик, Бозор Собир ба бузургони миллат шеърҳо навиштанд, ки дар байни мардум эътибори баланд доранд. Шоири нисбатан аз онҳо ҷавон Низом Қосим низ бо пайравӣ бо устодони хеш дар ин мавзӯ шеърҳои хуб навиштааст. Чунончи, барои Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ баъди боздид аз зодгоҳи Фирдавсӣ шеъре офарида, ки «Қасидаи ифтихори Фирдавсӣ» ном дорад. Дар ҳар байт номи Фирдавсӣ такрор шудааст. Ҳарчанд замона дигар мешавад, “ҷаҳони зӯр бувад боз зори Фирдавсӣ” мегӯяд шоир, эътибори Фирдавсӣ, «баргу бори ӯ» торафт баланд мешавад.

Зи ифтихори дигар шоирони хеш мағӯ,

Ту ро бас аст ҳамон ифтихори Фирдавсӣ [4, с. 143].

Дар шеърӣ “Сино”, ки ба давраи аввали фаъолияти эҷодии шоир (соли 1984) рост меояд, Низом Қосим Абуалӣ ибни Синоро бо сухани “самои даврро истора будӣ” [6, с. 28] тавсиф мекунад. Дар шеърӣ дигар бо номи «Дар пояи ҳайкали Бӯалӣ» омадааст, ки Ибни

Сино умрашро дар роҳи илму дониш хазон карда, дармони дарди инсонхоро ёфт, ҷаҳонгашта шуда, ниҳоят, дар ватани аслиаш, дар қалби тоҷикон ҷой ёфт:

Пас аз чандин хазонҳо ёфт охир ӯ баҳори хеш,

Ҷаҳонро гашта-гашта боз омад бар диёри хеш [6, с. 124].

Шеърӣ «Куллаҳо» ба куллаҳои баланди илму адаби тоҷик – як қатор шоирон аз Рӯдакӣ то Ҳилолӣ бахшида шудааст. Шоир бар он аст, ки ҳарчанд тоҷикон ҳамчу миллат нисбатан камшуморанд, касе чун мо бузургони сухан зиёд надорад.

Аз бузургон сухан равад гоҳе,

Нест монанди халқи мо бисёр [4, с. 142].

Шояд ба ин сабаб дигарон бузургони моро «ҳамқавми хештан медонанд». Аз ин ҷиҳат шеърӣ мазкурро метавон иҷтимоӣ номид. Шоир Рӯдакиро «сари сарчашмаҳо» номида, ташбеҳи нав сохтааст:

Сари сарчашмаҳову дарёҳо –

Рӯди шодоб – Рӯдакӣ дорем! [4, с. 142].

Ҷамин тавр, Низом Қосим ба бузургони адабиёти классикии тоҷик Рӯдакӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Камоли Хучандӣ, Ҷомӣ, Туғрал, намояндагони маъруфи адабиёти навини тоҷик Ҷабиб Юсуфӣ, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Сайф Раҳим, Раҳмон Остон, Ҷумъа Одина, Мастон Шералӣ, А. Самадов, К. Насрулло, Ҳ. Назаров, Ҷабибулло Файзулло, Муҳаммад Ғоиб, Рустами Ваҳоб, Ҷонибек Ақобир, Давлат Сафар, адабиётшиносон В.Асрорӣ, К. Айнӣ, А. Абдуманнон, Л.Бузургзода, Халилӣ, Алиризо Қазва, Алиасғари Шеърдӯст... шеърҳои хубу хонданӣ навиштааст.

Як қисмати ашъори тавсифӣ ва ситоишии Низом Қосим ба ҳунармандон ва санъаткорон марбут мебошад. Ба назари ӯ, онҳо зиёиёни пешқадами ҷомеа ҳастанд ва бо қору ҳунарашон мардумро ба роҳи рост ҳидоят менамоянд. Аз ҷумла, ба ровии ашъор Маҳмуди Воҳид тавачҷуҳи хосса дошта, ба ӯ чанд шеър бахшидааст. Ҷамчунин, ба Убайдулло Рачабов, Одина Ҳошим, Кароматulloҳ Курбон, М.Набиева, Давлатманд Хол, Талаб Сагтор, Нигина Рауф, Фаттоҳ Одина, Ибодулло Машраб, Саидқул Билол, З.Аминзода ва дигарон шеърҳо бахшидааст.

Оид ба қаҳрамони мардумӣ Восеъ шоир ба ҷамин ном шеъре дорад, ки дар он аз байни халқ сар афрохтани ин фарзанди кӯҳистони тоҷикро таъкид кардааст:

Саҳроӣ аз ӯ шинохт – ҳаргиз нашавад

Аз кӯҳи ғурур паст кӯҳистонӣ [6, с. 227].

Ҷамчунин, ба ашҳоси алоҳида, ки дар ҷомеа нақш бозидаанд, чун табибон Ғиёсиддин Меъроҷ, Анвар Исомиддинов, хизматчии давлатӣ Г. Савриддинова ба Сангинмоҳ, Карим-Девона, аҳли фарҳанг А. Раҳимов, сохтмончӣ Абдулло Ёр, аҳли фарҳанги хориҷа доктор Иржи Бечка, Сергей Есенин ва дигарон шеърҳо эъто бинмудааст.

Ҷамин тавр, дар байни ашъори Низом Қосим шеърҳое, ки ба ситоиши қору пайкор ва заҳматҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба қаҳрамонон ва бузургони миллат, ашҳоси алоҳида, ҳамкасбон ва наздикон бахшида шудаанд, ҷойи намоёнро ишғол карда, онҳо, пеш аз ҳама, ҳадаф ва ғояи аслии шоирро ифода кардаанд. Ҷунин ашъорро аз ҷиҳати мазмун шартан ба ду қисмат ҷудо кардан мумкин мебошад: тавсифӣ, дорои хусусияти ситоишӣ, ки дар онҳо васфи хизматҳои ин ё он ашҳос зикр гардидааст ва иҷтимоӣ, ки дар онҳо бо тасвири зиндагии нафари машҳур масъала ва мушкилоти иҷтимоӣ ифода ёфтаанд. Бартарӣ ва фарқи асосии ашъори ба шахсиятҳои алоҳида эътошуда дар он аст, ки дар ин гуна шеърҳо, қабл аз ҳама, масоили иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Адабиёт

1. Акбарзода Ю. *Рисолати шоир ва шеър* / Ю.Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2009. – 376 с.
2. Ваҳҳобзода Р. *Таносуб ва ҳунар дар шеър (рисолаи илмӣ-омӯзишӣ)* / Р.Ваҳҳобзода. – Душанбе: Адиб, 2019. – 200 с.
3. Лоҳутӣ А. *Наср* / А. Лоҳутӣ // *Куллият иборат аз 7 ҷилд. Ҷилди 7.* - Душанбе: Дониш. - 2019. - 512 с.
4. *Насрулло К. Шоирӣ ишқи Ватан* / Низом Қосим. - *Хомасӯзан.* - Душанбе: Адиб. - 2014. - 232 с.
5. *Низом Қосим. Насими сабзи меҳр* / Низом Қосим. - Душанбе: Маориф. – 2019. - 240 с.
6. *Низом Қосим. Рамзи Ватан* / Н. Қосим. – Душанбе, 2019. – 72 с.
7. *Низом Қосим. Аз ассалом то вассалом* / Н.Қосим. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 864 с.

8. *Низом Қосим. Биё, дилро ба барги гул бипечонем / Низом Қосим.- Душанбе: Адиб.- 2018.- 484 с.*
9. *Низом Қосим. Шеърҳо бурданд ўро дуртар – то ҷовидон... // Меҳру сеҳри шеър. - Душанбе: Маориф. - 2016. – 172 с.*
10. *Шақуриш Бухорой. Як нигоҳи умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист - Душанбе: Пайванд. - 2006. - 456 с.*
11. *Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Эр-граф. – 2015. – 336 с.*

ТАСВИРИ СИМОИ ҚАҲРАМОНҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ДИГАР ШАХСОНИ МАЪРУФ ДАР АШЪОРИ НИЗОМ ҚОСИМ

Симои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар садҳо шеърӯ манзума, очерку мақола ва китобҳо офарида шудааст. Дар ин бобат Низом Қосим дасти тавоно дошта, шеърӯ таронаҳое эҷод карда, ки ба эътирофи ҳамагон ноил гаштааст. Дар адабиёти классикии тоҷик офариниши образи шоҳони одил зиёд мебошад. Хуб мебуд, ҷой, мавқеъ ва аҳаммияти умуман, ашъори ситоиширо дар эҷоди шоирон мавриди назар қарор диҳем. Таҳқиқи мо дар мақолаи мазкур нишон дод, ки дар ашъори Низом Қосим дар фарқ аз ашъори ситоишии гузаштагон образи Пешво асоси воқеӣ ва замонавӣ дошта, дар онҳо ҷанбаҳои ривоятӣ мушоҳида намешаванд. Аз ҷумла, дар шеъри “Симои халқ”, “Пешвои миллат” ва ғайра истифодаи таъбирҳое чун “рӯи кушод”, “ҷавонмардӣ”, “муштипар”, “тадбири пирона” ва ғайра мушоҳида мегарданд, ки ҳама заминӣ ва бештар аз гуфтори халқ мебошанд. Образи Пешвои миллат ҷунун тасвир шуда, ки “дилаш ҷун рухаш бикшода” аст. Ин таъбир – «чехраи кушода» ба ашъори шоирони дигар низ кӯчидааст, яъне, Низом Қосимро офаридгори таъбири “чехраи кушода” дар тавсифи шахсият номидан мумкин мебошад. Низом Қосим дар ашъораш симоҳои дигар Қаҳрамонони Тоҷикистон, шахсои маъруфро низ таҷассум карда, ки дар таърих ҳамчун ашъори мондагор боқӣ хоҳанд монд. Хуллас, таҷрибаи Низом Қосим дар офариниши шахсои таърихӣ муҳим арзёбӣ мешавад.

Калидвожаҳо: Пешво, Президент, Ваҳдат, сулҳ, қаҳрамон, Тоҷикистон, Истиклол, симо, рамз, ашъор.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ОБРАЗОВ ГЕРОВ ТАДЖИКИСТАНА И ДРУГИХ ИЗВЕСТНЫХ ЛЮДЕЙ В ПОЭЗИИ НИЗОМА КАСИМА

Образ Основателя мира и национального единства, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона создан в сотнях стихов, очерков и книг. В этом отношении Низам Касим своими умелыми руками создал стихи и песни, которые достигли всеобщего признания. В таджикской классической литературе было создано достаточное количество образов праведных королей. Было бы хорошо, если бы мы обратили внимание на место, положение и значение поэзии восхваления. Наша статья показала, что согласно системе мира в поэзии Низома Касима по сравнению с творчеством предков образ Лидера нации имеет реальную и временную основу, которые не являются повествовательными аспектами. В частности в стихотворении «Образ народа», «Лидер нации» и др. встречается использование выражений «рӯи кушод», «ҷавонмардӣ», «муштипар», «тадбири пирона», которые очень примитивны и относятся к простому народу. Образ Лидера нации изображён так как «его сердце открыто как его ланиты» Это выражение - «открытый ланит» стало традицией и для стихов других поэтов, то есть есть Низома Касима, можно назвать создателем выражения «открытые ланиты». Низом Касим в своих стихах также изобразил образы других известных личностей - героев Таджикистана, которые останутся в истории как бессмертные творения. Одним словом, опыт Низома Касима играет важную роль в создании исторических героев.

Ключевые слова: Лидер, президент, единство, мир, герой, Таджикистан, независимость, образ, символ, поэзия.

IMAGES OF TAJIK HEROS AND OTHER FAMOUS PEOPLE IN NIZAM QASIM'S POEMS

The image of the Founder of peace and national unity –leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon has been created in hundreds of poems, essays, articles and books. Nizam Qasim has a story hand in this regard and has composed poems and songs that have been recognized by the majority. In classical Tajik literature. There has been created the image of righteous kings so many times. It would good to consider the place, position, and in general the importance of praise poems in the works of poets. Our research in this article has shown. That in the poems of Nizam Qasim, in contrast to the praise poems of the past, the image of the leader has a real basis and there are no aspect of narration there. For Instance in the poem “The Image of the people”. “Leader of the Nation” etc. expression such as “Open face”,

“Peal me”, “Old man’s unfolding” and others can be observed all of which are actual and have been used, the people’s saying. Image of the leader of the Nation is described in such a way that “his heart is as open as his face”. The expression, “Open face” has been transferred to the poem of other poets that is why Nizam Qasim can be culled the creator of this expression in the description of a personality. Nizam Qasim has described many other Herous of Tajikistan, renowned people. That his poems will remain in the history for a long period of time. In conclusion, the experience of Nizam Qasim in the description of the image of historical personalities will remain on the important one.

Keywords: Leader, Unity, Peace, Hero, Tajikistan, Independence, Image, Symbol, Poems, Mahkamov Dorojon Suhrobjonovich.

Дар бораи муаллиф

Маҳкамов Дорочон Сухробҷонович
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улughзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 93 445 56 56
E-mail: doro.suhrobi@mail.ru

About the author

Mahkamov Dorojon Suhrobjonovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 93 445 56 56
E-mail: doro.suhrobi@mail.ru

Об авторе

Маҳкамов Дороджон Сухробҷонович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и истории литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улughзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Муҳаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 93 445 56 56
E-mail: doro.suhrobi@mail.ru

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКАЯ ТЕМАТИКА В СОВРЕМЕННОЙ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ (НА ПРИМЕРЕ ЛИРИКИ ДЖУРЫ ХОШИМИ И РАХМОНА БОБО)

Юнусова Д. Т.

*Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова*

Литературное наследие таджикских поэтов: будь то представители классической литературы, или же современные поэты, включает в себя различные темы, тесно взаимосвязанные друг с другом. Это темы Родины и природы, любви и счастья, бытия и народа и др. Красной нитью через вековое наследие таджикской литературы проходит тема Родины и патриотизма. У каждого мастера слова и литератора свое понимание понятия «Родина», но неизменны любовь к родной земле и его защита.

Выдающийся поэт прошлого столетия Мирзо Турсунзаде, в творчестве которого тема патриотизма занимает преобладающее место, смысл своей жизни видел в бытии Родины и считал символом счастья и предметом гордости неразлучную, нерасторжимую свою связь с ней:

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли ғӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт...
Агарчи борҳо афтодам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчи дӯстон машхур,
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо Ватан будам, ҳамеша бо Ватан масрур [1, с. 60].

В настоящее время, когда Республика Таджикистан приобрела независимость, и произошли коренные изменения в социально-политической и духовно-культурной жизни общества, в литературе усилилось отражение национальной гордости, самосознания и достоинства таджикского народа, что, несомненно, отразилось и в детской литературе, где ключевой проблематикой стало патриотическое воспитание, любовь к родной земле и её защита.

Также следует отметить, что данный тезис обусловлен тем, что вопрос необходимости уделения внимания патриотическому воспитанию подрастающего поколения в современном Таджикистане актуализировалась рядом проблем современного общества, как неустойчивость ценностных ориентаций молодых людей, усиливающееся влияние всемирной электронной среды, которая стремительно меняет или отвергает любые авторитеты, ослабление роли семьи в вопросах воспитания и др. Вследствие этого перед таджикской детской литературой встал вопрос по пропагандированию и воспитанию среди подрастающего поколения патриотических ценностей.

Для большинства таджикских поэтов эпохи независимости Родина встает в образе любящей, нежной и ласковой матери, что свидетельствует об идее священности понятия Родины. Следует отметить, что цель подобной патриотической лирики – это воспитание чувства патриотизма, любви и верности родной земле, необходимости защиты Отечества, готовности отдать свою жизнь ради её защиты, если необходимо, когда Родина в опасности, что иллюстрирует суть тезиса наших предков «Защита жизни обязательна («воджиб»), защита Родины – ещё более обязательна («воджибтар»)».

Вследствие этого в поэзии эпохи независимости наравне с художественным отражением образа Родины, раскрытия данного понятия особое место занимает пропаганда службы в рядах национальной армии как священной обязанности юношества. После обретения независимости Таджикистана возникла необходимость организации Национальной Армии и её структурных институтов, что побудило таджикских ученых и литераторов принять активное участие в воспитании офицеров и солдат в духе тысячелетних

национальных традиций, составляющей частью которых является сочинение стихов, агитационных солдатских песен. Идеальный накал новых патриотических стихотворений должен был находиться на уровне лучших образцов таджикской классической литературы, таких как «Мы лучше все сложим головы, Чем отдадим родную землю врагам» Абулкаси́ма Фирдоуси и «Пока жив, стена Бухары - я» эмира Исмаила Самани.

В современной таджикской детской и подростковой поэзии достаточно много пленительных и складно звучащих пропагандистских стихов на военно-патриотические темы, героями которых являются дети – верные защитники Родины.

В объемистой книге таджикского детского поэта Джуры Хошими «Дети и улицы», удостоенной Государственной премией имени Рудаки, есть глава под названием «Что пишет солдат?», куда вошли 20 стихотворений. В стихотворениях данного цикла, в частности в стихах «Воин», «Нелегкое дело быть солдатом», «В солдатской школе», «Тяжелое солдатское учение», «Знамя части», «Сослуживцы», «Что делает солдат?», «Песня молодых солдат» и т.д., простым, доступным для детей языком отражается жизнь, будни, тренировки и учения, героизм и самоотверженность, победы и достижения таджикских солдат.

Литературоведы Юсуф Акбарзаде и Нейматджон Файзуллаев, особо подчеркнув данный аспект творчества Джуры Хошими, в своей статье «Друг детей», опубликованной в журнале «Истикбол», отмечают: «Тема Родины и патриотизма, защиты Родины – одна из основных в творчестве Джуры Хошими, и один раздел книги под названием «Что пишет солдат?» посвященный солдатским будням, особенностям службы в национальной армии, тренировкам, занятиям и учениям, воспитанию молодых защитников Родины, словом, жизни молодого человека в рядах таджикских Вооруженных Сил».

В то время как некоторые говорят об отрицательных инцидентах в рядах Вооруженных сил нашей страны, а отдельные родители помогают своим детям уклоняться от военного долга, Джура Хошими сознательно восхваляет службу в национальной армии как предмет гордости, дело чести, школу физического, духовного закалывания, воспитания мужества и самоотверженности [6, с. 101].

Первое стихотворение данного цикла «Воин» состоит из пяти четырехстрочных строф и по манере изложения полностью соответствует стилевым особенностям детской поэзии:

Аз ухдаи ҳама кор	Аскар начӯяд асло
Осон барояд аскар,	Болин кучою бистар,
Лозим шавад ба оташ	Дар рӯйи сангу оҳан
Тозон дарояд аскар.	Осуда хобад аскар.
Чизе расад барояш,	Сахтӣ расад, ба сахтӣ
Бошад варо кифоят.	Одат кунад ҳамоно.
Аскар надорад асло	Аскар бувад фидокор,
Аз бешу кам шикоят.	Аскар бувад тавоно... [6, с. 101].

В каждом бейте этого плавного стиха, написанного достаточно распространенным семисложным метром, чувствуется любовь, искренность и верность молодого воина Родине, своему народу и нации. Простыми и очень доступными словами и словосочетаниями и одновременно очень действенно отражает поэт мощь и силу, стойкость и отвагу, словом, профессиональную миссию Воина. Стихотворение обладает сильным нравственно-воспитательным идеями.

Другое плавное и благозвучное стихотворение цикла названо «Знамя чести», которое также состоит из пяти четырехстрочных строф со свободной рифмовкой в разных формах: аббб, абвб, аааа. В этом стихотворении автор популярно объясняет детям идею священности знамени воинской части, как и знамени Таджикистана, призывает солдат защищать знамя своей части как частичку родной земли, как символ чести и достоинства:

Парчам бувад муқаддас,	Илҳомбахши аскар
Чун шаъну шони аскар,	Ҳангоми чанг – парчам,
Ҳамранги хуни аскар,	Ҳодии фатҳу нусрат
Ҳамсанги қони аскар	Номусу нанг – парчам [6, с. 112].

По мнению поэта, самым дорогим и благородным достоянием, богатством, мощью и силой каждой национальной армии является единство всех солдат и офицеров. Данная идея очень ярко выражена в стихотворении «Сослуживцы», состоящем из пяти строф:

Бошад агарчи садранг
Рафтору хулқу хўшон,
Ахланду иттифоқанд,
Ёру бародар онҳо.

Яксон хўранду пўшанд
Якдил зиянду як чон.
Хидмат кунанду роҳат
Бо ҳам баробар онҳо [6, с. 115].

Необходимо отметить, что цикл стихотворений Джурри Хошими охватывает описание быта и службы солдат со дня призыва в национальную Армию до дня демобилизации в запас, которую можно назвать особой солдатской школой. До настоящего времени ни один из таджикских поэтов не отражал так подробно и реально, с такой искренностью и интересом, с полным чувством ответственности за завтрашний день национальной армии солдатские будни молодых воинов таджикских Вооруженных Сил, как Джурра Хошими. В данном цикле поэт не только описывает реальность таджикского воина, но и показывает каким он будет в дальнейшем. Поэт будто поставил перед собой цель показать всесторонне жизнь наших солдат, умных и сильных молодых людей, готовых к выполнению любого приказа Родины, готовых откликнуться на любой призыв своего народа. Цикл стихов Джурри Хошими считается самым лучшим образцом поэзии на военно-патриотическую тему и, несомненно, является важным средством патриотического воспитания молодого поколения, их подготовки к военной службе.

Цикл стихов плодovitого, но недостаточно известного массовому читателю детского поэта Рахмона Бобо, собранных в его сборниках под названиями «День победы» (2010) и «Солдат Родины» (2013), полностью посвящен жизни молодых солдат – защитников Родины.

Описание присяги солдат и офицеров, будней службы в рядах национальной армии и т.д. может служить своего рода школой подготовки для тех молодых людей, которые в дальнейшем будут призваны в ряды Вооруженных Сил Таджикистана. Кстати, необходимо отметить, что Рахмон Бобо на сегодняшний день является автором более двадцати сборников стихов для детей, большинство из которых вошли в его трехтомник «Кафсан из хирмана».

В первом одноименном стихотворении книги «Солдат Родины» Рахмон Бобо в соответствии с идейно-творческим замыслом излагает сыновний долг и голос сердца молодых солдат Родины:

Аскарӣ содиқ манам,
Афсарӣ лоиқ манам.
Ватан – модари худро
Чашми ҳақоик манам.
Аскар – сипари Ватан,
Аскар – писари Ватан.
Хизмат – қарзи фарзандӣ,
Ҳамеша сарбаландӣ (?)
Ҳар чо аскарӣ шучоъ

Боиси дилписандӣ (?)
Хизмат ба Ватан зарур,
Аскарӣ асил – часур.
Хизмат - меҳнати аскар,
Хизмат - ҳиммати аскар.
Дар хизмати шоиста.
Қадрӯ қимати аскар.
Аскар – бовафо писар,
Аскар – чонфидо писар [2, с. 5].

Несмотря на то, что некоторые строки стихотворения, такие как «Хамеша сарбаланди» («Всегда горд»), «Боиси дилписанди» («Причина принятия») и другие, требуют серьезного редактирования; в целом следует отметить созидательный замысел поэта, положительный образ стихотворения, искренность призыва и побудительных мотивов произведения, которые воспитывают в сердцах детей мечту о службе в армии.

В другом стихотворении под названием «Присяга офицера Родины», состоящем из 12 байтов, поэт говорит о единстве и взаимосвязи человека и Родины, выводит бытие каждого человека из бытия Родины, защиту границ и территории и проявление самоотверженности в этом деле считает предметом гордости и чести офицеров и солдат:

Шаъну шараф – аскарӣ,
Шаъну шараф – афсарӣ,
Ватан муроди ҳама,
Азму суботи ҳама
Ҳадаф - Ватани озод,
Шараф – Ватани обод.
Ҳар муҳофизи Ватан,
Зиндаву поянда бод!

Ҳифзи Ватан ҳамеша
Аз баҳри мост пеша.
Ватан умеди ҳама
Бо ном мо бо Ватан
Бо Ватан дунё ҳастем,
Бе Ватан танҳо ҳастем.
Мо - чоннисори Ватан,
Мо - чонсупори Ватан [2, с. 5-6].

Как видно, несмотря на некоторую неровность и шероховатость, витиеватость и напыщенность языка, стихотворение обладает ясным патриотическим содержанием. Если подвергнуть данный текст редактированию в плане объема, манеры изложения, содержания и логики соотнесенности строк, то можно увидеть, что идейно-художественный аспект произведения выигрывает и его эстетическое воздействие усиливается.

В другом стихотворении, посвященном теме Родины, почитания и уважения Отечества, поэт уделяет внимание толкованию и комментированию понятия «родина», что имеет большое воспитательное значение для детей. Но по неизвестным причинам в поэтическом тексте поэт не выдерживает до конца единой метрики и иногда количество слогов от семи (в начале произведения) доходит местами до одиннадцати, в результате чего происходит нарушение структуры:

Ватан точи сари кас,	Медон, агар нодонӣ-
Меҳрубон модари кас	Ватан бихишти сонӣ.
Ғамгусор падари кас,	Мерасӣ бар муродат,
Додару хоҳари кас.	Қадри Ватан бидонӣ [2, с. 20].

В следующем стихотворении «Солдат Родины» понятия «Родина» и «солдат Родины» приобретают полное единство, ибо с точки зрения автора Родина прекрасна, свободна и незыблема именно благодаря своим защитникам, а солдаты – предмет гордости каждой страны:

Ҳар як писари Ватан-	Аскар – аскари Ватан.
Содиқ аскари Ватан.	Посбон ба дари Ватан.
Ҷонфидо аз дилу ҷон	Ҳомӣ ба сари Ватан,
Ҳамчун писари Ватан.	Гурзи шашпари Ватан.
Аскар – ҷондори Ватан,	Ифтихори мо – аскар,
Чашми бедори Ватан.	Поянда бодо аскар.
Ватан – озод бо аскар,	Бо аскари Ватан мо-
Ватан - обод бо аскар.	Пайванди ҷону тан мо! [2, с. 21-22].

Кроме тех стихотворений, в которые Рахмон Бобо воспевает Родину и солдат – защитников Родины, проанализированных нами выше, в указанный сборник вошло ещё много произведений на военные темы, таких как «Служба – сыновний долг», «Часовой Родины», «Мы – вооруженные силы», «Тайна сына Родины», «Песня пограничника», «Граница и пограничник», «Пехота», «Родина - граница», «Ракеты», «Родина», «Навруз солдата», «Праздник Победы», «День Победы», «День Виктории», «Бейт солдата», «Таджикский солдат», «Солдат» (цикл) «Воин», «Молодой солдат» и другие, в которых художественному анализу подвергнуты статус и авторитет солдата в национальной Армии, защита священной Родины и т.д.

Необходимо отметить, что подобная лирика играет большую роль в военно-патриотическом воспитании подростков, развитии самосознания, пробуждении национальной гордости, чести и достоинства, готовности служить Родине-матери. Кроме того, лучшие образцы патриотической лирики оказывают действенное влияние на развитие эстетического восприятия детей. Перечень названий, тем и содержания стихотворений свидетельствует, что поэт неоднократно возвращается к данной проблематике, вновь и вновь обдумывая её. На наш взгляд, было бы лучше, если бы он перешел от количества к качеству и вместо нескольких стихотворений на одну тему и под одним названием (например, «Солдат Родины» - два стихотворения, «Пехота», «Таджикский воин») сочинил бы одно оригинальное, интересное, понятное стихотворение, избежав тем самым ненужных повторов, то есть от многословия перешёл бы к конкретному, сжатому изложению. Так как дети не воспринимают многословие, шероховатости, монотонных повторов, изложение прописных истин и т.д. Например, что может понимать малолетний читатель из следующих непонятных строк Рахмона Бобо:

Ватан - пайкари дилҳо	Буду бошад ҳамеша
Ватан - ҳайкали дилҳо,	Саҳми сарбози Ватан.
Амну амони Ватан	Шукри сарбози Ватан
Бовар намo, ҷониман.	Бинамо, эй ҳамватан! [2, с. 21].

Таким образом, на основе вышесказанного выше можно сделать заключение, что за последние десятилетия таджикские поэты создали многочисленные стихотворения на тему Родины и патриотизма, в том числе циклы стихотворений, где отражены жизнь и служба солдат в национальной армии со дня подготовки к службе и вхождению в ряды Вооруженных Сил Таджикистана до дня демобилизации в запас, которые не имели прецедента в истории таджикской литературы до настоящего времени. Циклы стихотворений Джурры Хашими и Рахмона Бобо обогатили нравственно-духовную сокровищницу нашей литературы патриотической лирикой, где понятие Родины употребляется не в обыденном смысле, а в качестве самой ценной национальной святыни.

Также следует отметить, что исследование темы патриотизма и любви к Родине в современной таджикской поэзии, особенно в детской поэзии, показывает, что приобретение нашей страной национальной независимости оказало значительное влияние на расширение и конкретизацию темы и понятия Родины, содействовало появлению разных стилей отражения данной проблематики в таджикской поэзии.

Литература

1. Турсунзода М. *Асри ман / М.Турсунзода*. - Душанбе: Ирфон, 1974. - 352 с.
2. Раҳмон Б. *Аскарӣ Ватан / Б.Раҳмон*. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2013. - 44 с.
3. Раҳмон Б. *Кафсан аз хирман. Китоби якум // - Душанбе: Афсона, 2013. - 300 с.*
4. Раҳмон Б. *Кафсан аз хирман. Китоби дуюм // - Душанбе: Офсет Империя, 2013. - 280 с.*
5. Раҳмон Б. *Кафсан аз хирман. Китоби сеюм // - Душанбе: Офсет Адиб, 2014. - 322 с.*
6. Ҳошимӣ Қ. *Бачаҳову кӯчаҳо / Қ.Ҳошимӣ*. - Душанбе: Адиб, 2008. - 272 с.
7. Ҳошимӣ Қ. *Ватан // Гул-гул*. - 2008. - №4. - С. 7.
8. Ҳошимӣ Қ. *Кулча чаро ширин аст? / Қ.Ҳошимӣ*. - Душанбе: Пайк, 2000. - 32 с.
9. Ҳошимӣ Қ. *Чаро шамолак вазид? / Қ.Ҳошимӣ*. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. - 20 с.

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКАЯ ТЕМАТИКА В СОВРЕМЕННОЙ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ (НА ПРИМЕРЕ ЛИРИКИ ДЖУРРЫ ХОШИМИ И РАХМОНА БОБО)

В данной статье рассматривается вопрос изучения военно-патриотической темы в современной детской поэзии на примере лирики Джурры Хашими и Рахмона Бобо. Подчеркивается, что литературное наследие таджикских поэтов: будь то представители классической литературы или современные поэты, включает в себя различные темы, тесно взаимосвязанные друг с другом. Это темы Родины и природы, любви и счастья, существования и людей и т.д. Подводя итоги анализа исследуемой темы, можно прийти к выводу, что изучение темы патриотизма и любви к Родине в современной таджикской поэзии, особенно в детской поэзии, показывает, что обретение нашей страной национальной независимости оказали существенное влияние на расширение и конкретизацию этой темы.

Ключевые слова: таджикские поэты, понятие «Родина», патриотизм, детская поэзия, военно-патриотическая тематика, защитник Отечества, воин, национальная армия.

МАВЗУЪҲОИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӮСТӢ ДАР АШӢОРИ МУОСИРИ КӮДАКОНА (ДАР МИСОЛИ ЛИРИКАИ ҚӮРА ҲОШИМӢ ВА РАҲМОН БОБО)

Дар мақолаи мазкур масъалаи омӯзиши мавзуъҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар ашъори муосири кӯдакона дар мисоли лирикаи Қӯра Ҳошимӣ ва Раҳмон Бобо баррасӣ шудааст. Таъкид карда шудааст, ки мероси адабии шоирони тоҷик: хоҳ намояндагони адабиёти классикӣ ва хоҳ шоирони муосир мавзуъҳои мухталифҳо дар бар гирифта, бо ҳам зич алоқаманданд, ки аз қабилҳои мавзуъҳои Ватану табиат, ишқу саодат, ҳастӣ ва одамон ва ғайра мебошанд. Аз натиҷаи таҳлили мавзуи таҳқиқшуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки таҳқиқи мавзуи ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббат ба Ватан дар назми муосири тоҷик, бавежа дар ашъори бачагона нишон медиҳад, ки бо баробари истиқлолияти миллӣ ба даст овардани кишвари мо ба вусъату мушаххас гардидани ин мавзуъ таъсири калон расонд.

Калидвожаҳо: шоирони тоҷик, мафҳуми «Ватан», ватандӯстӣ, ашъори бачагона, мавзуъҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ, муҳофизи Ватан, чанговар, артиши миллӣ.

MILITARY-PATRIOTIC THEMES IN MODERN CHILDREN'S POETRY (ON THE EXAMPLE OF JURA HOSHIMI'S AND RAHMON BOBO'S LYRICS)

The given article dwells on the issue beset with the study of military-patriotic themes in modern children's poetry on the example of Jura Hoshimi's and Rahmon Bobo's lyrics. It is underscored that Tajik poets' literary heritage: whether they are representatives of classical literature or modern poets, includes various topics that are closely interrelated with each other. These are the themes of the Motherland and nature, love and happiness, existence and people, etc. Adducing the results of the analysis concerned with the theme explored one can come to the conclusion that that the study of the theme of patriotism and love for the Motherland in modern Tajik poetry, especially in children's poetry shows that the acquisition of national independence by our country had a significant impact on the expansion and specification of this theme.

Keywords: Tajik poets, the notion of "Motherland", patriotism, children's poetry, military-patriotic themes, defender of the Fatherland, warrior, national army.

Дар бораи муаллиф

Юнусова Дилрабо Толибҷоновна
Номзади илмҳои филология, дотсенти
кафедраи назария ва методикаи таълими
забони модарӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
х. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 606 31 37
E-mail: dil.yunusova@mail.ru

About the author

Yunusova Dilrabo Tolibjonovna
Candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of theory and mother
tongue methods of teaching
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
Ph.: (+992) 92 606 31 37
E-mail: dil.yunusova@mail.ru

Об авторе

Юнусова Дилрабо Толибҷановна
Кандидат филологический наук, доцент
кафедры теории и методики преподавания
родного языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1
Тел.: (+992) 92 606 31 37
E-mail: dil.yunusova@mail.ru

МУКОТИБАИ С. АЙНИҶ ВА А. ЛОХУТӢ - МАКТАБИ ОМУӢЗИШ

Розикзода А. Ш.

*Комиссияи олии аттестациони назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Чиддитарин дастоварди миллати тоҷик дар масири таърих, бешак, каломи хунари – адабиёти бекиёс аст, ки башарро тасхир намудаю шефта гардондааст. Ба андешаи мо, як шакли баёни афкори адабию эстетикӣ, ки барои шинохти асолати хунарии аҳли эҷод нақши бориз дорад, мукотибаи адибон – эҷодкорон аст. Зеро мукотибаи байни адибон як навъ озмоишгоҳи эҷодии эҷодкорон маҳсуб мегардад, ки басо арзишманд ва муҳим аст. Баъзан чиддитарин масъалаҳои афкори адабӣ-эстетикӣ тавассути мукотибаи адибону эҷодкорон мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Дар марҳалаи нави таърихӣ, дар аҳди Шуравӣ, дар адабиёти тоҷик масъалаи мазкур маҳз тавассути мактаби адабӣ-эҷодӣ ва адабӣ-илмӣ С. Айни Ҷаъ гардида, ҳамчун боризтарин шакли зуҳури афкори адабию эстетикӣ нақш доштааст. Аз ҷумла, дар он замон мукотибаи С.Айни Ҷаъ ва А.Лоҳутӣ шабеҳи ғабалияти як пажӯҳишгоҳ буда, дар таҳаввулоти афкори адабию эстетикӣ нақши калидӣ дорад.

Доир ба ҳамкориҳои мутақобилан судманди адабию эҷодӣ, адабию илмӣ, дӯстию рафқати ду устои забардасти адабиёту фарҳанги форсу тоҷик, устодон Айнию Лоҳутӣ аҳли илму эҷод – адабиётшиносон, муаррихон, рӯзноманигорону санъатшиносон дӯстону шогирдонашон фаровон қаламфарсой кардаанд. Зоҳиран гумон меравад, ки перомуни муносибатҳои ин ду абармарди адабу фарҳанги нимаи аввали садаи ХХ тоҷику форс ҳарфи ногӯфтае намондааст, вале дар асл чунин нест. Хусусан, баъди он, ки Институти забон ва адабиёти Академияи миллии илмҳо дар шакли нисбатан пурра ва мурағаб номаҳои устодони зиндаёдро дар як маҷмуаи мукамал бо номи умумии Садриддин Айни Ҷаъ “Мактубҳо” (Душанбе: “Меҳроҷ граф”, 2023. 664с.), (мутаассифона, ҳамагӣ 100 нусха) манзури хонандагон намуд.

Аз рӯи феҳристи мурағабгардидаи “Мактубҳо” устод Айни аз 20 июни 1933 (номаи аввалин) ва санаи 17 октябри соли 1946 (номаи охирин) ба шоири шаҳиру шӯридадил Абулқосим Лоҳутӣ дар маҷмуъ 30 мактуб навиштааст [1, с. 639-640]. Дар навбати худ устод Лоҳутӣ аз соли 1933 то соли 1940 (номаи охирин 7 ноябри соли 1940) ба устод Айни ҳамагӣ 20 нома ирсол намудааст [1, с. 646]. Албатта, номаҳои ин ду чеҳраи тобноки адабу фарҳанги тоҷику форс баёнкунандаи ҷузъиёти воқеии рӯзгори онҳо ва масъалаҳои муҳими адабӣ-эҷодӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва ғайра мебошанд. Аз масоилу мавзӯоти гуногуни фароғири мукотиботи ин ду чеҳраи мондагори адабу фарҳанг тавачҷуҳи моро андешаву муҳокимарониҳои онҳо перомуни каломи бадеъ ва муҳтассоти шаклию муҳтавоии он, асолати хунари эҷоди осори адабӣ, дарунмоясозӣ мазмунофарӣ, суннат ва тозақорӣ, корғирии алфозу воҷасозӣ, маънишикофӣ ва ғайра, дар шеър бештар ба худ ҷалб намуд. Бинобар ин, тасмим гирифтём, ки дар атрофи ҳамкориҳои самимонаю содиқона ва устодонаи ин ду адиби нотақрор, ки аз мукотиботашон бармеояд, баъзе фикру мулоҳизаҳои хешро иброз дошта бошем.

Номаҳои доир ба каломи бадеъ иншонамудаи ин ду устои шеърӯ сухани воло саршори муҳаббату самимият мебошанд. Онҳо аз ҳар як бозефти нави якдигар бо камоли самимият ва хушнудӣ истиқбол намуда, аз ҳусну қубҳ, мазмуну муҳтаво, истифодаи ин ё он калимаву ибора баҳсҳо ба миён оварда, дар ҳақиқат истеъдоду хунари эҷодии фавқулодаи ҳамдигарро сайқал додаю пурраю комил гардондаанд.

Дар аввалин номаи худ устод Айни, ки 20 июни соли 1933 ба Абулқосим Лоҳутӣ навиштааст, уро “рафиқи шафиқ, шоири ҷаҳоншумули инқилобӣ” хонда, ба муносибати ҷашни 30-солагии ғабалияти адабияш самимона табрик намуда, таъкид мекунад, ки “Шуморо танҳо шоири ҷаҳоншумули инқилобӣ гуфтаи кам аст. Шумо он устои адабу санъаткори пурбаракат ҳастед, ки бо шеърҳои инқилобии оташбори худ дар димоғи ҷавонони меҳнаткаш шамъи адабию афрӯхтаед ва ҳисси шоириро бедор кардед” [8, с. 41]. Ва

ҳатто устод Айнӣ хоксорона худро тарбиятдидаи мактаби эҷодии А. Лоҳутӣ доништа мегӯяд: “Ман мисли як нависандаи пири тоҷик ба қатори ин ҷавонони тарбиятдидаатон худро миннатори шумо мешуморам...” [8, с. 41].

Устод Айнӣ ба муносибати ҷашни 30-солагии Ҷамоияти адабии А. Лоҳутӣ - “шоири прӯлетарҳои ҷаҳон, инқилобӣ, болшевик” шеър иншо намудааст, ки овардани порчае аз онро бамаврид меҳисобем:

“Абр шӯриду баҳр тугён кард,
Раъд ғурриду барқ ҷавлон кард.
3-ин миён барҷаҳид соиқае,
Ки ҷаҳонро тамои хайрон кард.
Ба сари буржуво ҷароғак зад,
Рӯи муздурро дурахшон кард.
Ба дили ранҷбар далерӣ дод,
Хотири муфтхӯр ҳаросон кард.
Буд ин-шеърҳо, ки Лоҳутӣ,
Дар раҳи инқилоб илҳон кард...
Аз “рубой” ба ҷорсӯи ҷаҳон,
Карнаи инқилоб ғуррон кард...” [8, с. 41-42].

Чуноне ки аз ин мисраъҳо аён аст, устод Айнӣ хеле содаю раван бо истеъдоду маҳорати адабӣ ва моҳияти ашъори инқилобии ин шоири шӯридадил ва сарояндаи озодиро тараннум намудааст.

Дере нагузашта, соли 1935 ҷашни 30-солагии Ҷамоияти адабии устод Айнӣ фаро мерасад ва ба ин муносибат Абулқосим Лоҳутӣ ҳамчун котиб аз номи Раёсати Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди Шуравӣ Садриддин Айниро расман табрик намуда, ӯро “нависандаи бузургтарини Осиёи Миёна” ном бурда, иброн доштааст, ки “Меҳнаткашони Осиёи Миёна дар симои Айнӣ ибтидокори насри шуроиро доранд. Аз асарҳои Айнӣ ҳазорон нависандагони ҷавони Осиёи Миёна таълим мегиранд [2, с. 53].

Дар мактуби дигари А. Лоҳутӣ, ки маҳз ба ҳамин муносибати ҷашни 30-солагии Ҷамоияти эҷодии устод Айнӣ ирсол шудааст, бо сабаби масъули қорҳои Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди Шуравӣ будан узрҳои намудааст, ки дар ҷашн иштирок карда наметавонад ва чунин суханони саршори меҳру муҳаббатро, аввал таассуфу баъд андух, ҳамзамон шодиву хушҳолии хешро чунин баён доштааст: “Беҳад андухгинам, ки имконият надорам дар юбилеи бошарафи шумо шахсан иштирок кунам. Аз тамоми дилу ҷон хоҳиш доштам, ки дар тӯи шумо рақс кунам, ашула хонам, бо ҳамроҳии меҳнаткашони сершумори Тоҷикистон, ки иди 30-солагии қори адабии шуморо мегузаронанд, хурсандӣ намоям” [2, с. 53].

Дар ибтидои моҳи феввали соли 1939 бо фармони Президиуми Шурои Олии Иттиҳоди Шуравӣ адибони ҷавони тоҷик Мирзо Турсунзода бо ордени “Байрақи Сурхи Меҳнат”, А. Деҳотӣ ва М. Раҳимӣ бо ордени “Нишони фахрӣ” мукофотонида шуда буданд. Аз ин рӯйдодӣ фараҳбахш А. Лоҳутӣ низ ниҳоят хурсанд шуда, дар мактубаш, ки баъди як рӯзи ин рӯйдод ба устод Айнӣ навиштааст: “Аз шодӣ дар пӯст намегунҷам. Ҷавонони шоири тоҷик бо нишонҳои давлатии шуроӣ сарфароз шудаанд. Дирӯз як телеграм фиристодам ба номи худи онҳо. Имрӯз дилам ҳукм дод, ки боз ҳам онҳоро табрик кунам. Фармони дилро (мисли ҳамеша) итоат кардам. Ин шараф барои ҳамаи адибон ва адабиёти Тоҷикистон аст. Ростӣ, ки ба шодии онҳо бисёр шод ҳастам. Як нусхаи нав аз ғазали навро мефиристам” [6, с. 144]. Ин ғазал чунин аст, ки ихтисоран меорем:

“Ҷуз ишқ ҷаҳон ҳунар надорад,
Ё дил ҳунари дигар надорад?
Ё мавсими сабри ман ҳазон шуд,
Ё нахли умед бар надорад.
Ё бар руҳи ман намешавад боз,
Ё қалъаи бахт дар надорад.
Ё васли ту қисмати башар нест.
Ё толеи ман зафар надорад...
Ё тири ту бигзарад ниҳонӣ,

Ё синаи дил сипар надорад...
Ё чашми ту бо дилам рафиқ аст,
Ё шери сиях хатар надорад.
Ё бо дили хаста меҳрубон бош,
Ё чон биситон, зарар надорад.”

Баъди гирифтани номаи А.Лоҳутӣ устод Айни дарҳол 11 феврал “Рафиқи шафик, Лоҳутии меҳрубон, - гӯён чунин ҷавоб навиштааст: - Мактубҳо ва шеърҳои дар 2 феврал фиристодаатон расида, маро аз ҳад зиёд мамнун кард. Шеърҳои шумо бо дастхати худатон дар архифи ман будан ва барои таншита хотир (шодии хотир – Р.А.) ҳамеша тайёр истодан, барои ман як фахр, як шараф ва як гавҳари гаронбаҳост” [7, с. 146].

Устод Айни хоксорона ҳарчанд “баҳо додан ба шеъри шумо аз ғунҷоиши иқтидори ман берун аст”-мегӯяд, вале аини замон дostonҳои Лоҳутиро “Дostonҳо Саъдиёна ва Ҷалолиддини Румиёнаи саветист” (ибораҳои устод Айни) гуфта, аҳсан меҳонад. Абулқосим Лоҳутӣ дар васфи шоири нобинои чечену ингуш Аҳмад Нечаев ба номи “Шамъи бино” дostonе бахшидааст ва устод Айни қайд мекунад, ки “ин унвон ва исботи ин унвон бо мисли ҳаётии ҳақиқӣ-дар фикри ҳеч колосик (классик, манзур шоирони гузашта- Р.А) нарасида буд” [7, с. 147].

Дар ин нома инчунин устод Айни он ғазали фиристодаи Абулқосим Лоҳутиро баҳогузори карда, “ин ғазали содаи равони равонбахшро ҷуз “саҳли мумтанеъ” гуфтан, дигар таъбире намеёбам”-гуфта, таъкид намудааст, ки “... аҳаммияти хусусии ин ғазал дар он аст, ки бо тақлид кардани вазн, қофия ва услуб як ғазали тамоман мазмунҳои бикр суруда шудааст” [7, с. 147].

Устод Айни қазоваташро дар бораи ин ғазал идома дода, “... ман аз баҳо додан ба ду байти охирии ин ғазал очиз ҳастам. “- мегӯяд ва ба мисраи: “Ё қалъаи бахт дар надорад” тавсия мекунад, ки “... дар ҷойи калимаи “бахт” калимаи “васл” дароварда ба ин тариқа:

“Ё бар руҳи ман намешавад боз,
Ё қалъаи васл дар надорад”

хонда шавад ва инчунин... агар байти:

“Ё тири ту бигзарад ниҳонӣ,
Ё синаи дил сипар надорад”.

Ё тири ту бигзарад ниҳонӣ,
Ё синаи ман сипар надорад”

мебуд, ба байтҳои болоии худ (ба таъбири тоҷикӣ) “бе ширеш мечаспид” [7, с. 147-148].

Дар баробари ин, устод Айни ба А.Лоҳутӣ маслиҳат додааст, аз овардани номи шахсҳои ҷудогона дар шеър худдорӣ намояд, зеро “...таҷрибаҳои порсола ба мо нишон доданд, ки ... номи шахсҳои ҷудогонаро дар шеър овардан, мувофиқ нест... ҳар чӣ бошад, шахс аст” [7, с. 149].

Дере нагузашта, 19 феввали соли 1939 А.Лоҳутӣ ба устод Айни ҷавоб навишта, дар номааш ба маслиҳати ӯ ҷиҳати дар шеър зикр накардани шахсиятҳоро қабул намуда менависад: “Дар масъалаи ном набурдан дар шеър тамоман дуруст мегӯед ва баъд аз ин номи ҳеч ҷунбанда (номи муайяни як кас)-ро дар шеър нахоҳам гуфт. Кӣ медонад, паҳлавони имрӯза фардо ба чӣ ранг медарояд” [5, с. 149].

Абулқосим Лоҳутӣ бо як оҳанги хушоянду маслиҳатомез ва касбияти ба худахос ба С.Айни ҷиҳати дар мисраи “Ё қалъаи бахт дар надорад”- иваз кардани калимаи “бахт” ба “васл” чунин навиштааст: “Дар “Ё қалъаи васл дар надорад”, албатта, ин дуруст аст ва ман онро ба ҷо меовардам, агар “Ё васли ту қисмати башар нест” намешуд. Аммо,-идома додааст Лоҳутӣ- дар бораи: “Ё синаи дил сипар надорад”, ба фикри ман, “синаи дил”- ро ҳеч кас то кунун нагуфтааст” мегӯяду бо байти зерин ҷавобашро хусни тоза бахшида, мустаҳкам намудааст:

“Ё гуфтаву ман хабар надорам,
Ё гуфтаву дил хабар надорад.”

Ин як баёни навест, ки нахостам онро аз миён барам” [5, с. 150]. Дар охири мактуб А. Лоҳутӣ бо устод Айни бо як мулоиматию нармгуфтори ба худ хос ва муаддабона чунин

менависад:” Агар ин арзҳо дар хидмати шумо маъқул афтанд, он вақт он мисраъҳоро иваз намекунам” [5, с. 150].

Танҳо устодони забардасти сухан метавонанд чунин муколама намоянд ва хонанда аз ин тарзи суҳбату муносибат, албатта, ҳаловати маънавий хоҳад гирифт.

Андаке пас, аниқтараш 1 март соли 1939 Абулқосим Лоҳутӣ аз истироҳатгоҳи Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди Шуравӣ – шаҳрчаи Звенигород (наздикии Москва) ба устод Айнӣ мактуб ва ғазали наваширо фиристода мегӯяд “Имрӯз барои озмоиши табъ ғазале гуфтам. Онро бо ҳамин хат ба хидмати шумо мефиристонам, назария ва танқиди шумо барои ман пурқимматанд ва мунтазири он ҳастам” [4, с. 150-151]. Он ғазале буд, ки матлааш чунин аст:

Кораш ҳама ноз аст, чунин ёр кӣ дидаст?

Нозаш ҳама бо мост, чунин кор кӣ дидаст”.

Устод Айнӣ ба мактубҳои 18 феврал ва 1 март соли 1939 ирсол намудаи А. Лоҳутӣ 12 март як номаи ҷавобӣ (ба ибораи С. Айнӣ “як ба ду”) навишта, ба дархости муаллиф андешаю мулоҳизаҳояшро дар атрофи шеърҳои “Ҷуз ишқ ҷаҳон ҳунар надорад” ва “Кораш ҳама ноз аст, чунин ёр кӣ дидаст? “ баён намудааст. Устод Айнӣ аз ин ғазали Лоҳутӣ ба вачд омада шеърӣ аввалро “шоҳғазал” ном бурда, дар бораи ғазали дуҷум бошад, чунин менависад:” Ин ғазал, ки ман мислашро аз ин пеш надидаам, маро девона кард:

Ин шеърӣ тару тоза зад оташ ба ниҳодам,

Дар даҳр чунин оби шарарбор кӣ дидаст,

ки ман дида бошам. Хусусан байти севум:

“Ғайр аз дили ман шери ситамкаш кӣ шунидаст,

Ҷузъ чашми вай оҳуи ситамкор кӣ дидаст?”

тамоман як эҷоз аст, ситамкашии шерона ва ситамгарии оҳувона, ки ҳар дуи инҳо ҳам дида нашудаанд... Ин як қиёматест, ки пеш аз ин воқеъ нашудааст ва баъд аз ин воқеъ шуданаш ҳам, (мисли қиёмати динӣ) мумкин нест” [11, с. 154-155].

С. Айнӣ, ки санъати шеърӣ, вазну қафияро хеле хуб медонист, мулоҳизаҳои хешро идома дода, вобаста ба байти зерин:

“Чашмаш ба нигоҳи ғазаб аз ҳар тарафам тир,

Бар дил занад, ин гуна тарафдор кӣ дидаст?

- ин як мазмуни бикр аст, ки то ҳол касе тасарруф накардааст ва натавонистааст, ки тасарруф кунад. Акнун меоем бар сари матлаи:

Кораш ҳама ноз аст чунин ёр кӣ дидаст,

Нозаш ҳама бо мост чунин кор кӣ дидаст.

Ин ҳам чунон тоза, чунон мазмуни нав ва чунон равон аст, ки сазовори болонишинӣ аст ва тамоман ҳақ дорад, ки дар ин ғазал матлаъ шавад” [11, с. 156].

Баъдтар, 6 март А. Лоҳутӣ ба устодаш Айнӣ мактуби кӯтоҳе навишта, хоҳиш мекунад, ки “... дар ғазали “Кораш ҳама ноз аст...” мисраи “Ҷон медиҳамаш дар ивази бӯсаву гӯяд”-ро тамоман битарошед ё сиёҳ кунед, ба ҷояш бинависед: “Ҷон дар ивази як ниғаҳаш додаму гӯяд” [3, с. 161].

Ҷамчунин бояд қайд кард, ки вақти навиштани ҳамин нома А. Лоҳутӣ бемор аст ва ба устод Айнӣ як ғазали тозаашро мефиристад, ки мисраъҳояш бозғуи ҳолати зору бемориаш мебошанд:

“Беморию бедорию танҳоиву зулмат,

Куштанд маро, эй шаби ҳичрон, сахарат ку?

Чи дарди сахтею оташфишон буте дорам,

Сахар намешавад асло, аҷаб шабе дорам” [3, с. 161-162].

Дар мактуби ҷавобии хеш устод Айнӣ дар васфи шеърӣ охирии Лоҳутӣ ба ҳудаш менависад: “Ман ҳоло дар таҳлили ғазалҳои охирий ва таассуроти аз инҳо гирифтаам, чизе намегӯям, фақат ҳаминро мегӯям, ки ғазали охирий: “Парвоз кун, эй мурғи вафо, болу парат ку?... “ вирди забон ва дилҳоликунӣ ман гардид” [9, с. 166].

Дар дигар мактуби ҷавобиааш аз 2 апрели 1939 А. Лоҳутӣ ба устод С. Айнӣ ҷиҳати сутуданаш аз ду ғазали боло миннатдорӣ карда, чунин изҳор намудааст: “Шумо ғазали маро

дар байти ширини худатон “оби шарарбор” номидаед ва бо ҳамин байт ба он “оби шарарбор” намак задаед. Ташаккур!” [10, с. 157].

Бамаврид аст, таъкид шавад, ки солҳои пурдаҳшати таъқиботи сиёсӣ маҳз бо ибтиқору даву тозҳои бевоситаи дӯсти боэътимоду рафиқи шафиқаш – Абулқосим Лоҳутӣ, назди роҳбарияти сиёсии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ниҳодҳои амниятии он ва роҳбарияти Иттифоқи нависандагон аз обрӯ ва қадру манзалати вижае бархӯрдор буд, устод Айни аз тухмату бӯхтонҳои ноҳақ раҳо ёфтаю аз нобудшавӣ эмин монд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили маводи болозикр чунин хулоса кардан мумкин аст, ки номаҳои ин ду устоди соҳибназари назм, парвардаи адабиёти навини тоҷикӣ форс барои адибону соҳибқаламони ҷавон намунаи ибрат ва мактаби бузурги омӯзиш ва баланд бардоштани маҳорати суҳанофаринии онҳо шуда метавонад. Ҳамзамон қобили зикр мебошад, ки мукотибаи ин ду ҳайкали адабию эҷодӣ як шакли ифодаи афкори адабию эстетикӣ буда, бешубҳа ба эҷоди адабии замони худ ва минбаъда таъсири амику самарабахш расонидааст.

Адабиёт

1. Айни С. *Мактубҳо / Таҳия, таҳрир, тасҳеҳ ва тавзеҳот аз Анзурати Маликзод ва Гулбаҳор Усмонова*. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2023. – 664 с.
2. Айни С. *Мактубҳо. Аз Абулқосим Лоҳутӣ (бе сана)*
3. Айни С. *Мактубҳо. Аз Абулқосим Лоҳутӣ (аз 6 март соли 1939)*.
4. Айни С. *Мактубҳо. Аз Абулқосим Лоҳутӣ (аз 1-11-39)*.
5. Айни С. *Мактубҳо. Аз Абулқосим Лоҳутӣ (Москва, 19. Феврели 1939)*.
6. Айни С. *Мактубҳо. Аз Абулқосим Лоҳутӣ 2/2.-39*.
7. Айни С. *Мактубҳо. Айни С. Ба Абулқосим Лоҳутӣ (аз 11.11.39)*.
8. Айни С. *Мактубҳо. Ба Абулқосим Лоҳутӣ (аз 20 юни 1933)*.
9. Айни С. *Мактубҳо. Ба Абулқосим Лоҳутӣ (аз 18.III.39)*.
10. Айни С. *Мактубҳо. Аз Абулқосим Лоҳутӣ (аз 2.IV.1939)*.
11. Айни С. *Мактубҳо. Ба Абулқосим Лоҳутӣ (аз 12/11-39)*.

МУКОТИБАИ С. АЙНИ ВА А. ЛОХУТИ - МАКТАБИ ОМУЗИШ

Мақола дар асоси мукотиботи ду устоди забардаст, ду чехраи нотақрори назму наср ва фарҳанги тоҷикӣ форс – С.Айни ва А.Лоҳутӣ таҳия шуда, атрофи ду мактуби эҷодӣ мулоҳизаҳои ҷолиб баён гардидааст. Муаллиф барҳақ таъкид мекунад, ки ин ду мактаби эҷодӣ якдигарро пурраю комил гардонида, барои наслҳои баъдӣ эҷодкорон ҳамчун мактаби таҷрибаю омӯзиш хизмат хоҳад кард. Тавре ки муаллиф менигорад, мукотибаи ин устодони зиндаёд намунаи тавачҷуҳи ҷиддӣ ва эҳсоси камоли масъулият нисбат ба масъалаҳои адабиёт ва фарҳанги тоҷикӣ дар аҳди Шӯравӣ мебошад. Доираи назари устодон дар мукотибаи онҳо ба қадре густардаву домандор будааст, ки ба ибораи тамсилomezии муаллиф, ба як пажӯҳишгоҳ шабоҳат дошта, дар таҳаввулоти афкори адабию эстетикӣ ва таъриху фарҳанги халқи тоҷикӣ нақши бориз бозиддааст. Мақола барои адабиётшиносон, таърихшиносон ва муҳаққиқони осори устодон С. Айни ва А. Лоҳутӣ аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: С. Айни, А. Лоҳутӣ, адабиёт, мактуб, шеър, шоир, Иттифоқи нависандагон, фарҳанг, форс тоҷикӣ, дастхат.

ПЕРЕПИСКА С. АЙНИ И А. ЛОХУТИ – ШКОЛА ОБУЧЕНИЯ

Статья, основанная на переписке двух великих мастеров, двух неповторимых фигур поэзии, прозы и культуры таджикского и персидского языков - С. Айни и Х. Лахути, содержит интересные наблюдения о двух творческих письмах. Автор справедливо подчеркивает, что эти две творческие школы взаимно дополняют друг друга и будут служить школой опыта и обучения для последующих поколений творцов. Как пишет автор, переписка этих ныне покойных мастеров является образцом серьезного внимания и чувства полной ответственности к вопросам таджикской литературы и культуры в советский период. Круг взглядов мастеров в их переписке был настолько широк и всеобъемлющий, что, по образному выражению автора, она напоминала научный центр, сыгравший выдающуюся роль в развитии литературных и эстетических идей, истории и культуры таджикского народа. Статья не лишена пользы для литературоведов, историков и исследователей творчества мастеров С. Айни и Х. Лахути.

Ключевые слова: С. Айни, А. Лахути, литература, письмо, стихотворение, поэт, Союз писателей, культура, персидско-таджикский язык, рукопись.

CORRESPONDENCE OF S. AYNI AND A. LAHUTI: A SCHOOL OF LEARNING

The article, based on the correspondence of two great masters, two unique figures in the poetry, prose, and culture of the Tajik and Persian languages, S. Ayni and A. Lahuti, contains interesting observations about the two creative letters. The author rightly emphasizes that these two creative schools complement each other and will serve as a school of experience and training for future generations of creators. As the author writes, the correspondence of these now-deceased masters is a model of serious attention and a sense of full responsibility to the issues of Tajik literature and culture in the Soviet period. The range of views of the masters in their correspondence was so broad and comprehensive that, in the figurative expression of the author, it resembled a scientific center that played an outstanding role in the development of literary and aesthetic ideas, history, and culture of the Tajik people. The article is not devoid of usefulness for literary scholars, historians, and researchers of the works of masters S. Ayni and A. Lahuti.

Keywords: S. Ayni, A. Lahuti, literature, letter, poem, poet, Writers' Union, culture, Persian-Tajik language, manuscript.

Дар бораи муаллиф

Розикзода Абдулҳаким Шерали
Доктори илмҳои таърих, профессор
Комиссияи олии аттестатсионии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Шевченко, 39
Тел.: (+992 37) 227 00 09

About the author

Rozikzoda Abdulhakim Sherali
Doctor of Historical Sciences, Professor
Higher Attestation Commission under the
President of the Republic of Tajikistan
Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Shevchenko St., 39
Ph.: (+992 37) 227 00 09

Об авторе

Розикзода Абдулҳаким Шерали
Доктор исторических наук, профессор
Высшая аттестационная комиссия при
Президенте Республики Таджикистан
Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Шевченко, 39
Тел.: (+992 37) 227 00 09

ДОСТОНИ ДОРОб ДАР «ШОХНОМА»

Тоҷиева Ф. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

«Доробнома»-и Тарсусӣ, ки дар қарни шашум навишта шудааст, аз ҷумлаи китобҳои аст, ки достони Дороб, писари Баҳманро ба таври комил ривоят кардааст. Вале тафовутҳои дар ривояти Тарсусӣ бо ривояти Ҳаким Фирдавсӣ аз ин дoston вучуд дорад, ки мавзӯи ин мақола аст. Дар ин мақола ба ҳамроҳи хулосаҳои аз ду ривоят, ки ба ҳам муқоиса мешавад, тафовутҳои онҳо баён мешавад.

Дар «Доробнома» бо шигифтиҳо ва одате мувоҷеҳ мешавем, ки дар «Шоҳнома» аз он хабаре нест. Ин шигифтиҳо ба ривояти Тарсусӣ фазои устуравӣ медиҳад ва достони Доробро шабеҳи достони Гаршосп мекунад. Ҳамчунин рафтору кирдори Дороб бар тахти шоҳӣ дар «Доробнома» баҳодуруна аст, дар ҳоле ки дар «Шоҳнома» рафтори шоҳона дорад.

Қуҳантарин навиштаҳои, ки ба дасти мо расида ва номи Доробро дар он метавон ёфт, китоби Бундаҳишт аст, ки аз Дорой чехраозодон ёд мекунад ва муддати ҳукуматашро дувоздаҳ сол медонад [5, с. 221]. Пас аз ислом китобҳои фаровонеро метавон ном бурд, ки дасти кам ба бахше аз достони Дороб ишорае кардаанд, аз ҷумла Таърихи табарӣ, Муҷма-ул-таворих вал-қисас, Осори боқия, Синнул мулукил арзи вал анбия... ва достони Дороб дар ин китобҳо ба таври комил ба ҳам ҳамҷунӣ надорад ва гоҳе тафовутҳои дар пороҳе аз он ба чашм мерасад. Дар ин мақола кӯшидаем то бо муқоисаи достони Дороб дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ва «Доробнома»-и Тарсусӣ, ҳаммонандиҳо ва тафовутҳои ин ду ривоятро боз намоем.

Китоби «Доробнома», ки дар қарни шашуми ҳиҷри навишта шудааст, бо кӯшиши шодравон доктор Забеҳулло Сафо дар ду ҷилд китоб ба ҷоп расидааст. Китоб дорой муқаддима ба миқдори ҳабаҳ саҳифа аст, ки ба қалами доктор Забеҳулло Сафо мутааллиқ мебошад. Дар он оиди номи Дороб, мавзӯи дoston, иттилое дар бораи нависандаи китоб бо ҳамроҳи муаррифии нусхаҳои, ки дар тасҳеҳ аз онҳо истифода шудааст, омадааст.

Онгуна ки аз номи китоб бар меояд, мавзӯи ин китоб бояд достони Дороб, фарзанди Баҳман (Ардашер), бошад, аммо «Доробнома» фақат достони Дороб нест. Ин китобро метавон ба се қисм тақсим кард:

1. «Доробнома», ки достони Дороб, писари Баҳман (Ардашер), дар он омадааст.

2. Достони Искандар, ки саргузашти мухтасари Искандари ҷаҳонқушоро аз оғози ҳаёт то расидан ба подшоҳӣ дар бар мегирад.

3. Достони комили Бӯрондухт (Рӯшанак), духтари Дорой, ки дар ин бахш шарҳи ҷангҳо ва мочароҳи ӯ бо Искандар оварда шудааст. Нависанда ҳама ин се дostonро дар зайли саргузашти Дороб овардааст [2, с. 320].

Шодравон доктор Забеҳулло Сафо дар бораи нависандаи китоб менависад: «Нависандаи ин китоб бетартид яке аз ровиёни достони Дороб будааст ва ҳама ҷо худро муаллифи ахбор ва гузорандаи асрор Абутоҳири Тарсусӣ (дар баъзе нусхаҳо Тартусӣ) ёд мекунад. Дар оғози китоб «устоди фозилу комил Абутоҳири Тарсусӣ (ибни Муҳаммад) ибни Алӣ ибни Мусо ат-Тарсусӣ асҷадуллоҳу фид-дарайн» муаррифӣ шуда аст. Роҷеъ ба ин Абутоҳири Тарсусӣ иттилои комиле надорем, ҷузъ он ки медонем дostonгузоре буд, ки чанд қиссаро ривоят карда» [5, с. 214]. Дар оғоз тарҳи қулли ду ривоятро ба ҳамроҳи ҳаммонандиҳо ва тафовутҳои, ки дар онҳо дида мешавад, меоварем ва сипас чанд нуктаи асосиро дар бораи ин ду ривоят ёдовар мешавем.

Достони Дороб дар «Шоҳнома», бо иҷози вижа, дар 468 байт суруда шудааст, аммо ин дoston дар «Доробнома» бо обу тоб ва шоҳу баргҳои бештаре дар 383 саҳифа омадааст.

Дидгоҳи пажӯҳишгароне, ки ба ин ихтилоф дар ривоят тавачҷӯҳ кардаанд, яқсон нест. Бархе бар ин боваранд, ки «Доробнома» бегумон мубтанеъ бар ривояти қуҳан буда ва Ҳаким Фирдавсӣ ба ихтисор ба он пардохтааст [10, с. 447]. Бархе дигар мегӯянд, ки «Ҷаҳорҷӯби ин манзума (?) аз Ҳаким Фирдавсӣ гирифта шуда, мунтаҳо аз афсонаҳо пур шудааст» [6, с. 71].

Шояд битавон гумонҳои дигаре низ дар ин бора дошт. Як гумон метавонад ин бошад, ки кӯтоҳии достони Дороб дар «Шоҳнома» ба пайравӣ аз маохизе аст, ки Ҳаким Фирдавсӣ барои сурудани «Шоҳнома»-и худ дар даст дошта ва чизе бар он наҷфзодааст.

Ё метавон гуфт, ки ин дoston чун даст ба даст ва насл ба насл дар миёни дostonгузoron гашт, чизҳое бар он афзудашуда ва саранҷом ба шакле даромада, ки дар «Доробнома» мебинем ва ҳатто шояд битавон гуфт, ки «Доробнома» бар асоси достони Гаршоспномаи Асадии Тусӣ сохта шудааст, ки дар ин навиштор ба шабоҳатҳои ин ду дoston низ пардохта хоҳад шуд.

Чигунагии зодан, парваридани Дороб дар ҳарду ривоят бо ихтилофи андак, яксон аст ва ихтилофи асосӣ аз он пас падидор мешавад. Дар ҳарду ривоят, Ҳумой, модари Дороб аз падараш Ардашер (Баҳман) обастон мешавад. Танҳо дар нусхаи «к» Ҳумо духтари Соми Чориш, малики Миср, доништа шудааст, ки шодравон доктор Забехулло Сафо онро илҳокӣ медонад [7, с.12].

Дар «Шоҳнома» марги Ардашер дар асари беморие доништа шудааст ва ӯ пеш аз маргаш, Ҳумойро то ба дунё омадани фарзандаш Дороб, чойнишини худ муаррифӣ мекунад ва ба гуфтаи Фирдавсӣ, Сосон бо шунидани ин хабар:

Ба ду рӯз ва ду шаб ба сони паланг

Зи Эрон ба марзи дигар шуд зиндагӣ [1, с. 71].

Ва дар он ҷо ҷӯпони пеша мекунад ва дигар ба шахр барнамегардад. Аммо дар «Доробнома» омадааст, ки Ардашер дар набард бо аждаҳо, нопадид мешавад ва ҷун Сосон, писари Ардашер, ба Ҳиндустон рафт ва дигар барнагашт. Ба пешниҳоди Рушнавод, ки дар «Шоҳнома» дастури Ҳумо аст ва дар «Доробнома» итобаки вай ва пазириши он аз суи дигарон, Ҳумо бар тахти шоҳӣ менишинад ва дар ҳарду ривоят Ҳумой пас аз бар тахт нишастан оҳанги он мекунад, ки ба дунё омадани Доробро аз дигарон пинҳон кунад; аммо далели он дар ду ривоят каме мутафовут аст: дар «Шоҳнома» барои ин аст, ки Ҳумо «Ҳама тахти шоҳӣ писанд омадаш» [8, с. 96] аммо дар «Доробнома» Ҳумой мегӯяд: «Аз таъна ва таҳдиди халқ андеша кунам, ки зани бешавҳар писар (аз кучо медошта, ки писар аст?!) чигуна оварад; ва дигар набояд, ки агар писар бошад тоҷ ва тахт аз ман рабояд» [10, с. 268].

Дороб пас аз ба дунё омадан, бо шири доя парварида мешавад; бо ин тафовут, ки дар «Шоҳнома» Ҳумо ба дарбориён мегӯяд, ки кӯдакаш пас аз зода шуданаш даргузаштааст, аммо дар «Доробнома» чизе дар ин маврид гуфта намешавад. Аммо дар «Доробнома» Дороб шашмоҳа аст, ки бо гуҳарҳои гаронбаҳо дар сандуке, ки дуредгаре бо фармони Ҳумой месозад, чой мегирад ва ба Фурот афканда мешавад, ҳол он ки дар «Шоҳнома» ин дoston дар ҳаштмоҳагии Дороб пеш меояд. Дар ҳарду ривоят козуре фарзанд аз даст дода, сандукро аз об берун мекашад ва бо худ ба хона мебарад ва Доробро ба фарзандӣ мепазирад. Дар «Доробнома» доя ва фарроше, ки сандукро ба об андохтаанд, ба ҷоҳе афканда мешаванд то ин роз ба муҳр бимонад, аммо дар «Шоҳнома» аз ду ниғаҳбоне, ки дар пайи сандук мераванд то сарнавишти онро барои Ҳумой бозгӯянд, хоста мешавад, ки дostonро барои касе нагӯянд.

Дар ҳарду ривоят козур чун кӯдакро аз об гирифтааст, номи Дороб бар вай мениҳад. Козур ва ҳамсараш дар ҳарду чой ба шахри дигар мераванд то ба таври ношинос ва бо фурӯши гуҳарҳои даруни сандук зиндагониро ҳатто барои худ фароҳам кунанд. Дар «Доробнома», Дороб пас аз болидан дар кори козурӣ ба козур кӯмак мекунад, аммо дар «Шоҳнома» Дороб аз ин кор гурезон аст ва дилаш майл ба тире камон дорад ва ҳарчи козур ӯро сард мегӯяд суде надорад ва аз козур меҷоҳад то ӯро ба фарҳангиён супорад. Дар «Доробнома» пас аз кушта шудани ғуломи козур, ки ӯро ба фармони козур ба козурӣ фаро меҳонд, саркашӣ меоғозад, аммо дар «Шоҳнома» дар пайпурсише, аз дудаҳ ва дудмонаш мекунад шабоҳати худро бо козур инкор мекунад.

Дар «Шоҳнома», Дороб пас аз омӯхтани оини саворӣ ва разм ба назди марзбон меравад ва бо ӯ дар набард бо румиён ҳамроҳ мешавад ва пас аз марги марзбон бо ҳамроҳии Рушнавод, дастури фиристодаи Ҳумой, ки ба ҷанги румиён омадааст, бо диловарихои фаровоне, ки аз худ нишон медиҳад ба назди Ҳумой роҳ меёбад ва ба ҳангоми дидори модар буд, ки «Зи пистони модар биполуд шир» [8, с. 69].

Ҳумой пас аз чанде бо нишноҳое фарзанди худро боз мешиносад ва ӯро ба тахти подшоҳӣ менишонад. Дар «Доробнома», козур пас аз кушта шудани ғуломаш ба дасти Дороб, ба назди волии шахр, ки ситамгаре аст, Марду ном шикоят мебарад ва аз ӯ дод

мехоҳад. Марду касонеро барои овардани Дороб мефиристад, ки ҳамагӣ ба дасти Дороб кушта мешаванд. Дар ҳамлаи Марду ба Дороб аст, ки Дороб пас аз диловарихову хунарварзиҳо ба дасти лашкариёни Марду гирифтормеояд. Аммо бо сабаби зани Марду аз марг начот меёбад. Сипас Марду бо пешниҳоди ҳамсараш, толеи Доробро мебинад ва пай мебарад, ки ӯ подшоҳи бузург хоҳад шуд ва аз онҷо ки Дороб худро фарзанди козур намедонад, ба дурӯғ ба Дороб гуфта мешавад, ки ӯ фарзанди онҳост ва падару модари ростинаш ӯ Марду ва чуфташ ҳастанд. Марду ҷаҳор сол ба Ҳумой хироч надодааст ва Ҳумой лашкари бузургро барои саркӯбии ӯ мефиристад. Дар набарде, ки рух медиҳад, Дороб лашкари Ҳумойро, ки сарлашқараш Заҳҳок буд, шикаст медиҳад. Заҳҳок гурезон шуда ба назди Ҳумой меравад ва достони диловарихои Доробро барои ӯ боз мегӯяд. Ҳумой бо шунидани ин дoston фикр мекунад, ки Дороб фарзанди ба об андохтаи ӯст ва аз ин рӯи Доробро ба наздаш меҳонад ва бо дидани ӯ шир аз пистонаш мечӯшад. Рушнавод бар он мешавад, ки ҷустуҷӯ кунад ва наҷоди ӯро пайдо намояд то ӯро бишиносад. Дороб гумон мекунад, ки ӯро ба банд меафкананд ва ӯ мегурезад ва фиристодагони Ҳумойро мекушад. Саранҷом Ҳумой худ ба суроғи Дороб меравад ва ӯро ба коҳаш меоварад ва бар сари хонаш менишонад. Дасисагарони дарбор бар Дороб мешуранд. Ҳумой фарзанди худро мешиносад, аммо аз тарси ин ки сухани ӯро устувор надоранд, даҳон фуру мебандад ва ба Дороб мегӯяд феълан аз наздаш биравад. Аз инҷо сафарҳои дароз ва дерпояи Дороб ба Умон ва Дарёбор ва... оғоз мешавад, ки ҳудуди дусад саҳфа аз матни дostonро дар бар мегирад ва дар ин сафарҳост, ки Дороб мочароҳои шигифтеро бо диловарии фаровон пушти сар мегузаронад, то ин ки солҳои баъд ба Эрон боз мегардад.

Ҳангоме, ки Дороб ба Эрон боз мегардад, Ҳумой саргарми ҷангидан бо сипоҳи Рум аст, ки ба Эрон тохтаанд. Дороб ба кӯмаки модари хеш Ҳумой мешитобад ва дар набард румиёро шикаст медиҳад ва Қайсари Румро ба банд мекашад ва сипас бар тахти шоҳӣ менишинад. Дар «Шоҳнома» Дороб пас аз бар тахт нишастан дастур медиҳад то шаҳри Доробгард барои ӯ бисозанд ва коҳи бузург аз миёни об меоварад ва Қайсар низ аз ғуссаву ранҷи ин кор ҷон медиҳад. Пас аз он дар ҳарду ривоят, Шуайби Тозӣ бо сад ҳазор сипоҳе ба Эрон метозад; бо ин тафовут, ки дар «Доробнома», Шуайб ба хости бародари Қайсар ин корро пеш мегирад ва дар «Шоҳнома» сухане аз бародари Қайсар нест. Дар ҳарду ривоят Дороб пас аз шикаст додани Шуайб ба Рум лашқар мекашад ва Файлақус, Қайсари Румро шикаст медиҳад ва духтараш Нохидро ба занӣ мегирад ва пас аз андаке ба хоштири буйи бади даҳонаш, ӯро ки ба Искандар обистан аст ба назди падар бар мегардонад. Дар ҳарду ривоят, пас аз марги Дороб, фарзандаш Дороб бар тахт менишинад; бо ин тафовут, ки дар «Шоҳнома» муддати ҳукумати Дороб дувоздаҳ сол аст, вале дар «Доробнома» аз муддати ҳукумати вай сухане дар миён нест.

Дар инҷо ба муҳимтарин тафовутҳои охтори ин ду ривоят мепардозем. Нахустин чизҳое, ки дар «Доробнома» ҷалби тавачҷуҳ мекунад, шигифтиҳо ва одоте мебошанд, ки Дороб дар сафарҳои худ ба сарзаминҳои дур (ҷазираҳои Умон, Дарёбор, Юнон ва...) бо онон бархурд мекунад. Ба унвони намуна, ба одамиёни якҷашмае бармехӯрад, ки шохе дар миёни сид доранд, ба санге боз бармехӯрад, ки сиёҳии он ҷашми нобиноро бино мегардонад, бутеро мебинад, ки дар ҷазирае сокин аст ва посухи пурсишҳои касонеро, ки ба дидораш мераванд медиҳад, аз оянда оғоҳи дорад ва ҳар бор ки онро ба дарё меандозанд дубора ба ҷои нахустин боз мегардад.

Ин шигифтиҳо ва мочароҳои дигаре аз ин қабил, ки ҷой-ҷой дар «Доробнома» дида мешаванд, ба ин дoston фазои устуравӣ мебахшанд ва онро шабеҳи достони Гаршоспномаи Асадии Тусӣ мекунад, чаро ки Гаршосп низ дар сафарҳои худ ба Турон, Ҳинд, Африқо ва ҷазоирӣ Ҳинд бо шигифтиҳои фаровоне рӯ ба рӯ мешавад. Дар «Шоҳнома», ки достони Дороб ба бахши таърихӣ он марбут аст, ғайр аз мавриде, ки Рушнавод се бор аз айвон ва вайронае, ки Дороб аз раъду барқ ва борон дар зери тоқи он паноҳ гирифта буд хурӯше мешунавад:

Ки ай тоқ озурда хушёр бош,

Барин шоҳи Эрон ниғаҳдор бош [1, с. 71].

Нишоне аз ин мочароҳои шигифти «Доробнома» нест. Жул Мул муътақид аст, ки ин ҳикоятҳои шигифтоварро дарёнавардони Халиҷи Форс ба дostonҳои эронӣ ворид кардаанд [3, с. 71].

Тафовути дигаре, ки дар ду ривояти ин достон ба чашм мерасад, рафтор ва кирдори Дороб аст. Дар ривояти Тарсусӣ рафтору кирдори Дороб беш аз он, ки подшоҳона бошад, баҳодуруна аст. Ӯ чандон дар пайи ташрифот ва тақаллуфоти умум дар рафтори подшоҳони қадим, ки мо онро суроғ дорем, нест. Рафтори Дороб пас аз огоҳие аз кушта шудани Рушнавод намунае аз ин гуфтаҳо мебошад:

Он мард хидмат кард ва гуфт: Эй шоҳи олам Рӯшнаводро Шуайби Тозӣ бикӯшт! Дороб чун ин суханро бишунид, андар соат аспу чавшан хост ва онро пушида, камар бар миён баст ва купол бар гардан ниҳод ва сипоҳро гуфт: Шумо дар қафои ман биёед, ки ман рафтам! Танҳо хурошон чун шир бирафт [5, с. 111]. Дороб он гурзро бардошт ва болои сар бурд ва чунбонид ва гуфт манам Дороб ибни Ардашер ... ҳар ки аз шумо сир бардорад бад-ин гурз сари ӯ чун сари мор бикӯбам... ҳар киро зарбаи куполи ман намебояд, гӯ фузули макун [5, с. 301].

Аммо дар «Шоҳнома» рафтори Дороб шоҳона аст ва аз он рафторҳо ҳангоми мутолеаи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ метавонем баҳра бигирем.

Аз гуфтори боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки осори насри ривоятӣ барои омӯхтан ва таҳқиқи забони гуфтугӯии форсу тоҷик сарчашмаи муҳим мебошад, зеро асарҳои насри ривоятӣ тамоми латофат ва назокати забони халқро нигоҳ доштааст, ки мо инро боз як маротибаи дигар ҳангоми таҳлилу баррасии ин мақола мутаакид гардидем.

Адабиёт

1. Абулқосим, Ф. Шоҳнома. Ҷ. 2. / Ф. Абулқосим. – Душанбе: Ирфон, 1964. - 320 с.
2. Баҳор, М. Сабкиносии / М. Баҳор. Ҷ.2. - Техрон: Амири кабир, 1375. – 432 с.
3. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 522 с.
4. Восеъ, К. Таджикская рыцарская литература / К. Восеъ – Душанбе: Деваитич, 2004. - 430 с.
5. Доробнома. Омодакунандаи матн Забехулло Сафо. Ҷ.1. – Техрон: Бунгоҳи тарҷима ва наири китоб, 1339. – 542 с. Ҷ.2. Техрон: Бунгоҳи тарҷима ва наири китоб, 1341. - 480 с.
6. Забехуллоҳ, С. Ганҷинаи сухан. Порсиनावисони бузург ва мунтахаби осори онон. Ҷ.1. / С. Забехуллоҳ – Техрон: Муассисаи интишороти Амири кабир, 1350. - 447 с.
7. Искандарнома. Бозтобии куҳантарин нусхаи Искандарномаи наққоли мансуб ба Манучехрхони Ҳаким. Бо кӯшиши Алиризо Заковати Қарогузлу. – Техрон: Интишороти Сухан, 1388. – 694 с.
8. Салимов, Ю. Ёдгори умр. Ҷ.1. / Ю. Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2004. - 564 с.
9. Салимов, Ю. Ёдгори умр. Ҷ.2. / Ю. Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2004. - 488 с.
10. Шамисо, С. Сабкиносии наср / С. Шамисо. – Техрон: Наири Митро, 1377. - 328с.

ДОСТОНИ ДОРОБ ДАР «ШОҲНОМА»

Осори насри ривоятӣ форсу тоҷик бо забони адабии гуфтугӯӣ таълиф шудааст. Забони мазкур зинаи мобайнии забони китобӣ ва забони омма буда, он як навъ вазифаи ба халқ наздик кардани забони китобиро адо мекард. Дар мақолаи мазкур кӯшиш карда шудааст, ки баъзе хусусиятҳои забонии романҳои халқии асримиёнагӣ баррасӣ гардад. Дар мақолаи мазкур рафтору кирдори персонажи асосии романи “Доробнома”-и А.Тарсусӣ дар муқоиса бо персонажи Дороб дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ таҳлилу баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: насри ривоятӣ, сабк, қиссапардоз, асар, адабиёт, фолклор, сарчашма, муаллиф, муҳаққиқ, «Доробнома», «Ҳотамнома», «Шоҳнома», «Искандарнома».

ДАСТАН ДАРАБА В “ШАХНАМЕ”

Персидско-таджикская сказочная проза создана на литературно-разговорном языке. Данный язык представлял собой промежуточный язык между литературным и народным языками и выполнял задачи по приближению литературного языка к народу. В настоящей статье делается попытка проанализировать некоторые лингвистические особенности средневековых народных романов. В данной статье анализируются и обсуждаются поведение и поступки главного героя романа “Дарабнаме” А. Тарсуси в сравнении с персонажем Дараба в “Шахнаме” Хакима Фирдоуси.

Ключевые слова: сказочная проза, стиль, сказитель, произведение, литература, фольклор, автор, исследователь, «Дарабнаме», Хатамнаме», «Шахнаме» «Искандарнаме».

THE LEGEND DARAB IN “SHAHNAMEH”

Persian-Tajik fairy-tale prose is written in the literary-colloquial language. This language was a mediator language between the literary and popular languages and was meant to bring the literary language close to the people. The paper attempts to analyze some linguistic peculiarities of medieval people’s novels. This article analyzes and discusses the behavior and actions of the main character of the novel “Darabname” of Tarsusi in comparison with the character of Darab in “Shahnameh” by Hakim Ferdowsi.

Keywords: fairy-tale prose, style, narrator, work, literature, folklore, source, author, researcher, “Darabname”, “Hatamname”, “Shahnameh”, “Iskandarname”.

Дар бораи муаллиф

Тоҷиева Фуруғ Рустамбоевна
Омӯзгори калони кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел: (+992) 00 099 86 06

About the author

Tajieva Furug Rustambaevna
Senior lecturer of the department Linguistics
and comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 00 099 86 06

Об авторе

Тоджиева Фуруғ Рустамбоевна
Старший преподаватель кафедры
языкознания и сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел: (+992) 00 099 86 06

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО ПЕРОМУНИ “АЛ-МУЪЦАМ”-И ШАМСИ ҚАЙСИ РОЗӢ

Муборакиён С. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Яке аз асарҳои адабиётшиносии машҳури форсӣ-тоҷикӣ, ки аз лиҳози таърихи эҷод ва мазмуну муҳтаво дорои арзиши фаровони илмию таҳқиқотӣ мебошад, асари Шамсуддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ бо номи “Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-ачам” маҳсуб мешавад, ки дар назди аҳли таҳқиқ бо номи “Ал-муъҷам” машҳур аст. Ин асар дар асри XIII ба забони форсии тоҷикӣ таълиф ёфта, дар хусуси илмҳои сегонаи арузу қофия ва бадеъ баҳс мекунад. Ҳарчанд то таълифи ин асар донишмандони пешинаи форсу тоҷик дар хусуси илмҳои мазкур таълифоте доштаанд, аммо на ҳамаи онҳо то имрӯз омада расидаанд. Аз осори назарии адабии то асри XIII ба забони форсии тоҷикӣ таълифшуда танҳо “Тарҷумон-ул-балоға”-и Муҳаммади Родуёнӣ ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашидуддини Ватвот маҳфуз мондаанд, ки ҳар ду санъатҳои бадеъ ва масоили нақди назму насри гузаштаро баррасӣ кардаанд. Дар хусуси илмҳои аруз ва қофия бошад, ҳеч асари то ин замон иншошуда боқӣ намондааст ва адабиётшиносони минбаъда ҳангоми баррасии илмҳои мазкур асосан ба “Ал-муъҷам” ба унвони қадимитарин асари марбути арузу қофия таъя кардаанд.

Тавре аз дебочаи асар бармеояд, таълифоти мазкур нахуст ба забони арабӣ буда, арузу қофия ва мисолҳои ҳам забони арабӣ ва ҳам форсиро фаро мегирифтааст. Аммо аз сабаби он ки одати мусаннифони пешина ҷунон будааст, ки дар таълифоти форсӣ ҳангоми зарурат шеърро фаслҳои арабиро зикр мекардаанд ва дар таълифоти арабӣ ба шарҳу нақди забони форсӣ ҳоҷат намедидаанд, донишмандону шоирон ба китоби Шамси Қайс айб гирифтаанд. Дар натиҷа ӯ эроди воридшударо пазируфта, қисматҳои асарашро, ки ба забони форсӣ тааллуқ доштанд, дар маҷмӯае алоҳида дар ду қисм фароҳам менамояд ва номи онро “Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-ачам” мегузорад [12, с. 43-44]. Аз ин суханони Шамси Қайси Розӣ дақиқан маълум нест, ки бахшҳои мутааллиқ ба забону шеъри арабии асарашро дар китобе алоҳида тадвин кардааст ё не. Муҳаммади Қазвинӣ дар муқаддимаи ба ин асар навиштаи худ ҳаҷс мезанад, ки Шамси Қайс зоҳиран бахшҳои ба забони арабӣ ва ашъори араб дахлдоштаи китобашро дар рисолаи ҷудогонае гирд оварда, номи онро “Ал-муъраб фи маъойири ашъор-ил-араб” гузоштааст [11, муқаддима, йо-бе]. Ӯ ин тахмини худро бо он асоснок мекунад, ки Шамси Қайс дар дохили матни “Ал-муъҷам” дар ду маврид ба ҷунин китоб ишора кардааст. Як бор дар боби дувуми қисми қофияи асар бо номи пурраи “**Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-ачам**” ва бори дигар дар аввали боби ҷаҳоруми ин қисм бо номи муҳаффафи “**Муъраб**” аз ҷунин асари худ ёд мекунад. Аз ҷумла, дар боби дувуми фанни қофия ҷунин меорад: “*Бештари шуарои араб низ моқабли ҳуруфи замирро дар қавофӣ маръӣ доштаанд... ва сабабу иллати он дар китоби “Ал-муъраб фи маъойири ашъор-ил-араб” баён кардаем*” [11, с. 187].

Муқакқиқи тоҷик У. Тоиров низ дар муқаддимаи нашри омоданамудаи худ ҳамин тахмини Қазвиниро бе зикри номи ӯ тақрор мекунад. Аммо бо кадом сабабе номбурда дар ин нашр ва дар ҳамин ҷумлаи дар боло зикршуда номи китобро на “**Ал-муъраб фи маъойири ашъор-ил-араб**”, балки ба шакли “**Ал-уюб фи муқаффӣ ашъор-ул-араб**” овардааст [10, с. 7], ки албатта, нодуруст аст. Чунки на фақат дар нашри Қазвинӣ, балки дар нашрҳои Мударрис Разаӣ ва Сирусӣ Шамисо низ, ки муътабару мунаққаҳ буда, аз рӯи беш аз даҳ нусхаи хаттии асар омода шудаанд, дар ин порчаи мазкур “**Ал-муъраб фи маъойири ашъор-ил-араб**” ё “**Ал-муъарраб фи маъойири ашъор-ил-араб**” забт шудааст [13, 210; 12, с. 241]. Шояд ҳамин иштибоҳ дар баргاردони матни форсӣ ба кириллӣ бошад, ки У. Тоиров аз таълифи китоби дигаре бо номи “**Ал-уюб фи муқаффӣ ашъор-ул-араб**” (Айбҳои қофияи араб) аз ҷониби Шамси Қайси Розӣ хабар медиҳад ва зикр мекунад, ки мутаассифона, ин асари ӯ низ то ба имрӯз нарасидааст [10, с. 5].

Дар сарчашмаҳо ба чуз ин ду китоби мазкур боз осори дигаре низ ба Шамси Қайс нисбат дода шудааст, ки **“Китоб-ул-кофӣ фи-л-арузайн ва-л-қавофӣ”** ва **“Ҳадоиқ-ул-муъҷам”** аз ин қабиланд. Номи **“Китоб-ул-кофӣ фи-л-арузайн ва-л-қавофӣ”**-ро худи Шамси Қайс дар **“Ал-муъҷам”** овардааст: **“Ва ман чун дар ин фан шуруъ кардам ва дар таълифи “Китоб-ул-кофӣ фи-л-арузайн ва-л-қавофӣ” бад-ин фасл расидам...”** [11, с. 146]. Аммо Муҳаммади Қазвинӣ дар муқаддимаи худ **“Китоб-ул-кофӣ фи-л-арузайн ва-л-қавофӣ”**-ро бар асоси мавҷудияти сиғаи тасния дар лафзи **“арузайн”** ба эҳтимоли қавӣ ҳамон китоби Шамси Қайс дар арузу қофияи арабиву форсӣ меҳисобад, ки баъдан ба ду асари ҷудогонаи **“Ал-муъҷам”** ва шояд **“Ал-муъраб”** онро тақсим кардааст [11, муқаддима, йо-бе]. Қазвинӣ номи китоби **“Ҳадоиқ-ул-муъҷам”**-ро низ, ки Муфти Муҳаммад Саъдуллоҳи Муродободӣ дар асараш **“Мизон-ул-афкор фи шарҳи Меъёр-ул-ашъор”** ва Ғиёсиддин ибни Чамолиддин дар фасли арузи **“Ғиёс-ул-луғот”** ба Шамси Қайс нисбат додаанд [4, с. 244; 7, с. 42], ба эҳтимоли қавӣ шакли ихтисораи **“Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-ачам”** медонад [11, муқаддима, йо-бе].

Китоби **“Ал-муъҷам”** аз дебоча, ду қисм ва хотима иборат мебошад. Дебоча маълумоти шарҳиҳолиро фаро гирифта, муаллиф сабаби таълифи асар ва муҳтавои онро зикр мекунад. Қисми аввали асар дар фанни аруз буда, аз чор боб таркиб ёфтааст. Муаллиф дар боби аввал дар хусуси маънову манфиати илми аруз, ҷузвҳои байту мисраъ, рукнҳои аввалияи авзони арузӣ (сабаб, ватад, фосила) ва баъзе ҷанбаҳои овоии ҳарфу ҳаракатҳои забони форсӣ, дар боби дувум дар бораи усули афоил ё рукнҳои солими аруз, дар боби сеум дар бораи зиҳофҳо ва муншаиботи онҳо, дар боби чаҳорум атрофи доираҳои арузӣ ва баҳрҳои шеър маълумоти муфассал медиҳад. Қисми дувуми асарро, ки шомили шаш боб аст, аз ҷиҳати мавзӯ ба ду бахш метавон ҷудо намуд. Панҷ боби аввал ба масъалаҳои илми қофия ва боби шашум ба санъатҳои бадеӣ ва баъзе ҷинсу анвои шеър бахшида шудааст. Дар хотимаи китоб муаллиф дар хусуси муқаддимоти шоирӣ ва лавозимоту эҳтиётоти шоир, усули нақди шеър, пайравии шоирон ва сиркоти шеърӣ баҳси муфиду ҷолиберо дар миён мегузорад.

Тавре зикр гардид, аз китобҳои дар улуми шеър таълифёфтаи пеш аз **“Ал-муъҷам”** танҳо **“Тарҷумон-ул-балоға”**-и Умари Родуёнӣ ва **“Ҳадоиқ-ус-сеҳр”**-и Рашиди Ватвот то имрӯз боқӣ мондааст, ки ҳар ду ҳам дар илми бадеӣ мебошанд. Ҳарчанд Шамси Қайси Розӣ дар таълифи қисмати дувуми асараш, ки ба саноеи бадеӣ ва нақди шеър бахшида шудааст, аз мисолу шавоҳиди фаровони шеърии **“Ҳадоиқ-ус-сеҳр”** истифода кардааст ва асари Ватвот бар **“Ал-муъҷам”** аз лиҳози қидмат афзалият дорад, аммо ба андешаи Муҳаммад Қазвинӣ асари Шамси Қайс аз ҷанд ҷиҳат бартарӣ дорад. **Якум**, **“Ал-муъҷам”** дар қиёс бо **“Ҳадоиқ-ус-сеҳр”**, ки танҳо шомили нақди шеър аст, тамоми илмҳои сегонаи арузу қофия ва нақдро фаро мегирад. **Дувум**, масоили матраҳшуда дар **“Ал-муъҷам”** ба таври васеъ тафсиру баррасӣ карда мешаванд, аммо Ватвот хеле муъҷазбаён аст. **Сеум**, дар **“Ҳадоиқ-ус-сеҳр”** ба ҳайси шоҳид бештар як ё ду байт оварда шудааст, аммо дар **“Ал-муъҷам”** қасоиди тавил ва қитъаву ғазалҳои комил фаровон омадааст ва ин равиши пешгирифтаи Шамси Қайси Розӣ бо тавачҷуҳ ба он ки ағлаби ашъори шоирони пешин ва ҳатто номи онҳо аз миён рафтааст, аҳамияти маҳсус касб мекунад [11, муқаддима, ҳавваз]. Ин муқоисаи Муҳаммади Қазвинӣ, тавре мебинем, ба **“Тарҷумон-ул-балоға”** низ сидқ мекунад. Монандиву тафовутҳои китоби Шамси Қайс ва таълифи Рашиди Ватвот инчунин аз ҷониби дигар муҳаққиқон, аз ҷумла А. Бертелс [3], Р. Мусулмонкулов [6], Н. Чалисова [8; 9], М. Шарифов [15] ва дигарон муфассал омӯхта шудааст. Бояд зикр намуд, ки оид ба таҳқиқ ва таҳияву нашри **“Тарҷумон-ул-балоға”** ва **“Ҳадоиқ-ус-сеҳр”**, бахусус аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик, мо дар мақолае андешаронӣ намуда будем [5].

Аз ҷониби дигар, таълифоте, ки пас аз **“Ал-муъҷам”** дар улуми сегонаи арузу қофия ва нақди шеър, бахусус арузу қофияи форсӣ рӯи қор омадаанд, ба андешаи Муҳаммади Қазвинӣ, ҳеҷ кадоми онҳо ба истиснои **“Меъёр-ул-ашъор”** қобили эътино набуда, хушқу касолатангез ва холи аз таҳқиқу тадқиқ мебошанд [11, муқаддима, ҳавваз].

“Ал-муъҷам” бори нахуст ба кӯшиши шарқшиноси маъруфи англис Э.Браун ва тасхеҳи донишманди эронӣ Муҳаммади Қазвинӣ соли 1909 дар Бейрут аз рӯи ҷанд нусхаи хаттӣ таҳия ва нашр карда мешавад. Пас аз он адабиётшиноси дигари эронӣ Мударрисӣ Разавӣ ҷопи мазкурро бо шаш нусхаи хаттӣ қадимӣ муқобала ва тасхеҳ намуда, ба иловаи ёддоштҳои худ матни интиқодии асарро соли 1335 дар Техрон ба нашр расонид. Соли 1338

ин чопи мунаққаҳ бо изофаҳое кӯчак аз чониби Разаӣ аз нав ба таъб мерасад ва минбаъд нашри мазкур чандин маротиба дар Эрон рӯи чопро мебинад. Баъдан, Сируси Шамисо нусхаи хаттии қадимтарини ин асарро, ки таърихи китобати он ба соли 739 х.қ. буда, дар нашрҳои қаблӣ истифода нашудааст, дар Техрон пайдо намуда, ин нусхаи ақдамо асоси қор қарор дод ва пас аз муқобала бо нусхаҳои чопии Қазвинӣ ва Разаӣ дар соли 1373 ба нашр расонд. Ҳам ӯ ин чопро пас аз бозбинии дубора ва бартараф намудани иштибоҳоту ғалатҳои ба он роҳёфта ва зикри ихтилофот бо чопҳои қаблӣ дар соли 1388 маротибаи дувум ба таъб мерасонад.

Бояд гуфт, ки соли 1997 бо таҳқиқу тавзеҳи шарқшиносу эронпажӯҳи рус, профессор Н. Ю. Чалисова қисми дувуми “Ал-муъҷам”, ки фарогири **илми қофия ва нақди шеър** аст, аз рӯи нашри Мударрисии Разаӣ ба забони русӣ тарҷума ва дар Маскав ба таъб расидааст [9]. Номбурда ба ҳайси пешгуфтори асар таҳқиқоти васеъ ва арзишманде бо номи “Шеъри форсӣ дар тарозуи поэтика” навишта, ҳамроҳ бо тавзеҳоту таълиқоти муфассал ба китоб илова намудааст. Мутаассифона, ӯ ба тарҷумаи қисми аввали асар, яъне **илми аруз** бинобар ҳаҷми он, фаровонии истилоҳоти фаннӣ ва зиёд шудани тавзеҳоти асар ҳиммат нагуморидааст.

Дар Тоҷикистон китоби “Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-аҷам”-и Шамси Қайси Розӣ танҳо як маротиба дар соли 1991 аз чониби нашриёти “Адиб” бо сарсухан, таҳия ва тавзеҳи У.Тоиров бо хатти кириллӣ ба нашр расонида шудааст. Баъдан, то чое мо огоҳ ҳастем, дар соли 2015 ин муҳаққиқи тоҷик бахшҳои аз қисмати хотимаи асарро, ки ҳовии **муқаддимоги шоирист**, дар шумораи 1-и маҷаллаи “Садои Шарқ” пешниҳоди хонанда кардааст [14, с. 52-60]. Мо дар идома дар хусуси нашри алоҳидаи асар баъзе андешаҳои худро ибраз мекорем.

Нашри мазкур ба истиснои баъзе ҷумлаву ибораҳои арабӣ тамоми матни асарро фаро мегирад. Дар сарсухани ба асари мазкур навиштаи У.Тоиров рӯзгор ва осори Шамси Қайс, сохтору муҳтавои асар, таҳлилу нақди баъзе андешаву афкори назарии муаллиф ва мавқеи асар дар таърихи илми адабиётшиносии форсу тоҷик ба баррасӣ кашида шудааст. Услуби таълифи асар пурра нигоҳ дошта шуда, танҳо бархе калимаву таъбирҳои душвор ва камистиғода дар дохили қавсӣ шарҳ дода шудаанд. Инчунин, дар охири китоб тавзеҳоти муфассал, бахши луғатӣ, феҳристи истилоҳот ва таълиқот илова карда шудааст. Тавзеҳот фарогири шарҳи таъбирҳои номҳои ҷуғрофӣ, тавзеҳи номи адибону шоирон ва ашҳоси таърихию асотирӣ мебошад. Дар қисми таълиқот таъбироту суханони шарҳталаби муаллиф тафсир ёфтаанд. У.Тоиров аз рӯи қадом нашрҳои анҷомшуда ва ё нусхаҳои хаттӣ омода кардани китобро зикр накардааст.

Чашмандозе ба мазмуну муҳтавои нашри тоҷикистони “Ал-муъҷам” нишон дод, ки ҳангоми таҳия ва баргардони матни асар аз хатти форсӣ ба кириллӣ ғалатҳои зиёде ба он роҳ ёфтааст. Иштибоҳоти дар нашри мазкур ҷойдоштаро метавон ба се гурӯҳи зайл ҷудо намуд:

Яқум, ба шакли ғалат навишта шудани истилоҳоту тафсилаҳои арузӣ ва бархе мисолу шавоҳид, ки барои дарки дурусти мазмуну моҳияти сухану андешаҳои муаллиф мушқил эҷод мекунанд.

Дар боби аввали қисми аввали асар омадааст: “Ва он (яъне аруз – М.С.) фаъле аст ба маънии мафъул, чунон ки **руқуб** ба маънии марқуб ва **ҳулуб** ба маънии маҳлуб” [10, с. 31]. Дар асл ва бо таваҷҷуҳ ба он ки фаъул ба маънии мафъул доништа шудааст, дурусташ “**рақуб**” ва “**ҳалуб**” аст.

Номи яке аз забоншиносони асри Х Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар ибни **Дурустуя** ё Ибни **Дурустивайх** дар ду маврид ба шакли нодурусти **Дарствеих** омадааст [10, с. 39].

Истилоҳи “**музоҳаф**” дар чандин маврид дар шакли ғалати “**мазоҳиф**” [10, с. 49] ва зихофи “**тамс**” ба шакли “**тамус**” [10, с. 55] забт шудааст.

Яке аз авзони фаҳлавиёт бо номи “**ӯроманон**” дар ҳама маврид ба шакли “**авроманон**” омадааст [10, с. 89, 144]. Шакли танҳои ин вожа “**ӯроман**” низ ба шакли “**авроман**” дар байти зерин меояд:

Лаҳни **Авроману** байти паҳлавӣ,
Заҳмаи рӯду симои Хусравӣ [10, с.141].

Байти мазкур бо риояи вазни саҳеҳи он ва шакли дурусти вожаи мазкур аз рӯи нашри Мударрисии Разаӣ бояд чунин хонда ва нависагардонӣ шавад:

Лаҳни **ӯроман** ва байти паҳлавӣ,

Захмаи рӯду самои хусравӣ [13, с. 166].

Бояд зикр кард, ки дар таълиқоти нашри таҳиянамудаи У.Тоиров ин калима бо нақли қавл аз “Бурҳони қотей” чунин шарҳ дода шудааст: “Авроман – навъе аз хонандагию гӯяндагӣ бошад, ки он хоссаи форсиён аст ва шеърӣ он ба забони паҳлавӣ бошад “Бурҳони қотей” [10, с. 459]. Ин нақли қавл дар поварақи нашри Разавӣ низ бе гузоштани эъроб дар вожаи “ӯроман” оварда шудааст [13, с. 166]. Барои муайян кардани шакли асили ин вожа ба “Бурҳони қотей” рӯчуъ намудем ва маълум гардид, ки вожаи мазкур “ӯроман” аст, на “авроман”: “**Ўроман** – ба замми аввал ва фатҳи мим ва сукуни нун, навъе аз хонандагӣ ва гӯяндагӣ бошад, ки он хоссаи форсиён аст ва шеърӣ он ба забони паҳлавӣ бошад” [2, с. 182]. Зоҳиран У.Тоиров ҳангоми баргардондани матн ва байти фавқ шарҳи мазкурро аз нашри Разавӣ гирифта, бевосита ба “Бурҳони қотей” рӯчуъ накардааст, аз ин рӯ “ӯроман” ба шакли носаҳеҳи “авроман” онованисӣ шудааст.

Шамси Қайс зимни баёни воқи ғайри малфуз аз воқи баёни замма ёд карда, барои мисол калимаи “чу” ва дигар калимотро меорад. Аммо дар матни кириллӣ ба ҷои “**чу**” вожаи “**ҷу**” омадааст [10, с. 85], ки дар ин маврид воқи ғайри малфуз набуда, ҳам дар китобат ва ҳам дар лафз эътибор дорад.

Ба баъзе **тафъилаҳо**, ки ҳангоми таҳияи матни китоб ба шакли нодуруст забт шудаанд, ишора мекунем:

- зиҳофи мавқуфи рӯкни мафъӯлоту, ки “**мафъӯлон**” аст, нодуруст ба гунаи “**мафъӯлун**” омадааст [10, с. 57];

- яке аз муншайботи рӯкни фаъӯлун асрам ба гунаи “**фаълу**” аст, вале дар китоб “**фаулу**” омадааст [10, с. 60];

- дар байти “Агар ёр маро боз навозад...” ба ҷои “**мафӯйлӯ**” ду бор “**мафӯйлун**” оварда шудааст [10, с. 72];

- дар тафъилаҳои мисраи “На ту гуфтӣ, ар бигуфтӣ...” ду бор ба ҷои рӯкни “**фӯйлотун**” рӯкни музоҳафи “**фаилотун**” омадааст [10, с. 76];

- афоили зиҳофи татвил, ки “**мустафъилотун**” аст, ба шакли “**мустафъилотун**” забт шудааст [10, с. 87];

- зиҳофи мушаасси баҳри Рамал “**мафъӯлун**” буда, дар китоб “**мафъӯлу**” оварда шудааст [10, с. 112];

- тақтеи байти “Ҷирми Хуршед чу аз Хут дарояд...” дар асл “**фӯйлотун / фаъилотун / фаъилотун / фаъилун**” аст, вале дар китоб “**фоилотун / фоилотун / фоилотун / фоилун**” омадааст [10, с. 113];

- тақтеи мисраи Рӯдакӣ “Бал нох(в)арем бода, ки мастонем” дар асл “**мафъӯлу / фӯйлоту / мафӯйлун**” аст, аммо дар нашри кириллӣ ба гунаи “**мафъӯлу / фои-ло-тун / мафъӯлун**” оварда шудааст, ки ғалат мебошад [10, с. 126]. Бояд тазаккур дод, ки ин мисраи устод Рӯдакӣ дар нусхаҳои қаламии “Ал-муъҷам” ва дигар маъхазҳо ва ҷопҳои девони шоир гуногун навишта шудааст, аз ҷумла дар нашри “Ахтарони адаб” ба гунаи “**Бад нохурем бода, ки мастонем**” мебошад [1, с. 138].

Дувум, ба гунаи ғайрисаҳеҳ овардани калимоти мисолҳои шеърӣ, ки боиси дуруст муайян нашудани вазни шеър ва ё сактаи вазни он мегардад. Байтҳои зерин аз ин қабиланд:

1) Ҷирми хуршед, **чу** Хут дарояд ба Ҷамал,
Ашҳаби рӯз кунад адҳами шабро арчал [10, с. 49].

Шакли дурусти мисраи якум:

Ҷирми хуршед **чу аз** Хут дарояд ба Ҷамал [13, с. 41].

2) **Ба** мани хаста, эй санам,
Чанд кунӣ чунин ситам? [10, с. 75].

Шакли дурусти мисраи якум:

Бар мани хаста, эй санам [13, с. 79].

3) Гетӣ, ки аввалаш адаму охираш фаност,
Дар ҳаққи вай **гумон** суботу бақо хатост [10, с. 124].

Шакли дурусти мисраи дувум:

Дар ҳаққи вай **гумони** саботу бақо хатост [13, с. 143].

4) Ошиқ шудам бар он бути носозгор,
Сабрам **диҳад** бар ғами ӯ кирдугор [10, с. 125].

Шакли дурусти мисраи дувум:

Сабрам **диход** дар ғами **ӯ** кирдгор [13, с. 144].

5) Сард аст рӯзгору дил аз меҳр сард не,

Майи солхӯрда мо **салх(в)орад** не.

Аз сад ҳазор дӯст **яке дӯст не**

В-аз сад ҳазор мард **яке мард не** [10, с. 203].

Матни саҳеҳи ин шеър чунин аст:

Сард аст рӯзгору дил аз меҳр сард не,

Май солхӯрда **бояд**, мо **салх(в)ард** не.

Аз сад ҳазор дӯст **яке дӯст дӯст не**,

В-аз сад ҳазор мард **яке мард мард не** [13, с. 243].

Севум, ғалатҳои имлоиву техникии матни асар, ки дар бештари маврид мазмуни ҷумлаву мақсади муаллифро номафҳум мегардонанд.

Масалан, дар ҷумлаи зер таъбири “**адиби арузӣ ба қуввати маърифати авзон**” ба чунин шакли ғалат оварда шудааст: “...**адиби арузии бақувват маърифати авзон** ва дониستاني усули аҷзoi бухур ваҷҳи савоби он бозтавонад ёфт” [10, с. 32].

Дар ҷумлаи зайл низ ба ҷои “**ҳадс**” “**ҳадас**”, ба ҷои “**мураттаб**” “**мураттиб**” ва ба ҷои “**мутакаррар**” “**мутакаррир**” омадааст: “Бидон, ки шеър дар асли луғат дониш аст ва идроки маъноӣ ба **ҳадаси** соиб ва андешаю истидлолрост ва аз рӯи истилоҳ суҳанест андешида, **мураттиби** маънавии мавзун, **мутакаррири** мутасовӣ, хуруфи охири он ба якдигар монанда” [10, с. 161].

Аз боби “Дар зикри хуруфи қофия ва асомии он” зимни баёни хуруфи рави дар қисмати ҳарфи “ре”, мутаассифона, матне аз китоб афтода, дар натиҷа шарҳи **ҳарфи тафзил** бо шарҳи **ҳарфи лаёқат** омехта ва номафҳум шудааст. Дар матн бо сабабҳои номаълум пас аз ин бахши ҷумла: “**Ҳарфи тафзил. Ва он “то”-ю “ро” аст, ки...**” порчаи “**дар авохири сифот маънии тарҷеҳ (ва тафзил) диҳад, чунонки олимтар ва тавонгартар. Ҳарфи лаёқат. Ва он “вов”-у “алиф”-у “ро” аст, ки...**” аз китоб ҳазф шудааст [10, с. 181].

Ҳангоми баёни ҳарфҳои, ки ба охири калимаҳои решагӣ пайваस्त шуда, метавонанд рави шаванд, Шамси Қайс ҳарфҳои “бо”-ю “алиф”-у “ро” ва “ҳо”-и баёни ҳаракатро меорад ва онро ҳарфи майлу шаҳват меномад. Яъне манзури ӯ аз ин ҳарфҳо пасванди “**-бора**” аст, ки дар фарҳангҳо маънои майлу шефтагӣ ба чизе медиҳад. Аммо мисолҳои дар матни асл дар ин маврид овардашуда монанди **ғуломбора** (писардӯст, шоҳидбоз), **руспибора** (руспидӯст), **суханбора** (сухандӯст) ва **чомабора** (чомадӯст) дар китоб ба гунаи нодурусти **ғуломпора**, **руспиора**, **суханпора** ва **чомапора** омадаанд [10, с. 181]. Инчунин, калимаҳои “**моҳваш**” ва “**хурваш**” ба шакли нодурусти “**лоҳват**” ва “**хурват**” омадаанд [10, с. 184]. Калимаҳои “**бандагак**”, “**доягак**” ва “**доягон**” зимни ташреҳи “коф”-и аъҷамӣ ба шакли носаҳеҳи “**бандакак**”, “**доякак**” ва “**доякон**” таҳриф шудаанд [10, с. 186].

Чунин ғалатҳо дар матни китоби ба хатти кириллӣ таҳияшуда хеле зиёданд ва мо барои ба дарозо накашидани суҳан ба овардани танҳо ҳамин намунаҳои зикршуда иктифо мекунем.

Хулоса, зарурат пеш омадааст, ки китоби машҳури “Ал-муъҷам”-и Шамси Қайси Розӣ бо таҷдиди назари чиддии муҳаққиқони адабиётшинос бознашр карда шавад, то пажӯҳишгарону аҳли илму адаб ҳангоми истифода аз китоб ба саҳву хато роҳ надиханд.

Адабиёт

1. Ахтарони адаб (Силсила). Иборат аз 50 ҷилд. Ҷ.1. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор / Таҳиякунандагон Р. Ҳодизода ва А.М. Хуросонӣ. – Душанбе : Адиб, 2007. – 416 с.
2. Бурҳони қотей / ба эҳтимоми дуктур Муҳаммад Муин. Ҷилди аввал. – Тейрон, 1342. – 550 с.
3. Ваҳиди Табретӣ. Рисолаи ҷамъи муҳтасар / матни комил ва тасҳеҳшуда ба саъй ва эҳтимоми А. Бертелс. - М. : Ховар, 1959. - 120 с.
4. Меъёр-ул-ашъори Насируддини Тӯсӣ ва Мизон-ул-афкор фи шарҳи Меъёр-ул-ашъори Муҳаммад Саъдуллоҳ Муфтии Муродободӣ / ба тасҳеҳи Муҳаммади Фишоракӣ. Ҷони аввал. – Тейрон : Мероси мактуб, 1389. – 590 с.
5. Муборакиён, С. М. Нигоҳе ба таҳия ва наиши нахустин рисолаҳои назарии адабии форсии тоҷикӣ / С. М. Муборакиён // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2021. - №5(94). – С. 161-165.
6. Мусулманкулов, Р. Персидско-таджикская классическая поэтика (X-XV вв) / Р. Мусулманкулов. – М. : Наука, 1989. – 240 с.

7. Мухаммад Фиёсуддин. *Фиёс-ул-луғот / таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. Ҷилди 2. - Душанбе : Адиб, 1988. - 416 с.*
8. Рашид ад-Дин Ватват. *Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хада'ик ас-сихр фӣ дака'ик аш-ши'р / перевод с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. – М. : ГРВЛ, 1985. – 323 с.*
9. Шамс ад-Дин Мухаммад ибн Кайс ар-Рази. *Свод правил персидской поэзии (ал-Му'дҷам фи ма'айир аш'ар ал-'адҷам). Ч. II. О науке рифмы и критики поэзии / перевод с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. – М. : Восточная литература, 1997. - 470 с.*
10. Шамси Қайси Розӣ. *Ал-муъҷам / муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп У. Тоиров. - Душанбе : Адиб, 1991. - 464 с.*
11. Шамси Қайси Розӣ. *Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-аҷам / ба саъй ва эҳтимоми Э. Браун ва тасҳеҳи Мухаммади Қазвинӣ. – Бейрут, 1909. – 464 с.*
12. Шамси Қайси Розӣ. *Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-аҷам / ба тасҳеҳи Сируси Шамисо. – Техрон : Илм, 1388. – 640 с.*
13. Шамси Қайси Розӣ. *Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-аҷам / ба тасҳеҳи Мударрисии Разавӣ. Чопи аввал. – Техрон : Чопхонаи донишгоҳ, 1335. – 509 с.*
14. Шамси Қайси Розӣ. *Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-Аҷам / таҳияи У. Тоиров // Садои Шарқ. – 2015. - № 1. – С. 52-60.*
15. Шарифов, М. *Шамс-и Кайс-и Розӣ и его литературно-критические взгляды : дис. ... канд. филол. наук / М. Шарифов. – Душанбе, 1984. – 140 с.*

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО ПЕРОМУНИ «АЛ-МУЪҶАМ»-И ШАМСИ ҚАЙСИ РОЗӢ

Мақола ба таҳлили асари «Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-аҷам»-и донишманди маъруфи тоҷику форси асри XIII Шамсуддин Мухаммад ибни Қайси Розӣ бахшида шудааст. «Ал-муъҷам» аз муҳимтарин ва қадимтарин осори адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ аст, ки фарогири илмҳои аруз, қофия ва нақди шеър мебошад. Муаллиф дар бораи ин асар ва дигар осори мансуб ба Шамси Қайси Розӣ андешаҳои худро иброз доштааст. Ҳамчунин дар мақола муқоисаи «Ал-муъҷам» бо дигар осори қаблан таълифшуда, аз қабилӣ «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сехр» сурат гирифта, қайд карда мешавад, ки «Ал-муъҷам» аз лиҳози фарогирии илмҳои аруз ва қолфия, таҳлили муфассали масъалаҳои баррасишаванда ва овардани мисолҳои фаровони шеърӣ бартарӣ дорад. Ҳамчунин дар мақола дар бораи нашрҳои мутааддиди асари мазкур сухан рафта, нашри ба хатти кириллӣ анҷомёфтаи он ба баррасӣ кашида мешавад. Нишон дода шудааст, ки дар нашри мазкур як қатор хатоҳои чойдоранд, ки онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: ба шакли нодуруст навишта шудани истилоҳоти арузӣ, ба гунаи ғайрисаҳеҳ овардани мисолҳои шеърӣ, ғалатҳои имлоиву техникаи матни асар. Дар мақола зарурати нашри наву комили асари мазкур таъкид карда мешавад.

Калидвожаҳо: Шамсуддин Мухаммад ибни Қайси Розӣ, «Ал-муъҷам», адабиёти форсу тоҷик, вазни шеър, байт, аруз, қофия, зиҳоф, тасҳеҳи матн.

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ ОБ «АЛ-МУ'ДЖАМЕ» ШАМСА КАЙСА РАЗИ

Статья представляет собой анализ труда «ал-Му'дҷам фи ма'айир аш'ар ал-'адҷам» (Свод правил персидской поэзии), созданного выдающимся таджикско-персидским ученым XIII века Шамс ад-Дином Мухаммадом ибн Кайсом Рази. «ал-Му'дҷам» занимает одно из важнейших мест среди старейших произведений по литературоведению на персидско-таджикском языке, охватывая науки об арузе, рифме и критике поэзии. Автор статьи делится своими соображениями относительно данного труда и других работ, приписываемых Шамс ад-Дину Кайсу Рази. В статье проводится сравнительный анализ «ал-Му'дҷама» с другими ранее созданными произведениями, такими как «Тарҷуман ал-балага» и «Ҳада'ик ас-сихр». Отмечается, что «ал-Му'дҷам» превосходит их по охвату наук об арузе и рифме, глубине и детальности анализа рассматриваемых вопросов, а также по обилию приводимых поэтических примеров. Статья также затрагивает тему различных изданий данного произведения, с особым акцентом на издании, выполненном на кириллической письменности. Автор демонстрирует наличие в этой публикации ряда ошибок, которые можно классифицировать на три группы: неверное написание терминов аруза, некорректное цитирование поэтических примеров, а также орфографические и технические ошибки в тексте произведения. В статье подчеркивается настоятельная необходимость в новом и полном издании данного труда.

Ключевые слова: Шамс ад-Дин Мухаммад ибн Кайс ар-Рази, «Ал-му'дҷам», персидско-таджикская литература, меры веса (стихотворение), байт, аруз, рифма, зиҳаф, исправление текста.

SOME THOUGHTS ON "AL-MU'JAM" BY SHAMS QAYS AR-RADI

The article analyzes the work "al-Mu'jam fi ma'ayir ash'ar al-'ajam" (Compendium of the Rules of Persian Poetry) by the eminent 13th-century Tajik-Persian scholar Shams ad-Din Muhammad ibn Qays Razi. "al-Mu'jam" occupies one of the most important places among the oldest works on literary criticism in the Persian-Tajik language, covering the sciences of aruz, rhyme, and poetry criticism. The author of the article shares his thoughts on this work and other works attributed to Shams ad-Din Qays Razi. The article conducts a comparative analysis of "al-Mu'jam" with other previously created works, such as "Tarjuman al-balagha" and "Hada'iq al-sihr". It is noted that "al-Mu'jam" surpasses them in terms of the scope of the sciences of aruz and rhyme, the depth and detail of the analysis of the issues considered, and the abundance of poetic examples cited. The article also touches on the topic of various editions of this work, with particular emphasis on the edition published in Cyrillic script. The author demonstrates the presence of a number of errors in this publication, which can be classified into three groups: incorrect spelling of aruz terms, incorrect citation of poetic examples, and orthographic and technical errors in the text of the work. The article emphasizes the urgent need for a new and complete edition of this work.

Keywords: Shams al-Din Muhammad ibn Qays ar-Radi, "al-Mu'jam", Persian-Tajik literature, weight measures (poem), bait, aruz, rhyme, zihaf, correction of the text.

Дар бораи муаллиф

Муборакиён Сиддиқ Муборак
Муаллими калони кафедраи назария ва
таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 98 515 92 21
E-mail: mseddiq@mail.ru

About the author

Muborakiyon Siddiq Muborak
Senior teacher of the Chair of Theory and History
of the Tajik Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 98 515 92 21
E-mail: mseddiq@mail.ru

Об авторе

Муборакиён Сиддиқ Муборак
Старший преподаватель кафедры теории и
истории таджикской литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 98 515 92 21
E-mail: mseddiq@mail.ru

САИДРИЗО АЛИЗОДА - ПУБЛИТСИСТИ МАЪРУФИ ТОЧИК

Ниёзов Л. Р.

*Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода*

Шаҳри бостонии Самарқанд чун яке аз марказҳои фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик дар домани худ чехраҳои мондагореро ба воя расонидааст, ки барои рушду пешрафти соҳаҳои гуногуни Осиеи Марказӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Дар ҳама давру замон шахсиятҳои донишманд аз манофеи халқу кишварҳои худ пуштибонӣ намуда, нақши мондагоре дар саҳифаҳои таърихи миллат гузоштаанд ва номи эшон ҳанӯз ҳам дар хотироти мардуми кишвар боқист. Саидризо Ализода яке аз чехраи мондагори илму адаби тоҷик ба шумор меравад, ки бевосита дар бунёди фарҳанги нави тоҷик, публитсистикаи тоҷик, мактабу маориф, нашри рӯзнама ва маҷалла умуман дар танзиму танвири матбуоти миллии тоҷикӣ нақши барҷаста гузоштааст.

Саидризо Ализода яке аз он чехраҳои маъруфи оғози садаи бист буда, ҳаёту фаъолият ва осори гаронбаҳои ӯ бо он ҳама пажӯҳишҳо ҳанӯз ба ба таври комил шинохта нашудааст. Донишмандони зиёди тоҷик чун З.Ш.Раҷабов, С. Атобуллоев, И.Усмонов, Д.Давронов, П.Гулмурод, М.Муродов, А. Азимов, Ғ.Маҳмудов ва чанди дигарон баъзе аз паҳлуҳои рӯзгори ин равшангари маъруфро мухтасаран мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додаанд. Бо вучуди он пажӯҳишот ва талошҳои муҳаққиқон то кунун дар кишвари мо фаъолияти публитсистии Саидризо Ализода мавриди омӯзишу таҳқиқоти мукаммали имлӣ қарор нагирифтааст.

Фаъолияти Саидризо Ализода чун публитсист аз нашрияҳои Бехбудӣ оғоз гардидааст. Дар рушд ва густариши афкори воло ва пешрафти Саидризо Ализода метавон гуфт, ки маҷаллаи «Ойина» ва шахсан худи Маҳмудхоча Бехбудӣ нақши муассир гузоштааст. Бехбудӣ низ маҳорату малакаи Саидризо Ализодаро дарк намуда, замоне ки худ ба сафар мебарояд, ӯро ба вазифаи мудирӣ масъули маҷаллаи «Ойина» таъйин менамояд. Чуноне ки худи Саидризо Ализода дар ин маврид мегӯяд «дар арзи ин як солу ним, ки «Самарқанд» ва «Ойина» нашр мегардид, банда бо рафиқам Ҳочӣ Муъин дар идораи ҷарида ва маҷалла хидмат карда, аз суҳбатҳои судманди марҳум истифода мебардем. Марҳум то андозае ба банда эътибор дошт, ки дар сафари Истонбул ва Мисраш [соли 1914] мудирӣ идора ва вакили оилааш таъйин намуда ва амри таҳрири маҷалларо дар ин мусофират ба рафиқам Ҳочӣ Муъин супурда буд» [3, с. 90].

Дар сафҳаҳои маҷаллаи «Ойина» матолиби рангини Саидризо Ализода низ ҷоп мегардиданд, ки фарогири масоили муҳиму ҷолиби он замона буданд.

Баҳори [23 май] соли 1918 замоне ки нашрияи «Меҳнаткашлар товуши» таъсис мегардад, Саидризо Ализода боз ба кори матбуот бармегардад ва ҳамроҳи Ҳочӣ Муин, Шокир Мухтор Ишҷӣ дар ин рӯзнама фаъолият менамояд. Ҳамчунон бино ба шаҳодати муаллифони «Таърихи журналистикаи тоҷик» дар ин давра «моҳи июни соли 1918 нахустин органи миллии ПК Тоҷикистон рӯзнамаи «Иштирокиюн» ба вучуд омад, ӯ [С.Ализода дар назар аст.-Л.Н.] ҳамроҳи Ориф Клевлеев ва Аҳмад Донской барин равшанфикрони тотор дар он хизмат кард» [9, с. 108].

Саидризо Ализода яке аз тарҷумонҳои моҳири замони худ буд, аз ин хотир, дар солҳои аввали Ҳукумати Шуравӣ бино ба гувоҳии адиб Раҳим Ҳошим дар маҷлисҳои умумие, ки дар шаҳри қуҳнаи Самарқанд барпо мегардиданд ва талабагони мактабиро ба он ҷо мебарданд, нутқи рафиқони русро ду нафар ба тоҷикӣ хуб тарҷума мекарданд, ки яке аз онҳо Саидризо Ализода ва дигаре тотор Муҳаммадраҳими Тоҷӣ буданд.

Саидризо Ализода ҳамчунон як муддат ба ҳайси котиби аввали кумитаи хизбии болшевикони Боғишамол ифои вазифа менамояд ва қудрати матбуотро боз ҳам хубтар дарк намуда, дар андешаи таъсиси нашрияи тоҷикӣ мегардад. Соли 1919 замоне ки дар назди

Ҳукумати Туркистон пас аз талошу чадалҳои зиёд шуъбаи форсӣ таъсис меёбад, мудири ин шуъба Саидризо Ализода таъйин мегардад.

Ҳамчунон бо талошҳои зиёд ва кумаки кумитаи ҳизбии вилояти Самарқанд Саидризо Ализода маҷаллаи [ҳафтанома] «Шуълаи инқилоб»-ро таъсис медиҳад. Нахустин шумораи ин маҷалла санаи 10-апрели соли 1919 дар шаҳри Самарқанд нашр гардид. Тавре дар ин маврид худи Саидризо Ализода қайд менамояд «кумитаи мазкура низ чун ҳомии ранҷбарони иштирокиюн мебошад, ин дархостро бидуни чуну чаро пазируфта, на ин ки танҳо ёрии чузъӣ, балки махоричи нашри маҷалларо тамоман ба уҳдаи худ гирифта, онро ношири афкори худ қарор дод ва идора ва таҳриротӣ онро аз ҳар ҷиҳат ба мо супурд» [«Шуълаи инқилоб», №1, 10-04-1919].

Нақши маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ва Саидризо Ализода дар вусъату густариши андеша ва афкори мардуми форсзабони минтақа дар охири даҳаи дуввуми садаи бист барҷаста мебошад. Дар 22 шумораи аввали маҷалла муаллифи бештари мақолаҳо худи Саидризо Ализода буд, ки донишмандони таърихи матбуот ин нуқтаро таъкид намудаанд. Саидризо Ализода саҳифаҳои маҷалларо бо нигоштаҳои зиёди худ пурмазмун намуда, бо василаи навиштаҳои арзишманду ҷолиб пайваста ба он талош менамуд, ки бо мунъакис намудани воқеияти зиндагӣ нигоҳи мардумро ба иллату дардҳои ҷойдоштаи миллату кишвар ҷалб намуда, онҳоро хушдор бидиҳад, то андешаи фардои кишварро намоянду қабои ғафлатро аз тан бадар созанд.

Маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» дар давоми фаъолияти худ замоне [пас аз шумораи №22] аз нашр бозмеонад ва ин ҳолат равшангарони тоҷикро бетараф намегузорад. Бо талошу чадали зиёди дубораи равшанфикрон маҷалла нашри худро моҳи декабри соли 1919 дубора оғоз менамояд. Аз ибтидо то ба охирин шумораи маҷалла Саидризо Ализода ба ҳайси муҳаррир дар он фаъолият намуда, бештари матолиби худро зери номҳои «Ситамдида», «Қорғар», «Ранҷбар», «С.А» ва «С.Ализода» ҷоп менамуд. Дар ин замина бояд гуфт, ки Саидризо Ализода ҳамчунон дар маҷаллаи «Ойна» ва рӯзномаҳои «Меҳнатқашлар товуши», «Овози тоҷик», «Зарафшон» ва ғайраҳо «бо имзоҳои мустақили «Қорғар», «Нештар», «Муште ғойб», «Замбӯр», «Муртад», «М.Ч» порчаҳои зиёди ҳаҷвии худро дар шакли луғат, муаммо, чистон, ҳикоя ва назм ҷоп кардааст.

Саидризо Ализода дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ба сифати котиби масъул ифои вазифа намуда, аз шумораи нахустин бо мақолоти ҷолиб масоили муҳими кишварро мунъакис намуда, дар ин самт андешаву мулоҳизоти ҷолиби худро баён менамояд. Дар нахустин шумораи нашрияи «Овози тоҷик» [25-08-1924] сармақолаи С.Ализода «Дебача ва маром» нашр гардидааст, ки ҳадафу мароми рӯзномаро дар он муаллиф баён намудааст.

Саидризо Ализода дар таълифи китобҳо низ хеле талошҳо намудааст, аз ҷумла дар соли 1920 китоби дарсии алифбо «Соли нахустин» ва соли 1926 китоби «Сарфу наҳви тоҷикӣ»-ро нашр намудааст. Китоби мазкур бо теъдоди 2000 нусха дар нашрияи давлатии Тоҷикистон дар шаҳри Самарқанд дар ҳаҷми 128 саҳифа аз ҷоп баромада буд, ки аз зумраи нахустин китобҳои дарсӣ доир ба сарфу наҳви забони тоҷикӣ дар он замон ба шумор мерафт. Ҳамчунин соли 1927 китоби хониш бо номи «Дабистони тоҷик» аз тарафи ин равшангари маъруф нашр мегардад.

Саидризо Ализода муаллифи асарҳои илмӣ «Қонуни дин», «Таърихи ислом», «Таърихи Туркистон» ва инчунин яке аз нахустин муаллифон ва муҳаррири луғати русӣ-тоҷикӣ мебошад, ки он 6 000 калимаро дар бар мегирад. Саидризо Ализода бо назардошти зарурат ва муҳимияти китобҳои дарсӣ ба тарҷумаи китобҳои дарсӣ рӯй меорад. Дар солҳои 1929-1934 китобҳои дарсии «Ҷуғрофия»-и Иванов, «Геометрия»-и Анков, «Ҳисоб»-Киселев ва чанди дигарро аз русӣ ба тоҷикӣ ва ўзбекӣ тарҷума кардааст.

Саидризо Ализода чун пуштибони забони нобу шеваи тоҷикӣ дар солҳои 20-уми садаи бист он талошу пешниҳодоти ислоҳ ва такмили алифбои арабиасоси форсӣ [тоҷикӣ]-ро рад намуда, ҳамзамонони худро ба он даъват менамуд, ки дар амри ислоҳу такмили алифбои арабиасоси тоҷикӣ бояд худдорӣ намуд. Ба вижа, дар масъалаи ҳифзи забон ва тозагии он таваҷҷуҳ намуда, дар яке аз навиштаҳои «Шуъбаи форс дар ҳузури идораи қорҳои миллий» дар мавриди вазифаҳои шуъбаи форсӣ ёдовар шуда, дар боби бузургдошти забон бо эҳсосоти

чолиб мегӯяд, ки «забон рукни азими миллат аст, ки ба маҳзи гум шудани забон, ҳамон миллат, ки мутақаллим ба он забон аст, гум ва нопадид хоҳад шуд. Ҳеч миллате наметавонад ҳастӣ ва мавҷудияти худро таъмин кунад, магар бо ниғаҳдорӣ ва муҳофизати забони модарии худ, аз ин рӯ, ҳар миллат ҳақ дорад забони модарии худро гиromӣ дорад, азиз шуморад, муҳофизат кунад, то ки аз вартаи инқироз ва нобудӣ халос намояд [«Шуълаи инқилоб», №11, 10-04-1919].

Дар мавриди забон бо ин гуна эҳсосот ҳарф задани Саидризо Ализода дар он замони сарнавиштсози миллат бесабаб набуд, зеро душманони ин забон бо ҳаргуна мавонӯти сунъӣ мехостанд то нашри «Шуълаи инқилоб» нашр нагардад. Аммо бо вучуди ин ҳама ин сарсупурдаи миллат дар нашри маҷалла ҳамон талош менамуд. Ў бар зидди он нафарон хомӯш наистода, бо навиштани нигоштае бо унвони «Як сӯйқасди ғаразкорона ба маҷаллаи мо» ин муаммои муҳими он замонро тавзеҳ дода, ҷавоби шоистае гардонид.

“Ҳанӯз шумораи аввали маҷаллаи мо қадам ба майдони матбуот нагузошта, ҳанӯз «Шуълаи инқилоб» шуълаи дурахшон ба ҷое наҷфшонда буд, ки дастаи шабпаракон аз тарси ин ки чашмони ғаразбинашро хираву торик кунад, ба даври ҳам гирд омада, аз пайи хомӯш кардани ин шуъла камар бастанд ва барои қатли ин бачаи зоиданашуда омода гардиданд. Инҳо барои буридани забони як ҷамоаи Туркистон, ки тақрибан ду миллион нуфус дорад, шамшерҳои худро тез карданд” [«Шуълаи инқилоб», №2, 17-04-1919].

Дар он замоне ки миллатҳои дигари минтақа ҳама соҳиби ҷарида ва маҷаллаҳои хеш буданд, мардуми тоҷик аз ин падидаи маънавий маҳрум буд. Ва иддае аз нафарони ғаразҷӯӣ мехостанд, то ин миллатро аз ин сарвати маънавий маҳрум намоянд, нашри маҷаллаи «Шуълаи инқилоб»-ро хуш истикбол нагирифта, пайи қатъи нашри он талош менамоянд. Дар ин ҳолат Саидризо Ализода худро дар қанор нагирифта зидди ин нафарон ба майдони мубориза ворид мешавад ва бо таълифи нигоштаҳои ҷолибу арзишманд аксари шумораҳои маҷалларо зиннати маънавий бахшида, муштариёни маҷалларо аз ҳаводиси тозаи соири мамолик ошно месозад. Аз он талоши иддае аз нафарони ғаразҷӯ Саидризо Ализода ба тааҷҷуб омада менигорад, ки «ин оқоён ҳанӯз шарм накарда барои бастании ягона маҷаллаи форсӣ қарор гузошта, ба ҳукумат муроҷиат кардани шудаанд. Мо ҳайронем, ки аз ин маҷаллаи мо ба олами эшон чӣ зарари моддӣ ва маънавий эҳтимол дошта, ки барои ин гуна қарори бемантиқ маҷбур шудаанд...».

Саидризо Ализода бо он ҳама истодагари хеш нашри маҷалларо идома медиҳад, аммо бо ҷурми иллату норасоии моддӣ ӯ маҷбур мешавад то нашри маҷалларо баъди шумораи 22 боздорад ва ин пайёми нохушро тариқи як навиштааш «Хонандагон, Худо хофиз» ба хонандагони маҷалла мерасонад. Ў мегӯяд: «Ҳангоме ки мо ба майдони матбуот даромада, қалами шикастаи худро ба даст гирифтём, яқин доштем, ки миллати мо, форсҳо ба матбуот ташна ҳастанд. Қадри матбуоти форсиро доништа аз ҳар ҷиҳат барои пойдории маҷалла ёрӣ ва ҳамроҳӣ хоҳанд намуд. Чунон ки дар ин бора аз чандин нафар маорифпарварони форс ваъдаҳои рағнаӣ ҳам гирифта будем. Вале афсӯс, ки дар муддати ин шаш моҳ ҳар чӣ фарёд задем, касе ба фарёди мо нарасид, на аз ҷиҳати моддӣ ва на маънавий касе моро ёрӣ накард, ки дили мо гарм шуда, ба такмили давоми маҷалла бикӯшем...» [«Шуълаи инқилоб» №22, 16-12-1919].

Сардабири маҷалла бо таассуфи зиёд аз вазъи ногувори маҷалла ба муштариён иттилоъ дода, аз он изҳори норизой менамояд, ки дар давоми шаш моҳи нашр шумораи муштариён ба ҳазор нафар нарасидааст, ки басо аламовар аст. Нашри маҷалла бино ба таъкиди Саидризо Ализода дар давоми шаш моҳ ба ношири он 30 000 сӯм зарар овардааст. Набудани маблағи кофӣ ва нарасидани қоғазу дигар лавозимоти ҷопро омили дигар манъи нашри маҷалла доништа, чунин мегӯяд: «Хулоса, аз ҳар ҷиҳат аҳвол мусоид нест, ки мо нашри маҷалларо давом диҳем. Аз ин рӯ, ночор ба хобондани маҷалла шуда, хонандагони худро худохофизӣ менамоем».

Аз баррасӣ ва омӯзиши амиқи осори публитсистии равшангари маъруф Саидризо Ализода метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

1. Бо назардошти муҳимияти матбуот дар ҷомеа С.Ализода аввалан дар рушду таъсиси ин василаи неруманди табиғ саҳми назаррас гузоштааст. Ў бо эътимод ва бидуни

ҳеҷ тарсе бар муқобили дасисачуёну душманони миллат мубориза бурда, он ҳама андешаҳои муассири хешро дар навиштаҳои ҷой додааст. Ӯ бори дигар собит намуд, ки фарзандони баору нанги тоҷик ҳеҷ гоҳ намегузоранд, ки бар маънавияти миллат гарди ғуборе бирасад.

2. Саидризо Ализода ҳамеша талош намуда, ки дар руҳияи эҳтиром ба миллату тамаддуноҳои дигар осори публитсисти хешро таълиф намояд. Ҳамзамон дар таълифоти С.Ализода унсурҳои муҳими фарҳангу тамаддуни миллии чун ақлу хирад, илму дониш ба таври васеъ таълиф гардидаанд.

3. Саидризо Ализода ба хотири наҷоти миллат аз ғафлату чаҳолат дар таълифоти арзишманди худ ба ин нукта тавачҷуҳи ҷидди намуда, хуб дарк кардааст, ки замони растагории чома фаро расидаасту ба ҷуз раҳой аз ин вартаи нестӣ дигар роҳе нест. Андешаҳои Саидризо Ализода то ба имрӯз моҳияти хешро гум накардаанд, аз ин рӯ, омӯзиши андӯхтаҳои маънавий ва афкори пешрави ӯ ва дигар маорифпарварони тоҷик дар ҳоли ҳозир муҳимияти бештаре касб намудаанд.

Адабиёт

1. Азимов А. *Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик*. - Душанбе: Сино, 2000. – 185 с.
2. Атобуллоев С. *Саидризо Ализода*. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 48 с.
3. Самарқандӣ Ҷ. *Ҷон барои забон дод // Омӯзгор*. – 2012. - 25 март.
4. Самарқандӣ Ҷ. *Сарнавишти ҷонсӯзи Саидризо Ализода // Чумҳурият*. – 2014. - 17 март.
5. Саидризо Ализода. *Маслаки мо ҳақ аст*. - Душанбе, 2008. - 94 с.
6. Саидризо Ализода. *Мотами бузурги умумӣ // Шуълаи инқилоб*. – 1920. - №35. – 20 апрел.
7. Саидризо Ализода. *Мухтасари тарҷумаи аҳволи Бехбудӣ // Шуълаи инқилоб*. – 1920. - №35. - 20 апрел.
8. Саидризо Ализода. *Як сӯйиқасди гаразкорона ба маҷаллаи мо // Шуълаи инқилоб*. - 1919. - №2. - С.2.
9. Саидризо Ализода. *Дебача ва маром // Овози тоҷики камбағал*. – 1924. - 25 август.
10. Саидризо Ализода. *Ҷоидаи Инқилоб // Шуълаи инқилоб*. – 1919. - 10 апрел.
11. Саидризо Ализода. *Изҳори ташаккур // Овози тоҷик*. – 1924. - 18 феврал.
12. Усмонов И., Давронов Д. *Таърихи журналистикаи тоҷик*. – Душанбе: Маориф, 1997. – 158 с.

САИДРИЗО АЛИЗОДА – ПУБЛИТСИСТИ МАЪРУФИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур муаллиф фаъолияти яке аз чеҳраҳои маъруфи публитсистикаи тоҷик Саидризо Ализода дар чанде аз нашрияҳои оғози садаи бист ба риштаи пажӯҳиш кашидааст. Муаллиф талош намуда, ки мазмуну мундариҷаи осори ин публитсисти машҳурро мавриди баррасӣ қарор диҳад ва дар ин замина чанде аз онҳоро мухтасар таҳлил намояд. Дар мақола талошҳои Саидризо Ализода бар зидди он нафароне, ки намехостанд матбуоти тоҷикӣ нашр шавад зикр гардида, ба андешаи муаллиф дар он даврони ҳассос Саидризо Ализода аз майдони мубориза худро дар канор нагирифта дар набарди маънавий зидди ин нафарон бо таълифи нигоштаҳои ҷолибу арзишманди худ аксари шумораҳои маҷаллаи “Шуълаи инқилоб”-ро зиннати маънавий мебахшад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки омӯза ё худ андешаҳои пешқадами Саидризо Ализода имрӯз низ моҳияти хешро гум накардаанд.

Калидвожаҳо: Саидризо Ализода, Самарқанд, матбуот, равшанфикрон, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», публитсист, мактабу маориф.

САИДРИЗО АЛИЗОДА – ИЗВЕСТНЫЙ ТАДЖИКСКИЙ ПУБЛИЦИСТ

В данной статье автор дает краткий отчет о деятельности одного из самых известных деятелей таджикской журналистики Саидризо Ализода в нескольких публикациях начала XX века. Автор пытается рассмотреть содержание произведений этого известного публициста и кратко проанализировать некоторые из них в этой связи. В статье упоминаются усилия Саидризо Ализода против тех людей, которые не желали публиковаться в таджикской прессе. По мнению автора, в ту чувствительную эпоху Саидризо Ализода не оставил поля борьбы в моральной борьбе с этими людьми путем написания интересных и ценных статей в большинстве номеров журнала «Пламя революции» получает духовное украшение. В статье подчеркивается, что учения или идеи первооткрывателя Саидризо Ализода актуальны и сегодня.

Ключевые слова: Саидризо Ализода, Самарқанд, пресса, интеллигенция, журнал «Пламя революции», публицист, школа и образование.

SAIDRIZO ALIZODA IS A FAMOUS TAJIK PUBLICIST

In this article, author gives a brief account of the activities of one of the famous person of tajik journalism Saidrizo Alizoda in several publications of the early twentieth century. The author tray to review the content of the works of this famous publicist and briefly analyze some of them in this regard. The article mentions the efforts of Saidrizo Alizoda against those people who did not want to publish in the Tajik press. According to the author, in that sensitive era, Saidrizo Alizoda did not leave the field of struggle in the moral struggle with these people by writing interesting and valuable articles in most issues of the magazine “Flame of the Revolution” receives spiritual decoration. The article emphasizes that the education or leading ideas of Saidrizo Alizoda have not lost their relevance today.

Keywords: Saidrizo Alizoda, Samarkand, press, intellectuals, magazine of “Flame of revolution”, publicist, school and education.

Дар бораи муаллиф

Ниёзов Лутфулло Раҳимович
Муаллими калони кафедраи журналистикаи
телевизион ва радиошунавонӣ
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Борбад, 73-а
Тел: (+992) 93 932 33 28
E-mail: rakhimi80@inbox.ru

About the author

Niyozov Lutfullo Rahimovich
Senior teacher of department journalism of
television and radio
Tajik state Institute of culture and arts named
after M. Tursunzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Borbad st., 73-a
Ph.: (+992) 93 932 33 28
E-mail: rakhimi80@inbox.ru

Об авторе

Ниёзов Лутфулло Раҳимович
Страший преподаватель кафедры
журналистики телевидения и радиовещания
Таджикский государственный институт
культуры и искусств имени М. Турсунзаде
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Борбад, 73-а
Тел: (+992) 93 932 33 28
E-mail: rakhimi80@inbox.ru

ТАЪСИРИ ИТТИЛООТ БА АРЗИШҲОИ МАЪНАВИИ ҶОМЕА

Мавлонов Х. Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Концепсияи технологӣ, ки тавассути системаҳои иттилоотӣ ва механикӣ дар соҳаҳои гуногун, аз қабилҳои истеҳсоли молу таҷҳизот ва хизматрасонӣ истифода бурда мешаванд, дар ҳама давру замон боиси тағйирот ва дигаргуниҳо дар ташаккули ҳаёти ҷамъиятӣ гардидаанд. Дар замони мо низ дар тамоми самту соҳаҳои ҳаёт ва зиндагӣ сабабу омилҳои тағйирот ва дигаргуниҳо мавҷуд буда, боиси ташаккули ҷомеа ва афкори намоёндагони он мегардад. Муҳимтарин омилҳои тағйирёбӣ ва дигаргуншавии афкори ҷомеа дар асри муосир ташаккул ва рушду инкишофи ҷомеаи иттилоотӣ ва барандагони он, яъне воситаҳои ахбори умум мебошанд. Ҳамаи ин дигаргунӣ бо ягон восита ва ё бевосита ба манфиатҳои гурӯҳ ё ашхоси муайяне таъсиргузор гардида, боиси тағйирот натавонанд дар шакли афкор, балки дар шакл ва намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ низ мегардад [1, с. 305-309].

Тағйири инсоният ва башарият аввалин тағйиротро дар фикру андешаи ҷомеа аллақай дар давраи Эҳёи аврупоӣ ва миллигарой дар минтақаҳои алоҳидаи ин қора мушоҳида карда буд. Баъдан дар натиҷаи аз ҷониби Максвелл ихтироъ гардидани усули қабул ва паҳн намудани мавҷҳои элетромагнитӣ, ки боиси фаъолияти беамониати радио мегардид, имконияти дар муддати кӯтоҳ аз як ғӯшаи олам ба ғӯшаи дигари он расонидани ахбори иттилоот пайдо гардид. Агар аз як ҷиҳат ин ихтироот барои инсоният дар дастрасӣ ба иттилооту хабарҳои тоза имконияти хуб фароҳам оварда бошад, аз тарафи дигар, боиси шаклирии руҳияи тараққиҳоҷӣ ва ҳатто дар баъзе минтақаҳо инқилобҳои аҳолии гардид. Ба андешаи Ба андешаи муҳаққиқон Муқим Ҷ. ва Гулмуродзода П.: “Дар раванди дигар кардани тафаккури мардум нақши ВАО хеле зиёд аст, зеро вай ба ҳаёти ҳамаҷузай мардум таъсири гуногун ва амиқ мерасонад” [3, с. 23].

Дар ибтидои асри ХХ дар ҳудудҳои имрӯзаи Тоҷикистон ва дар маҷмуъ минтақаи давлатҳои алоҳида ба мисли Аморати Бухоро арзи ҳастӣ мекарданд. Дар ин давра дар Бухоро навиштан ва паҳн намудани ғояҳои ислохотҳои маъмул набуд ва аксаран зиёиён низ аз воситаҳои паҳншавии иттилоот ба мисли рӯзномаву маҷаллаҳо огоҳӣ надоштанд. Аз ин боис аз хабару иттилооте, ки боиси тағйирёбии сохтори сиёсӣ ва вазъи амниятии ҷаҳон мегардид, баъд аз муддати мадид ва фурсати тӯлонӣ огоҳӣ пайдо мекарданд.

Сар аз соли 1900 ба ин мамлакат аввалин нусхаҳои рӯзномаҳои ҷопи русиягӣ ворид гаштанд, ки ғояҳои инқилобӣ ва ислохотхоҳиро тарғиб намуда, аз ҷунин амалҳои ҷавонон дар Туркияву Русия ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон иттилоъ меоданд. Маҳз ҳамин омил боис ба он гашт, ки ҷавонони бухороӣ дар ибтидои фикру андеша ва доираи дарки худро, ки ба майдони кӯчаки иттилоотии назди Ҳавзи Девонбегӣ асос ёфта буд, васеътар гардида, дар охири натавонанд ба тағйирёбии афкори ҷавонони кишвар балки дар натиҷаи инқилоб сарнагун гаштани ҳукумати амири оварда расонид. Бо ин гуфтан мумкин аст, ки иттилоот ҳамчун воситаи пешбурди сиёсат ва таъсиргузори ба минтақаҳо ва давлатҳоро аҳолии онҳо ҳанӯз дар охири асри XIX ташаккул ёфта, дар замони мо ба авҷи аълои тараққи ҳуд расид.

Дар замони муосир иттилоот ва воситаҳои дастрасиву паҳннамоеи он ба як воситаи ҳаракат, муҳаррик ва детектори фаъолияти ҷомеаи инсонӣ гардидааст. Иқтидори иттилоотӣ ва баҳусус имкониятҳои васеи ВАО имрӯз қодир аст, ки системаҳои сиёсӣ ва дастгоҳҳои мукаммали идоракунии давлатиро бунёд созад, тағйир диҳад, таъсир расонад, шаклашро иваз кунад ва ҳатто пурра нобуд созад. Ин аст, ки имрӯзҳо эҷод, истеҳсол, таҳия ва истифодаи техникаи нави дастрасӣ ва паҳнсозии иттилоот ба таври табиӣ ба тағйироти кулӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ оварда мерасонад. Ҷуноне муҳаққиқи рус Прохоров Е.П. таъкид мекунад: “ВАО, махсусан, телевизион силоҳи муҳими таъсиррасонӣ ба маҷмураи одамон аст, ки онро наметавон ба ҷиҳати дигар муқоиса намуд” [6, с. 43].

Раванди рушди ҷомеаи муосир нишон медиҳад, ки иқтидори иттилоотӣ имрӯзҳо дар самтҳои равона мешавад, ки ҳассосият ва диққати беҳудии аудитория ба он равона мегардад.

Расонаҳои пуриктидори олам бо истифода аз таҷҳизоти муосири иттилоърасонӣ майлонҳои нави муъҷаз ва мушаххаси таъсиррасонандаро истифода карда, иттилоъро дар шакле пешниҳод менамоянд, ки истифодаранда дар таъя ба он афкори инфиродии худро манзур месозад. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки қобилияти дарк ва тафаккур як навъ сатҳӣ шуда, ҷомеаи иттилоотӣ назар ва афкори худро дар доираи кӯчаки иттилооти азхудкарда бунёд месозад. Дар навбати худ расонаҳо низ бо истифода аз ин нозуки пайвандҳои нави қолабиеро ба миён оварданд, ки иттилооти паҳнмешуда назари ниҳой ва аввалияи аудиторияро тақвият медиҳад. Назару афкор ва андешаи истифодабарандагони иттилоот низ заминаи он иттилоотеаст, ки аз он бештар истифода мекунанд.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар айни замон таъзия ва истифодаи манбаи ҳақиқии иттилоот душворҳои зиёдеро пешрӯи аудитория гузоштааст. Майдони фарроҳи интрнет имкон фароҳам овардааст, ки ҳар нафар бо тавачҷух ба он иттилооте, ки дорад, сайри сомонаҳои интернетӣ кунад. Расонаи мухталиф барои нигоҳ доштани аудитория ва пайдо намудани тавачҷухкунандагони наву доимӣ абзорҳоеро ба кор мебаранд, арзишҳои фикриро кам ва гоҳе тамоман аз байн мебаранд.

Раванди истифодаи иттилооти носанчида агар як паҳлуи заиф сохтани маҳаки бунёдии андешаҳо бобати масъалаҳои мухталиф бошад, ҷанбаи дигари он пешниҳоди иттилоотӣ носара мебошад, ки бештари расонаҳоро имрӯз фарогир аст. Ба назар мерасад, ки дар ҷомеаи муосир барои пайдо кардани назароти бештар иттилооте бештар даврзананда мегардад, ки решаҳои он заминаи ҳақиқ ва факту рақам бунёд наёфтааст. Танҳо нуқтаҳои истифода мешавад, ки ҳассосияти истифодабарандагон боло равад ва пайгири дигар ҷанбаҳои иттилоотӣ манзур гарданд.

Дар айни замон пешниҳод ва истифодаи аксар маълумотҳо таҳлил ва назари мухталифро талаб месозад. Диди дигар аз нуқтаҳои мухталиф ва зовияҳои нав ба истифодабарандаи расона имкон медиҳад, ки андешаи меҳварӣ ва афкори муҳимму дақиқро дар худ ташаккур диҳад. Татбиқи ҳамин раванд ба ҷомеа имкон медиҳад, ки иттилооти дақиқу нодақиқро фарқ кунонида, ба қавле “қилро аз хамир” ҷудо созад.

Дар замони мо ВАО ба воситаи қудрати сиёсӣ табдил ёфтааст, ки иқтидори ташаккул, идора, назорат, доварӣ ва ҳатто қатро тавассути нашру расонаӣ сохтани хабару иттилооти гуногунмавзӯ соҳиб гаштааст. Баръакси баъзе омилҳои асосии тағйирёбии ҷомеаҳо, хусусияти фарқкунандаи инқилоби технологияи имрӯза дар он аст, ки ВАО ба истехсоли иттилооти боварибахш, истифодаи дастгоҳҳои коркарди иттилоот ва иртибот ва ҳамкориҳои онҳо бо ҳамдигар асос ёфтаанд. Дар муддати зиёда аз 30-40 соли охир воситаҳои ахбори омма ва иттилоотии ҷомеа се марҳалаи асосии ташаккул ва рушду инкишофи худро паси сар намудааст:

- автоматикунони фаъолияти ВАО;
- санҷиши усулҳои истифодаи воситаҳои техникӣ;
- бозташқилдиҳии барномаҳои паҳнкунандаи иттилоотӣ.

Дар миқёси ҷаҳонӣ ба азнавташқилдиҳии сохторҳои иттилоотӣ ва сафарбаркунӣ дар доираи талошҳои нави коммуникатсионӣ, ки тавассути ВАО ба миён меоянд, диққати калон дода мешавад.

Яке аз хусусиятҳои бештар муҳокимашавандаи ВАО-и нав ин тағиротест, ки онҳо дар домени ҷамъиятӣ эҷод мекунанд. Фазаи ҷамъиятӣ, ки бо рушди ВАО бештар ба васоити ахбори омма вобастагӣ пайдо кард, ҳамеша дар маркази баҳс дар бораи демократия буд. Дар фазаи иттилооти муосир таъсири ақидаҳои сиёсӣ боиси ташаккул ва пайдоиши доираҳои нав ба нави илмӣ гардида истодааст. Дар солҳои охир миёни олимони ва коршиносони соҳа консепсияи наве зуҳур кардааст, ки ба унвони Консепсияи фазаи ҷамъиятии иттилоотӣ маъруф буда, асоси худро аз ҳуқуқи дастрасии инсоният ба иттилоот ва сарчашмаҳои иттилоотие, ки боиси шаклгирӣ ва зуҳури афкори нави ҷамъиятӣ мегардад, гирифтааст. Бо ташаккул ёфтани доираи мазкури иттилоотӣ вазифа ва шаклу қоидаҳои дастрасӣ ва паҳнсозӣ ба иттилооти воқеӣ ва асоснокгашта куллан дигаргун гашт. Минбаъд ВАО доираи хурде нест, ки вазифаи он ба мардум расонидани хабару гузориш ва иттилооти нав мебошад. ВАО дар ҷаҳони имрӯз ба аслиҳаи асосии кишварҳои қудратманди Ғарбу Шарқ ҷиҳати расидан ба мақсади ниҳой ва ғолиб гаштан дар ҷангҳои иттилоотӣ мебошад.

Ба ақидаи Хабермас Ю., ВАО ҳарчанд таҳти назорат ва идораи ғайрирасмӣ мақомоти сиёсии давлатҳо ва қудратҳои онҳо қарор дошта бошад ҳам, ихтилофоти сиёсӣ ва танқид дар ин соҳа ба ташаккули афкори чамъиятӣ таъсир мерасонад. Афкори чамъиятӣ, ки дар ин доира ташаккул меёбад, метавонад бар зидди идеологияи давлатӣ ва ҳокимияти сиёсӣ истифода гардад ва дар интиҳо ба ислоҳоте дар ин самт оварда расонад. Аммо аз тарафи дигар танқид, ошкорсозии камбудӣ ва расонавӣ гардонидани он боиси хатар ба амнияти давлат мегардад. Ин аст, ки дар асри нав муҳимтарин субъектҳои сиёсати байналмилалӣ ба ҷомеа он иттилоотро мерасонанд, ки ба амнияти ҳолати сиёсии кишварҳояшон камтар таъсир мерасонад.

Фарҳанг маҷмуи арзишҳо ва рамзҳои, ки дар натиҷаи ҳамзистии тӯлонӣ ба вучуд омада, ҷомеаро муттаҳид месозад ва онҳо барои ҳаёти чамъиятӣ бениҳоят муҳим ба шумор меравад. Аз тарафи дигар маҳз фарҳанг воситаест, ки аз наслҳо ба наслҳо гузашта ягонагии ақидавӣ ва маърифатии ҷомеаро ҳифз менамояд. Ба ақидаи Тэйлор, фарҳанг як маҷмуи мураккабест, ки дониш, урфу одат, анъана, малака ва одатҳои дар бар мегирад, ки инсоният ҳамчун узви ҷомеа ба даст овардааст.

Ташаккулёбӣ ва тараққиёти техникӣ воситае миёни фарҳанг ва коммуникатсия ба шумор рафта, фактори асосии ба даст овардани натиҷаҳо мебошад. Системаи ВАО ба сатҳе ишора мекунад, ки аз андозагирии шахсии фарҳанг берун аст. Ғайр аз раванди интиҳоби инфиродӣ ё функсияи пешниҳоди паёмҳо, системаи ВАО ҳамчун яке аз институтҳои иҷтимоӣ арзи ҳастӣ менамоянд. Бо ин гуфтан мумкин аст, ки дар давраи нав ВАО шакли асосии истеҳсолоти фарҳангӣ мебошанд ва барои шаклҳои шуур, тарзи тафаккур, шаклҳои эҳсосот ва тарзи рафтор чорҷӯба фароҳам меоранд.

Расонаҳо ва воситаҳои муосири паҳнсозии иттилоот ба фарҳангҳои алоҳида таъсири қиддӣ расонида, ҳатто имкони нобудсозии як қисми онро пайдо намудааст. Ҷомеаи муосири иттилоотӣ бо фарқиятгузорӣ миёни фарҳангҳои миллий, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ роҳу воситаҳои таъсиррасониро ба маданиятҳои алоҳида муҳайё сохтааст. Ин фарҳанги нав, ки ба Ғарб нигаронида шудааст ё дар он амрикоӣҳо бартарӣ доранд, ба туфайли ҳамкорӣ бо дигарон имкон дод, ки тарзи зиндагӣ ва намуди нави истеъмол дар ҷаҳорҷӯбаи муайянгардида ташаккул ёбад. Воситаи асосии дастрасӣ ба чунин сиёсатро маҳз ВАО ташкил медоданд, ки тавассути тарғиб ва ташвиқи ғояҳои ғарбгарой ҷомеаро ба парастии арзишҳои ғайрифарҳангӣ водор месозад. Муаррих ва сиёсатшиноси амрикоӣ Самуэл Хантингтон дар рисолаи “Бархӯрди тамаддунҳо”-и худ нақши ҷомеаи иттилоотиро дар расидан ба ҳадафҳои сиёсии Амрико ва ҳампаймонони вай ёдовар гардида, таъкид месозад, ки давоми чанд садсолаи оянда силоҳи асосии муборизаҳои Амрико на бомбаҳои ҳастаиву на яроқҳои кимиёвӣ, балки иттилоот ташкил хоҳад дод.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ВАО ва воситаҳои дигари паҳнсозандаи иттилоот аз қабилҳои сомонаҳои иҷтимоӣ метавонанд, ба чунин арзишҳои фарҳангии башарият таъсири қиддӣ расонад:

- забон дар муборизаҳои иттилоотӣ асри нав муҳимтарин восита ва яроқ ба ҳисоб меравад. Давлатҳои чун Амрикову Англия ва Чину Туркия тавассути паҳши иттилоотҳои муҳим бо забонҳои худ ва манъи тарҷума ва нусхабардории онҳо, дигар халқу миллатҳоро маҷбур месозанд, то аз забони худ даст кашада аз пайи омӯзиши забони онҳо гарданд;

- умумисозии фарҳанги ҷаҳонӣ яке аз мақсадҳои асосии ҳукумати пасипардагии ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки тарғибгар ва дохилӣ асосии ғояҳои амрикоӣгарой мебошанд. Ин гурӯҳҳо ва ё ҷомеаҳо тавассути дар расонаҳои хабарӣ ва сомонаҳои иҷтимоӣ паҳн сохтани “орзуи амрикоӣ” ҷомеаи миллатҳои дигарро ба олами руъёӣ мебаранд ва дар муддати кӯтоҳ арзишҳои асосии фарҳангии онҳоро нобуд сохта, маданияти худро маҷбуран ба сари эшон бор мекунанд;

- давлатҳои ба мисли Амрикову Чин ва барои шароити Тоҷикистон Туркия тавассути паҳни филму наворҳо дар ВАО, ки тарғиб аз либоспӯшӣ ва урфу одат ва ҳатто ҳисси ватандӯстии миллати худ мекунанд, боис ба коста гаштани арзишҳои худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ дар кишри ҷавони ҷомеа гашта, боиси косташавии пояҳои маънавии миллат мегардад.

Арзишҳои иҷтимоӣ субъектҳои абстрактӣ мебошанд, ки аъзои ҷомеа ба онҳо аҳамият медиҳанд ва онҳо вазифаи муайянкунандаи рафтори аъзои ҷомеаро иҷро мекунанд.

Арзишҳое, ки маҷмуи принципҳо, қоидаҳо, ақидаҳо ва рафторҳои аз ҷониби аксарияти аъзоёни ҷомеа тасдиқшударо ифода мекунанд, блокҳои сохтмони фарҳанг ва ҷузъҳои асосии ҷомеашиносӣ мебошанд. Ин субъектҳое, ки ба таври мушаххас баён кардан душвор аст, рафтори одамонро идора мекунанд.

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки ин ва дигар воситаҳои дигареро низ ном бурдан мумкин аст, ки дар онҳо ВАО омили асосии тағйирот дар афкори ҷомеа мегардад ва дар аксар ҳолатҳо натиҷаи манфиро ба бор меорад ва боиси хоҳиши арзишҳои маънавии ҷомеа дар замони муосир мегардад.

Адабиёт

1. Мавлонов Х.Д. Нақши расонаҳо дар шаклгирии афкори умум // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Баҳши илмҳои филологӣ). - 2020. - №3. - С. 305-309.
2. Муқим Ҷ. Гендер ва журналистика / Ҷ. Муқим, П. Гулмуродзода. - Душанбе, 2006. - 117 с.
3. Муқим Ҷ. Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ / Ҷ. Муқим. - Душанбе, 2006. - 71 с.
4. Мухаммадиев А. У. Роль и значение информации в построении гражданского общества / А. У. Мухаммадиев // Молодой ученый. - 2012. - №12. - С. 386-388.
5. Мухаммад Р. А. Мудирияти расонаҳо ва муҳандиси афкори умум / Р. А. Мухаммад. - Машиҳад, 1997. - 270 с.
6. Прохоров Е.П. Свобода СМИ в журналистской деятельности / Е.П. Прохоров. - М., 2001. - С. 43.
7. Раҳимҷонов Х. У. Меъёрҳои этикаи касбӣ ва журналистикаи тоҷик (монография) / Х. У. Раҳимҷонов. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 184 с.
8. Сафарова Б.Н. Таъсири телевизион ба афкори умум / Б.Н. Сафарова. - Душанбе: КВД "Матбаа", 2018. - 170 с.
9. Усмонов И.К. Журналистика, ҷ.4. / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2011. - 474 с.

ТАЪСИРИ ИТТИЛООТ БА АРЗИШҲОИ МАЪНАВИИ ҶОМЕА

Ҷомеа муосир аз таъсири иттилоот дар қанор буда наметавонад. Дар айни замон одамон дар муҳите қарор гирифтаанд, ки ҳар лаҳза ба воситае аз хабару навғониҳо огоҳӣ пайдо мекунанд ва ин ҳолат хоҳу нохоҳ ба раванди тафаккур ва андешаи онҳо таъсири мусибӣ ва манфии худро мерасонад. Рушди технологияи иттилоотӣ ва аҳмамияти аввалиндарача касб кардани иттилоот тақозо мекунад, ки равандро ва паҳлуҳои мусбату манфии он омӯхта шавад. Зеро имрӯзҳо иттилоот ба тамоми ҳаёт ва фаъолияти инсонҳо ворид шуда, аз ҳар ҷиҳат ба фаъолият ва арзишҳои онҳо таъсири худро мерасонад. Аз ҷумла, нуқтае, ки мавриди назар мебошад, ин таъсири иттилоот ба арзишҳои маънавии ҷомеа мебошад. Дар мақолаи мазкур вобаста ба баъзе ҷанбаҳои таъсири иттилоот дар раванди фаъолияти одамон маълумоти илмӣ дода шудааст. Аз ҷумла дар мақола равшан гардидааст, ки чи гуна раванди ҷомеаи иттилоотӣ арзишҳои маънавии ҷомеаро коста ва хароб месозад. Дар мақола нишон дода шудааст, ки дар айни замон иттилоот то қадом андоза ба арзишҳои маънавии ҷомеа таъсири худро мерасонад.

Калидвожаҳо: иттилоот, манбаҳои хабарӣ, ВАО, арзишҳои маънавии ҷомеа, Тоҷикистон, нақши расонаҳо, ташаккули афкор.

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИИ НА ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ ОБЩЕСТВА

Современное общество не может оставаться в стороне от влияния информации. В настоящий момент люди находятся в среде, где они каждое мгновение осведомлены о новостях и эта ситуация окажет негативное влияние на их мышление и мыслительный процесс. Развитие информационных технологий и первостепенная важность обработки информации требуют изучения ее положительных и отрицательных процессов и сторон. Потому что сегодня информация входит в жизнь и деятельность людей и всячески влияет на их деятельность и ценности. В частности, следует учитывать влияние информации на моральные ценности общества. В данной статье представлены научные сведения о некоторых аспектах влияния информации в процессе человеческой деятельности. Подчеркивается, что современное общество не может оказаться в стороне от влияния информации. Развитие информационных технологий, а также обработка информации требует изучения ее положительных и отрицательных сторон, так как сегодня информация затрагивает все стороны человечества и всячески влияет на их деятельность и ценности общества.

Ключевые слова: информация, СМИ, моральные ценности общества, новости, Таджикистан, формирование мнений.

THE INFLUENCE OF INFORMATION ON THE SPIRITUAL VALUES OF SOCIETY

Modern society cannot stay away from the influence of information. At the moment, people are in an environment where they are aware of the news every moment and this situation will have a negative impact on their thinking and thought process. The development of information technology and the paramount importance of information processing require the study of its positive and negative processes and sides. Because today information enters into people's lives and activities and influences their activities and values in every possible way. In particular, the influence of information on the moral values of society should be taken into account. This article presents scientific information about some aspects of the influence of information in the process of human activity. It is emphasized that modern society cannot stand aside from the influence of information. The development of information technologies, as well as the processing of information, requires the study of its positive and negative sides, since today information affects all sides of humanity and in every possible way affects their activities and the values of society.

Keywords: information, mass media, moral values of society, news, Tajikistan, opinion formation.

Дар бораи муаллиф

Мавлонов Хуршед Давлаталиевич
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
телевизион ва радиошунавонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 988 68 76 08
E-mail: hurshed.0001@mail.ru

About the author

Mavlonov Khurshed Davlatalievich
Doctoral student (PhD) of the Department of
Television and Radio Broadcasting
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 988 68 76 08
E-mail: hurshed.0001@mail.ru

Об авторе

Мавлонов Хуршед Давлаталиевич
Докторант по специальности (PhD) кафедры
телевидение и радиовещание
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 988 68 76 08
E-mail: hurshed.0001@mail.ru

ФИЛМИ ХУЧЧАТӢ ВА ҶОЙГОҶИ ОН ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «СИНАМО»

Мохрухсори А.

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати

Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Журналист тавассути сухан метавонад ҷомеаро ба роҳи дуруст хидоят намуда, аҳаммияту муҳимияти дилхоҳ матлабро фаҳмонад. Ин раванд тариқи васоити ахбори омма, хусусан, телевизион имконпазир аст. Ҷомеаи инсонӣ дар ҳама давру замон барои аз навигарӣ олам огаҳӣ пайдо намудан ва ошно будан бо набзи имрӯзи ҷомеа ниёз ба васоити ахбори омма дорад ва меҳодад аз ҳаводисе, ки дар атрофаш рух медиҳад боҳабар бошад. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба телевизион ва барномаҳои телевизионӣ хеле зиёд аст. Ба ин хотир, ҳар матлабе, ки тавассути телевизион пешниҳоди бинанда мешавад, бояд ҳадафнок ва нишонрас бошад. Ин аз журналист маҳорат ва дониши соҳавиро тақозо намуда, ҳамзамон ба интиҳоби мавзӯ авлавият дода мешавад. Яъне, дар ҳар мавзӯе, ки барнома таҳия мекунад, бояд дар мавриди он ҷустуҷӯ ва таҳқиқи зиёд кунад, аз устодони соҳаи журналистика пайваста омӯзад ва дар таҷриба ба дониши андӯхтаи худ барномаҳои пурмухтаво таҳия намояд. Зеро таваҷҷуҳ ва баҳои тамошобин аз касбияти журналист ва тарзи инъикоси мавзӯ вобаста аст. Чун асоси барномаи телевизиониро навор ташкил медиҳад, журналистро мебояд талош кунад, ки мувофиқ ба матни мавзӯи интиҳобшуда аз наворҳои сифатан хубу ҷавобгӯ ба талабот истифода барад. Муваффақияти кори журналист аз ин амал вобаста аст.

Яке аз жанрҳои, ки таҳияи барнома дар он қолаб масъулиятгалаб буда аз ҷиҳати дигар таваҷҷуҳ ва боварии бинанда ба он бештар аст, ин филми хуччатӣ мебошад. Қабл аз таҳлили барномаҳои телевизионӣ дар жанри филми хуччатӣ, сараввал мафҳуми онро бояд тавзеҳ дод. Пажӯҳишгарон бар ин назаранд, ки филми хуччатӣ, ки онро филми мустанад низ меноманд, хоси киноматография аст. Film – калимаи англисӣ буда, маънояш навор аст. Дар «Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон» ин маъно чунин баён мегардад. «Филм-(аз калимаи англисии film ба маънои навор), асари киноматографӣ, ки ба шакли тасвирҳои пайҳами сужадор (сюжетдор) зуҳур меёбад» [7, с. 728]. Вале вақте ки маълумоти пешниҳод намудаи олимони соҳаи журналистикаро мутолиа мекунем, маънии дигарро пайдо менамоем. Яъне, тибқи андешаи онҳо вақте ки телевизион пайдо шуда ташаккул ёфт, имкони таҳияи филми хуччатии телевизионӣ ба миён омад. Дар ин жанр пешниҳод намудани дилхоҳ ҳодиса ва ё рӯйдоди таърихӣ ҳам ҷолиб асту ҳам боварибахш, зеро дар тӯли барнома зина ба зина журналист тамошобинро ҳамроҳӣ мекунад.

Дар натиҷаи муқоисаи андешаҳои олимони соҳа метавон ба хулосае омад, ки филми мустанад дар киноматография як жанри санъат буда, хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошад. Он аз рӯи асари бадеӣ вобаста бо таҳайюлотии коргардон офарида мешавад. Дар телевизион ҳамчун жанр аз рӯи факту рақам, суроғаи дақиқ ва бе иловаи таҳайюлотии коргардон ё журналист таҳия мешавад.

Агар дар умум андеша кунем, дар ҳар ду самт, ки аз номаш ҳам пайдост, филми хуччатӣ дар асоси хуччатҳо таҳия мегардад. Танҳо дар филми бадеӣ қаҳрамонони асар иваз мешаванду нақши онҳоро ҳунармандон иҷро мекунанд. Тарзи ба навор гирифтани филми хуччатӣ чунин аст: барои ба навор гирифтани филми мустанад муаллиф пеш аз ҳама бояд он санадҳое, ки барои филм зарур аст дастрас карда, баъди мутолиаи хуччатҳои зарурӣ сценарияи филмро тартиб диҳад. Баъди итмом ёфтани нақшаи филм он дар ҳамкорӣ бо коргардон ва наворбардор сабт карда мешавад. Дар ин маврид муҳаққиқ Зулфиддин Муъминҷонов дар китоби «Жанрҳои публицистикаи бадеӣ» чунин овардааст: «Филми хуччатӣ ба гурӯҳи жанрҳои публицистикаи бадеӣ дохил шуда, дорои хусусиятҳои хос мебошад. Он ба жанрҳои лавҳа ва очерк монанд буда, вале ба кулӣ аз онҳо фарқ мекунад. Дар филми хуччатӣ нақши қаҳрамонро актёр бозӣ намекунад мисли филми бадеӣ. Вале таҳиягарони филми хуччатиро мебояд, ки чунон онро ба навор гиранд, ки сохта набошаду табиӣ барояд. Ин ба гуфтан осон аст. Наворбардорро лозим меояд, ки пинҳонӣ қаҳрамонро наворбардорӣ намояд, то ки рафтори он сохта ва ғайритабиӣ набарояд. Ҳар шахс, ки камераи

наворбардориро (видеокамера) бинад, худро гум карда гуфтор ва рафтораш ғайритабӣӣ ва сохта мебарояд» [4, с. 52].

Дар телевизион ҳангоми сабти филми ҳуччатӣ ба назар мерасад, ки сахнахоро месозанд, яъне аз қаҳрамон хоҳиш мекунанд, ки баробари оғози сабт ба корхона дарояд, қадам занад ва ё дилхоҳ амали дигарро анҷом диҳад. Дар аксар маврид ин равиш қаноатбахш мебарояд, вале ҳолатҳое ҳастанд, ки сохта будани навор маълум мешавад, ки ин аз паст будани сифати кори коргардонӣ дарак медиҳад.

Дар таърихи ҳар як миллат рӯйдодҳои хосса ва муҳими таърихӣ бо далелу рақам сабт градидаанд, ки рӯи навор овардани ин ҳодисаҳо барои ҳар миллат басо муҳим аст. Бо ин роҳ воқеаи руҳдода абадан ба таърих табдил меёбад ва тамошо кардани чунин наворҳо рӯ ба рӯи инсон саҳифаҳои таърихро варақгардон мекунад.

Масалан, Василий Василевич Кузин соли 1929 аввалин филми ҳуччати «Тоҷикфилм» - ро ба навор гирифт. Муҳтавои он омадани аввалин поездро ба пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе дар бар мегирад, ки воқеан ҳам як лаҳзаи ҷолиб, таърихӣ ва фаромӯшнашаванда аст. Ҳатто борҳо тамошо кардани ин наворҳо дилгиркунанда нест, зеро он бе сохтакорӣ наворбардорӣ шудааст ва воқеан мавзӯест, ки ҷомеаи он вақт барояш таваҷҷуҳ дошт. Солҳои қаблӣ филмҳои ҳуччатӣ дар телевизиони тоҷик бисёр намоиш дода мешуд. Зеро «филми ҳуччати телевизионӣ - филмҳоеанд, ки дар бораи ҳодисаю рӯйдоди воқеӣ, ба вуқӯ пайваста бе пардозу бадеъият нақл мекунанд. Онҳо чун баъзе барномаю намоишҳои телевизионӣ барои як рӯз ё мӯҳлати маҳдуди муайян офарида намешаванд, тамошои такрор ба такрор аҳаммият ва ҷолибияташонро кам намесозад. Дар ин зумра филмҳо маъмулан муаллиф ҳамчун қаҳрамон амал мекунад, ҳама иштирокдорон ашхоси воқеиянд, барои образҳои бадеъӣ ва таҳайюлот ҷой нест, ҳар қаҳрамон худ нақшаҳо мебозад» [7, с. 731]. Ин шумора имрӯз поён омадааст, аммо дар ҳар сурат миёни барномаҳои сершумори телевизионӣ гоҳе метавон филми ҳуччатиро мушоҳида кард. Мо барои таҳлил аз телевизиони «Синамо» чанд филмро мавриди баррасӣ қарор додем. Масалан, силсилафилмҳои «Асрори филмофарӣ», ки дар он журналист Акбари Ёр шуруъ аз интиҳоби асар, тартиби сенария, интиҳоби мавзеи филмбардорӣ то интиҳоби қаҳрамонону рафти сабт маълумоти ҷолиб пешниҳод мекунад. Аз ҷумла, асрори филмофарии «Достони Рустам ва Сӯҳроб», «Мучассамаи ишқ», «Муаллим» ва ғайра. Дар филми «Дар оинаи таърих» мавзӯҳои вобаста ба сарнавишти миллати тоҷик аз аҳди қадим то ба имрӯз ва корномаҳои ҳаётан муҳими онҳо маълумот пешниҳод мегардад.

Филми ҳуччатӣ таҳти унвони «Дар оинаи таърих» инъикосгари тарзи зиндагӣ ва фаъолияти рӯзгордорӣ миллати тоҷик дар даврони қадим аст. Ҳоло порчае аз онро намуна меорем. Таҳти навои мусиқии халқӣ наворҳо аз минтақаҳои таъриӣ кишвар, осорхона, намунаи кашфиётҳо ва ҷулоҳи барнома дар кадр. «Дар оинаи таърих». Ровӣ дар кадр: Агар касоне эътиқоддоранд, ки тамаддунҳои қадимӣ нисбат ба замони муосир камтар тараққӣ карда буданд, пас имрӯз мо намунаҳои зиёде аз кашфиёти гузаштагонанон меорем, ки ин гуфтаҳо рад мекунанд. Аҷдоди тоҷикон, ки бо хираду заковати баланди худ ба ҷаҳониён тамаддун арзонӣ доштаанд, ба дастовардҳои ноил шуда буданд, ки бисёр шигифтангез аст. Яке аз ин кашфиётҳо метавон ном бурд: «яхҷолҳо», «яхдон» ё худ анборҳои махсуси бо системаи сардӣ таъминшуда барои захираи хӯрок ва дигар анвои ошомиданӣ. Ин яхдонҳои бузург имкон меод то мардум анвои хӯрданиҳои худро барои солиёни дароз захира кунанд [6].

Дар навор ҷойҳои харобгаштае, ки замоне вазифаи яхдонро иҷро мекарданд, падида меоянд. Ровӣ аз паси кадр. Ин бинои гӯмбазшакл яке аз намунаҳои бисёр нодири анбори маҳсулоти ғизоӣ мебошад, ки вазифаи сардхонаҳои муосирро дар 400 соли пеш аз мелод иҷро мекард. Сарзамини ориёноӣ қадимро минтақаи гарм ва хушк ташкил меод, бинобар ин дар фасли тобистон зарурати захира кардани хӯрок дар ҷойҳои сард ба миён меомад. Онҳо барои рафъи ин мушкилии худ ба кашфи яхҷол ё яхдонҳои бузург дастёб шуданд, ки аз лиҳози ғунҷоӣ ва ҳарорати хуноӣ на камтар аз сардхонаҳои замони муосир буданд. Ин гуна анборҳо ҷоҳи яхин низ мегуфтанд. Анборҳои бузургу сард имкон меод то аҷдоди гузаштагонанон маҳсулоти зуд вайроншаванда ва дигар растаниҳо солиёни дароз бо сифати аслиашон ниғаҳ бидоранд. Ин яхҷол зеризаминӣ буда, масоҳати баъзеи онҳо то 5000 метрро ташкил меод.

Дар навор аксҳои қадима, боқимондаҳои зарфҳои, ки истифода мекарданд, нишон дода мешаванд. Ровӣ аз паси кадр: Намуди гӯмбазшакли ин сардхонаи бостонӣ ва муриҳои он имкон медиҳад, ки сардӣ дар дохил нигоҳ дошта шавад. Ғафсии деворҳои ин яхдон дар

қисмати поён то ду метр буд, ки аз ин ҳисоб низ ҳарорати дохили сардхона таъмин мешуд. Аммо ин нозуқиҳои меъморӣ дар масъалаи хунук нигоҳ доштани дохили яхчол дуҷуминдараҷа буд. Чаро ки асоси ин анбори сардро худӣ ях ташкил меод, ки усули нигоҳдошти онро аҷдодони мо, тоҷикон дар 400 соли пеш аз мелод таҷриба карда буданд. Гузаштагонӣ мо яхпораҳоро дар қутиҳои махсус ба макони зарурӣ оварда, пасон онро дар ана ҳамин гуна хум ё кӯзаҳои махсус ҷой мекарданд. Ин кӯзаҳо, ки бо технологияи махсус аз ҷониби устоҳои донишманд сохта мешуданд, яхӣ ба он гузошташударо метавонист то чор моҳ нигоҳ бидорад. Кӯзаҳои пурях таъминкунандаи асосии ин сардхонаҳо махсуб шуда, хӯроки дар он бударо то вақтҳои дароз ҳифз менамуд.

Инсониятро чӣ водор кард то захира бикунад? Ин фикр ва андеша кадом замоне ба сари мардумон омад? Ин яхдонҳо то чӣ андоза қобилияти нигоҳдорӣ доранд? Аҷдодони мо кадом намуди хӯрокро захира мекарданд? Ба ҳамаи ин ва дигар суолҳо дар идома ҷавоб пешниҳод мегардад. Аслан «Таъйиноти асосии журналистика аз таъмини шахрвандон бо иттилооти аниқ дақиқ, ки барои зистани онҳо дар шароити ҷомеаи озод зарур аст, иборат мебошад», гуфтааст Дебора Поттер дар китоби «Рӯзноманигори мустақил» [1, с. 7]. Маводи мазкур, ки дар жанри филми ҳуҷҷатӣ таҳия шудааст, фарогири маълумоте ҳаст, ки натавонем таърихро инъикос мекунад, ҳамчунин метавонад барои осон шудани зиндагии мардум дар ҷомеаи имрӯза кумақрасон бошад. Дар нашрҳои дигар низ муаллиф бар он кӯшидааст, то ин ки мавзӯҳои ба ҳаёти мардум наздикро интихоб намояд.

Дар таҳияи филм ва таъсирбахшии он ба бинанда давомнокӣ чандон муҳим нест, муҳим он аст, ки филм мувофиқ ба жанр ва касбӣ таҳия шавад, тарзе идома ёбад, ки бинанда аз тамошои он рӯ гардонида натавонад. Чун филми «Асрори филмофарӣ» - ро тамошо мекунем маълум мегардад, ки он аз ин қоида дур намондааст. Сараввал мехоҳем чанд порчаи онро намуна орем, ки асрори офариниши филми ҳунарии «Мучассамаи ишқ» – ро фаро гирифтааст.

Дар кадр кулоҳи барнома, наворҳо аз рафти наворбардории филмҳо, каскадёрҳо, заҳмати коргардонҳо, кори гурӯҳи калони эҷодӣ нишон дода мешавад, номи барнома бо титри «Асрори филмофарӣ» пайдо мешавад. Пасон журналист дар назди киностудия истода ин суҳанҳоро мегӯяд: Соли 2002 ба коргардон Ҳалим Сангин аз ҷониби нависанда Аброри Зоҳир филмномае пешниҳод мешавад, ки ҳамагӣ аз ду саҳифа иборат буд. Аммо Ҳалим Сангин бо сабаби банд буданаш сари филми бисёрқисмаи «Ширин» аз ин лоиха бе гуфтугӯ даст кашид. Он гоҳ таваҷҷуҳ ба ҷавони тоҷик, ки Донишқадаи давлатии кинематографияи шаҳри Москва ҳамон сол нав хатм намуда буд, равона гардид. Умед Мирзоширинов бо вучуди камтаҷриба будан аз ин филмнома рӯ нагардонид ва «Мучассамаи ишқ»-ро ҳамчун фоли нек пиндошта ба кор шуруъ намуд. Лекин филмнома такмили бисёр мехост. Мувофиқи қисса қаҳрамони асосӣ баъд аз он, ки дар ишқ муваффақ намешавад аз байни мардум дур шуда дар кӯҳи баланде аз сардӣ ба мучассама табдил меёбад. Чун рамзи ҷонфидой баъдан мардум онро мучассамаи ишқ унвон мекунанд. Аммо аз сабаби набудани технологияи зарурӣ ва ба воқеият он қадар наздикӣ надоштани ин фикр нақша тағйир ёфт.

Дар кадр Умед Мирзоширинов 3 дақиқаву 38 сония дар бораи интихоби деҳа барои наворбардории филм ва иваз кардани номи филм ба «Ишқи аввал» суҳан мегӯяд. Баъдан наворҳо аз рафти машварати коргардонҳо нишон дода мешаванд. Ровӣ аз паси кадр. Ишқи аввал ба нависанда Аброри Зоҳир писанд наомад ва ӯ хоҳиш кард, ки ном иваз карда нашавад. Лекин бо сабабе, ки ин сценария 85 фисад такмил мехост, ӯ зид набаромад. Дар навор журналист бо коргардони филм Умед Мирзоширинов дар назди мошине, ки қаҳрамони асосии қисса онро барои Санам харида буд истода, дар бораи мочароҳои филм 5 дақиқаву 50 сония нақл мекунад. Баъдан Ҳалим Сангин муддати 11 дақиқа дар бораи муваффақияти филм суҳан мегӯяд ва иброн меод, ки «Агар ин филмро ман мегирифтам, мумкин буд, ки ҳамин хел намебаромад». Акнун идомаи филм дар хусуси интихоби қаҳрамони асосӣ нақл мекунад. Интихоби ҳунармандон: - Бобои Ғаффор. Дар кадр лаҳзаҳои нақшофарии қаҳрамон, ровӣ аз паси кадр. Убайдулло Раҷабов нақши бобои Ғаффорро он гуна иҷро намудааст, ки кас гумон мекунад, ин образ махсус барои ӯ навишта шудааст. Аммо на, аввалан дар ин нақш Раҳмондӯсти Қурбонӣ онро интихоб карда буданд. Лекин шури бадеӣ пас аз мулоҳизаҳои зиёд ба қароре омад, ки нақши бобои Ғаффорро бояд Убайдулло Раҷабов иҷро намояд. Дар кадр журналист аз Убайдулло Раҷабов мусоҳиба мегирад ва ӯ дар зарфи 50 сония суҳан мекунад ва муҳтавоаш чунин аст: «Ман мутлақо зид будам». Журналист савол медихад: Аммо як савол бе ҷавоб менамояд, ки чаро аз аввал таҳиягарон ба ин хулоса наоманд ва як

хунарманди дигарро ноумед карданд? Ин ҳам дар ҳоле ки Раҳмондӯсти Қурбониён худро ба нақш омода мекард. Ўбайдулло Раҷабов муддати 2 дақиқаю 26 сония аз нигоҳи худ ба савол посух медиҳад [6].

Идомаи филм: Дар кадр лаҳзаҳои нақшофарии қаҳрамонон. Ровӣ аз паси кадр. Нақш ба Ўбайдулло Раҷабов хеле шуҳрат овард, то ҳаде ки мардум филмро аз номаш дида, бештар бо исми қаҳрамони он Бобои Гаффор мешиносанд. Зиндагии хунарманд пас аз намоиши филм ба қавле 360 дараҷа тағйир ёфт. Ў барои ҳамешагӣ дар чашми мухлисон ба Бобои Гаффор табдил ёфт. Ҳарчанд нақшҳои дигар ҳам буданд, аммо онҳо хунармандро то ин ҳад муаррифӣ накарданд. Инро ҳуди Ўбайдулло Раҷабов аз лукмаҳои мухлисонаш муайян кардааст. Ўбайдулло Раҷабов дар ҳамин хусус суханро идома медиҳад ва мусоҳибааш муддати 7 дақиқаю 4 сония идома меёбад. Филмро интиҳоби хунарманд барои нақши Санам идома медиҳад. Умед Мирзоширинов 4 дақиқа дар хусуси тасаввурот ва ҷустуҷӯҳои Санам ҳафр меғӯяд. Пасон дар назди театри давлатии Опера ва балети ба номи Садриддин Айни истода чунин меғӯяд: Лекин пайдо намудани чунин зебосанам вақти зиёдеро дар бар гирифт. Занҳои бисёре орзуи Санам шуданро мекарданд, аммо коргардон каси тамоман дигарро интизор буд. Коргардон боварӣ дошт, ки бонуи меҷустаашро зудтар пайдо мекунад. Таърифи зани зебое Умед Мирзошириновро ба Театри давлатии опера ва балет овард.

Дар кадр журналист бо Умед Мирзоширинов. Ў 7 дақиқа дар бораи ҷустуҷӯи Санам дар театр сухан меғӯяд. Дар кадр лаҳзаҳои рақсидани Савригул ва суханрониаш. Ровӣ аз паси кадр. Арғуштгари зебову хушкومات ва нозанине, ки дили ҳазорҳо бинандаро бо рақсҳои ҷаззобаш ба ваҷд оварда буд, он вақт сари гаҳвора менишасту ба фарзандаш алла меғуфт ва дар филм нақш офаридан баъд аз чандин сол ҳатто дар гӯшаи ҳаёлаш набуд. Савригул Қурбонова даъвати коргардонро рад накард, аммо ӯ бояд аз шавҳараш иҷозат мегирифт.

Ҳамин тавр, дар идома журналист як-як бинандаро шуруъ аз аввалин лаҳзаҳои таҳияи филми «Мучассамаи ишқ» ошно мекунад. Дар хусуси интиҳоби хунарманд барои нақши Неъмат воқеаи ҷолиберо пеш овардааст.

Дар кадр лаҳзаҳо аз нақшофарӣ, аксҳо ва зиндагии воқеии Некрӯзшо Мамадшоев (Неъмат). Ровӣ аз паси кадр. Моҳҳои октябри соли 2002 Некрӯзшо Мамадшоев падарашро аз даст дод. Зиндагӣ барои ӯ ва оилааш хеле душвор гардид. Некрӯзшо 12-сола руҳан азоб мекашид, аммо бо гузашти 6 моҳ тақдир тухфаи аҷибро барояш ҳада кард. Соли 2002 ӯ бо сарнавишташ мубориза мебарду коргардони филми «Мучассамаи ишқ» дар ҷустуҷӯи хунарманд буд [6].

Дар ин ҷо журналист хеле моҳирона дар ин маврид аз коргардони филм, ҳуди қаҳрамон ва модараш Гулҷеҳра Мамадшоева суол мепурсад. Ҳамин тавр, зиндагии Некрӯзшо ба қавле аз нав шуруъ гардид, писараки одии тоҷик яку якбора ба ситораи кино табдил ёфт. Некрӯзшо умед дошт, ки Неъмат риштаи пайвандаш бо кино мешавад ва ӯ боз дар бисёр филмҳои дигар нақш меофарад, аммо ин тавр нашуд.

Навбат мерасад ба ҷустуҷӯи Зебӣ. Коргардон дар интиҳоби Зебӣ шартҳои худро дошт. Барояш духтараке лозим буд, ки дар фарқият аз Санам бояд чашмони хурд дошта бошад. Номзадҳо хеле зиёд буданд, аммо ҳеҷ кадоме ба таҳиягар писанд наомад. Ҳамин тавр, замони наворбардории филм низ фаро мерасиду аз Зебӣ хабаре набуд. Ҳамагӣ то сабт 1 рӯзи дигар боқӣ монда буд, ки ӯро аз театр пайдо намуданд. Ҳамин тариқ, журналист аз интиҳоби қаҳрамонон то пайдо намудани макони сабт ва рафти наворгирӣ бинандаро ҳамроҳӣ мекунад.

Бо тамошои ин филми ҳуҷчатӣ барои бинанда маълум мешавад, ки дар ҷолибияти сахнаҳои ин филми хунари нақши ҳуди хунармандон низ хеле зиёд аст. Яъне ҳар кадоми онҳо заррае аз тасаввур таҳайюли худро дар такмили филм илова кардаанд.

Ба андешаи мо, розкушоии асрори офариниши филми «Мучассамаи ишқ» муваффақ баромада аст. Зеро журналист дар ҳар як қадам бо бинанда ҳамроҳ буд, бо мусоҳибон дар кадр нишон дода мешуд, ки ин омил эътимоди воқеӣ будани мусоҳибаро нишон медиҳад. Давомнокии филми ҳуҷчати мазкур 1 соату 30 дақиқаро ташкил медиҳад, чун мо имконияти пеш овардани ҳамаи онро надорем, кушиш кардем, ки фишурдаи он, яъне лаҳзаҳоеро, ки бештар ҷолиб буданд ва риояи қоидаҳои филми ҳуҷчатиро нишон медиҳанд, намуна орем.

Сенарияи филм ҳам бо касбият таҳияву таҳрир шудааст, ки ин дар рафти таҳлили он маълум гашт. Лаҳзаҳои хуби филми ҳуҷчатӣ хеле зиёданд, дар умум ҳуди филм бо муваффақият таҳия шудааст. Барои боварӣ ҳосил кардан тавсия медиҳем, ки ҳатман онро тамошо кунед.

Аслан вақте ки филм мегӯем пеши назари мо филми бадеӣ меояд, шояд филми ҳуҷҷатии телевизионӣ ба филми бадеӣ наздикӣ дошта бошад. Чун дар синамо навор асоси кор аст, ҳамин гуна дар телевизион низ асоси дилхоҳ матлабро навор ташкил медиҳад ва дар ҳар ду ҳолат ҳам сухан пурқунанда маҳсуб меёбад. Вале чанбаи публицистии телевизион аз синамо тафовут дорад. Зулфиддин Муъминҷонов дар китоби «Жанрҳои публицистикаи бадеӣ» гуфтааст: «Дар кино, ки асари санъат аст, мисли асарҳои адабиёт бофтаи муаллиф, коргардон (режиссёр) дида мешавад. Ҳарчанд, ки дар асоси воқеоти реалӣ қаҳрамони ҳақиқӣ офарида шуда бошад ҳам, номи қаҳрамон, ҷойи воқеа дигар карда шуда, лаҳзаҳои бофтаи муаллиф ва коргардон (режиссёр) илова мегарданд. Ба истиснои кинои ҳуҷҷатӣ (филми ҳуҷҷатӣ), ки дар он қаҳрамони филм, ҷойи рӯйдодӣ воқеа ҳақиқӣ буда, баъзе лаҳзаҳои бофтаи муаллиф ва коргардон, ки бо бадеият илова карда мешавад, чанбаи ҳаёти дошта он барои кушодани характеру хислати қаҳрамон, баланд бардоштани аҳаммияти ҷамъиятии рӯйдодӣ воқеӣ ба амал бароварда мешаванд. Дар филми ҳуҷҷатӣ мо шахси ҳаёти, рӯйдодӣ воқеиро бо иловаи бадеият тамошо мекунем» [5, с. 57].

Як ҷиҳати фарқкунандагии филми ҳуҷҷатии телевизионӣ аз филми бадеӣ маҳз дар ҳамин аст. Яъне, агар қаҳрамони филми бадеиро актёр бозӣ кунад, дар филми ҳуҷҷатӣ шахси воқеӣ нақш меофаранд. Чунин шакли пешниҳоди матлаб намегузорад, ки бинанда зимни тамошо бетаваҷҷуҳӣ зоҳир кунад, балки бодикқат барои донишмандии маълумоти минбаъда барномаро тамошо мекунад. Барои дар ин шакл пешниҳод кардани мавзӯи интихобшуда журналистро мебоҷад зиёд ва пайваста таҳқиқ кунад, сарчашмаҳои зиёди илмиро омӯзад ва ҳатман аз андешаҳои коршиносон истифода барад. Яъне, муаллифон дар таҳияи ин филмҳои ҳуҷҷатӣ касбият ба ҳарч додаанд.

Дар натиҷаи мутолиаи маълумот дар бораи ин жанр яъне, филми ҳуҷҷатӣ ба хулосае омадем, ки таҳияи филми ҳуҷҷатии телевизионӣ нозуқиҳои хоса дорад ва муаллиф бе огоҳӣ аз ин махсусиятҳо дар таҳияи филм метавонад ба иштибоҳ роҳ диҳад. Як қатор нозуқиҳои жанрӣ мавҷуд аст, ки ин ду жанрро, ки яке жанри журналистика аст, дигаре жанри бадеӣ аз ҳамдигар фарқ мекунонад. Дар филмҳое, ки муҳтавои онҳо бозгӯ кардем, ин хусусиятҳо то ҷое ғайри гардидаанд. Дар онҳо муаллиф то ҳадде аз бадеият истифода кардааст, вале бештар аз факту далел кор мегирад. Зеро истифодаи далел барои боварибахш шудани мавзӯ ва бадеият барои ҷолибияти филм нақши муҳим доранд.

Адабиёт

1. Дебора Поттер. *Рӯзноманигори мустақил*. - Душанбе, 2010. – 105 с.
2. Ложникова О. *Документальные материалы Телевидение // Вестник КазНУ. Алма-ато, 2012.*
3. Муродов М. *Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ*. – Душанбе, 2011. – 146 с.
4. Муъминҷонов З. *Жанрҳои таҳлилии журналистикаи телевизион*. – Душанбе, 2011. – 57 с.
5. Муъминҷонов З. *Жанрҳои хабарии журналистикаи телевизион*. – Душанбе: Вектор-принт, 2011. – 66 с.
6. *Филмҳои «Асрори филмофарӣ», «Дар оинаи таърих» ва «Муҷассамаи ишқ» // Телевизиони Синамо, 2018.*
7. *Ҳочазод Саидмурод. Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон*. - Душанбе: Деваиттич, 2009. - 900 с.

ФИЛМИ ҲУҶҶАТӢ ВА ҶОЙГОҶИ ОН ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ СИНАМО

Дар мақола сухан асосан атрофи филми ҳуҷҷатӣ, таърихи пайдоиш ва инкишофи он меравад. Муаллиф бо истинод ба навиштаву гуфтаҳои олимони соҳаи журналистика ва синамо талош кардаат, ки аз пайдоиши вожаи филм ва шарҳу тафсири он, то арзи вучуд кардани он дар телевизион, фарқият ва умумияти филми бадеӣ ва мустанадро ба риштаи пажӯҳиш бикашад. Бахши асосии мақола фарогири хусусиятҳои жанрӣ, сайри таърихии филми ҳуҷҷатӣ дар телевизиони тоҷик мебошад. Аз таърихи офаридани нахустин филми мустанад дар «Тоҷикфилм» омадани поезд ба Душанбе ба мавқеъ ёдоварӣ мешавад. Рӯйдодӣ таърихро рӯйи навор овардан, онро зинда дидани бинанда кори осон нест. Дар мақола аз хусуси масъулияти ба зимма доштаи журналисти офарандаи филми мустанад, касбият ва маҳорати он бо овардани мисолҳои мушаххас сухан меравад. Муваффақ будани телевизиони «Синамо» миёни шабакаҳои давлатӣ дар мавриди истифода аз жанри филми ҳуҷҷатӣ дар мақола бо факту рақам зикр гардидааст.

Калидвожаҳо: филми ҳуҷҷатӣ, телевизион, журналист, навор, наворбардор, омил, ташаккул, инъикос, таҳлил.

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЙ ФИЛЬМ И ЕГО МЕСТО НА ТВ «СИНАМО»

Статья в основном посвящена документальному фильму, истории его возникновения и развития. Ссылаясь на труды и высказывания ученых в области журналистики и кинематографии, автор попытался исследовать всё, от происхождения слова фильм и его толкования до его появления на телевидении, а также различия и сходства художественных и документальных фильмов. Основная часть статьи посвящена жанровым особенностям, историческому туру документального кино на таджикском телевидении. В статье упоминается Василий Кузин, создатель первого документального фильма на «Таджикфильме». Он, как уникальный оператор, чье искусство широко известно на постсоветском пространстве, смог заснять прибытие первого поезда в Таджикистан, в форме телевизионного документального жанра и в то же время заложить фундамент для возникновения документального кино. Конечно, это непростая задача — снять историческое событие и правильно представить его зрителю. В статье говорится об ответственности журналиста, снимающего документальный фильм, его профессионализме и умениях, приводя конкретные примеры. В статье отмечен успех ТВ «Синамо» среди государственных каналов в использовании жанра документального кино с указанием примеров и авторов. Из выводов автора читатель может составить некоторое представление о документальном кино, его истории, эволюции и нынешнем положении на ТВ «Синамо».

Ключевые слова: документальный фильм, телевидение, журналист, кадры, оператор, фактор, формирование, отражение, анализ.

DOCUMENTARY FILM AND ITS PLACEMENT ON CINEMA TV

The article deals mainly with documentary films, the history of its origin and development. Referring to the works and statements of scientists in the field of journalism and cinematography, the author tried to explore everything from the origin of documentary film and its interpretation to the appearance on television, the differences and similarities between feature films and documentaries. The main part of the article, including genre features, is a historical tour into a documentary film on Tajik television. Vasily Kuzin, the creator of the first documentary film on Tajikfilm, is particularly mentioned. As a unique and intelligent operator, whose fame spread throughout the post-Soviet space, he was able to film the arrival of the first train in Tajikistan. Thus, he laid foundation for the emergence of documentaries in the form of a television documentary genre. Recording a historical event, vividly and attractively presenting it to the viewer, of course, is not an easy task. The article talks about the responsibility of a journalist making a documentary film, his professionalism and skills, using specific examples. The success of "Sinamo TV" among state channels in using the documentary film genre is rightly noted, with examples and authors indicated in the article. The reader, of course, from these student efforts and the author's sound conclusions can form some idea of documentary cinema, its history, evolution and current position on Cinema TV.

Keywords: documentary film (documentary), television, journalist, film, videographer, factor, formation, reflection, analysis.

Дар бораи муаллиф

Мохрухсори Азизулло
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и шӯъбаи
журналистикаи телевизион ва радиожурналистика
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 985 92 52 34
E-mail: mohrukhsoryazizyllo@gmail.com

About the author

Mohrukhsory Azizyllo
Doctoral student (PhD) of the Department of
Television and Radio Journalism
Tajik state Institute of culture and arts named
after M. Tursunzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Borbad st., 73-a
Ph.: (+992) 985 92 52 34
E-mail: mohrukhsoryazizyllo@gmail.com

Об авторе

Мохрухсори Азизулло
Докторант по специальности (PhD) кафедры
телерадиожурналистики
Таджикский государственный институт
культуры и искусств имени М. Турсунзаде
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 985 92 52 34
E-mail: mohrukhsoryazizyllo@gmail.com

ТДУ 930.22(58)

**ҲУКУМАТИ МУИЗУДДИН ҲУСАЙНИ КУРТ ДАР ХУРОСОН
АЗ РҶЙИ АСАРИ «ЗУБДАТУ-Т-ТАВОРИХ»-И ҲОФИЗИ АБРҶ**

Муродзода А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

«Зубдату-т-тавориҳ»-и Шихобуддин Абдуллоҳ ибни Лутфуллоҳ ибни Абдуррашид ал-Бехдодинии Хавофӣ маъруф ба Ҳофизии Абрӯ (1360-июли 1461) яке аз манбаъҳои бузургии таърихӣ нимаи дуюми асри XIV ва нимаи аввали XV мебошад, ки маълумоти зиёди илмӣ роҷеъ ба ҷуғрофиёи таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоии Мовароуннаҳру Хуросон, аз ҷумла, доир ба ҳукмронии Муизуддин Ҳусайни Курт (1330-1370) дар Хуросонро дар бар мегирад.

Инъикоси воқеаҳои нимаи дуюми асри XIV ва маҳз ба сари қудрат омадани Муизуддин Ҳусайни Курт дар Хуросон, дар асари «Зубдату-т-тавориҳ»-и мавқеи хоса дорад. Тавассути ин асар роҷеъ ба сари қудрат омадани Муизуддин Ҳусайни Курт ба ҳокимияти Хуросон, лашкаркашиҳои ӯ ба минтақаҳои гуногун, муноқишаи Муизуддини Ҳусайни Курт бо хони Мовароуннаҳр Қазаған, ҳуҷуми хони Мовароуннаҳр Қазаған ба Хуросон бар зидди ҳокими Ҳирот Муизуддин Ҳусайни Курт, омодагии ҷангии Муизуддин бар зидди муғулҳо, ҷангҳои шадидаи байниҳамдигарӣ дар Ҳирот, бастании сулҳ байни ҳар ду ҷониб, рафтани ҳокими Ҳирот ба Мовароуннаҳр назди Қазаған, муҳорибаи малик Муизуддин Ҳусайн бо Сатилмиш ва Муҳаммадхоҷа Апардӣ, инчунин ба қатл расидани онҳо ва амсоли инҳо ҷой дода шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки Ҳофизии Абрӯ дар асари худ дар муқоиса ба дигар муаррихони дарбории аҳди Темурӣён замони ҳукумати Муизуддин Ҳусайни Куртро дар Хуросон, дар 4 фасл, аз ҷумла, «Зикри ҳаводис ва вақоеи санаи исно ва ҳамсин ва сабъумияҳ¹, ҳичрӣ», «Зикри рафтани малики Ҳирот Муизуддин бини Абулхусайн Муҳаммади Курт ба Мовароуннаҳр пеши амир Қазағанбек ва тарбият ёфтани ва мурочиат намудани», «Ибтидои ҳарб ва зикри ҷанги амир Муизуддин малик Ҳусайн бо амир Муҳаммадхоҷаи Апардӣ ва Сатилмиш мавлоӣ», «Фирисодани амир соҳибқирон фарзанди амирзода Ҷаҳонгирро пеши малик Муизуддин Ҳусайн ба Ҳирот» ва ғайра тавзеҳ додааст [20, с. 226-234, 248-253, 299-302, 406-410].

Бояд тазаққур дод, ки ин давраи таърихӣ диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла, баъзе паҳлуҳои ҳукмронии Муизуддин Ҳусайнро дар Хуросон як идда пажӯҳишгарон В.В.Бартолд [5, с. 76], И.П.Петрушевский [18, с. 444], В.М.Массон., В.А.Ромодин [13, с. 16], Фарҷистонӣ [7, с. 17-23], Н.Амиршоҳӣ [9, с. 734-751], Ғ.Ғолибов [8, с. 266], Ҳ.Камол [12, с. 426,431], А.Иқбол [11, с. 580-581, 588], М.Ғубор [14, с. 418-422], М.Бобохонов [6, с. 88-91] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Пас аз марғи Абусаид ваъзият дар Эрон ноором гардид ва давлатҳои зерин тобеияти Элхонӣ як-як аз пайи мустақилият буданд. Аз ҷумла, мулуки Курт низ саъю талоши ҷудо шудан доштанд. Пас аз марғи малик Ғиёсуддин (1330) аз ӯ чор писар: Шамсуддин Муҳаммад, Ҳофиз, Муизуддин Ҳусайн ва Боқир боқӣ монданд. Баъди фавти малик Ғиёсуддин писари бузурғаш Шамсуддин Муҳаммад, ки дар таърих бо номи Шамсуддини сеюм маълум аст, ба сари қудрат омад. Аммо ӯ пайваста ба шаробнӯшӣ машғул буд ва ҳамагӣ бештар аз ду моҳ ҳукмронӣ карду халос. Ба ҷойи ӯ бародари дигараш малик Ҳофиз ба сари қудрат омад. Ӯ низ аз уҳдаи давлатдорӣ баромада натавонист ва соли 1330 ӯро ба қатл расониданд. Пас аз қатли малик Ҳофиз ғӯриёни дарбори зерин роҳбарии Солор, Муизуддин Ҳусайни Куртро, ки ҳанӯз хурдсол буд, ба сари қудрат оварданд ва як давраи муайян аз номи ӯ ҳукуматро идора карданд.

¹ Соли 752 х.к.

Соли 1337 Туғотемур дар қисми хуросонии давлати парокандаи Элхонӣ хон эълон шуд. Маҳз дар ҳамин сол малик Муизуддин истиклолият ба даст овард. Муаррих Н.Амиршоҳӣ дар рисолаи худ «Давлати Куртҳои Ҳирот (1245-1381)» аз «Равзат-ус сафо»и Мирхонд иқтибосе овардааст, ки бори дигар аз соҳибистиқлол гардидани давлати Куртҳои Ҳирот дар замони Муизуддин Ҳусайни Курт шаҳодат медиҳад: «Дар молу муомилоти Ҳирот ва тавобеу музофоти он мадҳал надод, аммо абвоби муҳаббат мафтӯҳ сохта, Султонхотунро, ки духтари Туғотемурхон, ё хеши ӯ буд, дар силки издивоҷ кашид ва асбоби салтанат мураттаб гардонид ва хутба ба номи хеш хонд» [2, с. 98].

Муизуддин Ҳусайн мавқеи худро дар минтақа устувор гардонид, бо сарбадорон дар як қисми Хуросон Сабзавору Шибирғон ҷангида, бар онҳо ғолиб омад. Ва умарои арлоту апрӯй дар Бодғис бар зидди малик Муъизуддин бархостанд. Малик Муъизуддин бар муқобили онҳо вориди ҷанг шуд ва онҳоро ба шикаст дучор кард. Қисми зиёдашонро ба қатл расонид ва аз сарҳои онҳо ду манора дар баробари якдигар, аз ду ҷониби Хиёбони Ҳирот қариб ба мазори Имом Фаҳруддини Розӣ баровард [20, с. 227; 16, с. 13; 1, с. 267; 9, с. 739]. Баъд аз ин ҳодиса ӯ ба он муғулҳое, ки дар мулки ӯ буданд, ҳеҷ гуна аҳаммияте надод. Ҳофизи Абрӯ менависад, ки агарчи дар Мовароуннаҳр ҳокимони чингизхонӣ буданд, вале «аз он тараф касеро парвои Ҳирот набуд ва малик Муизуддин Ҳусайн аксар вилояти Қўҳдистон ва Хуросон аз дасти мавлоӣён интизоъ намуд ва ҳашаме (чокарони подшоҳӣ), ки дар Бодғис ва Мурғоб нишаста буданд, молу лашкар ба малик Муизуддин Ҳусайн меоданд ва чанд қарат лашкар ба тарафи Балх, Андхуд ва Шибурғон бурд» [20, с. 226; 16, с. 13; 1, с. 267; 9, с. 739].

Азбаски мавқеи муғулҳо дар ин минтақа рӯз то рӯз танг мегардид, пас аз ин ҳодиса, шайхони бузурги Ҷом низ, ки бо малик кинаву адоват доштанд, назди амир Қазаған, ки хони Мовароуннаҳр буд рафтанд, то ба муқобили малик Муизуддин бархоста, ӯро аз тахт сарнагун намоянд.

Хони Мовароуннаҳр Қазаған, дар ин вақт дар ҳолати рушду нумуъ қарор дошт ва бешак меҳост, ки худуди кишвари худро васеъ намояд. Аз ин рӯ, барои амали сохтани ин мақсад, шикоятӣ шайхони Ҷом ва қавми арлоту апардиро, ки аз амир Муизуддин Ҳусайн ранҷида буданд, таъби дил донист ва пешниҳоди онҳоро бе ҳеҷ як мулоҳиза қабул кард.

Бояд тазаккур дод, ки вазъияти онрӯза ба амир Қазаған имкон меод, ки аз Мовароуннаҳр ба Хуросон лашкар кашад ва дар ин роҳ ба осонӣ муваффақ ҳам шавад. Аз ҷониби дигар, ин ки рӯз то рӯз васеъ гардидани худуди давлати Куртҳо ва пуриктидор шудани ин хонадон хавфе ба хонҳои ҷағатойӣ низ мешуд. Қазаған ба ҳеҷ вачҳ намеҳост, ки дар сарҳадоти ӯ чунин як рақибӣ сарсаҳт вучуд дошта бошад. Пас аз оне, ки хуросонӣён шикоятӣ худро ба хон расониданд, Қазаған дар ғазаб шуда чунин гуфт: «Чӣ роҳ тозик бошад, ки ӯ даъвии подшоҳӣ кунад ва аз фармони мо сар кашад. Боди нахвату ғурур аз димоғи парипиндори ӯ ба теғи обдор берун барем ва ба оташи суми аспони номдор шаҳру ҳисори ӯро бо хок яксон созем» [20, с. 228; 16, с. 13; 1, с. 267].

Пас аз хоҳиши шайхони Ҷом амир Қазаған қасди он кард, ки ба Ҳирот лашкар кашад. Ӯ элчиён ба ҷамъ намудани лашкар, ба атрофи мамолик номзад фармуд. Аз Қошғар то ба Андхуд хабар расониданд, ки маҷмуи лашкарҳо аз Амударё гузашта, дар худуди Балх ҷамъ шаванд. Ва ин ҳукм низ аз ҷониби Қазаған амалӣ шуд. Қазаған умароро талаб намуда гуфт: «Малик Ҳусайн чанд гоҳ аст, то лашкар бад-ин тараф меоварад ва то канори оби Омӯя элу улуси моро ғорат кардааст ва асир бурда ва чандин ҳазорро ба қатл расонид. Бад-ин восита панҷ навбат мезанаду чапар бармедорад» [20, с. 228].

Дар соли 1350 амир Қазаған бо сӣ ҳазор нафар лашкар аз ҷониби Мовароуннаҳр ба Хуросон бар зидди Муизуддин Ҳусайни Курт, ба Ҳирот лашкар кашид. Муизуддин Ҳусайн аз ин ҳолат оғаҳ шуда, яке аз амирони худро бо сесада савор аз мардони корозмуда ба расми гурӯҳи пешгарди лашкар то бад-он ҷо, ки тавонанд, бираванд ва ҳамарӯза ахбор аз лашкарҳои ҷағатойӣ ва амир Қазаған бирасонанд, равона кард. Вақте ки малик Муизуддин аз нақшаи Қазаған оғаҳ шуд аз пайи ташкили мудофия шуд. Умарои дарбори ӯ таҳқиқ намуданд, ки лашкари Мовароуннаҳр нисбат ба лашкари ҳиротӣён зиёд мебошанд ва ҳамзамон онҳо дар ҷанги саҳро далелтаранд. Аз ин рӯ, ба хулосае омаданд, ки дар зоҳири шаҳр пушт ба деворбаст карда, рӯй ба ҷанги душман ниҳанд. Ва малик Ҳусайн фармон дод, ки «аз ҷониби шарқӣ ва шимолии шаҳри Ҳирот аз Бӯи Мурғ то Қўҳдистон деворе кашиданд ва ҷӯй канданд. Маҷорӣ ва мановиз (гузаргоҳ)-и он фуру гирифтанд ва мавотиву шавотӣ устувор сохта ва лашкарҳоро ҷамъ гардонид, созу уҳбати ҷанг аз шаҳр берун оварданд» [21,

с. 231]. Бояд ёдовар шуд, ки теъдоди лашкариёни малик чор ҳазор савора ва даҳ-дувоздаҳ ҳазор пиёдаро ташкил медоду халос. Тибқи иттилои Исфизорӣ теъдоди лашкариёни пиёдаи малик даҳ ҳазор нафарро ташкил медод [16, с. 14].

Воқеан ҷое, ки малик Муъизуддин барои муҳориба интихоб карда буд, номуносиб буд. Ҳатто вақте ки Қазоған ба Ҳирот наздик шуд ва аз баландие қароргоҳи лашкари маликро мушоҳида кард, ба умарои худ чунин фармуд, ки: «Ин тоҷик шеваи ҷанг кардан намедонад. Ин маҳалле, ки ӯ ихтиёр кардааст, лашкари мо ғолиб хоҳад омад» [20, с. 231; 16, с. 14-15; 1, с. 269].

Инчунин, онҳо барои пойбанд сохтани душман заминро гилзор карда буданд, ки ин низ боиси душвориҳо дар рафти ҷанг гардид.

Ҷанги шадида ба амал омад, аммо лашкари малик Муъизуддин дер муқовимат карда натавонистанд ва тарки майдони ҷанг карданд. Иддае аз онҳо дар гилзорҳои худ банд монда, зери тиру теғи душман қарор гирифтанд. Аммо деворбасти малик кор дод ва чиҳил рӯз аз пушти он муборизаро давом доданд ва ин амал воқеан муғулро имкон наод, ки вориди шаҳр шаванд.

Муҳорибаи Ҳирот дар соли 752/1351 рӯй дод ва зиёда аз чил рӯз идома ёфт, вале амир Қазоған ба ҳеч муваффақияте ноил нагардид:

Чиҳил рӯзу шаб ҷангу пайкор буд,

Замин пур зи хуну ҳаво тор буд [20, с. 233; 1, с. 270].

Амир Қазоған чун истехком ва мудофияи Ҳиротро бидид ва пайҳас кард, ки шаҳрро ба осонӣ ба даст овардан ғайриимкон аст, ноилоҷ сафирон фиристод, то бо малик Муъизуддин Ҳусайн сулҳ баста ва аз муҳориба даст кашанд.

Сипас ҳар ду ҷониб сулҳ бастанд ба он шарт, ки дар соли дигар малик Муъизуддин Ҳусайни Курт ба Мовароуннаҳр ба дидори амир Қазоған биёяд. Ҳамин тариқ, Қазоған пас аз мувофиқа расидан рӯ ба Мовароуннаҳр овард. Бояд гуфт, ки Қазоған аз ҳучум ба Хуросон изхори пушаймонӣ намуда чунин мегӯяд: «Аз тарафайн чандин мардуми нек талаф шуданд ва раоёву очиза дар дасту пойи лашкариён мустаҳлик (ҳалок) гаштанд ва харобии тамом ба аҳволу вилоёт роҳ ёфт. Ба сухани соҳибғаразон ман ба ин мулк омадам, вагарна маро бо малик хусумате набуд» [20, с. 233; 16, с. 16]. Баъд аз он ки Қазоған ба Мовароуннаҳр баргашт, умарои сипоҳи малик Муъизуддин, ки аксар ғуриён буданд, қисмате аз онҳо хостанд ӯро аз тахт сарнагун сохта, ба ҷойи ӯ бародараш малик Боқирро ба тахт шинонанд. Малик Муъизуддин аз ин ҳолати умарои худ оғаҳ буд, аммо қудрат ва имкон надошт, ки онро баргараф созад. Ғуриён вақти муносиб мечустанд, то ки ӯро дастгир кунанд. Рӯзе малик Муъизуддини Ҳусайн аз бустонсарой худ берун шуд, дид ки ғуриён бо якдигар машваратдоранд ва эҳсос кард, ки қасди ҷони ӯ хоҳанд кард. Малик Муъизуддин чорае чунин дид, ки боиси раҳо ёфтани ӯ аз ғуриёни саркаш шуд. Ҷамъе аз муғулон аз Бодғис ба Ҳирот омада буданд ва аспе чанд ба чиҳати фурӯхтан дар бозор оварда буданд ва ба савдову хариду фурӯши аспони худ машғул буданд. Вақте ки маликро назар ба ин муғулон афтод, ғуриёнро гуфт: «Ин муғулонро бигоратед!» [20, с. 248; 16, с. 16]. Вақте ки ғуриён машғули ғорати муғулон буданд, малик Муъизуддини Ҳусайн бо роҳи дигар рӯ ба қалъаи Аскулча овард.

Тибқи ваъда соли дигар (1352) малик Муъизуддин Ҳусайн аз қалъаи Аскулча бо панҷоҳ нафар савор ба Мовароуннаҳр назди Қазоған рафт. Малик Муъизуддин Ҳусайн дар ҳолате вориди Мовароуннаҳр мешавад, ки амир Қазоған бо якчанд одамони худ машғули шикор буд. Вақте ки амир Муъизуддин Ҳусайнро мебинад, чунин хитоб мекунад: «Душмани ту мардона буд ва дӯстии ту мардона аст» [20, с. 249; 1, с. 281; 16, с. 18; 19, с. 934]. Тазаккур бояд дод, ки амирони Қазоған қасди аз байн бурдани Муъизуддин Ҳусайнро доштанд ва нисбати ӯ ҳар гуна суханони носазо мегуфтанд. Қазоған аз ин ҳолат оғаҳ шуда, аз малик Муъизуддин хоҳиш кард, ки ҳар чӣ зудтар имшаб рӯ ба Хуросон биорад, то ки ба ӯ аз ин мардум зиёне нарасад.

Аммо дар набудани ӯ умарои ғуриё бародараш-малик Боқирро бар тахти Ҳирот шинонда буданд. Малик Муъизуддин чун аз сафари Мовароуннаҳр баргашт, бародарашро аз тахт гирифта, дар қалъаи Мотарнобод зиндонӣ кард. Пас аз чанд вақт бародараш Боқирро аз маҳбас раҳо карда, ба ҷониби Форс рафт ва дар Шероз сокин шуд.

Баъд аз он ки малик Муизуддин Ҳусайни Курт аз Мовароуннаҳр аз назди амир Қазоған баргашт барои ба эътидол овардани вазъи мамлакати худ машғул гардид. Ҳамзамон, дар як вақт ҳар сол лашкар ба ҷониби Қўҳдистон мекашид, байни ӯ ва мавловиён чангҳо сар мезад ва дар аксар вақт ғалаба насиби малик Муизуддин Ҳусайн мегардид. Бояд гуфт, ки он вақт тамоми навоҳии Қўҳдистон ва Хуросон дар зери тасарруфи амир Сатилмиш буд. Сатилмиш бо амир Муҳаммадхочаи Апардӣ, ки ҳокими Андхӯд, Шибурғон ва ҳудуди Балху Омӯя буд, бо якдигар аҳду паймон карданд, ки бо лашкариёни худ ба муқобили малик Муизуддин Ҳусайни Курт бираванд ва қасди худро аз ӯ бигиранд. Як муддати кӯтоҳ онҳо ба омодагии лашкариёни худ машғул шуда рӯ ба Ҳирот оварданд.

Амир Сатилмиш аз ҷониби Қўҳдистон ва амир Муҳаммадхочаи Апардӣ бошад, аз ҷониби Омӯя дар ҳудуди Бодғис наздикии Сарахс ба якдигар ҳамроҳ шуданд. Ҳар кадом бо худ лашкариёни зиёд доштанд ва талош меварзиданд, ки бе даҳлати якдигар бо лашкариёни худ бар зидди малик Муизуддин Ҳусайн бичанганд.

Малик Муизуддин Ҳусайн низ чун аз иттифоқи амир Сатилмиш ва амир Муҳаммадхочаи Апардӣ огоҳ шуд, лашкарҳо ҷамъ оварда омодаи набард шуд. Ду лашкари чангҷӯй дар наздикии Фаромарзон бо якдигар вохӯрда, пеш аз Ҳама, Сатилмиш ва Муҳаммадхоча вориди майдони чанг шуданд. Онҳо мақсад доштанд, ки то сари малик Муизидинро аз тан ҷудо накунанд, берун аз майдони ҷарб нахоҳанд шуд. Чун наздики сафи лашкари малик Муизуддин Ҳусайн расиданд, тавре ки Ҳофизи Абрӯ қайд мекунад: «Аз ғароибии иттифоқоту аҷоибии ҳолат он буд, ки ду тири қазо аз пеши саф ҳар ду амирро бар мактал омад, чунонки ғайр аз он ду амир офаридаи дигарро офате ва заҳмате нарасид» [20, с. 301; 16, с. 22-23].

На ҳоке ба хуни кас оғушта шуд,

На як мӯр дар зер по кушта шуд.

Пас аз шикасти ин ду амир ва ҷунин кушта шудани онҳо аз ҷониби малик Муизуддин Ҳусайн лашкариёнашон дар як лаҳза ба ҳар тараф пароканда шуданд. Ва дар таърихи ин воқеа ҷунин гуфтаанд:

Зи ҳичрат ҳафтсаду панҷоҳу нуҳ буд,

Рабеъулаввал-он моҳи ҳуҷаста.

Ки шуд рӯзи душанбе, аввали моҳ,

Сатилмиш бо Муҳаммадхоча кушта [20, с. 320; 16, с. 23].

Ин ҳодиса 12 феввали соли 1358 ба вуқӯъ пайваст.

Пас аз ғавти Муҳаммадхоча Апардӣ писараш амир Зиндаҳишам ба ҷойи ӯ дар мамлакати Андхӯд, Шибурғон ва тобеи он ҳоким шуд. Мавриди қайд аст, ки Зиндаҳишам низ дертар аз ҷониби Темур ба қатл расонида шуд.

Туғлуқтамур баъди муваффақ шудан Мовароуннаҳрро ба писараш Илёсхоча воғузур карда, худ ба Муғулистон рафт. Даре нагузашта Темур аз Илёсхоча рӯ гардонда, ба амир Ҳусайн ҳамроҳ гардид. Амир Ҳусайн баъд аз шикасти Туғлуқтамур дар ҳолати саргардонӣ қарор дошт. Темур дар пайи ҷустуҷӯи Ҳамааслақаш, чоҳили дигари муғул, амир Ҳусайн шуда, ӯро дар биёбонҳои Хева пайдо кард. Ҳар ду ба назди ҳокими Хоразм ба умеди дастгирӣ дарёфт кардан рафтанд. Онҳо Ҳамағӣ шаст нафар буданд. Ҳокими Хева Туқал хост онҳоро ба даст орад ва бо лашкари ҳазор нафараи худ вориди задухӯрд шуданд. Дар натиҷаи задухӯрд аз лашкариёни амир Ҳусайн ва Темур ҳафт нафар боқӣ монданд. Сипас ин ду тан роҳи фирорро пеша карда, ба Марв расиданд. Дар Марв асири Алибек Ҷунии Қурбон гардида, муддати ду моҳ дар он ҷо зиндонӣ шуданд, то бародари Алибек, Муҳаммадбегӣ онҳоро аз асирӣ озод кард [20, с. 328; 17, с. 20-21; 21, с. 52]. Пас аз асирӣ раҳо шудан амир Ҳусайн ба самти Ҳирманд рафт. Темур бошад муддате дар назди улуси худ пинҳонӣ умр ба сар бурд, ниҳоят ба назди малик Муизуддин Ҳусайни Курт омада, чанде дар назди ӯ қарор дошт.

Ҳофизи Абрӯ роҷеъ ба дар назди Муизуддин Ҳусайн қарор доштани амир Ҳусайн ва Темур ҷунин мегӯяд: «Дар муҳайяи туман ба хидмати амир Пирхусайн пайвастанд ва бо қариб ҳазор нафар мард аз он ҷо ба ҷониби Систон рафтанд» [20, с. 329].

Бояд гуфт, ки маълумоти Мирхонд дар муқоиса ба ахбори Ҳофизи Абрӯ аз дастгирии амир Ҳусайн ва Темур пас аз раҳо шудан аз зиндони туркманҳо аз ҷониби ҳокими Хуросон

Муизуддин Хусайни Курт равшантар аст, ки метавон тавассути он аз ҳақиқати ҳол воқиғтар шуд. Ӯ менависад: «Дар эъзозу икромии он ҳазрат ғояти муболиға ба ҷой овард ва аспии хосаи худ пеши вай кашида, маблағи даҳ ҳазор динор кепекӣ ва миқдори дувист хирвор ғалла бар моли Сарахс ҳавола дошт...Ва чун амир Хусайн бишнид, ки амир Темур бо малик Муизуддин Хусайн мулоқот фармуда, ба ҷониби вилояти худ муроҷиат намудааст, ӯро низ доияи ихтилоти малик пайдо шуда, рӯй ба он савб ниҳод ва рӯзе чанд дар Ҳирот раҳли иқомат андохтӣ» [15, с. 19].

Хони Муғулистон Туғлуқтемур чун оғаҳӣ дошт, ки ҳокими Ҳирот Хусайнро бо паноҳгоҳ таъмин кардааст, намояндаи худро ба Ҳирот фиристода таҳдид мекунад, ки ба сарзамини онҳо ҳамла мекунад. Ва аз малик Муизуддин Хусайн талаб кард, ки Хусайнро дастгир карда, ба назди ӯ бифиристанд. Ҳокими Ҳирот фармуд, ки амир Хусайнро дар яке аз қалъаҳои Ҳирот зиндонӣ кунанд. Барои ором кардани хони муғул малик Муизуддин намояндаи худро ба назди хон фиристод ва хабар дод, ки амир Хусайн гӯё дар зиндон фавтидааст.

Мутаассифона, дар бораи пас аз асирӣ раҳо ёфтани амир Хусайн ва Темур рӯ овардани онҳо ба малик Муизуддин Хусайни Курт муаррихони дарборӣ Низомуддини Шомӣ, Шарафуддини Алиӣ Яздӣ, Муъинуддини Натанзӣ, Абдураззоқи Самарқандӣ, Ҳофизи Абрӯ ва Хондамир хомӯширо ихтиёр кардаанд. Аз ин бармеояд, ки ахбори Мирхонд оид ба амир Хусайн ва Темур, ки пас аз асирӣ раҳо шудан муддате дар ҳимояи малик Муизуддин Хусайн Курт қарор доштанд, воқеият доштааст.

Ҳамчунин, Темур писари худ Чаҳонгирро ба назди амир Муизуддин Хусайн бовар карда фиристод. Ва пайғом дод, ки чун мусулмонӣ ва диндорӣ ту медонам, эътимод бар дӯстӣ ту карда, фарзанди худро пеши ту фиристодам ва умедворам, ки ӯро ҳифз хоҳӣ кард.

Малик Муизуддин Хусайн аз беморӣ 24 майи соли 1370 дар сию нухумин соли ҳукмронияш вафот кард. Пас аз фавти Муизуддин давраи рушду нумуи давлати Куртҳои Ҳирот рӯ ба таназзул ниҳод. Чӣ тавре ки Ғарҷистонӣ қайд мекунад: «Сарнавишт куръаи суқути давраи зиммодорӣ оли Куртро ба номи малик Ғиёсуддин Пиралӣ зад» [7, с. 17]. Бояд гуфт, ки Ғиёсуддин писари малик Муъизуддин буд, ки баъд аз марги падар ба сари қудрат омад.

Тазаккур бояд дод, ки золимию бераҳмӣ, фиребу найранг хоси ин ҷоҳил яъне, Темур буд. Ӯ ҳатто он рӯзҳои мудҳиши ҳаёташро, ки ин хонадон аз марг раҳо бахшиданд, фаромӯш сохта, малик Ғиёсуддини Куртро бо наздиконаш аввал зиндонӣ ва сипас ба тариқи ваҳшиёна ба қатл расонида, мулкашонро ба зери тасарруфи худ даровард.

Бояд иқрор шуд, ки тавонотарин ҳокими сулолаи Куртҳои Ҳирот Муизуддин Хусайн ба шумор мерафт ва маҳз дар замони вай давлати муғулҳои Форс аз байн рафт. Тавре ки ховаршиноси машҳури шуравӣ академик В.В.Бартолд иброз медорад: «Муизуддин Хусайн тамоми минтақаҳоро то Мурғоб тобеъ кард ва аз он ҷо ба манотиқи шарқӣ ҳамлаҳо оғоз кард» [5, с. 76].

Ҳамин тавр, дар баробари дигар сарчашмаҳои хаттии асрҳои XIV-XV асари «Зубдату-т-таворих»-и Ҳофизи Абрӯ низ аз манобеи муҳими таърихӣ буда, бавижа дар равшан сохтани таърихи Куртҳои Ҳирот, хусусан аз далерӣю корнамоиҳои ҳокими Хуросон малик Муизуддин Хусайни Курт бар зидди аҷнабиёни муғул ҳамчун мадраки хаттӣ маҳсуб ёфта, аз маъхазҳои нодир ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Абдураззоқи Самарқандӣ. *Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн*. - Ҷ.1. китоби 1. Бо эътимомии А.Навой. - Техрон, 1383. – 443 с.
2. Амиришохӣ Н. *Давлати Куртҳои Ҳирот (1245-1381)*. - Душанбе, 1996. – 153 с.
3. Амиришохӣ Н. *Куртҳои Ҳирот (1245-1381) // Таърихи халқи тоҷик*. - Хучанд, 2008. – 814 с.
4. Амиришохи Н. *Таджикское государство Куртов / Н.Амиришохи // История таджикского народа. Том III. (Период развития феодального общества)*. - Душанбе: Дониш, 2013. - 579 с.
5. Бартольд В.В. *Историко-географический обзор Ирана // Соч. - Т. VII. - М.: Наука, 1971. С.667.*
6. Бобохонов М. *Таърихи тоҷикони ҷаҳон*. - Душанбе: Маориф, 1999. – 475 с.
7. Ғарҷистонӣ. *Суқути мулуки Курт // Ориёно*. - 1338. - № 3. - С. 17-23.
8. Ғоибов Ф. *Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз*. - Душанбе: Дониш, 2006. – 906 с.

9. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX-XIV. Пораҳо аз «Равзату-с-сафо» ва дигар кутуб. Мураттиб ва муҳаққиқ Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. - Душанбе: Амри илм, 1999. – 1008 с.
10. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в./Авторы: Н.В.Пигулевская, А.Ю.Якубовский, И.П.Петрушевский, Л.В.Строева, А.М.Беленицкий/Под ред.В.В.Струве, И.А.Орбели, И.П.Петрушевского. - М.: Изд. Ленинградского ун-та, 1958. - С.226, 228.
11. Иқбол А. Таърихи муғул ва аволи аёми Темурӣ. - Техрон, 1386. – 588 с.
12. Камол Х. Таджикский народ во второй половине XIV-XV вв./Х.Камол // История таджикского народа. Том III. (Период развития феодального общества)-Душанбе: Дониш, 2013. – 579 с.
13. Массон В.М., Ромодин В.А. История Афганистана.-Т.1.С древнейших времён до начала XVI в.- М.: Наука, 1964. – 552 с.
14. Мирзулом.М.Ф. Афғонистон дар масири таърих. Ҷилди якум. - Техрон, 1390. – 608 с.
15. Мирхонд. Равзату-с-сафо. Ҷ. 6. Таҳзиб ва талхиси Аббоси Зарёб. Техрон, 1339. – 886 с.
16. Муъинуддин Муҳаммад Замчи Исфизорӣ. Равзоту-л-ҷанноти-л-ҷинон фӣ авсофи мадинати Ҳирот. Ҷ.2. - Техрон, 1338. – 375 с.
17. Низомуддини Шомӣ. Зафарнома / Ба сайъ ва эҳтимоми тасҳеҳи Феликс Тауэр. - Бейрут, 1937. 295 с.
18. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV вв. – М.-Л., 1960. – 492 с.
19. Фасеҳи Хавофӣ. Муҷмалу-т-таворих. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Саид Муҳсин Ночӣ Насрободӣ. – Техрон, 1386. – 1472 с.
20. Ҳофизи Абрӯ. Зубдату-т-таворих. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Сайид Камол Ҳочӣ Сайиди Чаводӣ. Ҷ.1. - Техрон, 1380. – 546 с.
21. Шарафуддин Али Яздӣ. Зафарнома. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Муҳаммад Аббос. Ҷ.1. - Техрон, 1336. – 583 с.

ҲУКУМАТИ МУИЗУДДИН ҲУСАЙНИ КУРТ ДАР ХУРОСОН АЗ РҶЙИ АСАРИ «ЗУБДАТУ-Т-ТАВОРИХ»-И ҲОФИЗИ АБРҶ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба вазъи сиёсии Мовароуннаҳру Хуросони нимаи дуоми асри XIV аҳди Муизуддин Ҳусайни Курт дар «Зубдату-т-таворих»-и Ҳофизи Абрӯ сухан меравад. Муаллиф менависад, ки дар баробари дигар сарчашмаҳои хаттии асрҳои XIV-XV «Зубдату-т-таворих»-и Ҳофизи Абрӯ низ аз манобеи муҳимми таърихӣ, бавижа дар равшан сохтани таърихи ҳукмронии Муизуддин Ҳусайни Курт дар Хуросон ҳамчун мадраки хаттӣ маҳсуб ёфта, аз маъхазҳои нодир ба шумор меравад. Муаллиф таҳлили муқоисавии аҳбори Ҳофизи Абрӯро бо маълумоти дигар муаллифони асри миёнагӣ низ анҷом додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар давраи баррасишаванда, маҳз пас аз фавти Абусаид дар Эрон барои истиқлолият ба даст овардани намояндаи хонадони Куртҳои Ҳирот Муизуддин Ҳусайн имконият фароҳам омад. Муаллиф қайд мекунад, ки ҳукмронии амир Муизуддин Ҳусайн дар Ҳирот барои ҳифзи давлати худ пайваста бо муғулони аҷнабӣ дар набард қарор дошт.

Калидвожаҳо: Ҳофизи Абрӯ, Муизуддини Ҳусайни Курт, Қазаган, Темур, Ҳусайн, Ҳучуми Қазаган аз Мовароуннаҳр ба Хуросон, Сатилмиш, Муҳаммадхочаи Апардӣ, маъхаз.

ПРАВИТЕЛЬСТВО МУИЗУДДИНА ХУСЕЙНА КУРТА В ХОРАСАНЕ ИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ХАФИЗА АБРУ "ЗУБДАТУ-Т-ТАВАРИХ"

В данной статье рассказывается о политической ситуации в Восточном Хорасане во второй половине XIV века при правлении Муизуддина Хусейна Курта, основываясь на произведении Хафиза Аbru "Зубдату-т-таварих". Автор отмечает, что "Зубдату-т-таварих" Хафиза Аbru считается важным историческим источником, который помогает уточнить историю правления Муизуддина Хусейна Курта в Хорасане. Это произведение рассматривается как редкий источник вместе с другими письменными свидетельствами XIV-XV веков. Автор также проводит сравнительный анализ информации, представленной Хафизом Аbru, с данными других средневековых авторов. В этот период, после смерти Абу Саида в Иране, создалась возможность для представителя семьи Куртов Герата, Муизуддина Хусейна, обрести независимость. В статье подчеркивается постоянная борьба правящего эмира Муизуддина Хусейна в Герате с иностранными монголами за защиту своего государства.

Ключевые слова: Хафиз Аbru, Муизуддин Хусейни Курт, Казаган, Темур, Хусейн, наступление Казагана от Моваруннахра до Хорасана, Сатымидсул, Мухаммад Ходжаи Апарди, источник.

THE GOVERNMENT OF MUIZUDDIN HUSSEIN KURT IN KHORASAN FROM HAFIZ ABRO'S WORK "ZUBDATU-T-TAVARIH"

This article discusses the political situation in Eastern Khorasan in the second half of the 14th century during the rule of Muizzuddin Hussein Kurt, based on Hafiz Abro's work "Zubdatu-t-tavarih." The author notes that "Zubdatu-t-tavarih" by Hafiz Abro is considered an important historical source that helps to clarify the history of Muizzuddin Hussein Kurt's rule in Khorasan. This work is regarded as a rare source along with other written accounts from the 14th to 15th centuries. The author also conducts a comparative analysis of the information provided by Hafiz Abro with data from other medieval authors. During this period, after the death of Abu Said in Iran, an opportunity arose for Muizzuddin Hussein, a representative of the Kurt family in Herat, to gain independence. The article emphasizes the constant struggle of the ruling emir Muizzuddin Hussein in Herat against foreign Mongols for the protection of his state.

Keywords: Hafiz Abro, Muizzuddin Hussein Kurt, Kazagan, Timur, Hussein, Kazagan's advance from Movarunnahr to Khorasan, Satymidsul, Muhammad Khodjai Aparidi, source.

Дар бораи муаллиф

Муродзода Ахмадхон Амрохон
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 81 81 86

About the author

Murodzoda Ahmadkhon Amrokhon
Candidate of History, Associate Professor of the
Department of History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 81 81 86

Об авторе

Муродзода Ахмадхон Амрохон
Кандидат исторических наук, доцент
кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 81 81 86

ИНЪИКОСИ ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ МУОСИР

Мирзоев Ҷ. А., Ҳалимзода Д. О.
*Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Яке аз самтҳои афзалиятноки муносибатҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозии сиёсати минтақавӣ мебошад. Дар ин ҷода Тоҷикистон ҳам дар ҷорҷӯбаи созмонҳои минтақавӣ ва ҳам дар ҷорҷӯбаи ҳамкории расмӣ дучониба сиёсати хешро дар радифи давлатҳои собиқ Шуравии Осӣи Марказӣ, бо кишварҳои форсизабони минтақа – Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон амалӣ месозад.

Бояд тазакур дод, ки масъалаи татбиқи сиёсати минтақавии Тоҷикистони соҳибистиклол дар таърихнигории ватанӣ ба таври комил омӯхта нашудааст. Таълифоти маҷмӯӣ ва алоҳида дар ин ҷода ҳанӯз вуҷуд надорад. Аммо паҳлӯҳои гуногуни ин мавзӯ аз ҷониби муҳаққиқон тадқиқ гардида, дар асарҳои онҳо инъикос гаштаанд.

Мавриди зикр аст, ки роҳандозии сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст омадани истиқлолият, пеш аз ҳама, дар гузоришу баромадҳо ва шоҳасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [17] инъикос гардидааст. Президенти кишвар барқарор намудан ва тавсеа бахшидани муносибатҳои муштараку судмандро бо давлатҳои форсизабон, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Исломии Эрон афзалиятнок ҳисобида, дар мусоҳибаи хеш бо нашриёти британи «Арбоби давлатии ҷаҳонӣ» моҳи январӣ соли 1996 чунин қайд мекунад: «Бо назардошти он, ки Эрон нерӯи басандаи иқтисодии таъсиргузорӣ ба кишварҳои минтақа дорад ва ин, ки Эрон метавонад яке аз шарикони асосии тичоратӣ ва иқтисодии Тоҷикистон бошад, мо дар оянда низ баҳри устуворӣ ва густариши минбаъдаи муносибатҳо бо ин кишвари дӯсту бародар ҳамҷониба кӯшиш хоҳем кард» [17, с. 263].

Дар боби ҳамкории Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон як қатор асарҳо рӯи қор омадаанд. Бояд қайд кард, ки Эрон аввалин кишваре буд, ки Истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро ба расмият шинохт ва намояндагии дипломатии хешро ҳанӯз моҳи январӣ соли 1992 дар Душанбе ифтиҳон бахшид. Ин иқдом пеш аз ҳама ба умумияти забонӣ, маданӣ ва динӣ доштани ду халқи бародар вобастагӣ дорад. Бо назардошти ин нуқта муҳаққиқони тоҷик низ ба масъалаи ҳамкории Тоҷикистону Эрон тавачҷуҳи бештаре зоҳир намудаанд. Дар байни таълифоте, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, асарҳои мутахассиси таърихи муосири Эрон Н. М. Мирзоевро ёдрас шудан бамаврид аст. Ӯ дар таълифоти хеш дар асоси манбаъҳои муътамад, адабиёт ва маводҳои воситаҳои ахбори умум равандҳои гуногунсоҳаи ҳамкории ин кишварҳоро инъикос намудааст. Китоби аввали муаллиф «Тоҷикистон – Эрон: шоҳроҳи ҳамкории» [10] ном дошта, боби аввали он ба таърихи барқароршавии ҳамкории Тоҷикистони Шуравӣ ва Эрон бахшида шудааст. Боби дуюм маҳз масъалаи ҳамкории Тоҷикистону Эронро дар замони муосир инъикос менамояд. Дар ин боб, дар асоси санадҳои зиёд ва маводҳои муътамад, ки аз фондҳои гуногуни бойгонӣ ва матбуоти даврӣ ба даст омадаанд, муҳаққиқ тавонистааст, ки марҳилаҳои асосӣ ва роҳҳои барқароршавию густариши дучонибаи иқтисодӣ ва алоқаҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистону Эронро муайян намояд.

Китоби дуюми Мирзоев Н.М. «Таджикистан и страны Востока» [5] ном дошта, соли 2010 ба таърих расидааст. Муаллиф ду боби охири онро ба масъалаи муносибатҳои мутақобилаи Тоҷикистони соҳибистиклол ва Ҷумҳурии Исломии Эрон бахшида, дар асоси сарчашмаҳои муътамад тавонистааст, ки раванди инкишофи ҳамкории иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ-техникии ин кишварҳоро инъикос намояд.

Мушовири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати хоричӣ Сайидзода Зафар низ дар китоби хеш таҳти унвони «Фаъолияти байналмиллалӣ пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ» ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистонро бо кишварҳои форсизабон, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон мавриди таҳлил қарор додаст [26, с. 112-117]. Гарчанде, ки ин таълифот маҳз ба масъалаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон бахшида нашуда бошад ҳам, муаллиф тавонистааст, ки барқароршавӣ ва паҳлӯҳои гуногуни рушди муносибатҳои Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос намояд. Ӯ барҳақ ҳамкориҳои гуногунсоҳаи Тоҷикистону Эронро хеле арзишманд арзёбӣ намуда, қайд менамояд, ки рушду тавсеа ёфтани ҳамкориҳо дар оянда низ ба манфиати ҳар ду ҷониб аст. Зеро барои Эрон муҳим аст, ки «як тақягоҳи форсизабон дар минтақаи Осиёи Миёна, ки умдатан туркзабон аст, дошта бошад. Барои Тоҷикистон низ ҳамкорӣ бо Эрон муфид аст, зеро кишвари мо ба сармоягузориҳо, аз ҷумла дар тарҳҳои бузурги зербиноӣ, ниёз дорад» [26, с. 115]. Дар ҳақиқат, Эрон аз назари сармоягузорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон мавқеи хоса дорад. Сайидзода оид ба ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистону Эрон сухан ронда, қайд менамояд, ки «дар чанд соли охир байни ду кишвар беш аз 100 мувофиқатнома дар бораи ҳамкорӣ дар заминаҳои мухталиф ба имзо расидаанд. Тарҳҳои бузурге, аз ҷумлаи Нерӯгоҳи барқи обии «Сангтӯда-2» ва тунели Анзоб, ки то имрӯз аз ҷониби Эрон иҷро шудаанд.» [26, с. 113] нишонгари устувории равобити иқтисодии ду кишваранд. Ба қавли муаллиф қарор аст, ки дар ояндаи наздик чанд тарҳи тоза ва муҳим аз қабилӣ «Нерӯгоҳи барқи обии «Айнӣ» бо зарфияти 150 МВт ва нерӯгоҳи хурди барқи обӣ дар рӯди Искандардарё бо зарфияти 22 МВт сохта шаванд» [26, с. 114].

Самти дигари ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон равобити илмию фарҳангии ду кишвар мебошад, ки аз ҷониби Сайидзода дар таълифоти мазкур амиқан таҳлил гардидааст. Ба ақидаи ӯ ҳамкорӣ дар ин ҳавза бештар дар «табодули таҷрибаи пажӯҳишгарон, муаллимон, донишҷӯён, роҳандозии барномаҳои фарҳангӣ ва мусиқӣ, ширкати аҳли илму фарҳанг дар маросимҳои фарҳангӣ» [26, с. 116] амалӣ магардад.

Таълифоти ҷолиби дигаре, ки фарогири масъалаи ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистону Эрон буда, таҳти унвони «Ирано-таҷикское сотрудиҷество в конце XX – начале XXI вв.» [1] ба таъб расидааст, ба қалами муҳаққиқи барҷаста Р.А. Абулҳаев тааллуқ дорад. Муаллиф дар асоси нашрияҳои қаблӣ, сарчашмаҳои бойгонӣ, ҳуҷҷатҳои дар сатҳи давлатӣ ба имзо расида ва маводҳои воситаҳои ахбори умум махсусиятҳои барқароршавӣ ва инкишофи ҳамкориҳои иқтисодӣ, тичоратӣ, илмӣ-фарҳангӣ, инчунин бунёди объектҳои саноатӣю роҳсозӣ ва дигар лоиҳаҳои муштараки Эрону Тоҷикистонро дар охири асри XX – ибтидои асри XXI инъикос намудааст.

Бояд зикр кард, ки муносибатҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон низ аз назари муҳаққиқон берун намонда, дар аксар таҳқиқот мавриди таҳлили воқеъбинона қарор гирифтааст. Масалан, муҳаққиқи тоҷик Қ. Расулиён таҳқиқоти худро таҳти унвони «Нигоҳе ба алоқаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон» [16] маҳз дар ин мавзӯ ба анҷом расонида, дар он маводи зиёд оид ба алоқаҳои фарҳангии Тоҷикистону Эрон гирдоварӣ намудааст. Илова бар ин, муаллиф масоили гуногуни марбут ба алоқаҳои фарҳангии ду кишварро дар соҳаи санъат, адабиёт ва илм хеле дақиқназарона таҳлил менамояд. Дар таҳқиқот инчунин нақши ниҳодҳои фарҳангӣ ва институтҳои Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар рушди ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI инъикос гардидаанд.

Масоили марбут ба ҳамкориҳои фарҳангӣ, маориф ва илм миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар даврони истиқлол дар таҳқиқоти дигари профессор Р.Абулҳаев таҳти унвони «Ирано-таҷикское сотрудиҷество в области просвещения, культуры и науки в конце XX – начале XXI вв.» [2] мавриди таҳқиқ ва таҳлили мӯшикофона қарор гирифтаанд. Муаллиф дар ин асар бештар ба ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаи маориф ва илм, бахусус табодули толибилмон ва ифтитоҳи марказҳои илмӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, рушду нумуъи минбаъдаи ин гуна ҳамкориҳоро барои Ҷумҳурии

Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузашта аз ин, барои тамоми ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ муфид арзёбӣ намудааст.

Бояд қайд кард, ки ба таҳқиқи муносибатҳои Тоҷикистону Эрон дар як вақт олимони ва муҳаққиқони Ҷумҳурии Исломии Эрон низ машғуланд. Дар монографияи муҳаққиқи эронӣ Хома Аббосиён «Иран и Таджикистан: пятнадцать лет взаимовыгодного сотрудничества» (Эрон ва Тоҷикистон: понздаҳ соли ҳамкориҳои манфиатнок) [27] масоили муҳталифи ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон хеле муфассал ва амиқ инъикос гардидааст. Муаллиф дар таълифоти хеш дар асоси манбаъҳо ва маводҳои гуногун, инчунин адабиёти мавҷуда бисёр масъалаҳои ба ҳамкориҳои ду кишвар марбутбударо мавриди таҳлил қарор додааст. Дар қатори ҷунин масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ мавқеъ ва нақши Ҷумҳурии Исломии Эрон дар раванди ба даст омадани сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллифи рисолаи мазкур инчунин ба раванди барқароршавӣ ва рушди ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-фарҳангӣ дар байни ду кишвар диққати бештар додааст. Вале бояд қайд намуд, ки ин таълифот раванди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро танҳо то соли 2006-ум фаро мегирад.

Лозим ба зикр аст, ки дар масъалаи рушди муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон рисолаҳои номзадӣ низ таълиф гардидаанд. Яке аз ҷунин рисолаҳо таҳқиқоти донишманди эронӣ Муртазо Маҳмудӣ мебошад, ки ба масъалаи «Состояние и перспективы сотрудничества Таджикистана и Ирана в конце XX – начале XXI веков» (Вазъият ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Эрон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI) [10] бахшида шудааст. Бояд таъкид дод, ки рисолаи мазкур таҳқиқоти комил ва ҷиддӣ буда, дар он тамоми адабиёти фарогири масоили ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон таҳлил гардидаанд. Муаллиф дар ин таҳқиқот дар асоси консепсияи нав ва маводу манобеъи дастрас, инчунин назари интиқодӣ ба адабиёти таърихӣ хулосаи дурусти илмӣ бардоштааст. Ба ақидаи ӯ халқҳо ва миллатҳои давлатҳои тозаистиклол, аз ҷумла Тоҷикистон, дар аснои ҷустуҷӯи хувияти миллии хеш дар шароити фазои холии идеологӣ, ноғузир ба ҷустуҷӯи арзишҳои ғоявӣ-фарҳангӣ дар таърих, фарҳанги қадима, анъанаҳо ва дини хеш пардохтанд.

Муҳаққиқ Муртазо Маҳмудӣ дар боби омӯзиши масоили марбут ба ҳамкориҳои Тоҷикистону Эрон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI як силсила мақолаҳои илмӣ низ таълиф намудааст. Яке аз мақолаҳои ӯ зерини «Диалог и дипломатия: таджикско-персидский язык и литература и их влияние на культурное и политическое сотрудничество двух стран» [9] ба омӯзиши масоили таъсири забон ва адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар рушди ҳамкориҳои фарҳангӣ ва сиёсии Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI бахшида шудааст. Мақолаи дигари муҳаққиқ «Стратегические интересы Ирана и России в Таджикистане» [11] ном дошта, дар он муаллиф масъалаҳои манфиатҳои стратегии Эрон ва Русияро дар Тоҷикистон, инчунин зарурияти таъмини амнияти минтақаро таҳлил намудааст.

Бояд таъкид дод, ки ба ғайр аз умумияти забонӣ ва фарҳангӣ, инчунин умумияти динӣ низ омилҳои хеле муҳим дар барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистону Эрон маҳсуб меёбад. Ин аст, ки муҳаққиқ И. Неъматов рисолаи номзиди худро маҳз дар ин мавзӯ: «Исламский фактор во взаимоотношениях республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX – начало XXI вв.)» [15] таълиф намудааст. Дар рисолаи муаллиф бо далелу асноди раднопазир исбот кардааст, ки умумияти динӣ ҷиҳати рушду устуворшавии минбаъдаи муносибатҳои судманди байни ду кишвар мусоидат хоҳад кард.

Таҳқиқоти дигаре, ки ба масоили марбут ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI бахшида шудааст, рисолаи номзиди муҳаққиқи эронӣ Ҳафтех Қазозӣ Маҳди Иброҳим таҳти унвони «Становление и развитие взаимоотношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX – начало XXI вв.)» [31] мебошад. Таҳқиқоти мазкур ба таҳлили маҷмӯӣ ва баррасии раванди барқароршавӣ ва рушди муносибатҳои байниҳамдигарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI бахшида шудааст. Муҳаққиқ зимни таҳлили муносибатҳои ду кишвар барҳақ ба хулосае меояд, ки рушди

бемайлони муносибатҳои Тоҷикистону Эрон бештар ҷанбаи фарҳангӣ дошта, ба умумияти забонӣ ва эҳсоси мансубият ба олами форсизабонон асос ёфтааст. Аз ҷониби дигар, ба ақидаи муаллиф, дар Тоҷикистон ва Эрон ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи ҷамъиятӣ худро ворисони фарҳанги бойи қадимаи ориёӣ меҳисобанд. Эрон бо назардошти ин умумияти сарнавишти таърихӣ ду халқи бародар, дар солҳои бархӯрди сиёсӣ (1991-1997) ва солҳои мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) ба Тоҷикистон кӯмак кард, ва аз ҷониби дигар асоситарин шарикӣ сиёсӣ-иқтисодӣ Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ маҳсуб меёфт [32], ки мо низ ин мавқеи муҳаққикро комилан ҷонибдорем.

Муаллифи таълифоти мазкур масоили ҳамкориҳои Тоҷикистону Эронро дар ҷорҷӯбаи созмонҳои минтақавӣ низ мавриди таҳлил қарор дода, яке аз зербобҳои боби дуюми қорро маҳз ба ин масъала бахшидааст. Ӯ қайд мекунад, ки ҳамкориҳои бисёрҷанбаи ду кишвар ба ғайр аз муносибатҳои дутарафа, инчунин дар ҷорҷӯбаи созмонҳои минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ (СҲИ), Созмони Конфронси Исломи (СКИ – аз соли 2011 Созмони Ҳамкории Исломи – СҲИ), Созмони Ҳамкории Шанхай (СҲШ) ва муносибатҳои сетарафаи давлатҳои форсизабон – Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон низ амалӣ мегардад [33].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷорҷӯби Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ дар соҳаи сӯзишворӣ ва энергетика бо Ҷумҳурии Исломии Эрон ҳамкории устувор дошта, дар ҳалли масъалаҳои муҳими минтақавӣ, аз қабилӣ мубориза бо терроризми байналхалқӣ ва экстремизми динӣ, ки аз Афғонистон маншаъ мегирад, инчунин таъмини амнияти минтақавӣ бо шарикӣ стратегӣ худ – Ҷумҳурии Исломии Эрон дар якҷоягӣ амал мекунад, ки ин нукта низ аз назари донишманди эронӣ дур намонда, дар таҳқиқоти ӯ амиқан инъикос гардидааст [33, с. 18].

Муҳаққиқ ҳамкориҳои Тоҷикистону Эронро дар ҷорҷӯбаи Созмони Ҳамкории Исломи низ мавриди таҳлил қарор дода, қайд менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорри иҷтимоӣ сарони давлатҳо, ҳукуматҳо ва вазирони қорҳои қоричӣ узви Созмони Ҳамкории Исломи фаъолона ширкат дошта, барои амалӣ намудани нақшаи стратегӣ қиҳати устувор гардонидани ҳамкории иқтисодӣ дар байни давлатҳои аъзо ҳамқоя бо Ҷумҳурии Исломии Эрон пайваста талош меварзад [33, с. 19].

Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ҷорҷӯбаи Созмони Ҳамкории Шанхай низ ҳамкории густурда доранд. Эрон соли 2005-ум ба Созмони Ҳамкории Шанхай ба ҳайси мамлақати нозир пазируфта шуд. Ба қавли Ҳафтех Қазозӣ Маҳди Иброҳим ҳамқун аъзои доимӣ Созмони Ҳамкории Шанхай пазируфта шудани Эрон, сатҳи ҳамкории давлатҳои минтақоро меафзояд [33, с. 20].

Ҳафтех Қазозӣ Маҳди Иброҳим дар таълифоти хеш инчунин ба муносибатҳои Тоҷикистону Эрон дар ҷорҷӯбаи давлатҳои форсизабон – Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон диққати бештаре зоҳир менамояд. Ӯ қорилан дуруст қайд менамояд, ки «маҳақи муносибатҳои байни ҳамдигарӣ се давлатро дар ҳавзаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ идеяи «умумияти ориёӣ» ташкил медиҳад, ки бештар қарактери фарҳангӣ-тамаддунӣ дорад, на ҷанбаи сиёсӣ» [33, с. 19]. Аз ҷониби дигар, ба фикри муҳаққиқ, бунёди заминаи иқтисодӣ ҳамқорҳои се кишвар бештар аз мавқеи Эрон вобастагӣ дорад, зеро Тоҷикистон ба ҳалли вазифаҳои стратегӣ худ – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва баромадан аз бунбасти қормуникатсионӣ машғул аст, дар Афғонистон бошад, то қунун ҷанги шаҳрвандӣ идома дорад [33, с. 19-20], ки дар ин қо низ ҳақ ба ҷониби ӯст.

Ҳамин тариқ, таҳлили таърихнигорӣ адабиёти мавқуда аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон дар тамоми риштаҳои ҳамқорҳои густурда доштааст. Аммо мутаассифона, аз охири соли 2015 бо мӯҷиби баъзе омилҳои муносибатҳои миёни ин кишварҳои дӯсту бародар қаме қоҳиш ёфтанд. Ба ақидаи профессор Р. Абулҳаев сабаби «сард» гаштани муносибатҳои миёни ду кишвар аз ҷониби Эрон дастгирӣ ёфтани аъзои ҳизби дар Тоҷикистон мамнуъи наҳзати исломии Тоҷикистон маҳсуб меёбад [2, с. 213]. Вале мусаллам буд, ки ин мушкилоти пешомада муваққатианд ва халқҳои бародари тоҷиқу эронӣ қиҳати бартараф намудани ин бӯҳрон саъю

талош хоҳанд варзид. Натиҷаи ин талошҳои пайгирионаи ду халқи бародар буд, ки аз соли 2020 муносиботи дӯстона миёни ду кишвар тадричан рӯ ба инкишоф ниҳоданд. Гувоҳи рӯ ба беҳбудӣ овардани муносиботи дӯстона миёни ин кишварҳо, аз ҷониби Тоҷикистон дастгирӣ ёфтани номзадии Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба узвияти Созмони Ҳамкориҳои Шанхай маҳсуб меёбад. Илова бар ин, дар рушду тавсеа ёфтани равобити ду кишвари дӯсту бародар ва ба марҳилаи нави ҳамкориҳои созанда ворид гаштани он боздиди расмӣи Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Сайид Иброҳим Раисӣ аз Тоҷикистон дар санаи 8 ноябри соли 2023, ки дар ҷараёни он як қатор санадҳои танзимкунандаи равобити сиёсӣ ва иқтисодӣ ба имзо расиданд, тақони тоза бахшида, ҷиҳати ҳамкориҳои пайваста ва густурдатари халқҳои бародари тоҷику эронӣ замина гузошт.

Адабиёт

1. Абулхаев, Р.А. *Ирано-таджикское сотрудничество в конце XX – начале XXI вв.* / Р.А. Абулхаев. – Душанбе, 2017. – 232 с.
2. Абулхаев, Р.А. *Ирано-таджикское сотрудничество в области просвещения, культуры и науки в конце XX – начале XXI вв.* / Р.А. Абулхаев. – Душанбе, 2021. – 217 с.
3. Дубовицкий, В. В. *Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.)* / В.В. Дубовицкий // *История таджикского народа. Т.6.* - Душанбе: Дониш, 2011. - С.615-669.
4. Зарифи, Х. *Многовекторная дипломатия Таджикистана* / Х. Зарифи. - Душанбе: Офсет, 2010. - 352 с.
5. *Дипломатия Таджикистана вчера и сегодня // Под общей ред. З. Хамрохона.* - Душанбе: Ирфон, 2009 - 295 с.
6. Зарифи, Х. *Внешняя политика Таджикистана в годы независимости.* З. Хамрохон - Душанбе, 2011. – 340 с.
7. Мирзоев, Н.М. *Таджикистан и страны Востока (учебное пособие)* / Н.М. Мирзоев. – Душанбе, 2010. – 140 с.
8. Мирзоев, Н.М. *Тоҷикистон – Эрон: шоҳроҳи ҳамкориҳо* / Н.М. Мирзоев. – Душанбе, 1998. – 76 с.
9. Муртазо Маҳмудӣ. *Диалог и дипломатия: таджикско-персидский язык и литература и их влияние на культурное и политическое сотрудничество двух стран // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отдел общественных наук.* / М.Муртазо – Душанбе, 2010. - №3. – С.20-28.
10. Муртазо Маҳмудӣ. *Состояние и перспективы сотрудничества Таджикистана и Ирана в конце XX – начале XXI веков: автореф. дис.... канд. ист. наук: 07.00.02* / М.Махмуди. - Душанбе, 2012. – 24 с.
11. Муртазо Маҳмудӣ. *Стратегические интересы Ирана и России в Таджикистане // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Формирование системы колониальной безопасности государств Центральной Азии в форме региональных союзов».* / М.Муртазо – Душанбе, 2008. – С.98-100.
12. Назаров, Т. *Таджикистан: политика, экономика, международное сотрудничество* / Т.Назаров. - Душанбе, 2001. – 250 с.
13. Назаров, Т. *Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество.* Т.Назаров.- Душанбе, 2004. – 284 с.
14. Назаров, Т. *Дипломатияи муосири тоҷик* / Т.Назаров, А. Сатторзода. - Душанбе, 2006. – 224 с.
15. Неъматов, И. *Исламский фактор во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX – начало XXI вв.)* / И. Неъматов. – Душанбе, 2021. – 176 с.
16. Расулиён, Қ. *Нигоҳе ба алоқаҳои фарҳангии Ҷумҳурии ислонии Эрон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон* / Қ. Расулиён. – Душанбе, 2010. – 78 с.
17. Раҳмон, Э. *Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён. Китоби якум* / Э.Раҳмон. – London: Flint river editions Great Britain, [1999].– 240 с.
18. *Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин: маҷмуаи асарҳои Президент Э.Раҳмонов* / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1996. – 312 с.
19. Раҳмон, Э. *Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4 томах.* / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2001 - с
20. Раҳмон, Э. *Ответы на вопросы великобританского издания «Мировой государственный деятель» 1996г., январь // Тысяча лет в одну жизнь. // сборник выступлений, речей, интервью*

- и статей. / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2003. – 374 с.
21. Саидов, З.Ш. Внешняя политика Президента Э. Рахмона. / З.Ш. Саидов - Душанбе, 2000. - 226 с.
  22. Саидов, З. Внешняя политика Республики Таджикистан / З. Саидов. – Душанбе, 2006. – 560 с.
  23. Саидов, З. Основные тенденции внешней политики Республики Таджикистан на рубеже столетий (1992-2004гг.).-Душанбе, 2009.–418 с.; Саидов, З. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004) / З. Саидов. - Душанбе, 2010. – 444 с.
  24. Сабуров, А., Саидов, З. Таджикистан на рубеже реализации национальных интересов на международной арене. / А. Сабуров, З. Саидов, - Душанбе, 2005.- 86 с.
  25. Сайидзода, З. Основные тенденции внешней политики Республики Таджикистан на рубеже столетий (1992-2004гг.). / З. Сайидзода, - Душанбе, 2009. – 154 с.
  26. Сайидзода, З. Фаъолияти байналмиллати Пеиҳои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгаишти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ / З. Сайидзода. – Душанбе: «Контраст», 2016. – 216 с.
  27. Хома Аббасиан. Иран и Таджикистан: пятнадцать лет взаимовыгодного сотрудничества. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 176 с.
  28. Ҳафтеҳ Қазози Маҳди Эбраҳим. Подход Таджикистана к проблемам безопасности в Персидском заливе в контексте отношений с Ираном // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2012. - №3/8(101). – С.35-38.
  29. Ҳафтеҳ Қазози Маҳди Эбраҳим. Гражданская война в Таджикистане и роль Ирана в установление мира // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2012. - №3/5(93). – С.19-21.
  30. Ҳафтеҳ Қазози Маҳди Эбраҳим. Подход Ирана к отношениям с персоязычными странами // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2015. - №3/10(188). – С.24-26.
  31. Ҳафтеҳ Қазози Маҳди Эбраҳим. Становление и развитие взаимоотношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX – начало XXI вв.): диссертация на соискание уч. степ. кандидата исторических наук. – Душанбе, 2016. – 178 с.
  32. Ҳафтеҳ Қазози Маҳди Эбраҳим. Становление и развитие взаимоотношений Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX – начало XXI вв.): автореферат диссертации на соискание кандидата исторических наук. – Душанбе, 2016. – 27с.
  33. Ҳафтеҳ Қазози Маҳди Эбраҳим. Центральная Азия и крупные державы // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2013. - №3/4(115). – С.33-36.
  34. Шарипов, А. Э. Раҳмон - наш Президент! - Душанбе, 2006. - 26 с.
  35. Шарифзода, А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

ИНЪИКОСИ ҲАМКОРИҶОИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМӢУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ МУОСИР

Дар мақола масоили ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Эрон, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, паҳлӯҳои гуногуни он дар таълифоти муҳаққиқон инъикос ёфтааст, таҳлил ва баррасӣ гардидаанд. Дар он муаллиф бештар ба масоили сиёсӣ-дипломатӣ, иқтисодӣ-иқтимоӣ ва илмӣ-фарҳангӣ, ки аз умумияти сарнавишти таърихӣ ва эҳсоси мансубият ба олами форсизабонон маншаъ мегирад, таваҷҷуҳи хоса зоҳир кардааст. Илова бар ин дар мақола таълифоти муҳаққиқони эронӣ, ки самтҳои мухталифи муносибатҳои муштараки ин кишварҳоро инъикос кардаанд, мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: истиқлолият, сиёсати хориҷӣ, дипломатия, муносибатҳои дучониба, созмонҳои байналхалқӣ, ҳамкориҳои сиёсӣ, хусни тафохум, муносибатҳои неки ҳамсоҷӣ.

ОСВЕЩЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье анализируются различные аспекты сотрудничества Таджикистана с Исламской Республики Иран, которые является приоритетным направлением во внешней политике Республики Таджикистан и были проанализированы и освещены в трудах исследователей. В ней автор уделяет особое внимание политико-дипломатическим, экономико-социальным и научно-культурным вопросам, вытекающим из общности исторической судьбы и чувства принадлежности к персоязычному миру. Кроме того в статье проанализированы труды иранских исследователей, которые затрагивают различные направления сотрудничества этих стран.

Ключевые слова: независимость, внешняя политика, дипломатия, двухсторонние отношения, международные организации, политическое сотрудничество, добрососедские отношения.

LIGHTING COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN MODERN HISTORIOGRAPHY

The article analyzes various aspects of cooperation between Tajikistan and the Islamic Republic of Iran, which is a priority in the foreign policy of the Republic of Tajikistan and has been analyzed and highlighted in the works of researchers. In it, the author pays special attention to political-diplomatic, economic-social and scientific-cultural issues arising from a common historical destiny and a sense of belonging to the Persian-speaking world. In addition, the article analyzes the works of Iranian researchers who touch upon various areas of cooperation between these countries.

Key words: independence, foreign policy, diplomacy, bilateral relations, International organizations, political cooperation, good-neighborly relations.

Дар бораи муаллифон

Мирзоев Чурабек Абдулович
Ходими калони илмии шӯбаи таърихи
навтарин
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33
Тел.: (+992) 221 72 10
E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Ҳалимзода Далер Обид
Унвонҷӯи кафедраи минтақашиносӣ хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 987 84 10 22
E-mail: daler.9521@mail.ru

Об авторах

Мирзоев Джурабек Абдуллоевич
Старший научный сотрудник отдела
новейшей истории
Институт истории, археологии и этнографии
имени А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 33
Тел.: (+992) 221 72 10
E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Халимзода Далер Обид
Соискатель кафедры зарубежный
региональный эксперт
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 987 84 10 22
E-mail: daler.9521@mail.ru

About the authors

Mirzoev Jurabek Abdulloevich
Researcher of the department of
contemporary history
Institute of History, Archeology and Ethnography
named after A. Donish of the NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 33
Ph.: (+992) 221 72 10
E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Halimzoda Daler Obid
Applicant for the department of foreign
regional expert
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 987 84 10 22
E-mail: daler.9521@mail.ru

РУШДИ РОБИТАҲОИ БЕРУНАИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОҲАИ НАҚЛИЁТ

Айнуллозода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таъмини истиклоли энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, раҳо намудани кишвар аз бумбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар чор ҳадафи стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳи асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагонии мардум муайян карда шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибистиклол буда, рушди онро бе раҳоӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Тавассути сиёсати хирадмандонаи сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала таваҷҷуҳи хосае зоҳир карда шуд, чунки маҳаки асосии тараққиёти давлати тозаистиклол аз рушди бемайлоии сохтмони роҳ ва раҳоӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ вобаста аст.

Баъди ба даст овардани истиклолият яке аз вазифаҳои муҳимтарин ва стратегии роҳбарияти сиёсии кишвар ин эҳёи алоқаи нақлиётӣ бо кишварҳои наздику дурдасти хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ҳукумати мамлакат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ дохиливу байналмилалӣ, ки робитаи доимиро бо дигар кишварҳо таъмин менамоянд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуданд. Барои интиқоли мусофирон ва ҳамлу нақли борҳо ба хориҷи кишвар шароити мусоид фароҳам овардан лозим буд. Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар татбиқи ин мақсад ба эҳёи Роҳи бузурги абрешим диққати ҷиддӣ дода, дар ин маврид дар яке аз баромадҳои худ қайд намуданд, ки “таърихан минтақаи мо ва баҳусус Тоҷикистон дар чорроҳаи роҳҳои тичоратие, ки Шарку Ғарбро мепайвандад, қарор дошт. Президенти мамлакат зикр намуданд, ки “барқарорсозии Роҳи бузурги абрешим арҷгузорӣ ба анъана ё мӯд нест, балки он зарурати ҳаётӣ мебошад, ки аз нуқтаи назари илмӣ ва тичоратӣ асос ёфтааст” [21, с. 234].

Дар доираи татбиқи ҳадафи стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне раҳоӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ, бунёд ва азнавсозии як қатор иншоотҳои роҳдорӣ, аз ҷумла, роҳҳои мошингарди Кӯлоб – Хоруғ – Кулма – Қароқурум (Шохон–Зигар ва Шкев–Зигар), Душанбе – Қурғонтеппа – Кӯлоб ва кушода шудани нақбҳои Истиклол, Озодӣ, Шаҳристон ва Чормағзак анҷом ёфта, роҳҳои автомобилгарди Душанбе – Чанок, Ваҳдат – Ҷиргатол – Саритош (сарҳади Қирғизистон) Айни–Панҷакент, Душанбе –Турсунзода дар арафаи амалӣ шудан қарор доранд. Лозим ба ёдоварист, ки сохтмони роҳи оҳани Кӯрғонтеппа – Кӯлоб ва як қатор шохроҳҳои байналмилалӣ, нақбҳо ва пулҳои байнимарзӣ низ анҷом дода шуд, ки дар натиҷаи он Тоҷикистон ба як қаламрави воҳид табдил ёфта, рафтуомади доимӣ ба тамоми минтақаҳои мамлакат ва дар чор самт ба давлатҳои ҳамсоя таъмин гардид.

Дар даҳ соли охир ҷиҳати раҳо ёфтани кишвар аз бумбасти коммуникатсионӣ ва баромадан ба бандарҳои обии ҷаҳонӣ 23 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумии қариб 3,2 миллиард сомонӣ амалӣ карда шудааст. Дар натиҷа 1650 километр роҳҳои мошингард таҷдиду бунёд гардида, 109 пул ва 27 километр нақб сохта, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд. Ҳоло дар соҳаи нақлиёт 11 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумии 5,5 миллиард сомонӣ амалӣ шуда истодааст.

Таҷдиду барқарорсозии роҳҳо ҳоло низ идома дошта, дар соли 2015 сохтмони барқарорсозии роҳи мошингарди Айни–Панҷакент, Душанбе–Турсунзода, Кӯлоб – Қалъаи Хумб, сохтмони терминали замонавӣ дар фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе, хатти роҳҳои оҳани Душанбе –Қурғонтеппа (китъаи Ваҳдат–Ёвон) ва Кӯрғонтеппа – Панҷи Поён гузаронида шуд. Дар баробари ин, масъалаи бунёди роҳҳои алтернативӣ тақозо менамояд, ки Ҳукумати кишвар доираи ҳамгироии иқтисодиро тавсеа бахшида, дар доираи созмонҳои минтақавӣ ҷиҳати пайваст шудан ба шабақаҳои байналмилалӣ коммуникатсионӣ ва ташкили шабақаҳои нави мутобиқ ба меъёрҳои муосир чораҳои зарурӣ андешад.

Бо ин мақсад барои амалисозии лоиҳаи сохтмони роҳи оҳани Тоҷикистон – Афғонистон – Туркманистон, ки омили муҳими рушди иқтисодии Тоҷикистон ва давлатҳои

минтақа хоҳад гардид, андешидани чораҳои зарурӣ идома дорад. Дар чараёни сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳри Ашқободи Туркменистон бахшида ба баргузории ҷашни байналмилалии Наврӯз, ҷонибҳо Меморандум оид ба ҳусни тафохум дар масъалаи сохтмони роҳи оҳани Тоҷикистон – Афғонистон – Туркменистон имзо намуданд. Дар баробари ин, баҳри ташаккули пурраи шабакаи дохилӣ ва таъмини дастрасии ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ ба шохроҳҳои байналмилалӣ дар асоси тадқиқотҳои гузаронидашудаи коршиносони маҳалӣ ва беруна, Барномаи таҷдиду бунёди ин роҳҳо ба муҳлати то соли 2025 таҳия гардидааст, ки татбиқи он, истифодаи имкониятҳои интиқолро зиёд ва муҳлати интиқолро кам гардонда, боиси сарфа гардидани хароҷотҳои нақлиётӣ мегардад. Тибқи барномаи мазкур бунёду таҷдиди беш аз чор ҳазор километр роҳ ва 576 пул ба маблағи 4,4 миллиард сомонӣ дар назар дошта шудааст. Барномаи зикргардида бо назардошти ба ҳисобгирии ҶиЭИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба ҳисобгирии ҳолати имрӯзаи онҳо дар барномаи компютерӣ таҳия гардида, татбиқномаи он дар се марҳила пешбинӣ гардидааст. Ба назар гирифтани ин, ва хусусиятҳои ҷуғрофии Тоҷикистон барои дар самти инкишофи инфрасохтори нақлиётӣ, фароҳам овардани заминаи мусоиди истифодаи шохроҳҳои нақлиётӣ мусоидат намуда, имконият медиҳад, ки дар ояндаи наздик масирҳои трансконтиненталӣ байни Осиё ва Аврупо гардида, қисмати зиёди онҳо бо роҳҳои кӯтоҳтарин бояд қитъаҳои тоҷикистони шабақаҳои роҳро дар бар гирад, вусъат дода шавад. Маврид ба зикр аст, ки тӯли солҳои истиқлолият дар соҳаи нақлиёт роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон 34 созишномаи дучониба бо 9 давлатҳои аъзоҳои ИДМ ва 7 давлати Осиёи Марказию Аврупо имзо намуда, ба 27 созишнома ва 7 Конвенсияи байналмилалӣ дар доираи 11 ташкилот шомил шудааст.

Татбиқи созишномаҳои дучониба дар соҳаи интиқоли байналмилалӣ бору мусофирон бидуни монеа амалӣ гардида, талаботи Созишномаҳо ба таври комил иҷро мегарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи ин ҳадафҳо альон ба 9 конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ ба таври расмӣ ҳамроҳ шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди минбаъдаи соҳаи нақлиёт дар сатҳи расмӣ ба нух конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ шомил гардидааст:

- Конвенсияи байналмилалӣ оид ба мутобиқатномаи назорати ҳамлу нақли мол аз сарҳадот аз 21 октябри соли 1982;

- Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳаракат дар роҳ аз 8 ноябри соли 1968;

- Конвенсияи байналмилалӣ оид ба нишонаҳои огоҳкунанда дар роҳҳо аз 8 ноябри соли 1968;

- Конвенсияи байналмилалӣ оид ба расонидан ва нигоҳдории молҳо аз 19 майи соли 1956;

- Конвенсияи байналмилалии гумрукӣ оид ба ҳамлу нақли молҳо ба воситаи дастури TIR аз 14 ноябри соли 1975;

- Созишномаи Аврупой оид ба ҳамлу нақл ва расонидани молҳои хатарнок дар роҳ соли 1957;

- Созишномаи байнидавлатӣ оид ба озуқаҳои тезвайроншаванда ва воситаҳои нақлиётӣ махсус барои расонидаи чунин намуди молҳо аз 1 сентябри соли 1970;

- Созишномаи Аврупой оид ба фаъолияти воситаҳои нақлиётӣ хизматрасон дар шохроҳҳои байналмилалӣ аз 15 ноябри соли 1975;

- Созишномаи оид ба ворид намудани техникаи бехатарӣ барои воситаҳои нақлиёт, инчунин қисмҳои эҳтиётӣ барои воситаҳои нақлиёт аз 25 июни соли 1998 [16].

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви Созмони умумиҷаҳонии гумрук Конвенсияи Киото (1999) дар бораи сода ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ Конвенсияи Чикаго “Оид ба авиатсияи байналмилалии граждани” (1944), Созишномаи Созмони ҳамкории роҳи оҳан (1957), Конвенсияи СММ “Оид ба нақлиётҳои роҳи оҳан ва автомобилӣ (1949) ва Конвенсияи гумрукӣ “Оид ба интиқоли байналмилалии бор” (1959)-ро тасдиқ кардааст [1, с. 44].

Тасдиқи конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти олии қонунгузор аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви қомилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба системаҳои муайяни ҷуғрофӣ ва сиёсии робитаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ бо дигар давлатҳо дохил шуда, манфиатҳои иқтисодӣ ва сиёсии худро дорад ва бидуни зарар ба

манфиатҳои дигар кишварҳо, уҳдадорҳои ба зимма гирифташударо мушаххас ва софдилона иҷро мекунад ва ҳамчун давлати мустақил ва соҳибхитӣ дар ҷомеаи байналмилалӣ дорои мавқеи худ мебошад. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нахустин суҳанронии худ бахшида ба таҷлили Рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ қайд намуданд: “Айни ҳол Тоҷикистон, дар маҷмуъ, ба узвияти беш аз 80 созмони минтақавию байналмилалӣ ва ниҳоди молиявӣ ҷаҳонӣ пазируфта шуда, ҳамроҳ бо дигар кишварҳо дар ҳаллу фасли мушкилоти сиёсӣ амниятӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷаҳон нақш мегузорад. Дар баробари ин, Тоҷикистон ба зиёда аз 350 санади байналмилалӣ ба мисли конвенсияҳо, ҳартияҳо ва эълomiaҳои байналмилалӣ, ҳамроҳ шуда, уҳдадорҳои худро дар самти расидан ба ҳадафҳои ҷаҳонӣ, аз қабили рушди иҷтимоӣ, бехбудии вазъи иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва амсоли онҳо, иҷро менамояд” [17].

Барои ба роҳ мондани муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии кишварҳои хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон созишномаҳои дучониба ва бисёрҷонибаро дар бораи алоқаи байналмилалӣ ба имзо расонид. Аз ҷумла, 23 апрели соли 1992 дар шаҳри Бишкек байни ҳукуматҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Узбекистон созишнома “Дар бораи принципҳои ҳамкорӣ ва шартҳои муносибатҳо дар соҳаи нақлиёт бо давлатҳои ҳамсоя” ба имзо расид, ки барои ҷумҳурии мо аҳамияти муҳим дошт.

Вале, мутаассифона, ин созишномаи муҳим ҳамаҷониба амалӣ карда нашуд. Бахусус дар қаламрави ҷумҳуриҳои Узбекистон, Қирғизистон ва вилоятҳои алоҳидаи ҷумҳурии Қазоқистон намоёндогони ниҳодҳои қудратӣ барои гузаронидани транзити воситаҳои нақлиёт аз ҷумҳурии Тоҷикистон монеаҳои сунъӣ ба миён меоварданд. Созишномаи мазкур аз 12 модда иборат буд, ки рушди минбаъдаи ҳамкорихоро дар соҳаи нақлиёт, осон кардани алоқаи боркашонӣ ва мусофирбарӣ байни давлатҳои мустақили Осиёи Марказӣ, инчунин тартиб ва шартҳои транзитро дар қаламрави онҳо ба дигар кишварҳо муайян мекарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкорӣ дучониба ва бисёрҷониба бо Афғонистон, Арманистон, Озарбойҷон, Беларус, Гурҷистон, Эрон, Чин, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Покистон, Русия, Таиланд, Лахистон, Туркия, Туркменистон, Украина, Чехия ва дигар давлатҳои Аврупо ва Осиё созишномаҳои байниҳукуматӣ оид ба фаъолияти нақлиётӣ дорад [4, с. 69].

Бояд зикр намуд, ки барои рушди соҳаи роҳу нақлиёт қабул гардидани Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 март соли 1997, № 123, “Дар бораи тадбирҳои рушди тақомули ташкили боркашонӣ байналмилалӣ автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аҳамияти махсус дорад, зеро дар он рӯйхати роҳҳои автомобилӣ, ки барои гузаронидани ҳамлу нақли транзитӣ нақлиёти хориҷии тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, параметрҳои иҷозатдошудаи воситаҳои нақлиёти автомобилӣ, рӯйхати гузаришҳои гумрукии автомобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Узбекистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин ҳамсарҳад буда, инчунин номгуӣ ҳуҷҷатҳои асосие, ки барои иҷрои нақлиёти Байналмилалӣ автомобилӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон заруранд, тасдиқ карда шуданд [11].

Дигаргунсозиҳо дар соҳаи авиатсияи граждани низ амалӣ гардида, барои ширкатҳои авиатсионӣ ватанӣ хориҷӣ фазаи рақобати озод ва бозори хизматрасониҳои авиатсионӣ фароҳам оварда шуд. Бо мақсади мутобиқ намудани сатҳу сифати хизматрасонӣ ва роҳ ёфтани ширкатҳои ҳавопаймоии ватанӣ ба бозори байналмилалӣ ислоҳоти сохтории ин соҳа гузаронида шуд. Ин иқдом, имкон дод, ки дар соҳаи ҳавопаймоӣ заминаи устувори инкишоф ба вучуд ояд.

Парки тайёраҳои ширкатҳои ҳавопаймоии Тоҷикистон «Тоҷик Эйр», «Сомон Эйр» «Ист Эйр» ва ширкатҳои ҳавопаймоӣ хориҷӣ Turkish Airlines, Fly Dubai, China South Airlines, Kam Air, Osmon Air, Utair, Ural Airlines, Sibir Airlines батадрич нав шуда истодааст. Ширкатҳои ҳавопаймоии Тоҷикистон ба зиёда аз 20 шаҳри 11 кишвари хориҷи дур ва наздик парвоз анҷом медиҳанд ва ҷуғрофияи парвозҳояшонро торафт васеъ менамоянд [16].

Солҳои охир миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Узбекистон дар тамоми самтҳо муносибатҳо амалӣ гардида истодаанд. Ин муносибатҳо пеш аз ҳама барои ҳамкорӣ байналмилалӣ нақлиётӣ аҳамияти муҳим доранд. Бояд зикр намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Узбекистон робитаҳои зичтарини иқтисодӣ ва гуманитарӣ дар

минтақаи Осиёи Марказӣ дошт. Тавассути қаламрави он, баромади чумхурӣ ба фазои Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин дар тӯли зиёда аз 6 моҳ, вақте ки гузаргоҳҳои баландкӯҳ баста мешуданд, алоқаи заминӣ байни ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон бо минтақаҳои шимолӣ амалӣ карда мешуд. Мутаассифона дар тӯли 25 сол муносибатҳои миёни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон чандон хуб набуданд. Бо ба сари қудрат омадани роҳбарияти нав дар Ӯзбекистон бо сарвари президент Ш.М. Мирзиёев дар муносибатҳои Ӯзбекистону Тоҷикистон тағйироти кулӣ ба амал омад. Вай барои таҳкими дӯстӣ ва ҳамкориҳои зич бо Тоҷикистон чораҳои амалӣ андешид.

Зимни сафари Президенти Ӯзбекистон Ш. М. Мирзиёев ба Тоҷикистон 9-10 марти соли 2018 ва сафари Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ӯзбекистон рӯзҳои 17-18 августи соли 2018 беш аз 50 шартнома ва созишномаҳо, аз ҷумла дар бораи алоқаи байналмилалӣ автомобилӣ, роҳи оҳан ва авиатсионӣ ба имзо расиданд, ки қадами муҳим дар роҳи баромадани ҷумҳурии мо аз бунбасти коммуникатсионӣ нақлиётӣ гардиданд [9].

Бояд қайд намуд, ки аз соли 1992 то 2017 алоқаи ҳавоӣ миёни ду кишвари ҳамсарҳад баста буд ва баъд аз аз 25 соли танаффус, алоқаи ҳавоӣ байни ду пойтахт-Душанбе – Тошканд акнун барқарор карда шуд. Инчунин, пас аз танаффуси ҳафтсола ҳаракати қаторҳо низ дар хати роҳи оҳани Амузанг – Ғалаба дубора оғоз шуд. Илова бар ин, алоқаи автомобилҳои мусофирбар байни шаҳрҳои бузурги Тоҷикистон ва Ӯзбекистон, ба монанди Хучанд – Тошканд, Душанбе – Термез, Душанбе – Дехнав, Пенҷакент – Самарқанд барқарор карда шуд [13]. Дар ин робита 18 нуқтаи гузариш тавассути сарҳади давлатии Ӯзбекистон кушода шуд. Дар айни замон дар мамлақати мо зиёда аз 28 нуқтаи гузаргоҳи сарҳадӣ амал мекунад. Танҳо то соли 2016 фаъолияти байналмилалӣ Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо 37 давлати ҷаҳон амалӣ карда мешуд. Ҳол он ки то соли 2006 он танҳо бо 16 давлат ва асосан бо кишварҳои хориҷи наздик амалӣ карда мешуд ва дар соли 2012 шумораи танҳо кишварҳои хориҷи дур ба 24 адад расид. Содироти мол дар соли 2006 ҳамагӣ 49,00 ҳазор ва дар соли 2012 бошад 230 ҳазорро ташкил дод, яъне беш аз 7 маротиба афзуд. Илова бар ин, дар соли 2010 аз ҳисоби транзити бор дар қаламрави ҷумҳурӣ бучети кишвар 5 421 750,2 сомонӣ пур карда шуд ва танҳо аз ҳисоби транзити воситаҳои нақлиёт бучет 8 674 296,8 сомонӣ гирифт [5]. Гарчанде ки дар муқоиса бо давлатҳои ҳамсоя ин даромади калон нест, аммо баъдтар манбаи асосии пур кардани бучети кишвар мегардад.

Аллақай дар соли 2016 дар ҷумҳурӣ 10 нуқтаи гузаргоҳи сарҳадӣ барои нақлиёти байналмилалӣ автомобилӣ, ба монанди “Дӯстӣ”, “Фотехобод” ва “Патар” дар марз бо Ӯзбекистон, “Панҷи Поён” дар марз бо Афғонистон, “Кулма” дар марз бо Чин, “Карамик”, “Қизил Арт”, “Гулистон”, “Овҷӣ – Калъача”, “Маданият” дар марз бо Қирғизистон ва инчунин, 3 нуқтаи дигар барои нақлиёти роҳи оҳан дар марз бо Ӯзбекистон: “Спитамен – Бекобод”, “Конибодом–Суванобод” ва “Пахтаобод – Сарисоё” амал мекарданд [3]. Барои тавсеа ва мусоидат ба муносибатҳои байнидавлатӣ нақлиётӣ, самти муҳими стратегӣ ин ташкили шабакаи терминалҳо барои хидматрасонии воситаҳои нақлиёти хориҷӣ, борҳои роҳи оҳан ва авиатсионӣ барои таъмини ҳамлу нақли мултимодалӣ мебошад.

Дар айни замон дар кишвар 7 терминал дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Қурғонтеппа, Хоруғ, Истаравшан, Ваҳдат ва Турсунзода амал менамоянд, инчунин дар Панҷи Поён ва Мурғоб ва маркази логистикӣ (корхонаи маҳсусгардонидашуда, ки вазифаҳои асосии он коркард ва нигоҳдории борҳо, барасмиятдарории гумрукӣ, хидматҳои иттилоотӣ мебошад) дар шаҳри Хучанд сохта шудаанд. Дар баробари ин, 5 терминали роҳи оҳан дар истгоҳҳои Душанбе-2, Қурғонтеппа, Кӯлоб, Хучанд ва Конибодом бомуваффақият амал мекунад. Дар фурудгоҳҳои байналмилалӣ Душанбе, Хучанд, Қурғонтеппа ва Кӯлоб бо назардошти доштани қобилияти қабули ҳавопаймоҳои боркаш терминалҳои боркаш сохта шудаанд. Барномаи ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ Осиёи Марказӣ ҶИМОМ барои рушди алоқаи байналмилалӣ нақлиётӣ ва савдо аҳамияти муҳим дорад.

Бояд қайд намуд, ки Барномаи ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ Осиёи Марказӣ соли 1997 таъсис ёфта, ба он 8 кишвар - Афғонистон, Озарбойҷон, Қазоқистон, Чин, Қирғизистон, Муғулистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ҳамчун шарикон дохил шуданд. Ҳамчунин ин барнома Бонки Осиёи рушд, Бонки Аврупои таҷдид ва рушд, Фонди Байналмилалӣ Асёр, Бонки исломии рушд, Барномаи рушди СММ ва Бонки Ҷаҳонӣ дохил мешаванд [20].

Дар солҳои истиқлолият дар самти нақлиёти автомобилии ҷумҳурӣ нақши Ассотсиатсияи интиқолдиҳандагони байналмилалии автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон “АВВАТ” хеле калон аст. Бояд зикр намуд, ки пас аз пошхӯрии ИҶШС дар замони душвортарин, муассисони “АВВАТ” аввалин шуда ба ҳукумати мамлакат роҳҳои мустақили ворид шудан ба ҷомеаи байналмилалии нақлиёти автомобилро пешниҳод намуданд.

6 декабри соли 1995 асосиатсияи “АВВАТ” расман дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун иттиҳодияи ҷамъиятии байналмилалӣ ба қайд гирифта шуд [2]. Фаъолияти бомуваффақияти иттиҳодияи “АВВАТ” ин ба узвияти Иттиҳоди Байналмилалии нақлиёти автомобилӣ (IRU) дохил шудан буд. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои минбаъда конвенсияҳо ва созишномаҳои асосиро дар ин самт тасдиқ кард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳамкориҳои Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалии нақлиётӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд. Президенти кишвар 23 сентябри соли 2009 бо Дабири кулли Иттиҳоди байналмилалии нақлиёти автомобилӣ Мартин Мерми мулоқот баргузор намуда, иброз намуд, ки “...таҷриба ва дастовардҳои Тоҷикистон дар рушди транзити байналмилалӣ ва осон гардонидани ҳаракат аз сарҳади давлатӣ ва қаламрави он барои 73 кишвари дигари узви созмон намуна аст”. Дар вохӯрӣ ҷонибҳо ба мувофиқа омаданд, ки дар шаҳри Душанбе маркази транзити нақлиётӣ дар Осиёи Марказиро кушоянд ва соли 2013 дар Душанбе конفرонси байналмилалии “Рушди имкониятҳои транзитии Осиёи Марказӣ то соли 2020” баргузор гардад. Мартин Мерми барои хидматҳои махсусан муҳим дар рушди нақлиёти байналмилалӣ ва боркашонӣ ба Эмомалӣ Раҳмон ордени фахрии IRU-ро супорид [7, с. 155].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади рушди минбаъдаи рабобити байналмилалии нақлиётӣ дар ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ба монанди САРЭС, ИДМ, ЭКО, ЕвразЭС, СХШ, Ташкили ҳамкориҳои роҳи оҳан, СММ, ИДМ, САҶА ва ғайра фаъолона иштирок мекунад. Аҳаммияти ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи нақлиётро дар мисоли ҳамкориҳои Тоҷикистону Афғонистон мушоҳида кардан мумкин аст. Барои Тоҷикистон ва Афғонистон, бинобар ҷойгиршавии ҷуғрофии худ, шароити хоси кӯҳии релйеф дар сурати набудани роҳҳои баҳрӣ ва дарёӣ, инчунин рушди нокифояи шабакаи роҳи оҳан ва хатҳои авиатсионӣ, роҳҳои автомобилӣ ва нақлиёти автомобилӣ аҳаммияти калон доранд.

27-28 апрели соли 2005 сафари расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон баргузор гардид. Дар чараёни сафар 11 созишномаи байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ ба имзо расид. Хуччати муҳимтарин Шартномаи дӯстӣ, ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон буд. Ҳамзамон “Созишномаҳо дар бораи нақлиёт ва интиқоли транзитии борҳо ва мусофирон”, инчунин “Созишнома дар бораи нуқтаҳои назоратии сарҳадӣ” ба имзо расиданд [15, с. 385]. Бояд гуфт, ки ин хуччатҳо барои ҳамкориҳои Тоҷикистону Афғонистон заминаи устувор гузоштанд.

То давраи ба қор даровардани роҳи автомобилгарди Кӯлоб – Дарвоз соли 1998 ва сохтмони пулҳо дар болои дарёи Панҷ, қитъаи роҳи Ош – Хоруғ – Файзобод ягона роҳи автомобилгард тавассути Тоҷикистон ба Бадахшони Афғонистон буд. Ибтидои соли 2002 дар робита ба татбиқи вазорати ҳолатҳои фавқулоддаи Русия, Қирғизистон ва Тоҷикистон барои татбиқи барномаи WEP (Барномаи байналмилалии озукаворӣ СММ), таъминоти башардӯстона ба Файзобод (вилояти Бадахшон) таҷдиди роҳҳо гузаронида шуда, роҳи Ош – Хоруғ – Файзобод дар чараёни татбиқи ин барнома аз соли 2002 то соли 2005 фаъолона истифода мешуд.[10] Бо вучуди шабоҳати забонӣ ва фарҳангии сокинони ин ду минтақа, робитаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии байни Тоҷикистону Афғонистон дар давраи мавҷудияти давлати Шуравӣ қариб вучуд надоштанд. Аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадӣ, бахусус Бадахшони Тоҷикистону Афғонистон аз марказҳои миллӣ, сиёсӣ ва иқтисодии худ ҷудо карда шуда, боиси ақибмонии маъмурӣ ва сиёсии онҳо гардиданд.

Соли 2005 таҷдиди пули мошингузар дар ноҳияи Ишқошим оғоз ёфт. Хароҷоти татбиқи лоиҳаи мазкур 350 ҳазор долларро ташкил намуд. Дар натиҷаи таҷдиди он, иқтидори борбардории пули мазкур аз 10 тонна то 30 тонна зиёд карда шуд. Маврид ба зикр аст, ки дарозии пул 99,3 метр ва паҳноии он 4,5 метрро ташкил медиҳад [22]. Соли 2006 Президенти Тоҷикистон дар маросими ба истифода додани пули пайвандгари навбатии Тоҷикистону Афғонистон дар ноҳияи Ишқошим дар шаҳри Хоруғ иштирок намуд [12, с. 7]. Дар як

гирдиҳамоии тантанавӣ бахшида ба ин рӯйдоди таърихӣ Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуданд, ки сохтмони роҳу пулҳо анъанаи хуби миллӣ буда, “Ба шарофати бунёди инфрасохтори минтақавӣ ва байниминтақавии нақлиётӣ нақши Тоҷикистон ҳамчун кишвари транзитӣ афзоиш хоҳад ёфт. Барои ин имрӯз дар ҷумҳурӣ 12 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии беш аз ду миллиард сомонӣ амалӣ шуда истодааст, ки татбиқи онҳо барои рушди тамоми минтақа аҳаммияти бузург дорад”.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин зикр намуданд, ки “Ифтитоҳи пули сеюми мошингарди байни Тоҷикистону Афғонистон дар болои дарёи Панҷ, ки дар ноҳияи Ишкошим бунёд ёфтааст, қадамҳои навбатӣ ва устувори Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи ба ҳам пайвастании минтақаҳо ва аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намудани Тоҷикистон аст» барои ин мақсад 1 миллиону 200 ҳазор сомонӣ сарф гардидааст [23]. Бояд зикр намуд, ки аввалин пул миёни Тоҷикистону Афғонистон ҳанӯз соли 2002 дар наздикии шаҳри Хоруғ бунёд гардида, барои сохтмони ин пул 1 миллиону 209,4 ҳазор сомонӣ сарф гардида, соли 2004 пули дарёи Панҷ дар маҳаллаи Рузвай (ноҳияи Дарвоз) ба истифода дода шуд. Арзиши лоиҳавии ин пул 1 млн. 294,7 ҳазор сомони роҳ ташкил дод. Ин лоиҳаҳо аз ҷониби Агентии Рушди Оғохон маблағгузорӣ карда шуданд.

Моҳи августи соли 2011 пули шашум дар болои дарёи Панҷ дар мавзеи Ванҷ ба истифода дода шуд. Арзиши лоиҳа беш аз 3 миллион долларро ташкил дод. Ин маблағҳо дар доираи созишномаи сечонибаи байни Тоҷикистон, Афғонистон ва бунёди Оғохон ҷудо карда шуданд. Дар лоиҳа 450 коргар аз кишварҳои Тоҷикистон ва Афғонистон ҷалб гардида буданд. Ин пул 216 метр дарозӣ ва 5 метр паҳноӣ дошта, иқтидори борбардорӣ 30 тоннаро ташкил медиҳад. Дар суҳанронии худ дар маросими ифтитоҳи пули байнидавлатии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд, ки: “Бунёди коммуникатсияҳои нақлиётӣ байни ду кишвар ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба бандарҳои уқёнуси Ҳинд ва бозорҳои Осиёи Ғарбӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ ва Афғонистон ба бозорҳои Осиёи Марказӣ ва Русия дастрасӣ пайдо кунад” [14].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва шоҳзода Оғохонӣ IV санаи 31 октябри соли 2011 санги аввалинро дар бунёди пули автомобилгардро дар болои дарёи Панҷ дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳин, ки ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистонро бо вилоятҳои шимолӣ Афғонистон мепайвандад, гузоштанд. Пули нав бо дарозии 182 метр дар километри 269 шоҳроҳи Кӯлоб – Қалъаи Хумб сохта шуда, иқтидори борбардорӣ он 30 тонна мебошад ва ноҳияи Шамсиддини Шоҳини вилояти Хатлонро бо вилояти Хохони Афғонистон мепайвандад.[19] Сохтмони пул аз ҷониби ҳукумати Олмон тавассути Созмони Оғохон оид ба рушд (AKDN) маблағгузорӣ карда шуд. Арзиши лоиҳавии пули нав 3,1 миллион долларро ташкил медиҳад [6, с. 154].

Моҳи июни соли 2005 сохтмони пули пайвастанандаи шаҳраки Панҷи Поёни Тоҷикистон ва бандари Шерхон-Бандари Афғонистон бо дарозии 672 метр ва паҳноии 11 метр оғоз гардид. Барои сохтмони он аз ҷониби ҳукумати ИМА ба маблағи 37,1 миллион доллар ҷудо карда шуданд. Дар сохтмони иншоот зиёда аз 450 роҳсозони тоҷику афгон, инчунин 40 муҳандис аз кишварҳои Таиланд, Филиппин, Ҳиндустон, Русия, Италия ва ИМА кор мекарданд. Муҳандисон пули мазкурро бо назардошти оқибатҳои манфии заминларзаҳои шадид ба нақша гирифтанд. Он барои ҳаракати дучонибаи автомобилӣ ва инчунин ҳаракати пиёдагардон пешбинӣ шуда, иқтидори иншоот дар як шабонарӯз 1000 мошинро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки лоиҳакашӣ ва пешбурди корҳои сохтмонӣ, ки 19 моҳро дар бар гирифт, аз ҷониби мутахассисони корпуси муҳандисии артиши ИМА ва ширкати итолиёвӣ “Ризанни де Эккер” гузаронида шуда, 26 августи соли 2007 дар вазъияти тантанавӣ бо иштироки сарони ҳар ду давлат ба истифода дода шуд. Бояд қайд кард, ки то ба итмом расидани сохтмони ин пул, тиҷорати байни ду кишвар аз алоқаи паромӣ дар дарёи Панҷ, ки Панҷи Поёнӣ ва бандари Шерхон-Бандари Афғонистонро мепайвандад, вобаста буд. Андозаи нисбатан хурди паром шумораи мошинҳои боркашро, ки аз сарҳад мегузаштанд, тақрибан то 5 мошин дар як рӯз маҳдуд мекард. Илова бар ин, дар як сол чанд моҳ аз сабаби ҷараёнҳои хатарноки дарёҳо аз паром истифода намешуд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон анҷоми сохтмони онро натиҷаи хуби ҳамкориҳои мутақобилан судманди Тоҷикистону Афғонистон ва ҳукумати ИМА номида,

изхори умед намуд, ки ин пул дар таҳкими муносибатҳои дӯстӣ, бародарӣ ва ҳамсоғии нек, инчунин дар рушди ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ на танҳо байни ду кишвари ҳамсоғ, балки дар маҷмуъ байни давлатҳои минтақа нақши муҳим хоҳад бозид. Президенти Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон Ҳамид Карзай, ки дар ин маросим ширкат дошт, ба аҳаммияти иншооти нав дар густариши ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Кишварҳои Осие баҳои баланд дод. Дар навбати худ, вазири савдои ИМА Карлос Гутерес сохтмони пули навро самаранеки ҳамкориҳои байналмилалӣ Тоҷикистону Афғонистон ва ИМА номид ва таъкид кард, ки ин иншооти бузурги дорои аҳаммияти стратегӣ дар ҷалби сармоя, рушди робитаҳои тичоративу иқтисодӣ, таъсиси минтақаҳои тичорати озод, интиқоли молу маҳсулот ва таъмини амният ва субот дар ду давлати ҳамсоғ-Тоҷикистону Афғонистон ва дигар кишварҳои минтақа нақши муҳим хоҳад дошт [8].

Сохтмони пулҳо ба татбиқи ташаббуси гузаргоҳи нақлиётии трансфғонӣ мусоидат кард ва дар оянда имкон медиҳад, ки инфрасохтори тамоми минтақаро ба таври кулӣ беҳтар кунад. Дар робита ба ин, иқдомҳои ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ташкили роҳҳои транзитӣ тавассути Афғонистон ба манфиати густариши шабакаи роҳҳо дар заминаи рушди долони байналмилалӣ нақлиётии “Шимол-Ҷануб” ва рушди босамари робитаҳои байналмилалӣ ва иқтисодии хориҷии кишварҳои минтақа ҷавобгӯ мебошанд.

Ҷорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тайёри ва кушодани нуқтаҳои савдои наздисарҳадӣ дар ноҳияҳои гузаргоҳҳои назоратӣ дар сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон, ки ба густариши минбаъдаи ҳамкориҳои тичоратии ду кишвар нигаронида шудаанд, амалӣ карда мешаванд. Соли 2002 сохтмони купруки кишлоқи Мотравн дар роҳи автомобилгарди Мотравн – Андарбаки деҳаи Язгуломи ноҳияи Ванҷ ба сомон расонида, тибқи созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Афғонистон купруки якуми байни сарҳадӣ аз болои дарёи Панҷ дар деҳаи Тем бо дарозии 135.5 метр бо маблағгузории Фонди Оғохон 1209,47 ҳазор сомонӣ аз тарафи Иттиҳодияи истеҳсолии «Бадахшонроҳ» сохта шуда, ба истифода дода шуд [12, с. 192]. Ҳамчун қадами аввал, моҳи март соли 2005 маросими ифтитоҳи 3 нуқтаи савдои наздисарҳадӣ дар ҳудуди гузаргоҳҳои назоратии «Ишқошим», «Тем», «Рузвай» дар қаламрави ВМКБ баргузор карда шуд.

Бо шарофати пулҳои транзитӣ ва бозорҳои сохташуда, ҳазорон шаҳрвандони минтақа ба доираи фаъолияти тичоратӣ ва соҳибкорӣ ҷалб карда мешаванд. Барои аҳолии минтақаҳои наздисарҳадии Афғонистон ин пулҳо кафили амнияти озукаворӣ ва инчунин кафили дастрасӣ ба 12 ҳадамоти муҳими иҷтимоӣ мебошанд, ки яке аз онҳо, ёрии таъҷилии тиббӣ дар беморхонаҳои Тоҷикистон буда, инчунин ба таъсиси роҳҳои беҳтари расонидани кумаки башардӯстона ба вилоятҳои дурдаст мусоидат мекунад.

Барои ҷониби Тоҷикистон сохтмони пулҳо дастрасии як қатор молҳоро бо нархҳои арзонтар, ки аз ҷониби соҳибкорои афғон аз Чин, Эрон ва Покистон оварда шудаанд, осон кард. Масалан нархи чойи маҳаллӣ дар ҷониби Тоҷикистон сеяки поин рафтааст ва молҳо ба монанди намак, семент, матоъ ва молҳои хоҷагидорӣ барои сокинон беш аз пеш дастрастар шудаанд. Дар маҷмуъ, гардиши мол тавассути сарҳади Тоҷикистону Афғонистон дар даҳ соли охир қариб 300 баробар афзудааст. Тибқи маълумоти Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, гардиши мол байни ду давлати ҳамсоғ дар соли 2011 беш аз 123 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2010 наздики 53,8% зиёд мебошад [18, с. 27].

Пулҳо инчунин ба мубодилаи афкор ва таҳкими муносибатҳо дар ҳа рӯи тарафи сарҳад мусоидат мекунад. Масалан, моҳи декабри соли 2006 Бунёди Оғохон (AKF) аз мақомоти Афғонистон барои занони афғон иҷозат гирифт, ки аввал ба Дарвоз ба хотири табодули ғояҳо ва дарсҳо бо ҳамкорои тоҷик ва мусоидат ба таъмини баробарии гендерӣ ба қаламрави Тоҷикистон гузаранд.

Ҳамкориҳои Тоҷикистону Афғонистон дар соҳаи коммуникатсия нақлиётӣ дурнамои бузург дорад. Лоихаҳои гуногуни сохтмони роҳ ба Афғонистон ва тавассути он ба дигар кишварҳо таҳия карда мешаванд. Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил кӯшиш мекунад, ки тавассути қаламрави Афғонистон ва Покистон ба бандарҳои баҳрӣ дастрасӣ пайдо кунад. Барои амалӣ кардани ин мақсад якчанд вариант мавҷуд аст ва ин сохтмони роҳи автомобилгарди Душанбе – Хоруғ – Лангар – Вахон – Қарочӣ мебошад. 20 март соли 2013 дар натиҷаи мулоқоти сечонибаи сатҳи олий дар Ашқобод президентони Тоҷикистону

Афғонистон оид ба лоихаи сохтмони роҳи охани трансфғонӣ Ёддошти тафохум имзо карданд. Самти муҳими ҳамкориҳои Тоҷикистону Афғонистон нақлиёти автомобилӣ мебошад. Бо назардошти дарозии сарҳад Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун яке аз роҳҳои асосии транзит нисбат ба Афғонистон дидан мумкин аст. Ин чанбаи ҳамкорӣ сабаби асосии сохтмони пулҳо дар болои дарёи Панҷ, рушди шабакаҳои роҳҳо ва инфрасохтор гардид. Аллакай 5 пул сохта шуда, сохтмони як пули дигар идома дорад. Бузургтарин пули дарёи Аму, ки бо кӯмаки молиявӣ техникаи ИМА сохта шудааст дар эҳёи Роҳи бузурги абрешим саҳми муҳим дорад. Ин пул дар як рӯз беш аз 1000 мошинро мегузаронад, ва ба рушду ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ таъсири мусбат мерасонад. Сохтмони пулҳо, роҳҳо ва дигар инфрасохторҳо омили асосии тараққиёти бомуваффақияти тичорати наздисарҳадӣ байни ду давлат гардид. Дар марз бо Афғонистон 4 нуқтаи савдои наздисарҳадӣ амал мекунад. Ин нуқтаҳо дар таъмини аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадии Тоҷикистону Афғонистон бо молҳои зарурӣ аҳамияти калон дошта, ҳамзамон дӯстии байни халқҳои ду кишварро тақвият мебахшанд.

Ҳамин тариқ, тули солҳои истиқлолият дар соҳаи нақлиёт як қатор дигаргуҳои кулӣ ба амал омада, татбиқи созишнома ва конвенсияҳои байналмилалӣ дар соҳаи нақлиёт робитаҳои берунаи Тоҷикистонро бо кишварҳои дуру наздик мустаҳкам намуда, барои амалӣ гардидани ҳадафи стратегияи мамлакат, яъне баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Адабиёт

1. *Автомобильный транспорт Таджикистана. 2008- 2009.* «Синяя книга» IRU. М., 2009. –с.44
2. *Ассоциация международных перевозчиков Республики Таджикистан «АВВАТ» [Ҳомили электронӣ].* Ҳолати дастрасӣ: <https://unece.org/DAM/trans/doc/2009/wp5/GE2-wkshp1-TIR-Tajikistan.ru.pdf>. (Санаи муроҷиат: 25.08.2023).
3. *Бойгонии ҷориҳои Вазорати нақлиёт ва коммуникатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ-истеҳсолӣ дар 1 феввали соли 2013.*
4. *Бойгонии ҷориҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва истеҳсолӣ дар 1 сентябри соли 2013.*
5. *Бойгонии ҷориҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва истеҳсолӣ дар 9 моҳи соли 2010.*
6. *Гафурова Г. Таджикиско-афганское сотрудничество в области транспортной коммуникации в годы независимости // Ученые записки Худжанского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. – 2013. - № 4 (37).*
7. *Гафурова Г. Развитие дорожного строительства и транспорта в Таджикистане в годы независимости (1991-2016 гг.). - Дисс. ... канд. ист. наук. – Худжанд, 2018.*
8. *Глава МИД РТ и афганский дипломат обсудили вопрос обслуживания грузопотока через мост «Дусти» в Нижнем Пяндже. [Ҳомили электронӣ].* Ҳолати дастрасӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/20071127/glava-mid-rt-i-afganskii-diplomat-obsudili-vopros-obslužhivaniya-gruzopotoka-cherez-most-dusti>. (Санаи муроҷиат 16.09.2023).
9. *Государственный визит Президента Узбекистана в Таджикистан. [Ҳомили электронӣ].* Ҳолати дастрасӣ: <https://cis.minsk.by/news/8948/gosudarstvennyj-vizit-prezidenta-uzbekistana-v-tadzikistan>. (Санаи муроҷиат: 21.08.2023).
10. *Киромов Х. Кто в Бадахшане возит грузы. - Народная газета. - 2002. - 7 феврал.*
11. *Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 марти соли 1997, № 123, “Дар бораи тадбирҳои рушду такомули ташиқи боркашонӣҳои байналмилалӣи автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Ҳомили электронӣ].* Ҳолати дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=29264. (Санаи муроҷиат: 19.08.2023).
12. *Масов Р., Пирумишоев Ҳ. Файзи истиқлол дар «Боми ҷаҳон».*-Душанбе, 2011.
13. *Народная газета. - 2018. - 14 марта. - №11 (20137).*
14. *Построен шестой мост через реку Пяндж на границе Афганистана и Таджикистана. [Ҳомили электронӣ].* Ҳолати дастрасӣ: <https://afghanistan.ru/doc/20692.html>. (Санаи муроҷиат 13.09.2023).
15. *Саидов З. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе (1992-2005 гг.). - Душанбе, 2006.*
16. *Соҳаи нақлиёти Тоҷикистон. [Ҳомили электронӣ].* Ҳолати дастрасӣ: <https://mfatj.tg/main/tojikiston/naqlijot>. Санаи муроҷиат: 08.12.2023 сол. (Санаи муроҷиат 08.12.2023).

17. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба нахустин таҷлили Рӯзи қормандони хизмати дипломатӣ. [Ҳомили электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/1705/sukhanronii-prezidenti-jumhurii-tojikiston-bakhshida-ba-nakhustin-tajlili-ruzi-kormandoni-khizmati-diplomati>. (Санаи муроҷиат: 19.08.2023).
18. Таджикистан за 2011 год. Статистический сборник, 2012.
19. Хамрабаева Н. Эмомали Раҳмон и Ага Хан IV отъравились в Шуроабад. [Ҳомили электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/power/20111031/emomali-rakhmon-i-aga-khan-iv-otpravilis-v-shuroabad>. (Санаи муроҷиат 16.09.2023).
20. Чоршанбиев П. В Программу ЦАРЭС приняты новые члены. [Ҳомили электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/20101103/v-programmu-tsares-prinyaty-novye-chleny>. (Санаи муроҷиат: 22.08.2023).
21. Шарифзода А., Косими З. Фархундапай. - Душанбе, 2014. – 234 с.
22. Э. Раҳмонов и принц Карим Ага-Хан IV открыли мост в Ишкашиме. [Ҳомили электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ. <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/power/20061031/e-rakhmonov-i-prints-karim-aga-khan-iv-otkryli-most-v-ishkashime>. (Санаи муроҷиат: 02.09.2023).
23. Эмомали Раҳмон ва соли тамаддуни ориёӣ. [Ҳомили электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <http://president.tj/node/25030>. (Санаи муроҷиат: 02.09.2023).

РУШДИ РОБИТАҲОИ БЕРУНАИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ НАҚЛИЁТ

Дар мақолаи мазкур оид ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои дуру наздик дар соҳаи роҳу нақлиёт, инчунин татбиқи конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ, ки барои рушди минбаъдаи хоҷагии роҳу нақлиёт нақши муҳим доранд маълумот дода мешавад. Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ муносибатҳои Тоҷикистон бо давлатҳои ҳамсоя, бахусус Афғонистон мустақкам гардида, сохтмони якҷанд пулҳо, роҳҳо ва дигар инфрасохторҳо омилҳои асосии тараққиёти бомуваффақияти тичорати наздисарҳадӣ гардид. Дар марзи байни Тоҷикистону бо Афғонистон якҷанд нуқтаҳои савдои наздисарҳадӣ кушода шуд, ки онҳо дар таъмини аҳолии минтақаҳои наздисарҳадии ҳарду кишвар бо молҳои зарурӣ аҳамияти калон дошта, ҳамзамон дӯстии байни халқҳои ду кишварро тақвият бахшиданд. Дар ин робита, барои баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвияти якқатор созмони минтақавию байналмилалӣ ва ниҳоди молиявӣ қаҳонӣ қабул шуда, ҳамроҳ бо дигар кишварҳо дар ҳаллу фасли мушкилоти сиёсӣ амниятӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии қаҳон саҳми худро мегузорад. Дар баробари ин, Тоҷикистон ба якқатор санадҳои байналмилалӣ ба мисли конвенсияҳо, хартияҳо ва эълонияҳои байналмилалӣ, ҳамроҳ шуда, уҳдадорҳои худро дар самти расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, аз қабили рушди иқтисодӣ, беҳбудии вазъи иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист иҷро намудааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, истиқлолияти давлатӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, бумбасти коммуникатсионӣ, роҳҳои мошингард, нақлиёт, равобити нақлиётӣ, сохтмони роҳҳо ва пулҳо, робитаҳои тичоративу иқтисодӣ

РАЗВИТИЕ ВНЕШНИХ СВЯЗЕЙ ТАДЖИКИСТАНА В СФЕРЕ ТРАНСПОРТА

В данной статье будет представлена информация о сотрудничестве Республики Таджикистан с странами ближнего и дальнего зарубежья в сфере дорог и транспорта, а также о реализации международных конвенций и соглашений, которые играют важную роль в дальнейшем развитии дорожно-транспортного хозяйства. После обретения государственной независимости отношения Таджикистана с соседними государствами, особенно Афганистаном, укрепились, строительство нескольких мостов, дорог и другой инфраструктуры стало основным фактором успешного развития приграничной торговли. На границе между Таджикистаном и Афганистаном открыто несколько пунктов пограничной торговли, которые имели большое значение для обеспечения населения приграничных регионов обеих стран необходимыми товарами, а также укрепили дружбу между народами двух стран. В связи с этим, для выхода из коммуникационного тупика Республика Таджикистан была принята в члены Единой региональной и международной организации и мирового финансового института, вместе с другими странами вносит свой вклад в решение политических, безопасности, социально-экономических и культурных проблем мира. Наряду с этим, Таджикистан, присоединившись к международным документам, таких как международные конвенции, хартии и декларации, выполнил свои обязательства по достижению стратегических целей, таких как социальное развитие, улучшение экономической ситуации, защита окружающей среды.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, государственная независимость, международные отношения, коммуникационная изоляция, автомобильные дороги, транспорт, транспортные отношения, строительство дорог и мостов, торгово-экономические связи.

DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN'S EXTERNAL RELATIONS IN THE FIELD OF TRANSPORT

The cooperation of the Republic of Tajikistan with countries of the near and far abroad in the field of roads and transport, as well as on the implementation of international conventions and agreements that play an important role in the further development of the road transport sector is reviewed in this article. After gaining state independence, Tajikistan's relations with neighboring countries, especially Afghanistan, strengthened, and the construction of several bridges, roads and other infrastructure became a major factor in the successful development of cross-border trade. Several border trade points have been opened on the border between Tajikistan and Afghanistan, which were of great importance for providing the population of the border regions of both countries with necessary goods, and also strengthened friendship between the peoples of the two countries. In this regard, in order to break the communication deadlock, the Republic of Tajikistan was accepted as a member of a Single regional and international organization and a global financial institution, together with other countries, it contributes to solving political, security, socio-economic and cultural problems of the world. At the same time, by joining international documents, such as international conventions, charters and declarations, Tajikistan fulfilled its obligations to achieve strategic goals such as social development, improving the economic situation, and environmental protection.

Keywords: Republic of Tajikistan, state independence, international relations, communication isolation, highways, transport, transport relations, construction of roads and bridges, trade and economic relations.

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини
ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo
Candidate of History, Associate Professor, Vice-
Rector for Academic Affairs
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Об авторе

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

ТАЪСИСИ ДОНИШГОҲУ ДОНИШКАДАҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Расулиён Қ. Р., Холов Ш. И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Ҷанӯз дар арафаи фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва қабл аз эълони истиқлоли давлатӣ таваҷҷуҳ дар самти омода намудани кадрҳои равияи техникӣ ба миён омода буд. Зеро дар оғози солҳои навадуми асри ХХ Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (минбаъд, ҶШСТ) бо назардошти гузариш ба низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ ба мутахассисон-технологҳои дорои маълумоти олий ва соҳибтахассус эҳтиёҷ дошт. Дар ин самт эҳсоси норасоии мутахассисони маҳаллӣ тадричан бештар мегардид. Ин ва дигар мушкилоти соҳа боис гардид, ки ҳукумати кишвар ба таъсис ва бунёди донишкадаву донишгоҳҳои равияи техникӣ иқдом намоянд.

Таъсис ва ифтитоҳи нахустин Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистон дар пойтахти кишвар аз аввалин иқдомҳо дар ин самт доништа мешавад [6, с. 174]. 14-уми сентябри соли 1990 ҷаласаи Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон таҳти сарвари И. Ҳаёев баргузор гардид, ки дар он роҳбарони корхонаву муассисаҳои ҷумҳурӣ ширкат доштанд. Дар он масъалаи муҳим – таъсиси донишгоҳи нави соҳаи техникӣ баррасӣ гардид. Раиси Шурои Вазирон И. Ҳаёев пешниҳод кард, ки дар ҷумҳурӣ барои тайёр кардани мутахассисони соҳибмаълумоти соҳаи техникаю технология донишгоҳи нави таъсис дода шавад, ки тамоми хароҷоти он ба уҳдаи корхонаву муассисоти хурду бузург вогузор гардад. Ҳозирин иқдоми мазкурро хушпазирӣ карданд ва изҳор доштанд, ки дар тайёр кардани кадрҳои дорои маълумоти олий барои корхонаҳояшон ҳамдастӣ мекунанд. Гуфта шуд, ки донишгоҳи нави Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистон ном мегирад ва мутобики эҳтиёҷоти корхонаҳо ва дархости онҳо мутахассисони соҳаи гидроэлектрорэнергетика, металлургия, мошинсозӣ ва коркарди фулузот, мошин ва таҷҳизоти технологӣ, радиотехника ва алоқа, технологияи маҳсулоти хурокворӣ, технологияи молҳои сермасраф, сохтмон ва меъморӣ ва ғайра тайёр мекунад. Дар коллеҷ ҷавонони то 35 сола бо тавсияи корхонаҳои маблағгузор бо тариқи суҳбат қабул карда мешаванд. Муҳлати таҳсил бо назардошти барномаи таълимӣ аз 1,5 то 4,5 сол муқаррар карда шуд. Барномаҳои таълимӣ бо назардошти соҳа тартиб дода шуда, дарсҳо қисман дар синфхона ва қисми зиёдашон дар истеҳсолот бояд гузаронида шаванд. Муассисаву корхонаҳо барои ҳар як донишҷӯ соли тақрибан ҳафт ҳазор сум бояд ҷудо кунанд, ки ин маблағ барои идрорпулӣ (100 сум), маоши омӯзгорону таҷҳизоти идоравӣ масраф карда мешавад. Пас аз хатми коллеҷ мутахассисон ҳатман ба корхонаҳои сарпараст ба кор мераванд. Теъдоди қабул ба коллеҷ дар соли аввал 250 нафар ва таҳсил бо ду забон – русиву тоҷикӣ муқаррар карда шуд. Дар машварат қарор дода шуд, ки қабул ба коллеҷ то 15-уми октябр анҷом ёфта, таҳсил аз 1-уми ноябр оғоз мегардад. Дар фарҷоми машварат раиси Шурои вазирони ҷумҳурӣ И. Ҳаёев аз ҳозирин дархост кард, ки дар ин кор бо масъулияти баланд муносибат намоянд, зеро ин иқдоми неқ дар ҳалли муҳимтарин масъалаи замон – таъмини эҳтиёҷоти ҷумҳурӣ ба мутахассисони касбҳои нодир мусоидат мекунад [4].

Ҷамин тавр, тибқи қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистоназ 20 сентябри соли 1990, таҳти №207 Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистон дар асоси маблағгузории шартномавӣ аз ҳисоби маблағҳои корхонаю муассисаҳо ташкил карда шуд. Аз рӯзҳои аввали таъсис Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистон мақоми муассисаи таълимии олиро дошт. Вазифаи асосиаш тайёр кардани технологҳо барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ буд [1]. Ба ҳайси ректори Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистон номзади илмҳои физикаю математика Пулодов Пулод Атоевич, ки он замон дар Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ба сифати мудири шӯба фаъолият дошт, таъйин гардид. П. А. Пулодов дар коллеҷи нави таъсис як зумра олимону донишмандони соҳаи илмҳои дақику гуманитарӣ (Субҳон Ашуров, Нурулло Раҷабов, Алишер

Фаромузов, Ҳайдархон Начмиддинов, Олимҷон Қосимов, Бобоҳон Ятимов)-ро гирд оварда, ба фаъолияти илмию таълимӣ пардохтанд. Бо фармонҳои нахустини ӯ номзади илмҳои техникӣ, дотсент Н.Н. Шоев ба ҳайси проректор оид ба таълим, номзади илмҳои физикаю математикӣ Начмиддинов С.Ҳ. ба вазифаи проректор оид ба илм ва равобити хориҷӣ, Фаромузов А.Ҷ ба ҳайси проректор оид ба рушд таъин гардиданд [6, с. 175].

Роҳбарияти ҳамонвақтаи коллеҷ дар мувофиқа бо Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул намуд, ки муассисаи таълимӣ дар омода намудани мутахассисон аз рӯи панҷ равияи технологӣ: саноати хурукворӣ, саноати сабук, энергетика, сохтмон ва мошинсозӣ фаъолияти худро ба роҳ монанд. Ҳамзамон, дар дохили равияҳои зикргардида ихтисосҳои саноати сабук, технология ва таҷҳизоти истеҳсоли нахҳои табиӣ, технологияи матоъҳо ва кешбофт, технология ва тарҳрезии маснуоти дузандагӣ, технологияи чарм ва муина, технология ва тарҳрезии маснуоти чармин, тарҳрезии бадеӣ ва тарҳрезии маснуоти саноати сабук, равияи саноати хурукворӣ, технологияи нон, маснуоти қаннодӣ ва макаронӣ ва концентратҳои хӯрока, технологияи рағғанҳо, технологияи консервонидан, технологияи гӯшт ва маснуоти гӯштӣ, технологияи шир ва маснуоти ширӣ, равияи энергетика: гидроэлектрэнергетика, истгоҳҳои барқии ҳароратӣ; Равияи сохтмон: технологияи маводи сохтмонӣ ва ғайраҳо таъсис дода шуданд.

Моҳи сентябри соли 1991 раёсати муассисаи таълимии навтаъсис тавассути васоити ахбори умумӣ ҷумҳурӣ таблиғи ҳамаҷониба ба роҳ монда, хатмқунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро барои дохил шудан ба коллеҷ даъват намуданд. Дар натиҷа, соли таҳсили 1990–1991 1700 нафар довталаб ба коллеҷ ҳуччат супорид [6, с. 174].

Пас аз фароҳам омадани имкониятҳои мусоид бо Қарори Девони Вазирони ИҶШС аз 29 июли соли 1991 таҳти №530 Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистон ба Донишкадаи технологияи саноати сабук ва озуқаворӣ таъдиди ном кард [1]. Дар ин асос, 2 сентябри соли 1991 Қарори Девони Вазирони ҶШС Тоҷикистон бо ҳамин мазмун интишор гардида, таъдиди Коллеҷи олии технологияи Тоҷикистонро ба Донишкадаи технологияи саноати сабук ва озуқаворӣ дар шаҳри Душанбе тасдиқ намуд [3]. Донишкада бо шумули се факултет: факултети технологияи саноати хурукворӣ, факултети технологияи саноати сабук ва факултети механикӣ-энергетикӣ қабули довталабонро барои соли 1991–1992 ба роҳ монд.

Донишкада барои фароҳам овардани фазои кории мусоид ва таълими дурусту тайёр кардани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат бо ҷалби олимону омӯзгорони ботачриба ба таъдиди сохториву таъсиси кафедраҳо иқдом кард. Дар сохтори факултети технологияи саноати хурукворӣ кафедраи кимиё ва технологияи саноати хурукворӣ (мудир-номзади илмҳои кимиё, дотсент А.Ф. Муродова) ва кафедраи фанҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ (мудир – номзади илмҳои иқтисодӣ К.А. Николаев) шомил гардиданд. Факултети технологияи саноати сабук аз чор кафедра иборат буд: кафедраи фанҳои муҳандисӣ (мудир-дотсент Н.Н. Шоев), кафедраи технологияи саноати сабук (мудир – номзади илмҳои техникӣ, дотсент Р.И. Бобоҳочаев), кафедраи физикаи умумӣ ва энергетика (мудир кафедра – дотсент Н.С. Абдуллоев) ва кафедраи тарҳрезии бадеӣ (мудир-З.Н. Ҳабибуллоев), кафедраи математикаи олии информатика (мудир -дотсент М.Ғ. Ғаниев) ва кафедраи забон (мудир – дотсент О. Х. Қосимов).

Новобаста аз вазъи номусоиди сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоии мамлакат бо талошҳо ва тарғиби ҳамаҷонибаи коллективи донишкада тавачҷуҳи хатмқунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дар маҷмуъ, довталабони ин боргоҳи маърифат дар манотиқи кишвар рӯз аз рӯз бештар мегардид. Ҳамаи инро ҳукумати кишвар ба назар гирифта, тибқи Қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 1993 таҳти №80 донишкада мақоми донишгоҳро соҳиб гашта, Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон номгузорӣ шуд. Донишгоҳ дар давоми фаъолияти пурсамар бо ташкили ихтисосҳои гуногуну мутобиқ ба замони нав имкон фароҳам овард, ки дар миёни дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мавқеи мустақамро касб намояд. Донишгоҳ талаботи бозори меҳнат ва рушди илмҳои техникиро ба назар гирифта, ихтисосҳои нав кушод. Махсусан, соли 2008 се ихтисоси нав 1706 - «Мошинҳо ва дастгоҳҳои истеҳсоли маводи хӯрока», 0709 - «Иқтисодиёт ва идора дар

савдо ва хӯроки умумӣ», 1106 - «Истеҳсолоти рехтагарии металлҳои сиёҳ ва ранга» таъсис дода шуд [6, с. 176].

Дар воқеъ, ин муассисаи олиии таълимӣ, ки дар замони истиқлол таъсис ёфта, ҳамчун донишгоҳи бунёдӣ дар тарбияи мутахассисони равияҳои техникӣ хидмати шоиста дорад. Фаъолияти густарда ва ихтисосҳои фарогир ба таъсиси филиалҳои ин донишгоҳ дар дигар манотиқи кишвар заминаи мусоид фароҳам овард.

Ҳамин буд, ки моҳи июли соли 1992 филиали донишкада дар шаҳри Хучанд ҳамчун Шуъбаи Хучандии Донишкадаи саноати сабук ва хӯроквории Тоҷикистон ифтитоҳ ёфт. Чун донишкада мақоми донишгоҳро соҳиб гашт, моҳи марти соли 1993 он ба Филиали Хучандии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон табдил дода шуд. Филиали мазкур зери сарвари С.Б. Ашуров ва М.Ғ. Ғаниев дар ҳамкорӣ зич бо раёсати донишкада ва дастгирии ҳайати кормандонаш барои фаъолияти пурсамари муассиса пойдевори хуб бунёд намуданд. Ибтидо, тахти сарвари Субҳон Ашӯров ва баъдан, дар давраи роҳбарии Анвар Мақсудов рушди бемайлоии филиали донишгоҳ ба амал омад. Солҳои аввали фаъолияти филиал ҳамагӣ 50 нафар донишҷӯ таҳсил мекард. Вале тадричан шумораи муҳассилин бештар гардида, дар шуъбаҳои рӯзона ва ғоибона то ба 1400 нафар расид. Шумораи аввалин хатмкунандагони филиали мазкур (1997) 677 нафар мебошанд, ки бо тахассусҳои гуногуни техникӣ дар самтҳои гуногуни хоҷагии халқ ба кор пардохтанд.

Мавриди зикр аст, ки соли 2010 филиали мазкур бо филиали дар шаҳри Хучанд будаи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ ба Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ табдил дода шуда, аз сохтори Донишгоҳи технологии Тоҷикистон берун карда шуд. Ҳамин тариқ, давоми 17 соли мавҷудияти филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Хучандро метавон дар саҳифаҳои таърихи навини кишвар як дастоварди бузурги даврони соҳибистиқлолӣ номид.

Дигар донишкадае, ки дар замони истиқлол таъсис ёфт, Донишкадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон мебошад. Гуфтан бамаврид аст, ки Тоҷикистон сарзамини кӯҳсор буда, 93 фоиз онро кӯҳҳо ташкил медиҳанд [5, с. 28]. Албатта, кӯҳҳои, ки қабришон дорой сарватҳои бузурги табиӣ мебошанд. Ҳамаи ин боигарӣ ва коркарди сарватҳои зерзаминии табиӣ омилҳои муҳимми тараққиёти мамлакат ба шумор мераванд. Саноати кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон заминаи хуби ашӣи хоми сарватҳои табиӣро доро мебошад, ки коркарди он барои солҳои тӯлонӣ басанда буда, тараққиёти соҳаро таъмин менамояд.

Бояд гуфт, ки заминаҳои рушди соҳаи ҳанӯз дар даврони мавҷудияти Иттиҳоди Шуравӣ фароҳам омада буд. Дар даврони шуравӣ ин соҳаи ҳаётан муҳим ба мутахассисони касбии дорой маълумоти олий ва миёнаи махсус ниёз дошт. Аксаран мутахассисони техникӣ, хусусан дар соҳаи геология ва кӯҳкорӣ дар шаҳрҳои дигар ҷумҳуриҳои бародарӣ – Москва, Ленинград, Киев, Тошканд тайёр карда мешуданд. Дар Тоҷикистон, дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) дар сатҳи факултет аз рӯйи ду ихтисос мутахассисони соҳаи тайёр карда мешуд. Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва душвориҳои ба миёномада мутахассисони касбӣ аз Тоҷикистон рафтанд. Бо сабаби аз кор бозмондани бисёр корхонаҳои соҳа, талабот ба мутахассисони соҳаҳои саноати кӯҳӣ-металлургӣ кам гардид, аммо ба ин нигоҳ накарда саноати кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон норасоии мутахассисонро эҳсос мекард.

Вобаста ба ин, соли 2006 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар вазъи саноати ҷумҳуриро таҳлил намуда, иброз доштанд, ки «...инкишофи саноати коркарди канданиҳои фойданок яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати соҳибистиқлоли мо мебошад. Вобаста ба муҳимияти соҳа ва инкишофи саноати кӯҳкорӣ мо якҷанд лоиҳаҳои барномавӣ, аз ҷумла тайёр кардани мутахассисони маълумоти олидори соҳаи мазкурро амалӣ намуда истодаем. Бинобар ин, ба вазоратҳои иқтисод ва савдо, маориф, саноат, Саридораи геологияи тоҷик супориш дода мешавад, ки бо мақсади минбаъд ривож додани тайёркунии мутахассисони соҳа ба Ҳукумати Тоҷикистон хулоса ва пешниҳоди худро оид ба таъсис додани Донишкадаи давлатии

геология ва маъдани Тоҷикистон дар заминаи Техникуми геологии Душанбе ва Коллеҷи кӯҳӣ-металлургии Чкалов ва қабули донишҷӯён барои соли таҳсили 2006–2007 пешкаш намоянд» [9].

Дар асоси Паёми сарвари давлат ба Маҷлиси Олии мамлакат соли 2006 Донишкадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон дар шаҳри Чкалов таъсис ёфт. Соли таҳсили 2006–2007 аввалин донишҷӯён аз рӯйи 10 ихтисос бо шумораи 344 нафар дар донишкадаи мазкур ба таҳсил фаро гирифта шуданд [5, с. 35].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ давра ба давра сохтори донишкада ташаккул ёфт. Чунончӣ, дар соли таҳсили 2009 дар сохтори донишкада 11 кафедра бо фарогирии 83 нафар омӯзгор фаъолият менамуд, ки аз ин шумора 7 нафар доктори илм, профессор, 17 нафар номзади илм, дотсент, 41 нафар сармуаллим, 18 нафар ассистент ташкил медоданд. Аз теъдоди умумӣ 29% омӯзгорони дорой дараҷаи илмӣ буданд, ки ин барои донишкадаи навтаъсис нишондиҳандаи хуб ба ҳисоб меравад [2].

Донишҷӯён аз рӯйи 14 ихтисос таълим мегирифтанд, ки шумораи онҳо ба 2015 нафар расида буд. Аз ин шумора 1661 нафар дар шуъбаи рӯзона ва 374 нафар дар шуъбаи ғоибона таҳсил менамуданд. Дар он сол ба сафи донишҷӯёни донишкада 520 нафар қабул гардиданд, ки 5 нафари онҳо дар асоси Квотаи президентӣ ба номи донишҷӯӣ мушараф шуда буданд [5, с. 37].

Зиёд гардидани шумораи ихтисосҳо, ба талаботи замон ва бозори меҳнат мутобиқ гардонидани онҳо тақозо дошт, ки сохтори донишкада бозбинӣ шуда, кафедраҳои нав таъсис дода шаванд. Дар ин асос, соли 2013 кафедраи механика ба кафедраҳои ташкили ҳамлу нақл ва фанҳои умумитехникӣ, кафедраи экология ва нафту газ ба кафедраҳои экология ва корҳои нафту газ ҷудо карда шуда, кафедраи варзиш ва мудофияи шаҳрвандӣ таъсис дода мешавад.

Ҳамин тавр, Донишкадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолӣ яке аз донишкадаҳои бонуфуз дар омода кардани кадрҳои техникӣ мебошад.

Дигар донишкадае, ки дар солҳои соҳибистиклолии ҷумҳурӣ таъсис ёфт, Донишкадаи энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Донишкадаи мазкур тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2006, таҳти № 211 ҳамчун муассисаи давлатии таълимии олии тобеъи Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шаҳри Қӯрғонтеппа (ҳоло Кушонӣ) таъсис дода шуд.

Бо ташаббус ва дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дар асоси фармоиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистоназ 15 августисоли 2016 таҳти №61 бино ва иншооти Муассисаи давлатии таълимии «Коллеҷи махсусгардонидашудаи ноҳияи Бохтар»-и Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, воқеъ дар ҷамоати деҳоти Бохтариёни ноҳияи Қӯшонӣ, баъди бозсозиву таҷдиду тармим ба тавозуни Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи энергетикӣ Тоҷикистон»-и Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад.

Дар донишкада мутахассисон аз рӯйи ихтисосҳои 1-430101 «Неругоҳҳои барқӣ», 1-430103 «Таъмини барқ (аз рӯйисоҳаҳо)», 1-530105 - Автоматонии ҳаракатҳо ва роҳҳои барқӣ, 1-530104-03 «Автоматика ва ҳифзи релеи дастгоҳҳои барқӣ», 1-430105-05 «Манбаҳои барқароршавандаи ғайрианъанавии энергия», 1-700401- 01 «Сохтмони гидротехникӣ», 1-270101-10 «Иқтисодиёт ва идоракунии (дарэнергетика)», 1-430102 «Низом ва шабакаҳои энергетикаи барқӣ», 1-700401-03 «Сохтмон ва истифодабарии неругоҳҳои обию барқӣ», 1-530104- 05 «Воситаҳои техникӣ нозрат ва ҳисоби истифодаи энергия», 1-430107 - «Истифодабарии техникӣ таҷҳизоти барқӣ муассиса» тайёр карда мешаванд.

Соли 2016 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баъд аз таҷдиди комил бинои нави Донишкадаи энергетикӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Бохтарро дар вазъи тантанавӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор доданд. Масоҳати ҷойгиршавии Донишкадаи энергетикӣ Тоҷикистон 17 гектар буда, он дорой ду факултет, 11 бино, аз ҷумла, 4 бинои таълимӣ, як бинои маъмурӣ ва чор хобгоҳ, 5 синфхонаи компютерӣ, 120 компютер, 13 тахтаи электронӣ, китобхона, бунгоҳи тиббӣ, 2 ошхона барои бештар аз 300 донишҷӯён, варзишгоҳ, 2 маркази инноватсионӣ ва парки

технологӣ, майдонча барои гузаронидани машқҳои тақдирӣ ҳарбӣ, таҳхона барои ҳолатҳои фавқулода ва иншоот барои гузаронидани машқҳои тирпарронӣ мебошад.

Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон бо устои синфҳои компютерӣ ва устоҳои фанӣ муассисаи шинос шуда, бо ҳайати устодон ва донишҷӯёни донишқадаи суҳбатҳои муфид анҷом доданд. Зикр рафт, ки айни замон теъдоди донишҷӯён дар Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Бохтар қариб 1700 нафар буда, онҳо дар риштаҳои гуногун, аз рӯи 12 ихтисос таҳсил доранд.

Дар донишқада барои пешбурди фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ 120 нафар устодону омӯзгорон таълим медиҳанд, ки аз ин шумора 12 нафар номзади илм, 16 нафар унвонҷӯён фаъолият доштанд.

Бояд гуфт, ки соли 2015 барои корҳои таъмирию сохтмони танҳо факултети электромеханика 1,5 миллион сомонӣ сарф шудааст. Иншоот аз бинои душӯнаи маъмурӣ ва таълимӣ, толори варзишӣ ва маҷлисоҳ бо таҳхона иборат мебошад. Дар бинои таълимӣ 9 ҳуҷраи корӣ ва 8 синфхона ҷойгир кунонида шудаанд.

Зимни шиносӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сифати корҳои сохтмонӣ ва таҷҳизи бинои маъмурӣ баҳои баланд дода, ба масъулони соҳавӣ дастур доданд, ки ба сифати таълиму тадрис, махсусан сатҳи донишомӯзии донишҷӯён факултети электромеханикаи Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон диққати хоса зоҳир карда шавад, зеро энергетика аз бахшҳои ҳаётан муҳим ва ояндадори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Зимнан навсозии биноҳои хобгоҳ низ сифатан хуб ба сомон расонида шудааст. Дар бинои хобгоҳ ҳамаи шароит барои буди боши донишҷӯён фароҳам оварда шудааст.

Дигар донишқадае, ки дар замони истиқлол таъсис ёфт, Донишқадаи политехникӣ Донишгоҳи техникӣ Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ дар шаҳри Хучанд мебошад. Донишқада мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №58 аз 12 феввали соли 2010 таъсис дода шудааст. Чи тавре ки дар фавқ зикр намуда будем, таъсиси донишқада дар асоси муттаҳид кардани Филиали хучандии Донишгоҳи технологӣ Тоҷикистон ва Филиали Донишгоҳи техникӣ Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ дар шаҳри Хучанд амалӣ гардонида шуд. Аз соли 2010 то ноябри соли 2014 А.Т. Мақсудов аз ноябри соли 2014 то апрели соли 2015 Д.С. Мансурова донишқадаро сарварӣ кардаанд. Аз апрели соли 2015 директори донишқада Д.А. Сангинова мебошанд [2].

Донишқада аз рӯи ҳамаи зинаҳои таҳсилоти олии касбӣ-19 ихтисоси бакалавр (3 ихтисос бо таҳсилоти рӯзона ва фосилавӣ), 16 ихтисоси магистратура, 8 ихтисоси докторантура аз рӯи ихтисос (PhD), инчунин 11 ихтисоси аспирантура, 2 ихтисоси докторантура ва 11 равияҳои курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзишии касбӣ иҷозатнома дошта, ҳамасола ба ҳисоби миёна 750-800 муҳандисон, иқтисодчиён ва технологҳои соҳибкасбро тайёр мекунад.

Факултети информатика ва энергетика ба тайёркунии муҳандисону олимони соҳаҳои таъминӣ барқ, энергетикаву электроника, телекоммуникатсияву таъминоти барномавии компютерӣ машғул буда, дар факултети сохтмон ва нақлиёт муҳандисони сохтмон ва саноати масолеҳи сохтмонӣ, хидматрасонии автомобилӣ ва ташкили ҳамлу нақл дар нақлиёт, меъморон соҳибкасб мегарданд. Факултети муҳандисӣ – технологӣ технологҳои баландихтисосро ҳамчун агротехнологи хоҷагиҳои деҳқонӣ, моделер-конструктор ва ташкилотчиҳои соҳаи маҳсулоти дӯзандагӣ, технолог-ташкилотчиҳои серсоҳаи саноати ҳӯрокворӣ тайёр мекунад [2].

Бунёди донишқада ба соли маориф ва фарҳанги техникӣ рост омад ва раёсати донишқада бо роҳбарии А.Т. Мақсудов қори худро аз таҳия ва амалигардонии нақшаҳои стандартҳои касбии ихтисосҳо бо ворид гардонидани принсипи салоҳиятнокии касбӣ ва иҷрои ҳаматарафаи талаботи низоми кредитии таҳсилот оғоз кард. Дар натиҷа зерин назорат ва ёрии мутахассисони барҷаста А.Т. Мақсудов, М.Ғ. Ғаниев, Х.Т. Мақсудов, Т.Ё. Холматов барои ҳамаи ихтисосҳои стандартҳоро нақшаҳои таълим, силлабусҳои фанҳои мутабиқи меъёрҳои байналхалқӣ, нишон додани натиҷаи таҳсил нисбати ҳар як фан ва ихтисос дар асоси истилоҳи салоҳиятнокии касбӣ коркард шуда, истифодаи онҳо шуруъ гардид.

Амалигардонии ин нақшахову стандартҳо бе пайдо ва ҷорикунии моделҳои гуногуни тарбияи мутахассисон ва сифатан такмил бахшидани низоми таҳсилот номумкин буд ва дар донишкада бо роҳбариву назорати шахсони алоҳида ва меҳнати пурмаҳсули аҳли коллектив низоми дохили донишкадавии кафолати сифат, низоми иттилоотии идоракунии донишкада дар асоси технологияҳои интернет, низоми доимоамалкунандаи такмили ихтисоси омӯзгорон сохта шуда, маркази тестӣ, маркази бақайдгирӣ, маркази банақшагирии стратегӣ ва идораи сифат ташкил шуданд ва ҳамаи синфхонаҳо бо тахтаи электрониву проекторҳо, озмоишгоҳҳои мавҷуда бо таҷҳизоти замонавӣ мутобиқи талаботи нави фанҳои техникӣву технологӣ таъмин гардида, 6 озмоишгоҳҳои нав ба истифода дода шуданд. Ҳамаи биноҳои таълимии донишкада бо дегхонаҳои гармидиҳанда барои мавсими зимистон, низоми электронии назорати воридшавӣ ба бино таъмин гашта, дар ҳамаи синфхонаҳову озмоишгоҳҳо ва роҳравҳои дохили биноҳо камераҳои назоратӣ насб шуданд. Соли 2014 як бинои нави таълимӣ сохта шуд ва донишкада ташкили раванди таълимро танҳо дар як баст оғоз кард. Дар ҳобгоҳи донишкада асосан шароити зиндагӣ ба стандартҳо комилан ҷавобгӯ мебошад.

Донишкадаро солҳои 2011 – 742 нафар, 2012 – 814 нафар, 2013 – 1010 нафар, 2014 – 762 нафар ва 2015 – 703 нафар хатм карда, соҳиби дараҷаи бакалавр ва магистр шуданд. Онҳо дар ҳамаи ташкилоту корхонаҳои вилояти Суғд – операторҳои мобилӣ, провайдерҳои интернет, банкҳову ташкилотҳои қарзӣ, ширкатҳои сохтмониву энергетикӣ ва нақлиётӣ кор мекунанд.

Мавриди зикр аст, ки ифтитоҳи филиали Донишгоҳи миллии таҳқиқотии технологӣ «МИСиС» дар шаҳри Душанбе ба рушди илму техникаи Тоҷикистон ва тарбияи муҳандисони ҷавобгӯи талаботи имрӯза мусоидат кард. Донишгоҳи мазкур соли 2012 ифтитоҳ ёфт [9]. Соли таҳсили 2012–2013 ба филиали номбурда дар шаҳри Душанбе донишҷӯён аз рӯи шаш равия ва нӯх ихтисос қабул гардиданд.

Яке аз хусусиятҳои хосси филиал ин аст, ки ҳайати профессорону устодони ду ҷумҳурӣ ба ҳам омада, ба таълиму тадриси донишҷӯён машғуланд. Хусусан, устодони Донишгоҳи миллии таҳқиқотии технологӣ «МИСиС». Ҳамзамон, омӯзгорони ин филиал дар донишгоҳҳои пойгоҳии шаҳри Москва аз такмили ихтисос гузаштанд. Дар солҳои аввали таъсиси филиали донишгоҳ зиёда аз 40 нафар устодон ва кормандони соҳибтаҷриба, ки дар муассисаҳои олии Федератсияи Русия донишҳои худро сайқал дода буданд, ба донишҷӯён дарс мегуфтанд [7].

Соли таҳсили 2016 - 2017 дар сохтори донишкада 5 факултет ва 14 кафедраҳо фаъолият намуда, 2162 нафар донишҷӯ ба таҳсил фаро гирифта шуданд. Давра ба давра сохтори донишгоҳи мазкур мукамал гардида, шумораи зиёди муҳассилинро ба таҳсил фаро гирифт.

Филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Исфара яке аз мактабҳои олии бонуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар он тарбия ва тайёр кардани мутахассисони варзидаи дорои таҳассуси олии дар риштаҳои технологӣ, иттилоотӣ, иқтисодӣ, механикӣ, педагогӣ ва дизайнерӣ сурат мегирад. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.05. 2012, таҳти №218 Филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Исфара ифтитоҳ ёфт. Ҳоло дар сохтори филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Исфара 1 факултет ва 4 кафедраи таҳассусӣ мавҷуд буда, филиал аз рӯи 11 ихтисос барои хоҷагии халқ мутахассис тайёр менамояд. Филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Исфара бо чандин таълимгоҳҳои Федератсияи Русия ҳамкорӣ менамояд. Дар раванди ин ҳамкориҳо бо Институти технологии саноати хӯрокворӣ ва Донишгоҳи техникийи шаҳри Кемерово Федератсияи Русия мустақкам намуда, донишҷӯёни филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Исфара барои давом додани таҳсил аз ҳисоби буҷа метавонад дар магистратура ва аспирантура дар ин мактабҳои олии таҳсили худро давом диҳанд. Фаъолияти пурсамар дар самти таълим ва корҳои илмӣ тадқиқотӣ дар лоиҳаҳои барномаҳои GIZ ва LOGO-и Олмон назаррас мебошад. Донишҷӯён аз рӯи лоиҳаҳои барномаҳои LOGO дар Олмон тайи чанд сол мегузаранд. Устодони филиал аз рӯи барномаи GIZ корҳои эҷодию таълимии худро пурсамар намуда истодаанд. Дар филиал ҳоло зиёда аз 550 нафар донишҷӯ, 1 доктори илм, 25 номзади илм, аз ҷумла узви академияи муҳандисии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дотсентҳо фаъолият менамоянд.

Филиал мувофиқи иҷозатномаи АУ № 0002177-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 ноябри соли 2016 барои пешбурди фаъолияти таълимӣ ҳуқуқ ва мувофиқи иҷозатнома барои тайёр кардани дараҷаи бакалавр аз рӯи 11 ихтисос иҷозат дорад.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб- собиқ филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар Кӯлоб яке аз дошишгоҳҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Моҳи марти соли 2015 бо қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (ДТТ) дар шаҳри Кӯлоб мақоми Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистонро касб намуд. Донишкадаи мазкур дар ибтидои таъсис дорои чор факултет буда, дар он донишҷӯён аз рӯи ихтисосҳои барои бозори меҳнати муосир зарур касб меомӯзанд.

Хулоса, дар замони истиқлол ҳукумати кишвар ба таъсис ва ташкили донишкадаву донишгоҳҳои техникий мамлакат аҳаммияти махсус зоҳир намудааст. Дар як марҳилаи начандон тулонӣ, аниқтараш дар 20 соли охир чандин донишгоҳҳо ва донишкадаҳои равияи техникий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кушода шуд. Дар натиҷаи кушода гардидани донишгоҳҳои мазкур корхонаҳои саноатии кишвар бо мутахассисони дохилӣ таъмин гардида дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат натиҷаҳои назаррас ба амал омад.

Адабиёт

1. Бойгонии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Ҳисоботи ректор барои солҳои 1998-2006.
2. Бойгонии Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникий Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ дар шаҳри Хуҷанд. Ҳисоботи ректор барои солҳои 2010-2018.
3. Донишгоҳи технологии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – URL: https://tut.tj/?page_id=1364 (санаи муроҷиат: 27.11.2021).
4. Дар Шурои вазирони ҶШС Тоҷикистон // Омӯзгор. - 1990. - №38 (11001). - 18 сентябр.
5. Донишкадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон. - Душанбе, 2008. – 28 с.
6. Иброҳимов М. Ф. Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. - Душанбе, 2010. – 174 с.
7. Маорифпарвар. - Душанбе, 2008. – 40 с.
8. Олимони донишкада. – Хуҷанд, 2020. - 320 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://www.prezident.tj/node/198> (санаи муроҷиат: 27. 11. 2021).

ТАЪСИСИ ДОНИШГОҲУ ДОНИШКАДАҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола раванди таъсиси муассисаҳои олии равияи техникий Тоҷикистон дар замони истиқлол маълумот дода шудааст. Дар ибтидои мақола муаллиф аз раванди воқеаҳои сиёсии охири асри XX ва XXI ёдовар гардида, раванди таъсиси донишгоҳу донишкадаҳои техникийро ба тафсил шарҳу тавзеҳ додаанд. Дар ин давра бо ташаббуси ҳукумати кишвар як силсила донишкадаву донишгоҳҳои олии равияи техникий таъсис ёфтанд, ки барои тайёр кардани мутахассисони равияи техникий мусоидат намуданд.

Калидвожаҳо: истиқлол, таъсис, донишгоҳ, факултет, ихтисос, равияҳои техникий, низоми таълим.

СОЗДАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье представлена информация о создании высших технических учебных заведений в период независимости Таджикистана. В начале статьи авторы вспоминают политические события конца XX и XIX веков и отмечают процесс создания технических университетов и институтов. В этот период по инициативе правительства страны был создан ряд технических институтов и университетов.

Ключевые слова: независимость, создание, университет, факултет, специальность, технические направления, система обучения.

ESTABLISHMENT OF TECHNICAL UNIVERSITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article provides information about the establishment of higher technical educational institutions during the period of independence of Tajikistan. At the beginning of the article, the authors recall the political events of the late twentieth and nineteenth centuries and mentions the process of establishing technical universities and institutes. During this period, a number of technical institutes and universities were established at the initiative of the government of the country.

Keywords: independence, establishment, university, faculte, specialty, technical areas, teaching system.

Дар бораи муаллифон

Расулиён Қахҳор Расул
Доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 866 64 63

Холов Шерали Ибодуллоевич
Муаллими калони кафедраи таърихи
халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 20 28 10

Об авторах

Расулиён Қахҳор Расул
Доктор исторических наук, профессор
кафедры истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 866 64 63

Холов Шерали Ибодуллоевич
Старший преподаватель кафедры истории
таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 20 28 10

About the authors

Rasuliyon Kahhor Rasul
Doctor of Historical Sciences, Professor of the
Department of History of the Tajik Nation
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 93 866 64 63

Kholov Sherali Ibodulloevich
Senior lecturer of the Department of History of
the Tajik Nation
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 20 28 10

**ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ФАРҲАНГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР
АСРҲОИ IX-XII ДАР ОСОРИ ИЛМИИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД**

*Шарофуддинов С. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Академик В.В. Бартолд яке аз шарқшиносони барҷастаи рус, мутахассис оид ба таърихи фарҳанги халқҳои минтақаи осийимиёнагӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз самтҳои асосии қорҳои вай омӯзиши фарҳанги халқҳои Шарқ, аз ҷумла таърихи халқи тоҷик ба ҳисоб мерафт. Академик Бартолд ба таври дақиқ омӯзиши фарҳанг ва нигоҳдории ёдгориҳои он замонаро зарур медонист.

Академик В.В. Бартолд як қатор асарҳои бузурги илмӣ офаридааст, ки яке аз он асарҳо «Таърихи ҳаёти фарҳангии Туркистон» ба шумор меравад, ки соли 1927 аз нашр баромадааст. Дар асари мазкур Бартолд қайд намудааст, ки дар асри IX Осийи Миёна бо ҷаҳони фарҳангии Осийи Пеш аз ҷумла бо Форс робитаи хеле наздик дошт [9, с. 130].

Дар асри IX ҳокимият ба дасти хонадони Сомониён гузашт, ки баромади онҳо аслан аз Балх буд. Онҳо дар оғоз дар Самарқанд, Чоч, Фарғона ва баъдан дар Бухоро, ки минбаъд пойтахти ин сулола буд ҳокимият доштанд. Инчунин ба ҳудуди давлатдории онҳо Афғонистони Шимолӣ ва Хурӯсон, инчунин дигар вилоятҳо низ дохил мешуд [1, с. 21].

Забони Суғдӣ ҳамчун забони адабии порсӣ буда, шоироне, ки дар асри X дар дарбори Сомониён дар Бухоро зиндагӣ мекарданд, аз ҷумлаи бунёдгарони адабиёти ноби порсӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Академик В.В. Бартолд дар асари худ «Фарҳанги мусулмонӣ» қайд мекунад, пойтахти Сомониён Бухоро шоирон ва олимони зиёдро ба худ ҷалб намуда буд ва давлати Сомониён дар асри X яке аз давлатҳои ободшуда ба ҳисоб мерафт. Баромади Сомониён аз Балх буд ва онҳо эронӣён (тоҷикон) буданд ва забони расмӣ қорғузӯрӣ дар қисмати зиёди ин салтанат забони форсӣ (тоҷикӣ) буд [9, с. 131].

Дар замони салтанати Сомониён Бухоро, Самарқанд ва як қатор шаҳрҳои Осийи Миёна аз нав ба марказҳои пешбари илмӣ мубаддал гардида, ва комёбиҳои назаррасро дар соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла дар соҳаи риёзӣ, ситорашиносӣ ва тиб ноил гардид.

Дар дарбори Сомониён дар Мовароуннаҳр ба соҳаи таърих ва ҷуғрофиё тавачҷуҳи хоса зоҳир менамуданд.

Академик Бартолд дар омӯзиши таърихи Шарқ, пеш аз ҳама таърихи халқи тоҷик хизмати арзандае дорад. Вай нахустин муаррихе мебошад, ки тамоми ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданияти сарзамини Осийи Миёнаро тасвир намудааст. Хусусияти ба худ хоси таҳлилҳои академик Бартолд аз он иборат аст, ки вай таърихи ин минтақаро дар асоси маводҳои хаттӣ ба амал баровардааст.

Таъриху фарҳанги тоҷикон ба ин ё он дараҷа дар тамоми асарҳои ба таърихи халқу давлатҳои Осийи Марказӣ тааллуқ доштаи В.В. Бартолд во меҳӯрад. Вале он бештар дар ҷунин таҳқиқотҳои олим аз қабилӣ «Туркистон дар замони ҳуҷуми муғулҳо», «Таърихи ҳаёти фарҳангии Туркистон», «Аз таърихи забтқориҳои араб дар Осийи Миёна», «Аз таърихи Марв», «Доир ба таърихи обёрикунии Туркистон», «Пахтақорӣ дар Осийи Миёна аз давраҳои таърихӣ то воридшавии русҳо», дар бисёре аз силсиламақолаҳои барои «Қомуси ислом» ва ғайра ба назар мерасад [6, с. 12].

Асари классикии муаррихи барҷастаи рус академик В.В. Бартолд "Туркистон дар замони истилои муғулҳо" дар таърихшиносии шарқи асри миёнагӣ нақши муҳим дорад. Моҳияти ин асарро муққаризи аввали расмии В.В. Бартолд профессор Н. И. Веселовский ҷунин қайд карда буд: "Ин асар ҳозир ба таври зарурӣ баҳогузӯрӣ карда намешавад, ҷунки вай нав ба гардиши илмӣ ворид гардидааст, аммо дар оянда ягон таҳқиқотчиӣ нав оиди таърихи Туркистон аз китоби В.В. Бартолд аз қанор намегузарад" [8, с. 24].

Бартолд қайд менамояд, ки дар замони ҳуқумронии Сомониён, нисбатан адабиёти таърихӣ, адабиёти ҷуғрофӣ бештар тараққӣ менамояд. Дар мулкҳои онҳо, маҳз дар музофоти Балх ҷуғрофиёшинос Абу Зайд Аҳмад Саҳл ал-Балхӣ (соли вафоташ 934) ҳаёт ба сар мебард.

Мувофиқи гуфтаи чуғрофиёшиноси баъдина Макдиси асари Балхӣ ба вай ҳамчун воситаи асосии шарҳӣ барои тартиб додани харитаи чуғрофӣ хизмат намудааст, дар он ба таври нисбатан кутоҳ доир ба шаҳрҳо маълумот дода мешавад.

Нисбати вазири сомони Абуабдуллоҳ Муҳаммад бини Аҳмад Қувайнӣ суҳан ронда, Баротолд қайд менамояд, ки вай яке аз пуштибонони асосии Абу зайд Балхӣ ба шумор мерафт ва ӯ муаллифи бисёр асарҳо оиди илмҳои гуногун буд. Ба вай асари "Китоби роҳҳо ва давлат" таалуқ дорад. Нисбати ин китоб Гардезӣ чунин менависад: "Муаллиф хориҷиёнро даъват намуда, аз онҳо дар бораи шохигариҳо роҳҳои ба онҳо равона гардида, оиди баландии ситораҳо, оиди дарозии соя дар мамлақати онҳо, пурсон мешавад, то ки кори забти ин вилоятҳо осон гардонад, роҳҳо нисбати он мулкҳо донад, инчунин ба таври қатъӣ ситораҳо ва гардиши фалакро донад. Маълум аст, ки вай ҷаҳонро ба ҳафт иқлим тақсим намуда, барои ҳар кадоми он ситораеро интихоб намудааст. Вай гоҳ нисбати ситораҳо ва геометрия суҳанронӣ менамояд, гоҳ далелҳои меорад, ки аз онҳо барои омма ягон ғоида нест, гоҳ оиди аҷоиботи Синд нақл менамояд, гоҳ даромаду баромадро андоза менамояд. Вай шумораи вилоятҳо номбар намекунад, тақсимоли лашкарро намекунад, шаҳрҳо тавсиф намеамояд, вале вай оиди роҳҳо ба ҷануб, шарқ, ғарб ва шимолро нишон медиҳад, ба таври муфассал оиди роҳҳои ҳамворӣ, қуҷҳо, водихо, дарахтон ва дарёҳои ин маҳал маълумот медиҳад. Аз ин сабаб китоби ӯ дароз шуд ва ӯ маҷбур гардид, ки қисми калони роҳҳои харбиرو тавсиф накарда, фақат шаҳрҳои калонро нишон диҳад" [3, с. 210].

Таърихи пойтахти Сомониён - Бухоро ханӯз Абу Абдуллоҳ Муҳаммад бини Сулаймони ал Бухорӣ (вафоташ 312/924) навишта буд. Баъдтар аз ҷониби Абубакри Наршаҳӣ бо забони арабӣ «Таърихи Бухоро» навишта шуда, ба Нӯҳ ибни Наср оварда мешавад, ки дар он аслан дар бораи ҳама он чизе, ки дар Бухоро буд, навишта мешавад.

Воқеъоте, ки дар «Таърихи Бухоро» сабт шудаанд, асосан ба замони зуҳури ислом ва густариши он то аҳди Сомониён мутааллиқанд. Асари мазкур ба таърихи шаҳр ва навоҳии Бухоро бахшида шуда, дар он на танҳо таърихи маҳалҳо, балки таърихи қасрҳои бозорҳо ва баъзе аз мансабҳои мансабдорон низ омадааст. Аммо муҳимтарин ахбори Наршаҳӣ ин сабти таърихи Оли Сомон аст. Наршаҳӣ аввалин муаррихест, ки рӯзе ба ин хонадон, маҳалли зуҳури эшон, аслу насаб, ибтидои ба тахт омадани онҳо ва ҳудуди давлаташон, инчунин ҳукмронии ҳар яке аз умарои Сомонро дар алоҳидагӣ хабар додааст. Масалан Наршаҳӣ тазкир карда, ки «Сомонхудо аз фарзандони Баҳроми Чубин малик будааст ва ӯро Сомонхудо бадон сабаб хонанд, ки дехе бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст. ӯро бо он ном хондаанд, чунонки амири Бухоро Бухорхудо [4, с. 52].

Ҳамзамон оид ба таърихи Сомониён баъд аз «Таърихи Наршаҳӣ» дуҷумин сарчашмаи нодиру пураарзиш «Зайну-л-ахбор»-и Абусаид Абдулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ, ки дар асри XI умр ба сар бурдааст, ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд дар ин китоб иштибоҳоти зиёде низ дар зикри иттилоот ба ҷашм меҳурад, валекин ин китоб аз беҳтарин китобҳои муфассал дар таърихи Сомониён мебошад. Гардезӣ дар бораи ҳаводиси рӯзгори Сомониён дар баъзе ҷараёнот комилан муфассал баҳс карда ва дар баъзе ҷойҳо содда убури намудааст.

Дар «Зайну-л-ахбор» маълумотҳои баландарзише аз қабилҳои интиқоли давлати Сомониён ба Қадархонии турк ва Ғазнавиён; «Ибтидои туркони салҷуқӣ»; «Андар истихроҷи таърихҳо аз якдигар»; «Ҷадвали умарои Хуросон»; «Маълумотҳои чуғрофӣ»; ва як қатор маълумоти дигар ҷой дорад, ки барои муҳаққиқони имрӯза аз ҷумлаи маълумотҳои нахустини сарчашмаи маҳсуб меёбад.

«Таърихи Сиистон»-и муаллифи гумномро метавон яке аз беҳтарин манобеъ баҳусус дар бораи аҳволи Сомониён дар сарзамини Сиистон донист. Муаллиф перомунӣ ин замон дар ду қисмати муфассал аз китобномаи бисёр ҷолиб ва комиле аз давлати Сомониёнро ёдовар шудааст. Тибқи ахбори «Таърихи Сиистон» соли 898 Амри Лайс ба халифа номае ирсол намуд, ки ҳукумати Мовароуннаҳрро ба ӯ бидиҳад ва афзуд, ки «Агар ин шуғл маро диҳад ва бадин ризо дорад, ман Алавиро аз Табаристон барканам ва агар надид, ночор ман Исмоил бини Аҳмадро барканам» [7, с. 254].

«Сиёсатнома»-и таълифи Қивомуддин Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқи Тӯсӣ машҳур ба Низомулмулк яке аз сарчашмаи муҳим доир ба таърихи Сомониён мебошад. Дар ин китоб муаллиф бештар дар бораи Исмоил ва ғазои ӯ хабар додааст. ӯ дар китоби худ

Исмоилро ба адолатпарварӣ ва бархурдорӣ аз ҷазилаи воло сугудааст. Амири одил аз ҷумлаи Сомониён, яке будааст, ки ӯро Исмоил ибни Аҳмад гуфтандӣ, бениҳоят одил будааст ва ӯро сиратҳои некӯ бисёр будааст [7, с. 17].

Академик В.В. Бартолд таъкид менамояд, ки дар асри X адабиёти форсӣ (тоҷикӣ) дар вилоятҳои шарқии Эрон тараққӣ кардааст ва олимони форс (тоҷик), танҳо бо забони арабӣ асарҳо эҷод мекарданд ва барои худ заминаҳои мусоиди боэътимодно дар ғарби давлати Форс мечустанд [2, с. 112].

«Таъриху-р-русул ва-л-мулк» («Таърихи пайғамбарону шоҳон») асари бузургҳачм буда, муаллифи он Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарир ибни Язид ат-Табарӣ мебошад. «Таърихи Табарӣ» дар шакли солнома навишта шудааст, ки чунин шакл дар навиштани таърихи умумичаҳонӣ яке аз шаклҳои беҳтарин будааст. Ӯ таърихи оламро аз ибтидои офариниш то даҳсолаи дуоми асри X ба таври хронологӣ тартиб додааст. «Таърихи Табарӣ» аз ҷиҳати сиҳати матолиб, фаровонии далоили таърихӣ ва шоистагии эътимод беназир аст. Ин буд, ки ҳанӯз дар аҳди Сомониён тамоми ҷидду ҷаҳди умумии Сомонӣ бар он нигошта шуд, ки китоби Табарӣ ва «Тафсири»-и ӯ аз арабӣ ба дарӣ баргардонида шавад.

Дар асоси омӯзишҳои ба амал баровардаи академик В.В.Бартолд маълум мегардад, ки дар замони то истилои муғул шумораи нисбатан зиёди манбаҳои таърихӣ ба таъбиқ мерасанд, ки онҳо аслан нисбати сулолаҳо ва ё нисбати мавзуҳои ҷуғрофӣ пеш аз ҳама ба тасвири шаҳрҳо, бахшида шудаанд.

Абуабдулло Ҷаъфар Рӯдакӣ дар миёнаҳои асри IX дар деҳаи Панҷруд дар оилаи деҳқон таваллуд шудааст. Дар бораи ҳаёти шоир, хусусан дар бораи даврони қудратии ӯ маълумоти каме боқӣ мондааст. Дар ҷавонӣ Рӯдакӣ бо овози зебо, истеъдоди шоирӣ худ ва ҳунаринамӣ дар асбоби мусиқӣ машҳур гардид [9, с. 133].

Вай аз ҷониби Наср II ибни Аҳмад Сомонӣ (914-943) ба дарбор даъват гардид, ки дар он ҷо вай акасарияти ҳаёташро гузаронид. Ҷаъфар, ки Абул Фазли Балғамӣ мегӯяд: «Рӯдакӣ дар замони худ дар байни пайравонаш дар соҳаи шеър назм аввалин буд». Рӯдакӣ натавон ба устои шеър, балки як мусиқичӣ ва сурудхони беҳтарин маҳсуб меёфт.

Дар шаҳри Тӯси Хуросон Абдулқосим Фирдавсӣ маълуми машҳур гардида, «Шоҳнома»-ро офарида ба муқаддасоти миллий табдил ёфтааст. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» доир ба ривояту дostonҳои тоисломии тамоми Эронзаминро офаридааст. Фирдавсӣ манзумаи «Шоҳнома»-ро ба анҷом расонида ба назди султон Маҳмуди Ҷазнавий оварда, ба вай тақдим карданӣ мешвад, вале султон Маҳмуд, ки зери таъсири доираҳои динӣ қарор дошт ва худро арқон ва сугуни боэътимоди дин мешуморид, умеди шоирро дилсард намуда, нисбати Фирдавсӣ ва манзумаи бебаҳои нодири ӯ «Шоҳнома» норозигӣ иброз намуда, ӯро таъқиб менамояд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки фарҳангу тамаддуни форс дар давраи аввали ислом мунтазам пеш рафта, дар баробари тараққию рушд кардани илмҳои мухталиф, ҳамчунин анъанаҳои шахрсозӣ, сохтани кӯшкҳо қасрҳои боҳашамати бо хиштҳои пухта ва бо шеваи ҳоси мардуми форсизабон сохта мешуданд. Ҷамзамон гарчанде, ки таъсири нуфузи дини ислом дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии мардуми форсизабон таъсири қалон расонида бошад ҳам, аммо аз маъхазҳои илмӣ таърихӣ баръало маълум мегардад, ки равшанфикрону зиёиён ва олимону шоирон, иллоҳиётшиносон ҳатман дар асарҳои эҷодкардаи худ аз анъанаҳои ҳоси мардуми форсизабон истифода карда, онҳоро дар баробари забони арабӣ ва дини ислом дар як сатҳ гузошта, дар бештари мавридҳо илму тамаддуни форсӣ аз забону фарҳанги бегонагон аз нигоҳи дурнамою ояндабинии илмӣ чандин маротиба болотар истода, сарфи назар аз сулолаи давлатдорӣ аҷнабиён дар сарзамини форс дар муқобили онҳо бо роҳ ва анъанаю тамоюлотии ҳоси форсӣ пеш мерафтанд.

Ҷаъфар, ки маълум аст дар асрҳои VIII-IX махсусан дар Шарқ илми риёзиёт ба дараҷаи баланд тараққӣ мекунад. Дар инкишофи илмӣ риёзиёт ва дигар илмҳои ин давра олимони аз байни халқҳои Осиёи Миёна ва Қасқоз баромада ҳаҷми босазо гузоштаанд. Яке аз ҳаҷми гуна олимони, риёздони бузург, асосгузори илми риёзиёти асри миёнагии Осиё ва инчунин мамолики хилофати араб фарзанди халқи тоҷик Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ мебошад, ки соли 780 дар Хоразм ба дунё омадааст.

Академик В.В. Бартолд дар бораи илми риёзии давраи арабҳо сухан ронда, ба Муҳаммад ал-Хоразмӣ чун намояндаи халқҳои Осиёи Миёна баҳои баланд додааст. Вай қайд мекунад, ки Муҳаммад ал-Хоразмӣ дар давраи ҳукмронии халифа Маъмун, фаъолияти илмии худро дар Бағдод гузаронидааст.

Академик В.В. Бартолд роҷеъ ба Муҳаммад ал-Хоразмӣ чунин менависад: «Муҳаммад ал-Хоразмӣ дар илм мафҳуми логарифм»-ро ба вучуд овардааст. Маҳз ба воситаи асарҳои ин олим олимони аврупоӣ нахустин маротиба ба мафҳуми «логарифм» ва умуман алгебра шинос гардиданд. Муҳаммад ал-Хоразмӣ дар ин соҳа аз симоҳои намоёни Аврупои давраи эҳё ба ҳисоб меравад.

Аз ин баҳои ба Муҳаммад ал-Хоразмӣ додаи В.В. Бартолд маълум мешавад, ки ал-Хоразмӣ дар инкишофи математика саҳми босазое гузоштааст. Асари илмии вай оид ба арифметика («Китоб-ал-ҷамъ ва т-тафр-би ҳисоб ал-ҳинд») ном дорад. Аҳамияти ин асар дар он аст, ки маҳз ба воситаи он чи дар Шарқи Наздик ва чи Шарқи Миёнаю Аврупо низоми ҳисоби даҳиро истифода мебардагӣ шуданд.

Муҳаммад ал-Хоразмӣ инчунин асари астрономии «Синдҳинд»-ро ки соли 773 Иброҳим ал-Фазарӣ аз забони ҳиндӣ ба арабӣ тарҷима кардааст, аз нав қор кард, ки дар ин асар бисёр қорҳои астрономӣ, аз ҷумла низоми ситораҳо гирд оварда шудаанд.

Дар байни математикҳои асри IX-ум Аҳмад ибни Абдулло ал-Марвазӣ, ки бо номи Ҳабаш Ҳисоб низ машҳур аст, муаллифи якчанд китобҳои илмӣ буда, ҳамзамони Муҳаммад ал-Хоразмӣ мебошад. Дигар намояндаи ин давра, Абӯнасор Арроқ, муаллими Берунӣ буд. Абӯнасор яке аз математик ва астрономӣ боистеъдоди асри X ба шумор мерафт, ки бахшида ба масъалаҳои астрономия ва тригонометрия бисёр асарҳои илмӣ навиштааст.

Дар ибтидои асрҳои миёна дар байни халқи тоҷик илми кимиё ва тиб низ ба дараҷаи баланд тараққӣ карда буд. Зеро истеҳсол ва қоркарди шиша, маъдан, қоғаз, ранг, чарм, дорувор ва ғайра талаб мекард, ки илми кимиё низ инкишоф ёбад. Яке аз намоёнтарин олими соҳаи кимиё ва табиби охири асри IX ва ибтидои асри X имом Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ буд.

Академик В.В. Бартолд дар бораи имом Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ гуфтааст, ки вай «табиб ва астроном буда, ханӯз пештар аз Ибни Сино дар бораи ҳаракати замин фикри худро баён кардааст».

Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ соли 854-855 таваллуд шуда, соли 932 дар зодгоҳаш шаҳри Рай вафот кардааст. Ин олими доиратул-маориф зиёда аз 200 асари гуногун, бахшида ба кимиё, тиб, фалсафа, математика, забон, астрономия, мусиқӣ ва адабиёт эҷод кардааст.

Мувофиқи маълумоти баъзе аз сарчашмаҳо Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ба бемористонҳои зодгоҳаш шаҳри Рай ва Бағдод роҳбарӣ кардааст. Вай беморонро асосан ба воситаи доруҳои тайёр кардаи худаш табобат мекард. Аз рӯи ҳикояи Низомии Арӯзи Самарқандӣ маълум мегардад, ки вай ҳатто амири Сомонӣ Мансури I ибни Нӯҳро (961-976), ки ба қасалии фалаҷ гирифта шуда буд, табобат кардааст.

Қайд кардан лозим аст, ки дар инкишофи илми тиб, дар асри X, устои Абӯали ибни Сино, табиб ва файласуфи намоён Абусаҳли Масеҳӣ (вафоташ с. 1000) нақши калон бозидааст. Масеҳӣ доир ба гиёҳҳои шифобахш китоберо бо номи «Сад боб» навиштааст.

Комебиҳои баландтарини илми тибби ин давра, пеш аз ҳама ба фаъолияти олими барҷастаи асри миёнагии тоҷик Абӯали ибни Сино вобастааст. Академик В.В. Бартолд қайд мекунад, ки дар асри X, илм дар Шарқ, мисли ин замони Ғарб ба соҳаҳои махсуси худ ҷудо нашуда буд. Аз ин рӯ олим метавонист, ки якбора ба омӯзиши якчанд илм машғул шуда, инчунин дар соҳаи адабиёт низ қувваозмоя кунад. Академик В.В. Бартолд қайд мекунад, Ибни Сино, олими серсоҳа ва шоири бузург буд.

Сипас В.В. Бартолд дар бораи тарҷумаи ҳоли Ибни Сино сухан ронда қайд мекунад, ки маҳз шинос шудан бо китобхонаи бой ва ғани дарбори Сомониён олами нави илмро ба рӯи ӯ кушод. Академик В.В. Бартолд ба фаъолияти илмии Абӯали ибни Сино баҳои баланд дода, дар бораи асарҳои машҳури ӯ «Китоб ал-Қонун фит-тиб», «Китоб –уш шифо» ба таври мухтасар маълумот додааст. Вай қайд мекунад, ки «Китоб -уш - шифо» ғайр аз масоили тибб боз ба бисёр масъалаҳои муҳими мантиқ, физика, математика, нучум ва илоҳиёт бахшида шудааст.

Академик В.В. Бартолд менависад, ки фаъолияти гуногунсоҳаи илмӣ ва адабии Ибни Сино ба вай имконият доданд, ки тамоми илмҳои замони худро омӯзад.

Бояд гуфт, ки китоби Ибни Сино «Ал – Қонун» дар давоми зиёда аз шаш аср (аз асри XII то асри XVII) чун китоби дарсӣ ва дастурамал барои тамоми табибони Аврупо хизмат кардааст.

Ибни Сино аввалин маротиба дар илми тиб шароитҳои объективӣ ва сабабҳои пайдоиши беморӣ ва роҳҳои табобати ин бемориҳоро кор карда баромад. Вай аввалин шуда дар бораи нақши мағзи сар ва асаб дар организм андеша баён кардааст. Ӯ бори нахуст усули таърихи сабти бемори мизочонро чорӣ кардааст. Ибни Сино барои икишофи илмҳои кимиё, минералогия, ботаника, риёзиёт ва дигар илмҳои замони худ, саҳми арзанда гузошта дар китобаш «Ал-шифо» назари худро дар бораи сохт ва ба вучуд омадани минералҳо ва материалҳо баён карда, роҳҳои таҳқиқи онҳоро кор карда баромадааст.

Дар асрҳои VIII-IX ақидаҳои фалсафии гузаштагони халқи тоҷик зери таъсири ислом мемонад. Шакли ибтидоии фалсафии исломи ин метафизикаи богославӣ (илоҳиётӣ) буд, ки тамоми қонуниятҳоро дар табиат ва ҷомеа инкор мекард. Машҳуртарин намояндаи фалсафаи асримӣнағӣ, намояндаи халқҳои форсу тоҷик Абӯнасири Форобӣ буд. В.В. Бартолд назарияи сиёсии Форобиро дар бораи давлат, аз ҳаёти ҳақиқӣ хеле дур ҳисобидааст. Махсусан дар давраи ҳукмронии Сомониён ин илмҳо боз ҳам ба дараҷаи баланд инкишоф меёбанд.

Академик В.В. Бартолд дар бораи давлати Сомониён сухан ронда, менависад, ки дар дарбори Сомониён адабиёти таърихӣ, ҷуғрофияи таърихӣ бештар тараққӣ карда буд. Махсусан дар давраи ҳукмронии Сомониён ин илмҳо боз ҳам ба дараҷаи баланд инкишоф меёбанд. Ӯ қайд мекунад, ки яке аз ҷуғрофишиносони намоёни давраи Сомониён Абӯзайд-Аҳмад ибни Саҳл ал-Балхӣ ба шумор мерафт. «Асари Балхӣ пеш аз ҳама дар асоси харитаҳои ҷуғрофӣ тартиб шуда, аммо дар он номи шаҳрҳо бо тартиб нишон дода нашудааст».

Академик В.В. Бартолд вазири Сомониён Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Ҷайҳониро яке аз шахсони донишманди он замон меҳисобад. Муҳаммад ибни Аҳмади Ҷайҳонӣ муаллифи асарҳо оид ба соҳаҳои гуногуни илм будааст. Вай дар яке аз китобҳои худ: «Китоби роҳҳо ва давлатҳо» дар бораи ситораҳо, баландии онҳо маълумот дода, оламро ба 7 иқлим (шароит) тақсим кардааст. Ҷайҳунӣ дар ин асари худ дар бораи роҳҳо, кӯҳҳову дарёҳо ва умуман табиат сухан рондааст.

Академик В.В. Бартолд қайд кардааст, ки дар илми таърихнависи Сомониён, махсусан навиштани таърихи шаҳрҳо аҳаммияти калон пайдо кард.

Аз рӯи маълумотҳои академик В.В. Бартолд, – яке аз шаҳрҳои калонтарини Осиёи Миёна шаҳри Самарқанд ба ҳисоб мерафт. Доир ба таърихи ин шаҳр Абӯсаид Абдурахмон ибни Муҳаммад ал-Идрисӣ китоби: «Таърихи Самарқанд»-ро навиштааст. Ин асар аҳаммияти калони таърихӣ дорад, зеро дар он оид ба Самарқанди то исломӣ, сохтмонҳои он, низоми обёрӣ ва ғайра маълумотҳои муҳим дода мешавад.

Академик В.В. Бартолд ба «Таърих»-и Байҳақӣ баҳо дода, менависад: «Асари Байҳақӣ нисбат ба ҳамаи асарҳои то ба мо расида дар адабиёти таърихии исломӣ ҷои махсусро ишғол мекунад». Академик В.В. Бартолд, менависад, ки доир ба таърихи Хоразм Абуаҳмад ал-Қадӣ бо номи «Ал-кафа» асаре навиштааст. Яке аз намоёнтарин таърихшиносони тоҷик дар давраи Сомониён ходими намоёни давлатӣ, вазири Сомониён Абулфазли Балғамӣ ба шумор мерафт.

Абу Райҳон Берунӣ соли 973 дар Хоразм таваллуд шудааст. Берунӣ хеле хуб ба асарҳои олимони мактаби Бағдодӣ ва Басрӣ шинос буд, аммо нуктаи назари он олимониро вай андешаҳои ақибмонда меҳисобид. Аз ҷумла, яке аз олимони машҳури асри IX Басрӣ Чаҳизро соддалавҳона медонист. Абурайҳон Берунӣ дар соҳаи асторномия ва математика ислоҳотчӣ набуд. Дар баробари ҳамасрони худ вай ба илми нучум эътимод дошт. Берунӣ бо ифтихор аз осори устои хеш Ироншаҳрӣ ёдрас мешавад. Аз рӯи ҷамъоварии маводҳои ғанӣ ва усули истифодаи дақиқ асарҳои Берунӣ дар адабиёти мусулмонӣ ҷои намоёнро касб менамояд. Берунӣ дар қатори дигар олимони ҳикояҳои форсиро бо забони арабӣ тарҷума кард ва бо забони арабӣ шеър менавишт.

Умари Хайём соли 1048 дар шаҳри Нишопур таваллуд шуда, дар он ҷо маълумот гирифта, яке олимони забардасти асри XI маҳсуб меёфт ва ӯ як қатор асрҳои илмиро дар соҳаи астрономия, математика, фалсафа ва дигар илмҳо ба мерос гузоштааст. Дар замони ҳукмронии Маликшоҳи Салҷуқ вай бо дигар астрономҳо омодагии ислоҳоти тақвими

роҳбарӣ мекард. Шоири барҷастаи Шарқ Умари Хайём асосан бо рубоиёти худ машҳур гардида буд. Шумори рубоиёти Умари Хайём зиёд нест, вале маънову мазмуни он аз нигоҳи адабиёт ва фалсафа хеле бузург аст [9, с. 135].

Абу Ҳамид Муҳаммад Ғазолӣ соли 1058 дар шаҳри Тус таваллуд шудааст ва ханӯз дар даврони ҷавониаш ба омӯзиши суфӣ оғоз карда буд ва дар ин вақт вай ба равияи суфӣ нагаравид. Чун Сомониён форс (точикон) буданд ва ашъори форсиро Ҳимоя ва пуштибонӣ менамуданд. Аммо дар баробари ин дар дарбори онҳо шоирони зиёде буданд, ки бо забони арабӣ эҷод менамуданд.

Дар замони ҳукмронии Сомониён Бухоро, Самарқанд ва дигар шаҳрҳои Осиёи Миёна аз нав ҳамчун ба марказҳои пешбар мубаддал гардиданд ва дастовардҳои бузургро дар соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла, дар соҳаи математика, астрономия ва тиб ноил гардиданд. Аксарияти олимони он замон дар навбати худ энциклопедист ва ҳамзамон аз ҷамаи соҳаи илми он замон вокиф буданд. Дар таърихи фарҳанги Сомониён қоғази Самарқандӣ аҳаммияти калон дошт.

Бо ҳокимияти Сомониён пешрафти ҳаёти фарҳангӣ дар Хуросон, Мовароуннаҳр алоқаманд буд, чунон, ки Марв, Бухоро, Самарқанд, Урганҷ ҳамчун маркази фарҳангии замони худ шуҳратро соҳиб шуданд.

Академик В.В. Бартолд қайд мекунад, ки пешрафти илм ва адабиёт, ки дар замони Сомониён оғоз гардида буд бо мушкилиҳо нигоҳ накарда, дар асрҳои XI-XII низ идома меёбад. Агар пештар пешрафти ҳаёти фарҳанги асосан дар пойтахти Сомониён Бухоро нигаронида шуда буд, пас дар замони ҳокимияти Ғазнавиён он ба шаҳри Ғазна ва пойтахти давлати Салҷуқиён-Марв гузашт.

Дар ин замон як қатор асарҳои илмӣ эҷод карда шуданд. Яке аз муаррихони бузурги асри XI Гардезӣ бо забони тоҷикӣ китоби «Зайнул-аҳбор»-ро навиштааст. Байҳаққӣ муаллифи 30-ҷилдаи «Солнома» бо забони тоҷикӣ буд. Дар ин замон олимони, аз ҷумла Абулқосим Замахшарӣи Хоразмӣ, Низомии Арузии Самарқандӣ, Фаҳриддин Розӣ ва дигарон дар дигар соҳаҳои илм низ фаъолият менамуданд.

Дар асари худ «Тоҷикон» (Очерки таърихӣ) В.В. Бартолд қайд намудааст, ки забони тоҷикӣ дар замони ҳукмронии туркҳо низ забони давлатии қорғузӯрӣ ва адабиёт ба ҳисоб мерафт.

Академик Бартолд чунин меҳисобид, ки замони ҳокимияти сулолаи турки Қарахониён барои Мовароуннаҳр, бешубҳа, давраи таназзулӯбии фарҳангӣ буд.

Академик В.В. Бартолд қайд мекунад, ки дар дарбори Салҷуқиён ва инчунин дар дарбори дигар сулолаҳои шоирони форс (тоҷик) фаъолият мекарданд. Аз шоирони асри XII Анварӣ ва Низомӣ маҳсуб меёфтанд.

Ҳамин тариқ, академик Бартолд дар осори худ доир ба масъалаи фарҳанги халқи тоҷик чунин қайд менамояд:

-Сомониён, ки тоҷик буданд, бинобар ин назми тоҷикӣ-форсиро Ҳимоя ва пуштибонӣ мекарданд;

-дар замони ҳукмронии Сомониён Бухоро, Самарқанд ва дигар шаҳрҳои Осиёи Миёна аз нав ба марказҳои пешбар мубаддал гардиданд ва дастовардҳои бузургро дар соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла дар соҳаи математика, астрономия ва тиб ноил гардиданд;

-дар ин замон шаҳрсозӣ ва меъмории рушд меёбад;

-дар замони ҳокимияти сулолаҳои туркӣ Ғазнавиён, Қарахониён ва Салҷуқиён дар фарҳанги минтақа таназзулӯбӣ ба назар мерасид, аммо ҷамаи ин сулолаҳои таҳти таъсири фарҳанги тоҷикон қарор гирифтанд.

Адабиёт

1. Бартольд В.В. *История культурной жизни Туркестана*. - Л.: АН СССР, 1927. – 256 с.
2. Исмоилов Д. *Масъалаҳои инъикоси таъсири фарҳанги форсӣ ба дигар давлатҳои дар асари В.В. Бартолд «Фарҳанги муслмонӣ» // Нақши В.В. Бартолд дар омӯзиши халқи тоҷик. (Маҷмуаи маърузаҳои Конфронси байналмилалӣ бахшида ба 140-солагии академик В.В. Бартолд)* – Душанбе, 2010. - С. 108-113.
3. Крачковский И. *Арабская географическая литература*. - М., Л.: АН СССР, 1957. - Т.4. – 919 с.
4. Наршахӣ А. *Таърихи Бухоро*. – Душанбе: Дониш, 2012. – 546 с.
5. Низомулмулк. *Сиясатнома*. – Душанбе: Адиб, 1989. – 197 с.

6. *Пирумшоев Ҳ. Нақши академик В.В. Бартолд дар омӯзиши илми таърихи халқи тоҷик // Нақши В.В. Бартолд дар омӯзиши халқи тоҷик. (Маҷмуаи маърузаҳои Конфронси байналмилалии бахшида ба 140-солагии академик В.В. Бартолд). – Душанбе, 2010. - С.7-20.*
7. *Таърихи Сиистон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феристҳо: М.Имомов ва А. Абдусаттор. - Душанбе, 2014. – 374 с.*
8. *Туркестанские ведомости. – 1900. - № 97. - 3 (16) декабря.*
9. *Шарофуддинов С.С. Роль академика В.В. Бартольда в изучение истории и культуры таджикского народа (IX-XV вв.). – Душанбе, 2016. - 208 с.*

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ФАРҲАНГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX-XII ДАР ОСОРИ ИЛМИИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД

Мақола бо таҳлили инъикоси масоили фарҳангии халқи тоҷик дар асрҳои IX-XII дар осори илми академик В.В. Бартолд бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола кӯшиш намудааст, ки саҳми академик В.В. Бартолд дар омӯзиши таърих ва фарҳанги асримиёнагии халқи тоҷик нишон диҳад. Академик В.В. Бартолд зикр менамояд, ки дар замони ҳукмронии Сомониён шоирон аз ҷумлаи бунёдгарони адабиёти ноби порсӣ ба ҳисоб рафта, шаҳрҳои Бухоро ва Самарқанд ва як қатор шаҳрҳои Осиёи Миёна аз нав ба марказҳои пешбари илмӣ табдил ёфта, дар соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла дар соҳаи математика, астрономия ва тиб дастовардҳои бузургро ноил гардиданд. Таърихи фарҳанги тоҷикон ба ин ё он дараҷа дар тамоми асрҳои ба таърихи халқу давлатҳои Осиёи Марказӣ тааллуқ доштаи В.В. Бартолд во меҳӯрад. Вале он бештар дар ҷунин таҳқиқотҳои олим аз қабиле «Туркистон дар замони ҳуҷуми муғулҳо», «Таърихи ҳаёти фарҳангии Туркистон», «Аз таърихи забткорӣҳои араб дар Осиёи Миёна», «Аз таърихи Марв», «Доир ба таърихи обёрикунӣи Туркистон», «Пахтакорӣ дар Осиёи Миёна аз даврони таърихӣ то воридшавии русҳо», дар бисёре аз силсиламақолаҳои барои «Қомуси ислом» ва ғайра ба назар мерасад. Дар асари худ академик В.В. Бартолд фаъолияти эҷодии намояндагони барҷастаи адабиёти классики форсу-тоҷик: Абу Абдуллоҳ Ҷаъфар Рудақӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абу Райҳони Берунӣ, Умари Хайём, Абу Ҳамид Муҳаммади Ғазолий ва дигаронро инъикос намудааст.

Калидвожаҳо: академик В.В. Бартолд, таърих, фарҳанг, халқи тоҷик, Сомониён, Самарқанд, Бухоро, Балх, Осиёи Миёна, асри IX.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В IX-XII ВВ. В НАУЧНЫХ ТРУДАХ АКАДЕМИКА В.В. БАРТОЛЬДА

В статье анализируется отражение проблем культуры таджикского народа IX-XII веков в научных трудах академика В.В. Бартольда. В статье автор постарался осветить вклад академика Бартольда в изучении истории и культуры таджикского народа в средневековье. Академик В.В. Бартольд упоминает, что во времена правления соманцев поэты считались одними из основоположников персидской литературы, а города Бухара и Самарканд и ряд городов Средней Азии превратились в ведущие научные центры, причем в различных областях науки, в том числе в математике, астрономии и медицине достигли больших успехов. В той или иной степени история и культура таджиков включена во всех трудов В.В. Бартольда, связанные с историей народов и государств Средней Азии. Но преимущественно в таких научных исследованиях, как «Туркестан в период монгольского нашествия», «История культурной жизни Туркестана», «Из истории арабских завоеваний в Средней Азии», «Из истории Марва», «О истории орошения Туркестана», «Хлопководство Средней Азии от исторических периодов до прихода русских», посвящается во многих сериях статей для «Энциклопедии ислама» и других. В своей работе академик В.В. Бартольд отразил творческую деятельность видных представителей персидско-таджикской классической литературы: Абу Абдуллы Джафара Рудаки, Абул Касима Фирдавси, Абу Райхана Беруни, Умара Хайяма, Абу Хаида Муҳаммада Ғазали и других.

Ключевые слова: академик В.В. Бартольд, история, культура, таджикского народа, Сомониён, Самарқанд, Бухара, Балх, Средняя Азия, IX век.

REFLECTION OF THE PROBLEMS OF THE CULTURE OF THE TAJIK PEOPLE IN THE IX-XII CENTURIES. IN THE SCIENTIFIC WORKS OF ACADEMICIAN V.V. BARTOLD

The article analyzes the reflection of the problems of the culture of the Tajik people of the 9th-12th centuries in the scientific works of academician V.V. Bartold. In the article, the author tried to highlight the contribution of Academician Bartold in the study of the history and culture of the Tazhik people in the Middle Ages. Academician V.V. Bartold mentions that during the reign of the Somans, poets were considered one of the founders of Persian literature, and the cities of Bukhara and Samarkand and a number of cities in Central Asia turned into leading scientific centers, and in various fields of science, including mathematics, astronomy and medicine achieved great success. To one degree or another, the history and

culture of the Tajiks are included in all the works of V.V. Bartold, related to the history of the peoples and states of Central Asia. But mainly in such scientific studies as “Turkestan during the period of the Mongol invasion”, “History of the cultural life of Turkestan”, “From the history of the Arab conquests in Central Asia”, “From the history of Marv”, “On the history of irrigation of Turkestan”, “Cotton growing in Central Asia” from historical periods to the arrival of the Russians”, is covered in many series of articles for the Encyclopedia of Islam and others. In his work, Academician V.V. Bartold reflected the creative activity of prominent representatives of Persian-Tajik classical literature: Abu Abdullah Jafar Rudaki, Abul Qasim Firdavsi, Abu Rayhan Beruni, Umar Khayyam, Abu Hamid Muhammad Ghazali and others.

Keywords: academician V.V. Barthold, history, geography, culture, Tajik people, Samanid, Samarkand, Bukhara, Balkh, Central Asia, IX century.

Дар бораи муаллиф

Шарофуддинов Сухроб Саломович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихнигорӣ ва архившиносӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 989 15 27 67
E-mail: sharofuddinov1982@mail.ru

About the author

Sharofuddinov Sukhrob Salomovich
Candidate of Historical Sciences, dosent of the
Department of Historiography and Archiving
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 989 15 27 67
E-mail: sharofuddinov1982@mail.ru

Об авторе

Шарофуддинов Сухроб Саломович
Кандидат исторических наук, дотсент
кафедры историографии и архивоведения
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 989 15 27 67
E-mail: sharofuddinov1982@mail.ru

ҲАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҶАИ МАОРИФ БО ТАШКИЛОТУ СОЗМОНҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Каримов М. Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Мувофиқи маълумоти омории мавҷуда аз соли 2000-ум то ба имрӯз Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 39 ташкилоти байналмилалӣ созишнома ва тафоҳумномаҳои ҳамкориро ба имзо расонида, чиҳати рушди соҳаи маориф ҳамкорихоро бо ташкилоти хориҷӣ тақвият бахшидааст. Танҳо дар давоми соли 2009 Вазорати маориф бо 9 ташкилоти хориҷӣ ва ҷамъиятӣ тафоҳумнома ва созишномаҳоро ба имзо расонидааст, ки инҳоянд:

1) Тафоҳумнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шуъбаи Оперейшн Мерсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф;

2) Тафоҳумнома дар хусуси ҳамкорӣ байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Намояндагии котиботи стратегияи байналхалқии Созмони Милали Муттаҳид оид ба паст кардани офатҳо дар Осиёи Марказӣ;

3) Созишнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон ва Намояндагии минтақавии Кумитаи байналмилалӣ Салиби сурх дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи тарғиби донишҳо оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ ва таълими он дар муассисаҳои омӯзишии Ҷумҳурии Тоҷикистон [8];

4) Тафоҳумнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофияи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳазинаи Кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

5) Тафоҳумнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шуъбаи Федератсияи Начоти кӯдакон (ИМА) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи паст кардани хатари офатҳои табиӣ;

6) Тафоҳумнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Намояндагии созмони илмӣ-тадқиқотӣ ва омӯзиши равнақи англисӣ STAR-СИТОРА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф;

7) Созишнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ташкилоти Ҷамъиятии «Ассотсиатсияи зиёӣони илмӣ-техникии Тоҷикистон» оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф;

8) Тафоҳумнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ташкилоти ҷамъиятии Маркази таълимии «Мултикид»;

9) Тафоҳумнома оид ба ҳамдигарфаҳмӣ байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ташкилоти ҷамъиятии «Маркази саломатии руҳӣ ва ВИЧ/СПИД».

Талаботи бандҳои созишномаҳо ва тафоҳумномаҳои ба имзорасида, аз ҷониби Раёсати муносибатҳои байналмилалӣ Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат карда, иҷрои онҳо мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор дода шудаанд [2, с. 9]. Боиси тазаккур аст, ки моҳияти ҳамаи ин ҳуҷҷатҳои ба имзо расида, ин дастгирӣ ва рушди соҳаи маориф аст.

Яке аз созмонҳои байналмилалӣ, ки пас аз соҳибистиклолии Тоҷикистон аз аввалинҳо шуда ҳамкорихоро ба роҳ мондааст, ин Намояндагии Созмони Милали Муттаҳид - ЮНИСЕФ мебошад.

Намояндагии Созмони Миллалӣ Муттаҳид - ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1993 инҷониб фаъолият намуда, тӯли ин солҳо чиҳати рушди соҳаи маорифи ҷумҳурӣ саҳми зиёд ва корҳои назаррасро ба анҷом расонидааст. Айни ҳол аз ҷониби ЮНИСЕФ барномаҳои «Таҳсилоти глобалӣ», «Таҳсилоти духтарон», «Таъмини тозагӣ, санитария ва гигиена дар муассисаҳои таҳсилоти миёна», «Таҳсилот барои ҳама», «Инкишофи бармаҳали кӯдак» ва дигар барномаҳо амалӣ гардида истодаанд. Дар давоми соли 2009 низ аз ҷониби ЮНИСЕФ як қатор чорабиниҳо барои рушди соҳаи маорифи ҷумҳурӣ гузаронида шуданд. Аз ҷумла, дастгирии техникӣ, семинарҳо, форумҳо, тренинг ва мизҳои мудаввар, ҳамкорӣ

оид ба ташкил ва фаолияти Маркази миллии тестӣ, дастгирии методӣ ба Академияи таҳсилот ва як қатор чорабиниҳои дигар, ки арзиши умумии онҳо 80.000 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад

Дар доираи таҳсили духтарон ёрии моддию техникӣ барои кушодани Маркази Педагогикаи Гендерӣ, тарғибу ташвиқ оид ба таҳсили духтарон дар ВАО, гузаронидани машварат тренинго дар вилояти Суғд, ноҳияҳои Исфара ва Бобоҷон Ғафуров роҷеъ ба ин барнома (дар 60 муассисаи таҳсилоти миёна) бо дастгирии Ҷамъиятҳои ғайридавлатӣ дар ноҳияҳои Вахш ва Румӣ - 18 муассиса, дар Қубодиён ва Қумсанғир - 10 муассиса, Рашт ва Тоҷикобод - 20 муассиса, Файзобод - 2 муассиса ва дар шаҳри Хоруғ - 2 муассиса фаро гирифта шуданд, ки маблағи умумии он ба 106.000 доллари ИМА баробар мебошад [3, с. 52].

Барои таъмир ва азнавсозии муассисаҳо, беҳдошти вазъи санитарӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҷумҳурӣ, таъмин бо мебел ва таҷҳизоти варзишӣ, аз ҷумла:

-таъмири муассисаҳои таҳсилоти миёнаи №№ 17,20,23 ва 25 дар ноҳияи Шуғнон ба маблағи 105.000 доллари ИМА;

-таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёна бо мизу курсиҳо 4300 номгӯ (комплект) ба маблағи 220,000 доллари ИМА;

-бо адабиёт барои хониши иловагӣ ва беруназсинфӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёна, 45000 нусха 115 номгӯ ба маблағи 72,000 доллари ИМА;

-сохта ба истифода додани нуқтаҳои обтаъминкунӣ дар 20 муассисаи таҳсилоти миёнаи ноҳияҳои Бохтар, Вахш, Рӯдакӣ ва Хуросон, фаъолияти марказҳои тарзи ҳаёти солим дар минтақаҳо оид ба ҳалли масъалаҳои санитария ва гигиена дар муассисаҳои таҳсилоти миёна, таъмин намудан бо дастшӯякҳо ба маблағи умумии 300,000 доллари ИМА;

-таъмири нуқтаҳои обтаъминкунӣ ва таъмин бо дастшӯякҳо дар 40 муассисаи таҳсилоти миёнаи ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров, Исфара ва Конибодом ба маблағи 80,000 доллари ИМА;

-дар доираи барномаи «Аз кӯдак ба кӯдак» (От ребёнка к ребёнку) дар 38 муассисаи ноҳияҳои Бохтар ва Ҷалолиддини Румӣ тренинго барои омӯзгорон гузаронида шуда, дастгирии моддию техникӣ ба маблағи умумии 65,000 доллари ИМА расонида шуд; [1, с.185].

-таҳияи стандартҳо ва Стратегия оид ба Ииқишофи бармаҳали кӯдак, дастгирии моддӣ ва техникӣ, гузаронидани мулоқотҳо ба маблағи 65.000 доллари ИМА;

-оид ба барномаи Ииқишофи бармаҳали кӯдак ба муассисаҳои муассисавии ноҳияи Шуғнон дастгирии техникӣ ва молиявӣ ба маблағи 75.000 доллари ИМА;

-чопи маводҳои омӯзишӣ дар доираи Лоихаи кам намудани таъсири офатҳои табиӣ дар Осиеи Марказӣ ба маблағи 42,000 доллари ИМА;

-сохта ба истифода додани муассисаи № 31 дар деҳаи Арнохун, ноҳияи Мастҷоҳи Кӯҳӣ ба маблағи 72,000 доллари ИМА;

Кӯмки молиявӣю техникӣ ва гузаронидани чорабиниҳо аз ҷониби ташкилоти байналмилалӣ ЮНИСЕФ дар соли 2009 ба 1.440.900 доллари ИМА мерасад [9].

Ҷамчунин то кунун дар доираи барномаи омӯзиши забонҳои Евразия, ки аз ҷониби департаменти давлатии ИМА маблағгузорӣ мешавад, 40 нафар аспирантон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ИМА забонн тоҷикӣ ва форсиро омӯхтанд.

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Маркази Иттилоотии DAAD-и Ҷумҳурии Олмон робитаи зичи ҳамкорӣ дорад. Маркази иттилоотии DAAD) дар шаҳри Душанбе аз соли 1993 фаъолият менамояд. Мақсади фаъолияти маркази мазкур ин гузаронидани барномаҳои идрорӣ тақозо додани омӯзиши забони олмонӣ, гузаронидани семинар ва конференсҳо дар мавзӯҳои гуногун ва рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Олмон лар соҳаи маориф мебошад.

Ҷар сол зиёда аз 50 донишҷӯён ва олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба донишгоҳҳои Ҷумҳурии федеративии Олмон барои таҳсил ва тадқиқот фиристода мешаванд ва ин шумора сол аз сол зиёд шуда истодааст. Аз соли 1993 то соли 2009 ба донишҷӯён ва олимони ҷумҳурӣ 450 идрор муқаррар карда шуд.

Ҷамкорӣ бо GIZ дар доираи Созишномаи байниҳукуматӣ ва Шартномаи ҳамкорӣ миёни Вазорати маориф ва GIZ сураг мегирад. Дар тӯли фаъолияти GIZ дар соҳаи маориф

кӯмакҳои техникӣ, гузаронидани семинар ва форумҳо, татбиқи як қатор лоиҳаҳо оид ба ислоҳоти соҳаи маорифи ҷумҳурӣ дар амал татбиқ карда шуд.

10-12 марти соли 2009, бо дастгирии (GIZ дар шаҳри Душанбе Форум таҳти унвони “Проблема ва роҳҳои асосии рушди соҳаи маориф дар Тоҷикистон” бо иштироки намояндагони кишварҳои хориҷӣ ва намояндагон аз тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ шуда гузашт.

Лоиҳаи GIZ GOPA “Дастгирии ислоҳоти соҳаи таҳсилоти касбӣ дар Тоҷикистон, компоненти таҳсилоти ибтидоии касбӣ мебошад. Лоиҳаи мазкур фаъолиятро аз феввали соли 2009 оғоз намуд. Лоиҳа аз тарафи Маркази дастгирии техникии Олмон маблағгузорӣ шуда, татбиқкунандаи компоненти “Таҳсилоти ибтидоии касбӣ”-и лоиҳаи Ҷамъияти Олмонӣ оид ба машваратдиҳӣ ва идоракунии (GOPA) мебошад.

Дар доираи барномаи лоиҳа моҳи июни соли 2009 дар мавзӯҳои «Идоракунии ислоҳот ва ба нақшагирии стратегӣ», «Менеҷменти муассисаи таълимӣ», «Ба нақшагирии амалӣ ва роҳбарӣ дар соҳаи таҳсилот» бо директорону муовинони директорони 14 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ семинар баргузор гардид. Дар доираи барномаи Лоиҳаи мазкур дастрас намудани таҷҳизотҳои таълимӣ ба маблағи 250 ҳазор евро дар назар дошта шудааст [10].

Лоиҳаи DVV International- «Дастгирии таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон-давраи 2» аз ҷониби Комиссияи Аврупоӣ маблағгузорӣ шуда, татбиқкунандаи он DVV International аст. Барномаи лоиҳаи мазкур аз январи соли 2007 оғоз гардида, он дар Омӯзишгоҳи касбӣ-техникии №32 шаҳри Кӯлоб, Литсейи касбии саноати кимиёи шаҳри Сарбанд, Омӯзишгоҳи касбӣ-техникии №31 шаҳри Хучанд ва Омӯзишгоҳи касбӣ-техникии №66 шаҳри Душанбе амалӣ гардид.

Шуъбаи Оперейшн Мерсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти муштарак дорад. Шуъбаи мазкур дар доираи кӯмакҳои башардӯстона ба табақаи сатҳи зиндагиашон пасти ҷумҳурӣ ва барномаҳои дигар ҷиҳати беҳтар намудани вазъи муассисаҳои минтақаҳои дурдасти ҷумҳурӣ, баланд бардоштани савияи дониш ва тарзи ҳаёти солими хонандагон дар макотиби деҳот фаъолият менамояд. Дар доираи барномаи “Кӯмак ба макотиби деҳот”, ки аз моҳи январ то сентябри соли 2009 давом дошт, муассисаи ибтидоӣ дар деҳаи Қирғочаки ҷамоати Эсанбойи ноҳияи Рӯдакӣ таъмир карда шуд [6].

Шурои Байналмилалии Таҳқиқот ва Табодул (АЙРЕКС) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо Вазорати маориф ҳамкориҳои судманд дорад. Фаъолияти Шурои Байналмилалии Таҳқиқот ва табодул (АЙРЕКС) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои зерин фаъолият менамояд:

- Барномаи Байналхалқии табодули донишҷӯён (Global UGRAD) дар Авросиё ва Осиёи Миёна - ин барнома, барномаи таълимӣ ва фарҳангии департаменти давлатии ШМА мебошад.

- Барномаи Стипендияи Эдмунди Маски барои мутахассисони бо маълумоти олӣ - барномаи таълимӣ ва фарҳангии департаменти давлатии ШМА, ки Шурои Байналмилалии таҳқиқот ва табодул сарпарастӣ мекунад.

Барномаи UGRAD барои донишҷӯёни курсҳои 1, 2, 3 ва 4 -и шуъбаи рӯзонаи донишгоҳҳо (дар тартиби 5-солаи маълумоти олӣ таълим мегиранд) ҳамаи иштирокчиён дар асоси озмуни кушод интиҳоб карда мешаванд. Дар доираи барномаи UGRAD дар соли таҳсили 2009 8 донишҷӯ интиҳоб шуда, омӯзиши яқсоларо дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳои ШМА гузаштанд.

Дар доираи ҳамкориҳо бо Ташкилоти Оғохон оид ба рушд дар соҳаи маориф (Ҳазинаи Оғохон) аз соли 1993 инҷониб барои рушди соҳаи маорифи ҷумҳурӣ корҳои назаррас ба анҷом расонида шудааст. Роҷеъ ба Стратегияи рушди соҳаи маориф барои солҳои 2006-2015 аз ҷониби ташкилоти мазкур як қатор барномаҳо амалӣ шуда истодаанд. Барои беҳтар намудани сифати таҳсилоти томуассисавӣ дар соли 2009 дар ноҳияи Рашт ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) 17 марказҳои инкишофи бармаҳали кӯдак кушода шуд. ки 500 тифлони аз сиини 3 то 6 сола дар ин марказҳо таълим мегиранд [5, с. 143].

Литсеи Оғохон, ки соли 1998 дар шаҳри Хоруғ таъсис ёфта буд, яке аз аввалин муассисаҳои хусусии ВМКБ мебошад. Муассиса барои 950 ҷои талабаи аз синфи 1 то синфи

11 таъини шудааст. Таълим тавассути омӯзгорони баландхаттисос бо се забон - тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ доир мегардад [4, с. 57].

Фаъолияти Ташкилоти Фокус кӯмаки башардӯстона (FOCUS HUMANITARIAN ASSISTANCE) дар соҳаи маорифи ҷумҳурӣ ба баланд бардоштани оғоҳӣ ва омодагӣ ба зилзила дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҷумҳурӣ нигаронида шудааст. Дар ии самт ташкилоти мазкур дар як қатор муассисаҳои шаҳри Душанбе ва минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ дарсҳои омӯзишӣ оид ба мафҳумҳои асосии офатҳои табиӣ гузаронид, ки дар он 750 нафар омӯзгорон ва муассисабачагон иштирок намуданд.

Фаъолияти Темпус ва Эрасмус Мундус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хеле назаррас аст. Барномаи Темпус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи беҳтар намудан ва тақвият додани таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии, маблағгузориҳои лоиҳаҳо ва ба таҳсил фаро гирифтани шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии хориҷи кишвар фаъолият менамояд. Аз соли 2004 то 2008 25 лоиҳаҳо ба маблағи 3,597 миллион евро маблағгузорӣ шудааст аз ин 8 лоиҳаи муштараки Аврупо, 10 лоиҳа оид ба чорабинҳои сохторӣ ва 7 грант мебошад.

Намояндагии Барномаи озукаи ҷаҳонии СММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар соҳаи маориф асосан ба воситаи барно-маи “Хӯрокаи барои таҳсил” амалӣ менамояд. Маблағи умумии саҳмгузорӣ дар соли 2009 ба 12 миллион доллари ИМА баробар аст [11].

Барномаи Озукаи ҷаҳонии СММ, “Барномаи Хӯрокаи барои таҳсил”-ро дар соли 1999 бо расонидани хӯрокаи ба 5000 кӯдакон дар 22 муассисаи Вилояти Суғд оғоз намуда, дар давоми соли хониши 2008-2009 361834 нафар хонандагон, омӯзгорон ва кормандони ёрирасони 1975 муассисаро аз тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ фаро гирифтааст. Дар давоми соли 2009 чамъи 20900 духтарони синфҳои 5-11 дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бо хӯрокаи барои хона бурдан таъмин карда шуданд.

Барномаи Озукаи ҷаҳонӣ асосан муассисаҳои таҳсилоти миёнаи НТЧ, вилояти Хатлон, Суғд ва ВМКБ-ро бо хӯрокаи таъмин менамояд.

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор ташкилоти дигари муқимие, ки дар ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд ҳамкорӣ намуда, оид ба ҷалб намудани ташкилоти дигар, ки дар ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд, чораҳои зарурӣ меандешад. Аз ҷумла, бо намояндагии Кумитаи байналмилалӣ Салиби сурх дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, Ташкилоти Ҷамъияти байналмилалӣ “Вдохновение”, Ташкилоти ҷамъиятии «Маркази саломатии руҳӣ ва ВИЧ/СПИД», Ташкилоти ҷамъиятии Маркази таълимии «Мультикид» ва дигар ташкилоти байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ.

Ҳамин тариқ, дар давоми солҳои 2001-2010 миёни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 39 созмони ташкилоти байналмилалӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии муқими Тоҷикистон санадҳои дучонибаи ҳамкорӣ дар самти дастгирии соҳаи маориф ба имзо расидаанд. Аз санадҳои дучонибаи ҳамкорӣ ба имзорасида, 9 санад дар давоми соли 2009 ба имзо расонида шудаанд.

Адабиёт

1. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.23 в.183.
2. Қарори маҷлиси назоратии назди вазирӣ маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 30.03.2008.
3. Амри Вазирӣ маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03- марти соли 2010, таҳти №67 оиди Вазъи ҳамкориҳо бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон. В-105.
4. Плеханов С. Раскрытая Ладонь Ага Хан и его мюриды. - М., 2007. - 87 с.
5. Собирова Қ. Вклад Фонда Ага Хана в развитии ГБАО. - Душанбе, 2005. - 65 с.
6. Tajikistan [ELECTRONIC RESOURCE]. – URL:<https://operationmercy.org/tajikistan/> (Access date: 2.11.2023).
7. Tajikistan [ELECTRONIC RESOURCE]. – URL: <https://tajikistan.un.org/en>(Access date: 2.11.2023).
8. Tajikistan [ELECTRONIC RESOURCE]. – URL: <http://redcrescent.tj/en/home/>(Access date: 4.11.2023).
9. Tajikistan [ELECTRONIC RESOURCE]. – URL: <https://www.unicef.org/tajikistan/>(Access date: 4.11.2023).

10. Tajikistan [ELECTRONIC RESOURCE]. – URL: <https://www.giz.de/en/worldwide/382.html> (Access date: 5.11.2023).

11. Tajikistan [ELECTRONIC RESOURCE]. – URL: <https://www.wfp.org/countries/tajikistan> (Access date: 5.11.2023).

ҲАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҶАИ МАОРИФ БО ТАШКИЛОТУ СОЗМОНҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Раёсати муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун сохтори амаликунандаи ҳамкориҳои Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи иҷрои талаботи созишномаҳо, шартнома ва тафохумномаҳо иқдомҳои зиёдеро амалӣ намудааст. Чунин ҳамкориҳои судманд дар доираи вазифаҳои муқаррар намудаи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шуда, барои беҳтар намудани сифати ҳамкорӣ бо вазоратҳои маорифи кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ муқими Тоҷикистон ва берун аз он кӯшишҳои зиёде ба харҷ дода шудааст. Дар ин муддат Раёсати муносибатҳои байналмилалӣ ба он муваффақ гардид ки тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, Амру Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Низомномаҳо ва дастур амалҳои мавҷударо дар ҳамкорӣ бо шубҳаву идораҳои дастгоҳи марказии Вазорат, муассисаҳои тобеи он мақомоти давлатӣ ва дигар созмону намоёндагӣҳои давлатҳои хориҷӣ раҳнамои кори худ қарор дода, фаъолияти хешро ба роҳ монад. Нуктаи асосии ин мақола ба вазъи ҳамкориҳои Тоҷикистон дар соҳаи маориф бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ рағона карда шудааст. Дар рағанди матраҳ намудани масъалаҳои мавзӯ маъйян гардид, ки Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 39 ташкилоти байналмилалӣ созишнома ва тафохумномаҳои ҳамкориро дар соҳаи маориф ба имзо расонида, чиҳати рушди соҳаи маориф ҳамкориҳоро бо ташкилоти хориҷӣ тақвият бахшидааст. Аз ин чиҳат мақолаи мазкур самаранокӣ фаъолияти мутақобилаи Тоҷикистонро бо муносибатҳои байналмилалӣ натиҷагирӣ намуда, чиҳати иҷроиши бандҳои созишномаҳо ва тафохумномаҳои ба имзорасида, маълумотҳои санҷидашудаи мушаххас пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: Вазорати маориф, ҳамкориҳо, шартнома, ташкилот, байналмилал, Созмони Милали Муттаҳид, Кумитаи байналмилалӣ Салиби сурх, Хазинаи Кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид, Федератсияи Начоти кӯдакон, Намоёндагии Созмони Миллалӣ Муттаҳид ЮНИСЕФ, Оперейшн Мерсӣ, Ташкилоти Фокус, Кӯмаки Башардӯстона, Барномаи Озуқаи Ҷаҳонии СММ.

СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Департамент международных связей, как исполнительная структура Министерства образования и науки Республики Таджикистан, реализовал множество мер по сотрудничеству Министерства образования и науки Республики Таджикистан с международными организациями, базирующимися в Республике Таджикистан, в вопросе выполнения требований соглашений, контрактов и меморандумов о взаимопонимании. Такое плодотворное сотрудничество осуществляется в рамках задач, поставленных Министерством образования Республики Таджикистан, и приложено немало усилий для повышения качества сотрудничества с министерствами образования зарубежных стран и международными организациями, базирующимися в Таджикистане, и за его пределами. За этот период Управлению международных связей удалось реализовать имеющиеся действия в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, Указами Президента Республики Таджикистан, законами и постановлениями Правительства Республики Таджикистан, Постановлениями и указаниями во взаимодействии с отделами и управлениями центрального аппарата Министерства, подведомственными ему учреждениями и другими государственными органами. Основной вопрос данной статьи сосредоточен на сотрудничестве Таджикистана в сфере образования с международными организациями. В процессе изучения вопросов установлено, что Министерство образования Республики Таджикистан подписало соглашения и меморандумы о сотрудничестве в области образования с 39 международными организациями, а также укрепило сотрудничество с зарубежными организациями для развития сфера образования. С этой точки зрения в данной статье подводятся итог эффективности взаимодействия Таджикистана с международными организациями и реализации подписанных соглашений и меморандумов о взаимоотношениях.

Ключевые слова: Министерство образования, сотрудничество, соглашение, международные организации, Организация Объединенных Наций, Международный комитет Красного Креста, Детский фонд ООН, Федерация спасения детей, Миссия ООН, ЮНИСЕФ, Операция «Милосердие», Фокус-организация, Гуманитарная помощь Продовольствие Программа ООН.

TAJIKISTAN'S COOPERATION WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE SPHERE OF EDUCATION

The Department of International Relations, as the implementing structure of the Ministry of Education of the Republic of Tajikistan, has implemented many measures for the cooperation of the Ministry of Education of the Republic of Tajikistan with international organizations that based in the Republic of Tajikistan, in the matter of fulfilling the requirements of agreements, contracts and memorandums of understanding. Such beneficial cooperation is carried out within the framework of the tasks set by the Ministry of Education of the Republic of Tajikistan, and many efforts have been made to improve the quality of cooperation with the ministries of education of foreign countries and international organizations based in Tajikistan and beyond. During this period, the Department of International Relations succeeded in implementing the existing actions in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan, Decrees of the President of the Republic of Tajikistan, laws and decisions of the Government of the Republic of Tajikistan, Regulations and instructions in cooperation with the departments and offices of the central apparatus of the Ministry, its subordinate institutions and other state bodies. The main point of this article is focused on Tajikistan`s cooperation in the field of education with international organizations. In the process of investigating the issues, it was determined that the Ministry of Education of the Republic of Tajikistan has signed agreements and memorandum of cooperation in the field of education with 39 international organizations, and has strengthened cooperation with foreign organizations for the development of the field of education. From this point of view, this article summarizes the effectiveness of Tajikistan's interaction with international organizations and implementation of signed agreements and memorandums of understanding.

Keywords: Ministry of Education, cooperation, agreement, international organizations, United Nations, International Committee of the Red Cross, United Nations Children's Fund, Save the Children Federation, United Nations Mission UNICEF, Operation Mercy, Focus Organization, Humanitarian Aid, UN Food Program.

Дар бораи муаллиф

Каримов Мусо Бобишоевич
Номзади илмҳои педагогӣ, профессор, мудири
кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 910 76 13
E-mail: karimovmusso@gmail.com

Об авторе

Каримов Мусо Бобишоевич
Кандидат педагогических наук, профессор,
заведующий кафедрой методики
преподавания истории и права
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 910 76 13
E-mail: karimovmusso@gmail.com

About the author

Karimov Muso Bobishoevich
Candidate of pedagogic sciences, professor, head
of the department of teaching methods of history
and law
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 910 76 13
E-mail: karimovmusso@gmail.com

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ ЗАНОН

*Ғафуров А. М., Маҳмудов Д. Х.
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар таърихи ҳар миллат нақш ва ҷойгоҳи фарзандони қаҳрамон, ки барои манфиатҳои халқу ватани хеш қурбониҳо намудааст, новобаста аз идеологияи ҳукмрони вақт дар қалбу ёди мардум, ҷовидонӣ менамояд. Яке аз ин гуна родмардони таърихи навини халқи тоҷик Нусратулло Махсум мебошад.

Тавре аз саҳифаҳои таърих маълум аст, Нусратулло Махсум дар самти бунёди давлатдорӣ навини тоҷикон дар солҳои 20-уми асри ХХ, инчунин ташкил ва рушд бахшидани соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи мамлакат, чун Раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон нақши калидӣ дошт. Ноғуфта намонад, ки бунёди ҷумҳурӣ ва ба роҳ мондани танзими ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо назардошти вазъи мушкили замона, барои Нусратулло Махсум барин масъулони ватандӯстӣ давлатӣ, мушкилоти зиёдеро рӯ ба рӯ мекард.

Яке аз масъалаҳои, ки дар фазои ҚМШС Тоҷикистон барои низоми нави давлатдорӣ ва масъулони давлатӣ душвориҳои зиёдеро ба бор оварда буд ин ҷалби занону духтарон ба корҳои гуногуни давлатию ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт. Азбаски, дар ҷомеаи суннатӣ ҳазор соли охири таърихи халқҳои мусулмон тасаввурӣ он, ки зан бояд дар ҳаёти ҷамъиятӣ ё давлатӣ баробари мардон иштирок кунад, намегунҷид, ин фаҳмиш корро дар ин ҷода бештар мураккаб менамуд.

Дар натиҷаи ба роҳ мондани корҳои ташвиқотӣ тарғиботӣ ҳанӯз аз ибтидои солҳои 20-ум натиҷа чунин шуд, ки дар баъзе соҳаҳо иштироки занон аҳён – аҳён ба мушоҳида мерасид.

Барои ҳалли ин масъала ва таъмини ҳаёти саодатмандонаи занон дар ҚМШС Тоҷикистон корҳои зиёде амалӣ гардид. Тавре, дар боло ишора намудем барои ҳалли чунин масъалаҳо роҳбари ҷумҳурӣ Нусратулло Махсум саҳми асосӣ гузошта, рафти амалиявии сиёсати давлатро дар самти баробарҳуқуқии занону мардон зерин назорат гирифта буд. Барои ин чандин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ низ қабул шуд. Аз ҷумла, дар Анҷумани якуми шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистон, ки аз 1-уми то 12-уми декабри соли 1926 дар шаҳри Душанбе ва зерин раисии Нусратулло Махсум гузашт, дар баробари чандин санадҳои муҳим вобаста ба ҳаёти занон як қарор, бо номи «Дар бораи ҳуқуқи занҳои меҳнаткаши ҚМШС Тоҷикистон» ва як мурочиатнома зерин унвони «Ба ҳамаи меҳнаткашони Тоҷикистон дар бораи озодии занон» қабул гардид. Санадҳои зикршуда албатта дар самти амалиявии ҳуқуқи манфиатҳои занон то ҷое тавонист замина ба вучуд биёрад. Дар анҷуман пеш аз ҳама худ Нусратулло Махсум баромад карда вобаста ба ҳама масъалаҳо, аз ҷумла ҳаёти занон ва таъмини озодии онҳо сухан кард [12, с. 75-76]. Зимини маърузаи хеш доир ба корҳои ташвиқотӣ дар байни занон, мубориза ба муқобили аз байн бурдани бесаводӣ дар миёни занон, ташкили мактабҳои занона дар деҳот, ташкили нуқтаҳои тиббӣ барои занон, баробарҳуқуқии занону мардон ва дигар мушкилоти занон, махсусан занони деҳот диққат дода, роҳҳои ҳалли мушкилотро баррасӣ намуд [1, с. 115-120].

Пас аз анҷуман, бо мақсади ҳарчӣ бештар ҷалб намудани занон дар ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ Дар ин баробар, инчунин ташкилотҳои ҷамъиятӣ барои баланд бардоштани фаҳмиши сиёсӣ занон ҳамвора, кор мекарданд. Бахши занони ҳизб зерин шиори «Ягон Шуро ҳам бе занон намешавад!», «Занон, дар сохтмони сотсиализм баробари мардон иштирок намоед!» ҳамеша дар байни ҷомеа баромад мекард [14, с. 72].

Табиист, ки он замон бо вучуди баргузориҳои ҷорабиниҳои зиёд якбора занон наметавонистанд чун мардон дар корҳои ҷамъиятӣ фаъолнокии худро нишон диҳанд. Аммо

дар асоси адабиёти таърихӣ маълум мешавад, ки чанде аз занон ба душвортарин амалҳо аз ҷумла, мубориза ба муқобили қувваҳои зидди давлатӣ нақш гузоштаанд. Дар ин қатор метавон номи Зайнаббӣ Қубонова, Қундузой Хучаназарова, Муҳтарама Иброҳимова, Саида Зокирова, Анварой Ҳасанова ва дигаронро, ном бурд. Эшон дар баробари мубориза бо чунин қувваҳо, инчунин дар ташкил ва қорҳои идорӣ низ нақш мегузоштаанд. Масалан, бо дастгирии Раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум зани мубориз З. Қурбонова соли 1927 аввал раиси шурои ҷамоати деҳаи Лақай – Тоҷик ва пасон аз соли 1928 раиси Кумитаи иҷроияи ноҳияи Лақай – Тоҷик, таъин гардид. Ӯ ягона зане буд, ки бо пешниҳоди ҳукумати ҷумҳурӣ дар Конференсияи занони озодаи Осиеи Миёна, ки соли 1927 дар шаҳри Тошканд баргузор гардид, иштирок намуд ва худи ҳамон сол вакили Конференсияи умумииттифоқии занон (дар ш. Москва) интихоб гардид [7, с. 328]. Ин мартаба барои як зани тоҷики он замон бузургтарин муваффақият буд, ки ҳеҷ қас онро тасаввур карда наметавонист. Агарчанде, оқибат аз дасти душман ваҳшиёна ба қатл расид, аммо собит намуд, ки зани тоҷик дар ҳама давраҳои душвор метавонад чун инсон амал намуда, ҳаёти ошоштаро ба вучуд биёрад.

Зан ва модари диловари дигаре, ки дар таъмини ҳаёти ошоштаи ҷомеа ҳамроҳи шавҳар ва ду писраш нақш гузоштааст, Қундузой Хучаназарова мебошад. Ӯ зодаи деҳаи Тезгари боло (ҳоло дар ҳудуди ноҳияи Рудакӣ) буда, дар замони амирӣ зиндагии хело камбағалона доштаанд. Дар замони Шуравӣ бо ба инобат гирифтани хизмати содиқонааш ўро як муддат ба вазифаи расиси ҷамоати зодгоҳаш таъин намуда буданд [16]. Вай ҳамроҳи писаронаш Дўстмат ва Бўрӣ дар сарқуб қардани дастаҳои босмаҷиҳо, аз ҷумла, Иброҳимбек ва гумоштаи ӯ Мирзо Назар, ки баҳори соли 1931 аз Афғонистон воридаи Тоҷикистон шуданд, нақш гузошт. Агарчанде, ки дар мубориза ба муқобили дастаҳои Иброҳимбек соли 1931 писари қалониаш Дўстмаро аз даст дода бошад ҳам, аммо дар солҳои минбаъда дар сохтмони давлати Шуравӣ ғаёлона иштирок намуд. Хучаназарова аз соли 1929 узви ғаёли КИМ Тоҷикистон буда, то охири ҳаёт (соли 1936) дар роҳи интихобнамудаи хеш содиқ монд.

Дар пешбурди соҳаи кишоварзӣ, чун соҳаи асосии хоҷагии халқ ҳам дар қатори мардон занон низ сафарбар шуда буданд. Ба қорҳои деҳқонӣ ҷалб намудани меҳнати занҳо ва ҳамчун деҳқонзан-қолхозчизан эътироф қардани онҳо як масъалаи умда ба ҳисоб мерафт. То соли 1929 занҳо дар хоҷагӣ қор мекарданд, вале аъзои хоҷагӣ ҳисоб намешуданд. Вучуд доштани ин падида нишонаи поймол шудани ҳуқуқи занон дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб мерафт. Инчунин, музди меҳнати онҳоро ба музди меҳнати мардҳои аъзои оила ҳамроҳ мекарданд. Бо супориши ҳукумати ҷумҳурӣ, аз соли 1930 занонро чун аъзои қомилҳуқуқи хоҷагӣ қабул намуда музди меҳнаташон танҳо ба номи ҳудашон навишта мешуд. Пас аз ин, звеноҳо ва бригадаҳои алоҳидаи занона бо роҳбарии занони ғаёл таъсис меёфтанд.

Роҳбарияти ҳукумати Тоҷикистон он солҳо хуб дарк менамуд, ки бе боло бурдани саводнокии занон наметавон ин қишри ҷомеаро ба таври лозимӣ ғаёл гардонд. Аз ин рӯ, дар баробари ташкили воҳӯрию маҷлисоҳо, инчунин тариқи матубот қорҳои ташвиқотӣ ба роҳ монда шуд. Соли 1927 дар рӯзномаи «Бедорӣ тоҷик», саҳифаи алоҳидае бо номи «Гӯшаи занон» ташкил дода шуд. Дар он вобаста ба мубориза барои озодии занон, ҳимояи ҳуқуқи занон дар ҷамъият, ба хондан ва қорҳои ҷамъиятӣ ҷалб намудани онҳо, мақолаҳо чоп мешуданд [18, с. 128]. Аз тирамоҳи соли 1928 идораи маҷаллаи «Роҳбари дониш» ба Душанбе мекуҷад. Аз ҳамон вақт сар қарда доир як қисми саҳифаҳои худро ба дунёи занон мебахшад [18, с. 146]. Он ҷо бештар маводҳои тарғиботӣ барои занон ба нашр мерасид.

Вобаста ба ҳаёти занон то ибтидои солҳои сиюм ягон нашрияи махсус вучуд надошт. Танҳо, аз санаи 14 март соли 1932 бюрои иҷроияи ҚМ ПК (б) Тоҷикистон дар хусуси наشري маҷаллаи хармоҳаи оммавию сиёсӣ барои занону духтарон қарор баровард. Шумораи аввалини ин маҷалла, ки «Бо роҳи Ленин» ном дошт, моҳи майи соли 1932 аз чоп баромад. Ин маҷалла аз моҳи майи соли 1957 бо номи «Занони Тоҷикистон» нашр мегардад. Дар замонавӣ намудани андеша ва ҳаёти занон маҷаллаи мазкур албатта нақши муайяни худро гузошт [18, с. 149]. Бояд зикр намуд, ки дар наشري ин маҷаллаи саҳми Абдурахим Ҳочибоев назаррас аст [4, с. 213-217].

Ба ғайр аз ин, дар ташкили муассисаҳои таълимии занона бо назардошти имконоти вақт, кӯшишҳо ба харҷ дода шуд. Албатта, дар ташкили умуман маҷаллаҳои навъи шуравӣ мушкилот хело зиёд буд. Пеш аз ҳама, дар нодуруст қабул намудани моҳияти маҷаллаи

шуравӣ аз тарафи теъдоди зиёди руҳониён буд, ки эшон дар байни ҷомеа таъсири бештар доштанд. Муаррихи тоҷик Нозим Ҳакимов вобаста ба чунин вазъият, чунин менависад: «Мақтабу муаллимони шӯравии солҳои 20-ум ба таъқиби саҳти муллоҳо ва душманони маорифи халқ гирифта шуда буданд. Муллоҳо барои он, ки омма фарзандонашонро ба мактаб надиханд, мактабҳои шӯравиро муассисаи бидъат ва муаллимонашонро ҳатто кофир эълон мекарданд. Сангсоркунӣ, тарсондан ва таъқибҳои гуногун, ки муллоҳо ба муаллимон мекарданд, дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон буданд» [20, с. 167].

Дар таъсиси мактабҳои занона ва ҷалби онҳо ба таълим чунин, мушкилот дучанд пайдо мешуданд. Барои ҳамин, қорҳои тарғиботи дар ин самт низ аз ҷониби давлат ҳарчӣ бештар ба роҳ монда мешуд. Матбуот дар ин давра вобаста ба ҷалби мардум ба ҳатту савод нақши калон дошт. Масалан, соли 1926 дар рӯзномаи «Овози тоҷик» бо мақсади ҷалби занону духтарон ба таҳсил мурочиатномае ба нашр расида буд. Дар мурочиатнома аз ҷумла чунин оварда мешавад: «... гузашт замоне, ки қанони Шарқ дар таҳти фишори мустабиддин буданд; Гузашт замоне, ки қанони Шарқ аз ҷинси башар хориҷ буданд; ... ҳоло тарозуи адлу инсоф ба миён омад!» [2, с. 93]. Дар ҳар саҳифаи рӯзнома зери унвони «Дар ҷабҳаи озодии қанон» [18, с. 113] хабару мақолаҳо аз ҳаёти қанони Тоҷикистон пайваста, ба нашр мерасид.

Барои тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ аз ҳисоби қанон як мушкилоти алоҳида буд. Аз ҷониби Раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум ва дигар шахсони масъул, барои рафъи камбудии ихтисосмандони касби омӯзгорӣ ҷораҳои зиёд андешида мешуд. Ҳамин буд, ки бо вучуди мушкилоти мавҷуда, соли 1925 бори аввал дар қатори 60 нафар донишҷӯ, ки ба Дорулмуаллимини тоҷикон (таъсисаш соли 1924) ба шаҳри Тошканд рафтанд 5 нафар духтар ҳам буд [2, с. 76]. Аммо ин духтарон дар маҷмуъ аз Ёзбекистон Тоҷикистон буданд. Воқеан ин рақам барои ду давлат ба сифр баробар буд, лекин дар оянда барои дигарон намуна шуданд. Баробари беҳтар шудани шароит ва дар солҳои оянда теъдоди донишҷӯдухтарон дар ин муассиса зиёд шуд. Масалан, дар соли таҳсили 1929 – 1930 шумораи духтарон дар Дорулмуаллимин ба 70 нафар расид [2, с. 78].

Дар Душанбе бо супориши бевоситаи Нусратулло Махсум 25 майи соли 1925 аввалин курси муаллимтайёркунӣ ташкил карда шуд. Аз сабаби он, ки ҷалби қанон дар ин курс кам ба назар мерасид зарурият пеш омад, ки махсус барои қанон бо дастгирии ҳукумати ҷумҳурӣ соли 1927 нахустин омӯзишгоҳи қанона кушода шавад [3, с. 60].

Ҳамин тавр, то ибтидои солҳои сиёму кадрҳои омӯзгорӣ дар Донишгоҳи маорифи тоҷик (дар Тошканд), омӯзишгоҳҳои мардона ва занонаи шаҳри Сталинобод [17, с. 148] ва ғайра, тайёр карда мешуд. Ба қадри имкон давлат ҳамеша нисбати вазъи иҷтимоии омӯзгорон, ба хусус муаллимаҳо ғамхорӣ зоҳир мекард. Омӯзгор шудан он айём аз худ гузаштанро талаб мекард. Махсусан, барои зани тоҷик дар он айём ҳамчун муаллима шуда дар муассисаҳои таълимии типии Шуравӣ қор қардан ин як қаҳрамонӣ маҳсуб меёфт. Зеро душманони соҳти нав бо ҳар роҳу васлиа ба ҳаёти онҳо хатар эҷод мекарданд. Мо аз таърих сарнавишти талхи муаллимаҳои Ҳоитӣ: Сайрамбибӣ Қосимова, Маълумбибӣ Ғадоева ва Оламбибӣ Абдуллоева медонем, ки зери ваҳшонияти Фузайл Махсум ба дор овехта шуданд. Он қанон аз қанги одамони Фузайл духтарони дигар ба монади, Файзинисо, Чиллабӣ, Халифабӣ, Хосият, Сайноз, Гулистон, ки аз низоми амирӣ дар рафтаи худ эътироз нишон медоданд, бо баҳонаҳои гуногун дар амон монданд [6, с. 91-93].

Ҳукумати ҷумҳурӣ барои бунёди мактабҳои миёнаи духтарона ва курсҳои маҳви бесаводии қанон махсус тавачҷуҳ менамуд. Махсусан бояд қайд намоем, ки бо имзои Нусратулло Махсум, 30 сентябри соли 1925 қарори Қумитаи Инқилобӣ «Дар бораи имтиёзу бартарии оилаҳои, ки фарзандашон дар мактаби советӣ мехонанд» қабул шуд. 15, 38[] Тибқи он, ҳамаи муҳасиллин аз лиҳози моддӣ низ дастгирӣ меёфтанд. Дар қарор таъкиди алоҳида доир ба ҷалби духтарон ҳам буд.

Ин ғамхорӣ давлат бештар дар ҳаёти қанони қухистон мушоҳида мешуд. Азбаски, роҳбари ҷумҳурӣ Н. Махсум бевосита аз ҳаёти мардуми қухистон хабардор буд, аз ин лиҳоз ҳарчӣ бештар барои осоиштагии рӯзгори тоҷикони қухистони талош мекард. Ҳамин буд, ки бори аввал дар Бадахшон давоми солҳои 1925 – 1926 аввалин мактаби духтарона дар Хоруғу Поршнев кушода шуд. Он ҷо ҳамагӣ 28 нафар тоҷикдухтарон таҳсил мекарданд [19, с. 103]. Дар таҳсили духтарони ин минтақа нақши муаллимаҳои бадахшӣ ба монандӣ, Мамадамирова М., Мамадамирова О., Нурмамадова С., Ёрасанова М., Шонаврӯзова Л., Алиназарова М.,

Назришоева О ва дигарон, [9, с. 208] хело зиёд аст. Пас аз ин, чунин мактабҳо дар дигар манотиқи ҷумҳурӣ паи ҳам бунёд шуданд.

Агар теъдоди духтароне, ки давоми солҳои 1924 – 1925 дар мактабҳои миёна таҳсил мекарданд, қариб ба сифр баробар буд он дар соли таҳсили 1930 – 1931 ба 9118 нафар расид [15, с. 42].

Дар қаламрави Бухорои Шарқӣ аввалин мактаби маҳви бесаводӣ боз ҳам дар куҳистон ташкил карда шуд. Аз рӯи омӯзишҳои олимони муайян гардид, ки чунин мактабҳо бори аввал соли 1926 дар Фарм таъсис ёфтаанд [13, с. 64]. Баъди ин шумораи курсҳои маҳви бесаводӣ дар байни занон дар дигар ноҳияҳо ташкил шуданд. Дар соли таҳсили 1931 – 1932 ба чунин курсҳо ҳамагӣ 136 ҳазор нафар ҷалб гардиданд, ки аз он 22317 нафарашонро занон ташкил мекарданд [23, с. 73; 15, с. 42].

Фаъолияти занон дар давоми солҳои бистум ва ибтидои солҳои сиюм танҳо дар қорҳои сиёсӣ, ташкилӣ, хоҷагидорӣ, маориф маҳдуд намешавад. Фаъолияти занон дар ин давра дар қорҳои санъат низ ба мушоҳида мерасид.

Барои мисол, соли 1927 ҳангоми таъсиси аввалин маҳфили ҳаваскорон дар шаҳри Душанбе, зеро роҳбарии адиб Ҳаким Карим дар қатори мардон чанд нафар занон низ аъзои ин маҳфил буданд [21, с. 27-28]. Дар заминаи он, пасон соли 1929 аввалин театри касбии тоҷик (ҳоло Театри давлатии академӣ – драматӣ ба номи А. Лоҳутӣ) ташкил шуд. Аз рӯи навиштаи санъатшиноси намоёни тоҷик Низом Нурҷонов аз 13 нафар ҳунармандони аввалини театр ду нафарашон зан будаанд [10, с. 12-13]. Дар он вақт, бинобар навиштаи театршиноси тоҷик Меҳрубон Назаров: «Масъалаи ба қорҳои театр ҷалб намудани занон яке аз масъалаҳои душвортарини ин давра буд. Барои ба қорҳои театр ҷалб намудани занон як қатор монетарӣҳо вучуд доштанд. Ба ташкилоти партиявии республика лозим омад, ки дар ин бора чорабиниҳои заруриро дида, иштироки фаъолони занонро дар қорҳои санъати театрий таъмин намоянд» [8, с. 50].

Авалин зани тоҷик, ки дар он айёми хело ҳассоси руҳӣ ба сахти театрии нахустини Тоҷикистон баромад ин Гулҷеҳра Бақоева мебошад.

Дар охири солҳои бистум ва ибтидои солҳои сиюми асри ХХ аллакай дар ҳаёти занони Тоҷикистон зеро роҳбарии ҳукумати марказӣ ва масъулини давлатӣ, ба хусус Н. Маҳсум дигаргунҳои ҷиддӣ ба амал омад. Дар чандин баромаду маърузаҳои хеш роҳбари давлат ин масъаларо борҳо мавриди муҳокима қарор дода аз хизмати занон дар ҷодаҳои гуногун изғори қаноатмандӣ намудааст. Ба ҳамин мазмун мавсуф моҳи март соли 1930 дар рӯномаи “Советский Таджикистан” мақолае зеро унвони “Шӯроҳо-ситоди озодбахши занон” ба нашр расонид, ки доир ба мавзӯи мавриди назари мо нигаронида шуда буд. Натиҷаи сиёсати дурусти Н. Маҳсум буд, ки охири солҳои бистум ва ибтидои солҳои сиюм мақоми занон дар ҷомеа назар ба солҳои гузашта хело боло рафт. Нусратулло Маҳсум дар мақолаи зикршуда ба вазъи сиёсии замони ва ҳаёти занон дахл намуда, аз ҷумла ибтидои меҳнат, ки «мо шӯҳиди болоравии фаъолнокии занон мебошем. Шумораи занҳо дар Шӯроҳо ва кумитаҳои иҷроияи ҷумҳурӣ меафзояд; таваҷҷуҳ ба дониш ва таҳсил дахҳо ҳазор занонро ба муассисаҳои таълимӣ ҷалб месозад, онҳоро аз асорату ҷаҳолат бурун меорад» [11].

Ба натиҷаи қорҳои анҷомдодаи ин фарзанди фарзонаи халқ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳои сазовор дода, чунин менависанд: «Дар солҳои дар вазифаи раиси Кумитаи иҷроияи Марказии ҷумҳурӣ фаъолият намудани Нусратулло Маҳсум дар Тоҷикистон он қадар қорҳои бунёдкориву созандагӣ вусъат ёфта буданд, ки халқи мо садсолаҳои пешин чунин дигаргунсозихоро надида буд. Пеш аз ҳама таъсиси сохторҳои нави идоракунӣ, рушди тамоми соҳаҳо, бунёди роҳҳо, баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум, созмон додани мактабҳои курсҳои гуногуни касбомӯзӣ, ҷалби занон ба қорҳои давлатӣ ва дигар тадбирҳои муассир амалӣ гаштанд. Бо номи ин фарзанди содиқи миллат як давраи томи таърихи халқи тоҷик, як марҳилаи ҳассосу сарнавиштсоз ва бунёдкорихо азими кишварамон иртиботи қавӣ дорад» [22, с. 317].

Нусратулло Маҳсум дар роҳи ҳифзи манфиатҳои мардум ва таъмини ҳаёти осоишта ҷомеаи воқеан ҷонбозихо зиёд намуд. Ӯ ҳеҷ гоҳ чун қораманди масъули давлатӣ дар ташкилу ташаккули ҳаёти нави ҷамъиятӣ фориғболӣ намекард. Бештар талош менамуд, ки қувваҳои даргир муаммоҳои пешомадаро тариқи гуфтушунид ва бо роҳи ҳамдигарфаҳмӣ ҳал намоянд.

Ба қишрҳои алоҳидаи чома, ба хусус занону духтарон ҳамеша имкон фароҳам меовард то, ки дар ҳаёт мақоми худро пайдо кунанд.

Мутаассифона, алорағми амалҳои ба ҳамагӣ ба манфиати мардум буд нотавонбинони замон пайки муносиб меҷустанд то ба ҷонаш хатар оранд. Ҳоло, ки сухан атрофи ҳифзи манфиати замон дар замони роҳбарии Н. Махсум меравад, овардани як ҳодисаи ғайримуқаррариро зарур медонам.

Бинобар нақли пайвандон ва солмандони зодгоҳи Нусратулло Махсум, ки соли 2008 ба банда қисса намуда буданд, боре Фузайл Махсуми босмаҷӣ бо чанде аз ёронаш ба хонаи Нусратулло Махсум, воқеъ дар деҳаи Чашмаи Кизии Фарм ҳуҷум мекунад. Ин замон Н. Махсум паси қорҳои давлатӣ дар хонааш ҳузур надоштааст. Чанде аз аъзоёни оилаи ӯ, аз ҷумла завҷаи аввалаи Н. Махсум – Иқлиммоҳро лату кӯб намуда, пас аз торочғариҳои зиёд, баромада меравад. Аслан, бо ин амал Фузайл, ки рақибии соҳти нав буд мехост аз намояндаи ин сохтор – Нусратулло Махсум қасос гирад. Тафсилоти ин ҳодисаро дар чанде аз мақолаҳои худ баррасӣ намуда будам [5].

Ба ин монанд, ба ҷони Нусратулло Махсум ва аҳлу оилааш аз тарафи муқобилони низоми Шуравӣ, мисли дигар қормандони масъуди давлати Шуравӣ, борҳо таҳдидҳо шудааст. Аммо ҳеч яки он пеши роҳи ӯро гирифта натавонистанд. Чаро? Нусратулло Махсум як нафар марди қордида ва то ҷое оғох аз набзи замон, дақиқ медонист, ки ягона роҳи ҳифзи ватан ва пешбурди зиндагии ошошта дуруст ва нозуқона муносибат намудан бо соҳти нав аст. Аз фурсати ба вучуд омада хело зирақона дар қатори дигар ҳамсангаронаш истифода бурд ва барои миллату ватанаш қонбозиҳои зиёде қард. Аммо сад афсӯс, ки ҳамано душманон дар зери ниқобҳои дигар, чун «қаждумони зери бурё» амал қарда оқибат ин фарзанди баори миллатро ба қоми худ фурӯ бурданд.

Шукри истиқлоли Ватан, ки ормонҳои миллат пиёда ва қажрамонони миллат зинда шуданд ва миллату давлат ба хидматҳои чунин чехраҳои мондагор арҷгузори намуданд.

Адабиёт

1. *Заключительное слово Нусратуллы Махсума на I Учредительном чрезвычайном съезде Советов Таджикской АССР по отчетному докладу ревкома «О социально-экономических проблемах, стоящих перед республикой». 2 декабря 1926 г. // У истоков истории. (К 130 – летию со дня рождения Нусратулло Махсума). – Душанбе, 2011. – С. 115 – 120.*
2. *Зарифов Н. Саҳифаҳо аз таърихи маорифи халқи Тоҷикистони Шуравӣ. (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2021. – 116 с.*
3. *История культурного строительства в Таджикистане (1917 – 1977). – Душанбе, 1979. – 180 с.*
4. *Каримова Ш. Саҳми Абдураҳим Ҳоҷибоев дар таъсиси аввалин маҷаллаи бонувон дар Тоҷикистон. // «Тоҷикистон дар масири таърих». (Баҳшида ба 95 солагии эълумияи таъсисёбии ҚМШ Тоҷикистон). – Душанбе, 2020. – С. 213 – 217.*
5. *Маҳмудов Д. Моҷарои Фузайл дар хонадони Нусратулло Махсум. // Қавонони Тоҷикистон, № 23, 30 октябр соли 2008. – С. 8; Дунё ҳамеша дар талаби марди оқил аст. // Илм ва ҳаёт, № 1, 2018. С. 12.; Моҷарои тилло дар хонадони Нусратулло Махсум. // Нусратулло Махсум – қонфидои давлату миллати (маҷмуаи мақолаҳо). – Фарм, 2019. – С. 125 – 132.*
6. *Муҳиддинов Э. Қисмати аз таърихи Рашти қуҳан. – Душанбе, 1991. – 144 с.*
7. *Набиева Р. Қурбонова Зайнаббӣ. // Энциклопедияи совети тоҷик. Ҷилди 8. – Душанбе, 1988. – С. 328.*
8. *Назаров М. Санъати халқи тоҷик. – Сталинобод, 1961. – 292 с.*
9. *Назаршоев М. Н. Исторический опыт КПСС по руководству социалистическим строительством в Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР (1917 – 1941). – Душанбе: Дониш, 1982. – 292 с.*
10. *Нурҷонов Н. Муҳаммадҷон Қосимов. – Сталинобод, 1960. – 188 с.*
11. *Нусратулло Махсум. Совети – штаби раскрепощения (о работе по раскрепощению женщин в республике). // Советский Таджикистан, 8 марта 1930 г.*
12. *Очетный доклад на I Учредительном съезде Советов Таджикской АССР Председателя Ревкома республики Нусратуллы Махсума (2 декабря 1926 г.) // У истоков истории. (К 130 – летию со дня рождения Нусратулло Махсума). – Душанбе, 2011. – С. 57 – 114.*
13. *Пирумшо Х. Убайдулло Н. Донишгоҳи омӯзгори дар масири таърихи миллат. (Нашири дуюм бо тағйиру иловаҳо) – Душанбе, 2021. – 502 с.*
14. *Раҳматуллоев А., Мухторов С. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони советӣ. – Душанбе, 1989. –*

320 с.

15. Раҳмонов А. А., Расулов А. Б., Қодиров Қ. Б., Афзалов Х., с. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – 184 с.
16. Раҷабзода Ш. Якумин зан – раиси ҷамоати деҳот дар Тоҷикистон. // Омӯзгор, № 11, 7 марти соли 2019. – С. 5.
17. Убайдуллоев Н. Ташиклёбии ҚШС Тоҷикистон ва зарурати тайёр намудани мутахассисони дараҷаи олии соҳаи маориф. // Зинаи ҳалқунанда дар эҳёи давлатдории тоҷик. – С. 137 – 150.
18. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик. – Душанбе, 2008. – 280 с.
19. Ходжибеков Э. Х. Положение школ и народное образование Памира накануне и в период образования ТАССР (1921 – 1926 гг). // «Тоҷикистон дар масири таърих». (Баҳишида ба 95 солагии эълomiaи таъсисёбии ҚМШС Тоҷикистон). – Душанбе, 2020. – С. 100 – 107.
20. Ҳакимов Н. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 492 с.
21. Шарофов М. Санъати театр. – Душанбе, 1971. – 56 с.
22. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.
23. Эркаев М. Ячейкаҳои коммунистӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 84 с.

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ ЗАНОН

Дар мақолаи мазкур чараёни мубориза барои таъмини баробарҳуқуқии занону мардон дар давоми солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX ва саҳми Қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсум дар ин самт инъикос шудааст. Бинобар таҳлили адабиёти илмӣ ва дигар сарчашмаҳои таърихӣ дар давоми ду даҳсолаи аввали барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон ин масъала хеле бо мушкилӣ ҳалли худро меёфт. Зеро ханӯз одатҳои хурофотии асримиёнагӣ чун қонунҳои нонавишта дар мафкураи ҷомеа мустаҳкам буданд. Раванди барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон як қатор дигаргуниҳоро дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба вуҷуд овард. Мардумони маҳаллӣ натавонистанд якбора ба тамоми қонуниятҳои низоми нав мутобик шаванд. Ин ҳолат то ҷое вазъиятро мушкил гардонд. Яке аз масъалаҳои калидӣ дар ин самт ин масъалаи баробарии ҳуқуқи занон бо мардон буд. Бо мақсади ба таври осоишта ҳал намудани масъалаи мазкур бо дастгирии идораҳои масъули давлатӣ ва ҳизбӣ ва бо сарвари Раиси Ҷамонвақтаи Кумитаи Иҷроияи Марказии ҚМШС Тоҷикистон (аз соли 1929 Раиси КИМ ҚШС Тоҷикистон) Нусратулло Махсум дар ҷумҳурӣ як қатор чорабиниҳои оммавӣ доир гардид. Зимни баргузориҳои ин гуна чорабиниҳо то андозае таваҷҷуҳи ҷомеа нисбати дигаргуниҳои замон бештар гардид ва теъдоди муайяни занҳо ба қорҳои давлатию ҳизбӣ ва соҳаҳои иҷтимоӣ ҷалб шуданд. Агарчӣ барои зани тоҷик дар он айём баробари мардон дар як ташкилот қор қардан аз назари раванӣ гарон буд, аммо сайёу талоши ҳокимияти нав оҳиста – оҳиста ин мушкилотро рафъ намуд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Кумитаи Иҷроияи Марказӣ, Ҳукумати Шуравӣ, занон, тоҷикдӯхтарон, ҳаёти осоишта, маориф.

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ И ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСЫ ЖЕНЩИН

В данной статье отражено течение борьбы за равноправие женщин и мужчин в 20-30-е годы 20-го века и вклад Героя Таджикистана Нусратулло Махсума в этом направлении. Согласно анализу научной литературы и других исторических источников, в течение первых двух десятилетий становления Советской власти в Таджикистане эта проблема решалась очень сложно, так как средневековые суеверные привычки как неписанные законы ещё сильно существовали в идеологии общества. Процесс становления Советской власти в Таджикистане повлёк ряд изменений в политической, социальной и культурной жизни общества. Местное население не смогло сразу адаптироваться ко всем законностям новой системы. Это несколько осложнило ситуацию. Одним из ключевых вопросов в этом направлении был вопрос равноправия женщин и мужчин. В целях мирного решения данного вопроса при поддержке ответственных государственных и партийных учреждений и под руководством бывшего Председателя ЦИК Таджикской АССР (с 1929 года Председатель ЦК Таджикской ССР) Нусратулло Махсума в республике был проведён ряд массовых мероприятий. В результате внимание общества к изменениям времени в некоторой степени возрастало, и определенное количество женщин привлекалось к государственным, партийным делам, и к работам в социальной сфере. Хотя таджикской женщине в те времена было психологически тяжело работать в одной организации с мужчиной, усердие нового правительства постепенно устранило эту проблему.

Ключевые слова: Таджикистан, Центральный исполнительный комитет (ЦИК), Советская власть, таджикские женщины, мирная жизнь, образование.

NUSRATULLO MAHSUM AND PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS AND INTERESTS

This article reflects the course of the struggle for equality of women and men in the 20-30s of the 20th century and the contribution of the Hero of Tajikistan Nusratullo Mahsum in this direction. According to the analysis of scientific literature and other historical sources, during the first two decades of the formation of Soviet power in Tajikistan, this problem was very difficult to solve, since medieval superstitious habits as unwritten laws still strongly existed in the ideology of society. The process of formation of Soviet power in Tajikistan entailed a number of changes in the political, social and cultural life of society. The local population was not able to immediately adapt to all the legalities of the new system. This complicated the situation somewhat. One of the key issues in this direction was the issue of equality of women and men. In order to peacefully resolve this issue, with the support of responsible state and party institutions and under the leadership of the former Chairman of the Central Executive Committee of the Tajik ASSR (since 1929, Chairman of the Central Committee of the Tajik SSR) Nusratullo Makhsum, a number of mass events were held in the republic. As a result, society's attention to the changes of the times increased to some extent, and a certain number of women were attracted to government, party affairs, and work in the social sphere. Although it was psychologically difficult for a Tajik woman in those days to work in the same organization with a man, the diligence of the new government gradually eliminated this problem.

Keywords: Tajikistan, Central Executive Committee (CEC), Soviet power, Tajik women, peaceful life, education.

Дар бораи муаллифон

Гафуров Абдулло Мутиллоевич
Номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи
таърихи навтарин
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33
Тел.: (+992) 221 20 93

Маҳмудов Давлатшоҳ Хайруллоевич
Муаллими калони кафедраи таърихи
халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 65 37 92

Об авторях

Гафуров Абдулло Мутиллоевич
Кандидат исторических наук, заведующий
отделом новой истории
Институт истории, археологии и этнографии
имени А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 33
Тел.: (+992) 221 20 93

Маҳмудов Давлатшо Хайруллоевич
Старший преподаватель кафедры истории
таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 65 37 92

About the authors

Gafurov Abdullo Mutilloevich
Candidate of historical sciences, head of the
department of modern history
Institute of History, Archeology and Ethnography
named after A. Donish of the NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 33
Ph.: (+992) 221 20 93

Makhmudov Davlatsho Khairulloevich
Senior Lecturer of the Department of History of
the Tajik People
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 65 37 92

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР ШИНОХТИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Маҳмудов Д. Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Таҷрибаи таърихӣ миллати мо борҳо собит намудааст, ки халқи тоҷикро хатари парокандашавию нобудӣ дар пайраҳаҳои зиндагӣ доим домангир буд. Борҳо мушоҳида мешавад, ки дар ҳар марҳилаи таърихӣ сохтану сӯхтанҳо паси ҳам моро истиқбол мегиранд ва дар сарнавишти халқи тоҷик, бо назардошти талошу пайкорҳои фарзандони ин миллат, нақш мегузоранд. Асри ХХ барои халқҳои Осиеи Миёна як давраи созандагӣ буд, аммо дар паҳлӯи он, махсусан барои халқи тоҷик баъзан ноадолатиҳо низ раво дида шуд. Мазмуни инро дар навиштаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хубтар метавон дарк намуд: «Таҷрибаи арзишманди таърихӣ мубориза барои озодӣ ва истиқлол дар асри ХХ – дар даврони ниҳоят муракаби сарнавишти миллати тоҷик аҳамияти фавқулода ва ҳаёти дошт. Тавре, ки таърих собит месозад, дар охири асри XIX ва оғози асри XX миллати тоҷик бинобар омилҳои зиёд дар марҳалаи ниҳоят ҳассос ва хатарноки таърихӣ хеш қарор дошт. Асолат ва ҳатто бақои таърихӣ ӯ таҳти хатари бевосита қарор гирифта буд. Доираҳо ва гурӯҳҳои манфиатдор на фақат асолат ва ҳастии таърихӣ тоҷиконро аз ҷиҳати идеявӣ ва сиёсӣ барқасдона инкор мекарданд, балки бо ҳамдастӣ ва мусоидати фаъоли як тоифа фарзандони ноҳалафи халқи мо мекӯшиданд, ки миллати тоҷик ҳамчун миллати асил ва соҳибватан асири фаромӯшхонаи таърих гардад» [13, с. 316].

Бо хидмату талошҳои як зумра фарзандони асили хеш дар чунин айёми мураккаб тоҷикон тавонистанд, бо вучуди баъзе ноадолатиҳо дар фазои давлати Шуравӣ соҳиби давлати худ гарданд. Дар ин чода хизматҳои яке аз абармардони фидоии миллат, арбоби сиёсӣ чамбиятӣ, аввалин раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон ва билохира Қаҳрамони Тоҷикистон – Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) шоёни таҳсин мебошад. Нусратулло Махсум дар чунин айёме, ки қувваҳои манфиатҳои дохилию хориҷӣ барои амалӣ сохтани хостаҳои аҳриманонаи худ мекӯшиданд, барои ҳифзи ватан ва марзу буми он, озодию ваҳат, саодати халқ, дастовардҳои таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, дар сафи пеши муборизони ватандӯст меистод.

Нақши шахсиятҳои созанда дар таърих хело бориз аст. Бо мавқеъгириҳои ватандӯстона ва адолатпарваронаи хеш эшон метавонанд дар ҳар давраи таърихӣ барои ҳастии давлату миллати хеш қорҳои анҷом бидиҳанд, ки тавассути он дар саҳифаҳои таърих мондагор гарданд. Нусратулло Махсум аз зумраи чунин афроде буд, ки тавонист дар саҳифаҳои таърихӣ халқи тоҷик чун симои дурахшон ва намунаи олии ватандӯстӣ барои наслҳои баъдина боқӣ монад.

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар муносибатҳои ҷаҳонӣ як марҳилаи нав оғоз ёфт. Рақобатҳои сиёсии абарқудратҳо бо шеваи дигар ва хос ба замони рушди илму техника, боз ҳам авҷ гирифт. Дар поёни асри ХХ ва остонаи асри XXI ин рақобатҳо торафт тезу тунд шуданд. Чунин ҳолат барои давлатҳои тоза ба истиқлол расида, аз ҳар ҷиҳат хатар эҷод мекард. Табиист, ки дар чунин шароити рақобатҳои сиёсӣ ва авҷи ҳаракатҳои террористӣ экстремистӣ ҳифзи истиқлол ва дастовардҳои он барои ҳар як давлат хело мушкил мегардад. Дар Тоҷикистон, ки пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ мубтало гардид, ҳифзи арзишҳои ба монанди истиқлол, сулҳ, ваҳдат, суботи сиёсӣ дар қиёс ба дигар давлатҳои ҳамҷавору ҳамтақдир мушкилтар гардид. Таҷрибаи таърихӣ борҳо собит намудааст, ки танҳо халқе дар чунин ҳолатҳо ба бухронҳои шадиди сиёсӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки дар замиру қалбаш эҳсоси худогоҳӣ ва худшиносии милли маҳв шуда бошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба ин масъала тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, барои таҳким ва тақвияти ҳисси худшиносии миллии ҷомеа ва дар ин замина баланд бардоштани эҳсоси ватандӯстии мардум қорҳои зиёдеро то ба имрӯз ба сомон расониданд. Дар ин қатор аз тарафи роҳбари

давлат таблиғу ташвиқ ва қадрдонии корномаи як зумра фарзандони халқи тоҷик, ба монадӣ: Садриддин Айнӣ, Нусратулло Махсум ва Шириншо Шохтемурро, ки дар як давраи таърихӣ паҳлӯ ба паҳлӯи ҳамдигар истода, барои ҳастии сиёсӣ маънавии тоҷикон мубориза бурданд, мавриди таъкид аст. Албатта доништану омӯхтани хизматҳои эшон, аз ҷумла корномаи ватансозӣ ватандорӣ фарзанди содиқи миллат Нусратулло Махсум дар шароити кунунӣ барои ҳар фарди ҷомеа зарур аст. Он метавонад дар сиришту ниҳоди мо эҳсоси баланди ватандӯстиро эҳё намуда, хотираи таърихӣ миллатро қавӣ гардонад. Гузашта аз ин, дар ҷаҳони муосир, ки ихтилофҳои сиёсӣ торафт шиддат меёбанд, чунин корномаҳои диловарони ватан, метавонад намунаи ибрати ватансозӣ барои насли наврас ва ҷавонон гардад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар замони Шуравӣ ба хизматҳои чунин чеҳраҳои намоёни халқи тоҷик чандон таваҷҷуҳ намешуд. Агарчанде, дар натиҷаи тухмату бӯхтонҳои беасос Н. Махсум қурбонии гирдоби таъқиботи сиёсии солҳои сиёму шуда бошад, аммо аз 26 июни соли 1964 аз ҷиҳати ҳизбӣ сафед карда шуд [6, с. 260]. Пас аз ин низ, касе ба муаррифии хизматҳои намоёни Н. Махсум таваҷҷуҳ намекард. Бо вучуди ин, ба гумони ғолиб, азбаски ҳукумати вақт идеологияи ғайри миллиро ташвиқ мекард, касе аз зиёиён ҷуръат намекард, ки ба чунин мавзӯҳо рӯ оварад. Бо таъсири ошкорбаёнҳои нимаи дуҷуми солҳои 80-уми қарни гузашта, дар баъзе маҷаллаҳо рӯзномаҳо атрофи зиндагиномаи Нусратулло Махсум чанд мақола ба нашр расидад. Поёни солҳои 80-ум ҳукумати ноҳияи Ғарм (ҳоло Рашт) тасмими сохтани осорхонаи Н. Махсумро пеш гирифт, аммо бо пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ҳодисаҳои муайяни пас аз он дар Тоҷикистон, ин иқдом ба ғушаи фаромӯшӣ рафт. Ба муносибати 110 солагии Нусратулло Махсум соли 1991 дар ноҳияи Ғарм (дар даромадгоҳи деҳаи Шул ва Чашмаи Қозӣ) пайкараи пурраи қаҳрамон, ки маҳсули дасти пайкарасоз Файзиддин Соқиев буд, гузошта шуд. Лекин ин пайкара дар ҷараёни алангаи ҷанги шаҳрвандӣ аз ҷонибаи дастаҳои мусаллаҳи Ризвон Садиров таҳриб гардид [5, с. 126].

Маҳз замони соҳибистиқлолии ватан, давлати миллӣ ва фазои сулҳу осоиштагӣ барои мо имкон фароҳам овард, ки ба асли хеш рӯ оварда, ба қадру қиммати хизматҳои таърихӣ гузаштагони хеш бирасем.

Бо мақсади таъмини ваҳдати миллӣ ва барқарорӣ адолати таърихӣ, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шахсият ва хизматҳои ин чеҳраи таърихӣ арҷ гузошта, ҳанӯз 27 июни соли 2006 бо унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» сарфароз гардонид шуд. Худи ҳамон рӯз ба ин муносибат зерӣ тантанаҳои ҷашни Ваҳдати миллӣ дар зодгоҳи қаҳрамон, дар ноҳияи Рашт (собиқ Ғарм), бо иштироки Пешвои миллат парда аз болои нимпайкараи ӯ бардошта шуд.

Чунин иқдомҳои наҷибона ва таърихӣ сарвари давлатро он айём тамоми мардуми Тоҷикистон, ба хусус сокинони Раштонзамин ва пайвандони қаҳрамон бо руҳи болида ва эҳсоси баланди ватандорӣ қабул намуданд. Хосият Махсумова – духтари Нусратулло Махсум таассуроти хешро аз он рӯз чунин баён мекунад: «Шодии мо, пайвандон, ҳадду қанор надошт. Охир, мо замоне фарзанди “душмани халқ” будем. Азиятҳои бисёре кашидем. Ба Сардори давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов ташаккур мегӯям, ки хизматҳои падари морро қадр карданд. Он рӯз Хайринисо Мавлонова, муовини Сарвазир, маро ба Эмомалӣ Раҳмонов муаррифӣ кард ва он қас ба ман гулдаста тақдим намуданд, ки сарам ба осмон расид... Ман ... шукри Худо, шукри истиқлол ва шукри чунин Президент мекунам, ки ҳақро ба ҳақдор расонд» [1].

Аз таҷрибаҳои таърихӣ борҳо собит шудааст, ки тантанаи адолат танҳо замоне садо медиҳад, ки ақлҳои рӯшангаро зимомӣ тақдир сарнавиштро ба даст гиранд. Қомат афрӯхтани пайкараи нимпайкараи чунин симоҳои таърихӣ агар аз як тараф гиромӣ доштани номи неки онҳо бошад, аз тарафи дигар як навъ ҳидояти имрӯзиён барои ватансозӣ ватандӯстӣ мебошад. Зимни суханронии худ сарвари давлат, ҳангоми ифтиҳои муҷассама дар ин маврид чунин қайд намуда буданд: «Бо бунёди нимпайкараи Нусратулло Махсум мо номи ӯро на танҳо абадӣ мегардонем, балки наслҳои имрӯзу ояндаи миллатро ба он ҳидоят месозем, ки онҳо пайрави чунин мардони ватанпарастӣ асили халқи худ гашта, бо эҳсоси амиқи худшиносии миллӣ барои ободиву шукуфоии Ватани азизамон кӯшиш намоянд» [12, с. 100].

Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, ба хусус маводҳои бойгонӣ ба таври хело возеҳу равшан аён аст, ки Нусратулло Махсум давоми солҳои 20-ум ва нимаи аввали солҳои 30-юми асри ХХ барои бунёди давлати навини тоҷикон ва ташкилу тараққӣ бахшидан ба хоҷагии халқи Тоҷикистон хидматҳои шоёнро ба сомон расонидааст. Агар кас ба ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва адабиёти таърихӣ роҷеъ ба ҳамин давра зеҳн монад, ба хуби эҳсос мекунад, ки Н. Махсум ва ҳамсафонаш, ба мисли С. Айнӣ, А. Муҳиддинов, А. Ҳочибоев, Ш. Шоҳтемур, Ч. Имомов, А. Алиев ва чанде дигарон, корро дар самти таъсис ва рушди Тоҷикистони мухтор гӯё аз сифр оғоз намуданд. Махсусан, Н. Махсум солҳое, ки Раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон (сарвари давлат) пиёдаю аспасвор маҳал ба маҳали Тоҷикистон гашта, аз наздик ба вазъи сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии мамлакат шинос мешуд. Набудани роҳу нақлиёт, мушкилгузар будани роҳҳо, таъмин набудани амният, норасоии ғизою пӯшок ва монади ин мушкилотҳо монетаи азму иродаи ӯ намешуданд. Дар ҳама деҳаю маҳалҳо бо мардуми азиятдидаю кордон сӯҳбатҳо ораста маслиҳат медоду машварат мечуст. Аз рӯи хотираҳои шоҳидони он солҳо бармеояд, ки Н. Махсум хело марди хоксору хушсухан ва меҳрубон будааст. Масалан, роҳбари хоҷагии “Ломоносов”-и ноҳияи Шаҳритус Ғулом Наимов, ки шоҳиди ингуна вохӯриҳо будааст ба муаррих М. Наимов нақл мекунад, ки солҳое, ки дар Вахшстрой кор мекардем ӯ тез – тез ба он чо меомад. Нусратулло Махсум бо меҳрубонӣ ҳарф зада ғамхорӣ зиёд менамуд. Дар идома, мусоҳиб таасуроти хешро аз он вохӯриҳо чунин баён кардааст: «Аз хусуси муносибатҳои байни миллатҳо, дӯстию бародарӣ бо шавқу завқ гап мезад. Ба мо тоҷикбачаҳо таъкид мекард, ки хонем, ёд гирем. Барои имрӯзу фардои чумхуриамон дахҳо, садҳо, ҳазорҳо нафар кадрҳои миллӣ лозиманд, мегуфт ӯ. Имрӯз барои Вахш ирригаторҳо, инженерҳо, роҳсозон, агрономҳо, духтурҳо чун обу ҳаво лозиманд. Ин касбу корро русҳо ва дигар миллатҳои аврупоӣ ба чо меоранд. Мо бояд нишон диҳем, ки аз дасти мо тоҷикон ҳам бисёр кор меояд» [7, с. 379]. Ин нукта дар китоби яке аз шоҳидони дигари давр А. Брискин бо номи «Кишвари тоҷикон» хело батафсил тасвир шудааст: «Ягон гӯшаи ақибмондае дар мамлакат набуд, ки коммунистони тоҷик, ҳарчанд маргро бо чашми худ аён медиданд, ба он чо нарафта бошанд. Онҳо дар ин гӯшаҳо гирдиҳамоиҳо, конфронсҳо, анҷуманҳо ораста, дар шуури деҳқонони заҳматкаш тафаккури ҷамъиятиро ташаққул медоданд, руҳияи зиддибосмачигарию ба вучуд меоварданд. Оиди коммунистони тоҷик сухан гуфта, кори бузурги Нусратулло Махсумро дар ин солҳо зикр накарда наметавонам. ... Чун раиси Кумитаи инқилобӣ, пайваста мамлакатро давр мезад ва деҳқонони заҳматкашро ба катъи босмачигарӣ ва эҳёи хоҷагии харобгардида даъват менамуд. ... Деҳқони заҳматкаш дар шахси раиси КИМ-и худ намояндаи нурбахши ҳокимияти воқеан ҳам халқӣ, Ҳокимияти Шӯравиро дорад...» [2, с. 43-50].

Пас аз чунин мулоқот ва дидаю шунидаҳои роҳбари давлат барои раҳории ҷомеа аз қазияҳои пешомада ва таҳкими пояҳои давлат чораҳо мечуст. Маҳз бо талошу ташаббусҳои ӯ ва кӯмакҳои ҳукумати марказӣ дар чумхурӣ фаъолияти ҳама соҳаҳо ба роҳ монда шуда, пешравиҳои назаррас ба мушоҳида мерасид. Нусратулло Махсум дар бунёди давлат ва идораҳои маъмурию ҳизбӣ, комиссариатҳо (вазиратҳо), таҳкиму таъмини қувваҳои низомӣ, маҳви ҳаракатҳои босмачигарӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, мактабу маориф, роҳу нақлиёт, кишоварзӣ, обӣерӣ, саноат, таъмини ҳуқуқҳои кишрҳои гуногуни ҷомеа, аз ҷумла занон ва ғайра, давоми солҳои 20-уми асри ХХ нақши марказӣ дорад. Ин нуктаро роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хело хуб ба риштаи таҳлил кашида, хулосаи хешро чунин иброз медоранд: «Дар солҳои дар вазифаи Раиси Кумитаи иҷроияи Марказии чумхурӣ фаъолият намудани Нусратулло Махсум дар Тоҷикистон он қадар қорҳои бунёдкориву созандагӣ вусъат ёфта буданд, ки халқи мо садсолаҳои пешин чунин дигаргунсозихоро надида буд. Ин пеш аз ҳама таъсиси сохторҳои нави идоракунӣ, рушди тамоми соҳаҳо, бунёди роҳҳо, баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум, созмон додани мактабҳои курсҳои гуногуни касбомӯзӣ, ҷалби занон ба қорҳои давлатӣ ва дигар тадбирҳои муассир амалӣ гаштанд. Бо номи ин фарзанди содиқи миллат як давраи томи таърихи халқи тоҷик, як марҳилаи ҳассосу сарнавиштсоз ва бунёдкорихои азими кишварамон иртиботи қавӣ дорад» [12, с. 99]. Муаррихи тоҷик Абдулло Ғафуров, ки бевосита ба пажӯҳиши ин марҳилаи таърихи тоҷикон солҳои зиёд тадқиқот гузаронидааст, ба ин назар аст, ки «Солҳои сарварию Нусратулло Махсум дар Тоҷикистон он қадар маърақаҳои бузурге гузаронида шуданд, ки садсолаҳо чунин қорҳои бузургро халқи мо надида буд. Таъсиси органҳои нави идора дар шакли

Шӯроҳо ва кумичроияҳо, бозгардонидани фирориён ва ташвику таблиғи моҳияти Ҳокимияи Шӯравӣ, чалби занон ба корҳои идоракунии ҳокимият ва меҳнати ҷамъиятӣ, бунёди иқтисодиёт дар шакли нав, бунёди иншоотҳои обӣ, анҷом додани муқовимати муҳолифин, бунёди роҳи оҳан ва шабакаи васеи роҳҳои автомобилгард, маҳви бесаводӣ ва созмон додани мактабҳои курсҳои гуногуни касбомӯзӣ, ривочи васеи пахтакорӣ ва ғайраҳо аз ҷумлаи ин маъракаҳои бузург буда, ҳамаи он таҳти роҳбарии Нусратулло Махсум амалӣ гаштанд» [4, с. 333].

Яке аз хизматҳои асосии Н. Махсум тавре дар боло ишора намудем ин дар самти таъсиси Тоҷикистон ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои таърихӣ тоҷикон мебошад. Агар ба таври фишурда ба масъала назар кунем, мешавад қайд намуд, ки ӯ бо як мактуби худ дар соли 1924 ба унвони роҳбари давлати шӯравӣ Иосиф Сталин [8, с. 35-36], аз ноадолатҳои нотавонбинони миллат эътироз кардаю ҳукумати марказиро ба он водор намуд, ки ба ҷои тарҳи «вилояти мухтор» «Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон»-ро тадбиқ намоянд. Бинобар навиштаи профессор Мақсуд Шукуров: «Пешниҳоди ӯ (Нусратулло Махсум дар назар аст. Д. М) нисбати муҳимтарин масъалҳои сарҳадӣ аз тарафи комиссияи дахлдор қабул нашуда бошад ҳам, ба ҳар ҳол, мактуби ӯ барои насби тоҷикон гаштани ҷумҳурияи мухтор ба ҷои вилояти мухтор нақши муҳим бозид». [11] Гузашта аз ин, барои баромадани Тоҷикистон аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон ва ҳамчун ҷумҳурии мустақили Шуравӣ ташкил шудани он ҳам, дар қатори дигар фарзандони бедори миллат, талошҳои зиёде ба харҷ дод. Ин масъала дар чандин мақолаю баромадҳои Н. Махсум зикр шуда буд. Махсусан, мактубе, ки соли 1928 ӯ ва як гурӯҳ ходимони сиёсӣ зиёиёни тоҷик ба унвони Ҳукумати Марказӣ [9, с. 128-137] фиристода буданд, дар ин ҷода нақши калон дорад. Муборизаҳо барои баргардонидани округи Хучанд достони алоҳидаи корномаи Н. Махсум мебошад. Муқовимати ӯ ба муқобили душманони давлати тоҷикон пас аз таъсиси ҶШС Тоҷикистон (соли 1929) низ назаррас аст. Ба таври очилӣ навиштани китоби «Тоҷикистон» (Очерки мухтасари сиёсӣ – иқтисодии ҶШС Тоҷикистон, дар ҳаҷми 73 саҳифа бо забони русӣ) аз тарафи А. Ҳочибоев ба хотири посух гардонидан ба ҳарзагӯиҳои душманони миллат, супориш ва идеяи Н. Махсум буд [3].

Ин саҳифаи корнамоии Н. Махсум ва ҳамсафони ӯ аз назари Пешвои миллат дур намонда дар чандин баромаду нигоштаҳои худ хизмати ӯро дар самти бунёди давлатдорӣ тоҷикон махсус қайд намудаанд. Хулосаи мантиқии президенти мамлакат доир ба ин масъала ба таври зер шарҳ ёфтааст: «Бо вучуди мушкilot ва монеаҳои зиёд чанде аз шахсиятҳои сиёсӣ ҳизбӣ, алаҳусус Шириншоҳ Шохтемур ва Нусратулло Махсум ба хотири таъмини манфиатҳои тоҷикону Тоҷикистон талоши ғаълолона варзиданд, ки ҳамаи ин дар маҷмӯъ ба таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1929 мусоидат намуд» [10, с. 35].

Бе ҳеҷ шакку шубҳа метавон қайд намуд, ки таъсиси Тоҷикистон дар фазои шуравӣ барои бунёди Тоҷикистони соҳибистиклол заминаи асосӣ гардид. Аз ин нуқтаи назар, Нусратулло Махсум дар қатори дигар фарзандони содиқи миллат яке аз меъморони асосии давлатдорӣ тоҷикон дар асри XX мебошад. Аз ҳар нигоҳ барои як миллат чунин фарзанд қаҳрамони ҳақиқист. Бо назардошти хизматҳои шоёни ин фарзанди барӯманди халқи тоҷик ба ибораи сарвари давлат «Нусратулло Махсум ба маънои томаш ҷонфидои миллати тоҷик буд» [12, с. 99].

Давоми солҳои соҳибистиклолӣ бо мақсади боз ҳам ҷовидон гардонидани номи Нусратулло Махсум дар баробари додани унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» аз тарафи олимону коршиносон ва умуман аҳли зиё як қатор китобу мақола, очерк, шеърҳои дostonҳо, барномаҳои телевизионӣ радиои эҷоду таҳия шудаанд. Инчунин, дар пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат кӯчаю хиёбонҳо, ҷамоатҳо, муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ ба номи ин қаҳрамони миллати тоҷик номгузорӣ шудааст.

Соли 2010 асбори нави 200 сомона ба муомилот баромад, ки болои онро акси Қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсум зеб медиҳад. Ҳамаи ин албатта, аз он дарак медиҳад, ки халқи тоҷик дар шароити нави давлатдорӣ миллии хеш ба гузаштаи таърихӣ худ арҷ гузошта, ба ин васила ба оянда нигоҳи нек дорад. Ҳикмати ин иқдомҳо боз дар он

ифода мешавад, ки имрӯз бояд ҳар як нафар насли ҷавон андеша кунад, ки ҳар касе дар роҳи Ватан ва саодати мардум қадам мезанад, бо вучуди гирдбодҳои нобахангоми таърих ва тӯҳмату бухтонҳои зиёди афроди кинаҷӯ замоне фаро мерасад, ки номи неку пайкори хирадмандонаи ӯро халқ ва фарзандони содики он зинда мегардонанд. Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон мақсади абадӣ гардонидани номи Н. Махсумро чунин ба қалам медиҳанд: «Бигузур, номи нек ва қору пайкори мардонаи ӯ, ки танҳо ба манфиати миллати тоҷик ва давлати тоҷикон буд, барои наслҳои имрӯзу фардои Ватани азизамон сабақи зиндагӣ ва корномаи ӯ дар рушди давлату миллатамон ва барои дар арсаи байналмилалӣ баланд бардоштани маъқеи Тоҷикистон намунаи ибрат бошад» [13, с. 318].

Мақтаби ватансозию ватандорӣ чунин афрод барои насли имрӯз ва фардои миллатамон аз ҳар ҷиҳат зарур аст. Шароити муносири ҷаҳон ва минтақа, ки бо печидагиҳои сиёсӣ рӯ ба рӯ шудааст, аз мо тақозои онро мекунад, ки Ватанамонро аз ҳарвақта бештар дӯст дорем ва атрофи сиёсати созандаи Пешвои миллат муттаҳид шуда пояҳои давлати миллӣ ва ваҳдати сартосариро таҳким буваҳшем.

Адабиёт

1. Ализода Ҳ. 20 сол духтари “душмани халқ” (суҳбат бо духтари Нусратулло Махсум – Хосият Махсумова). // *Бонувони Тоҷикистон*, 2006. - № 1. – С. 8 – 11.
2. Брискин А. *Страна таджиков*. - М.; Л. – 1930. – 74 с.
3. Гаффаров У. Иқдоми, ки ба қаҳрамонӣ баробар аст // *Садои мардум*, № 38. – 2007. - 15 ноябр.
4. Гафуров А. Саҳми Нусратулло Махсум дар поягузорию давлатдорию миллии тоҷикон // *У истоков истории. К 130 – летию со дня рождения Нусратулло Махсума*. (Под общей редакцией академика Р. М. Масова). – Душанбе, 2011. – С. 528 – 532.
5. Давлатшо М., Абдурашидов Ф. *Нусратулло Махсум*. – Душанбе, 2018. – 146 с.
6. Из протокола № 25 заседания Президиума ЦК КП Таджикистана «О посмертной реабилитации Нусратуллы Махсума», 26 июня 1964 г. // *У истоков истории*. – С. 260.
7. Наимов М. Нақши Нусратулло Махсум дар ҳалли масоили миллӣ // *У истоков истории*. – С. 374 – 384.
8. Письмо Нусратулло Махсума генеральному секретарю ЦК РКП (б) И. В. Сталину от... сентября 1924. // *У истоков истории*. – С. 35 – 36.
9. Письмо членов Таджикского обкома КП (б) Узбекистана в Таджикской АССР в Политбюро ЦК РКП (б) по вопросу «О национальном размежевании в Средней Азии» // *У истоков истории*. – С. 128 – 137.
10. Раҳмонов Э. *Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён. Китоби сеюм*. – Душанбе, 2006. – 228 с.
11. Шукуров М. *Сарсупурдаи миллат*. // *Тоҷикистони Шӯравӣ*. – 1991. - № 17. - 2 май.
12. Эмомалӣ Раҳмон. *Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат*. *Чилди ҳафтум*. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 480 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. *Чехраҳои мондагор*. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР ШИНОХТИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Эҳтиром ба гузаштаи пурифтихори таърихӣ, арҷ гузоштан ба хизматҳои шоёни фарзандони диловару ҳудоғоҳи Ватан дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ҳукми анъана даромад. Дар қатори як қатор чехраҳои илмию адабӣ ва сиёсӣ чамъиятӣ ба корномаи симои барҷастаи таърихи халқи тоҷик Нусратулло Махсум аз тарафи сарвари давлат тавачҷуҳи махсус зоҳир гардид. Бе муболиға метавон қайд намуд, ки Нусратулло Махсум дар асри ХХ барои бунёди давлати тоҷикон ва таҳкими низоми сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии хизматҳои шоёнро анҷом додааст. Дар мақолаи мазкур асосан тавачҷуҳи президенти мамлакат ба корномаи Нусратулло Махсум инъикос шудааст.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, Пешвои миллат, Нусратулло Махсум, Тоҷикистони Шӯравӣ, Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон, Қаротегин, тоҷик, Қаҳрамони Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таърих, симо.

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ГЛАЗАМИ ПРЕЗИДЕНТА ТАДЖИКИСТАНА ЭМОМАЛИ РАХМОНА

В годы независимости Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон часто призывает население с уважением относиться к историческому прошлому своего народа, выражать глубокое уважение заслугам смелых сынов нашей героической родины. В Таджикистане вошло в традицию отдавать дань великим ученым, поэтам, мыслителям, политикам, которые внесли весомый вклад в развитие таджикской государственности и ее культуре. Среди таких великих сынов отечества достойное место занимает Герой Таджикистана Нусратулло Махсум. Президент Таджикистана, который присвоил ему это высокое звание подчеркивает заслуги Н. Махсума в развитие новой таджикской государственности. В данной статье анализируется отношение Президента страны к личности и заслугам Нусратулло Махсума.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, Лидер нации, Нусратулло Махсум, Советский Таджикистан, Средняя Азия, Таджикистан, Каратегин, таджик, Герой Таджикистана, Президент Республики Таджикистана, независимость, история, личность.

THE ROLE OF NUSRATULLOH MAHSUM IN THE VIEW OF THE PRESIDENT OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON

During the years of independence, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon often calls on the population to respect the historical past of their people, to express deep respect for the merits of the brave sons of our heroic homeland. It has become a tradition in Tajikistan to pay tribute to great scientists, poets, thinkers, politicians who have made a significant contribution to the development of Tajik statehood and its culture. Among such great sons of the fatherland, the Hero of Tajikistan Nusratullo Makhsum occupies a worthy place. The President of Tajikistan, who awarded him this high title, emphasizes the merits of N. Makhsum in the development of the new Tajik statehood. This article analyzes the attitude of the President of the country to the personality and merits of Nusratullo Makhsum

Keywords: Emomali Rahmon, Leader of the Nation, Nusratullo Makhsum, Soviet Tajikistan, Central Asia, Tajikistan, Karategin, Tajik, Hero of Tajikistan, President of the Republic of Tajikistan, independence.

Дар бораи муаллиф

Махмудов Давлатшоҳ Хайруллоевич
Муаллими калони кафедраи таърихи
халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 65 37 92

About the author

Makhmudov Davlatsho Khairulloevich
Senior Lecturer of the Department of History of
the Tajik People
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 65 37 92

Об авторе

Махмудов Давлатшо Хайруллоевич
Старший преподаватель кафедры истории
таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 65 37 92

**ИНЪИКОСИ КОРНАМОИҲОИ ҶАНГИИ ФИРИСТОДАГОНИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР НАБАРДҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ ДАР ОСОРИ
ПРОФЕССОР ҚАҲҲОРИ РАСУЛИЁН**

Қараев Ф. Қ., Қурбонзода Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Аз аҳди бостон то кунун миллати фарҳангпарвару фарҳангдӯсти мо бо фарзандони фарзонааш ифтихор дорад. Умри дарози ҳар халқу миллати сайёраи ҷаҳонро бо қору пайкори фарзандонаш мешиносанду эҳтиром мегузоранд. Ҳақ ба ҷониби бузургворе, ки фармудааст: “ Ҳар кӣ илм бештар дорад, ўро бузург доред ва ҳар кӣ аз омӯхтани илм нанг дорад, ўро мардум машморед”. Ба мактаби илму фарҳанг ҳамагуна ашхосҳо ворид мешаванд, аммо ҳамаи онҳо соҳибмактаб шуда наметавонанд. Барои ба камолоти илмӣ расидан, ҷавҳари илму пай бурда, чун гуҳар онро ҷустуҷӯӣ намуда чун ба умри дубора соҳиб гаштан, ба дарки он расанд. Роҳи илму маърифатро дарёфтанд ба ашхосоне муяссар мегардад, ки онҳо ҳамеша дар ҷустуҷӯянд.

Яке аз ҳамингуна олимони варзидаи кишвар, ки ҳамеша дар роҳи ба даст овардани илму маърифат кӯшидааст, доктори илмҳои таърих, қорменти шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон профессор Қаҳҳори Расулиён мебошад. Профессор Қаҳҳори Расулиён аз зумраи он муаррихони шинохтаи кишвар аст, ки доир ба тамоми паҳлуҳои таърихи кишвар таҳқиқот гузаронида, асару мақолаҳои зиёдеро ба таъби расонидааст. Аз фаъолияти илмию омӯзгории ин олими тавоно, суҳанҳои бисёре гуфташ мумкин аст.

Соли 2015 роҷеъ ба ҳаёту фаъолияти илмии ин муҳаққиқи варзида рисолаи библиографию ба таъби расонида будем ва аз қору фаъолияти эшон ба хубӣ огоҳӣ пайдо кардем. Ба профессор Қаҳҳори Расулиён имконият даст додааст, ки ў доир ба тамоми паҳлуҳои таърихи кишвар ва ҳатто берун аз он таҳқиқотҳои зиёдеро ба сомон расонида, асару мақолаҳои баландарзиш ба таъби расонад. Аз ин хотир, тасмим гирифтанд, ки доир ба яке аз самтҳои таҳқиқотҳои ба анҷом расонидаи муаррихи соҳибэҳтиром, ки ба таърихи давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшида шудааст, чанд андешаҳо пешкаш намоем. Мавзӯи ҷангӣ ва меҳнатии шаҳрвандони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ яке аз ҷузъҳои муҳими таҳқиқоти илмии профессор Қаҳҳори Расулиён ба ҳисоб меравад. Нахустин таҳқиқоти ба анҷом расонидаи Қаҳҳори Расулиён роҷеъ ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳанӯз айёми донишҷӯияш ба таъби расида буд.

Соли 1975 аҳли ҷомеаи сулҳпарвари давлати собиқ Иттиҳоди Шуравӣ 30 умин солгарди ғалаба бар фашизмро ҷашн гирифтанд. Доктори илмҳои таърих профессор Раҷулиён Қ. низ бахшида ба ин ҷашни фархунда мақолаеро бо номи “Барои Ватан” [1] дар рӯномаи “Ба қуллаҳои дониш” ба таъби расонид. Мақолаи мазкур аз ҳаёти давраи ҷангии яке аз устодони варзида ва сермаҳсули факултаи таърих Қурбон Асадуллоев, ки дар набардҳои шадиди солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ иштирок намуда, аз худ шучоати ҷангӣ нишон додааст, маълумот медиҳад. Муаллиф аз рафти амалиётҳои ҷангии қаҳрамони худ фактҳои ҷолиб оварда, қайд менамояд, ки роҳи ҷангии омӯзгори варзида аз муҳорибаи Курск оғоз ёфтааст. Он то анҷом ёфтани ҷанги хуниро дар бар мегирад. Муаллиф образи қаҳрамони худро дар ду давра ба қалам додааст. Давраи аввал набарди хунини солҳои пурушӯби ҷанг ва давраи дувум фаъолияти омӯзгорӣ, ки он ҳам набард дар ҷодаи илм ва маърифат мебошад дар бар мегирад.

Давраи аввал, ки бевосита ҳаёти давраи ҷангии омӯзгорро дар бар гирифтааст, муаллифи мақола аз рафти амалиётҳои ҷангии Қурбон Асадуллоев фактҳои ҷолибро меорад. Муаллиф қайд менамояд, ки Қурбон Асадуллоев дар рафти амалиётҳои ҷангӣ ба ҳайси командири тупи зидди танкӣ ҷангида, аз худ қаҳрамониҳои зиёде нишон додааст. Ордену медалҳои сари синаи омӯзгор собитгари ин гуфтаҳоианд. Қисмати дувуми мақола аз ҳаёту

фаъолияти давраи омӯзгории устои маҳбуб Курбон Асадуллоевро дар бар гирифта, роҷеъ ба дастоварду унвонҳои илмӣ мушарраф гардидани уро муаллиф хеле хуб инъикос менамояд.

Муҳақиқи ҷавон ва умедбахшу ояндадори кишвар тадқиқотҳои худро дар ин мавзӯ идома дода, соли 1976 мақолаи дигари худро бо номи “Ду лаҳзаи қаҳрамон” дар рӯзномаи “Пионери Тоҷикистон” [2] ба таъб расонидааст. Мақолаи мазкур аз ҳаёти давраи ҷангии Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ, фарзанди шучои тоҷик Исмаи Шарифов маълумот медиҳад. Исмаи Шарифов менависад, муаллифи мақола, соли 1915 дар қишлоқи Ғурунҷии ноҳияи Балҷувон дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Ҳаёти ором ва осоиштаи шаҳрвандони кишвари моро ибтидои солҳои 40-уми қарни ХХ-ум душманони инсоният ноором карда, ба ҳудудҳои он лашкар кашиданд, ки он дар таърих бо номи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ёдовар мешавад. Ҷанги оғознамудаи душманон беш аз 5 сол идома ёфт. Дар рафти амалиётҳои ин ҷанг беш аз 37 млн нафар шаҳрвандони давлати Иттиҳоди Шуравӣ ҷон ба коми марг супориданд, ки 92 ҳазори онро фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медоданд.

Муаллифи мақола аз ҳаёти давраи ҷангии қаҳрамони худ сухан ронда, қайд намудааст, ки то оғоз гардидани ҷанг Исмаи Шарифов ба ҳайси колхозчӣ дар ноҳияи Балҷувон қору фаъолият мекард. Соли дуҷуми ҷанги хонумонсӯз мерафт. Душманони нобакор бо ҳаммаслақонаш ба ноқомҳои худ нигоҳ накарда, пайваста ҳуҷум мекарданд. Дар яке аз рӯзҳои фасли зимистони соли 1942 Исмаи Шарифов роҳи комисарияти ҳарбии ноҳияи Балҷувонро пеш гирифта, ихтиёран хоҳиши ба ҷабҳа рафтавро кард. Исмаи Шарифов аз рӯзҳои аввал дар ҳаёти ҷабҳаи дуҷуми Украина бар зидди душманони ватани худ ҷангида, аз худ қорнамоиҳои зиёди ҷангӣ нишон додааст, ки шучоати ҷангии ин фарзанди шучоъ аҷибии аҳли қалам хуб инъикоси худро ёфтааст.

Соли қоруми ҷанги хонумсӯз мерафт. Душман ба ноқомҳои худ нигоҳ накарда аз захираҳои дар ихтиёрбудааш истифода бурда мекушид, ки мавқеи ҷангии худро мустақкам намояд, аммо қунин имқоният даст намедод. Душман мавзҳои ишқолқардашро яке аз паси дигаре во гузошта, ба сӯйи лонааш мегурехт. Дар задухӯрдҳо қорои озод намудани ҳудудҳои Ҷумҳурии Украина Исмаи Шарифов 15 нафар душман ва 3 автомашинаи қурбори онҳоро бо пулемёт зада нобуд гардонид. Амалиётҳои шадиди соҳилҳои дарёи Днепр қорои фарзандони тоҷик саҳифаҳои дурақшонро ёдовар мешаванд. Дар рафти ин амалиётҳо ба 21 нафар фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардид, ки сазовори унвони Олии ватан Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ гарданд, ки яке аз ин родмардони ҷабҳаи озодӣ Исмаи Шарифов мебошад. Қорои аз худ нишон додани шучоати ҷангӣ Исмаи Шарифов 3 октяри соли 1944 бо унвони баландтарини ватан Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ мушарраф гардидааст. Ҳақ бар қонии бузургон, ки фармудаанд; “Қаҳрамонон ҳаргиз намемиранд”. Аз қору пайқори ин марди наҷиб ҳамдиёронаш ифтихор намуда, қорои қоромидошти хотираи қаҳрамон дар ноҳияи Данғара пайқара ва мактабе, ки худии қаҳрамон онро хатм намудааст, номи уро дорад.

Дар қорай сарнавишти фарзандони фарзонаи халқи тоҷик, шучоату қалери, мардонагӣ ва қаҳрамониҳои онҳо дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ асару достонҳои зиёде аз қонии аҳли қалам таълиф шудааст. Соли 1978 тадқиқоти навқатии муаррихи варзида, профессор Қаҳқори Расулиён бо номи “Ҳиссаи сазовор” [6] 7 май дар рӯзномаи “Роҳи Ленин”-и Қӯлоб аз нашр қоромад. Муаллиф аз қорнамоиҳои ҷангии Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Сафар Амиршоев сухан ронда, қайд менамояд, ки эшон аз зумрай 14 нафар родмардони тоҷик аст, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ қорои истиклолиятит ватани хеш қон ба коми марг супоридааст. Аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ, беш аз 80 сол зиёде сипарӣ гардида бошад ҳам, то қунун доғҳои сиёҳи он аз хотироти наслҳои башар дур нарафтааст. Фарзанди шучои Ватан Сафар Амиршоев аз рӯзҳои аввал то ба ҳалокат расиданаш дар набардҳо бар зидди душманони меҳанаш ҷангидааст. Сафар Амиршоев аз зумрай он муҳоқизони ватаниест, ки аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ихтиёрӣ ба ҳимояи Ватан рафтааст. Доктори илмҳои таърих Қаҳқор Расулиён аз зумрай он муаррихони варзидаест, ки доир ба тамоми паҳлӯҳои таърихи халқи тоҷик асару мақолаҳои зиёде ба таъб расонидааст. Соли 1978 муҳақиқи варзида баҳшида ба пешвози 60-умин солқарди таъсисёбии созмони қорсомоли қумҳури дар маҷаллаи “Роҳи Ленин” –и қилояти Қӯлоб мақолаеро бо номи “Ҳиссаи сазовор” дар таърихи 8 майи соли 1978 ба таъб расонид. Муллифи очерк аз вазъии бади сиёсии кишвар дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сухан ронда,

кайд менамояд, ки муҳаббати бепоён доштан нисбат ба диёраш Сафар Амиршоевро дар канор гузошта натавонист. Ў ариза навишта, хоҳиши ба чабҳа рафтано чунин иброз намуд. “Ман хоҳиш менамоям, ки дар баробари халқу миллатҳои давлати советӣ ва 3 бародари худ, ки дар фронтҳои ҷанг дар сафҳои Армияи Сурх бар зидди душман мечанганд, ман низ рафта, бар зидди душман бичангам ва ба душман муқобилият нишон диҳам. Ман дар бемористони ноҳияи Балҷувон ба ҳайси телефонӣ, телеграфист шуда кор мекунам”.

Муаллиф аз ватандӯсти Сафар Амиршоев нақлҳои ҷолибро гирд оварда, кайд мекунад, ки дар охир муҳаббати бепоён нисбат ба халқу ватан доштани ин фарзанди шучоъ пеши роҳи ӯро гирифта натавонист. 5 июли соли 1941 дар қатори Саидқул Турдиев, Исмаи Шарифов ва ҳазорон дастпарварони комсомоли ленинӣ ва ҷавонони шаҳру ноҳияи Кӯлоб ӯ ҳам барои Ҷимояи Ватан ба чабҳа рафт, ки қисме аз ин муҳофизон дар роҳи истиқлолият ба даст даровардани Ватан ҷоннисорӣ намудаанд.

Аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар қатори дигар табақаҳои иҷтимоии давлати Шуро бонувони тоҷик низ яроқ ба даст гирифта, барои Ҷимояи меҳанба чабҳа рафтанд. Профессор Қаҳҳори Расулиён тадқиқоти худро дар ин мавзӯ идома дода, соли 1979 мақолаи навбатии худро дар рӯзномаи “Ҳақиқати Қурғонтеппа” бо номи “Занони шучоатманд” [3] ба таърифи расонидааст. Муаллиф аз ҳаёти давраи ҷангии бонувони ҷумҳурии суҳан ронда, кайд менамояд, ки аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани ҷанг дар намоиши 300 нафараи аҳолиҳои Кӯлобшаҳр дар қатори мардон бонувони шучоӣ ин водӣ ба монанди Пардамо Халифаева, Одинамо Ҳакимова баромад карда, изҳори ба Ҷимояи меҳан рафтано намуданд. Муаллифи мақола аз ҳаёти давраи ҷангии бонувони ҷумҳурии дар ин солҳои пурошӯб суҳан ронда, кайд мекунад, ки дар як ҳафтаи оғоз гардидани ҷанг беш аз 200 нафар бонувони шаҳри Сталинобод ихтиёрӣ ба чабҳа рафтаанд. Муаллиф аз ватандӯсти бонувони ҷумҳурии суҳан ронда зикр менамояд, ки колхозчиёни колхозии Каленини Қалъаи Лаби Оби ноҳияи Фарм Ҷонбӣ Қувватова, Азиза Раҳимова аз рӯзҳои аввали оғози ҷанг ариза навишта ихтиёрӣ хоҳиши ба чабҳа карданд. Дар мақола муаллиф аз қаҳрамоноҳои бонувони кишвар лочиндухтари тоҷик Ойгул Муҳаммадҷонова, Фотима Шогалиева дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мисолҳои ҷолиб оварда, рафти амалиётҳои онҳоро хуб инъикос карда тавонистааст.

Ҷанг боиси харобӣ ва ба майдон овардани диловарон гардида буд. Дар рафти амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба 19 нафар фарзандону шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардидааст, ки барои аз худ нишон додани шучоати ҷангӣ сазовори 3 Ордени дараҷаи Шараф гарданд. Яке аз ҳамина гуна дорандагони 3 Ордени Шараф, фарзанди шучоӣ халқи тоҷик Абдулло Мусоев мебошад. Аз боби қорнамоиҳои ҷангии ин фарзанди шучоӣ тоҷик аҳли қалами кишвар мақолаву очеркҳои зиёде ба таърифи расонидаанд. Аммо, нахустин тадқиқоти оммавие, ки аз ҳаёти давраи ҷангии ин фарзанди шучоӣ халқи тоҷик ба таърифи расидааст, ба қалами Қаҳҳори Расулиён тааллуқ дорад. Соли 1976 Қаҳҳори Расулиён очеркero бо номи “Ҳиссаи се Ордени Шараф” [7] дар маҷаллаи “Пионери Тоҷикистон” ба таърифи расонда буд. Муаллифи мақола аз 3 давраи рафти амалиётҳои ҷангии қаҳрамони худ, ки аз рӯзҳои аввали ба чабҳа рафтаниш ва дар ҳаёти қадом ҷузъу томҳо ҷангида, сазовори Ордени медалҳо гардиданиш хеле хуб ба қалам додааст. Давраи аввали очерк оғози ҳаёти ҷавонии қаҳрамонро дар бар мегирад. Давраи дувум ҳаёти давраи ҷангии қаҳрамон аст, ки ин давра дар очерк моҳирона тасвир ёфтааст.

Соли сеюми ҷанг мерафт. Оташи алангаи ҷанги хонумонсӯз ҳамаро ба коми худ мекашид. Душманони ғаддор ба ноқомҳои хеш нигоҳ накарда, ҳамеша қувваҳои нави иловагӣ гирифта, мекушиданд, ки мавқашонро аз даст надиханд. Бо мақсади пурқувват кардани хати амалиёти ҷангӣ Раиси Комитети Мудоғиба сафарбаркунии оммавино дар кишвари шуроҳо оғоз намуд. Дар яке аз рӯзҳои фасли тирамоҳи соли 1943 Мусоев Абдулло ба Ҷимояи меҳан даъват шуд. Мусоев Абдулло дар муқорибаҳои шадид иштирок намуда аз худ маҳорати зиёди ҷангӣ нишон додааст. Ў дар озод намудани шаҳрҳои Витебск, Бендери, Смоленск, Кенесберг, Варшава ва штурми Берлин иштирок намуда, сазовори таҳсину офарин ва ордени медалҳои зиёде гардидааст. Ў муқофоти аввали худро соли 1944 дар амалиёти шадиди маҷаллаи аҳолинишини Свенажини вилояти Волинск гирифтааст. Ў дар рафти амалиётҳои ҷангӣ барои озод намудани ин мавзӯ 7 солдатро нобуд гардондааст. Барои қаҳрамонӣ ва шучоати ҷангӣ нишон доданиш ӯ сазовори Ордени гардид. Муқофоти дувумро ӯ

барои ишғол кардани сохилҳои ғарбии дарёи Одер бо тавсияи командири полки 515 уми тирандози полковник Пономарчук бо Ордени Шараф (дараҷаи 2) сарфароз гардидааст.

Роҳи ҷангии Абдулло Мусоев дар лонаи душман анҷом ёфт. Санаи 9 майи соли 1945 душманони ғаддор бо ҳаммаслақонашон шармандавор шикаст хурданд. Муаллиф дар очерки худ қайд намудааст, ки пас аз анҷоми ҷанги хонумонсӯз Абдулло Мусоев сари синаи пур аз ордену медалҳо ба диёри хеш баргашта, дар пешрафти соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ қору фаъолият кардааст. Агар ба тадқиқотҳои ба анҷомрасонидаи ин муҳаққиқи варзида дар мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ назар афканем, онҳо нисбат ба дигар тадқиқотчиён ин мавзӯро фарқ мекунад, зеро ҳамаи очерку мақолаҳои дар ин мавзӯро эҷод кардаи профессор Қаҳҳори Расулиён ҳамааш аз нигоҳи илмӣ бо факту рақамҳо ё бевосита аз мушоҳидаву суҳбатҳо бо наздикону пайвандон ё худи қаҳрамонҳо ба қалам дода шудааст. Аз ин рӯ, ин навиштаҷотҳои муаллиф ба кулӣ фарқ мекунад.

Соли 1978 аҳли ҷомеаи сулҳпарвари шуроҳо 60 умин солгарди ташкилҳои комитети ҷавонони кишвари хешро ҷашн гирифтанд. Бахшида ба ин ҷашни фархунда ва фараҳбахш устоди донишгоҳи омӯзгории шаҳри Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ Қаҳҳори Расулиён мақолаашро дар маҷаллаи “Роҳи Ленин” таҳти унвони “Ҳиссаи сазовор” ба таърифи расонид. Мақолаи мазкур аз ҳисси баланди ватандӯстии ҷавонони вилояти собиқ Кӯлоб шаҳодат медиҳад. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳазорон ҷавонони ин водии бостонӣ аз рӯзҳои аввали оғози ҷанги мудҳиш хоҳиши ихтиёрӣ ба ҳимояи меҳан рафтанд. Муаллиф номи чанд тан аз муҳофизони ватаниро, ки 5 майи соли 1941 дар рӯзномаи “Ҳақиқати Кӯлоб” нашр гардида буд, овардааст. Ҷавонони ин водии бостонӣ дар роҳи истиқлолияти худ қаҳрамониҳои зиёде нишон додаанд ва аксари сафарбаршудагон сазовори унвонҳои олии ватан ва нишону медалҳо гардидаанд.

Муаллифи мақола менависад, ки мо имрӯз бо қорнамоиҳои ҷавонони ин водии бостонӣ ба монанди С. Турдиев, С. Амиршоев, И. Шарифов, А. Мусоев ва ҳазорҳо нафар дастпарварони комсомоли ленинии ин водӣ ифтихор дорем, ки онҳо бо қору пайқори худ ном ва миллати худро ба ҷаҳониён муаррифӣ карданд. Муаллифи мақола бо овардани мисолҳои ватандӯстонаи ҷавонони вилояти Кӯлоб қайд менамояд, ки на ҳамаи ҷавонони ватандӯсти вилоят имконияти ба ҷабҳа рафтанд. Онҳо дар заводи фабрикаҳо, колхозу совхозҳо ба ҷойи худ ва ҳам ба ҷойи падару бародаронашон, ки ба ҷабҳа рафта буданд, бо захмати зиёд дучанд қор мекарданд. Аз захматдӯстии ҷавонони вилояти Кӯлоб дар ин солҳо ҳарф зада, муаллиф иброз менамояд, ки ҳанӯз дар моҳҳои аввали ҷанг комсомолони колхозии “Красный труд”- и ноҳияи Кӯлоб 6539 сум пули нақд, 26115 сум облигацияю заёмхоро харидорӣ карданд.

Муаллифи мақола аз ватандӯстии ҷавонони кишвар фактҳои ҷолиб оварда, дар охир қайд намудааст, ки маҳз ёрии аҳолиҳои ақибгоҳ буд, ки артиши тавоно ва сулҳпарвари давлати Шуравӣ бар қувваҳои аҳриманӣ ғолибият ба даст овард, ки ин ҷовидона хоҳад монд. Бояд ёдовар шуд, ки дар рафти амалиётҳои ҳуниини ин солҳои пурошуб беш аз 92 ҳазор ҷавонони тоҷикистонӣ дар сангарҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҷон ба коми марг супоридаанд. Ҳамасола, бахшида ба ин рӯзи ғалабаи оламшумули халқу миллатҳои давлати Иттиҳоди Шуравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳамоишҳои илмиву оммави баргузор мегардад. Соли 1985 ҳамоиши навбатии илмии аҳли зиёи кишвар бахшида ба 40- умин солгарди пирӯзии ғалабаи оламшумули халқу миллатҳои кишвари Шуроҳо дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон баргузор гардид. Муҳаққиқи варзида Қаҳҳори Расулиён бахшида, ба ин ҷашни фархунда мақолаеро бо номи “Нақши анҷумани равобити фарҳангии Ирон бо Шуравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” ба таърифи расонид.

Профессор Қаҳҳор Расулиён аз таърихи таъсисҳои ин ҷамъият сухан ронда, қайд намудааст, ки бо мақсади дастгирӣ намудани давлати Шуроҳо дар мубориза бар зидди фашизм ва ҳаммаслақонаш 30 октябри соли 1943 ин анҷуман дар шаҳри Техрон таъсис дода шуд. Ҳамзамон, барои фаъол гардонидани ин анҷуман соли 1944 шӯъбаҳои он дар шаҳрҳои калонтарин Эрон, Машҳад, Табрз, Бобул, Қуввайт ва дигар шаҳрҳо таъсис ёфтанд. То анҷом ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ҳудудҳои ин кишвар зиёда аз 34 шӯъбаҳои анҷуман таъсис ёфт. Муаллифи мақола вазифаҳои асосии анҷуманро шарҳ дода қайд менамояд, ки дар солҳои мудҳиш ҷанг анҷуман вазифаи гирифта буд, ки кишвари Эронро бо фарҳанги халқу миллатҳои давлати Шуравӣ ошно созад. Яъне, анҷумани мазкур вазифадор гардида буд, ки

осори аҳли зиёи кишвари Шуроҳоро, аз амсоли: тарҷумаи осори адибон, ҳамоишҳои илмиву амалӣ, намоишҳои театрӣ, шабнишиниҳо бо иштироки аҳли зиё ва ҳунармандонро ба роҳ монд.

Муаллифи аз равобити фарҳангии кишвари Эрон бо Шуроҳо сухан ронда, зикр менамояд, ки нақши ин анҷуман дар равобити фарҳангии ҳарду кишвар басо калон мебошад. Анҷуман дар равобити фарҳангии Ирон ва кишвари Шуроҳо дар ошно намудани осори илмию фарҳангии халқу миллатҳои давлати Шуроҳо бо Ироно ирониҳо босо бузург аст. Маҳз, тавассути фаъолияти ин анҷуман ирониён бо осори адибони намоёни тоҷик, С. Айнӣ, М. Турсунзода, П. Толис, Қ. Иқромӣ. Р. Чалил, Б. Раҳимзода, М. Қаноат, Лоиқ ва даҳҳо шоирону нависандагони дигар тоҷик ошно шуданд. Дар шароити номусоиди ҷанг нигоҳ накарда, ҳамкориҳои илмиву фарҳангии давлати Шуроҳо дар солҳои ҷанг ба роҳ монда шуд, ки ин анҷуман дар солҳои мавҷудияти хеш басо хизматҳои ҷолибро ба анҷом расонидааст. Таҷқиқ ва баррасии мавзӯи ҷангӣ ва меҳнатии шаҳрвандони тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар осори муаррихи варзида Қаҳҳори Расулиён мақоми хосеро дорост. Профессор Қаҳҳори Расулиён доир ба ин мавзӯи актуалии таърихи халқи хеш ҳанӯз аз давраи донишҷӯиаш даст зада, то кунун роҷеъ ба ин мавзӯ таҷқиқотҳои зиёдеро ба сомон расонидааст.

Соли 1976 дар мақолаи “Ба қуллаҳои Дониш” нахустмақолаи ӯ бо номи “Роҳи ибратбахш” [4] аз нашр баромад. Муаллиф аз ҳаёти давраи ҷангии олими соҳаи иқтисодиёт Манон Мақсудов ба хонандагон маълумот медиҳад. Очерки ба таърифи расонидаи муаллиф ба се давра тақсим мешавад. Давраи аввал айёми тифлӣ ва таҳсил дар мактаби миёна ва баъдан таҳсил дар омӯзишгоҳи савдои шаҳри Ленинобод (Хучанди ҳозира). Давраи дуввум ҳаёти давраи ҷангии Манон Мақсудовро дар бар мегирад. Тобистони соли 1941 душманони ғаддор аҳдшиканона ба ҳудудҳои кишвари паҳновари Шуроҳо лашкар кашиданд, ки он дар таърих бо номи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ёдовар мешавад.

Муаллифи очерк қайд мекунад, ки Манон Мақсудов пас аз хатми омӯзишгоҳи артиллерии шаҳри Харков соли 1943 ба майдони ҳарбу зарб рафт. Шӯҷоати ҷангии Манон Мақсудов дар ин қисмат хеле хуб ба қалам дода шудааст. Зеро муаллиф аз хотироти худӣ қаҳрамони очерк ва навиштаҷотҳои аз нашр баромадаи матбуоти давра ин қисмати очерки худро ба анҷом додааст. Дар воқеъ, зикр намудан ба маврид аст, ки очерки мазкур хусусияти таърихӣ ва публисистиро ба худ гирифта, барои хонандагон мушиқлиро пеш намеорад. Зеро, бо забони содда ва оммафаҳм ба қалам дода шудааст. Қисмати сеюми очерки мазкур ба ҳаёти баъди ҷангии омӯзгор бахшида шудааст. Муаллиф аз ҳаёти машғалбардорони соҳаи маориф ҳарф зада, қайд менамояд, ки Манон Мақсудов аввалин хатмкунандаи факултаи таърихи Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон мебошад. Соли 1948 Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон таъсис ёфт ӯ аз гурӯҳи аввалини хатмкунандагони ин донишгоҳи бузург буд. Манон Мақсудов соли 1968 рисолаи илмӣ худро дар мавзӯи “Тараққиёти иқтисодиёти совхозҳои Тоҷикистон” дифо намудааст. Ҳамин тариқ, муаллиф аз ҳаёти ҷангии омӯзгор ва ҷамъиятии қаҳрамонаш мисолҳои ҷолибро ба хонандагон пешкаш менамояд. Ҳамасола, бахшида ба рӯзи ғалаба бар фашизм дар ҷумҳурии мо ҳамоишҳои илмию оммавӣ баргузор мегардад. Соли 2015 аҳли сайёраи олам 70 умин солгарди пирӯзӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣро ҷашн гирифтанд. Бахшида ба ин ҷашни фархунда муаррихи варзида, профессор Қаҳҳори Расулиён мақолаи навбатии худро бо номи “Сухан мекунад тири шамшер”-ро [5] дар маҷмуаи илмӣ, ки бахшида ба ин ҷашни фархунда бо номи “Вклад таджикистанцев в победу над фашизмом Великой отечественной войны” аз нашр баровард. Муаллифи мақола аз ҳаёти давраи ҷангии аҳли зиёи кишвар дар ин солҳо сухан ронда, қайд намудааст, ки адабиёти тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ рисолати худро ба ҷо оварда, дар тарбияи ватандӯстии ҷомеа нақши созанда гузоштааст. Муаллиф аз садоқати аҳли зиёи кишвараш сухан ронда, қайд намудааст, ки аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани ин вабои давру замон адибони тоҷик сафи ватанхоҳии худро дар муқобили душман зиёд карданд.

Беш аз 3 ҳазор қаламкашони тоҷик қалами хешро бо яроқ иваз намуда, аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ баҳри Ҳимояи меҳан ба ҷабҳа рафтанд. Аксари ин Ҳимояни меҳан дар роҳи истиқлолият ба даст овардани ватан ҷон ба коми марг супоридаанд.

Муаллифи мақола зикр менамояд, ки аҳли адаби тоҷик Ҳ. Юсуфӣ, А. Пирмуҳаммадзода, А. Бузургзода, Ҳ. Карим аз рӯзҳои аввали ба Ҳимояи ватан рафтани дар роҳи истиқлолият ба даст даровардан қурбони тири ноҳалафи душманон гардиданд. Муаллиф аз боби қорнамоиҳои ҷангии ин табақаи иҷтимоӣ суҳан ронда, зикр менамояд, ки аксари ин ҳомиёни ватан аз қабилӣ: С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, Б. Раҳимзода, Ҳ. Аҳрорӣ, А. Қаҳҳорӣ, М. Раҳимӣ, М. Фарҳат, Ҳ. Обидӣ, М. Рабиев ва дигарон олимони кишвар В. Асрорӣ, М. Мухторов, А. Мухторов, М. Осимӣ, Б. Искандаров аз рӯзҳои аввали ба Ҳимояи меҳан рафтани дар муқобили душман ҷангида, бо пирӯзиҳо ба ватан баргаштанд.

Чи тавре маълум гардид, муҳаққиқи варзида Қ. Расулиён аз зумраи он муҳаққиқони сермаҳсули кишвар аст, ки доир ба тамоми паҳлуҳои таърихи ватани хеш асару мақолаҳои зиёде эҷод намудааст. Шаҳодати ин гуфтаҳо тадқиқотҳои баанҷомрасондаи худ муаллиф аст.

Адабиёт

1. Қаҳҳори Расулиён. *Барои Ватан // Қўллаҳои дониш*. – Душанбе, 1976. - № 2.
2. Қаҳҳори Расулиён. *Ду лаҳзаи қаҳрамон // Пионери Тоҷикистон*. – Душанбе, 1976. - № 4.
3. Қаҳҳори Расулиён. *Занони Шўҷоатманд // Ҳақиқати Қургонтеппа*. – 1974. - № 4.
4. Қаҳҳори Расулиён. *Роҳи ибратбахш // Ба қўллаҳои Дониш*. - Душанбе, 1976. - № 5.
5. Қаҳҳори Расулиён. *Суҳан мекунад тири шамшер // Вклад таджикистанцев в победу над фашизмом Великой отечественной войны*. - Душанбе, 2015. - С. 61-68.
6. Қаҳҳори Расулиён. *Ҳиссаи сазовор // Роҳи Ленин*. - Қўлоб, 1978. - № 6.
7. Қаҳҳори Расулиён. *Ҳиссаи се ордени шараф // Пионери Тоҷикистон*. - 1976.

ИНЪИКОСИ ҚОРНАМОИҲОИ ҶАНГИИ ФИРИСТОДАГОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НАБАРДҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ ДАР ОСОРИ ПРОФЕССОР ҚАҲҲОРИ РАСУЛИЁН

Доктори илмҳои таърих, профессор Қаҳҳор Расулиён яке аз сермаҳсултарин муаррихони замони соҳибистиқлолӣ ба шумор меравад. Тадқиқотҳои баанҷомрасонидаи ин муҳаққиқи варзида асоси гуфтаҳои мост. Мазмуну муҳтавои осори ба анҷом расонидаи Қаҳҳор Расулиёнро таърихи давлатҳои Шарқу Ғарб ташкил медиҳанд. Аммо дар байни қорҳо ба анҷом расонидаи ӯ мавзӯи “Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва иштироки фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар набардҳои он” мақоми шоиста дорад. Қаҳҳор Расулиён ҳанӯз аз айёми донишҷӯияш аз боби қорнамоиҳои ҷангӣ ва меҳнатии фарзандони кишвараш дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ якҷанд очерку мақолаҳо эҷод намудааст. Асоси тадқиқотҳои анҷомдодаи Расулиёнро мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, иштироки фарзандони кишвар ва қорнамоиҳои ҷангӣ меҳнатии онҳо дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ташкил медиҳанд.

Қалидвожаҳо: Қаҳҳори Расулиён, соҳибистиқлолӣ, муҳаққиқи варзида, Шарқу Ғарб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, иштироки фарзандон, маълумот, айёми донишҷӯӣ, очерку мақола, қорнамоиҳои ҷангӣ ва меҳнатӣ, таълиф, муҳаққиқ.

ОСВЕЩЕНИЕ БОЕВЫЕ ПОДВИГИ ПОСЛАНЦЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ФРОНТАХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ТРУДАХ ПРОФЕССОРА КАХХОРА РАСУЛИЁН

Доктор исторических наук, профессор Каххор Расулиён считается одним из самых известных и выдающимся исследователем современного Таджикистана. Законченное его исследования является свидетелем нашего высказывания. Основой завершенных Каххоровым исследования - это история Запада и Востока. Но среди них тема Великой Отечественной Войны и участие сыновей республики Таджикистан занимает центральное места. К.Р ещё в студенческие годы написал очерки и статьи, посвященные подвигам и мужеством своим землякам. Об этом свидетельствуют и завершенные его труды. В основе исследований, проведенных Расулиями, лежит тема Великой Отечественной войны, участие детей страны и их боевые и трудовые достижения в сражениях Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: Каххор Расулиён, независимость, опытный исследователь, Восток и Запад, Республика Таджикистан, Великая Отечественная Война, участие граждан, образование, студенческие годы, очерки, статьи, боевые и трудовые подвиги, автор, исследователь.

REFLECTION OF THE MILITARY ACHIEVEMENTS OF THE REPRESENTATIVES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE BATTLE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN THE WORKS OF PROFESSOR KAHHOR RASULIYON

Doctor of Historical Sciences, Professor Kahhor Rasulyon is considered one of the most productive historians of Independence period. The research carried out by this distinguished researcher is the basis of our statements. The history of the eastern and western states forms the basis of the research carried out by Kahhor Rasulyon. However, among his studies, the topic "The Great Patriotic War and the participation of children of the Republic of Tajikistan in its battles" has a special status among his studies. Since his student years, Kahhor Rasulyon wrote many essays and articles about the military and labor exploits of the children of his country in the battles of the Great Patriotic War. This is evidenced by his completed research. Rasulyon's research on the Great Patriotic War is based on the participation of the country's children and their combat and labor achievements in the battles of the Great Patriotic War. The essays and articles of this outstanding researcher contain information about the life of the children of his country during the war years in bloody battles.

Keywords: Kahhor Rasulyon, independence, experienced researcher, East and West, Republic of Tajikistan, the Great Patriotic War, participation of children, education, student years, essays, articles, military and labor achievements, author, researcher.

Дар бораи муаллифон

Қараев Фарҳод Курбонович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17

Қурбонзода Хоналӣ
Доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи фалсафа
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121

Об авторях

Қараев Фарҳод Курбонович
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17

Қурбонзода Хонали
Доктор исторических наук, профессор
кафедры философии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдаки, 121

About the authors

Karaev Farkhod Kurbonovich
Candidate of historical sciences, Associate
Professor of the Department of history of the
Tajik people
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17

Qurbonzoda Khonali
Doctor of historical sciences, Professor of the
Department of philosophy
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121

ТАЪРИХНИГОРИИ МАСЪАЛАИ ҚАҲРАМОНИИ ҶАВОНОНИ ҶУМҲУРӢ ДАР НАБАРДҲОИ ҶАНГӢ

Азаматзода Ғ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

22 июни соли 1941 давраи сохтмони осоишта дар давлати абарқудрати Шуравӣ қатъ шуд. Дар ин сана Германияи фашистӣ бо ҳучуми аҳдшиканонаи худ ба хоки ИҶШС ҳамла овард. Дар ҶБВ давлати Германия ба муқобили Иттиҳоди Шуравӣ машинаи бузурги ҳарбиро равона намуд. Армияи чандинмиллионнафараи он, ки бо танкҳо, ҳавопаймоҳо пушкаҳо ва дигар воситаҳои техникӣ мусаллаҳ буданд, ба шахру деҳоти мардуми Шуравӣ зада даромаданд [3].

Аз рӯзҳои аввали ҷанг мардуми Шуравӣ ба муқобили душман барои озодӣ, шаън ва истиқлолияти давлати худ бархестанд. Роҳбарияти давлати Шуравӣ аз халқи хеш даъват ба амал овард, ки вазъи баамаломадаро хуб дарк намуда, тамоми қувваи худро барои торумор намудани душман сафарбар намоянд [4].

Дар оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар баробари дигар қишрҳои ҷомеа сифатҳои маънавию ахлоқӣ ва нотарсию ҳасурии ҷавонон ба муқобили душман бо қувваи махсус зоҳир гардид. Ҷавонони ҷумҳурӣ дар сафҳои аввали муҳофизатчиёни Ватан истода, шикасти душманро шарафи бузурги худ донистанд. 22 июни соли 1941 КМ ВЛКСМ ба тамоми ҷавонони кишвар муроҷиат намуда, аз ҳар як ҷавонписар ва ҷавондухтар даъват намуд, ки бар зидди душман поквичдонона ва фидокорона меҳнат намуда, дар роҳи ба душман ғолиб омадан аз тамоми имкониятҳо истифода намоянд.

Дар илми таърихнигории кишвар доир ба масъалаи баррасишаванда як қатор таҳқиқотҳои илмӣ анҷом ёфтааст. Соли 1957 аз ҷониби муаллифон А.Турсунов, К. Лагунов ва Ю. Исломов китобе зерини унвони “Материалҳо оид ба таърихи Комсомоли Тоҷикистон” нашр шудааст. Дар китоби мазкур муаллифон дар боби панҷум таҳқиқотеро таҳти унвони “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” анҷом додаанд. Дар ин қисмат онҳо дарҷ намудаанд, ки дар ҷабҳаҳои ҷанг, ҷавонон дар сафи пеш қарор доштанд. Маҳз ҳамин қорнамоеи онҳо буд, ки нахустин Қаҳрамонони Иттиҳоди Шуравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз ҳисоби ҷавонон Михаил Жуков, Пётр Харитонов ва Степан Здравосев буданд.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар адабиёти таърихӣ, маводҳои архивӣ ва саҳифаҳои матбуоти даврӣ мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст, ин ҷалби ихтиёрии ҷавонон ба сафи қувваҳои мусаллаҳи Иттиҳоди Шуравӣ дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ мебошад.

А.Турсунов, К. Лагунов ва Ю. Исломов ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор дода, дарҷ намудаанд, ки дар солҳои аввали ҷанг ҷавонони зиёд аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо хоҳиши худ ба хидмати ҳарбӣ сафарбар гардиданд.

Онҳо дар асари худ намунаи қарори донишҷӯёни Донишкадаи давлатии омӯзгории Ленинобод (ҳоло Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров)-ро овардаанд: «Мо нисбат ба душман кинаю адовати бепоён дорем. Мо ба ҳизб ва ҳукумат изҳор менамоем, ки гурӯҳи донишҷӯён ва ҳайати профессорону муаллимони институти педагогӣ тайёранд, ки дар назди мамлакат вазифаи худро иҷро кунанд, ҳар кадоми мо тайёр ҳастем тамоми қувва ва агар лозим шавад, ҷонамонро ҳам баҳри Ватани маҳбуб қурбон кунем» [9].

Инчунин дар баробари ин чанд намунаи аризаи ҷавононро дар китоби худ ҷой намудаанд. Аз ҷумла, матни аризаи Б. Рузиевро ба пуррагӣ дар китоби худ ҷой намудаанд, ки он дар ҷунин шакл иншо шудааст. «Ман милтиқро ба хубӣ қор фармуда метавонам ва ба Партияю Ҳукумати Советӣ қавл медиҳам, ки барои Ватан, барои Партия поквичдонона ва фидокорона ҷони худро дарёғ надошта, мубориза мебарам. Маро ҳамчун аскарӣ ихтиёрӣ ба фронт фиристонед» [9].

Намунаи ҷунин аризаҳои ихтиёрӣ дар китоби мазкур хеле зиёд оварда шудаанд.

Соли 1976 У. Усмонов брошюрае таҳти унвони “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” дар ҳаҷми 16 саҳифа ҷоп намудааст. У. Усмонов дар асари худ таҳқиқи масъалаи баррасишавандаро дар умум баён сохта, қайд намудааст, ки аз

ташкilotҳои ҷавонони Тоҷикистон дар солҳои ҷанг бештар аз 39 ҳазор нафар ба фронт рафтаанд. Бештар аз 9 ҳазори нафари онҳо барои зоҳир намудани диловарӣ ва корнамоӣ ба ордену медалҳо мукофонида шуданд [10].

Соли 2001 китоби таълимии Р.А.Набиева, Ф.Б. Зикриёев ва М.Ф. Зикриёева “Таърихи халқи тоҷик” нашр гардидааст. Боби шашуми китоби мазкур ба давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшида шудааст. Дар асари мазкур дар баробари дигар масъалаҳои мубрами Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба масъали бо хошиши худ рафтани ҷавонон ба хатти ҷанг низ мароқ зоҳир гардидааст. Муаллифони асар дарҷ намудаанд, ки аз рӯзҳои шуруи ҷанг ҷавонони ғаюру ҷасури Ватан бо комиссариатҳои ҳарбӣ рафта, барои ба хидмати ҳарбӣ рафтан ихтиёран ариза пешиход менамуданд. Онҳо дарҷ намудаанд, ки танҳо дар як шабонарӯз ба комиссариати низомии шаҳри Душанбе 700 аризаи ихтиёри пешниход гардида буд. 19 нафар донишҷӯёни Донишкадаи педагогии шаҳри Душанбе (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни) бо номи комиссариати низомӣ дастаҷамъона бо чунин шакл “Душманони тамоми инсонияти меҳнатқаш, фашистони Германия ба хоки Иттиҳоди Шуравӣ ҳучум карда даромаданд. Мо донишҷӯёни донишкадаи педагогӣ хоҳиш мекунем, ки аз ҷумлаи мо дастаи низомии санитарӣ ташкил намоед. Ваъда медиҳем, ки дар муҳорибаҳо баробари мардон ба муқобили душман мечангем” ариза навиштаанд [6].

Яке аз муҳорибаҳои калонтарин дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ ин муҳорибаи Москва мебошад. Он 30 сентябри соли 1941 оғоз шуда, 20 апрели соли 1942 ба охир расид. Ҷанги Москва аввалин шикасти стратегии Олмон дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд. Бо шикасти душман дар ин муҳориба афсонаи мағлубнопазирии мошини ҷангии фашистии немис аз миён рафт.

Доир ба корнамоии фиристодагони тоҷик дар муҳорибаи Москва чандин асару мақолаҳо нашр шудааст. Аз ҷумла, дар китоби “Материалҳо доир ба Комсомоли Тоҷикистон” перомуни муборизаи қаҳрамонони чандин ҷавонони тоҷик таҳқиқот анҷом ёфтааст. Чунончи, дар китоби мазкур дарҷ шудааст, ки ҷавонписари тоҷик аз шаҳри Ваҳдат (собиқ райони Роҳатӣ) ба минтақаи аҳолинишин даромада, қисми ҳарбии дар онҷо будаи душманро шикаст дод. Аъзои комсомол Юсуфов Малик аз шаҳри Бохтар (собиқ райони Курғонтеппа) дар муҳорибаи Москва корнамоии бузурги ҷангӣ нишон дода, 30 нафар афсарони душманро нобуд сохта, бо ин амалаш сазовори ордени Байрақи Сурх гардид.

Дар китоби В. Набиев, А. Усмонов, З. Қобилов “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ”, ки соли 2020 нашр гардидааст ин масъала низ баррасӣ гардидааст. Дар саҳифаии 79-уми асар навишта шудааст, ки муҳорибаи Москва ҳадафи ғасбгаронаи Германияи фашистиро барбод дод. Дар ду моҳи аввали ин муҳориба 400 танги душман аз ҷониби афсарони Шуравӣ нест карда шуд.

Муаллифон менависанд, ки дар ин муҳориба аз Тоҷикистон А. Ҳочибоев, А. Кенчаев, Э. Рӯзиев, А. Собиров, К. Хушвахтов, А. Қаландаров, Г. Нуров, Ш. Назаров, Н. Илёсов ва дигарон алайҳи душман мубориза мебуданд. Онҳо дар асоси маводҳои таърихӣ корнамои чандин ҷавонони Тоҷикистонро нишон додаанд. Аз ҷумла, менависанд, ки нишонгири тӯп аз Заҳматобод (ноҳияи Айнии имрӯза) Г. Нуров 10 танки душманро нобуд сохтааст. М. Иброҳимов низ дар даромадгоҳи Москва бо ҳалок шудани ҳамроҳонаш нигоҳ накарда, бо душман 4 соат мубориза мебарад. Дар натиҷа 16 автомашина ва 4 танки душманро нобуд месозад [5].

Бояд қайд намуд, ки М. Иброҳимов аввалин тоҷикписаре буд, ки дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба гирифтани ордени Ленин сарфароз гардид.

Дар китоби таълимии Р.А.Набиева, Ф.Б. Зикриёев ва М.Ф. Зикриёева “Таърихи халқи тоҷик” иштироки ҷавонони ҷумҳурӣ дар муҳорибаи Москва таҳқиқ гардидааст. Дар китоби мазкур дарҷ гардидааст, ки дар муҳорибаи Москва аз Тоҷикистон дивизияи 20-уми савораи кӯҳгарди тоҷик иштирок намуд. Дар ин муҳориба фиристодагони тоҷик аз худ амалҳои ҷангии хуб нишон дода, зиёда аз 150 нафари онҳо ба ордену медалҳо сарфароз гардиданд.

Пас аз торумори дастаҳои фашизм дар муҳорибаи Москва тобистони соли 1942 муҳорибаи Сталинград оғоз гардид. Муҳорибаи Сталинград яке аз калонтарин муҳорибаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ буда, қариб 200 шабонарӯз идома ёфтааст. Дар

муҳорибаи Сталинград низ ҷавонони тоҷик хеле ғаёлона иштирок намуда, бо чандин корнамоии худ номи хешро дар саҳифаҳои таърих абадан сабт намудаанд

Дар китоби “Материалҳо оид ба таърихи комсомоли Тоҷикистон” дарҷ шудааст, ки ҷанговарони тоҷик Рашидов Ғозӣ, Хушвахтов Шарофуддин, Исоев Шукрулло, Сарибоев Умар, Халилов Мухтор ва дигар дар муҳорибаи Сталинград садҳо қувваи душманро нобуд карданд.

Аъзои ВЛКСМ Анвар Қаландаров дар назди Сталинград мардонавор ҷангида, ба ду орден, ордени Ҷанги Ватани дараҷаи I ва ордени Байрақи Сурх сарфароз гардид.

Корнамоии Исмоил Ҳамзаалиев намунаи олии ватандӯстӣ ва мардонагӣ дар муҳорибаи Сталинград мебошад. Номбурда дар муҳорибаи Сталинград, Ростов иштирок кард, дар хоки Украина ҷангида, дар натиҷаи он номи Қаҳрамони Иттифоқи Советиро гирифт.

Дар рисолаи доктории Зикриёева М. Ғ. “Таърихнигории занон” ин нукта баён ёфтааст [2]. Бояд қайд намуд, ки муаллифи рисола танҳо корнамоии ҷавонондухтаронро мавридиди таҳқиқи қарор додааст. Дар асоси маводҳои архивӣ ва матбуоти даврӣ мавсуф зикр менамояд, ки ҷавондухтарони тоҷик дар озод кардани шаҳрҳои соҳили Волга саҳми бузурги худро гузоштаанд.

Инчунин масъалаи мазкур дар рисолаи Л. П. Сечкина низ инъикос ёфтааст. Л. П. Сечкина менависад: “Дар байни занони пушарафи фронтчи мо онҳое буданд, ки дар авиатсия хидмат намудаанд. Собик лётчики ҳарбӣ И. Қурбонова дар Тоҷикистон кор мекард. Роҳи ҷангии ӯ аз Сталинград оғоз ёфта, дар Кенисберг ба охир расид. Дар ҳаҷдаҳсолагӣ вай алақай дар фронт буд” [7].

М. Бобохонов низ дар рисолаи номзадии худ саҳми ҷавондухтаронро дар торумори фашизм нишон додааст. Мавсуф дар рисолаи худ дарҷ намудааст, ки “Муаллима Аслия Мақсудова, ки ташкилотчи комсомоли баталёни 397, армияи 16-и авиатсионӣ буд, дар озод кардани шаҳри Сталинград аз худ ҳиссаи сазовор гузоштааст” [1].

Дар китоби Р. А. Набиева, Ф. Б.Зикриёев ва М.Ф.Зикриёева гуфта мешавад, ки ба дасти ҷанговарони тоҷик дар муҳорибаи Сталинград 3500 нафар аскар, 8 самолёт, зиёда аз 40 танк, 46 тӯп, 40 пулемёт, 300 автомашинаи душман несту нобуд гардиданд. Барои часорат нишон додан дар муҳорибаи Сталинград 527 нафар аскарони Тоҷикистон бо ордени медалҳо мукофонида шуданд.

Баъди шикасти кӯшунҳои душман дар муҳорибаи Сталинград ва анҷоми он душман нерӯҳои худро барои муҳориба ба шаҳрҳои Курск ва Орёл сафарбар карданд. 5 июни соли 1943 фашистон ҳучуми навбатиро сар карданд.

Ҷавонони тоҷик дар муҳорибаи ин шаҳрҳо низ қаҳрамоноҳои зиёд нишон додаанд. Яке аз чунин ҷавонон Ҳодӣ Кенчаев мебошад. Ҳодӣ Кенчаев 4-уми март соли 1914 дар деҳаи Қистақуз ба дунё омадааст.

Дар китоби “Маводҳо доир ба комсомоли Тоҷикистон” дарҷ гардидааст, ки дар муҳорибаи назди Курск ва Орёл фарзанди колхозчи райони Ленинобод Ҳодӣ Кенчаев бо корнамоии қаҳрамононаи худ шуҳрат пайдо кард.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки масъалаи қаҳрамонии ҷавонони тоҷик дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз ҷониби муҳаққиқон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар ин хусус асару мақолаҳои зиёд офарида шудааст.

Адабиёт

1. Бобохонов М. *Трудовые и ратные подвиги учителей Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): Автореф. дисс. ... канд. истор. наук.* – Душанбе, 1993. – 21 с.
2. Зикриёева М.Ф. *Историография проблемы женщин Таджикистана: Автореф. дис. ... докт. истор. наук.* – Душанбе, 2002.
3. Қараев Ф. *Таърихнигории корнамоии меҳнаткашонӣ Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945).* – Душанбе, 2001. – 68 с.
4. Қараев Ф. *Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.* - Душанбе: Дониш, 2015. – 338 с.
5. Набиев В., Усмонов А., Қобилов З. *Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-145).* - Хуҷанд, 2020. – 241 с.
6. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. *Таърихи халқи тоҷик.* - Душанбе, 2008. – 327 с.

7. Сечкина Л.И. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): Автореф. дис. ... д-ра. истор. наук. – Алма-Ата, 1988. – 46 с.
8. Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005.
9. Турсунов А., Лагунов К., Исломов Ю. Материалҳо доир ба таърихи комсомоли Тоҷикистон. - Сталинобод, 1957. – 251 с.
10. Усмонов У. Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ. - Душанбе, 1976. – 16 с.

ТАЪРИХНИГОРИИ МАСЪАЛАИ ҚАҲРАМОНИИ ҶАВОНОНИ ҶУМҲУРӢ ДАР НАБАРДҲОИ ҶАНГӢ

Дар мақола таърихнигории масъалаи қаҳрамони ҷавони тоҷик дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар мақолаи мазкур дарҷ шудааст, ки дар оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар баробари дигар кишварҳои ҷомеа сифатҳои маънавию ахлоқӣ ва нотарсию ҷасурии ҷавонон ба муқобили душман бо қувваи махсус зоҳир гардид. Ҷавони ҷумҳурӣ дар сафҳои аввали муҳофизатчиёни Ватан истода, шикасти душманро шарафи бузурги худ донистанд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, таърихнигорӣ, ҷанг, муҳориба, қаҳрамонӣ, Тоҷикистон, комсомол, муҳаққиқ, пажӯҳиш, асар.

ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА О ГЕРОИЗМЕ МОЛОДЁЖИ РЕСПУБЛИКИ В ВОЕННЫХ СРАЖЕНИЯХ

В статье исследуется историография вопроса о героизме таджикской молодежи в сражениях Великой Отечественной войны. В статье отмечается, что в начале Великой Отечественной войны наряду с другими слоями общества духовно-нравственные качества и самоотверженность молодежи проявились с особой силой в борьбе с врагом. Молодежь республики, стоя в первых рядах защитников Отечества, считала своим великим долгом разгромить врага.

Ключевые слова: молодежь, историография, война, борьба, Таджикистан, комсомол, исследователь, исследование, работа.

HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE OF YOUTH HEROISM OF THE REPUBLIC IN WAR BATTLES

The article examines the historiography of the issue of Tajik youth heroism in the battles of the Great Patriotic War. It is noted that at the beginning of the Great Patriotic War, along with other segments of society, the spiritual and moral qualities and dedication of young people were manifested with particular force in the fight against the enemy. The youth of the republic, standing in the forefront of the defenders of the Fatherland, considered it their great duty to defeat the enemy.

Keywords: youth, historiography, war, struggle, Tajikistan, komsomol, researcher, research, work.

Дар бораи муаллиф

Азаматзода Ғайратшо
Номзади илмҳои таърих, докторанти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 900 04 10 10
E-mail: shohzoda2017@mail.ru

About the author

Azamatzoda Gayratsho
Candidate of Historical Sciences, Doctoral student
of the Department of History of the Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 900 04 10 10
E-mail: shohzoda2017@mail.ru

Об авторе

Азаматзода Ғайратшо
Кандидат исторических наук, докторант
кафедры истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 900 04 10 10
E-mail: shohzoda2017@mail.ru

**ПРИОРИТЕТЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДВУСТОРОННЕГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И БЕЛАРУСЬ В КОНЦЕ XX –
НАЧАЛО XXI ВЕКА (от установления дипломатических отношений до
стратегического партнерства)**

Кенджаев Ф. П.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Приобретение государственной независимости и вхождение в мировое сообщество как равноправных субъектов являлся новым качественным периодом в истории государственности Таджикистана и Беларуси. Обе постсоветские республики получили возможность вести свою внешнюю политику с учетом своих национальных интересов и предпочтений. В этой связи правовое принципиальное и геополитическое положение двух государств имело некоторые общие черты и особенности. В частности для Республики Таджикистан процесс приобретения суверенитета проходил в сложных и трудных внешних и внутренних условиях протекания гражданской войны со всеми протекающими последствиями и лишениями. Несмотря на это, Таджикистану удалось выйти из состояния гражданской войны и создать прочные предпосылки для ведения внешней политики. Следует отметить, что членство двух республик во недавно созданное Содружество независимых государств стало главной предпосылкой в установлении двусторонних отношений. Таджикистан и Беларусь с первых дней создания интеграционного объединения постсоветских государств Содружества Независимых Государств (СНГ) последовательно стремятся к эффективному и многостороннему сотрудничеству не только в пользу укрепления и развития взаимоотношений стран СНГ, но и на благо своих народов. Основу двусторонних связей Таджикистана и Беларуси составляет двустороннее соглашение «О торгово-экономических отношениях» заключенное 27 декабря 1993 года и вступившее в силу 1 января 1994 г. [1, л. 201].

Важным шагом в процессе установлении дипломатических отношений двух государств было открытие дипломатических представительств на уровне посольств в 1997 году. Это событие произошло 4 февраля 1997 года, когда посольство Республики Таджикистан в Минске начало свое функционирование. А в марте 2011 года было открыто Посольство Республики Беларусь в Душанбе. Основные принципы двусторонних отношений, соответствующих духу международного права - взаимное уважение независимости и государственного суверенитета; равноправие; невмешательство во внутренние дела друг друга, обоюдное стремление к установлению и развитию взаимовыгодных партнерских экономических связей были определены в Договоре о дружбе и сотрудничестве, подписанном в апреле 2000 года в ходе двухдневного визита Президента Республики Беларусь в нашу республику. В ходе визита были обсуждены вопросы углубления взаимодействия в борьбе с организованной преступностью, международным терроризмом, контрабандой наркотических средств и оружия, а также противодействия распространению религиозного и иного экстремизма. Во время встречи президентами двух стран особое внимание было уделено вопросам укрепления двустороннего сотрудничества в военной и военно-технической сфере, а также конкретным проектам, в том числе созданию совместного предприятия по сборке в Таджикистане тракторов МТЗ-80 и МТЗ-82, и совместному освоению земель по производству хлопка и табака [2].

Подписанные в ходе визита межправительственные соглашения о долгосрочном торгово-экономическом сотрудничестве на период до 2005 года, о сотрудничестве в области туризма и спорта, о воздушном сообщении, межведомственные соглашения о сотрудничестве в области здравоохранения, в сфере предпринимательства, особенно в развитии экспорта и импорта товаров, инвестиций и другие обоюдно выгодны для двух стран. Развитие двусторонних взаимовыгодных связей в этих конкретных направлениях

будут способствовать укреплению договорной базы и придадут новый импульс отношениям между двумя странами [3, л. 9].

Президенты двух государств отметили «важность» конструктивного взаимодополняющего сотрудничества между Республикой Беларусь и Республикой Таджикистан и подтвердили, что договор о дружбе и сотрудничестве от 5 апреля 2000 года, воплощается в жизнь. Следует отметить, что подписание договоров имело фундаментальное значение для двустороннего взаимодействия, исходя из общего стремления к дальнейшему упрочению дружбы и укреплению существующих между двумя странами отношений дружбы, взаимного доверия и развития всестороннего сотрудничества. На базе этого по итогам встречи двусторонних переговоров на высшем уровне в городе Минск, стороны заявили, что уровень торгово-экономического сотрудничества, особенно показатели товарооборота между двумя странами не соответствуют имеющемуся потенциалу, возможностям экономики двух стран и выразили готовность расширять и углублять двустороннее торгово-экономическое сотрудничество на основе равенства и взаимной выгоды. Стороны предлагали усилить и разыскать необходимые возможности для реализации достигнутых договоренностей, поиска и использования новых взаимоприемлемых схем поставок продукции и форм расчетов, развития иных способов взаимодействия в торгово-экономической области [4, л. 104].

Главы государств, отвергая любое оправдание терроризма, подвергли резкому осуждению каких бы то ни было террористических акций и подчеркнули особую актуальность тесной координации усилий двух стран в рамках Договора о коллективной безопасности СНГ в целях нейтрализации этих негативных вызовов современности [5, л. 107].

Стороны подтвердили, что мир в Афганистане является также важным фактором стабильности для всего пространства СНГ и еще раз высказались за скорейший созыв под эгидой ООН специальной конференции по переводу афганского конфликта в русло политического его разрешения. В этой связи белорусская сторона поддерживала усилия руководства Таджикистана, направленные на мирное урегулирование ситуации в Афганистане путем прямого политического диалога с участием всех заинтересованных сторон [6, л. 108].

В ходе переговоров была дана реалистичная оценка достигнутого уровня сотрудничества между Таджикистаном и Беларуссией, намечены новые горизонты перспективного развития взаимоотношений между двумя странами. Главами государств было указано, что успешная реализация намеченного, позволит вывести взаимоотношения между Таджикистаном и Беларуссией на качественно новый уровень развития, в частности следует обратить внимание на состояние экономической связи, так как обстановка требует нового подхода ко всей нашей внешнеэкономической стратегии.

В системе двусторонних отношений главным катализатором выступает высокий уровень взаимоотношения лидеров двух государств, получивших отражений в регулярных официальных и рабочих визитах, постоянных контактов во время проведения саммитов в рамках интеграционных объединений, в частности, СНГ, ОДКБ, ШОС, единая позиция в решении глобальных и региональных проблем. В частности, развитию двустороннего партнерского взаимодействия Республики Таджикистан с Республикой Беларусь придал дополнительный импульс официальный визит Президента Республики Беларусь А. Лукашенко в Таджикистан в октябре 2011 года. Президент Беларуси охарактеризовал свое пребывание в Таджикистан как «новую веху в истории белорусско-таджикских отношений». Главным результатом визита стало подписание совместного заявления с поручением правительствам сосредоточить усилия на приоритетных направлениях экономического, научно-технического и гуманитарного взаимодействия [7, л. 93].

Стороны выразили готовность углублять связи в рамках международных организаций. Александр Лукашенко поддержал позицию руководства Таджикистана в споре с Узбекистаном относительно распределения водных ресурсов Памира, а перед визитом на правах председательствующего в ОДКБ даже пригрозил Ташкенту серьезными последствиями за «тройную игру» в отношении этой организации [8]. По мнению Президента республики уважаемого Эмомали Рахмона реализация подписанных документов позволяют повысить эффективность и продуктивность двустороннего сотрудничества в

сферах, представляющих взаимный интерес. В продвижении двустороннего сотрудничества налаживание взаимодействия внешнеполитических ведомств играют важную роль. С учетом этого, регулярно проводятся межгосударственные консультации в столицах двух республик, где обсуждаются внешнеполитические вопросы, представляющие обоюдный интерес, идет поиск путей координации позиции на региональном и глобальном уровнях. В частности в рамках ООН Беларусь поддержала инициативу Таджикистана в рамках программы действий «Вода для жизни», а также Таджикистан поддержал инициатива Беларуси по экологическим проблемам Киотского Протокола в рамках ООН, а также неприменение в отношении Беларуси «московского механизма», инициированного группой стран Европейского Союза [9, л. 116].

Торгово-экономическое сотрудничество является одним из приоритетных направлений в комплексе отношений между нашими странами. Расширяется номенклатура поставляемых товаров, растет объем взаимного товарооборота.

С целью расширения экономического сотрудничества между двумя государствами с 10 по 13 февраля 2010 года Таджикистан посетила белорусская делегация во главе с Заместителем министра промышленности Республики Беларусь Г.Б. Свидерским. В состав белорусской делегации вошли представители руководства Белорусской торгово-промышленной палаты, РУПП «БелАЗ», РУП «МТЗ», ОАО «МАЗ», ОАО «Амкор», ОАО «Лидсельмаш», ОАО «Оршаагропромаш», ОАО «Лидахлебопродукт», ОАО «Лидаагропромаш» и ГПО «Белагромаш. Данный рабочий визит на уровне министерств и ведущих предприятий способствовал улучшению кооперации между хозяйственными субъектами обеих стран и заложил дальнейшую основу увеличения роста товарооборота. Увеличению товарооборота между странами в последние годы способствовали проведенные выставки товаров белорусских производителей, создание сборочного производства белорусской сельхозтехники «Агротехсервис» в таджикском городе Гиссар, совместное предприятие по сбору лифтов ОАО «Могилевлифтмаш», реализация проектов по производству молочной продукции и поставкам троллейбусов для Душанбе, поставки в Беларусь продукции сельского хозяйства и легкой промышленности Таджикистана.

Значимое место отводится межправительственной таджикско-белорусской комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству, 15-е заседание которой состоялось 7-11 июня 2022 года в Минске.

Активно развиваются межпарламентские связи - регулярно проводятся встречи представителей парламентских групп дружбы Таджикистана и Беларуси. Налажено эффективное сотрудничество между органами безопасности и правоохранительными структурами, а также взаимодействие в военной и военно-технической областях.

Одним из приоритетных направлений сотрудничества является сфера образования. Между учебными заведениями реализуются различные образовательные проекты, в рамках которых созданы совместные факультеты и приняты единые образовательные программы. Прорабатывается вопрос открытия филиалов вузов Беларуси в Таджикистане. Количество таджикских студентов в Беларуси составляет более 200 человек. Налажено межрегиональное сотрудничество между областями, городами и районами. Наши столицы Душанбе и Минск являются городами-побратимами.

По мнению экс-министра иностранных дел республики Х. Зарифи таджикско-белорусские отношения характеризуются высоким уровнем развития, как на двусторонней, так и на многосторонней основе.

Важной вехой в истории двусторонних и многосторонних связей является установление стратегического партнерства между двумя республиками.

Как известно, 28 июня 2019 года Президент Таджикистана Эмомали Рахмон и президент Беларуси Александр Лукашенко подписали Договор о стратегическом партнерстве. При подписании договора президент республики Эмомали Рахмон подчеркивал, что таджикско-белорусские отношения дружбы и сотрудничества поступательно развиваются и теперь работа двух стран продолжится в новом формате.

Стратегическое партнерство является прочным фундаментом поступательного развития взаимовыгодного сотрудничества между странами, как на двусторонней основе, так и в

многостороннем формате. Основными статьями экспорта в Таджикистан являются тракторы и седельные тягачи, сахар, нефтепродукты, мука, продукция деревообрабатывающей промышленности, канцелярские товары. Из Таджикистана в Беларусь импортируются, главным образом, хлопчатобумажная пряжа, хлопковое волокно и свежие и сушеные фрукты.

В ходе состоявшегося в октябре 2022 года официального визита Президента Республики Беларусь в Таджикистан, было подписано 10 новых двусторонних документов, охватывающих важные сферы сотрудничества, в том числе программа «Дорожная карта» сотрудничества Таджикистана с Беларусью на 2022-2026 годы. Между странами заключено более 100 договоров и соглашений, основополагающими из которых являются Договор о дружбе и сотрудничестве, подписанный 5 апреля 2000 года, а также Договор о стратегическом партнерстве между Республикой Таджикистан и Республикой Беларусь от 27 июня 2019 года.

Такая солидная договорно-правовая база позволяет успешно развивать и углублять взаимовыгодное сотрудничество в политической, торгово-экономической, культурной, гуманитарной и других сферах. Между странами налажено эффективное сотрудничество в рамках международных и региональных организаций, таких как ООН, СНГ, ОДКБ, ШОС, ОБСЕ.

«В нашем партнерстве уже есть магистральные направления, которые определяют характер и придают им прочность. Беларусь настроена на системную и долговременную работу в экономической сфере» - сказал президент Александр Лукашенко.

Таким образом, рассматривая отношения между Таджикистаном и Беларусью в конце XX начале XXI века можно заключить, что они развивались поступательно и динамично, особенно активизировавшись в последние годы. По свидетельству лидеров двух государств приоритетными направлениями расширения стратегического партнерства в ближайшие годы являются:

1. Расширение и укрепление многостороннего сотрудничества в рамках международных и региональных организаций, дальнейшее углубление и координация совместных усилий по решению существующих проблем на постсоветском и глобальном масштабе.

2. Развитие и дальнейшее углубление военно-технического сотрудничества двух государств на двустороннем уровне и в рамках ОДКБ, координация действия по обеспечению безопасности на западных и южных рубежах СНГ. 3. Развитие сотрудничества в промышленных сферах с учетом того, что Таджикистан, выбрав путь ускоренной индустриализации все больше заинтересован в промышленной кооперации с Беларусью с развитой её промышленной индустрии – строительство совместных предприятий по производству тракторов, грузовых автомобилей, дорожно-строительной техники, железнодорожных вагонов и т.д.

4. Расширение сотрудничество в аграрном секторе с учетом того, что одной из важных стратегических целей объявлен обеспечение продовольственной безопасности, а именно увеличение взаимных закупок продовольствия и продукции легкой промышленности, сотрудничество в области животноводства).

5. Расширение сотрудничество в области науки, образования, культуры, создания совместных вузов, открытие филиалов белорусских высших школ, оказание помощи Таджикистану в сфере подготовки профессионально-технических кадров [10].

Литература

1. Эмомали Рахмон. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан.* / Составители: Автор предисловия З.Ш. Саидов, М.Р. Камолова. – Душанбе: ООО «Контраст», 2019. – 222 с.
2. Коимдодов К. *Диалог ценностей: Таджикистан / К. Коимдодов – Беларусь. Минск, 2011. – 131 с.*
3. *Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. Т. I.* - Душанбе, 2009. – 370 с.
4. Панфилова В., Алексеева Г. *Начало нового этапа взаимоотношений - Минск и Душанбе расширяют международные связи // Независимая газета. – 2000. - 7 апреля.*
5. *Беларусь-Таджикистан: на пороге реализации взаимовыгодных проектов // Коммерсант. – 2000. - 4 апреля.*

6. Тихомиров А. Таджикиский вектор внешней политики виден только вооруженным глазом // *Политика*. – 2011. – 2 ноября.
7. Б. Сафарзода: Таджикистан и Беларусь очень близки духом [Электронный ресурс]. – URL: <https://avesta.tj/2023/09/05/bahtovara-safarzoda-tadzhikistan-i-belarus-ochen-blizki-duhom/?ysclid=lmd44eiocy106641522>
8. Таджикистан и Беларусь подписали договор о стратегическом партнерстве [Электронный ресурс]. – URL: <https://tj.sputniknews.ru/20190628/tajikistan-belarus-strategicheskoe-partnerstvo-1029276303.html?ysclid=lmd416fst8224745241>
9. Глобальные инициативы, белорусско-таджикские отношения, неиспользованные возможности. О чем рассказал Посол Таджикистана в Беларуси агентству БелТА? [Электронный ресурс]. – URL: <https://khovar.tj/rus/2023/09/globalnye-initsiativy-belorussko-tadzhikskie-otnosheniya-neispolzovannye-vozmozhnosti-o-chem-rasskazal-posol-tadzhikistana-v-belarusi-agentstvu-belta/?ysclid=lmd4881qnp201008235>
10. Беларусь и Таджикистан выходят на стратегическое партнерство [Электронный ресурс]. – URL: https://grodnonews.by/news/novosti_belarusi/tema_nedeli_belarus_i_tadzhikistan_vykhodyat_na_strategicheskoe_partnerstvo.html?ysclid=lmd4c4a0ij698085545
11. Беларусь и Таджикистан заключили договор о стратегическом партнерстве [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.belta.by/president/view/belarus-i-tadzhikistan-zakljuchili-dogovor-o-strategicheskom-partnerstve-353098-2019/>
12. Залесский Б.Л. Беларусь – Таджикистан: на пути к стратегическому партнерству [Электронный ресурс]. – URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/229022/1/PL%20%2807-15.08.19%29-10-12.pdf>
13. Переговоры с Президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном [Электронный ресурс]. – URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/peregovory-s-prezidentom-tadzhikistanaemomali-raxmonom-21425/

ПРИОРИТЕТЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И БЕЛАРУСЬ В КОНЦЕ XX - НАЧАЛО XXI ВЕКА (от установления дипломатических отношений до стратегического партнерства)

В данной статье анализируется процесс установления дипломатических отношений, основные моменты её развития до поднятия на уровень стратегического партнерства. Показаны объективные и субъективные факторы способствующие углублению и расширению взаимодействия двух братских республик. По мнению автора таджикско-белорусские отношения традиционно опираются на тесных политических, экономических, научно-технических, культурно-гуманитарных связях и развиваются как на двусторонней, так и на многосторонней основе в русле дружественного, конструктивного и взаимовыгодного сотрудничества. Тональность двусторонним отношениям придает активный политический диалог на самом высшем уровне. Позиции двух стран совпадают или близки практически по всем актуальным международным и региональным вопросам. Стоит отметить, что двусторонние связи между Беларусью и Таджикистаном носят неконъюнктурный характер и ориентированы на долгосрочную перспективу. Автор акцентирует внимание на выход двух республик на новый качественный уровень сотрудничества - стратегическое партнерство, установленное летом 2019 года. Автор убежден, что стратегическое партнерство открывает новые горизонты двустороннего взаимодействия братских республик. Среди приоритетных направлений стратегического партнерства названы: развитие промышленной кооперации, сотрудничество в сельском хозяйстве, взаимодействие в науке, образовании и культуре.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Республика Беларусь, стратегическое партнерство, промышленная кооперация, многостороннее сотрудничество, двустороннее сотрудничество, региональная интеграция.

АВЛАВИЯТҶО ВА САМТҶОИ АСОСИИ ҲАМКОРИҶОИ ДУҶОНИБАИ ТОҶИКИСТОН ВА БЕЛАРУС ДАР ОХИРИ АСРИ XX – ИБТИДОИ АСРИ XXI (аз устуворшавии робитаҳои дипломатӣ то шарикии стратегӣ)

Мақолаи мазкур ба таҳлили вазъият ва самтҳои асосии ҳамкориҳои Тоҷикистону Беларус дар дар охири асри XX – ибтидои асри XXI бахшида шудааст. Ба андешаи муаллиф робитаҳои ду кишвари шарик ба ҳамкориҳои зичи сиёсӣ, иқтисодӣ, илмиву техникӣ, фарҳангиву гуманитарӣ таъмакунанд. Ба рушди ҳамкориҳои дуҷониба пеш аз ҳама мавқеи устувори роҳбарияти ду ҷумҳурӣ дар роҳи рушди ҳамкориҳои стратегӣ мусоидат мекунад. Муаллиф он ақидаро ҷонибдор аст, ки робитаҳои Тоҷикистон ва Беларус ҳислати ғайриконъюнктурӣ дошта, ба пешомади дарозмуддат нигаронида шудаанд. Имзо шудани Аҳднома дар бораи устуворшавии шарикии стратегӣ дар моҳи июни соли 2019 робитаҳо ва ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Беларусро ба сатҳи сифатан нав баровард.

Муаллиф муътақид аст, ки устувор шудани шарикӣ стратегӣ уфукҳои нави ҳамкориҳои ду ҷумҳурии бародар ва ҳампаймонро мекушояд. Дар миёни самтҳои афзалиятноки шарикӣ стратегӣ ду ҷумҳурӣ рушди кооператсияи саноатӣ, ҳамкориҳо дар соҳаи кишоварзӣ, илм, маориф ва фарҳанг номбар карда мешаванд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Беларус, шарикӣ стратегӣ, кооператсияи саноатӣ, ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба, ҳамгарамии минтақавӣ, ҳамёри.

PRIORITIES AND MAIN DIRECTIONS OF BILATERAL COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND BELARUS IN THE LATE XX - EARLY XXI CENTURY (from the establishment of diplomatic relations to strategic partnership)

This article is devoted to the analysis of the situation and the main directions of Tajik-Belarusian cooperation in the late XX - early XXI century. According to the author, the relations of the two partner countries are based on close political, economic, scientific, technical, cultural and humanitarian cooperation. To promote the development of bilateral cooperation, first of all, the stable position of the leadership of the two republics on the path of development of strategic partnership. The author confirms the idea that the relations between Tajikistan and Belarus have a non-conjunctiva nature and are focused on the long term. The author confirms the idea that the relations between Tajikistan and Belarus have a non-conjunctiva nature and are focused on the long term. The signing of the Strategic Partnership Stabilization Agreement in June 2019 brought the relations and cooperation between Tajikistan and Belarus to a qualitatively new level. The author believes that the strengthening of strategic partnership opens up new horizons for cooperation between the two fraternal and women's republics. Among the priorities of the strategic partnership between the two countries are the development of industrial cooperation, partnership in agriculture, science, education and culture.

Keywords: The Republic of Tajikistan, the Republic of Belarus, strategic partnership, industrial cooperation, multilateral cooperation, bilateral cooperation, regional integration.

Об авторе

Кенджаев Фариддун Примшоевич
Соискатель кафедры всеобщей истории и
международных отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 550 55 99 99
E-mail.: faridun.kenjaev@mail.ru

About the author

Kenjaev Fariddun Primshoevich
Applicant of the Department of universal history
and international relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 550 55 99 99
E-mail.: faridun.kenjaev@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Кенчаев Фариддун Примшоевич
Унвонҷӯи кафедраи таърихи умумӣ ва
муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 550 55 99 99
E-mail.: faridun.kenjaev@mail.ru

ТАҲАВВУЛОТИ СИЁСӢ ДАР ОХИРИ СОЛҲОИ 80-УМ - ИБТИДОИ СОЛҲОИ 90-УМИ АСРИ ХХ ДАР ТОҶИКИСТОН

Асомуддини А.

*Институти таърих, бостониносии ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ*

Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ дар нимаи дуюми солҳои 80-уми асри ХХ ба бӯҳрони амиқи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мувоҷеҳ шуд. Моҳи апрели соли 1985 дар Иттиҳоди Шуравӣ марҳалаи нави сиёсӣ бо номи “бозсозӣ”, ки ба сиёсати расмӣ давлатӣ табдил ёфт, шуруъ гардид [24, с. 4]. Ҳадафи ин раванд наҷоти иқтисодиёти харобгаштаи кишвар, ба таври кулӣ дигаргун сохтани тамоми соҳаҳои мамлакат ва барқарор намудани қудрати қаблӣ давлати Шуравӣ буд. Бо мақсади амалӣ гаштани ҳадафҳои “бозсозӣ” сарвари давлат Михаил Горбачев як қатор тадбирҳо, аз ҷумла инкишофи кооператсия, ислоҳоти пулии «павловӣ», демократикунӣ ва бозсозӣ, озодандешӣ, барҳам додани блоки ҳарбӣ-сиёсии «Ташкилоти Шартномаи Варшава», бетартибона берун кардани қисмҳои ҳарбии Артиши Шуравӣ аз мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва ба даштҳои Русия ва Украина мустақар кардани онҳо, саросемавор баровардани Артиши Шуравӣ аз Афғонистонро дар сиёсати худ анҷом дод. Аммо ин тадбирҳо роҳи бӯҳрони оммавро дар Иттиҳоди Шуравӣ гирифта натавонистанд.

Солҳои 1985-1990 дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи Иттиҳоди Шуравӣ камбудҳои ҷиддӣ ба назар мерасид. Маҳз бо сабабҳои ба миён омадани бӯҳрони оммаӣ дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ дар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ тамоили ҷунбишҳои миллӣ-демократӣ босуръат авҷ гирифт. Бо истифода аз озодии суҳан дар саросари кишвар ҷунбишҳои қавии сиёсӣ ба муқобили ҳокимияти марказӣ ба хоҷагии худмухтории воқеӣ ва баромадан аз ҳайати ИҶШС ба амал омад.

Дар замони «бозсозӣ» ҳаракатҳои миллӣ, гуногунандешӣ, ошкорбаёнӣ ва истиклолиятҳои дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ боиси пайдоиши матбуоти озод гардид ва он бо кӯмаку дастгирии сармоядорон пурқувват шуда, нисбат ба матбуоти марказии ҳизбӣ ва дигар нашрияҳои расмӣ обрӯӣ хоса касб намуд. Пайдоиши он асосан дар Русия дар натиҷаи ба вучудони ақидаҳои миллӣ ва таблиғи ифтихори миллӣ ба вучуд омада, боиси густариши сиёсати нави давлатдорӣ гардид.

Дар солҳои ҳаштодум болоравии худшиносии миллӣ, озодандешӣ дар Тоҷикистон суръати нав пайдо кард. Ба ақидаи мураттиби китоби «Тоҷикон дар масири таърих» Мирзо Шакурзода ин ду сарчашма дошт. Якум ин, ки то ҳаде пояҳои режим ларзонак шуда буд ва дуум осори тақондихандаи иддае аз адибон дар зехну қалби мардум аксандози нерӯманде пайдо мекард [1, с. 226].

Солҳои «бозсозӣ» ошкорбаёнӣ ва гуногунандешӣ тариқи матбуоти даврӣ роҳбарияти ҷумҳуриро ба ташвиш андохт. Аз ин сабаб 22 – юми декабри соли 1987 Қарори Пленуми VIII ҲК Тоҷикистон «Дар бораи қори роҳбарӣ ба бозсозӣ дар ҷумҳурӣ»-ро ба тасвиб расонд. Моҳи июни соли 1988 маркази матбуоти «Ошкорбаёнӣ» таъсис ёфта, зери назари Иттифоқи журналистон ва шӯбаи тарғибу ташвиқи ҲКТ қарор гирифт, ки дар ҷаласаҳои он роҳбарони ҷумҳурӣ бо рӯзноманигорон вохӯрӣ гузаронида, масъалаҳои доғи рӯзро мавриди муҳокима қарор медоданд. Аммо ин гуна ташкили вохӯриву суҳбатҳо ҷилави андешаҳои миллӣ ва ошкорбаёнӣро гирифта натавонист, балки яке аз масъалаҳои асосӣ, ки дар шароити ошкорбаёнӣ хислати умумихалқӣ гирифт, ба забони тоҷикӣ додани мақоми забони давлатӣ буд. Ин масъала пеш аз ҳама тариқи матбуоти даврӣ аз ҷониби зиёиёни кишвар ба миён омад. Аз ҷумла, дар яке аз мақолаҳои нашршудаи он солҳо омадааст: «Ҷоиз аст, ки дар Қонуни асосии Тоҷикистон забони тоҷикӣ ба сифати забони асосии республика сабт гардад» [3]. Ин масъала зиёиёни кишварро муттаҳид сохт.

22 –юми феввали соли 1989 рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» хулосаи Комиссияи тайёркунандаи пешниҳодҳо доир ба мақоми давлатии забон дар ҶШС Тоҷикистон ва тартиби корбасти забонҳо дар ҷумҳуриро нашр сохт, ки дар он омада буд: «Барои ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ ягон монеаи ҳуқуқӣ ё худ сиёсӣ нест» [22]. Бо вучуди ин, 24 феввали соли 1989 дар майдони марказии ба номи Ленини шаҳри Душанбе нахустин гирдиҳамоии

донишчӯён доир гардид, ки исроркорона ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатиро талаб мекарданд [1, с. 234]. Моҳи апрели ҳамон сол рӯзномаҳои Тоҷикистон лоиҳаи «Қонуни ҶШС Тоҷикистон дар бораи забон»-ро интишор ва ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод кард [22]. Дар иҷлосияи Х-уми Шурои Олии Тоҷикистон, санаи 22 –юми июли соли 1989, Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи илова ба Конституцияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон» қабул гардид. Мувофиқи он ба боби 71 –и Конституцияи илова гардид, ки минбаъд забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ (форсӣ) махсуб меёбад. Ҳамин тавр, тибқи ҳаракатҳои миллии зиёиён Қонуни ҶШС Тоҷикистон аз 22 июли соли 1989, тахти №150 ба имзо расида [9], забони тоҷикӣ забони давлатӣ ва 22-юми июли соли 1989 рӯзи қабули Қонуни забон – «Рӯзи забон» эълон карда шуд.

Сиёсати нави давлатӣ ғаёлнокии сиёсии мардумро баланд бардошта, барои зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилотҳои нави сиёсӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ин марҳилаи таърихи сиёсии Тоҷикистон дар аксар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос гардидааст.

Масоили марбут ба инъикоси сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон ва дар партави он таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, зуҳури озодандешӣ ва ҳудодоҳии миллий ва билохира, пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст омадани Истиқлолият, қабл аз ҳама дар гузоришу баромадҳо ва шоҳасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд [20].

Дар инъикоси роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон, заминаҳо ва раванди ба даст овардани Истиқлолияти Давлатӣ асарҳои Г.Ҳ. Ҳайдаров [25], И. Усмонов [24], А.Холиқзода [26], Н.М.Назаршоев [13], Р. Масов [12, с. 185-192], Ҳ.Пирумшоев [16], А.Мамадазимов [11], Д.Назриев ва И.Сатторов [14], Ғ.Ғоибов [4], Ю. Проценко [17], С. Шарипов [27], Ю. Кулчик ва С. Румянцев [10], инчунин асарҳои бунёдии «Бунёди давлатдорӣ навин» [2], «История таджикского народа» [7] ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол» [15], инчунин «Таджикистан в огне» [21], С. Кобилова [8], Б.Шокиров [28] - ро махсус қайд кардан бамаврид аст. Муаллифони мазкур муътақиданд, ки зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилоту маҳфилҳои нави сиёсӣ натиҷаи роҳандозии сиёсати ҷадиди Давлати Шуравӣ – сиёсати бозсозӣ буда, ин созмонҳо дар раванди демократикунонии ҷамъият, озодандешӣ ва ба даст омадани Истиқлолияти Давлатӣ нақши муассир доранд.

Дар китоби Б. Шокиров ва А. Маҳмадкаримов, ки бевосита ба таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ бахшида шуда, «Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва ғаёлияти онҳо (солҳои 1989-1992)» [28] унвон дорад, масоили зиёд, ба амсоли пайдоиш ва ғаёлияти ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои шаҳрвандӣ инъикос гардидаанд. Ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ба ақидаи муаллифон, яқсон набуда, дар онҳо се чараён мушоҳида мегардад: куҳнапарастон-консерваторҳо, ислохотчиён-либералҳо ва радикалҳои иртиҷоӣ. Муаллифон сабабҳои объективӣ ва субъективӣ ба ҳаҷри ҲКШ ва ҲК Тоҷикистонро муайян намуда, мутаассифона, муносибати ин ҳизбро бо руҳониён ва умуман диндорон изҳор нашофтаанд.

Бояд қайд кард, ки тибқи маълумоти манбаъи мазкур нахустин маҳфили сиёсӣ бо номи «Рӯ ба рӯ» ҳанӯз дар охири соли 1988 дар шаҳри Душанбе аз ҷониби корманди Кумитаи Ҷавонони Тоҷикистон – Зафар Саидов ва устодони Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон – Ҷумаҳон Исоев, Барот Мақсудов ва бархе аз рӯзноманигорон, ба монанди Искандари Хатлонӣ, Салими Аюбзод ва дигарон таъсис дода шуд. Ба ақидаи собиқ раиси ҳизби Демократии Тоҷикистон Ҷумабой Ниёзов «маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» дар бедории халқи тоҷик ва боварӣ пайдо кардан ба идеяҳои бозсозӣ саҳми босазо гузоштааст» [6].

Аввалин ҷаласаи маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» 4 майи соли 1989 дар бинои қасри ҳозираи «Ваҳдат» баргузор гардид. Ба ин маҳфил шаҳрвандон аз пойтахт ва ноҳияҳои дурдаст омада андешаҳои худро озодона баён намуда, ин ё он амалдори ҳизбӣ ё давлатиро зер танқид мегирифтанд. Роҳбарони маҳфил мансабдорони сатҳи гуногун, ҳатто вазиронро даъват карда, атрофи масоили доғи рӯз суҳбати ошкоро меоростанд ва аз натиҷаҳои суҳбатҳо андешаҳошонро дар матбуоти даврӣ нашр мекарданд.

Ин иқдоми пешгирифтаи КМ Комсомоли Тоҷикистон, на ин, ки авзои сиёсии ҷомеаро беҳтар накард, балки барои ба вучуд омадани дигар созмону гурӯҳҳо замина ба вучуд овард. Дар як муддати кӯтоҳ, яъне дар солҳои 1989-1990 зер таъсири гурӯҳи сиёсии «Рӯ ба рӯ» моҳи апрели соли 1989 дар собиқ вилояти Кӯлоб иттиҳодияи «Ошкоро», моҳи июли соли 1989 дар вилояти Суғд маҳфили «Эҳёи Хучанд», дар шаҳри Норақ маҳфили «Дирафши Ковиён» ва дар Ваҳдат «Тачдид», инчунин ҳаракат ва ҷамъиятҳои «Бохтар» (дар Ховалинг),

«Самарқанд» (дар Душанбе), «Куруши Кабир», «Суғдиён» (ш. Москва), «Вахдат», «Пайванд» (ш. Душанбе) ва ғайра ба вучуд омаданд [2, с. 286]. Аксарияти аъзоёни ин ташкилотҳоро муаллимони мактабҳои олий, миёна ва миёнаи махсус, кормандони маданият, матбуот, адабиёт, фарҳанг, соҳаи савдо ва хизматрасонӣ ташкил меоданд. Дар байни ин гурӯҳу созмонҳо аз ҳама бештар иттиҳоди «Ошкоро» ҷанбаи сиёсӣ дошт. Дар муқоиса ба Ҳизби Коммунистӣ ин иттиҳод тарафдори гуногунакидагии сиёсӣ, бисёрхизбӣ ва адолат дар иҷтимоӣ буд. Яке аз талабҳои ин ҳизб аз ҳукумати давр ба инobat гирифтани ҳуқуқҳои минтақаҳои гуногуни кишвар дар идораи давлат маҳсуб меёфт [2, с. 286]. Шурои «Ошкоро» аз панҷ нафар иборат буда, бештар аз 150 нафар фаёлонро муттаҳид сохта буд. Дар «Оиннома»-и он омадааст, ки «Ошкоро» созмони иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҳудуди Кӯлоб мебошад, ки бо мақсади фаёл кардани ҳаёти маънавӣ, фаёлияти сиёсии одамон барои ба амал баровардани ормонҳои бозсозӣ таъсис ёфтааст. Ташкилот вазифаи аввалиндараҷаи худро аз он иборат медонист, ки ҳаёти халқро пурра бозсозӣ намояд; ба инкишофи иқтисодиёт, эҳёи забон, илм дар Кӯлоб ва барои ҳалли одилонаи масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва экологӣ дар ноҳия мусоидат намояд [5, с. 162].

Ҳаракати «Эҳёи Хучанд» бошад, моҳи июли соли 1989 таъсис ёфта, бештар аз 100 нафар олимону омӯзгорони донишқадаҳои олий ва миёнаи махсуси шаҳри Хучанд, инчунин зиёиёни техниқиро дар бар мегирифт. Ҳадафи ин ҳаракат ба ду масъала: яқум, барқарор кардани номи таърихӣ шаҳр ва кӯчаҳои шаҳри Хучанд ва дуюм ба ваколати шуроҳои маҳаллӣ додани ихтиёрдорӣ замин нигаронида шуда буд. Ҳаракати мазкур тарафдори Ҳокимияти Шуравӣ буда, таъсири шуроҳоро омили беҳбудии ҷомеа меҳисобид.

Дар давраи мазкур дигар халқу миллатҳое, ки дар Тоҷикистон иқомат доштанд, ҷамоатҳо ва марказҳои маданият худро (ба монанди ҷамъияти «Ховарим»-и яҳудиҳо, ҷамоати диаспораи арманӣ, ассотиатсияи корейгиҳои Тоҷикистон, ассотиатсияи корейгиҳои Шуравӣ ва ғайраҳо) ташкил намуданд.

Дар заминаи маҳфили «Рӯ ба рӯ» созмони мардумии «Растохез» ба вучуд омад. Ин созмон аз ҷониби узви фаёл ва наптоқи маҳфили «Рӯ ба рӯ», номзади илмҳои иқтисодӣ, корманди Академияи илмҳои Тоҷикистон Тоҳири Абдучаббор таъсис дода шуд. Мавсуф дар бораи ҳадафи «Растохез» чунин қайд карда буд: «Созмони мардумии «Растохез» аз ибтидо бо мақсади дарки як сислсила масоили хеле муҳим, ки дар он вақт дар назди ҷомеа истода буд, ба майдон омад ва ҳадафи худро чунин муайян кард, ки мо бояд барои ба даст овардани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон талош кунем ва ман фикр мекунам ин як нуҳзати мардумӣ буд, ки на танҳо ба Тоҷикистон, балки ба ҳамаи ҷумҳуриҳои шуравӣ дар он давра хос буд» [1, с. 237]. Сабаби асосии таъсиси ин созмон андешаҳо перомуни ҷимояву посдорӣ забону фарҳанги тоҷик маҳсуб меёбад. Маҳз андешаи «Марги миллат аз марги забонаш оғоз мешавад» (Г. Сафиева) [1, с. 237] ангеаи аслии таъсисёбӣ ва фаёлияти созмони «Растохез» ба ҳисоб меравад. Созмон хеле фаёл буда, фикру мулоҳизаҳои ҷомеаро мувофиқи талаботи гуногунакидавӣ ифода менамуд. Асли гуманизм, адолат ва озодӣ, баробарӣ ва бародарии халқҳо, демократия ва ошкорбаёнӣ асоси фаёлияти «Растохез»-ро ташкил менамуд. Ба гуфти муовини раиси созмони мазкур мақсади асосии иттиҳод аз қайди онрӯзаи бухроновар раҳо додани ҷумҳурӣ, мадад кардан ба баланд шудани сатҳи зиндагии халқҳои ҷумҳурӣ, иҷрои ҳақиқии қонуни адолати иҷтимоӣ, таҷдиди забони тоҷикӣ ва маданияти миллии тоҷикон, ҳамчунин анъанаҳои беҳтарини гузашта аст [18]. Ҳар фард новобаста аз миллат, эътиқодоти динӣ, вазъи иҷтимоӣ, ҳизбият, агар «Оиннома» ва барномаи созмонро эътироф менамуд, аъзои он шуда метавонист. Мувофиқи оиннома ва суҳанронҳои ашҳоси мутассадӣ, «Растохез» ҳар навб зухуроти зӯрӣ ва истибдод, беадолатиҳои иҷтимоӣ миллии ва нобаробариро маҳкум мекард. Табиист, ки обрӯи ин ташкилот дар байни зиёиён, махсусан ҷавонон, ҳатто коммунистон хеле баланд шуда буд. Дар фаёлияти «Растохез» талабҳои расидан ба истиқлолияти сиёсӣ (дар доираи Иттиҳоди нави таҷдидёфта), иқтисодӣ, ҷимояи манфиатҳои фарҳангии халқи тоҷик, пеш аз ҳама, баланд бардоштани мақоми забони тоҷикӣ ва ғайраҳо мавқеи муҳим доштанд. Ҳарчанд ин созмон 21-уми июни соли 1991 ба қайд гирифта шуд бошад ҳам, аввалин ҷаласаи он ҳанӯз 13 сентябри соли 1989 баргузор гардида буд.

Аз сабаби он, ки ҳадафҳои созмони «Растохез» бо ҳадафҳо ва амали Ҳизби коммунистӣ созгор набуданд, минбаъд аъзо ва ҳаводорони он аз ҷониби ҲК зери таъкиб қарор дода шуданд. Дар натиҷа созмони мардумии «Растохез» мавқеи зиддикоммунистӣ ва зиддисотсиалистиро пеш гирифт.

«Растохез» аввалин созмони иҷтимоӣ буд, ки на фақат матбуоти расмӣ худро ба вучуд овард, балки аз дигар матбуоти мунташири ҷумҳурӣ, ҳатто аз нашрияҳои расмӣ ба монанди «Ҷавонони Тоҷикистон», «Газетаи муаллимон», «Сухан» тавонист ба манфиати худ истифода наояд [24, с. 20].

Ба андешаи И. Усмонов «таъсис ва фаъолияти «Растохез» аз як тараф, далели он аст, ки талабот ба ҷунун созмонҳо дар Тоҷикистон мавҷуд буд ва аз тарафи дигар ба он далелат медиҳад, ки гуногунандешии сиёсӣ дар саросари Иттиҳоди Шуравӣ реша медавонад» [24, с. 25].

Ба нақши созмони мардумии «Растохез» дар бедории тафаккури миллии халқи тоҷик Абдуқодир Холиқзода, ки вазифаи муовини раиси ин созмонро ба уҳда дошт, баҳои мусбат дода, дар таҳқиқоти хеш таҳти унвони «Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Русия то истиқлол» [26] қайд менамояд, ки ташкил ёфтани созмони «Растохез» дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ воқеаи муҳим буд. Мавсуф таъкид менамояд, ки созмони «Растохез» аз рӯзҳои аввал ба нафъи миллат корҳои муфиду аҳаммиятнокро анҷом дода, «дар масъалаи иқтисодӣ консепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумҳуриро пешниҳод кард, ки он бояд масъалаҳои гузаштаро ба бозори озоди иқтисодӣ, шаклҳои гуногуни моликият, дар ҷумҳурӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор додани маводи хом, ташкил намудани хазинаи зарҳои ҷумҳурӣ, бонки миллий ва ғайраро дарбар мегирифт» [26, с. 155].

Воқеан, бояд қайд кард, ки аз тарафи гуруҳи кории созмони мазкур консепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумҳурӣ тартиб дода шуда, ба ҳукумат пешниҳод гардид. Вале тартибдиҳандагони консепсия дар баробари пешниҳоди мустақилияти иқтисодии ҷумҳурӣ, инчунин батамом гӯястани равобитро бо «марказ» ва умуман бо кишварҳои ғарб ва рӯ овардан ба мамлакатҳои шарқро таъкид мекарданд, ки ба назари мо ҳатто маҳз буд. Аз ин лиҳоз, ба ақидаҳои Абдуқодир Холиқзода розӣ шудан мушкул аст. Илова бар ин, амалҳои зӯрварӣ ва ғайриқонунии иттифоқчиёни созмони мардумии «Растохез» аз ҷабҳаи исломӣ-демократӣ нуфузи ин созмонро дар байни мардум коҳиш доданд.

Дар солҳои 1989-1990, ки давраи авҷи бедориҳои миллию сиёсӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, як қатор ташкилотҳои гуногун ба миён омаданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 1992 дар яке аз суханронҳои худ гуфта буданд: «Нерӯҳои ифвогар зери шиорҳои демократӣ, вале амалан мочароҷӯёна қореканд, ки Ватани хурдакаки моро ба вартаи нобудӣ расониданд. Хавфи пора-пора шудан, решақан гардонидани халқи мо аз имкон берун набуд. Натанҳо вилоятҳои том, балки ноҳияву қишлоқҳо ҳам аз якдигар роҳи ҷудоиро меҷӯстанд. Созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдилон», «Меҳри Хатлон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайра арзи вучуд карданд, ки сарфи назар аз ниятҳои неки худ, ба якпорчагии Ватани азизамон мусоидат намекарданд» [19, с. 18-19]. Мақсади асосии ташкилшавии ин гуна ташкилотҳо –ҳимояи манфиатҳои аҳолии минтақаҳои гуногуни кишвар дар шароити ноором будани вазъи сиёсии ҷомеа дар пойтахти кишвар буд. Дар баробари ин, ҳолати ба амаломата аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар Тоҷикистон қаллобии маҳаллӣ, ки манфиатҳои худро аз манфиатҳои ҷомеа болотар медонист, ба вучуд омадааст.

Ҳамин тавр, ташкилоту созмонҳои, ки дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон зуҳур карданд, агар аз як тараф боиси болоравии худшиносии миллий ва фаъолияти сиёсии аҳоли гардида бошанд, аз ҷониби дигар, сарфи назар аз ниятҳои неки худ дар нигоҳдории якпорчагӣ ва тамомияти арзии мамлакат мусоидат накарданд ва гузашта аз ин, вазъи бӯхрониро боз ҳам шиддатноктар намуда, кишварро ба ҷанги шаҳрвандӣ мувҷеҳ гардониданд.

Адабиёт

1. Аюбзод, С. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум / С. Аюбзод. - Прага: Пост скриптур Имриматур, 2002. – 345 с.
2. Бунёди давлатдории навин. – М., 2002. - 416 с.
3. Газетаи муаллимон. – 1988. - 19 ноябр.
4. Ғоибов, Ф. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз / Ф. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.
5. Гражданское движение в Таджикистане. М., 1990. – 162 с.
6. Из история развития демократического движения в Таджикистане [Манбаи электронӣ].- URL: www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (санаи истифодабарӣ: 08.08.2018).
7. История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011.– Т.6. - С. 438-488.
8. Кобилова, С. Мифы о «застое» и «всеобщей нищете» / С. Кобилова. – Худжанд, 2007. – 27 с.;

- Кобилова, С. *Февральские события 1990 г. в Таджикистане* / С. Кобилова. – Худжанд: Ношир, 2007. – 96 с.
9. Қонуни ҶШС Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. <http://life.ansor.info> (Санаи истифодабарӣ: 10.10.2021).
  10. Кульчик, Ю.Г. *Гражданские политические движения в Таджикистане (1989 – март 1990 гг.)* / Ю.Г. Кульчик, С. И. Румянцев. – Душанбе, 1990. – 74 с.
  11. Мамадазимов, А. *Новый Таджикистан: вопросы становления суверенитета* / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 1996. – 180 с.; Мамадазимов, А. *Политическая история таджикского народа* / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 2000. – 360 с.
  12. Масов, Р. *Пазорная страница в нашей истории* / Р. Масов // *Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа*. – Душанбе, 2005. – С. 185-192.
  13. Назаршоев, Н.М. *Военная история Таджикистана* / Н.М. Назаршоев. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 573 с.
  14. Назриев, Д. *Республика Таджикистан: история независимости* / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2002. – Т.1. – 337 с.
  15. *Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол / зери таҳрири З.Акрамӣ*. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
  16. Пирумишоев, Ҳ. *Бозсозӣ: сохтем ё бохтем?* / Ҳ. Пирумишоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 112 с.
  17. Проценко, Ю. Л. *Бозсозӣ дар сохтмони асосӣ* / Ю.Л. Проценко. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 56 с.
  18. *Растохез чист?* // Паёми Душанбе. - 1990, 27 феврал.
  19. Раҳмонов, Э. Ш. *Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ*. Ҷ. 1. / Э.Ш. Раҳмонов. - Душанбе, 2001. – 512 с.
  20. Раҳмон, Э. *Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳди миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд* / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмонов, Э. *Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал* / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.
  21. *Таджикистан в огне / составители А. Руденко, А. Сорокин*. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.
  22. *Тоҷикистони Советӣ*. 1989. – 22 феврал.
  23. Усмонов, И. *Соли Набиев* / И. Усмонов. – Душанбе, 1995. – 114 с.
  24. Усмонов, И. *Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол* / И. Усмонов. - Душанбе, 2003. – 178 с.
  25. Хайдаров, Г.Х. *Таджикистан: трагедия и боль народа* / Г.Х. Хайдаров, М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993. – 122 с.; Хайдаров, Г.Х. *История таджикского народа: XX век* / Г.Х. Хайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.; Хайдаров, Г.Х. *Начальная поступь суверенного Таджикистана* / Г.Х. Хайдаров. – Худжанд: Нури маърифат, 2006. – 348 с.
  26. Холиқзода, А. *Таърихи сиёсии тоҷикон* / А. Холиқзода. – Душанбе, 1994 – 120 с.; Холиқзода, А. *Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Русия то истиқлол* / А. Холиқзода. – Душанбе, 1997. - 193 с.
  27. Шарипов, с. И. *Таджикистан: демократизация и политические отношения* / С.И. Шарипов. – Душанбе, 2000. – 125 с.
  28. Шокиров, Б. *Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992)* / Шокиров, Б.А. Маҳмадкаримов. - Душанбе, 1994. – 50 с.

ТАҲАВВУЛОТИ СИЁСӢ ДАР ОХИРИ СОЛҲОИ 80-УМ - ИБТИДОИ СОЛҲОИ 90-УМИ АСРИ ХХ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масоили раванди таҳаввулоти сиёсӣ дар охири солҳои 80-ум - ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ дар Тоҷикистон дар инъикоси муҳаққикони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар он муаллиф раванди дигаргунӣҳои сиёсии бар асари сиёсати ҷадидаи давлати Шуравӣ – сиёсати «бозсозӣ» ба амалномада, аз ҷумла болоравии худшиносии миллӣ, ошкорбаёнӣ ва гуногунандешӣ, ба тасвиб расидани Қонуни забон, таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, инчунин нақши ин созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои шаҳрвандиро, ки аз ҷониби муҳаққикони зиёд инъикос гардидаанд, баррасӣ намудааст. Муаллиф, бахусус ба фаъолияти ҳаракатҳо ва ташкилотҳои нави сиёсӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, дараҷаи таҳқиқу баррасии онро дар осори муҳаққикони ватанӣ ва хориҷӣ муайян намудааст. Илова бар ин, дар мақола инъикоси масоили мазкур дар асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳлил гардида, баҳои эшон ба ин ҳаводиси сиёсӣ арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: бозсозӣ, озодандешӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳои сиёсӣ, соҳибхитиярӣ, истиқлолияти давлатӣ.

ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ В КОНЦЕ 80-Х - НАЧАЛЕ 90-Х ГОДОВ XX ВЕКА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье анализируются политические процессы, которые происходили в конце 80 – и начале 90 XX г. века в Таджикистане и их оценки в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Происходящие политические процессы которое происходили в республике автором статьи связывает с политикой перестройки и нового политического мышления которые были предпринято в начало 90 – годов которые способствовали формированию национального самосознание, плюрализма мнений и свободное выражение мысли принятие закон о языке формирование многопартийной системы и др., а также анализируется место и роль которых нашли отражение в исследованиях отечественных и зарубежных исследователей. Особое внимание удивляется на деятельность общественных организации и движения и степени их изучение в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Кроме того отражение данной проблемы и политические оценки данных событий анализируется в трудах Основоположника мира и национального согласия Лидера нации Президента Республика Таджикистан.

Ключевые слова: перестройка, свобода мысля, общественные организации, общественные движения, политические организация государственный суверенитет.

POLITICAL EVOLUTION IN THE LATE 80'S - EARLY 90'S OF THE 20TH CENTURY IN TAJIKISTAN

The article analyzes the political processes that took place in the late 80s and early 90s. centuries in Tajikistan and their assessments in the works of domestic and foreign researchers. The author of the article connects the ongoing political processes that took place in the republic with the policy of perestroika and new political thinking that were undertaken in the early 90s, which contributed to the formation of national identity, pluralism of opinions and free expression of thought, the adoption of a law on language, the formation of a multi-party system, etc., as well as the place and role of which are reflected in the studies of domestic and foreign researchers is analyzed. Particular attention is paid to the activities of public organizations and movements and the extent to which they are studied in the works of domestic and foreign researchers. In addition, the reflection of this problem and political assessments of the data reported are analyzed in the works of the Founder of Peace and National Harmony, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan.

Keywords: perestroika, freedom of thought, public organizations, social movements, political organizations, state sovereignty.

Дар бораи муаллиф

Асомуддини Абдулмумин
Унвонҷӯи шуъбаи таърихи навтарин
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33
Тел.: (+992) 988 28 18 77

Об авторе

Асомуддин Абдулмумин
Соискатель кафедры современной истории
Институт истории, археологии и этнографии
имени А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 33
Тел.: (+992) 988 28 18 77

About the author

Asomuddin Abdulmumin
Applicant for the Department of of Modern
History
Institute of History, Archeology and Ethnography
named after A. Donish of the NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 33
Ph: (+992) 988 28 18 77

ИҚТИДОРИ ЭНЕРГЕТИКИИ ДАРӢИ ВАХШ ВА АЗХУДКУНИИ ОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Мирзоев Ф. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, омили асосии пайдоиши дарёҳои Осиёи Миёна ба ҳисоб рафта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ дар иҷлосияи 60-уми Созмони Милали Муттаҳид соли 2003 қайд намуда буданд: «Тоҷикистон ҳамчун сарзамини кӯҳистон дорои захираҳои бузурги об мебошад. Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ бо дарназардошти маҳдуд будани дигар намуди захираҳои минералӣ, аз ҷумла, газ ва нефт, захираҳои об аз захираҳои стратегии кишвар ба ҳисоб рафта, истифодаи ҳадафманд ва босамари онҳо барои рушди кишвар аз вазифаҳои асосии пешбурд ва татбиқи сиёсати давлатӣ доништа мешавад» [4].

Ҷунон ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси миллӣ ва маҷлиси намояндагони кишвар 15-уми апрели соли 2009 қайд намудаанд: «Дар сатҳи устувор нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ, таъмини иҷрои барномаҳои мухталифи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки аз Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015-ум бармеоянд, аз ҳалли мушкилоти энергетикӣ кишвар вобаста мебошад» [11, с. 269].

Афзалияти тараққӣ додани гидроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайҳо маълум мебошад. Дар ҷаҳон аз нерӯгоҳҳои обии барқӣ тақрибан 16%-и нерӯи барқ истеҳсол карда мешавад ва пешсафони истеҳсоли қувваи барқ аз нерӯи об Хитой, Парагвай, Норвегия, Бразилия, Канада, Зеландияи нав, Австрия, Швейтсария ва Венесуэла ба шумор мераванд. Тоҷикистон низ имконияти хуби ба қатори ин давлатҳо шомил шуданро дорад. Ҷумҳурӣ аз ҷиҳати захираи умумии иқтисодии гидроэнергетикӣ дорои 527 млрд. квт соат дар як сол буда, дар ҷаҳон ҷои ҳаштум, пас аз Хитой, Руссия, ИМА, Бразилия, Зоир, Ҳиндустон ва Канада-ро ишғол мекунад. Аз ҷиҳати захираи ҳоси гидроэнергетикӣ бошад (87,8 ҳаз квт соат ба ҳар сари аҳоли) ҷои дуюмро ва аз ҷиҳати захираи ҳоси гидроэнергетикӣ ба масоҳат (ба км²) дар як сол (3,62 млн. квт соат/сол) ҷои аввалро дар ҷаҳон мегирад [2, с. 47]. Аз рӯи ҳисоботи муттаҳасисон бузургии умумии сарвати обии ҷойдоштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 80 км³ аст ва баробар ба маҳс ин бузургӣ иқтисодии сарвати гидроэнергетикӣ марзро муайян намудан танҳо 5%-и захираи обии кишвар дар истифода қарор дорад. Инро бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои қариб 4%-и иқтисодии гидроэнергетикӣ ҷаҳон мебошад [5, с. 76].

Дарёҳои Тоҷикистон ба 4 ҳавза ҷудо шуда, яке аз онҳо дарёи Вахш ба ҳисоб меравад. Дар ҳавзаи дарёи кӯҳии Вахш 30%-и сарвати обии ҷумҳурӣ ҷойгир аст. Дарозии умумии дарёи Вахш 643 км ва иқтисодии гидроэнергетикӣ ҳавзаи дарёи Вахш мувофиқи тадқиқоти олимони соҳа 26,16 млн. квт буда, тавоноии ҳуди дарёи Вахш ба 7,8 квт ва тавоноии шохобҳои он, ки беш аз 10 км дарозӣ доранд ба 6,27 млн. квт мерасад. Дар сохтори умумии гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи дарёи Вахш 43,5%-ро ташкил медиҳад [3, с. 168].

Нерӯгоҳҳои обии барқии Тоҷикистон асосан дар дарёи Вахш сохта шудааст. Тавре мутахассисон ҳисоб намудаанд, Вахш дар ҳар километри вусъати худ 12,2 ҳазор киловатт/соат нерӯи барқ дорад. Дар ин иқтисод захираҳои энергияи обии води Вахш, наздик ба 25% захираҳои гидроэнергетикӣ ҷумҳурӣ ё бештар 75% захираҳои обии ноҳияи Ҳисор – Вахшро ташкил медиҳад [12]. Тибқи нақшаи истифодабарии оби дарёи Вахш, ки онро донишқадаи осиеи миёнагии «Гидропроект» тартиб додааст, аз қитъаи бастаоби дарёҳои Сурхоб ва Хингоб то баромади дарё ба ҳамворӣ бояд 10 иншооти гидроэнергетикӣ сохта шавад. Алҳол дар ин қитъа 7 НБО сохта ба истифода дода шудааст ва 2 НБО (Роғун ва Шӯробод) айни замон дар зинаи сохтмонӣ қарор доранд. Марҳилаҳои аввал дар замони Шӯравӣ аз худ кардани захираҳои гидроэнергетикӣ дар кишвар шуруъ шуда буд.

Иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дарёи Вахш рост меояд, ки дар байни онҳо НБО-и Норақ мавқеи муайян дорад. 5-уми майи соли 1967 сохтмони он оғоз ёфта агрегати аввали он 16-уми ноябри соли 1972 ба кор даромадааст. НБО-и Норақ аз нух агрегат иборат буда иқтидори ҳар яки он ба 300 ҳазор квт соат баробар аст. Ин нерӯгоҳ 2700 ҳаз. квт соат иқтидори муайяншудаи техникӣ дошта, беш аз 10 млрд. квт соат дар як сол қувваи барқ тавлид мекунад [2, с. 179]. Ин нерӯгоҳ иқтидори бузург дошта, ҳамасола 72,5 % қувваи барқи ҷумҳуриро истеҳсол менамояд. Бо шарофати ин нерӯгоҳ дар ноҳияи Турсунзода заводи алюминии тоҷик, дар Душанбе, Кофарниҳон ва ҳуди шаҳри Норақ бисёр корхонаҳои саноати тавлид гардида, ҳамчунин туннели ирригатсионии Данғара сохта шуд, ки боиси баланд гардидани иқтисодиёти мамлакат гардид. Соли 1979 поёнтар аз Норақ, сохтмони нерӯгоҳи барқии обии дуюм дар дарёи Вахш бо номи Бойғозӣ оғоз гардид, ки он соли 1986 ба анҷом расид, ки баъд аз Норақ бузургтарин нерӯгоҳи барқии обӣ дар ҷумҳурӣ дар замони Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт ва иқтидораш 600 000 квт мебошад [6].

Инчунин дар дарёи Вахш боз дигар нерӯгоҳҳо бунёд гардидааст, ба монанди Сарбанд бо иқтидори 240 000 квт, Шаршара бо иқтидори 30 000 квт, Марказӣ бо иқтидори 15 000 квт, Сангтуда-1 бо иқтидори 670 000 квт ва Сангтуда-2 бо иқтидори 220 000 квт соат мебошанд, ки сохтмони аксари ин нерӯгоҳҳо ба замони Иттиҳоди Шӯравӣ рост меояд [2, с. 179]. Сангтуда-1 ва Сангтуда-2 бошад дар даврони истиқлолият сохта ба истифода дода шуданд, ки ин яке аз дастовардҳои бузурги ҷумҳурӣ дар соҳаи энергетикӣ кишвар ба шумор меравад.

Сохтмони бузургтарин НБО-и Тоҷикистон - Роғун ба ҳисоб меравад, ки он низ дар ҳавзаи дарёи Вахш ҳанӯз соли 1976 сохтмони он оғоз ёфта буд. Иқтидори лоиҳавии он ба 3600 мвт бо 6 агрегат, ки иқтидори ҳар кадом агрегат ба 600 мвт баробар мебошад ва истеҳсоли солони нерӯи барқи он 13,1 млрд. квт соатро ташкил медиҳад. Бо бадаст овардани истиқлолияти миллӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкilotи нерӯи барқ рӯ ба рӯ гардид. Сохтмони ин нерӯгоҳ имкон медиҳад, ки натавон дар фасли тобистон, балки дар фасли зимистон, ки ба аҳоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ басанда нест, таъмин хоҳад намуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти таъмини энергетикӣ кишвар, ки яке аз ҳадафҳои муҳим дар иқтисодиёти кишвар ба шумор меравад «Таъмини истиқлолияти энергетикӣ» дар солҳои истиқлолият якқатор корхоро ба сомон расонд.

Нерӯгоҳи барқи обии Сангтуда-1 бо иқтидори муқарраршуда 670 МВт марҳилаи панҷуми каскади нерӯгоҳҳои барқии обии Вахш буда, дар баробари Норақ (3000 МВт) ва нерӯгоҳи Бойғозӣ (600 МВт) яке аз се нерӯгоҳи бузурги обии Тоҷикистон ба шумор меравад. Сохтмони нерӯгоҳи Сангтуда-1 бошад дар дарёи Вахш ҳанӯз соли 1987 оғоз гардида буд, ки чор агрегатро ташкил медод ва тавоноии ҳаркадом агрегатҳо ба 167,5 мвт баробар буд. Аммо бо пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳури соли 1992 сохтмони он боз дошта шуд, ки танҳо 13% сохтмони он ба анҷом расонида шуда буд. Соли 1992 ба далели бӯхрони иқтисодӣ ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон сохтмони Нерӯгоҳи Сангтуда-1 бо анҷоми ҳудуди 13% боздошта шуд [10, с. 438].

Дар солҳои истиқлолият бунёди нерӯгоҳи барқи обии Сангтуда-1, бешубҳа, аз нигоҳи сохтор, иқтидор, манфиат ва аҳаммият самти афзалиятнокро ишғол мекард. Ҳукумати Тоҷикистон ҳамеша барои эҳёи ин сохтмон, ки барои иқтисоди кишвар муҳим ва зарур аст, талош кардааст. Президенти кишвар ҷиҳати идомаи сохтмони иншооти нтамоми нерӯгоҳи барқи обии Сангтуда-1 тадбирҳои амалӣ андешид. Кор дар сохтмони нерӯгоҳи барқи обии Сангтуда-1 бо маблағҳои худии кишвар, ҳарчанд дар ҳаҷми хурд бошад ҳам оғоз гардида буд. Танҳо «Норакбосоз» каму беш ғаёб буда, то соли 1994 корҳои дахлдори ба ҷо меовард [10, с. 438]. Муҳимтар аз ҳама он буд, ки ҳифз карда шуд, коре ки то имрӯз анҷом дода шуда буд. Аммо маълум буд, ки барои анҷом додани ҷунин лоиҳаи азим маблағи калон ва ҳамкориҳои мутақобилан судбахш бо сармоягузoron лозим аст [9, с. 101]. Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2004 миёни ҷумҳурӣ ва Федератсияи Русия шартнома доир ба идомаи сохтмони Сангтуда-1 ба имзо расид, ки аз рӯи ин шартнома маблағгузори барои сохтмони ин нерӯгоҳро Федератсияи Русия бар дӯши худ гирифт. 15-уми апрели соли 2005 кушодашавии идомаи сохтмони нерӯгоҳ аз тарафи институти «Гидропроект»-и Федератсияи Русия оғоз гардид. Агрегати якуми ин нерӯгоҳ 20-уми январи соли 2008, агрегати дуюм 1-уми июли 2008, агрегати сеюм 5-уми ноябр ва агрегати чорум бошад 15-уми майи соли 2009

ба истифода дода шуд. Маблағи умумии сармоия Федератсияи Русия дар сохтмони неругоҳи Сангтуда-1 зиёда аз 16 млрд рубли русиро ташкил намуд [7]. Дар баробари сохтмони неругоҳи Сангтуда-1 чумхури ба сохтмони неругоҳи дигар Сангтуда-2, ки соли 1980 сохтмони онро оғоз намуда буданд 20-уми феввали соли 2006 шуруъ намуд. Дар сохтмони неругоҳи обию барқии Сангтуда-2 сармоияи Чумхурии Исломии Эрон ҷалб карда шуд, ки агрегати аввали он 5-уми сентябри соли 2011 ва агрегати дуюми ин неругоҳ 10-уми сентябри соли 2014 ба истифода дода шуд. Маблағи умумии сармоияи Чумхурии Исломии Эрон дар сохтмони неругоҳи обию барқии Сангтуда-2 180 млн доллари ИМА-ро ташкил намуд [8]. Дар баробари сармоияи Федератсияи Русия ба сохтмони неругоҳи Сангтуда-1 ва сармоияи Чумхурии Исломии Эрон ба неругоҳи Сангтуда-2 Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон барои сохтмони неругоҳи Сангтуда-1 ду миллиарду ҳафтод миллион сомонӣ ва барои сохтмони неругоҳи Сангтуда-2 ҳафтсаду шаст миллион сомонӣ чун сармоягузории мустақим ҷалб намудааст [11, с. 200-201].

Дар баробари сохтмонҳои НБО-ҳои Сангтуда-1 ва Сангтуда-2 дар дарёи Вахш ҳукумати Чумхури дикқати худро ба сохтмони НБО-и Роғун ҷалб намуд. Хотиррасон бояд намуд, ки бунёди неругоҳи барқии Роғун нав оғоз нашудааст, он аз замони шӯравӣ идома ёфта, дар ин иншоот тақрибан 40 фоизи корҳои асосии сохтмон ва харидории таҷҳизот ба маблағи умумии беш аз як миллиард доллари амрикоӣ анҷом дода шудааст. Чуноне, ки соли 2008 дар паёми худ президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси намояндагон қайд намуд: Барои ба истифода додани 2 агрегат, яъне навбати аввали неругоҳи барқи оби «Роғун», бо ҳисоби мутахассисону коршиносони байналмилалӣ тахминан аз 500 то 600 миллион доллари амрикоӣ лозим аст. Дар зарфи 17 соли истиқлолият бори аввал имкон пайдо гардид, ки аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ ва корхонаҳои ватанӣ, дар ҳаҷми умумии 136 миллион сомонӣ бунёди неругоҳи барқи оби Роғунро вусъат бахшем [11, с. 231]. Дар баробари ин чумхурии Тоҷикистон тавонист дар солҳои истиқлолият боз ду агрегати неругоҳи оби барқии Роғунро (агрегати якуми ин неругоҳ марти соли 2018 ва агрегати дуюми ин неругоҳ декабри соли 2020) ба истифода диҳад.

Инчунин мувофиқи лоиҳаи пешниҳод гардида аз моҳи октябри соли 2020 дар дарёи Вахш сохтмони неругоҳи барқии оби Шуроб оғоз гардид, ки иқтидори он 862 квт буда, арзиши сохтмониаш 1 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [1].

Умуман, иқтидори умумии лоиҳавии неругоҳи барқии оби дарёи Вахш ба 9225 ҳазор квт баробар аст. Айни замон аз 9 неругоҳи барқии оби, ки мувофиқи нақша дар дарёи Вахш бояд сохта шавад, 7-тои он мавриди истифода қарор дорад, ки барои халқ ва иқтисодиёти чумхури нерӯи барқ истеҳсол менамояд.

Хулоса азҳудкунии иқтидори гидроэнергетикии дарёи Вахш дар замони Истиқлол тибқи нақша идома ёфта баъди бо пуррагӣ ба қор андохтани неругоҳҳои барқии оби Роғун истеҳсоли нерӯи барқ дар Чумхурии Тоҷикистон ба 31-33 млрд квт соат хоҳад расид. Талаботи солонаи чумхури бошад 23-25 млрд квт соатро ташкил медиҳад, нерӯи зиёдатии барқро бошад, метавон ба беруни кишвар содир намуд, ки ин дар замони истиқлолият бузургтарин дастовард дар соҳаи гидроэнергетикӣ мебошад.

Адабиёт

1. В Таджикистане началось строительство новой ГЭС на реке Вахш [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.cawater-info.net/> 19-23 октября 2020 г.
2. Гулмирзоев Қ.Ҳ., Қаландаров А. Аҳаммияти гидроэнергетикии дарёҳои Тоҷикистон ва дурнамои рушди он. Имкониятҳои истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқлим / Қ.Ҳ. Гулмирзоев, А. Қаландаров. – Душанбе, 2009. - 112 с.
3. Муҳаббатова М. Х., Аброров Ҳ.А. Табиат ва сарватҳои табиӣ минтақаи Раиш / М. Х. Муҳаббатова, Ҳ.А. Аброров – Душанбе: Ирфон, 2021. - 345 с.
4. Суханронии Президенти чумхури Эмомалӣ Раҳмон аз минбари оли Иҷлосияи 60-уми СММ. - Нью-Йорк, 19.05.2005.
5. Турдиев М.Н. НБО-и Роғун-нерӯбахши барқи Тоҷикистон. Имкониятҳои истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқлим. – Душанбе, 2009. - 112 с.
6. [Wikipedia.org/wiki/Неругоҳи_барқи_оби_Бойғозӣ](https://ru.wikipedia.org/wiki/Неругоҳи_барқи_оби_Бойғозӣ)
7. [Wikipedia.org/wiki/Неругоҳи_барқи_оби_Сангтуда-1](https://ru.wikipedia.org/wiki/Неругоҳи_барқи_оби_Сангтуда-1)
8. [Wikipedia.org/wiki/Неругоҳи_барқи_оби_Сангтуда-2](https://ru.wikipedia.org/wiki/Неругоҳи_барқи_оби_Сангтуда-2)
9. Назарзода А. Гидроэнергетика – Гидроэнергетикаи Тоҷикистон. - Душанбе. 2014. - 165 с.
10. Ҳоҷазод М. Норак: об-рӯиноӣ. Роғун: кӯҳ бе варта нест. Сангтуда: барқи дили Сангтуда / М. Ҳоҷазод. – Ҳучанд, 2008. - 171 с.

ИҚТИДОРИ ЭНЕРГЕТИКИИ ДАРӢИ ВАХШ ВА АЗХУДКУНИИ ОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба азхуд намудани иқтидори энергетикии дарӢи Вахш ва сохтмони НОБ-ҳои хурду калон дар ин дарӢе маълумот дода қайд менамояд, ки дар ҳавзаи дарӢи қӯҳии Вахш 30%-и сарвати оби чумхурӣ ҷойгир аст. Дарозии умумии дарӢи Вахш 643 км ва ҳавзаи обҷамъкуниаш 39000 км² ва ҷамъ-ул-ҷамъи ҷоришавии оби он 20,1 м куб-ро ташкил медиҳад. ДарӢи Вахш мувофиқ ба тавсифи иқтидори гидроэнергетикӣ мақоми диққатҷалбкунанда дорад. Қувваи иқтидории ҷамъии он 2,1 млн кВт буда муносибати ғоизии он дар сарвати гидроэнергетикии чумхурӣ 34,8 млн кВт аст.

Калидвожаҳо: дарӢе, НОБ, энергетика, Вахш, Роғун, Чумхурии Тоҷикистон, Сангтуда-1, Сангтуда-2, ҳукумат, истиқлолият, президент, Эмомалӣ Раҳмон, сохтмон.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕКИ ВАХШ И ЕГО РАЗВИТИЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье автор приводит информацию о развитии энергетического потенциала реки Вахш и строительстве малых и больших гидроэлектростанций на реке, отмечая, что в бассейне реки Вахш расположено 30% водных ресурсов страны. Общая длина реки Вахш составляет 643 км², площадь водосбора - 39 000 км², а общий приток - 20,1 кубических метров. Река Вахш имеет замечательный статус с точки зрения гидроэнергетического потенциала. Его общая мощность составляет 2,1 млн кВтч, а доля в гидроэнергетических ресурсах страны составляет 34,8 млн кВтч.

Ключевые слова: река, ГЭС, энергия, Вахш, Роғун, Республика Таджикистан, Сангтуда-1, Сангтуда-2, правительство, независимость, президент, Эмомали Раҳмон, строительство.

ENERGY POTENTIAL OF THE VAKHSH RIVER AND ITS DEVELOPMENT AT THE TIME OF INDEPENDENCE

In this article, the author provides information on the development of the energy potential of the Vakhsh river and the construction of small and large hydroelectric power plants on the river, noting that 30% of the country's water resources are located in the Vakhsh river basin. The total length of the Vakhsh River is 643 km², the catchment area is 39,000 km², and the total inflow is 20.1 cubic meters. The Vakhsh River has a remarkable status in terms of hydropower potential. Its total capacity is 2.1 million kWh, and the share in the country's hydropower resources is 34.8 million kWh.

Keywords: river, hydroelectric power station, energy, Vakhsh, Rogun, Republic of Tajikistan, Sangtuda-1, Sangtuda-2, government, independence, president, Emomali Rahmon, construction.

Дар бораи муаллиф

Мирзоев Фарход Абдурахмонович
Муаллими калони кафедраи таърихи умумӣ
ва муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121

About the author

Mirzoev Farhod Abdurahmonovich
Senior Lecturer, Department of general history
and international relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121

Об авторе

Мирзоев Фарход Абдурахмонович
Старший преподаватель кафедры всеобщей
истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдаки, 121

КОЛОНИАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВУ МУСУЛЬМАН ТУРКЕСТАНА**Мамадалиев И. А., Бозорова М. А.***Худжандский государственный университет**имени академика Б. Гафурова**Худжандский институт точных и технологических наук Таджикистана*

Колониализм и право тесно взаимосвязаны, поскольку и юридические дискурсы, и судебная практика сыграли важную роль в строительстве колониального проекта. С определенным уровнем упрощения можно сказать, что язык закона предоставлен колониальным правительствам с основанием легитимности, тогда как юридические процедуры были созданы как инструмент формирования коренных обществ в соответствии с новыми идеалами порядка. За последнее десятилетие изучение колониальных правовых культур в Юго-Восточной Азии и Южном Африканская Сахара сосредоточила свое внимание на понятии «верховенства закона» [1, с. 285].

Кажется, что ничто не подходит для колониальной культуры лучше, чем эта современная концепция, которая объединяет призыв к формализации судебных процедур и неприязнь к применению дискреционных полномочий. Как Насер Хуссейн и Элизабет Кольски убедительно доказали, что «верховенство закона» лучше всего выражается законодательным органом, который может вмешиваться в сферу процессуальных прав посредством кодификации. Поэтому неудивительно, что Британская Индия обычно рассматривается как парадигма колониального «верховенства закона» [9, с. 889-992].

Иное дело - колониальная Центральная Азия, в те же годы, когда британцы вводили новых кодексов в Индии, русские разрабатывали материальные законы для администрации Туркестана и установление плюралистического правового режима, при котором власть над Исламское процессуальное право оставалось исключительной прерогативой местной мусульманской судебной системы. Таким образом, неудивительно, что в колониальных туркестанских шариатских судах было мало места для ритуализации «верховенства закона», но вместо этого предоставил мусульманам определенную степень автономия от колониального вмешательства [3, с. 374]. Поразительный характер такой автономии становится очевидным, если мы изучим применение основных законов колонии, определяющих узуфрукту арий мусульман и право собственности на землю. Мало того, что российское законодательство о землевладении осталось принципиально неизменным на протяжении более полувека, но в этой области русские никогда не даже серьезно пытались оценить, как их законодательство взаимодействует с исламским процессуальным правом.

Именно оценка этого взаимодействия составляет основной предмет данного исследования. Более в частности, цель данной статьи - проанализировать влияние российского законодательства на нотариальную деятельность шариатских судов по сделкам с земельной собственностью. В гипотеза состоит в том, что неверные предположения российских законодателей о «традиции». Земельные права мусульман создают существенную лазейку в применении колониальных основных законов: с одной стороны, российское государство пыталось сохранить за собой право собственности на землю, вводя постановления, формально ограничивающие земельные права мусульман на владение и узуфрукты; с другой стороны, колониальная администрация никогда не устанавливала правил, гарантирующих, что эти законы будут соблюдаться каганами и не приведут в соответствие шариатский кодекс с колониальным законодательством закон. Этот документ призван показать, как колониальное определение мусульманских прав на землю в значительной степени игнорировались, когда мусульманские судебные органы приходили нотариально удостоверять сделки с землей в соответствии с шариатом. Это приведет к выводу, что ограниченная эффективность колониального законодательства в отношении земли в Туркестане проистекает из неспособности реформировать исламское процессуальное право.

Эта реформа могла быть достигнута только путем кодификации шариата. Эта статья организована следующим образом. Первый раздел посвящен описанию колониальных законов, определяющих земельные права мусульман в Туркестане, а также анализ их неправильных представлений в отношении определения земельной собственности мусульман в сельских районах доколониальной Центральной Азии. Второй раздел будет посвящен реконструкции российских бюрократических процедур участия в подтверждении прав мусульман на владение землей и usufruct в соответствии с колониальным законодательством. Третий раздел будет посвящен фактическому применению этих основных правил шариатских судов.

Приведенная статья является частью Положения об администрации Туркестана, принятого в основных правилах от 12 июня 1886 года. Положение было краеугольным камнем колониальной земельной политики в Туркестане. Статья 255 аналогична Пояснительному приложению к Временному Положению 1867 г. (Объяснительная записка), но официально введен в действие только через двадцать лет. Это было подтверждено еще раз в 1900 [14,70] и сохранено с точно такой же формулировкой в последнем законодательном Законе опубликован в 1911 году. В основном это правило применялось без существенных изменений с 1886 года до роспуска царского правительства в регионе. Статья 255 четко ограничивает права мусульман на землю до наследственного пользования расположением и владением. И наоборот, понятие собственности бросается в глаза своим отсутствием. Этот недостаток не был результатом недосмотра, и вместо этого должен рассматриваться как сознательный выбор со стороны России законодателя.

Чтение трех процитированных статей показывает, что российская колониальная администрация. Основные правила разрешали туркестанским мусульманам владеть землей только в городах. За пределами города стены, сельское оседлое население пользовалось правом собственности только на улучшения земли, признанная их собственностью или находящейся в их распоряжении. Это различие было важно, поскольку первым следствием этого свода правил было то, что колониальное правительство претендовало на владение всей сельской землей в Туркестане. Эти статьи пережили долгую жизнь в течение первых двух десятилетий колониального правления. В особое искусство. 255 было результатом пересмотра Временного Положения 1867 г. 1873 г. и 1881 г. - когда две разные комиссии попытались переформулировать земельный закон.

Как в 1873, так и в 1881 году в составленных предложениях указывалось, что собственность должна быть разделена на три общие категории, каждая из которых должна соответствовать концепции, найденной в Исламском праве: 1) государственная земля (амляк); 2) частная земля (молоко / мулька); и 3) земля благотворительности вакф. [218,258]

Если сравнить эту категоризацию со ст. 255 в том виде, в котором он был опубликован в 1886 г. и в 1900 г., можно сделать вывод, что собственность внутри городов, принадлежащая мусульманам, должна была считаться мулк, тогда как вся их земля будет считаться амляком: государственной собственностью.

Несмотря на то, что европейские востоковеды, в том числе и российские ученые, уже создали изучение законов о земле (в том числе частной собственности) в исламских странах юриспруденции авторы Положения 1873 и 1881 годов настаивали на двух указывает: (1) что исламский закон не предусматривает права владеть землей; и 2) что в мусульманских странах правительство является единственным юридическим лицом, владеющим землей.

Многие авторитетные комментаторы того периода отреагировали на этот закон, отклонив меры как чистая уловка. Один из них - Федор Гирс - утверждал, что «теория об отсутствии прав собственности в исламской юриспруденции было чисто политическим изобретением», что «шариат ничего не говорит против частной собственности на землю» [4, с. 62-79]. Ф. Гирс не был один в этом отношении. Николай Дингельштедт [6, с. 39-58], русский чиновник и авторитетный наблюдатель за развитием законодательства в регионе отметил, что: Что касается теории, что вся земля в Туркестане принадлежала ханам, русские завоеватели не нашли ничего подобного. Ханы пользовались правом собственности, а их подданные имели свои права. Какими бы ни были права на землю у местного населения можно назвать, это право выражалось в свободном отчуждении, наследовании, дарении и всеми видами сделок. Другими словами, это было полное право собственности.

Независимо от того, как мы определяем это право и как бы мы ни утверждали, что вся земля принадлежала ханам, никого из предполагаемых экспертов по региону, которые

искренне поддерживали фикция (фикция), что вся земля была собственностью хана, могла когда-либо продемонстрировать, что каждая сделка должно было быть подтверждено правительством как исключительный владелец земли. И наоборот, все эти эксперты знали, что среди мусульман было чрезвычайно легко обменять недвижимое имущество или купить и продавать землю и сады без разрешения правительства.

Идеи Дингельштедта были сформулированы еще более подробно востоковедом Александром Семёновым. Он считал, что концепция о том, что собственность в шариате неизвестна, вошла в Положение об Администрации Туркестана вне зависимости от того, что русские не были знакомы вовсе не с центрально-азиатской исламской дипломатией. Фактически, помимо за несколькими примечательными исключениями, российские законодатели систематически избегали изучения исламских процессуальных норм закон в целом, а в частности, законы, касающиеся землевладения. Тем не менее, были созданы различные комиссии для сбора информации о правах и обязанностях мусульман на земле, которую они использовали под властью мусульманских княжеств в период до колонизации это известно - как из архивных источников, так и из прессы - однако, их проекты никогда не материализовались. Кроме того, если исключить работу Шкапского (1900) о закономерностях землевладения, в Хивинском ханстве методическое изучение применения исламского права и исследование в Центральной Азии.

Расследование нотариальной деятельности шариатских судов началось только в конце 1920-х гг., то есть при советской власти, когда исламские суды уже были закрыты. [6,39-58] Что касается замечаний Дингельштедта и Семенова, следует пояснить, что юридические одних документов недостаточно для изучения имущественных отношений мусульман в Средней Азии до русской колонизации. Правовые документы, безусловно, составляют большую часть записи, подготовленные различными учреждениями мусульманских княжеств региона.

Однако такие источники, как королевские указы (хакима) и патенты (ярлык), [15,29-30] отчетов и налоговых регистров следует считать столь же важным. Если посмотреть на вывод нотариальной деятельности исламских судов, а также оформление документов ханствами и эмиратами канцелярии в доколониальной Средней Азии, картина мусульманского землевладения гораздо больше нюансов. Чтобы дать читателям представление о всей сложности, последняя часть этого раздела будет посвящен краткому обзору земельных прав мусульман Центральной Азии до русского завоевания. Для этого были переведены несколько юридических документов и будут включены полностью.

В целом верно, что узурфрукт мусульман или права собственности на землю могут зависеть от воли местный правитель. Прежде всего, это было частью политики удаления, широко применяемой для повышения лояльности статусных групп [2, с. 38] - особенно потомков святых [7, с. 47-57] - по отношению к царскому дому. В этой связи необходимо подчеркнуть тот факт, что пользование узурфрукту арием или в противном случае права собственности на землю зависели от щедрости правителя, и ханафиты также одобряли юриспруденция. Как показано в следующем юридическом заключении (риваят) [19, 1], доктрина признавала, что собственность: аналогичные права узурфруктов могут быть переданы местным губернатором и переданы по наследству: Вопрос касается оценки следующего случая: в течение определенного периода Хушак Бек пользовался имущественные права узурфруктов в заданную область. Он улучшал и культивировал земля и посажены деревья. Он взял доходы от этой области и использовал их по своему усмотрению потребности. Когда он уезжал, его наследники (ворисон) также пользовались узурфруктами этой области в том же месте мода. Катта Бек был проинформирован о вышеупомянутых узурфруктах. Он сделал не возражаю, хотя не было никаких юридических препятствий против его возражений. Поскольку две партии жили в разных населенных пунктах, казий, хотя он обнаружил, что такое поведение может стать причиной серьезных споров (хусумат) между ними, судиться не наследники, но теперь он делает это согласно чистому и прославленному шариджу и светлой доктрине (миллат) ханифа, такого рода претензии - о которых в этой местности теперь говорят, как «предотвращение мошенничества со стороны человека» - не имеет законных оснований. Помимо этих практик, существует множество документальных свидетельств того, что в раннем новом времени земля в Центральной Азии продолжала оставаться товаром, обмениваемым людьми в целом, причем или без одобрения местных губернаторов. В этом отношении предыдущие исследования [12, с. 97-109] показали, что

группы мусульманского происхождения, например, джуйбарские хваджи в Бухаре, сыграли заметную роль в коммодификации земли и в создании рынка земли. Это не было, однако исключительно бухарский феномен. Как показано в следующей записи, в середине 1800-х гг. простолюдины в Ферганской долине пользовались правами собственности на землю: Описание границ одного участка сельскохозяйственных угодий с виноградом и грецкими орехами вместе с одним прилегающая к нему стена, границы которой известны. Эта недвижимость находится в населенном пункте Кува, в провинции Маргинаньан. Западная сторона полностью граничит с коммунальным дорогом. Южная сторона полностью граничит с земельным участком, разделенным сыновьями вышеупомянутого Абдуллаха. В восточная сторона частично граничит с земельным участком, принадлежащим вышеупомянутому и частично в помещичьем имении Файз мир бай, сына, пропавшего без вести в тексте. Северная часть полностью граничит с землей Нияз Кучак, сын вышеупомянутой Кибадуллах байя. Все границы указанных выше границ очевидны. В рабич аль-аввал 1256 [май / июнь 1840 г.] Нар Кучак, сын Рахим Берди, по собственному желанию и в условие, которое юридически разрешает признание и исполнение всех узфуфруктов, расследование нотариальной деятельности шариатских судов началось только в конце 1920-х гг., то есть при советской власти, когда исламские суды уже были закрыты [17, с. 307].

Что касается замечаний Дингельштетда и Семенова, следует пояснить, что юридические одних документов недостаточно для изучения имущественных отношений мусульман в Средней Азии до русской колонизации. Правовые документы, безусловно, составляют большую часть записи, подготовленные различными учреждениями мусульманских княжеств региона. Однако такие источники, как королевские указы и патенты [22, с. 59], отчетов и налоговых регистров следует считать столь же важным. Если посмотреть на вывод нотариальной деятельности исламских судов, а также оформление документов ханствами и эмиратами канцелярии в доколониальной Средней Азии, картина мусульманского землевладения гораздо больше нюансов. Чтобы дать читателям представление о всей сложности, последняя часть этого Раздел будет посвящен краткому обзору земельных прав мусульман Центральной Азии до русского завоевания. Для этого были переведены несколько юридических документов и будут включены полностью.

В целом верно, что узфуфрукт мусульман или права собственности на землю могут зависеть от воли местный правитель. Прежде всего, это было частью политики удаления, широко применяемой для повышения лояльности статусных групп [2, с. 38] - особенно потомков святых [13, с. 6361] - по отношению к царскому дому.

В этой связи необходимо подчеркнуть тот факт, что пользование узурфуфруктуарием или в противном случае права собственности на землю зависели от щедрости правителя, и ханафиты также одобряли юриспруденция. Как показано в следующем юридическом заключении, доктрина признавала, что собственность: аналогичные права узфуфруктов могут быть переданы местным губернатором и переданы по наследству: Вопрос касается оценки следующего случая: в течение определенного периода Хушак Бек пользовался имущественные права узфуфруктов (тассаруфи малика) в заданную область. Он улучшал и культивировал земля и посажены деревья. Он взял доходы от этой области и использовал их по своему усмотрению потребности. Когда он уезжал, его наследники также пользовались узфуфруктами этой области в том же месте мода. Катта Бек был проинформирован о вышеупомянутых узфуфруктах. Он сделал не возражаю, хотя не было никаких юридических препятствий против его возражений. Поскольку две партии жили в разных населенных пунктов, казий, хотя он обнаружил что такое поведение может стать причиной серьезных споров между ними, судиться не наследники. Но теперь он сделает это [19, 1]. Согласно чистому и прославленному шариджу и светлой доктрине (миллат) ханифа, такого рода претензии - о которых в этой местности теперь говорят, как «предотвращение мошенничества со стороны человека» - не имеет законных оснований. Помимо этих практик, существует множество документальных свидетельств того, что в раннем Новом времени Земля в Центральной Азии продолжала оставаться товаром, обмениваемым людьми в целом, причем или без одобрения местных губернаторов. В этом отношении предыдущие исследования [12, с. 97-109] показали, что группы мусульманского происхождения, например, джуйбарские хваджи в Бухаре, сыграли заметную роль в коммодификации земли и в создании рынка земли. Однако исключительно бухарский феномен. Как показано в следующей записи, в середине 1800-х гг. простолюдины в Ферганской долине пользовались

правами собственности на землю: Описание границ одного участка сельскохозяйственных угодий с виноградом и грецкими орехами вместе с одним прилегающая к нему стена, границы которой известны. Эта недвижимость находится в населенном пункте Кува, в провинции Маргинаньан. Западная сторона полностью граничит с коммунальным дорогом. Южная сторона полностью граничит с земельным участком, разделенным сыновьями Абдуллаха. А восточная сторона частично граничит с земельным участком, принадлежащим вышеупомянутому и частично в помещичьем имении Файзу мир баю, сына, пропавшего без вести. Северная часть полностью граничит с землей Нияз Кучак, сын вышеупомянутый. Все границы указанных выше границ очевидны. В рабич аль-аввал 1256 [май / июнь 1840 г.] Нар Кучак, сын Рахм берди, по собственному желанию и в условие, которое юридически разрешает признание и исполнение всех узуфруктов, признал, что которые составляют две трети описанной разграниченной территории с ее принадлежности и вознаграждение являются собственностью законный сын подтверждающего, и что оставшиеся описанного ограничены площадь с пристройками и вознаграждением является собственностью Худжа биби и Тухта биби, законные дочери подтверждающего явное, действительное, подлинное и юридический. Подтверждающий не оставляет за собой прав на две трети описанной разграниченной области и не будет вмешиваться в это в любом отношении и по любой причине с подтверждением. Подтверждение было сделано лично и устно. Событие было записано в этом способ. Все это происходило в присутствии профессиональных свидетелей и надежных людей [20, 1].

Представленный здесь документ является сертификатом признательности (икрар). Это разновидность юридическая запись, которая чрезвычайно распространена в мусульманском мире и используется в широком диапазоне судебных иски. [11,326-330] В этом случае в суде имело место признание передачи (тамлик) права собственности на землю. Точно такой же рекорд можно найти через шесть лет после русского завоевания. Этот раз передача прав собственности на землю касается поместья в сельской местности к северо-западу от Ташкента. Кроме того, следует обратить внимание на тот факт, что эта юридическая запись включает шаблонный выражение муджаб ал-мулк, которое поясняет, что эта передача права собственности была возможна поскольку рассматриваемое имение было частной собственностью [21, с. 15].

Описание пределов одного участка свободной земли для использования для всех видов возделывания, который, по мнению крестьян, стоит 4 ман [5, с. 148] продукции. Находится за пределами Ташкента в местности Сувлик каласи и, как известно, среди земель, расположенных в графстве. Западная сторона полностью граничит с собственностью (мульк) чалийма Джан Бахчы, сына Салийма Джана; восточная сторона граничит с владением Нара Кия, сына Тулаана Байя, из общины Найман. Северная сторона полностью граничит с собственностью вышеупомянутого Алимджан. Южная сторона полностью граничит с вышеупомянутой рекой Сувлик Каласи. Все ограничения разграничены явными знаками. В раджабе 1290 г. [декабрь 1873 г. / январь 1874 г.] Мулла Нур Мухаммад Садр Нишин, сын Муллы Мухаммад Саадик по собственному желанию и в состоянии который юридически разрешает признание и исполнение всех узуфруктов, признал, что вся описанная ограниченная территория со всеми ее правами и принадлежностями является свойством Сайида Байка, сына покойного Байя Байка. Подтверждение является явным, действительным, достоверным и законным. Его мотив действителен по требованию рассматриваемая область является частной собственностью (муджаб ал-мульк). Подтверждающий не оставляет за собой прав на описанные разграниченные Он не войдет и не узурпирует ее ни по какой причине или по какой-либо причине. Все это произошло с подтверждение получателей в присутствии мусульман [21, 16].

Владение землей - это необходимо прояснить - не было исключительно элитарным явлением. Вместо этого в фискальных отчетах указывается, что при Кокандском ханстве арендаторы (карандагаан) могли фактически покупают у хана землю, которую они обрабатывали по договору аренды: Государственные служащие и старосты деревень сообщают, что фонд местности Гург Типа можно проследить до 120 лет назад. С тех пор люди был установлен (мутават жесь) в этой области 90 лет, как усадьба была пустошью (хароб будани замин), они занимались сельским хозяйством в качестве арендаторов (коранда), таким образом оказывая прошлое суверены одна треть их продукции. После этого, когда они купили (харида) вышеупомянутые земельный участок на 58 тилла от умершего

отца - маяк молитвы - Его Высочества, они стали собственники (малик) этой земли и получили соответствующий сертификат. Уже 30 лет, как это была их частной собственностью (мулк), они пользовались узуфруктом (тасарруф) [той земли] и отдавая государю пятую часть своей продукции. За эти 30 лет граждане и крестьяне продавали землю между собой. У них есть сертификаты который может документировать такие транзакции. [16, с. 157].

В этом разделе колониальные правила регистрации прав мусульман на землю, введенные Положением для Администрации Туркестана от 12 июня 1900 г. (положение 1901 г.) будет осмотрел. Следует отметить, что колониальная администрация применила меры, предусмотренные Положением только когда мусульмане передали (отчуждение) свои права на земельные участки. В этом отношении бюрократические процедуры для регистрации этих прав строились по двум критериям. В Первым из них было местонахождение заключенного имущества, будь то в пределах или за дополнительную плату. Как у нас видно, это означало, что-либо ст. 255 или 269, то есть мусульмане предоставлялись права собственности (собственности) на землю, в то время как они могли быть предоставлены только право владения землей за пределами города. Другим критерием была стоимость земля. Если он превышал 300 рублей, передача прав на него требовала вмешательства колониальная бюрократия, в остальном она оставалась прерогативой исламских судов. В последнем случае, при условии предыдущего соглашения, две стороны сделки могли попросите российского нотариуса оформить необходимый акт. Чтобы понять все технические аспекты новых правил, необходимо изучить их точные формулировка: статья 208. Акты отчуждения земельных участков, принадлежащих коренным народам, стоимость которых превышает 300 рублей подлежат нотариальному удостоверению по правилам, установленным для актов купли-продажи (купчая крепость). В качестве доказательство своего права на земельный участок в рамках сделки коренное лицо должно предоставить либо акт купли-продажи (купчая крепость) или свидетельство о владении (данная) - если участок был передан из земель сельской общины (ст. 263) - либо свидетельство уездного Комендант, выдан приказом Уездного земельного и налогового управления (Уездное-Поземельно-Податное Присутствие) и на основании справки, нотариально заверенной местным народным судьей, согласно место владения, которое должно быть подтверждено представителем уездной администрации (Положение 1901, с. 43).

Статья 235. Народный судья подтверждает: а) акты отчуждения земельных участков между коренными народами. Человек, если стоимость участка не превышает 300 рублей и права собственности на него отсутствуют подтверждается сертификатом, произведенным в соответствии с общими законами Империи; б) каждый другой вид акта и соглашения между коренными жителями (Положение, 1901, с. 65). Статья 2361. В случае совершения сделки земельными участками стоимостью менее 300 рублей между коренными жителями людей, стороны могут обратиться для нотариального заверения своих справок в судебные органы, которые действуют согласно общим законам Империи. Такие дела будут рассматриваться в соответствии со ст. 208 настоящего Устава (Положения, 1901, с. 65–66). Статья 263. Особые свидетельства (свидетельства) о праве владения на земли, подтвержденные коренным народам (ст. 255), должны быть выданы по приказу Областной Управление (Положение 1901, с. 73). Статья 2631. Владельцы земельных участков в пределах земельной собственности сельской общины - которому дана справка о показаниях в соответствии с указанной статьей (263), может просить передать те участки из земли, которая была подтверждена сельскому сообществу их. Эти апелляции должны быть одобрены Уездным управлением земли и налогообложения. На распоряжение Администрации области справка о владении земельным участком (данная) назначенный будет выдан, в то время как количество назначенной земли и налогообложение для такой земли будет отмечено в свидетельстве о показаниях сельской общине в соответствии со ст. 263. Порядок, изложенный в этой статье, распространяется только на сельские общины (Положение 1901, стр. С. 73–74).

Из этого набора правил можно сделать вывод, что мусульмане должны были участвовать в сделках с земельными участками независимо от того, находились ли такие владения внутри или за пределами мерос. Поскольку, согласно Положению, мусульмане не пользовались правами собственности на лишние земли мерос, это означало, что они должны были заниматься куплей-продажей голых прав узуфрукта.

Литература

1. Benton, L. *Law and colonial cultures: legal regimes in world history, 1400–1900*. Cambridge: Cambridge University Press. 2002.
2. Bregel, Y. *Documents from the Khanate of Khiva (17th–19th centuries), Papers on Inner Asia No.40*. Bloomington: Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies. 2007.
3. Burbank, J. *Russian peasants go to court. Legal culture in the countryside, 1905–1917*. 2004.
4. Гирс, Ф. К вопросу о землевладении в Туркестанском крае // Туркестанский сборник. 1908. 457, 62–79.
5. Давидович Е.А. *Материалы по метрологии средневековой Средней Азии*. - М.: Наука, 1970.
6. Дингельштедт, Н. *Поземельные недоразумения в Туркестане* // Туркестанский сборник. - 1882. 429, 39–58.
7. Егани, А.А. и Чехович, О.Д. *Регистр среднеазиатских актов. Письменные памятники востока*, 1974.
8. *Историко-филологические исследования. Ежегодник*, 47–57.
9. Engle Merry, S. *Law and colonialism. Law and Society Review*. 1991. 25 (4), 889–922.
10. Lutfi, H. *A study of six fourteenth-century iqra'rs from al-Quds relating to Muslim women. Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 1983. 26 (3), 246–294.
11. Lutfi, H. and Little, D. *Iqrars from al-Quds: emendations. Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 1985. 28 (3), 326–330.
12. McChesney, R.D. *Some observations on «garden» and its meanings in the property transactions of the Juybari family in Bukhara, 1544–77*. In: A. Petruccioli, ed. *Gardens in the time of the great Muslim empires*. Leiden: Brill, 97–109. *Central Asian Survey*. 1997.
13. Мухтаров А. *Материалы по истории Ура-Тюбе. Сборник актов XVII-XIX вв. Составление, перевод и предисловие А. Мухтарова*. Москва: Издательство восточной литературы. Мулла Бай Мирза Кази, 1887. *Ташканд шахрининг Кукча дахасини казиси Мулла Бай Мирза Кази Мирза ағалигин васикаларини кайд килиши дафтари 1887-нчи йил учун*, MS Ташкент, IVAN РУз, инв. №. 6361. 1968.
14. *Положение об управлении Туркестанского края с изменениями и дополнениями по 1-е января 1901 г.* Ташкент: Типография Цорцевых. 1901. С.70.
15. Семёнов А.А. *Очерк поземельно-податного и налогового устройства б. Бухарского ханства*. Ташкент: Издательство среднеазиатского университета. 1929.
16. Троицкая О. *Материалы по истории кокандского ханства XIX в. По документам архива кокандских ханов*. - М.: Наука. 1969.
17. Фитрат, Р.Р., Сергеев, К.С. *Казийские документы XVI века, Текст, перевод, указатель встречающихся юридических терминов и примечания подготовки проф. Р.Р. Фитрат и К. С. Сергеев*. Ташкент: Комитет наук Узбекистана. 1937.
18. Ze'evi, D. *An Ottoman century. The district of Jerusalem in the 1600s*. New York: State University of New York Press. 1996.
19. ЦГАРУз, ф. И-164, оп. 1, д. 13, л. 1.
20. ЦГАРУз, ф. И-164, оп. 1, д. 13, л. 1.
21. ЦГАРУз, ф. И-1047, указ. 1, д. 13, л. 1.
22. ЦГАРУз, ф. И-164, оп.1, д. 18, л. 15.
23. ЦГАРУз, ф. И-164, оп.1, д. 18, л. 16.
24. Чехович О.Д. *Документы к истории аграрных отношений в Бухарском эмирате XVII-XIX вв.* - Ташкент: Фан, 1954.

КОЛОНИАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВУ МУСУЛЬМАН ТУРКЕСТАНА

В настоящей статье анализируется влияние российского законодательства на нотариальную деятельность шариатские суды по сделкам с земельной собственностью. Гипотеза заключается в том, что неверные предположения российских законодателей о «традициях» мусульманской земли права вызвали существенную лазейку в применении основных законов колонии. Но с одной стороны, российское государство пыталось сохранить за собой право собственности на землю, вводя постановления, которые формально ограничивали права мусульман на владение землей и пользование ею; но с другой стороны, колониальная администрация никогда не устанавливала правил, которые гарантировали бы, что эти законы будут исполняться шариатскими судами и не будут интегрированы в приложение исламского права. Таким образом, цель данной статьи - показать, как колониальное определение Земельные права мусульман в значительной степени игнорировались, когда мусульманские судебные органы нотариально заверяли сделки с землей в соответствии с шариатом. Это приведет к выводу, что ограниченная эффективность колониального законодательства в отношении земли в Туркестане ограничена из-за неспособности реформировать исламское процессуальное право, процесс, который повлек бы за собой кодифицируя его.

Ключевые слова: кази, шариат, законодательства, судебная практика, амляк, вакф, мулк.

ҚОНУНИ ЗАМИНДОРИИ ИСТЕЪМОРИИ МУСУЛМОНОНИ ТУРКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таъсири қонунгузори Русия ба фаъолияти нотариалии судҳои шариат дар муомилот бо амволи замин таҳлил карда мешавад. Фарзия аз он иборат аст, ки тахминҳои нодурусти қонунгузори Русия дар бораи "анъанаҳо"-и ҳуқуқи мусалмонон ба замин дар татбиқи қонунҳои бунёдии мустамлика як фосилаи ҷиддӣ ба вучуд овардааст. Аз як тараф давлати Русия бо ҷорӣ кардани муқаррароте, ки расман ҳуқуқи мусалмонро барои моликият ба замин маҳдуд мекунад, кӯшиш менамуд, ки моликияти заминро нигоҳ дорад, вале аз тарафи дигар, маъмурияти мустамликадор ҳеҷ гоҳ қоидаҳои муқаррар накардааст, ки аз ҷониби судҳои шариат иҷро кардани онро қарорат меод. Ҳамин тариқ, ҳадафи ин мақола нишон додани ноҳақиқати гирифтани муқаррароти мустамликавии ҳуқуқи мусалмонон ба замин мебошад, дар сурате, ки мақомоти судии мусалмонон муомилоти заминро мувофиқи шариат тасдиқ мекунанд. Ин ба ҳулосае оварда мерасонад, ки самаранокии маҳдуди қонунгузори мустамликадор оид ба замин дар Туркистон аз сабаби нотавонии ислоҳоти ҳуқуқи муқаррароти исломӣ маҳдуд буд - раванде, ки кодификасияи онро талаб мекард.

Калидвожаҳо: қозӣ, шариат, қонунгузорӣ, амалияи судӣ, амлок, вақф, мулк.

COLONIAL LEGISLATION ON LAND LAW OF TURKESTAN MUSLIMS

This article analyzes the impact of Russian legislation on the notarial activities of Sharia courts in transactions with land property. The hypothesis is that Russian legislators' incorrect assumptions about the «traditions» of the Muslim land of law caused a significant loophole in the application of the basic laws of the colony. But on the one hand, the Russian state tried to retain ownership of the land by introducing regulations that formally limited the rights of Muslims to own and use land; but on the other hand, the colonial administration never made rules that would guarantee that these laws would be enforced by Sharia courts and not be integrated into the application. Islamic law. Thus, the purpose of this article is to show how the colonial definition of Muslim land rights was largely ignored when Muslim judiciaries notarized land transactions in accordance with Sharia. This will lead to the conclusion that the limited effectiveness of colonial land legislation in Turkestan is limited by the failure to reform Islamic procedural law, a process that would entail codifying it.

Keywords: qazi, sharia, legislation, judicial practice, amlak, waqf, mulk.

Дар бораи муаллифон

Мамадалиев Иномҷон Абдусатторович
Доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи таърихи умумӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
E-mail: m_inom2006@mail.ru

Бозорова Мадина Авазовна
Омӯзгори Донишқадаи илмҳои дақиқ ва
технологияи Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд
E-mail: madina.bozorova84@mail.ru

Об авторах

Мамадалиев Иномджон Абдусатторович
Доктор исторических наук, профессор
кафедры всеобщей истории
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
E-mail: m_inom2006@mail.ru

Бозорова Мадина Авазовна
Преподаватель Худжандского института
точных и технологических наук
Таджикистана
E-mail: madina.bozorova84@mail.ru

About the authors

Mamadaliyev Inomjon Abdusattorovich
Doctor of History, Professor of the Department
of General History
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
E-mail: m_inom2006@mail.ru

Bozorova Madina Avazovna
Teacher of the Khujand Institute of Exact and
Technological Sciences of Tajikistan
E-mail: madina.bozorova84@mail.ru

ТАҲҚИҚИ ПРОБЛЕМАИ КОРНАМОИИ МЕҲНАТИИ ЧАВОНОН ДАР АҚИБГОҲ ВА ЁРИИ ОНҲО БА ФРОНТ ДАР ОСОРИ ТАЪРИХӢ

Азаматзода Ғ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми таърихнигорӣ масъалаи Ҷанги Бузурги Ватанай яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра мебошад. Яке аз масъалаҳои баррасишаванда дар осори таърихӣ ин таҳқиқи проблемаи корнамоиҳои меҳнати чавонон дар ақибгоҳ ва ёрии онҳо ба фронт мебошад. Маврид ба зикр аст, ки чавонон дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ неруи асосии ҷангӣ буда, ҷӣ дар хатти фронт ва ҷӣ дар ақибгоҳ аз худ корнамоиҳои бузург нишон додаанд [2].

Корнамоиҳои чавонон дар ақибгоҳ дар асарҳои “Материалҳо доир ба таърихи комсомоли Тоҷикистон”, “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ”, “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ”, “Таърихи халқи тоҷик” ва ғайраҳо инӣкоси худро ёфтааст.

Дар китоби “Материалҳо доир ба таърихи комсомоли Тоҷикистон” инӣкос гардидааст, ки чавонон дар давраи ҷанг ба фонди мудофияи мамлакат маблағ чамъоварӣ менамуданд. Онҳо дар ду соли аввали ҷанг ба фонди мудофияи мамлакат зиёда аз як миллиард маблағ чамъоварӣ карданд. Шахсан зери фаъолияти чавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фонди сохтани колони танкии «Комсомоли Тоҷикистон» шаш миллион сум ворид гардид.

Соҳи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои рӯзмарраи ҳаёти инсон буда, аз давраҳои пайдоиши нахустин давлатҳо то ба имрӯз зери таваҷҷуҳи ҳосаи ҳукуматҳо қарор дорад. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ низ соҳаи кишоварзӣ дар авлавияти Ҳокимияти Шӯравӣ қарор дошт. Зеро бо рушди ин соҳа Иттиҳоди Шӯравӣ метавонист армияи худро бо ғизои лозимӣ таъмин намуда, шароити шикасти душманро фароҳам созад.

Дар китоби “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” дарҷ шудааст, ки дар давраи ҷанг чавонони деҳот дар бобати сари вақт гузаронидани қорҳои кишти зироат, бо хӯрок таъмин намудани аҳоли саҳми назарраси худро гузоштаанд. Онҳо дар ақибгоҳ қор қор карда, намунаи меҳнати бошӯроатро нишон медоданд. Қайд шудааст, ки соли 1942 150 бригадаи чавонон барои ҳосили баланди пахта мубориза мебуданд. Бисёри ин гурӯҳҳо дар соли 1941 ҳосили баланди пахта рӯёнида буданд. Звенои Нурунисо Расулова аз колхозии ба номи Фрунзеи райони Ленинобод аз ҳар гектар 50-сентри пахтаи мисрӣ чамъоварӣ намуда, нақшаи пахтасупориро 160 фоиз иҷро кард. Пахтачини машҳур, аъзои комсомол Фармон Исломов сардори чавонони колхозии ба номи Сталини ноҳияи Нав дар мавсими соли 1942 бештар аз 14 ҳазор килограмм пахта чида, нақшаи пахтасупориро 200 фоиз иҷро кард.

Ин гуна мисолҳо дар китоби “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” хеле зиёд оварда шудаанд. Чунончӣ, дар давраи якмоҳаи ҳосилғундории пахта 45 нафар чавонони захираи чумхурӣ барои дар вақти муайяншуда аз нақша зиёд чамъоварӣ кардани пахта бо грамотаи фахрии Президуми Совети Олии РСФСР Тоҷикистон мукофодонида шуда буданд [5].

Дар мақолаи А. Турсунов “Меҳнати шӯроатмандони чавонони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” масъалаи саҳми чавонон дар пешрафти соҳаи кишоварзӣ чорводорӣ дар давраи ҷанг таҳқиқ гардида, гуфта мешавад, ки бо неруи чавонон дар давраи ҷанг соҳаи чорводорӣ кишоварзӣ бо маром пеш рафта, чавонон тавонистанд, ки аз ҳисоби заминҳои бекорхобида майдони киштро васеъ намуда, ҳосилнокии меҳнатро ба маротиб боло баранд [6].

Соҳаи саноат низ яке аз соҳаҳои муҳим дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ буда, саҳми чавонон низ дар рушди ин соҳа беназир аст.

Дар китоби “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” қайд гардидааст, ки давраи ҷангӣ шаклҳои нави мусобиқаи сотсиалистиро ба вучуд овард. Бо ташаббуси чавонон дар саноат ва дар нақлиёт дастаҳои фронтӣ чавонон ташкил карда шуда буданд. Дар байни онҳо ҳаракати пуршарафи дусадпротсентиён, сесадпротсентиён, ҳазорпротсентиён сар шуд. Онҳо қариб 30 протсенти шумораи умумии коргарони чавонро ташкил намуда, дар фабрикаву заводҳо қор мекарданд.

Инчунин муаллифи китоб У. Усмонов дар асари худ дарҷ менамояд, ки дар давоми солҳои ҷанг органҳои роҳбарикунандаи хизбӣ ва комсомолӣ ба қори ташкилотҳои

комсомолии корхонаҳои саноатӣ ва транспорт ҳаррӯза ёрӣ мерасонданд. Бисёр масъалаҳои кори ташкилотҳои комсомолии саноатино КМ ҲКСМ-и Тоҷикистон муҳокима мекард. Дар моҳи июни соли 1942 дар бораи таълими истеҳсолоти техникаи коргарони ҷавон қарор қабул карда шуда буд. Дар моҳи май ҳуди ҳамин сол бошад, дар бораи дар корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёт ташкил кардани марказҳои назоратии ҷавонон ва дар бораи дар хобгоҳҳои умумии коргарҷавонон гузаронидани кори оммавӣ-сиёсӣ дар моҳи ноябри соли 1943 дар бораи кори бригадаҳои фронтӣ ҷавонон, дар моҳи сентябри соли 1944 дар бораи вазифаҳои ташкилотҳои комсомолӣ оид ба беҳтар намудани кори мактабҳои ҷавонони коргар ва дигар қарорҳо қабул карда шуда буданд.

Бояд қайд намуд, ки ба роҳи ҳарбӣ гардондани саноат азнавсозии кори ташкилотҳои комсомолиро ҳам талаб карда, диққати асосии онҳоро ба масъалаҳои истеҳсолот равона кард. Ин азнавсозӣ дар бисёр корхонаҳо ба душвориҳои зиёде мегузашт. Дар тақя ба маводҳои нашршуда, ташкилотҳои ҷавонон яке аз корхонаҳои калонтарини ҷумҳуриро комбинати шоҳибобии Душанберо зери назорати ҷиддии худ гирифт.

Дар арафаи ҷанг дар комбинат бисёр коргарҷавонон аз уҳдаи ба дӯши худ гузошта намебароманд. Дар моҳи июли соли 1941 аз 47 нафар ҷавонони коргар ҳамагӣ 23 нафар аз уҳдаи иҷрои нақшаи худ мебароманд. Дар умум комбинати шоҳибобӣ нақшаи истеҳсолии худро ба пуррагӣ иҷро намекард.

Кумитаи ҷавонон дар таҳти роҳбарии ташкилоти ҷизбии комбинат бо сардории котиби комитет А. Ҳасанов қорро маҳз аз ҳамин, аз тарбия намудани ҳисси масъулият дар назди Ватан ва Артиши Шӯравӣ барои иҷрои нақша сар кард.

Дар китоби “Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” дарҷ шудааст, ки ҷорабиниҳои аввалин дара нагузашта, натиҷаҳои хуб доданд [7].

Соли 1957 мақолаи Л. П. Сечкина таҳти унвони “Из истории промышленности Ленибадской области Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945гг)” нашр шудааст. Мақолаи мазкур фарогири саноати маъдану нафт, бофандагиро ҳуҷумқорӣ вилоти собиқ Ленинобод (ҳозира Суғд) буда, қайд шудааст, ки дар оғози ҷанг қувваи асосии қорӣ корхонаҳои саноатӣ ба ҷанг даъват гардида буданд, ки ҷои онҳо аз ҳисоби ҷавонон ва занон пур карда шуд [4].

Ташкилотҳои ҷавонон дар солҳои ҶБВ таълими техникаи ҷавонро аз ҳарвақта бештар қоннок намуд. Дар соли 1942 танҳо дар давоми 2 моҳ 316 нафар ҷавонон ихтисосҳои гуногунро ёд гирифтанд. Дар моҳи августи ҳамон сол 12 кас ёрдамчиёни усто, 30 нафар коргарзанони ҷавон ихтисосҳои бофандагиро, 20 кас ихтисоси дуредгариро хатм намуданд.

Дар комбинати шоҳибобии Хучанд дар солҳои 1943-1944 бештар аз нисфи коргаронро ҷавонон ташкил мекарданд. Коргарони ҷавон барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат монда нашуда, мубориза мебарданд, - дарҷ гардидааст дар китоби “Материалҳо доир ба таърихи комсомоли Тоҷикистон”.

Дар баробари ин ташкилотҳои ҷавонон ҷавонро барои дар қорҳои ҷамъиятӣ-сиёсии қорхонаҳои истеҳсолӣ фаёлона иштирок қардан қалб мекарданд. Ҷавонон ба худ супоришҳои маҳсус доштанд. Онҳо рӯзномаҳои даврро нашр менамуданд, ба ташкилотҳои поёнии Осоавиахим ва ғайра роҳбарӣ мекарданд ва таблиғотчи шуда қор мекарданд.

Дар китоби таълимии профессорон Набиева Р.А., Зикриёев Ф. Б., Зикриёева М. Ф. “Таърихи халқи тоҷик” масъалаи иштироки ҷавонон дар рушди соҳаи санот дар давраи ҷанг мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муаллифони асар зикр намудаанд, ки дар солҳои ҷанг дар Тоҷикистон 1427 бригадаҳои истеҳсолии ҷавонон ташкил ёфта буданд, ки бо суръату сифати баланд маҳсулот мебароварданд. Бригадаи ҷавонон аз фабрикаи шоҳибобии Хучанд бо роҳбарии А. Саидов, аз фабрикаи пойфзолдӯзии Душанбе Понамарёва, аз фабрикаи дӯзандагии Душанбе Севастянова ва дигарон нақшаҳои истеҳсолиашонро то 180 фоиз иҷро мекарданд [3].

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки проблемаи қорнамоии меҳнатии ҷавонон дар ақибгоҳ ва ёрии онҳо ба фронт дар илми таърихнигорӣ инъикоси худро пайдо намудааст. Вобаста ба масъалаи мазкур садҳо асару мақолаҳо дар шакли алоҳида ва умум офарида шудааст.

Адабиёт

1. Қараев Ф. Таърихнигорӣ қорнамоии меҳнатқашони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945). – Душанбе, 2001. – 68 с.
2. Набиев В., Усмонов А., Қобилов З. Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945). - Хучанд, 2020. – 241 с.

3. *Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик. - Душанбе, 2008. – 327 с.*
4. *Сечкина Л.М. Из истории промышленности Ленинабадской области Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945гг)” // Известия ООН. Тадж. ССР. Вып. 13. - Сталинобод: АН Тадж. ССР, 1957. - С. 21-36.*
5. *Турсунов А., Лагунов К., Исломов Ю. Материалҳо доир ба таърихи комсомоли Тоҷикистон. - Сталинобод, 1957. – 251 с.*
6. *Турсунов А. Мехнати шуҷоатмандонаи ҷавонони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ. - Вып. VII. История. - Ленинобод, 1958. – 129 с.*
7. *Усмонов У. Комсомоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ. - Душанбе, 1976. –16 с.*

ТАҲҚИҚИ ПРОБЛЕМАИ КОРНАМОИИ МЕҲНАТИИ ҶАВОНОН ДАР АҚИБГОҲ ВА ЁРИИ ОНҲО БА ФРОНТ ДАР ОСОРИ ТАЪРИХӢ

Дар мақолаи мазкур таърихнигории масъалаи корнамоии меҳнати ҷавонон дар ақибгоҳ ва ёрии онҳо ба фронт дар осори таърихӣ мавриди таҳқиқи қарор гирифтааст. Муаллифи мақола дар така ба асарҳои таърихӣ масъалаи мазкурро мавриди омузиш қарор дода, исбот намудааст, ки дар давари ҶБВ ҷавонон дар баробари дигар қишрҳои ҷомеа дар пешрафти хоҷагии кишлоқ саҳми беандозаи худро гузоштаанд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, сиёсат, саноат, кишоварзӣ, рушд, саҳм, пешравӣ, ташкилот, кумита, рӯзнама.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВОЙ ДОБЛЕСТИ МОЛОДЕЖИ В ТЫЛУ И ИХ ПОМОЩИ ФРОНТУ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В данной статье исследуется историография вопроса трудовой доблести молодежи в тылу и их помощи фронту в исторических источниках. Автор статьи, опираясь на исторические работы, исследует данную проблему и доказывает, что в период ВОВ молодежь наряду с другими слоями общества внесла неоценимый вклад в развитие сельского хозяйства.

Ключевые слова: молодежь, политика, промышленность, сельское хозяйство, развитие, вклад, прогресс, организация, комитет, повестка дня.

RESEARCH OF THE PROBLEM OF LABOR VALOR OF YOUTH IN THE REAR AND THEIR ASSISTANCE TO THE FRONT IN HISTORICAL SOURCES

This article explores the historiography of the issue of the labor valor of youth in the rear and their assistance to the front in historical sources. The author of the article, based on historical works, investigates this problem and proves that during the Great Patriotic War, the youth, along with other strata of society, made an invaluable contribution to the development of agriculture.

Keywords: youth, politics, industry, agriculture, development, contribution, progress, organization, committee, agenda.

Дар бораи муаллиф

Азаматзода Ғайратшо
Номзади илмҳои таърих, докторанти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 900 04 10 10
E-mail: shohzoda2017@mail.ru

About the author

Azamatzoda Gayratsho
Candidate of Historical Sciences, Doctoral student
of the Department of History of the Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 900 04 10 10
E-mail: shohzoda2017@mail.ru

Об авторе

Азаматзода Ғайратшо
Кандидат исторических наук, докторант
кафедры истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 900 04 10 10
E-mail: shohzoda2017@mail.ru

ЗАМИНАҲО ВА ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ НИЗОЪҲОИ СИЁСӢ ДАР АФҶОНИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ҲОКИМИЯТ

Абдусаматов Б. Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Низоъҳои сиёсии Афғонистон омилҳои дохилӣ ва хориҷиро доро мебошад, ки олимони ин низоъҳои сиёсиро ҳар гуна таҳқиқ кардаанд. Муҳаққиқи намоёни амрикоӣ Хенри Кессенчер навиштааст: “Ба таври анъанавӣ дар Афғонистон ҳеҷ гоҳ давлати устувор вучуд нашоаст. Онро метавон як минтақаи ҷуғрофӣ таҳти назорати ин ё он қавм ва ё ин ё он кишварӣ хориҷ номид. Дар давраҳои тулонӣ қабилҳои афғон ва гурӯҳҳои мазҳабӣ байни ҳамдигар дар низоуи ҷанг буда, танҳо дар сурати сар задани хатар ва таҷовузи хориҷӣ ваҳдати муваққатӣ ва нисбиро ба вучуд оварда метавонистанд. Нухбағони сиёсӣ дар Кобул ба таҷрибаҳои ташкили ниҳодҳои муосири давлатӣ даст мезаданд, вале амалан берун аз ҳудуди пойтахт бо ҳамон расму русум ва ойинҳои анъанавӣ қабилавӣ ҳукумрон буд [1, с. 186-187]. Дар ҳақиқат, бештари мушкilot ва заминаҳои низоъҳои тулонии Афғонистон аз заиф будани низоми давлатдорӣ мебошад.

Заминаҳои дигари низоъҳо дар Афғонистон, албатта, омилҳои дохилӣ мебошанд, ки онҳо низ дар навбати худ ба якҷанд бахшҳо тақсим мешаванд: сиёсӣ, идеологӣ, қавмию забонӣ, самтӣ ва ғайра.

Дар масъалаи қавмӣ метавон ихтилофҳои Гулбиддин Ҳикматёр, ки худ паштун буд, бо дигар гурӯҳҳо бо роҳбарии Аҳмадшоҳи Масъуд, ки тоҷик буд, баъди ташкили ҳукумат пас аз хуруҷи Иттиҳоди Шуравӣ худ як мочарои дерина аст, ки реша ва бартариҳои як қавм бар қавми дигар дар Афғонистон мебошад. Дар 3 қарни охир қавми паштун дар Афғонистон ҳудро қавми дорои аксарияти нуфуз дар Афғонистон мешуморанд [4]. Вале ин баҳсу талошҳои онҳо ҳеҷ далели воқеӣ надорад. Афғонистон сарзамини бисёрмиллат буда, паштунҳо 38%, тоҷикҳо 25%, ҳазораҳо 19%, ўзбекҳо 6% ва 12%-и дигарон балучҳо туркманҳо ва дигарон ташкил мекунанд [7, с. 62-63].

Дар мавриди шумораи тоҷикон дар Афғонистон манбаъҳо гуногун мебошад. Тибқи сарчашмаҳои охир ҳисоби тоҷикон 50-56%-ро ташкил медиҳанд, ки ба ҳақиқат дуруст меояд. Дар 15 вилояти Афғонистон тоҷикон аксариятро ташкил медиҳанд. Масалан: Панҷшер 100%, Парвон 82%, Қаписа 81%, Бағлон 80%, Тахор 78%, Балх 73%, Самангон 72%, Ҳирот 70%, Қундуз 61%, Гур 60%, Бодғис 60%, Сари-Пул 58%, Кобул 45%, ва Бомӣён 40% мебошанд [4].

Яке аз далелҳои набудани омори дақиқи аҳоли дар Афғонистон дар тури 10-солаи охир аз тарафи масъулин дар он аст, ки дар сари қудрат ҳуди паштунҳо мебошанд ва онҳо ҳуб медонанд, ки паштунҳо дар ин кишвар аксариятро ташкил намедиҳанд.

Дар масъалаи сиёсӣ метавон қайд кард, ки дар сохтори давлатдорӣ (ба ғайр аз давраи роҳбарии Бурҳониддин Раббонӣ) ҳукумати ҳамашумул дида намешуд ва ҳоло ҳам ба назар намерасид.

Дар масъалаи динӣ метавон гуфт, ки ҳудуди 99% ҷамъияти Афғонистонро мусалмонҳо ташкил карда, 84% онон суннӣмазҳаб ва 15% шиамазҳаб [7, с. 63] вале онҳо ба равияҳову гуногун ҷудо мешаванд. Аз ин рӯ ҳар кадоме аз онҳо ҳудро ҳақ мешуморанд ва дар сари ҳар масъалаи кучак баҳсҳо мекунад, ки бисёр вақт баҳсҳои онҳо ба муноқишаву ҷанг оварда мерасонад.

Дар масъалаи забонӣ бошад, метавон гуфт, ки 35% ҷамъият бо забони паштуни, 56% шомилӣ забони тоҷикӣ ва ҳазораҳо ба забони форсӣ (дарӣ) ва 11% низ ба забонҳои туркӣ (ўзбекӣ ва туркманӣ) суҳбат мекунанд [7, с. 62-63]. Метавон қайд кард, ки дар ин сарзамин 100% мардум аз забони форсии дарӣ бархурдоранд.

Забони дарӣ (тоҷикӣ) ва паштуни забонҳои давлатии Афғонистон ба ҳисоб меравад, вале аксар вақт ҳуқуқҳои шахсоне, ки бо забони дарӣ ё бо дигар забонҳо гуфтугӯ мекунанд, поймол мегардад.

Ҳамин тариқ, метавон гутф, ки омилҳои низои дохилии Афғонистон печида буда, пешгирӣ ва ҳалли он аз ҳуди мардуми ин сарзамин вобаста мебошад.

Ба гурӯҳи омилҳои хориҷӣ на танҳо давлатҳои ҳамсоя ва минтақа дохил мешавад, балки кишварҳои фароминтақавӣ низ барои ба вучуд овардани низоҳои Афғонистон нақши калон доранд. Ҳар давлате барои манфиати худ дар умури Афғонистон даҳлат намуда, вазъияти печидаи ин кишварро печидатар ва бухронитар мегардонанд. Ҳатто баъзе давлатҳои дигар дар ниқоб худро вонамуд намуда, нақшаҳои стратегии худро дар ин кишвар амалӣ сохта истодаанд. Аз ин рӯ, барои боз ҳам хуб дарк намудан омилҳои хориҷии низоҳои Афғонистон кӯшиш намудем давлатҳои манфиатдорро ба тартиби зер мавриди баррасӣ қарор додем.

Покистон. Покистон кишваре мебошад, ки аз лаҳзаи пайдоишаш дар талоши бенизомӣ дар Афғонистон мебошад. Сабабаш дар он мебошад, ки роҳбарони кишвари Покистон бар он назаранд, ки агар Афғонистон қудратман гардад, дар масъалаи хати Дюранд ба Покистон мушкилӣ эҷод мекунад. Ба ақидаи олимони афғонистоншиноси тоҷик решаи ихтилофи миёни ду кишвар ба соли 1947, ба замоне бар мегардад, ки Покистон ҳамчун давлати мустақил таъсис шуд ва англисҳо ҳангоми хориҷ шудан аз Ҳиндустон мушкилоти фаровони барангезандаи низоъро аз худ мерос гузоштанд, ки ҳалли онҳо бо гузашти таи 80 сол ҳамчунон муяссар намешавад. Яке аз онҳо масъалаи Паштунистон мебошад, ки мустамликадорон онро ба ду бахш тақсим намуданд. Ин масъала бо хориҷ шудани англисҳо аз Ҳинд ва ташкили Покистон ба як масъалаи доғ табдил гашт, зеро бар асоси тақсимбандӣ як қисми паштунҳо дар қаламрави Покистон ва қисми дигари онҳо дар ҳудуди Афғонистон қарор гирифтанд [3, с. 107-118]. Метавон қайд кард, ки Покистон на дар гузашта ва на феълан қасд надоштааст, ки дар Афғонистон сулҳ биёяд.

Яке аз омилҳои қиддии мудохилаи Покистон дар Афғонистон ниёзмандии иқтисодии ин кишвар мебошад. Саноати дар ҳоли рушди Покистон шадидан ба ашӯи хоми арзон ва бозори савдои мол ниёз дорад. Покистон барои роҳандозии ҳамкориҳои густурда бо кишварҳои Осиёи Миёна бениҳоят манфиатдор мебошад. Аммо бинобар низои Афғонистон Покистон метавонад имконоти худро аз роҳ ёфтани ба бозорҳои Осиёи Миёна, ки майдони рақобати кишварҳои зиёде мебошад, аз даст диҳад [3, с. 107-118].

Эрон. Мушкилоти Эрон бо Афғонистон обҳоест, ки аз Афғонистон ба он кишвар сарозер мешавад ва агар Афғонистон ба сулҳу оромиш бирасад, битавонад аз обҳояш ба сурати дуруст истифода намояд, он гоҳ обҳои Афғонистон ба таври лозима ба Эрон ворид намегардад аз ин рӯ, Эрон намехоҳад Афғонистон табдил ба як кишваре гардад, ки дорои иқтисоди тавоно бошад.

Арабистони Саудӣ. Арабистони Саудӣ ва кишварҳои Халиқи Форс баъзан бар асоси ақидаи динӣ ва мазҳабӣ ва баъзан ҳам бар асоси рақобатҳои минтақавӣ ва сиёсӣ вазъи бухрониро дар Афғонистон ҳимоят мекунанд ва он чиро, ки онҳо аз сиёсатҳои мушаххаси худ тарроҳӣ ва ҳимоят мекунанд, мушкилоти қидди амниятиро дар Афғонистон ба бор меоварад ва ин метавонад дар қолаби ҳимоят аз Толибон бошад.

Даҳлати Арабистони Саудӣ дар Афғонистон ҳарчанд ғайримустақим ва бештар дар қолаби кумакҳои молӣ ба он бахши аз мучоҳидоне будааст, ки ба сиёсатҳо ва идеологияи ҳоким бар ин кишвар гироиш доштанд, вале воқеият он аст, ки Арабистони Саудӣ далелҳои хоси худро барои ҳузури муассир дар Афғонистон дорад [2, с. 89].

Муҳимтарин далелҳо аз инҳо иборатанд:

- Ривож додани ваҳобия дар Афғонистон ва аз ин тариқ вориди он ба Осиёи Марказӣ;
- Рақобати идеологӣ бо инқилоби исломии Эрон.

Кишварҳои дигари арабӣ пайравӣ аз Арабистон барои ҳимоят аз Толибон дар Афғонистон масъалаи динӣ ва ақидаҳои мазҳабиро дунбол намуда, чунин мешуморанд, ки ин гурӯҳҳо гӯё ҳукми шариатро ба кишварҳои исломӣ татбиқ мекунад ва аз ин хотир кумакҳои зиёди пулӣ барои онҳо равон мекунад.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико рақобати бузург бо русҳо дорад ва мехоҳад аз тариқи убури Афғонистон фишор болои русҳоро эҷод кунад. Аз ин рӯ, бухрони шимоли Афғонистон барои амрикоӣҳо беманфиат нахоҳад буд. Вақте ки қӯшунҳои Иттиҳоди Шуравӣ соли 1979 ба хоки Афғонистон ворид гардид, аллакай амрикоӣҳо аз ин дар изтироб

буданд, аз ин рӯ метавон гуфт, ки Толибон на дар соли 1994 пайдо шуданд, балки заминаҳои пайдоиши онҳо аз замони дохилшавии русҳо ба хоки Афғонистон ба назар мерасад.

Англия. “Англия кишварест, ки Покистон ба мисли фарзанди аз ӯ таваллудшуда аст ва Покистонро ҳамин англисҳо буд, ки бо гирифтани хоки Ҳинд ва Афғонистон ба номи Покистон давлати мустақил дар соли 1947 эълон карданд ва то имрӯз аз ӯ пуштибонӣ мекунад” [6, с. 71].

Метавон гуфт, ки худӣ ҳозир ҳам созмони истихбороти Англия бо Толибон ҳамкорӣ дорад ва дар сатҳи роҳбарии он нақш ва таъсири худро гузошта истодааст.

Чин. Ҷумҳурии Мардумии Чин аз тақвияти ӯйғурҳои мусалмон ва тақвияти афкори тундрави исломӣ, ки боиси мушкилоти барои Чин шуда метавонад, ҳарос дорад. Аз ин рӯ гоҳе ба Покистон фишор меорад, ки дар масъалаи сулҳи Афғонистон ба қорҳои дохилии Афғонистон даҳлат накунад. Маълум аст, ки сулҳ дар Афғонистон на ба манфиати амрикоӣхост на ба манфиати кишварҳои арабӣ ва на Покистон.

Русия. Русия кишварест, ки бо Афғонистон қомилан ошноӣ дорад ва наметавонад дар баробари низои қунунии он бетафовут бимонад. Ҳадафҳои Русия аз инҳо иборат мебошад:

- Қилавгирӣ аз нуфузи бунёдгариҳои исломӣ;
- Муқобила бо пешравиҳои Ғарб ва Амрико ба сӯи марзҳои Русия ва Осиёи Марказӣ;
- Эҳёи нуфуз дар минтақаҳои перомони Русия;
- Муқобила бо ваҳдати амали Амрико дар муодилои минтақавӣ;
- Манъи тасаллути дигарон бар захираҳо ва манбаъҳои иқтисодии Русия ва минтақа.

Туркменистон. Туркменистон аз кишварҳои тоза ба истиқлол расида ва ҳамсоия шимолӣ шарқӣ Афғонистон аст. Ҳадафҳои Туркменистон аз низоҳои Афғонистон ҷунинанд:

- Ҳадафи иқтисодӣ, талош барои фароҳам сохтани заминаҳои содир кардани нафту газ аз тариқи қаламрави Афғонистон ба бозорҳои минтақа ва ҷаҳон. Туркменистон аз ҷиҳати гази табиӣ бой буда, дар ҷаҳон ҷойи ҷаҳорумро ишғол мекунад.

Ўзбекистон. Ўзбекистон яке аз ҳамсоҳои Афғонистон аз тарафи шимолӣ он мебошад, ки аз самти рӯдхонаи Амударё бо ин кишвар ҳамсарҳад мебошад.

Дар тули даврони ҳукумати Иттиҳоди Шуравӣ Ўзбекистон яке аз дарёфтқунандагони гази содироти Афғонистон ба шумор мерафт. Манбаъҳои гази табиӣ шинохташуда дар Афғонистон бештар дар минтақаҳои ҳамҷавор бо Ўзбекистон қарор дорад. Мазори Шариф, Сари Пул ва Шибирғон муҳимтарин марказҳои тавлид ва истихроҷи гази табиӣ ба шумор меравад ва Ўзбекистон ба далели наздикӣ, камхарҷтарин роҳи содир кардани гази табиӣ мебошад.

Ҷуноне, ки Ямо Шариф қайд кардааст: “Дар солҳои 1960 як захираи бузурги гази табиӣ дар Шибирғон кашф ва содироти он бо пайдоиши хати тулаӣ дар соли 1967 аз тариқи Ҷумҳурии Ўзбекистон оғоз шуд. Аз он замон то сарнагун шудани ҳукумати М. Начибулло то соли 1992 солана байни 2 то 3 млрд метри мукааб гази табиӣ истихроҷ ва 95% -и он ба шуравӣ содир мешуд. Дар соли 1988 замина барои истихроҷи дигар маъданҳои газ дар вилоятҳои Қузҷон ва Форёб фароҳам гардид ва имкони истихроҷи гази табиӣ ба 3 млрд метри мукааб расид. Ин ду вилоят низ дар наздикии марзи Ўзбекистон қарор доранд. Мазори шариф аз марказҳои асосии тавлиди ангиштсағ аст, ки сӯзишвориҳои аслии нерӯгоҳҳои барқӣ маҳсуб мешавад. Бузургроҳи солинг ба унвони муҳимтарин роҳи иртиботии Афғонистон бо ҷаҳони хориҷ аз минтақаҳои узбекнишин дар шимолӣ Афғонистон то Ўзбекистон идома дорад” [7, с. 82-83]. Ҳадафҳои асосии Ўзбекистон дар Афғонистон аз инҳо иборатанд:

- Дастрасии мучаддад ба манбаъҳои гази нафти шимолӣ Афғонистон;
- Муқобилият бо бунёдгарӣ;
- Дифоъ аз ҳуқуқи ақаллияти ўзбек дар низомии сиёсии Афғонистон.

Тоҷикистон. Тоҷикистон ҳамсоия шимолӣ Афғонистон мебошад, ки 1300 км марзи муштарақ доранд. Қӯҳҳои Помир дар воқеъ марзҳои ду кишварро ташкил медиҳад. Амударё, ки пуробтарин дарёи минтақа мебошад, аз ҷануби қӯҳҳои Помир сарчашма мегирад. Ин ду кишвар аз ҷиҳати муштарақи забонӣ, динӣ мазҳаби урфу одат, анъана фарҳанг ва ғайра бо ҳам наздикии зиҷ дорад. Муҳимтарин масъала барои Ҳукумати Тоҷикистон қилавгирӣ аз судури исломгарӣ ва ё бунёдгариҳои исломӣ мебошад. Ва билоҳира, ҳалли низоъ, дифоъ аз ҳуқуқи тоҷикони Афғонистон низ барои ин кишвар дорои аҳаммият аст.

Имрӯз ҳам, ки Толибон ба сари қудрат омаданд ва меҳодад ҷомеаи байналмилалӣ давлати онҳоро ба расмият шиносад, Тоҷикистон ҳам ҳамчун як узви ҷудонашавандаи ҷомеаи байналмилалӣ барои ба расмият шинохтани Аморати исломӣ пешниҳодҳои худро пешкаш намудааст, ки яке аз онҳо ташкил намудани ҳукумати ҳамашумул мебошад. Тоҷикистон меҳодад, ки тоҷикон дар Афғонистон дар сохтори идоракунии он нақш дошта бошанд. Инро бояд қайд кард, ки мо он тоҷиконро дар назар дорем, ки ғайри толиб бошанд.

Ҳамин тариқ, барои бартараф намудани низои хориҷӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин, ки ҳалли ин масъала ҳам, пеш аз ҳама, ба ҳуди ин мардум ва давлатҳои абарқудрат ва созмонҳои ҷаҳон, хусусан аз СММ, вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Kissinger H. *World order. Reflections on the Character of Nations and the Course of History [Text] / N. Kissinger.* - New York: Penguin Press, 2014.
2. Абдуллоҳхонӣ А. Амнияти байналмилал. Интишороти муассисаи фарҳангии мутолиот ва таҳқиқоти байналмилалӣ ахбороти муосир / А.Абдуллоҳхонӣ – Теҳрон: 1384. – 456 с.
3. Исқандаров Қ. Афғонистон имрӯз : омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ / Қ.Исқандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев. – Душанбе, 2018. - 346с.
4. Таджикики [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.wikipedia.org> (дата обращения: 09.07.2018).
5. Пешгоҳифард З. Ҷойгоҳи Афғонистон дар стратегияи низоми нави ҷаҳонӣ // Наширияи таҳқиқоти улуми корбурди ҷуғрофӣ. - Теҳрон, 1387. - № 11.
6. Шарафиддин Шарафёр. Хусусиятҳои мӯҷороҳои сиёсӣ дар Афғонистон дар даҳолати кишварҳои хориҷӣ ба онҳо. / Шарафёр Шарафиддин - Душанбе. - 2021. – 192 с.
7. Ямо Шароф. Табиати низоъҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи онҳо дар Афғонистон дар шароити тағирёбии вазъи геополитикии ҷаҳон. / Шароф Ямо. – Душанбе, 2018. – 202 с.

ЗАМИНАҲО ВА ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ НИЗОЪҲОИ СИЁСӢ ДАР АФҶОНИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ҲОКИМИЯТ

Муаллиф дар мақолаи илмӣ худ заминаҳо ва омилҳои пайдоиши низоъҳои сиёсӣ ва таъсири онҳо дар низоми давлатдорӣ Афғонистон омилҳои дохилӣ ва хориҷии пайдоиши низоъҳо ва таъсири он ба низоми давлатдориро мавриди баррасӣ қарор додааст. Метавон қайд кард, ки бе таҳқиқи омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ заминаҳои низоъҳо дар Афғонистон наметавон ҳарфе зад аз ин рӯ, муаллиф то ҳадди имкон тавонист дар ин мақолаи худ ин ду омилро, ки боиси сар задани низоъҳо дар Афғонистон шудааст, ба қалам диҳад. Ба омилҳои дохилӣ омилӣ сиёсӣ, қавмӣ, идиологӣ, забонӣ ва миллиро дохил намудааст, ки ин омилҳо бевосита боиси пайдо гардидани низоъҳо дар Афғонистон шудааст. Ба омилӣ хориҷӣ бошад таъсири кишварҳои ҳамсоя, минтақа ва ҷаҳонро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки бевосита ин кишварҳо боиси пайдоиши низоҳо ва таъсиргузори онҳо дар кишвари Афғонистон гардидаанд. Муаллиф бевосита дар ин мақола аз адабиётҳои мухталиф истифода намуда, фикру ақидаҳои муҳаққиқони соҳаро мавриди таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Тоҷикистон, Хуросон, Осиёи Марказӣ, низоъҳои сиёсӣ, масъалаҳои қавмӣ, идеология, муносибатҳои дохилӣ ва хориҷӣ.

ОСНОВАНИЯ И ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В АФГАНИСТАНЕ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ВЛАСТЬ

Автор в своей научной статье «основания и факторы возникновения политических конфликтов в Афганистане и их влияние на власть», рассмотрел внутренние и внешние факторы обсудили возникновение конфликтов и их влияние на вооружённые силы и государственное управление. Можно отметить, что без исследования внутренних и внешних факторов, предыстории конфликтов в Афганистане нельзя сказать, поэтому автору удалось записать как эти два фактора, вызвавшие возникновение конфликтов в Афганистане, так и возможно в этой статье. К внутренним факторам относятся политические, этнические, идеологические, языковые и национальные факторы, которые непосредственно стали причиной конфликтов в Афганистане. Что касается внешних факторов, то влияние соседних стран, региона и мира ясно показало, что эти страны непосредственно стали причиной конфликтов и их влияния в стране Афганистан. В данной статье автор использовал различную литературу и проанализировал мнения исследователей данной области.

Ключевые слова: Афганистан, Таджикистан, Хорасан, Центральная Азия, политические конфликты, этнические проблемы, идеология, внутренние и внешние отношения.

BASES AND FACTORS OF POLITICAL CONFLICTS IN FGHANISTAN AND THEIR INFLUENCE ON THE AUTHORITY

The author, in his scientific article “bases and factors of the emergence of political conflicts in Afghanistan and their influence on the authority,” examined the internal and external factors have discussed the emergence of conflicts and their effects on the military and statecraft. It can be noted that without studying the internal and external factors, the background of the conflicts in Afghanistan, it is impossible to say about the conflicts themselves, so the author managed to write down both these two factors that caused the emergence of conflicts in Afghanistan, and possibly in this article. Internal factors include political, ethnic, ideological, linguistic and national factors that directly caused the conflicts in Afghanistan. In terms of external factors, the influence of neighboring countries, the region and the world has clearly shown that these countries have directly caused the conflicts and their influence in the country of Afghanistan. In this article, the author used various literature and analyzed the opinions of researchers in this field.

Keywords: Afghanistan, Tajikistan, Khorasan, Central Asia, political conflicts, ethnic problems, ideology, internal and external relations.

Дар бораи муаллиф

Абдусаматов Бекбобо Бурихонович
Докторант (PhD)-и кафедраи таърихи умумӣ
ва муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 911 14 61 65
E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

About the author

Abdusamatov Bekbobo Burikhonovich
Doctoral student (PhD) of the Department
general history and international relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 911 14 61 65
E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

Об авторе

Абдусаматов Бекбобо Бурихонович
Докторант (PhD) кафедры всеобщей истории
и международных отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 911 14 61 65
E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шурои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2023, № 6 (107)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С.Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 30.12.2023 г. Заказ № 12
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни